

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

C,
BIBLIOTHECA INDICA;

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES.

Nos. 51, 54, 59, 63, 68, 72 AND 73.

THE BRĀHMA SĀHITA

OF VARĀHA-MIHIRA.

EDITED BY DR. H. KERN,

SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS.

1865.

2

बृहत्संहिता ।

श्रीवराहमिहिरविरचिता ।

श्रीभट्ट-कर्ण-परिशोधिता ।

कलिकातामगरे

वासिष्ठ-मिश्रन्-यन्त्रे ग्रन्थोऽयं मुद्राश्रितोऽभूत् ।

महाब्दाः १७८६ । द० १८६५ ॥

PREFACE.

THE name of Varāha-mihira must be familiar to every Sanskrit scholar from the writings of Colebrooke, Davis, Sir William Jones, Weber, Lassen, and, not least, from the writings of Albírúni, brought to public notice by Reinaud. But, however well known the name of the Hindu astronomer and astrologer may be, his works are disproportionally less generally known, because with one exception they existed only in Manuscripts and were consequently accessible to comparatively few. It is with the desire of extending that knowledge that I have undertaken the editing of the most celebrated of Varāha-mihira's works, the *Bṛhat-Sanhitá*.

Varāha-mihira, or, as the name is also written, Varāha-mihara, was a native of Avanti and the son and pupil of Ādityadāsa, likewise an astronomer.* The statement of Utpala that he was a Magadha Brahman† must most likely be understood in this sense, that his family derived its origin from

* We have for this his own testimony in the *Bṛhaj-jātaka*, Ch. 26, 5 :

आदित्यदासतनयसहस्रनामोऽथः

कापित्थके सविहसन्त्यवरप्रसादः ।

आवन्तिको मुनिसत्तान्यवलोकाय सम्यग्

घोरां वराहमिहिरो बहिरां चकार ॥

“ Varāha-mihira, a native of Avanti, the son of Ādityadāsa and instructed by him, having obtained the gracious favour of the sun, at Kāpithhaka, composed this elegant work on Horoscopy, after making himself duly acquainted with the doctrines of the ancient sages.” It may be also that Kāpithhaka is the place where he received his education ; it is the name of a village, according to Bhaṭṭa Utpala, the excellent commentator of Varāha-mihira's works.

† Cf. Colebrooke, *Algebra*, p. XLV. foot-note.

Magadha; up to the present day it is a common practice in India, for Brahmans to be distinguished by the name of the country whence they themselves or their forefathers have come; so that, in Benares for instance, there are Kányakubja Brahmans, Mahratta Brahmans, Dráviḍa Brahmans, &c., many of whom have never seen the country of their forefathers. As Utpala repeats his statement, I think it improbable that the words Magadha Brahman are an error of the MSS. for Maga Brahman, the name given to the sun-worshippers, although this would not unnaturally suggest itself at first sight.

No information is to be found in the works of our author which have come to us, about the year of his birth, nor could we expect to find it but in his astronomical treatise *Pancasiddhāntikā*, which unhappily seems to be lost beyond hope of recovery. There is every reason to believe that we should find the author's date in that treatise, because it is the all but universal practice of the *scientific* Hindu astronomers to give their own date. In one way or another the Hindu astronomers at Ujjayani must have had means to know the date of Varāhamihira, for in a list furnished by them to Dr. Hunter and published by Colebrooke,* the date assigned to him is the year 427 of the S'áka-era, corresponding to 505 A. D.

It is not added to what period of his life this date refers. The trustworthiness of the Ujjayaní list is not only exemplified by the fact that others of its dates admit of verification, but also in a striking manner by the information we get from Albírúní. This Arabian astronomer gives precisely the same date† as Dr. Hunter's list eight centuries afterwards, from which it is evident that the records of the Hindu astronomers have remained unchanged during the lapse of more centuries than there had elapsed from Varāhamihira till Albírúní. The latter adds, what is not stated distinctly in the Ujjayaní list, that 505 A. D. refers to the author's *Pancasiddhāntikā*. This state-

* Algebra, p. XXXIII.

* Reinaud, *Mémoire sur l' Inde*, p. 336.

ment would, on ground of analogy, seem to be corroborated by Dr. Hunter's list, for two other dates at least, those of Bhaṭṭa-Utpala and Bhāskara-ācārya admit of being verified, and as they refer to some works of these authors, not to the year of their birth, it is but natural to suppose that the same holds good in reference to Varāha-mihira. There are, however, two facts that make the date assigned to the Pancasiddhāntikā, not indeed incredible, but improbable. The first is the date of Varāha-mihira's death, as recently ascertained by Dr. Bhau Daji, viz. 587. A. D. The second difficulty is the fact that Varāha-mihira quotes Āryabhaṭa in a work which cannot have been any other but the Pancasiddhāntikā.* Now, as Āryabhaṭa was born 476 A. D., it is unlikely that 29 years after, in 505 A. D., a work of his would have become so celebrated as to induce Varāha-mihira to quote it as an authority. It is of course not impossible, but not probable, while on the other hand the error of Albīrūnī in taking 505 A. D. for the date of the Pancasiddhāntikā, while it really was the date of the author's birth, may be readily explained. The inferences from astronomical data, although proving indisputably that Varāha-mihira cannot have lived many years before 500 A. D., are not numerous enough, nor precise enough, to determine the date with more precision, it being impossible to eliminate from one or two data the errors of observation, and sometimes necessary to make suppositions in order to arrive at any conclusion at all. For a discussion of these data I refer the reader to Colebrooke's Algebra.†

* More about this in the sequel.

† The trustworthiness of the *scientific* Hindu astronomers may now-a-days be considered to be above suspicion. Not so in the days of Colebrooke and Bentley, and we are largely indebted to the former for his indefatigable researches in the history of Hindu astronomy. The worth of Bentley's results in determining the age of Varāha-mihira is perspicuous from the fact that he places this author in the 16th century of our era, that is, 500 years after Albīrūnī. The main argument of Bentley, wholly worthless in itself, may serve as a curious specimen of his method. Colebrooke having tried to

Although not able, as yet, to fix the date of Varāha-mihira's birth with precision, we know with certainty that the most flourishing period of his life falls in the first half of the 6th century of our era. This point, important in itself, has the additional value that it serves to determine the age of other Hindu celebrities whom tradition represents as his contemporaries. The trustworthiness of the tradition will form matter for discussion afterwards ; let us assume at the outset that the tradition is right, then it will follow that his contemporaries were Vikramāditya, the poets and literati at the court of this king, especially Kālidāsa and Amara-sinha, and it may be added from another source, the author of the Pancatantra. We shall begin with Vikramāditya, and since there are more princes than one who bore that name, or title, we shall have to enquire, which of them may have a claim to be considered the contemporary of Varāha-mihira.

It is generally assumed that the first Vikramāditya known in the history of India, was a king reigning in the century before the Christian era, and that he was the founder of the Indian era, generally denoted by *Samvat*. The objections that may be raised against this opinion are so many and formidable, that no critical man can adopt the fact without submitting the

deduce some data from the time of the heliacal rising of Canopus, as stated in Ch. 12, vs. 14, of the *Bṛhat-Saṃhitā*, is literally abused by Bentley, because he, Colebrooke, holds the heliacal rising to imply the star being visible. Bentley argues that the Sanskrit word for heliacal rising always means cosmical rising and never implies the star being visible, that Colebrooke therefore had wilfully misrepresented the passage of the *Bṛhat-Saṃhitā*. Now be it assumed for a moment that Bentley was right in his opinion about the meaning of the Sanskrit word for heliacal rising, although he is wholly wrong, even then the passage, mistranslated and misrepresented by Colebrooke according to him, is in itself sufficient to give him the lie. The word namely, translated rightly by Colebrooke with heliacal rising, is fortuitously *sandarśanam*. Thus then Bentley heaps abuse upon a man who takes the unwarrantable liberty of taking for granted that "being visible" means "being visible."

varying testimonies of Hindu authors to a severe scrutiny. This has been done by Prof. Lassen, more fully, so far as I know, than by any other. But notwithstanding the care bestowed by that distinguished scholar on the subject, his conclusions seem to me utterly inadmissible ; it is therefore my duty to state the reasons why I cannot adopt the received opinion.

Lassen, well aware that weighty testimonies place Vikramáditya, the conqueror of the S'akas or Scythians, *after* not *before*, our era, and that the same testimonies make him the founder of the S'aka era, not of the *Samvat*, examines more than once their worth. In a foot-note to p. 50, of Vol. II. of his "Indische Alterthumskunde," he says :

"The astronomer Varáha-mihira calls this era the time of the kings of the S'akas ; see Colebrooke's Misc. Ess. II. p. 475." The commentator explains : "The time when the S'aka kings were conquered by Vikramáditya." A later astronomer, Brahmagupta makes, in reference to this epoch, use of the expression "the end of the S'aka kings," which passage is explained by a commentator of Bháskara, a still more modern astronomer, in this way : "The end of the life or of the reign of Vikramáditya, the destroyer of the Mlecha tribe, called S'aka." The commentator of Varáha-mihira, *consequently*, as Colebrooke remarks, considers the era used by him to be that of Vikramáditya, which every where else (*sic.*) is called Samvat. Brahmagupta reckons from S'alivahana's era, so that the commentator here also wrongly brings forward Vikramáditya. I cite this because it shows that in after times they confounded the two kings and their history. Of the two astronomers the former lived in the beginning of the 6th century, the latter in the beginning of the 7th. The name of the S'aka era clearly explains its origin, and in this sense the expression of Varáha-mihira will have to be taken."

So far Lassen. The objections to the foregoing are many and obvious ; leaving out less important points, my first remark refers to Colebrooke's startling conclusion, that Utpala

(for he is the commentator in view) uses the *Samvat* era because he, Utpala, considers Vikramáditya S'ákári to be contemporaneous with the beginning of the S'áka era. What kind of weight has to be attached to such a conclusion, will be clear from an example nearer home. Let us suppose that some European considers, however erroneously, that the beginning of the Emperor Augustus' reign and the beginning of the Christian era are contemporaneous facts; would then the only possible conclusion be this, that the man thinks that he lives in the year of grace 1896, instead of 1865? It is imaginable, certainly, that one might make such a mistake, imaginable, although it would be an abuse of language to call it possible. But let it be possible, it is not the only possibility; the man may have forgotten the precise date of Augustus' reign, a much more probable contingency. Thirdly, it is again, imaginable, that the man places the two not contemporaneous facts, wrongly supposed contemporaneous by him, in a time which is wrong for both, say at the time of Pericles. The first and third conclusions are, to use a mild term, so extremely improbable that only the second is left. Let us apply it to the case of Utpala; and we shall find that the only, not preposterous, conclusion is, that Utpala places Vikramáditya 78 A. D., not 57 B. C. What is *a priori* the only admissible conclusion, becomes a *posteriori* quite certain, because happily Utpala gives us his own date, and in so doing affords us the means of ascertaining what he means by the S'áka era. At the end of his commentary on Varáha-mihira's *Brhaj-játaka* we read :

चैत्रमासस्य पञ्चम्यां सितायां गुरुवासरे ।

वख्खट्टाहमिते श्राद्धे कृत्यं विदित्तिर्मया ।

" This commentary was finished by me on the 5th day of the light half of Caitra, on a Thursday, in the year 888 S'áka." Now the specified date falls on a Thursday and could only do so, if the S'áka era is taken as the era which *Anglice*, not in Sanskrit, is called S'aliváhana era.*

* Not trusting myself only in calculating back the given date, I had it

I have assumed throughout, for argument's sake, that Utpala was wrong in making Vikramāditya the founder of the S'āka era because I had to show that, whether rightly or wrongly, he placed Vikramāditya 78 A. D., not 57 B. C. Whether he is right in doing so is a question apart which we shall discuss afterwards ; first we have to revert to Lassen's remarks concerning Brahmagupta. This astronomer, says Lassen, reckons from the S'ālivāhana era ; that is true, but apt to mislead ; he reckons from the S'āka era, which Europeans persist in calling S'ālivāhana era. Moreover not only does Brahmagupta reckon from the S'āka era, but all other astronomers do so. The only inference from the facts, that Brahmagupta reckons from 78 A. D. and that the same Brahmagupta places in that year the end of the S'āka kings, is that his testimony agrees with that of Utpala, barring that he does not give the name of their conqueror. The stricture upon the commentator, who erroneously brings forward Vikramāditya, is begging the question ; it ought precisely to be shown that Vikramāditya did *not* live at that time. Arguments of a different kind are required, before the authority of the Hindu astronomers is shaken.

As harmless as this attack upon them, is the attack upon Kalhana-Pañḍita, the historian of Kashmere. Let us see what charges are brought against him.

Lassen,* after premising that Kalhana-Pañḍita sees the real conqueror of the S'akas, not in Pratāpāditya, who is said to have reigned 167—135 B. C., but in the king, who placed Márgupta from 118—123 A. D. on the throne of Kashmere, tries to controvert this statement, firstly by referring to the arguments[†] we have disposed of, and secondly by the following remarks :

“ The first objection to his (Kalhana's) assertion is its being in conflict with the perfectly certain (*sic.*) chronology after the

also calculated by the well known mathematician and astronomer Bápu-Deva S'āstri, one of the ornaments of India.

* Indische Alterthumskunde, Vol. II. p. 399, sq.

Vikramáditya era, which in itself (*sic.*) would be sufficient to raise an objection against it. A second, and not less mighty one, has to be added. If namely we adopt his premises and reason upon them, and test them by historical facts anterior and posterior, we shall find contradictions to established facts."

Here I shall only stop to observe, that the expression "perfectly certain chronology after the Vikramáditya era" is no argument, but again what is called begging the question. It is beyond dispute, indeed, that there is an Indian era, commonly called *Samvat*, dating from 57 B. C., but that the era was founded by a Vikramáditya, and that moreover the founder was contemporary with its beginning, is an assertion which rests upon an extremely frail base, as will appear in the sequel. What now are the contradictions to established historical facts, in which Kalhana-Pañḍita involves himself?

"If the patron of Mátrgupta had lived in the second half of the first century *before* Christ, Pratápáditya would have commenced to reign *two hundred and eighty* years before him, *i. e.* somewhat before 40 B. C. ; at this time, however, Kashmere was under the sway of Aṣoka."*

It is difficult to see what this reasoning can have to do with Kalhana-Pañḍita, or how far it invalidates his statements, for he does not assert at all, that the patron of Mátrgupta lived in the second half of the first century *before* Christ, but *after* Christ, (or more strictly speaking at the beginning of the second century of our era). As consequently the attack might be levelled against some imaginary author, who holds the view that Vikramáditya, the patron of Mátrgupta, lived in the second half of the first century *before* Christ, but does not touch Kalhana-Pañḍita, we might dismiss here all further discussion. But let us go to the end of the passage, that it may appear how little conviction the other arguments carry with them.

If Vikramáditya (the imaginary one) had lived in the second

* See Lassen, l. c.

half of the first century before Christ, say 50 B. C. till 1 A. D., Pratápáditya would have commenced his reign 280 years before him, consequently 40 B. C., that is according to a calculation beyond my comprehension 280 B. C. + 50 B. C. is equal to 40 B. C., instead of 330 B. C. ! That is not all. It is said that about "that time," i. e. 40 B. C. Açoka was master of Kashmere ! Nobody knows better than Lassen that Açoka reigned 263—226 B. C. To such straits an illustrious scholar is led, because he incautiously has adopted a cause which admits of no defence.

I leave the reader to examine the objections of Lassen against Albírúni,* who is another witness for Vikramáditya S'akári living 78 A. D. and call up another witness in the person of Hiouen-Thsang. This Chinese traveller informs us, that the powerful Vikramáditya, king of S'rávasti, lived in the "middle of the thousand years" elapsed since the Nirváṇa of Buddha.† Although Stan. Julien cautiously adds in a foot-note, that Hiouen-Thsang's expression *may* mean, in one of the thousand years elapsed since the Nirváṇa, it is obvious, that such a vague signification is utterly incompatible with the object of any one who intends to give a date, and Stan. Julien himself takes it in the sense of 500 years, and so does Reinaud.‡ As the Nirváṇa, according to Hiouen-Thsang, took place 100 years before Açoka, and Açoka began to reign 263 B. C., and as Hiouen-Thsang is speaking about 640 A. D., there had just elapsed 1000 years between the Nirváṇa and Hiouen-Thsang, and the expression is quite proper. According to his chronology then, the Nirváṇa took place about 363 B. C. ; 500 years later brings us to 137 A. D., only twenty years later than the date of Mátrgupta, the contemporary of Vikramáditya S'akári according to Kalhana-Pandita. The date, assigned by Hiouen-Thsang and the Northern Buddhists generally, I know, has not found

* Indische Alterthumskunde, Vol. II. p. 761.

† Stanislas Julien, Mémoires sur les contrées occidentales, Vol. I. p. 115.

‡ Mémoire sur l' Inde p. 80.

favour, and the chronology of the Ceylonese Buddhists has been preferred to it. The Ceylonese annals ought to bear an unusual stamp of trustworthiness, since they are extolled at the expense, not only of the Northern Buddhistical writings, but also of the Brahmanical records, which, although silent on Buddha's date, agree in other respects with the Northern Buddhists' works. So, for example, neither the Brahmins, nor the Northern Buddhists, know anything about a Kálāçoka, who is said by the Ceylonese to have lived one hundred years after the Nirvána, and under whom a second convocation was held, a convocation the Northern Buddhists know nothing about. Again, the lists of Indian Kings, said to have reigned before Buddha, coincide pretty well in the writings of Brahmanic and of Northern Buddhistic origin, but vary greatly with the succession, as given in the Mahávanso. Let us see, whether the Mahávanso really deserves so much credit as has been given to it. We read on p. 42 (Turnour's translation): "In the seventeenth year of the reign of this king (Açoka), this all-perfect minister of religion (Tisso Moggaliputto), aged seventy-two years, conducted in the utmost perfection this great convocation on religion." This convocation, the third, according to the Mahávanso (the second according to the Northern Buddhists), took place in the seventeenth year of Açoka's reign, i. e. $263 - 17 = 246$ B. C. Now the same Mahávanso tells us (p. 28), that the theros who held the second convocation ordered Siggavo to initiate Tisso Moggaliputto, who as yet had to be born. As this second convocation is said to have been held 100 years after Buddha's death, or in the tenth year of king Kálāçoka (ib. p. 15, 19), and as Buddha's death is said to have occurred 543 B. C., it follows that Siggavo received the order 443 B. C., at which time he must have been at least twenty years old; he was eighteen when he was converted to Buddhism by Sonako (ib. p. 30); so he cannot have been born later than $443 + 20 = 463$ B. C. This same Siggavo initiates Tisso Moggaliputto when the latter was 20

years of age (p. 31). Tisso, being 72 years in 246 B. C., was born 319 B. C., and was twenty years of age 298 B. C. Consequently Siggavo, being born 463 B. C., initiates Tisso 299 B. C., when he himself was a man of 165 years. Professor Max Müller has shown in his own lucid way* "that 477 B. C. is far more likely" the conventional date of Buddha's death than 443 B. C. But even if we take this date, we shall find that Siggavo must have been flourishing at the age of 98 years! This is by no means the only example in the Mahāvanso to show that its authority is not a whit higher than that of the Brahmans and Northern Buddhists, and it seems to me that Max Müller has convincingly shown, how hypothetical or conventional the date of the Nirvāṇa is. I must confess, however, that in my opinion the Chinese chronology is some degrees more probable; at least the relative positions are right in Hiouen-Thsang, viz. that Kanishka reigned about 300 years after Aśoka, for 263 B. C. + 300 leads to 37 A. D., and it is proved that Kanishka's reign must have extended till after 33 A. D. at least; secondly, Buddha's death is placed 1000 years before about 635, which again gives for the Nirvāṇa about 363 B. C. I see no reason, why Hiouen-Thsang should be correct for 900 years, and err at 1000. But even if Hiouen-Thsang might be supposed to err in the date he assigns to Buddha, he is demonstratively right in the relative dates assigned by him to Aśoka and Kanishka, and as the nearer we come to his own times the greater the probability is for his being correct, it is allowed to assert that his testimony about Vikramāditya, combined with the testimony of the astronomers and of Kalhana-Pandita greatly enhances the value of the Hindu authorities.

One might reasonably have expected, that some sources would have been quoted, so reliable as to put at naught the combined authority of Utpala, Kalhana-Pandita, Brahmagupta, Albīrūni and Hiouen-Thsang. Far, however, from this being

* History of ancient Sanskrit Literature, p. 263-263, and p. 299.

the case, not any source, good, bad or indifferent, has been adduced to support the extraordinary, howbeit common, theory, that Vikramāditya S'akāri lived 57 B. C. The nearest approach to quoting sources in order to support the theory, is, so far as I know at least, to be found in the grotesque speculations of Wilford. It is but fair to say, however, that Wilford is the only one who really might have adduced *one* source, for he certainly used it. The work in question is more than once mentioned and parts of it made subject of discussion by others; I mean the astrological book Jyotirvidābharana. The author of this production places, indeed, Vikramāditya S'akāri at 57 B. C., but I shall show that he is an impostor, and a very clumsy one, so that his word cannot carry much weight. To those who know the work, such a task may seem not requisite, but as the spuriousness of the Jyotirvidābharana has been inferred from other grounds, a new discussion on its merits will not be deemed wholly superfluous.

The author professes to be no less a person than the renowned Kālidāsa. It would be a tedious task to enumerate all the reasons, why the work *must* be an impudent fabrication, although every line affords examples "*nauseam usque*;" moreover one passage decides all. The passage is given at full length by Fitz-Edward Hall* whose remarks may be compared. There the Pseudo-Kālidāsa tells us, that he lived at the court of Vikramāditya, the king of Mālava, who slew 55555555 S'akas;† that amongst others, at the same court, lived Varāha-mihira. Further it is said that the Jyotirvidābharana is written in the

* Wilson's translation of the Vishṇupurāṇa, ed. by F. E. Hall, preface p. viii. footnote. The readings agree exactly with those of a manuscript before me.

† At another passage the number of S'akas whom a king is required to kill before he can claim the title of S'aka-destroyer, and has the right to found an era, is given as 5500000000, at least in figures, but in words *sapancakotyabjadala (pramāṇ)*, which is 5050000000; manifestly the figures represent the poetaster's meaning, and the words are at fault.

year 3068 of the Kali-yuga, or 33 B. C. This is enough ; a man, living 33 B. C., calls himself the contemporary of Varáha-mihira, who lived more than 500 years afterwards. As if to assist us in the discovery of his forgery, the Pseudo-Kálidása does not only say, Varáha-mihira, but he adds also the epithet *khyáta* "the celebrated," so that how many other Varáha-mihira's there may have been, he at all events means the author of the Bṛhat-Sanhitá. I fully agree with F. E. Hall, when he says : "There is every reason for believing the Jyotirvidábharaṇa to be not only pseudonymous, but of recent composition." He does not state his reasons ; amongst the many reasons I have for concurring in his opinion, are : 1° the absurdity of the language ;* 2° he calls the S'aka-prince king of Rúma, for which the Sanskrit equivalent, at least in form, would be Romaka ; I subjoin the stanzas where the word occurs :

यो रुमदेशाधिपतिं शक्येश्वरं
जित्वा गृहीत्वोज्जयिनीं महाहवे ।
आनीय संभ्राम्य मुमोच तं त्वहे
श्रीविक्रमार्कः समसङ्गविक्रमः ॥
तस्मिन् सदा विक्रममेदिनीशे
विराजमाने समवन्तिकायाम्
सर्वप्रजामण्डनसौख्यसंपद्
बभूव सर्वत्र च वेदकर्म ॥†

The story told here of the S'aka-king of Rúma reminds one strongly of what befel the Turkish emperor of Rúm when defeated and captured by Timur. But to say that the fabrication is composed after that event, would give no adequate

* The poetaster is very partial to the word *sam*, which he uses as an adverb, foisting it in wherever he has to fill up a gap in the metre. Did he suppose, that because *sam* in composition is paraphrased with *samyak*, it could stand alone in that sense?

† The word *babhúva* to denote a present action is very amusing.

idea of its real date ; the impression the reading of it makes upon me is, that it may have been written a hundred years ago, it can not be much more modern, for Wilford knew the work.

The Jyotirvidābharāṇa then is the only work, as yet brought to public knowledge, which contains the information that Vikramāditya S'akāri lived before our era and was the founder of the *samvat*. If there exist other works giving the same information, they ought to be brought forward, the sooner the better.

The information we derive from the other sources, cited above, may be stated briefly to be this : as early as the time of Kalhaṇa-Paṇḍita and Albírúni, (the eleventh century) some held the opinion that there had been a king Vikramāditya before the Christian era, the historian of Kashmere identifying him with Pratápāditya, the Arab on the other hand calling him a king of Málava ; both assert that Vikramāditya, the conqueror of the S'akas lived 78 A. D. So had Utpala done nearly a century before, 966 A. D. Three centuries before, about 640 A. D., Brahmagupta, one of the greatest of Hindu astronomers, places the defeat of the S'akas 78 A. D., and Hiouen-Thsang places Vikramāditya, a mighty conqueror whose sway extended even over foreign countries, in the first half of the second century of our era. It must be admitted that the authorities of all these men is not sufficient to render the epoch of Vikramāditya's reign and his chief achievements, historically certain, for not one of them is a contemporary witness. At the same time it will be granted that they may have seen, and part of them very likely had seen, original documents, of whatever description these may have been. To declare their testimony to be of less value than that of a liar, like the Pseudo-Kálidása, is an undertaking nobody is likely to attempt. I will not deny that there may have been some king before our era, called Vikramāditya, but the authenticity of the story is many degrees lower than the authenticity of the stories about

Romulus; the latter are at least genuine myths, the former does not deserve even that name. Whatever doubts may linger about the date of Vikramāditya, the conqueror of the S'akas and the founder of the S'áka era, it is certain that he cannot have been the contemporary of Varáha-mihira, nor, if tradition speaks truth, of Kálidása and Amara-Sinha. Who was it then?

In the S'atrunjaya Máhátmya* a king Vikramāditya is said to have ascended the throne in the year 466 of the S'áka or 544 A. D. As we have seen before, Varáha-mihira's life must have extended over that time. On the other hand Kálidása's patron is not called Vikramāditya, but Bhoja by Ballála-Miçra, the author or compiler of the Bhojaprabandha. Now Bhoja is held to have ascended the throne 483 A. D. or, with a discrepancy of 84 years, 567 A. D.† Wilford states that a tradition in the Dekkan ascribes to Bhoja a reign of fifty years and some months, whereas in the Bhojaprabandha it is 55 years, 7 months and three days.

पञ्चाशत् वर्षाणि सप्तमासान् दिनत्रयम् ।

भोजराजेन भोज्यः सगौडो दक्षिणायतः ॥१॥

If we assume the date 483 A. D. for Bhoja's ascending the throne to be correct, he must have reigned, according to this stanza, till 538 A. D. This tallies well enough with what we know about Varáha-mihira. The question now is, whether Bhoja be really the same with Vikramāditya. Notwithstanding the discrepancy between the different records and the silence of Ballála-Miçra about Bhoja bearing the title of Vikramāditya, such an hypothesis is far from inadmissible. It might be supposed too, that Kálidása and Varáha-mihira found two

* Not having the S'atrunjaya-Máhátmya at hand, I must rely upon the statements of Wilford, As. Res. IX, p. 156.

† Prinsep's Useful Tables, ed. Thomas, p. 250, and As. Res. I. c.

‡ The residence of Bhoja is said to be Dhárá.

patrons first in Bhoja, afterwards in Vikramāditya. With the materials as yet at our disposal, nothing conclusive is to be said in either way. The problem which remains to be solved may be stated thus: can it be gathered from various sources in Sanskrit literature whether Bhoja and Vikramāditya are only two names for one and the same person? If so, which of the three dates 483 A. D., or 544 A. D., or 567 A. D. is to be preferred? As my endeavours to find this out have failed, I hope that others may be more successful.

Throughout the foregoing I have assumed that it was the great Kālidāsa, who found a patron in Bhoja, or as he is also called, S'ri-Sāhasānka. This has been denied or doubted, on the ground that the morals of Kālidāsa, as drawn in the Bhojaprabandha are inconsistent with the purity and tenderness of the feelings in his works. But it has been remarked by Weber* that contrasts between theory and practice are not uncommon in every clime and at all times. One might even go farther, and contend that the character of Kālidāsa, save one single blemish, is represented as amiable and generous. At all events Ballāla-Mis'ra intends to draw the portrait of the great Kālidāsa, and that is the only point of importance for our purpose, not whether the portrait looks "respectable" or not, nor whether it is faithful or the reverse. As to the general trustworthiness of the Bhojaprabandha, I cannot look down on it so contemptuously as others do. The style is so unequal, that it looks more like a patchwork than like the composition of one man. The framework in prose, and perhaps part of the metrical passages are from the hand of Ballāla-Mis'ra himself, but there are stanzas scattered over the whole of the work that would do credit to the best of Indian poets. The motley character of these stanzas enhances, in my opinion, the value of the work, because it scarcely can be explained, but on the supposition that Ballāla-Mis'ra strung together sundry authentic verses of the wits at Bhoja's court, whether they had come down to him

* See Preface to his translation of the Mālavikāgnimitram.

by tradition or in works, now unknown. The work is moreover, for an Indian production, so remarkably free of extravagance, that on internal grounds few charges can be brought against it. I am far from asserting that no objections may be raised against it; I must myself point out that it appears strange that the author never mentions Varāha-mihira or Amara-Sinha; but on the other hand Sanskrit literature is so poor in historical works, that one ought not to despise any bit of information which is not manifestly wrong.

The Bhojaprabandha is silent about the well known so-called *nine gems*, of whom Kālidāsa was one; we have to look elsewhere for the authority from which our knowledge of the *nine gems* is derived.

The tradition, if this be the word, about the *nine gems* has recently been assailed by F. E. Hall.* He points out that the stanza :

धन्वन्तरिः क्षपणको ऽमरसिंहशङ्ख-
वेतालभट्टघटकपर्पराशिदासाः ।
स्थातो वराहमिहिरो ज्योतिः सभायां
रत्नानि वै वररश्मिर्नव विक्रमस्य ॥

makes part of the Jyotirvidābharana; he argues that such a book has no authority, and adds that, barring this single passage, nobody has seen the "authorities" spoken of, but never seen by Prof. Wilson. This statement of Hall's, if it were true in every respect and did not need some qualification, would render the so-called tradition next to worthless. But Hall has overlooked an important fact, to be mentioned afterwards, so that his assertion is only partially true. True it is that the stanza in which the names of the nine gems individually occur has, as yet, only been found in the Pseudo-Kālidāsa. Happily this forger had too little skill to conceal that the stanza, as it stands in the Jyotirvidābharana, is singularly out of

* Preface to his edition of Wilson's translation of the Vishṇupurāṇa, p. viii. note.

place, and I wonder that any one who reads the passage is not startled by the intrusion of the stanza. Out of the *nine gems* six are given in the verses immediately before; this might be explained. One may give the names of all the poets, and afterwards repeat the name of a picked number out of them, adding that, amongst all, such and such are the chief ones. But then all the names of the rank and file would be given, and nobody would in the list of the whole leave out some of the first rank, at the same time that others of the first rank are duly registered. One sees how the Pseudo-Kálidása is struggling to bring in the stanza, and he succeeds at last, but only by violence. The reason why he takes so much pains to intrude the stanza is, I should say, this: wishing to give to his forgery the semblance of antiquity, and knowing or supposing, that the stanza was current in the mouth of the pandits, but not found in writings, he practised the trick of inserting it in the bulk of his work. Such a trick would not be a stroke of genius, but it was sufficient for the purpose of imposing upon those for whom he intended it.* One thing is certain, the stanza *is* in the mouth of every pandit, and *was* so half a century ago. Now if we consider that pandits very seldom read books on astrology, much less derive their knowledge of topics wholly unconnected with astrology from astrological books, if we farther bear in mind that the Jyotirvidá-bharāṇa is of recent composition, it is next to impossible to account for the popularity of the memorial verse. And apart from this, the notice we have of the existence of the *nine gems* at the court of Vikramāditya is not derived from oral tradition or the Jyotirvidá-bharāṇa, as Hall supposed. In the inscription of Buddha Gayá, a translation of which is given by Wilkins, (As. Res. Vol. I. p. 286) we find the following: "Vikramāditya was certainly a king renowned in the world. So in his

* The Pseudo-Kálidása has even found a commentator, unless the commentary be fabricated by himself, which would be another trick quite worthy of the first.

court were nine learned men, *celebrated under the epithet of the Nava-ratnāni or nine jewels*; one of whom was Amara-Deva, who was the king's counsellor, a man of great learning, and the greatest favourite of his prince." The inscription is from *Samvat* 1015 or 948 A. D. So the antiquity of the tradition is fully vindicated, and at the same time additional strength is given to the assertion that the stanza is intruded into the *Jyotirvidābharāṇa*.

It is at the same Buddha Gayā that General Cunningham has found a corroboration of the tradition that Amara-Sinha was contemporary, or at all events nearly contemporary, with Varāha-mihira. The learned archæologist shows* that the Buddhist temple at Gayā, the remains of which he has surveyed, is the same as the one seen by Hiouen-Tsang between 629—642 A. D.; he shows farther that the temple did not yet exist at the time of Fa-Hian's visit between 399 and 414 A. D. As the temple, according to the inscription before mentioned, was erected by Amara-Deva, one of the nine gems at the court of Vikramāditya, he concludes that Amara-Deva is the same with Amara-Sinha, the author of the *Amara-Kośha*, and that the same Amara-Sinha must have lived between 400 and 600 A. D.; taking the mean, we get 500 A. D., which again coincides with what we should expect in regard to Varāha-mihira.

It remains to make some remarks about the date of the *Pancatantra*. Colebrooke argues from Varāha-mihira being quoted in that work,† that he must have been anterior to or contemporary with the celebrated Shah Nushirvan, in whose reign, 531—579 A. D., the translation of the *Pancatantra* into Pehlevi was made. Bentley makes the objection that Colebrooke's argument does not hold good, unless the name of Varāha-mihira be proved to occur also in the Pehlevi translation, on

* Archæological Survey Report (Journ. As. Soc. B. Vol. XXXII), p. vii. sqq.

† *Pancatantra*, (ed. Kosegarten,) p. 50.

the specious ground that the passage in the Pancatantra, as it stands now, might be an interpolation. Bentley's objection seems to me utterly nugatory, and, well analysed, amounts to this, that the interpolation of passages is a physical possibility, which is true enough, but of no use in argument. It is not enough to say that a passage may be an interpolation; any passage in any book, which is in disagreeable conflict with one's crotchets, may then be called an interpolation. One has to give at least plausible arguments that there is something suspicious about it. Bentley has failed to do so, and wisely, for the passage in the Pancatantra has nothing suspicious about it. If one wishes to be sceptical, one had better doubt the whole story about the translation into Pehlevi by the command of Shah Nushirván. It is many degrees less improbable that a poet, like Firdúsf, invents or modifies a story than that an appropriate, almost necessary, passage is to be held spurious.* In short, I think Colebrooke was perfectly right in placing the composition of the Pancatantra in the first half of the 6th century.

The results of the foregoing disquisitions may be summed up as follows: the first half of the 6th century, say 500—550 A. D., is in reality the most illustrious period of Sanskrit literature; at that time the *nine gems* flourished under the patronage of an art-loving prince, and contemporaneous with them, probably in the Dekkan, lived the author of the Pancatantra. The prince is either Bhoja, or Vikramáditya, or both names have to be considered as denoting the same person.—And now we have to return to our author and his works.

The whole of the astronomical and astrological science of the Hindus, as fixed at the time of Varáha-mihira, and indeed long

* The same Bentley could be childishly credulous, when it suited his purpose. So he gravely asserts that the Egyptians ascribed the origin of their astronomical science to Abraham, but that Abraham is nothing else but an involuntary or more likely a wilful corruption of Brahma!

before him, was divided into three branches.* So we know from Bṛh. Sanh. Ch. I. vs. 9 :

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं खन्वत्रयाधिकृतं
तत्त्वादर्शोपनयस्य नाम मुनिभिः सङ्गीर्षते संहिता ।
खन्वे ऽस्मिन् ग्रन्थितेन या यद्ग्रन्थितस्तन्नाभिधानस्तसौ
होरान्यो ऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः खन्वस्तृतीयो ऽपरः ॥

“The Jyotiḥśāstra, treating of several subjects, is contained in three branches. The treatment of the whole is called by sages Sanhitā. In the Jyotiḥśāstra in one branch are to be found the movements of the heavenly bodies, as determined by calculation (*gaṇita*) ; this is called Tantra. The second branch is horoscopy or the casting of the horoscope.† Different from both is the third branch.”

Here then the whole of the Jyotiḥśāstra or astronomical and astrological science bears the name of Sanhitā, the first branch Gaṇita or Tantra, the second Horā, the third is left unnamed. Elsewhere the name for the last is S'ākhā ; so, e. g., in a distich of Garga :

ग्रन्थितं जातकं शाखां यो वेत्ति दिजपुङ्गवः ।
त्रिखन्वन्नो विनिर्दिष्टः संहितापारमश्च सः ॥

“The excellent Brahman who knows the Gaṇita, the Jātaka (nativity) and the S'ākhā, is called learned in the three branches, and has completed the study of a Sanhitā.”

The same term is used by Varāha-mihira at the end of his Bṛhaj-Jātaka :

* Cf. Colebrooke's account, derived from the same sources, in his *Algebra*, p. XLV. sqq.

† *Angaviniṣṭhaya* means literally “the determination of the first astrological mansion or horoscope.” *Anga*, as all other words for body, e. g. *tanu*, *mūrti*, etc., denotes the first mansion or sign just rising ; another name for it is *lagna*, which strictly speaking is the initial point of the first mansion, but in a wider acceptance is a term for the whole, the sign being considered as a whole. The same applies to the Greek *ἀποσκέπος*.

विवाहकालः करणं ग्रहाणां
 प्रोक्तं पृथक् तद्विमुक्ता च शाखा ।
 सन्धैस्त्रिभिर्व्योतिषसङ्ग्रहो ऽयं
 मया कृतो दैवविदां हिताय ॥

“The time for marriages and the Karana of the planets have been propounded by me separately, as well as the extensive S'ákhá. I have composed this Jyotisha-sangraha (encyclopedia of astronomical and astrological science) in three branches for the benefit of astrologers.”

It is at variance with the definition of Sanhitá, as given above, when in Ch. II. of the Brh. Sanhitá, p. 3, it is made one of the requisites of a well-trained astronomer-astrologer, that he ought to be conversant with the texts and to understand the meaning of the Grahaganita (astronomy properly so called), of the Horá and of the Sanhitá “पञ्चमहितसंहिताहोरापञ्चायवेत्ता.” Here Sanhitá does not comprehend the whole of the science, but is only one of the three parts, and it is synonymous with *phalagrantha*,” or the knowledge of celestial and earthly omens and portents. This indeed is the common acceptance of the term Sanhitá up to the present day. The subjects of a Sanhitá are detailed Brh. Sanhitá p. 6, and are the same as are met with in the work itself and in other Sanhitás. And Varáha-mihira was not the first to take the word in its limited sense; Garga had said already :*

यस्तु सम्यग्विजानाति होरागणितसंहिताः ।
 अभ्यर्थः स नरेन्द्रेण लोकावर्तयो जयैषिषा ॥

“But one who knows properly the Horá, Ganita and Sanhitá, him ought the king to honour and to secure his service, if he wishes to be victorious.”

Thus we see that Sanhitá sometimes includes a complete course of the science, and sometimes denotes only one of its three branches. In the first acceptance it is synonymous with

* Quoted Brh. Sanh. Ch. II. vs. 21.

the more appropriate term Jyotisha-sangraha, although etymologically the one is as proper as the other. In the second acceptation it is synonymous with Phalagrantha and S'ákhá.* I think we may account for the ambiguity in this way. The whole knowledge of celestial phenomena, of measuring time, of omens and portents, of augury, in short, natural astrology went under the name of Sanhitá, before each of the three branches attained its full development. When in course of time the Hindus, through the Greeks, became acquainted with two separate branches of the knowledge of the stars, (the one really scientific, the others quasi-scientific), they must have felt some difficulty in incorporating the mathematical astronomy and the so-called judicial astrology into their Sanhitá. In keeping distinct the divisions, among which the second and third are different from each other not so much in matter as in method, they continued to feel, it is not unnatural to suppose, too well the etymological meaning of Sanhitá not to apply it occasionally to the whole course of the Jyotiḥśāstra or Jyotisha-sangraha.†

Varāha-mihira distinguished himself in all the three branches of the Jyotiḥśāstra. Before writing the Bṛhat-Sanhitá he had composed a work on pure astronomy, and one on horoscopy, as we learn from Brh. Sanh. Ch. I. vs. 10.‡

* The origin of the term S'ákhá is not clear to me. Does it imply that it is the crowning part of the whole science, the two other divisions being compared to the root and the stem? This does not tally with the fact that each of the three divisions is called a *skandha* or stem. Or is it called S'ákhá, because it comprehends so many apparently slightly connected subjects? But then the plural might be expected.

† Concerning the three divisions of a Jyotiḥśāstra one may compare a passage in the Jñāna Bhāskara, as published by Weber in his Catalogue of the Berlin Skr. MSS. 287.

‡ In the passage from the Bṛh. Ját. cited above, he says that he wrote the third part or S'ákhá, so that at first sight, it would appear that he wrote the passage after having *finished* the Bṛh. Sanhitá, not before it. But, sup-

His first and astronomical work is always designated by himself as his *Karaṇa* or *Karaṇa grahāṇām*, and we know only from Bhaṭṭa Utpala, Albírúni, and others, that its title was *Pancasiddhāntiká*, a name derived from its being founded upon the five *Siddhāntas*. Albírúni in speaking of *Karaṇas*, as a kind of astronomical work, defines them as works forming a sequel to the *Siddhāntas*, or as Reinaud seems to interpret the Arabic word *tábi*, being subservient to the *Siddhāntas*.^{*} That, however, is not the common acceptation of the term; a *Karaṇa* differs from a *Siddhānta*, in this respect, that in the latter the calculations refer to the beginning of the Yuga, in the former to the S'áka era. As to the word itself, it means simply, "calculation," as is proved by the juxtaposition of *grahāṇām*, one might say "mathematical operation."—About the contents of the *Karaṇa Pancasiddhāntiká* Albírúni (*Mém. sur l' Inde*, p. 332) expresses himself thus: "Varáha-mihira has composed astronomical tables, in a small volume, to which he has given the title of *Pancasiddhāntiká*. One would be led to suppose that these tables contained the substance of the five forementioned works (*the 5 Siddhāntas*), and that they are substitutes for those; but that is by no means the case." Now, the manner in which Varáha-mihira speaks of his treatise,[†] and the numerous quotations from it, given by Utpala, leave not the slightest doubt about the nature of the work, and show that it was, like other *Karaṇas*, a book with a regular text, in his favourite Áryá metre.[‡] The tables Albírúni mentions may

posing even that the passage stands at its right place, which is far from certain, it is readily explained by the supposition that he edited the *Horá* and the *Sanhitá*, as a whole, at the same time, or that he wrote after completing the whole at the end of each part, or volume, those notices which, in a certain manner, correspond to our prefaces.

^{*} Reinaud, *Mémoire sur l' Inde*, p. 335.

[†] See *Brh. Sanh.* I. 10; V. 18; XVII. 1; XXIV. 5.

[‡] Cf. Colebrooke, *Algebra*, p. XLVII. and note. In passing, it may be remarked that the Áryá metre seems to have been in general favour in the days

have formed an appendix to the work, but were certainly not the whole work. There is nothing in this to surprise us. Highly valuable as Albírúni's information about Indian astronomy is, so far as actual knowledge of texts is concerned we know now a great deal more of them than he did; there were only a few books he had read himself, because, as he says himself, he could not get them; in most cases his knowledge is derived from the Hindu astronomers of his own days. The wonder is, that he, a hated Musulman, *did* get so much reliable information, greatly to the credit of his zeal and sagacity.—The contents of a *Karaṇa*, essentially the same as those of a *Siddhānta*, are given *Brh. Sanh.* p. 4.—Of the date of the *Pancasiddhāntikā*, according to Albírúni 505 A. D., we have had occasion to speak before.

After having completed his astronomical treatise, Varáhamihira composed works on the second branch of a *Jyotiḥśāstra*. This part, called by him in a loose way *Horā* and Casting of the horoscope, contains three subdivisions, the first on nativity, named *Jātaka* or *Janma*; the second on prognostics for journeys, and especially for the march of princes in war, under the title of *Yātrā* or *Yātrika*; the third contains horoscopy for weddings, as its name *Vivāhāh* "nuptials" or *Vivāhapaṭāla** shows. Here again *Horā* is sometimes synonymous with *Jātaka*, whereas at other times it is the general name for all kinds of horoscopy. The works of our author on horoscopy are in a double form.

of our author; Kálidāsa uses it more frequently than any other dramatist, so far as I know; Āryabhaṭa handled the metre with great felicity. The *Anuṣṭub* on the contrary appears to have been used much more sparingly. If this generalization seems too sweeping and the facts not fully established, it may be excused as a guess; it can do no harm to draw the attention to a peculiarity in some authors whom there is every reason to believe to have been contemporaneous.

* I cannot say with certainty what the word *paṭāla* means in this combination; I think "section," viz. on weddings. Another name is *Vivāhākāla*, "the time (lucky or ill-fated) for weddings."

Besides the *Brhaj-Játaka*, the *Brhad-Yátrá* and the *Brhad-Viváhapāṭala*, there is, in an abridged form, a *Laghu* or *Svalpa-Játaka*, a *Svalpa-Yátrá* and a *Svalpa-Viváhapāṭala*. The works written before the *Brhat-Saṁhitá* (see *Brh. Saṁh.* Ch. I. vs. 10) are the larger ones, as may be inferred from the word *vistaratah* "copiously," and Utpala says the same, whether he inferred it, as we ourselves can do, or knew it otherwise.

The *Brhaj-Játaka* is among all the productions of our author the most generally known and studied in India. There exist three editions of it, I understand; I have seen two, one printed at Benares, the other at Bombay, and both accompanied with the excellent commentary of Utpala. Another commentary on the *Brh. Ját.*, more succinct than Utpala's, is known to me only from MSS. It is the work of a certain Mahídharma; the text belonging to it is very good.* The abridged book on nativity, the *Laghu* or *Svalpa-Játaka*, also possesses a commentary by Utpala, and is, although not so common as its larger namesake, not rarely met with. It was translated by Albírúní into Arabic. I am not aware that there exists an edition, with the exception of the two first chapters, which have been edited and accompanied with a translation by Weber.†

The *Yátrá* or *Yátrika* existed also in a double form, as we know from Utpala. I possess a MS. of it, with Utpala's commentary, but it seems to be incomplete, as it contains only seven chapters, out of double that number. Curiously enough all the MSS. I have seen end after the 7th chapter, and there is no trace of a break. It is uncertain whether it be the *Svalpa* or the *Brhad-Yátrá*, as no indication of it is to be found; the title of the work is *Yoga-Yátrá*. About the *Viváha-pāṭala* I can give no information at all.

* Albírúní (see *Mém. sur l' Inde*, p. 336) knows a commentary by Bala-bhadra; that work never came to my notice.

† *Indische Studien*, vol. II. 277 sqq.

The last part of the Jyotiḥśāstra, the Sanhitā, is delivered by the author in the work just published by me. It is commonly called Vārāhī Sanhitā, but it being desirable to distinguish it from the Samāsa-Sanhitā or succinct Sanhitā of the author, the first title is preferable. The Samāsa-Sanhitā has not been recovered as yet, and is known to me only from the quotations of Bhaṭṭa Utpala.

The Br̥hat-Sanhitā is now-a-days little studied, if at all, in Northern India, however popular it may have been in former times. This is but natural ; it teaches so many things of exceptional use and it is so pre-eminently a manual for court astrologers, that village astrologers are wise in their generation to confine themselves to their horoscopes for marriages. Now that the palmy days of petty princes are gone, a study of such works as the Br̥hat-Sanhitā would not pay. For us it is exactly the richness in details to which Hindus, as a rule, are entirely indifferent, which constitutes the chief attraction of the work ; for the same reasons it was so highly valued by Albīrūnī. Although an astrological book, it contains important astronomical data, and its value for geography, architecture, sculpture, etc. is unequalled by any Sanskrit work as yet published. Nor is it of slight importance as regards mere Sanskrit philology.

The merits of Varāha-mihira as an astronomer cannot be adequately inferred from the present publication ; we ought to possess the whole of his treatise before we could do him justice. In the Br̥hat-Sanhitā he is in the awkward position of a man who has to reconcile the exigencies of science and the decrees, deemed infallible, of the R̥shis.* The result of such an attempt is not satisfactory. Thus much is to be gathered from his writings, especially from the fragments of the Pancasiddhāntikā, that he belongs to the class of Āryabhaṭa, Brahmagupta, Bhāskara. It has been supposed that he was the first to fix the Hindu sphere at the beginning of Aṣvini, but this does not

* For some curious examples see Br̥h. Sanh. V. 1—17 ; IX. 6, sq.

appear from his works, so far as they have come to us. From the manner in which he expresses himself in a passage Brh. Sanh. Ch. III. vs. 1 sq. connected with the ancient and actual position of the colures, one is even tempted to infer that he had no theory whatever as to the cause of the fact; he knows that the position of the colures was different in former times, but he alleges no other ground for explaining the fact, but the one "because it was declared to be so in ancient books." For aught we know, the observation which put the naxatra Aṣvinī at the head of the series, may have been made some generations before 500 A. D. If we knew the relative position of the star in the lunar mansion at the time of Varāhamihira, a somewhat more precise result might be arrived at, but that is not the case.

As an author he has deservedly been held high by his countrymen. His style, although here and there obscure, and not always graceful, is pithy, never childish, bearing throughout the stamp of individuality, something not very common among Hindu authors, allowance being made for brilliant exceptions. His language shows decided affinity with Suṣruta; compared with that of Kālidāsa and Amara-Sinha it looks archaical, only however in the use of some grammatical forms and the choice of words. This peculiarity must, I think, be ascribed to his conscious or unconscious imitation of more ancient writings. Another peculiarity, a merely accidental one, is the great number of Greek terms in his works; in no other author have so many of these been found together; but we should find the same number in many other works, had they been preserved.*

* Their number is 36, viz. *Kriya, Tāvuri, Jituma, Leya, Pāthēna* (*Pāthōna* is a corrupt reading, the best MSS. have *Pāthēna*, which is evidently the original one, for it corresponds to *παρθενος*), *Dyūka* or *Jūka*, *Kaurpya*, *Tauxika*, *Akokera*, *Hydroga*, *It tham*, *Heli*, *Himna*, *Ara*, *Jyau*, *Kona*, *Asphujit*, *horá*, *kendra*, *dresh kána* or *drek kána*, *liptá*, *anaphá*, *sunaphá*, *durudhara*, *kemadruma*, *veçi*, *ápoklima*, *paṇaphara*, *hibuka*, *jámitra*, *meskúraṇa*, *dyunam*, *dyutam*, *riṣpha*. Weber, who gives this list (*Indische*

I forbear here to enter into a description of the contents of the *Bṛhat-Saṁhitā*, because it can be done much more conveniently in the translation which is in preparation. Besides, the text itself is now accessible to all; as a substitute I shall give as many particulars as I have been able to collect about the authorities whom *Varāha-mihira* mentions in his works. The information is chiefly taken from *Utpala's* commentaries which, with one exception, are not accessible to every body.

Taking only the *Bṛhat-Saṁhitā* we find mentioned *Parāçara*, *Garga* (*Vṛddha-Garga*), *Kāçyapa*, *Nārada*, the *Paitāmaha-Siddhānta*, the *Saura-Siddhānta*, the *Pauliça-Siddhānta*, the *Vasishṭha-Siddhānta*, the *Romaka-Siddhānta*, *Vishṇugupta*, *Asita-Devala* or *Asita* and *Devala*, *Rshiputra*, *S'ukra* or *Uçanas* or *Bhṛgu*, *Maya*, *Bṛhaspati*, *S'akra*, *Garutmat*, the seven *Rshis* (the Great Bear,) *Bādarāyaṇa*, *Nagnajit*, *Sārasvata*, a work called *Sāvitra*, another named *Shasṭyabala*, *Manu*, *Viçvakarma*, *Vajra* (or *Vātsa*, *Vātsya*), *S'rī-Dravyavardhana* (or *S'rī-Vardhamānaka*), *Kapishṭhala*, *Bhāradvāja*, and incidentally *Kapila* and *Kaṇabhuj*. To these may be added those which are quoted in other works of our author, namely *Satya* or *Bhadatta*, *Maṇittha*, *Devasvāmin*, *Siddhasena*, the Greek authors, *Jīvaçarman*, *Lāṭa-ācārya*, *Sinha-ācārya* and *Āryabhaṭa*.

Many of the *Rshis* upon whose authority the doctrines of astronomy and astrology are held to be founded are pure myths.*

Literaturgeschichte; p. 227) adds *kulīra* and *trikoṇa*, but these seem to be genuine Sanskrit words. On the other hand ought to be added *harija* = *हरिज*. In the *Sūrya-siddhānta*, V. vs. 1, this word means "longitudinal parallax," but *Varāha-mihira* and *Utpala* never use it in that sense. That it means horizon is clear, e. g. from *Bṛh. Jāt.* 5, 17 : *चङ्गाभिर्जति हरिजम्* "in the manner in which a sign comes to the horizon," i. e. "rises," where the comment : *उदयलेखं परित्यजति*, and further on : *यथाकाशं भूम्ना सहासत्तं यन्मादु द्यते तद्वर्जि*.

* By myth here is meant the personification of any natural phenomenon, or of any moral, historical, social fact; in many cases it is the embodiment of a rude philosophical theory in a poetical shape. Take the example of a modern myth, the existence of "Company Bahadoor." One, unacquainted with the

In the case of some, as Súrya, S'ukra, Garutmat, Br̥haspati, Vasishṭha, S'akra, Pitámaha, the Great Bear, it is so evident that few would deny it. But there is no difference of character between the sun, &c., and Garga, Parácara, Káçyapa, Vajra, &c. If to the generality of Hindus Garga, Parácara, Nárada are persons, instead of personifications, it is because Súrya, Indra and Pitámaha are persons in the same manner. They have the merit of being at least consistent. That there were historical persons bearing patronymics derived from Vasishṭha, Garga, Bharadvája and *tutti quanti*, proves as little for the historical existence of those R̥shis, as the undoubtedly historical existence of the Heraclidæ proves Hercules to have been a person, instead of the sun in his yearly course. Parácara, Garga and Vajra are, so far as I am able to see, nothing else but synonyms of Br̥haspati. Whatever opinion one may en-

history of the English East India Company, on hearing the brilliant achievements of Company Bahadoor from the time of his birth till his death, during a life of about 250 years, would smile in unbelief at the absurdity of the story. Yet there is nothing absurd, nay more, the story is strictly true, provided one substitute a personification for a person. The whole of religious and not-religious mythology (for myths are by no means exclusively religious) would be perfectly true, if we had the key to them. But this is not the case as yet. The key to mythology in general has been found long ago, but not to every myth, because they were exposed to the modifications and corruptions by more or less rationalizing influences. A curious example of a palpably corrupted myth, struck me in Cardwell's excellent Dravidian Grammar, p. 80, where it is stated that Agastya (Canopus) is believed by the majority of orthodox Hindus to be still alive, *although invisible to ordinary eyes.*" The first part is a true myth, Canopus does exist, but the second part of the myth is adulterated, it ought to be: "although not always visible," i. e. during the time of its heliacal setting Agastya is invisible.

There are many who are in the habit of calling the natural explanation of myths an attempt on the part of *destructive* criticism. To those it seems perfectly natural that generations after generations of individuals and nations have quietly sat down to frame fables which would be most stupid, preposterous and immoral, unless their meaning is unriddled by *destructive* criticism. Happily criticism, whether right or wrong, has the merit of holding the more charitable view.

ertain about their mythical or historical character, it is necessary to keep in view that the books which profess to derive their authority from those Ṛshis are composed sundry thousands of years after the supposed age of the sages. For shortness sake one may say Garga instead of the book bearing his name, where no ambiguity can be the result.

To begin with Parāçara, he is a prominent figure in some Purāṇas. Some information about him is gathered in Wilson's translation of the Vishṇu-purāṇa (ed. F. E. Hall, p. 8.) In the Mahā-Bhārata (I. Ch. 176) his name is S'aktiputra;* Varāha-Mihira in the Bṛh. Jāt. VII. I. calls him S'aktipūrva. Both names convey the same meaning, S'aktiputra being "the son of strength," the latter "originating in, or resulting from strength." Weber† remarks that Parāçara is considered to be the most ancient of Hindu astronomers, and that the second in order of time is Garga. Upon what this notice is based, I do not know, but he is certainly not generally so represented. All those mythical astronomers derive their knowledge immediately from Pitāmaha or Bṛhaspati, and it is far from the intention of the epic poems, I dare say, to distinguish the Ṛshis in time. Where poets ascribe to their Ṛshis or other personifications a life of many thousand years, they think or care little about chronology. This much is certain, if one wishes to classify Parāçara, Garga, the sun, &c., according to the time at which they are fancied to have lived, one must acknowledge Pitāmaha as the first astronomer, he being the fountain head of the science. That the name of Parāçara has become in Sanskrit literature prominent above other Ṛshi astronomers is due to his being a proclaimer of Purāṇas. The frequency of his name in the writings of scholars who have occupied themselves with Hindu astronomy is due to Utpala. The latter in commenting upon the passage Bṛh. Sanh. III. 1, where Varāha-

* F. E. Hall, (l. c.) remarks that S'akti is "hardly the name of a male." As if a male were intended! S'akti is the heavenly power of Indra-Agni.

† Indische Liter. p. 225.

mihira compares the ancient and actual position of the solstices, quotes some lines from Parāçara ; he might have quoted many others, especially the Veda calendar, but one was sufficient. Varāha-mihira himself had, of course, not only Parāçara in view, for he says "*pūrvacāstreshu*," in ancient works. The work that professes to contain Parāçara's teachings, is generally called Parāçara-tantra. It was certainly held in high esteem, and Varāha-mihira borrows largely from him, although far less than from Garga, who is the great authority.* I have not been so fortunate as to see the Parāçara-tantra, nor have I heard from anybody else that he knew it. To judge from very numerous quotations, the greater part, at least a large part, of it is written in prose, a striking peculiarity amongst the works of its class. A pretty large part is in Anuṣṭub, and it contains also Āryās. Interesting for the geography of India is an entire chapter which Varāha-mihira, only changing the form, but leaving the matter almost intact, has given in the 14th Ch. of the Brh.-Sanhitā ; therefore we have to consider that chapter as really representing the geography of the Parāçara-tantra or perhaps yet more ancient works, and not as the actual map of India in Varāha-mihira's time. As the Yavanas or Greeks† are placed by Parāçara in Western India,

* Garga is quoted in the Brh. Sanh. fifteen times against Parāçara five times ; in the Brh. Jāt. the latter is named twice, the former not at all. Utpala on Brh. J. VII. 9, says that he never had seen a Parāçara-Horā, and only knew from actual inspection a Pārāçarīyā Sanhitā, (i. e. the Parāçara-tantra), but that he was told the work of Parāçara existed in three branches (*skandhas*). I have seen a Parāçara-Horā ; it is one of the innumerable astrological fabrications.

† That the Yavanas originally denoted the Greeks and only the Greeks will appear from the sequel. To assert that Yavanas (in ancient times) may denote any kind of people under the sun is so wonderful an assertion that one ought to have some reasons given why the Hindus should give the name of Ionians to nations who were no Ionians nor had anything in common with Ionians. It is not so strange that after the conquests of the Islam, Mohammedans were called Yavanas. The Yavanas were the foremost, the most dreaded of the Mlechas, so that Yavana and Mlecha became synony-

in S. W. direction from Madhyadeça, we are able to draw a certain limit, but an ill-defined one. From the occurrence of the *Āryā-metre*, I suspect that it is of later origin than the *Gārgī-Saṁhitā*, to which we shall now turn our attention.

I can give details about the *Gārgī-Saṁhitā*, as I happen to have at my disposal a part of this extremely rare work. The copy is only a fragment, the first 41 leaves being lost and the manuscript not going beyond leaf 91, where it abruptly ends. It contains nearly half the number of the chapters contained in the *Bṛhat-Saṁhitā*, under the same or synonymous titles, as *grahayuddham*, *grahaṣṛṅgātakam*, *pushpalatāh*, *indrādhvajoc-chrāya*, *navalaxaṇam*, *strīlaxaṇam*, *gajalaxaṇam*, *kūrmalaxaṇam*, *mayūracitrakam*, *ulkalaxaṇam*, *sandhyālaxaṇam*, etc. The title of the work, as given at the end of each chapter, is generally इति वृद्धमार्गीये or वृद्धमार्गीयायां ज्योतिषसंहितायाम्, sometimes इति मार्गीये ज्योतिषे, and at leaf 78, a, वृद्धमार्गी (sic) तन्मे सांवत्सरसूचं समाप्ता षष्ठं मार्गी संहिता; then follows a *Mayūracitrakam* (a different chapter of the same name having preceded already) in several sub-divisions with a particular number, but without a particular name for each sub-division; the title of the book to which this second *Mayūracitrakam* belongs, as given at the end of each sub-division, is इति वृद्धमार्गीये ज्योतिषशास्त्रे. These particulars are necessary for the following reason: *Varāha-mihira* mentions *Garga* several times, and inserts even whole *ślokas* in his own work; *Utpala's* quotations amount to more than two hundred *ślokas*; now those quotations recur in my copy of the *Gārgī Saṁhitā*, not all, of course, for the copy is only a fragment, but as some eighty *ślokas* have been verified, it suffices to show, that wherever *Varāha-mihira* and his commentator say simply *mous*. When the Mohammedans trod in the steps of the Greeks, they became the chief *Mlechas*, consequently *Yavanas*. *Yavana*, however, never denotes an Arab as such, neither formerly nor now-a-days; it is never a name for a nation. The only nation called *Yavanas*, were the Greeks.

Garga, they mean this work. We have seen that the full title exhibits the epithet *Vṛddha*, and in the work itself, as well as in the verses quoted by Utpala, he is as often called *Vṛddha Garga*, as simply *Garga*, *e. g.*

आसीनं हिमवतपार्श्वे वृद्धगर्गं महामुनिम् ।

क्रौटुकिः परिपुष्क विनयात् संक्षितव्रतम् ॥

and without the epithet :

विनयादुपसंगम्य गर्गं क्रौटुकिरब्रवीत् ।

Thus it is manifest that by Garga and *Vṛddha-Garga* the same mythical person is meant; but the case is different in regard to the works which are quoted under the name of Garga and *Vṛddha Garga*, respectively. This does not appear from the *Bṛhat-Saṃhitā*, where *Vṛddha-Garga* occurs twice* and no verses are quoted, but from quotations in Utpala's commentary. More than once the opinion of *Vṛddha-Garga* is set against that of Garga; *e. g.* when at the beginning of Chap. XXXI. of *Bṛh. Saṃh.* the dissentient views of the Sages about the cause of earthquakes are noticed, the commentator cites some verses of *Vṛddha-Garga*, who represents earthquakes as caused by the gods to show their satisfaction or dissatisfaction with the conduct of the mortals; Garga on the contrary sees the cause of earthquakes in the heaving sighs of the tired elephants of the four quarters. This is not the only passage. Sometimes Garga and *Vṛddha-Garga*—*i. e.* the works quoted under these names—are both cited as authorities for some opinion in which both agree. Here we have two facts: Garga and *Vṛddha-Garga*, considered as persons, are one and the same, but where Utpala quotes *Vṛddha-Garga* he has another work than the *Gārgī-Saṃhitā* in view. How to explain it? Considering that after the words “*iti Vṛddha-Gārgī-tantra, &c.*” there follows a *Mayūracitrakam* of a *Vṛddha-Gārgīyam Jyotiḥśāstram*,” and that at least one *śloka*, adduced by Utpala

* *Bṛh-Saṃh.* XIII. 2, XLVIII. 2.

from Vṛddha-Garga really occurs there, I guess that Vṛddha-Garga (i. e. the book) either formed a kind of *pariśiṣṭa* or appendix to Garga, or that both works did not differ more from each other than different redactions of old Sanskrit books occasionally do. It must be remarked that many quotations from Vṛddha-Garga in Utpala do not recur in the Mayúracitrakam appended to the Gárgi-Saṁhitá.

My codex is not only mutilated, but also extremely incorrect and carelessly copied; the omission of words and whole passages is of but too frequent occurrence. The verses of Garga found in the commentary to the Veda-calendar and published by Prof. Max Müller in the preface to the 4th Vol. of the Rgveda, are not to be found in my fragment, and could not indeed have made part of it, because their place would be in the earlier part, precisely that which is lost; there is, however, reason to believe that they are taken from the Gárgi-Saṁhitá.*

For ascertaining the approximate date of the Gárgi-Saṁhitá we have in the first place the well known verse :†

क्षेत्रा हि यवनास्तेषु सम्यक् ज्ञास्तमिदं स्थितम् ।

अविद्यतेऽपि पूज्यन्ते किमुनर्देवविद् द्विजः ॥

“The Greeks are Mlecchas, but amongst them this science is duly established; therefore even they (although Mlecchas) are honoured as Rshis; how much more then an astrologer who is a Brahman.”

Still more valuable is a whole chapter in the Gárgi-Saṁhitá containing some historical accounts, more explicit in regard to

* The objection that may be raised, is that the verses in the commentary to the Jyautisha are not of astrological character; the objection would be unanswerable if Saṁhitá in this case has to be taken in its limited sense.

† It is a mistake of Colebrooke to ascribe these lines to Varáha-mihira; I should not have remarked this, were it not that the mistake has been repeated again and again, long after Weber had given the correct statement.

the Greeks than any other Sanskrit book I know of. The chapter bears the title of “Yugapurāṇam,” and exhibits in the fashion of other Purāṇas a quasi-anticipated history of the Four Ages or Yugas. The three first Ages are disposed of very briefly, and only of the Kali-yuga a somewhat detailed account is set forth, the whole in prophetic style. I shall pass over the three first Ages, only noticing that it records the great war at the close of the Dvāpara Age and the reign of Yudhisṭhira the righteous, and that it mentions a host of names familiar from the Mahābhārata.* After speaking of Párixit Janamejaya, his quarrel with the Brahmans and his death, it goes on in the following verses :

ततः कलियुगे राजा शिशुनागात्मजो बली ।
 उदधीर्नाम धर्मात्मा पृथिव्यां प्रथितो गुणैः ॥
 गङ्गातीरे स राजर्षिर्दक्षिणे समानाग चरो (?) ।
 स्थापयेन्नगरं रम्यं पुष्पारामजनाकुलम् ।
 ते ऽथ पुष्पपुरे रम्ये नगरे पाटलीसुते ।
 पञ्च वर्षसहस्राणि स्थास्यन्ते नात्र संशयः ॥
 वर्षाणां च शतपञ्च पञ्चसंवत्सरांस्तथा ।
 मासपञ्चमहोरात्रं मङ्गलान् पञ्च एव च ॥
 तस्मिन् पुष्पपुरे रम्ये जनश्रजा (?) राज (?) शताकुजे ।
 ऋतुश्चा— कर्मसुतः शानिश्रूको भविष्यति ॥
 स राजा कर्मसुतो— दुष्टात्मा प्रियवियहः ।
 खराद्धर्मर्दते घोरं धर्मवादी अधार्मिकः ॥
 स ज्येष्ठभ्रातरं साधुं कृतिति (?) हत्वा वि (?) प्रथितं गुणैः ।
 स्थापयिष्यति मोहात्मा विजयं नाम धार्मिकम् ॥

This translated, so far as the wretched state of the text allows it, is : “After that, in the Kali-yuga there will be a king righteous and renowned in the world for his virtues, the powerful son of S’iṇuága, Udadhí by name. That Royal Sage

* It is curious that no mention is made of Ráma, the son of Daçaratha. The story of Paraçu-Ráma (here simply called Ráma) destroying twenty-one times the Kshatriyas at the end of the Tretá-Yuga, is shortly narrated.

will build on the right bank of the Ganges a lovely city, full of flower-gardens and inhabitants. They (the S'aiṣunāgas) will then remain in the lovely city of flowers, at Pāṭalīputra, 5505 years, 5 months, five days and five muhūrtas, undoubtedly." The following is, unhappily, wholly corrupt. This much is clear that "there will be S'āliṣūka, the son (?) of (?), a wicked, quarrelsome king. Unrighteous, although theorizing on righteousness, he cruelly oppresses his country." The former half of the next śloka is again sadly mutilated; it may mean that S'āliṣūka murders his eldest brother; the second half says that "he will establish his virtuous brother Vijaya" as governor or successor. The name, but nothing more of S'āliṣūka is known from other sources, where he is the fourth in succession from Aṣoka. That the same is meant here, seems to be countenanced by the next ślokas:

ततः साकेतमाक्रम्य पञ्चालान् मथुरां तथा ।
यवना दुष्टविक्रान्ताः प्राप्स्यन्ति कुसुमध्वजम् ॥
ततः पुष्पपुरे प्राप्ते कर्दमे (?) प्रथिते हिते (?) ।
अकुला विषयाः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥

"Then the viciously valiant Greeks, after reducing Sāketa, Pañcāla-country and Mathurā, will reach (or take) Kusumadhvaja (Palibothra); Pushpapura (Palibothra) being reached (or taken) all provinces will be in disorder, undoubtedly."

So then we see, in a Sanskrit work, the confirmation of the records of the Greek historians, that the Bactrian Kings led their victorious armies far into the heart of Hindustan. If the account of Garga is true, the extent of the Greek conquests is considerably greater than Greek historians tell us. For they made themselves at least masters of Sāketa, and this can scarcely be any other city but Ayodhyā, agreeably to general opinion, indeed, but doubted now and then.* Another Hindu

* In the Brh. Sanh. Ch. XIV. Sāketa is most certainly Ayodhyā or rather the kingdom.

witness for Sáketa being, at least, besieged by the Greeks, is Patanjali in a passage, which Prof. Th. Goldstücker has made known, and most ingeniously applied to fix the date of the Mahábháshya.* The words *kardame*, &c., look as if they contain the name of the Greek King, and it is most tantalizing that they are so badly preserved.

The next following is a complaint against the heretics (*páshandás*,) described as श्रीरावस्त्वजसंवीता जटावस्त्वजधारिणः । भिक्षुणा वृषणा जोके भविष्यन्ति, from which it is clear that the Buddhist monks are intended. After some more complaints in the same style, it proceeds :

मध्यदेशे न ख्यास्यन्ति यवना युद्धदुर्मदाः ॥
 तेषामन्योन्यसंभावा (?) भविष्यन्ति न संशयः ।
 आत्मचक्रोत्थितं घोरं युद्धं परमदाहकम् ॥
 ततो युगवशात्तेषां यवनानां परिहये ।
 संकेते (?) सप्त राजानो भविष्यन्ति महाबलाः ॥

“The fiercely fighting Greeks will not stay in Madhyadeśa; there will be a cruel, dreadful war in their own kingdom, caused (?) between themselves. Then, in the course of the Yuga, at the end of the Greek reign, seven mighty kings will be in alliance (? or have we to read *Sáketa*,” in *Sáketa*?)

After some wars, it is said that the Agnivaicya-kings will fall in battle.

शकानां च ततो राजा ह्यर्धकुम्भो महाबलः ।
 दुष्टभावश्च पापश्च विनाशे समुपस्थिते ।

* See his “Pāṇini,” p. 230. The Mādhyamikas, who are said by Patanjali to have been besieged by the Greeks, are a people of Madhyadeśa, and can have nothing to do with the homonymous Buddhist sectarians. They are enumerated as a people in Madhyadeśa in Brh. Sanh. Ch. XIV. 2. In the Mahábhārata we find the Madhyamakeyas (preferable v. r. Mādhyamakeyas) see M. Bh. II. Ch. 32, vs. 8. Here they are placed N. W. from Indraprastha, and must have been the neighbours of the Trigartas. The Buddhistic sect, called Mādhyamikas, may have derived their name from the country.

कवित्रा शतराजार्थ (?) विनाशं वै गमिष्यति ।

केचनकहैः (?) श्वनैर्विजुपन्तो गमिष्यति ।

कनिष्ठास्तु हताः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ।

विगद्ये शक्रराजे च शून्या पृथ्वी भविष्यति ।

I shall not attempt to translate these verses, from which it appears that for a time after the Greeks, a rapacious S'aka or Scythian king was most powerful. In the sequel, the only facts distinguishable in the hopelessly corrupt MS. are the reigns of a king Ābhṛāta or Āmrāta Lohitāksha, of Gopāla, of Pashyaka, of Savila (?) all extending only over a few years. Agnimitra is mentioned as the king of a country Bhadrāpāka; he will have a beautiful daughter, who will be the cause of a quarrel between him and the Brahmans. Then farther, an Agniveçya will be king and reign for 20 years over a prosperous country. After him bad times return, and the S'akas repeat their depredations. At last the Yugapurāṇam winds up with a description of the end of the world, much in the fashion of the Vishnupurāṇa, Ch. XXIV.

The information we get from the Gārgī-Saṁhitā about the Greeks is summarily, that a short time, perhaps immediately, after S'āliçūka, the Greeks made themselves master of a part of Madhyadeça. As the Greek historians ascribe the greatest conquests to Demetrius and Menander, Demetrius reigning according to Lassen 205—165 B. C. or thereabout, and as S'āliçūka is in the middle between Açoka's death, 226 B. C., and Brāhadratha's death 178 B. C., it would not appear far from the truth to place the conquest of the Greeks about 195 B. C. The Gārgī-Saṁhitā however goes farther; the Scythian king, who comes after, but not immediately after, the withdrawal of the Greeks, may be placed approximately 130 B. C., the aggregate of the reigns of the kings mentioned subsequently brings us down to the 1st century before our era. The only Greek word in the Saṁhitā before me is Horá; the development of astrology among the Greeks falling between.

300 and 200 B. C., this gives no additional datum for the age of the Sanhitá. Not having found any allusion in it to the signs of the Zodiac, I should be inclined to place the work before the Rámáyana* and contemporary, or nearly so, with the Mahábhárata; the approximate date I assign to it is 50 B. C. It is certainly not older, and scarcely much more modern. I see no reason why the Yugapurāṇam should not go as far as other Purāṇas in its prophetic history. We may therefore adopt as the date of the book the period where the prophetic breath comes suddenly to an end. The principal Purāṇas go considerably farther. At the time of the composition of the Gárgí-Sanhitá Pāṭaliputra must have been the imperial city of Hindustán.

Another Sanhitá, the Náradi-Sanhitá or rather professing to be so, exists in many MSS. In the Catalogue of the Sanskrit MSS. of the Berlin Library (257,) Weber has given the opening lines of the work. Those lines would suffice to raise serious doubts whether the Náradi-Sanhitá, now passing as such in India, be the same with the book meant by Varáhamihira, who mentions Nárada twice (Brh.-Sanh. Ch. XI. 5; Ch. XXIV. 2.) Amongst the 18 authorities whose names occur in the opening lines of the so-called Náradi-Sanhitá we find a Yavana, a Paulastya and a Romaça. All three names are blunders; there is not one Yavana only, but there are many, the word is never used in the singular in any other work of some value. Farther Paulastya is in sundry MSS. a quasi corrected form for Pauliça-(Siddhánta); the work before us improves upon it by confounding Pulīça with his adjective Pauliça, and making from an adjective a man.

* It must in all fairness be added that all the MSS. of the Rámáyana do not exhibit the chapter where the names of the signs of the Zodiac occur. By the way, it may be noticed that Java and the country, called Chryse by the Greeks, now-a-days Malacca (?) are mentioned in the Rámáyana, IV. 40, 30 (ed. Bombay). Gorresio's text has Jaladvīpa, a stupid would-be correction of some MSS. for Javadvīpa. Such would-be corrections are very common; e. g. Bharukaccha, the Sanskrit form of Barygaza, now Bharoach, is generally corrupted to Marukaccha-

Romaka is again corrected into Romaça. It was to be expected beforehand that the quotations from Nárada would not be found in the book in question; they *do* not recur in it. In short the Náradi-Saṁhitá current now-a-days, is a cento of older Saṁhitás, not genuine, and worthless into the bargain.

Asita-Devala, (or, as Utpala seems to mean, Asita and Devala,) is one of the most celebrated of Ṛshi astronomers, celebrated even among Buddhists. Hiouen Tshang knows him under the name of *O-si-ti*, as the astrologer who cast the horoscope for the nativity of Buddha; he was not aware that no horoscopy was known in India at the time of S'ákyamuni. The work ascribed to Asita-Devala has never come to my notice; from quotations I know that Asita-Devala, or at all events Devala, was acquainted with the signs of the Zodiac, from which it is to be inferred that he (I mean his work) was posterior to Garga.

Ṛshiputra seems to have been one of the chief authorities in astrological science. He is never called by any other name. From the manner in which the word is used in the Rámáyana, I suspect that Ṛshyaçṅga is the mythical person intended.

A high authority is also Kāçyapa, as the name is written throughout in the best MSS., whilst others now and then exhibit Kaçyapa. As Kaçyapa is the twilight,* especially the

* That Kaçyapa is twilight appears from the word itself and from his myth. *Kaçyapa* or *Kacchapa* stands for *Karapa*, from the same root which has formed *xapá* in Sanskrit; it is bodily the Greek *καρπας* and allied to Latin *crepusculum*. From Kaçyapa, as the morning twilight, it is said that the lights rise; see Taittir. Áraṇy. I. 8. The morning twilight precedes the sun; the evening twilight comes after the sun, therefore Kaçyapa is also called the son of Marici, the ray of the parting sun. Precisely so Cecrops is as well the father of Pandion, the All-bright or All-shining, (from *καρ* and *dí*, *dídí*; cf. Aphrodite) as the son of Pandion. The wife of Kaçyapa is Aditi (from *a* not and "*diti*"), the wife of Cecrops Aglaura (from *a* "not" and a word identical with Lat. *gloria*, allied to Skr. *glau*.) Aditi, seemingly the reverse of Diti, is in nature and mythology scarcely

morning twilight, it seems not proper to make him a proponent of the science of sun and stars which he precedes; in modern fabrications the form Kaçyapa is a favourite one, perhaps to compensate for their making Pauliça and Panlastya out of Pulica! A Kaçyapa (*sic.*) known to Balabhadra, (Ind. Studien, II. 247,) cannot be the Kácýapa of Varáha-mihira and Utpala. The quotations given by the latter are numerous, and show that the work was of the same kind with the Gárgi-Sanhitá. In the commentary on Bṛh. Sanh. Ch. XVI. a whole chapter is quoted. One circumstance deserves mentioning, that where Varáha-mihira enumerates the Romans amongst those who stand under the influence of the Moon (Bṛh. Sanh. Ch. XVI. 6.) the corresponding passage of Kácýapa passes them in silence.

Another mythical authority in astronomy and astrology is Manu. Although Manu is the personification of mankind, especially in its social relations, and therefore with the Hindus bears pre-eminently the character of a Lawgiver, and with the Greeks exclusively so, yet as the ideal man he must be acquainted with all things that the human mind has discovered.

distinguishable from her, because the light gradually fades into darkness, and the reverse. All words therefore denoting light, occasionally denote want of light, if not actually privation of light; *Ushas* is dawn, *ushá* is "night;" *ushásau* "day and night;" so *aktu*; so the German "schimmer" means "darkness of twilight" in Dutch; so *xap* "night," (although not always "night" in the Vedas) goes over into *crepusculum*. Aditi as deficiency of light differs little, if at all, from Diti, considered as the beginning of gleam; yet the balance turns to making Aditi especially the beginning of light, the morning gleam, or even night, therefore she is the mother of the sun in all his forms; Diti "daylight" precedes the stars; the former is the mother of the Adityas, the latter of the Daityas, the brightest amongst the latter being Uçanas or Venus, or in mythological phrase he is the wisest, (the brightest fellow) of the Daityas, he is their Master. Many other traits common to Cecrops and Kaçyapa cannot be pointed out here. The Hindu commentators were not unaware of *Kaçyapa* meaning "grey, darkish," for although the word is explained by "*çyávadanta*" it is evident that this is only the application of the signification to a special case and that the broad meaning is *çyáva*.

He is enumerated as one of the eighteen Sanhitá proclaimers in many works of otherwise questionable value, but giving in their enumeration certainly a faithful account of the existing most esteemed works. Manu is represented as an authority in astrology even in so old a book as the Gárgi-Sanhitá, but that does not mean that there existed a regular book emanating from his transcendental wisdom. Varáha-mihira, though mentioning Manu several times, once only refers to the Mánava-Dharmaśāstra, viz. Bṛh. Sanh. Ch. LXXIV. 6, sqq. and it is curious that only a part of the lines quoted by him recur in Manu, as we know him now. Another passage of the Bṛh. Sanh. Ch. LIV. 99, shows that there was a work derived from Manu, or rather a part of such a work, treating of the Dagárgalam or exploration of the fitness of the soil for digging wells. As the Dagárgalam constitutes regularly one of the chapters of a Sanhitá, it is not hazardous to assume that Manu's Dagárgalam made part of a Mánava-Sanhitá. Of the existence of such a work at the present day I know nothing; probably it has shared the fate of so many works of the recovery of which there are but faint hopes.

A new era in Hindu astronomy is marked by the composition of the Siddhántas. Three out of the five standard works of that name existing previously to Varáha-mihira, are ascribed to mythical authors, and there is little doubt that in their character also, they would show the traces of a period of transition from myth to science properly so called. This assertion, however, cannot be proved from the materials we have at our command.

The Paitámaha-Siddhánta seems to have been entirely superseded by the revised edition of it by the celebrated Brahmagupta. Even Utpala, so well-read in old astronomical and astrological literature, quotes only from the Sphuṭa Brahma or Bráhma-Siddhánta,* although he does not add the word *Sphuṭa*, as if it were a matter of course. If at the time of

* This has been remarked already by Colebrooke, Algebra, p. XXX.

Utpala the Paitāmaha-Siddhānta had fallen into oblivion, it is not strange that Albírúní had no knowledge of it ; see Reinaud's *Mémoire*, p. 332.

The Saura, or Súrya-Siddhānta is mentioned by Varáha-mihira, Bṛh. Sanh. p. 4, and Ch. XVII. vs. 1. As in the latter passage we are informed* that the treatise Pancasiddhāntiká followed the doctrine of the Súrya-Siddhānta in respect to the *grahayuddham*, an astrological name for conjunction, we may conclude that the Súrya-Siddhānta contained some matter which would find a place more appropriately in an astrological work. It was at least not wholly free of astrological influence, in so far that in some respects it did not disregard the terminology of the Sanhitás. The Súrya-Siddhānta, current in the days of Albírúní, is ascribed by him to Lāṭa, and as the Arab expresses the received opinion of the native astronomers, unless where he intimates his dissent, there is every reason to believe that Lāṭa was really, if not the original author, at least the author of the recast, as it was current in the first half of the eleventh century. Lāṭa being anterior to Varáha-mihira, as we shall see hereafter, it may be that Varáha-mihira means by Súrya-Siddhānta Lāṭa's work, but for aught we know it may as well have been a still older *edition*, to use a not very adequate but sufficiently clear expression. Bhaṭṭa Utpala mentions the Súrya-Siddhānta comparatively very seldom, only six śloka are quoted, which I subjoin in the foot-note,† because not one of them recurs in the Súrya-Sid-

* q. v. Instead of *Súrya-siddhāntdt*, a v. r. has *Súrya-siddhānte* ; in the latter *Siddhānte* has to be taken in the same construction and sense, as if it were *mata* "opinion, doctrine : " *siddhānta* is in fact nothing else but proved, well-established opinion. It may be also that the author had divided his treatise into chapters, each of which treated of the five Siddhāntas severally, instead of giving an eclectic view of his own, based upon the study of the groundworks.

† They are :

तेजसा मेलकः सूर्यो पक्ष्मोऽप्युमेलकाः ।
प्रभावो हि दृश्यो सूर्यरश्मिर्विदोषिताः ।

dhánta in its present shape. Five of the six verses must, to all appearance, have belonged to the same chapter, and the substance of two, at least, is found in the present Súrya-Siddhánta in rather different words, so that it is impossible to admit their being perchance various readings or interpolations. The conclusion we have to draw from the preceding is, however, by no means that arrived at by Bentley. He places indeed, the Súrya-Siddhánta in the 11th century of our era, but we have to take his words in the meaning he attached to them, and the only meaning which is consistent with the other conclusions he thought himself justified in drawing from the discoveries he boasts of. According to Bentley's view, no Súrya-Siddhánta whatever existed before the 11th century, a view controverted by Whitney* by many arguments, any one of which by itself would be sufficient to upset Bentley's theory. Whitney has shown, moreover, that even the fact of the Súrya-Siddhánta in its present shape dating from the 11th century admits of serious doubt. Strictly speaking we do not know at all at what time the last recast of the work was made, and whether the undoubted alterations of the text have been made gradually, or whether the work went through a limited number of improved and modernized editions. That our Súrya-Siddhánta, however it may have been modified (and Utpala's quotations go far to prove that the modifications

महतस्याप्यधःस्थस्य नित्यं भासयते रविः ।
 अर्धं ग्रहाण्विम्बस्य न द्वितीयं कथञ्चन ॥
 विप्रकर्षं यथा याति द्वायसाधन्द्रमा रवेः ।
 तथा तस्य च भूदृश्यनं भासयते रविः ॥
 भूध्यायां ग्रहिकचाया रवौ भार्धन्तरस्थिते (MSS. भावा० भागा०) ।
 यदा विप्रत्यविशिष्टचन्द्रः स्थानद्वन्द्वदा ।
 दृष्टुमाणादितं सूर्यमधो विशिष्टग्रामिना ।
 न पश्यन्ति यदा लोके तदा स्याद्वाक्स्वरूपः ॥

The nearest approach in the present Súrya-siddhánta to these lines, is IV. 6 to the fifth, and IV. 9 to the sixth ; but the distance is great.

* Súrya-Siddhánta, transl. p. 21, sqq.

exceed all moderation according to European ideas,) nevertheless resembles in its features and structure the original Saura, or Sūrya-Siddhānta, seems to me very probable. A little higher up, I hinted that the old Sūrya-Siddhānta was not emancipated from astrology; we might *a priori* expect as much, because it must have been one of the first works of the scientific period of Hindu astronomy. In some other Siddhāntas we find some few names reminding us of the Sanhitā period, in others all traces of astrology are lost. Now, what do we find in our present Sūrya-Siddhānta? A much larger portion of astrological or half-astrological matter than in any other Siddhānta, in such as I know at least; see its Ch. VII., 18-24, the *grahayuddham*, the very same term we found above; see also Ch. XI. Further, while in some Siddhāntas the *nakṣatras* are scarcely more than mentioned, in Āryabhaṭa's work not even so much, the present Sūrya-Siddhānta treats of them comparatively copiously. Add to this the circumstance that all the Siddhāntas since Āryabhaṭa are in the Āryā, but the work in question is in Anuṣṭubh,* the same metre in which Utpala's quotations are composed, and it will be difficult to avoid the conclusion that the Sūrya-Siddhānta in its present edition is a lineal and legitimate descendant of the work mentioned by Varāha-mihira as one of his authorities.

The Vasishṭha or Vāsishṭha-Siddhānta was known to Albí-rúní only as the work of Vishṇucandra, but his statement is evidently not so exact as Brahmagupta's, who ascribes only the revision to Vishṇucandra†. As the latter borrowed from Āryabhaṭa, (see Colebrooke l. c.) and this astronomer was contemporary with Varāha-mihira, the Vāsishṭha-siddhānta mentioned in the Bṛhat-Sanhitā must have been the older one. The metre of the work, cited as such by Utpala, is in Anuṣṭubh. There exists a certain Vasishṭha-siddhānta, a very short

* Only the decidedly old Siddhāntas, like the Vāsishṭha and Romaka-siddhāntas, and the *original* Pauliṣa-siddhānta, are in Anuṣṭubh.

† Mém. sur l' Inde, p. 332, and Colebrooke's Algebra, p. XLIV. & XLVII

work, in 94 ślokas, proclaimed by Vasishṭha, the son of Brahma, to Māṇḍavya. It unequivocally lays claim to being the old genuine Vasishṭha-siddhānta, and is as unequivocally a forgery. Both facts are clear from the 80th śloka, containing the stereotype prophecy :

इत्थं माख्य संचेपादुक्तं शास्त्रं मया त्तमम् ।

विस्तृतिर्विष्णुचन्द्रायै भविष्यति युगे युगे ॥

The framers of the work knew at least that Vishṇucandra was one of the revisers of the Vasishṭha-siddhānta. Whether Utpala's quotations are from Vishṇucandra, or from the older edition, is uncertain, but this much is sure that they are not to be found in this would-be Vasishṭha-siddhānta.

The Romaka-siddhānta is ascribed, both by Brahmagupta and Albirūni, to S'rī-śheṇa. Except the quotations given by Utpala, which again are in Anuṣṭubh, and therefore bespeak a certain antiquity, I am not able to give any further detail about it. Whether it is still in existence is extremely doubtful; it must have been scarce, if, indeed, not wholly lost, long ago, for there exists a spurious Romaka-siddhānta, and it is hardly to be supposed that the experiment of fabricating one would have been deemed safe, if the old genuine work had been known to be extant. A MS. making the pretension of being *the* (or at least *a*) Romaka-siddhānta, belongs to the I. O. Library in London. It is a purely astrological, not astronomical work, written in a mongrel Sanskrit which defies all description and does not deserve any. Amongst other curious things, curious in their way, it contains a horoscope of Jesus! As it speaks of the kingdom of Baber and mentions, prophetically of course, as it befits an astrologer, the overthrow of the kingdom of Sindh, which was conquered by Akbar in 1572, A. D., it dates from 1600 A. D. or later. The author cannot have been a Hindu, because any Hindu, when learning Sanskrit, is taught in such a way that he may write a very incorrect Sanskrit occasionally, but never the hybrid

language of the pseudo Romaka-siddhānta. From a certain expression, not to dwell longer upon this theme, I guess that the scribbler was a Parsee ; he calls namely Kerman S'rí-Karmāṇa ; now, it is hard to conceive, how it could enter one's head to call Kerman the "blessed," unless one be a Parsee ; he must moreover have been an inhabitant of the former kingdom of Sindh.

The Pauliṇa-siddhānta, although not procurable now-a-days, is much better known than the foregoing, being largely quoted by several astronomers and their commentators. It stood manifestly in high favour as late as the days of Albírúní, and was, barring the Sphuṭa Brahma-siddhānta, the only siddhānta he could procure for himself (Reinaud, p. 334.) The name of its author Puliṇa* points clearly to a foreigner, a Greek or Roman ; Albírúní calls him Paules the Greek and gives the name of the Greek's birth-place in a form which seems corrupt. His testimony is, of course, the testimony of the Hindu astronomers at his time, and there is not the slightest reason to doubt its accuracy. Weber has made the suggestion that Puliṇa the Greek may be identical with Paulus Alexandrinus, the author of an astrological work of the title of Eisagoge. In this Eisagoge, so he argues, (Ind. Stud. II. 260) there is a passage which agrees "almost literally" with one found in a modern Hindu book on Nativity, the Háyaṇa-ratna, by a certain Balabhadra, not to be confounded with his much more ancient namesake. Weber's surmise is scarcely admissible ; for the passage alluded to will be found in all works on Nativity almost literally the same, because it is a simple enumeration of the mansions and their lords ; two lists, if their

* In a MS. of the Comm. on Bṛhat-Saṁhitá it has been corrected by some *lepidum caput* into Pulastya ; such quasi-corrections are very common, Romaka becomes Romaṇa, or Somaka, and Sphujidhvaja, as Utpala calls Yavaneṣvara, is "translated," in the manner of Bottom, into S'ucidhvaja. I confess that I cannot see what Sphujidhvaja represents. Is it Aphrodisius ?

contents are the same, cannot differ in form, nor can they be said to bear greater resemblance to each other than to other lists containing the same. Besides, there is no indication that Balabhadra has taken this passage from Puliça, which must be established before any conclusion can be drawn. The strongest argument, however, against the supposition is the fact that the Pauliça-siddhānta is no work on Nativity, but an astronomical work, in which the original of the passage in Balabhadra could not find place. It may be that, besides the Pauliça-siddhānta, there existed another work of Puliça's on Nativity, but nobody has met with any notice of it, and unless Paulus Alexandrinus has written, besides his *Eisagoge*, a book on astronomy, which again is unknown, we have no right whatever to infer that he and Puliça are one and the same, for identity of name is too slender a ground, especially when the name happens to be a common one. On the other hand, that Puliça was a Greek, I do not doubt for a moment, notwithstanding that the Pauliça-siddhānta, judging from quotations, and rather numerous ones, is so thoroughly Hinduised that few or no traces of its Greek origin are left. It may be deemed a trace of foreign origin that Puliça calls "solar" (*saura*) time, what otherwise is always called "civil" (*sāvana*) time, or as Utpala puts and exemplifies it, "what with us is 'civil time' is with Puliça-ācārya 'solar time,' a solar day being with him the interval from midnight till midnight, or from sunrise till sunrise." We should meet, perhaps, with a few more traces of Greek influence, if we had the whole work before us, but nobody who is acquainted with the Hindu mind would ever expect a translation. The history of the *Sūrya-siddhānta* is only one of the examples, how works, more or less held to be inspired, were remodelled and altered to such an extent that the original well-nigh vanished; and why should foreign works be treated otherwise? And in no branch of Sanskrit literature have changes been made so freely as in astronomical works. Not from unworthy motives; on the con-

trary, the Hindu astronomers were the only class of learned men in their country who had an idea of science being progressive, not stationary or retrogressive. Therefore they thought themselves not only allowed, but called upon, to modify what by observation or otherwise could be proved to be erroneous.

To return to the *Pauliṣa-Siddhānta*, it must have existed, like some of the other *Siddhāntas*, in two editions. All the quotations from it are again in *Āryá*, which to my mind renders it probable that it was not long, say at the utmost 100 years, prior to *Āryabhaṭa* and *Varāha-mihira*. Now it is interesting that *Utpala* quotes a *Mūla-Puliṣa-Siddhānta*, an "original *Puliṣa-Siddhānta*," and that this time the verse is in *Anuṣṭubh*. It is only one verse,* but quite enough to prove that even this "original" work had been adapted to the exigencies of Hindu science, for it gives the number of revolutions of the fixed stars during the Four Ages. Here too we must leave it undecided whether *Albīrūnī* had the *Mūla-Puliṣa-Siddhānta* in view, or the recast.

It would be extremely rash to deduce from these scanty details concerning the five first standard works of Hindu astronomical science any inference as to the probable period of their first composition. As an hypothesis, however, serves to direct the attention to a more definite sphere of investigation, we may roughly date the beginning of the *Siddhānta* period at 250 A. D., about half way between *Garga* and *Varāha-mihira*.

Among the remaining authorities mentioned in the *Bṛhat-Saṁhitā* there are no more astronomers. *Ārya-Vishṇugupta* is considered to be the author or publisher of a book on *Nativity*. He is also called *Cānakya*, so that the fiery minister of *Candra-*

* It is as follows :

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

The number is 1582237800, which diminished by the number of the revolutions of the sun during the same period (4320000) gives 1577917800, being the number of the civil days.

gupta is meant. That Vishnugupta cannot in reality have been the author is sufficiently evident, because the method of horoscopy is thoroughly Greek, and not older than 300 B. C. At the same time, one ought not to call it a forgery without further proof ; its style is not that of a bungler.

Bádaráyana is likewise the professed author or teacher of a Játaka, and often quoted by Utpala in his commentary on the Bṛhaj-Játaka. The work is in Áryá and exhibits many Greek words, amongst which are *ápoklima* and *pañaphara*.

Nagnajit composed a work on architecture, sculpture, painting and kindred arts ; Viçvakarman inspired a book on architecture ; so, it seems, also Maya.—S'rí-Dravyavardhana,* a prince of Avanti, evidently an historical person, was celebrated as an author on augury or çákuna.—About the rest I have nothing to offer.

In the Bṛhaj-Játaka, we find, besides some of those named above, Satya "the truthful," another name of whom, according to Utpala is Bhadatta "given by the stars," the latter formed after the analogy of Devadatta, Yajnadatta, etc. Both appellations look as if they were fictitious. His work, although prior to Varáha-mihira's, seems not to have been much older ; the metre is Áryá ; it seems moreover to have been a genuine Indian production (if any book on Nativity may be called so), for his opinions now and then are contrasted with those of the Greeks. Concerning Jívaçarman, Siddhasena, Devasvámín, I have found nothing worth mentioning. The writings of the Greeks, "the ancient Greeks," as Utpala qualifies them, in contradistinction to Yavaneçvara Sphujidhvaja, were so rare already in the days of the forementioned commentator, that he had never seen them. It may be questioned whether books in Sanskrit are meant, and not in Greek. Utpala knew from other sources that the "ancient Greeks" did not reckon from the S'áka era, naturally enough, and thinks that Yavaneçvara was the first to use the S'áka. The latter statement seems

* A doubtful v. r. has S'rí-Vardhamánaka.

very problematical, for it would follow that Yavaneçvara preceded Varáha-mihira, of which there is no indication whatever. In the first place, the work of Yavaneçvara, which is extant, bears no internal evidence of being more ancient, quite the reverse. Secondly, if he was prior in time, it is hardly to be explained why an author held so high amongst Hindu astrologers, is never noticed, nor alluded to by Varáha-mihira.

A curious name is Mañittha, whom Weber suspects to be Manetho, the author of the Apotelesmata. I thought for a moment of Manilius, but, after all, Weber's conjecture is decidedly more plausible. Mañittha, *i. e.* the book, being of foreign origin, would seem to be countenanced by the fact that in one of his opinions he agrees with the "ancient Greeks," and disagrees with Satya and Varáha-mihira. If I had been able to get the Apotelesmata, I should have compared the quotations from Mañittha. It will be always worth while doing so, although it is not to be expected that the marked and special coincidences will be numerous or conclusive. In the same manner as a few traditions sufficed to enable Hindu astrologers to father the children of their own brains on their holy sages, so, I strongly suspect, they also did with the more renowned of the Greek astrologers. The notion of the productions of a man's mind being his property, a notion carried to such a ridiculous extent in Europe, was unknown to them. Unhappily, the opposite extreme they fell into, is much more pernicious. In Mañittha, as quoted by Utpala, there is an extremely absurd passage, where the author ascribes antiquity to himself! "*iti brúmas' cīrantanáh*;" that shows the spirit.*

The three astronomers Lāṭa-ácārya, Sinha-ácārya and Ārya-bhaṭa are mentioned by Varáha-mihira in a passage for the preservation of which we are indebted to Utpala. Although

* Balabhadra, the younger, in the Háyana-ratna, quotes a Mañittha who uses Arabic words (see Ind. Stud. II. 251 and 275.) Weber was too cautious, when he only hesitatingly pronounced such a book to be a fabrication.

the work from which it is taken is not specified, there can be no doubt, that it is from the treatise Pancasiddhāntika, and for an obvious reason. The passage speaks for itself in so far as it shows that it is taken from a *ganita* or astronomical work, and whatever works our author may have written which nobody ever heard of, thus much is certain that Utpala knows only one astronomical work, and that the Pancasiddhāntika. A part of the passage, published by me *in extenso* at another place,* may stand here :

द्युमबाद्दिनवारातिद्युग्गणो ऽपि हि देशकालसम्बद्धः ।

जाटाचार्यबोक्तं यवनपुरे ऽर्धाक्षगे सूर्ये ॥

रव्युदये जज्ञायां सिंहाचार्येण दिनगणो ऽभिहितः ।

यवनानां निशि दशभिर्मुहूर्तेषु तद्ग्रहणात् ॥

जज्ञार्धरात्रसमये दिनप्रवृत्तिं जगाद चार्यभटः ।

भूयः स एव चार्कोदयात्यव्याह जज्ञायाम् ॥

“The day of the week is to be determined from the sum of days ; now the sum of days stands in connexion with situation and day-time. Lāṭa-ācārya says that the days are to be reckoned from sunset in the city of the Yavanas. Sinha-ācārya states the sum of days (to begin) from sunrise at Lankā, and, if we adopt this, they must begin, in the country of the Yavanas, at the time that ten *muhūrtas* of the night are past. Āryabhaṭa has stated that the days begin at midnight at Lankā, but elsewhere he says that the days commence from sunrise at Lankā.”†

A little further on Varāha-mihira actually quotes a stanza which is taken either from Lāṭa-ācārya or from Sinha-ācārya, viz.

मध्याह्नं भद्राश्वेखस्तमयं कुबसु केतुमाजायाम् ।

कुबते ऽर्धरात्रमुद्यन् भारतवर्षे युगपदर्कः ॥

“The sun, while rising in India, at the same moment causes midday in the region of the Bhadrācvas, sunset in that of

* Journal R. A. Soc. of Great Britain and Ireland, for the year 1863.

† This must be one of the instances of inconsistency for which Āryabhaṭa is criticised by Brahmagupta.

the Kurus, midnight in Ketumálá.” The next following verse is intended to be a quotation from Āryabhaṭa and really makes part of one of Āryabhaṭa’s works, so that the foregoing necessarily must be a quotation, and not Varāha-mihira’s own words, but how far he has changed the form, and, as observed before, whether it be from Lāṭa or Sinha, is uncertain. Albírúní who, as we know, ascribes to Lāṭa the Súrya-siddhānta, informs us that Lāṭa held the view expressed in the verse adduced (Reinaud, p. 341); but that proves nothing, for the same view is held by all astronomers; and in the words only could there be any difference.

It may be observed *en passant*, that, in the opinion of Varāha-mihira, the meridian of Yavana-pura is considered to have a longitude west from the meridian of Lanká, of 60 degrees; for ten *muhúrtas* in the night are said to correspond to sunrise, i. e. six o’clock in the morning, at Lanká,* and, as the night is reckoned from six o’clock in the evening, ten *muhúrtas* later gives two o’clock after midnight. Rome was supposed to be 90 degrees west from the meridian of Lanká, so that the longitude of Yavana-pura is $\frac{2}{3}$ of that of Rome, and this, however erroneously the absolute longitude is given, suits approximately the situation of Alexandria, which accordingly may be understood by Yavana-pura.†

Sinha-ácárya may, or may not, be the same as Durga-sinha, mentioned by Colebrooke (Alg. XLIV). I have never lighted upon any other passage where the name occurs.

Far more renowned than Lāṭa and Sinha is Āryabhaṭa,

* Albírúní is at much pains to prove that Lanká is not Ceylon. That shows that he had a correct idea about the latitude of Ceylon, but if he had known that even Ptolemy commits the same error in supposing the equator to cut Ceylon, he would not have wondered at the Hindu astronomers committing, or perhaps repeating, the wrong estimation.

† So far as the longitude is concerned, Constantinople would answer as well as Alexandria, but I am not aware that any astronomer drew his first meridian over Constantinople, and without that it would not be taken as the point of departure.

usually, but erroneously, called *Āryabhaṭṭa*. The manuscripts in which the name occurs prove nothing; they will in one line write *Āryabhāṭa* and *Āryabhaṭṭa*, and would, if we had no other means of arriving at the truth, balance each other. Happily the word occurs in verses, and the metre decides the question at once. The Arabic form *Arjabhar* would, if necessary, have been sufficient to show that the MSS. giving *Āryabhāṭa* are right, and wrong in the opposite case, for a single *ṭ* may become in the mouth of the people *r* or something like it, but never *ṭṭ*. Albírúní writes the name with *t*, instead of with *r*, as other Arabs used to do, because being conversant with Sanskrit he gives not the popular or Prákrit pronunciation, but the approximately more correct one with *t*, in the same way as he writes the name of *Lāṭa* with *t*. It may seem unnecessary to dwell upon a seeming trifle, but error, be it ever so small, ought not to be sanctioned.

Colebrooke was aware that *Varāha-mihira* must have been acquainted with *Āryabhāṭa*'s writings, from which he concluded that the latter astronomer was prior to the former (see Alg. XLIV), admitting that at the latest he must have lived at the commencement of the 6th century. Colebrooke did not know that *Varāha-mihira* actually mentions *Āryabhāṭa*'s name, still less that he quotes one verse in full from his works, neither had the great scholar been able to acquire MSS. of *Āryabhāṭa*'s works. Such MSS. are indeed, it would seem, very rare, and in Hindustán proper unheard of; nevertheless they exist, and had it not been for a wrong title two of the works of *Āryabhāṭa* would have been recognized as such long ago. The title of a certain MS. in the Berlin Library* bears: *Āryabhāṭa-Siddhānta vyākhyāne Bhaṭapradīpe Daṣagītibhāshyam.*" Weber misled, as any other would be, by the title, took the whole for a *Daṣagīti-bhāshyam* or commentary on the *Daṣagīti*. Whitney in the Journ. Amer. Or. Soc. 6th Vol., p. 560, sqq. proved that the doctrines in it contained

* Weber's Catalogue, p. 232.

all the peculiar features by which Āryabhaṭa was distinguished, as we know from the many notices about these doctrines to be found in astronomical writings. I have made known* that the quotations in Utpala's commentary on the Bṛhat Sanhitā occurred in it, and was rather puzzled that Utpala simply treats those quotations as if they were the productions of Āryabhaṭa himself, notwithstanding the work from which they were taken is called a commentary. Neither Professor Whitney nor myself took the simple course of saying that the so-called Daṣagīti-bhāṣyam was no *bhāṣyam* at all; seeing, we did not see. At last I succeeded in obtaining the Daṣagīti and the Āryabhaṭīyam or Siddhānta† and learnt that, barring various readings, it is identical with the MS. of the Berlin Library, so oddly called Daṣagīti-bhāṣyam. The Berlin MS. has only one stanza more,—the concluding stanza,—translated by Whitney thus: “Bhūta-vishṇu hath thus comprehensively explained—having learned it by the favour of his teacher—the Daṣagīti text-book (Daṣagīti-sūtram), of very obscure meaning, formerly promulgated by Bhaṭṭa.” This stanza combined with the title of the Berlin MS. leads me to surmise that its copyist was ordered to copy only the text of Āryabhaṭa from another MS. containing text and commentary, and that he has blundered in the title and added the concluding stanza, because he thought it to make part of the text, it being in verse, while the commentary was in prose. The Daṣagīti, and no doubt the Siddhānta, were known also to Whish, as he gives the text and translation of the first stanzas of the Daṣagīti. One of his statements that the Āryabhaṭīyam is a treatise on arithmetic and mathematics, and not on astronomy, is wrong, however. Āryabhaṭīyam is very surely a name of the Siddhānta, although it may be that all the works of the author are designated under that name.

* Journ. R. A. S. of Great Br. and Irel. for the year 1863.

† I must here acknowledge my gratitude to my friend Dr. G. Bühler in Bombay to whose kindness and unremitting zeal I am indebted for these MSS. of Āryabhaṭa and for another MS., about which in the sequel.

Āryabhaṭa's Siddhānta gives us the author's date and his native city. We read at the opening of the work :

ब्रह्मकु[ञ]शशिवृधमृगुरविकुञ्जगुरकोयभगयात्रमस्तुत् ।
आर्यभट्टस्त्रिंशदति* कुसुमपुरे ऽथर्व तज्ज्ञानम् ।

"After prostration to Brahma, the Earth, the Moon, Mercury, Venus, the Sun, Jupiter, Saturn, and the Ecliptic (or the stars), with reverence for the knowledge of Truth, Āryabhaṭa, at Kusumapura, teaches, (viz. the following)."

Āryabhaṭa gives his own date, vs. 12 of the 2nd chapter :

वृक्षब्दानां षष्टिर्यदा अतीतास्तत्र यमपादाः ।
अधिका विंशतिरब्दास्तदिह मम (१. ममा) जन्मनोऽतीताः ॥

"When three of the four ages were past, and 60 times 60 years, then 23 years from my birth were past," i. e. 3600—3101—23=476 A. D.—This date was not unknown to me before, but I hesitated between Bhūta-Vishṇu and Āryabhaṭa. Quite independently of me Dr. Bhau Daji found out this very date, so that to him belongs the honour of having first made known the year of the birth of one of the greatest among Hindu astronomers.

The fact that Āryabhaṭa was born 476 A. D. makes it a little doubtful whether Albírúní is right in assigning the year 505 A. D. as the date of the Pancasiddhāntiká. The verse actually quoted in the treatise of Varáha-mihira is the following :

उदये सौ जङ्गायां सौ ऽस्तमयः सवितुरेव सिद्धपुरे ।
मध्याह्ने यमकोट्यां रोमकविषये ऽर्धरात्रः स्यात् ॥

"At the time of the sun's rising at Lanká, he is setting in the city of the Blessed (*insulae fortunatae*) ; it is midday in Yamakoṭi and midnight in the land of the Romans."† It is vs. 13 of Ch. 3 in the Siddhānta.

* There is one short syllable wanting here, most probably we have to read विवदति. In the former half the ञ् is evidently to be rejected.

† This very stanza I have met with in Śāyana's commentary on the R̥gveda. I have forgotten exactly where.

The Daṣagīti contains twelve stanzas, but we have to deduct the invocation and the colophon, so that the remainder corresponds to the name "Ten stanzas." It is a common, if not universal practice, not to take into account the invocation, nor the colophon, although in our MSS. such verses are numbered as if they formed part of the body of the work. To give one out of many instances, the Sāṅkhya-Kārikā is said in the colophon to contain seventy stanzas, but with the addition of matter unconnected with the Kārikā, as such, the number of the stanzas is seventy-two.*

The Āryabhaṭa-Siddhānta or Āryabhaṭīyam is a very concise book, for the whole is complete in 111 stanzas in Āryā metre. If we deduct from this number the opening and closing stanzas, and also the invocation, placed at the beginning of the 2nd chapter and identical with that of the Daṣagīti, we get 108. This number coincides so exactly with one of the two significations in which the numeral *ashṭaṣaṭam* may be taken, that there can be no hesitation in pronouncing the Āryāśṭaṣaṭam "the hundred and eight stanzas" to be identical with the Āryabhaṭa-Siddhānta. Colebrooke never having seen a MS. of it, rendered Āryāśṭaṣaṭam by "eight-hundred couplets" (Alg. XXXII.) and certainly *ashṭaṣaṭam* may mean 800, but does not necessarily do so. That in this case it has to be taken in the other sense, is now decided by the testimony of the MS. itself.

* Wilson finds it difficult to explain why the Sāṅkhya-Kārikā should be said to contain seventy, instead of sixty-nine verses. The reason is obvious enough; vs. 71 and 72 have nothing whatever to do with Sāṅkhya philosophy; it is wholly fortuitous and indifferent to that philosophy that a certain Iṣvara-Kṛṣṇa composed a poem in 70 verses, but the authority for the Sāṅkhya doctrine is to be sure something connected with that doctrine. This explanation is properly speaking superfluous, for it matters not at all whether Iṣvara-Kṛṣṇa is right or wrong in deeming vs. 70 essentially different from vs. 71 and 72, he *does* so. I wish only to point out that in doing so he is logical, and that the difficulty is of Wilson's own making; so it could not be expected any commentator would deem it necessary to explain what needs no explanation.

The *Āryashtācata* contains all the leading features of a system the difference of which from the commonly received opinions was known to us from the accounts given of it by many of the Hindu astronomers. *Āryabhaṭa*'s curious system of arithmetical notation is taught in the *Daśagīti*, his theory of the earth revolving on its axis in the *Siddhānta*, and now that we know his date, we know at the same time that a Hindu astronomer had the boldness, as Whitney puts it, to withhold his assent from the commonly received theory. Another remarkable feature of the book is that the lunar mansions or *nakṣatras* are not taken notice of. The only word which reminds us of their existence is *Āṣvayuja*, not referring to the *nakṣatra*, but taken as the name of the first year in the revolution of Jupiter, whence further it may be deduced that *Āṣvini* was the first in the order of the lunar mansions at the time the work was composed.

As yet only the two forenamed works of *Āryabhaṭa* have been recovered, but we may reasonably hope that others will turn up in time. *Albírúni* (*Mém. sur l' Inde*, p. 371) quotes a whole passage from *Āryabhaṭa* "le Cousoumapourien," which must have made part of a book different from the *Daśagīti* and the *Āryashtācata*, it not being found in those two. It has been surmised by Fitz Edward Hall that there must have been two astronomers of the name of *Āryabhaṭa*, a surmise which want of materials only prevented him from raising to a certainty. By my possessing a copy of an *Āryabhaṭakṛta-Mahásiddhānta* or *Āryabhaṭākhyo Mahásiddhānta*, I am in a position positively to prove the correctness of Hall's shrewd guess. The *Mahásiddhānta* is an astronomical work in 18 Chapters, and more than 600 verses in *Āryá* and *Upagīti* in irregular succession. The verses are altogether lame and pithless. The author distinctly states that he has written his work mainly on the principles of the "old" *Āryabhaṭa*, and the truth of his assertion is born out, partly at least, by his employing the great *Āryabhaṭa*'s peculiar system of arithmetical notation. He informs us further that he had introduced corrections of his

own; the necessity of applying such corrections to the old Āryabhaṭa's works being one of the reasons that he, the younger, wrote his book. Another reason, so he adds, was the scarcity of those works. Let us hear himself.

एवं परोपहृतये खोक्तयोक्तं खेचरानयनम् ।

किञ्चित्पूर्वागमसमसममुक्तं* विप्राः पठन्विदं नान्ये ॥

“ Thus I have given for the benefit of others, the calculation of the planets on my own authority, it being a little different (?) from ancient authorities. Brahmans, no others, should study it.”

वृद्धार्यभट्टप्रोक्तं सिद्धान्ताद्यं महाकाणात् ।

पाठैर्गतमुच्छेदं विधेयितं तन्मयोक्तया ॥

“ The Siddhānta and other works of the old Āryabhaṭa are in the long course of time worn out by the study of them ; they (*i. e. Siddhāntādyam*) have been modified by me on my own authority.”

The author certainly calls himself Āryabhaṭa, but it is so extremely unlikely that two astronomers, one being the professed imitator of the other, should bear the same name, that it is far more natural to think Āryabhaṭa to be only the younger astronomer's *nom de plume*. It is by no means to be inferred that by assuming the name of the celebrated astronomer he intended any fraud; since the adoption of a pseudonym in writing is in India a mark of respect and an intimation that the former bearer of the adopted name is set up as a model. That Āryabhaṭa the younger did not attempt to impose upon others is perfectly clear from the account given about himself. I fear that it would be very difficult to show that he was as clever as he was candid. The whole book is a poor performance. The contents have been known long ago, for it is the work that Bentley pronounced to be the real Āryabhaṭa-Siddhānta, the other works being only fabrications. As Bentley

* There is something wrong in *samasama* ; I cannot make a verse out of it, for *āgamāsamam uktam* will not do.

knew no Sanskrit, it is but charitable to try to believe that he had not seen or heard of the passage communicated above. Davis also knew the book, but he must have had a corrupt MS., for he calls it *Ārsha-Siddhānta*. So much about the *Mahā-Āryabhaṭa-Siddhānta*, containing the lucubrations of some astronomer, who wished to imitate *Āryabhaṭa* of Kusumapura, and followed him at a great distance, both of time and merit.

We owe the knowledge of nearly all the particulars about the predecessors of *Varāha-mihira* to *Bhaṭṭa Utpala*. This astronomer who, as we have had occasion to notice, flourished in the middle of the 10th century of our era, seems to have earned his great reputation* less by his original compositions than by his commentaries on *Varāha-mihira*. An original work of his is the *Bhaṭṭotpala-Horāśāstra*, a very short treatise in 75 stanzas; a MS. of which is in possession of the Berlin Library, (see Weber's Catalogue 863). Not having this *Horāśāstra* at hand, I cannot affirm whether it be identical with a work sometimes quoted by *Utpala* as his own, and called *Khaṇḍa-khādaka*; very likely it is the same book under another title. A greater reputation has been earned by him in his capacity of commentator. It is not known if he has written a commentary on all the works of *Varāha-mihira*, but as many of these as have been brought to light are provided with one. Those I have seen myself are the *Sanhitāvivṛti* or *Sanhitāvṛtti*, the *Brhaj-Jātaka-vivṛti*, that on the *Laghu-Jātaka*, and that on the *Yogayātrā*. Besides these, there is extant and frequently met with, a commentary on the *Shaṭpan-cāṣikā*, a work by *Prthuyāsa*, the son of *Varāha-mihira*.

The merits of *Bhaṭṭa Utpala* as a commentator are held

* Colebrooke (Alg. p. XLVI.) mingles his praise with a little censure, saying that the commentator, "in several places of his commentary names himself *Utpala*, quibbling with simulated modesty on his appellation, for the word signifies stone." The taunt is undeserved and rests upon some misconceptions: 1° *Utpala* means no quibble; 2° *Utpala* is to be taken as a proper noun, not as an appellative; 3° even if it were an appellative, it would not mean *stone*, but *nymphæa*; Colebrooke confounds it with *upala*; 4° there is no trace of simulation; 5° there is no trace of modesty.

high, and, methinks, deservedly so. To an unusual knowledge of the astronomical and astrological writings before his time, he adds the acquaintance with some authors in other branches of learning, like Caraka ; with a stupendous memory, he combines judgment. Where he knows his deficiency, he tells us so with a candour rarely met with amongst persons of his class. So he admits, for instance, that he is only superficially acquainted with the technicalities of perfumery (*gandhayukti*). With a profound reverence for his author, whom he considers to be an incarnation of the sun, he earnestly endeavours to explain and to elucidate the text, without taking it as a mere pretext for pouring forth his own wisdom. When a passage is ambiguous, he has recourse to the sound method of comparing the words of Varāha-mihira with those passages of more ancient authors whom he thinks him to have immediately imitated. This method has the additional value that thereby precious fragments of authors now utterly forgotten, and perhaps never to be recovered, have been preserved. The commentary on the Bṛhat-Saṃhitā would be well worthy of being separately edited ; unhappily, it is rather bulky, containing the substance of somewhat more than twenty-thousand ślokaś ; and a still greater barrier to such an undertaking is offered by the horrible state of all the Codices. In a certain sense, the merely explanatory part will find a substitute in the translation of the text, which is in preparation, and the more valuable portion of the additional matter may be inserted.

The MSS. made use of in preparing this edition of the Bṛhat-Saṃhitā are :

A, a MS. in the Library of Berlin, No. 849 (Chambers 484), text.

B, do. No. 851 (Chambers 291), text.

C denotes the text followed by Utpala, and embodied in his commentary ; different MSS. of this work have been consulted, so that C does not mark a particular Codex. In most cases the reading of Utpala can be ascertained with tolerable certainty, because the text, as adduced by him, and the follow-

ing explanations verify each other. The difference between the different MSS. consists generally in clerical errors. The principal Codex of C, regularly collated with the MSS. containing only the text, is a MS. of the Benares College Library, written *Samvat* 1839 (A. D. 1782). A direct or indirect copy, but at all events a copy, is Codex 854 (Chambers 819) in the Berlin Library, written *Samvat* 1844 (A. D. 1787). Another copy again is a Codex of Fort William, dated *Samvat* 1878 (A. D. 1821). The Codices of the I. O. in London have been compared only partially. A Codex from Kashmere, which a Kashmere Brahman had the kindness to send for my use, came too late to be compared throughout; its deviations, so far as the text is concerned, are noticed from Chapter LXXVIII. Amongst all the Codices of C, the Benares Codex, and consequently also those of Fort William and Berlin, are the most corrupt, and at the same time the best, because they are least adulterated by half-competent hands, and their errors are only due to the scribes.

For particulars about A, B, C (Berlin Codd.) see Weber's Catalogue.

D; a MS. in the I. O. Library No. 2294, text; date *Samvat* 1870 (A. D. 1818).

E, do., No. 812, text; incomplete; in Bengali character.

G, do., used only occasionally.

O, do., No. 2219, contains only the three chapters, *Purusha-laxanam*, *Panca-Mahápurusha-laxanam*, *Strílaxanam*.

N, a MS. of the Benares College Library, text; date *Samvat* 1691 (A. D. 1634).

S, a MS. of the As. Soc. Bengal, No. 626, text; date *Samvat* 1857 (A. D. 1800).

Out of these MSS. A and S agree closely with each other, from Chapter XXXI.; so do B and D, from Ch. XXVII. N agrees with B, D, from about the middle of Ch. XLVIII till nearly the end of Ch. LXIX, but this part is written by a different hand and on different paper from the rest. E is the most modernized and adulterated, and stands perhaps aloof,

although it shows many striking coincidences with S in that part of S where S does not coincide with A. B and D, and partly N, show manifest traces of being influenced by the commentary; A and S show, it would seem, a total independence of C, and may be considered as constituting a class apart, which can scarcely be said of B, D, N, E. The differences of C and A, S are here and there so remarkable that one might think them to exhibit different redactions, perhaps different editions issued by the author. As a general remark, applying to all the MSS. it may be said that all of them are worse than indifferent.

It is no mock modesty that prompts me to say that, having such materials at my disposal, I look upon this first edition of the *Bṛhat-Saṁhitā* as an essay of an edition, rather than an edition which would require but few occasional corrections from future editors. The bad condition of the MSS. is so bewildering, the great number of the subjects treated of is so distracting, the class of works to which the *Saṁhitā* belongs, is so little explored, that, it is hoped, a large allowance will be made for the difficulties I had to cope with. After all, *Varāha-mihira's* work is so interesting that the shortcomings of the editor cannot rob it of its value.

I cannot conclude without offering my sincere thanks to Prof. E. B. Cowell who was not only instrumental in furthering the publishing of the work, but, with his well-known kindness, furnished me with MSS. from Calcutta.

Nor must I omit to say that I owe the first hint of editing *Varāha-mihira* to my honoured friend Prof. A. Weber. If the *Bṛhat-Saṁhitā* proves a useful addition to the store of Sanskrit literature, Sanskrit scholars will, therefore, have to thank him in the first place. Had it not been for his suggestion, it would, perhaps, never have been undertaken, and but for his steadfast encouragement, it would certainly never have been brought to a close.

Benares, 23rd March, 1865.

श्रीगणेशाय नमः ।

जयति जगतः प्रसूति-
विश्वात्मा सहजमूर्धनं नभसः ।
द्रुतकनकसदृशदशशत-
मयूखमालार्चितः सविता ॥ १ ॥
प्रथममुनिकथितमवितथ-
मवलोक्य ग्रन्थविस्तरस्यार्थम् ।
नातिलघुविपुलरचना-
भिरुद्यतः स्पष्टमभिधातुम् ॥ २ ॥
मुनिविरचितमिदमिति यच्च-
चिरन्तनं साधु न मनुजग्रथितम् ।
तुल्ये ऽर्थे ऽक्षरभेदा-
दमन्त्रके का विशेषोक्तिः ॥ ३ ॥
क्षितितनयदिवसवारो
न शुभकृदिति यदि पितामहप्रोक्ते ।
कुजदिनमनिष्टमिति वा
कोऽपि विशेषो नृदिव्यकृते ॥ ४ ॥

आब्रह्मादिविनिःसृत-
 मालोक्य ग्रन्थविस्तरं क्रमशः ।
 क्रियमाणकमेवैतत्
 समासतोऽतो ममेत्साहः ॥ ५ ॥
 आसीत्तमः किलेदं
 तचापां तैजसे ऽभवद्वैमे ।
 स्वर्भूशकले ब्रह्मा
 विश्वकृदण्डे ऽर्कशशिनयनः ॥ ६ ॥
 कपिलः प्रधानमाह
 द्रव्यादीन् कणभुगस्य विश्वस्य ।
 कालं कारणमेके
 स्वभावमपरे जगुः कर्म ॥ ७ ॥
 तदलमतिविस्तरेण
 प्रसङ्गवादार्थनिर्णयो ऽतिमहान् ।
 ज्योतिःशास्त्राङ्गानां
 वक्तव्यो निर्णयो ऽथ मया ॥ ८ ॥

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं स्कन्धत्रयाधिष्ठितम्
 तत्कार्त्तव्यापनयस्य नाम मुनिभिः सङ्कीर्त्यते संहिता ।
 स्कन्धेऽस्मिन् गणितेन या ग्रहगतिस्तन्त्राभिधानस्त्वसौ
 हेरान्योऽङ्गविनिश्चयश्च कथितः स्कन्धस्तृतीयोऽपरः ॥ ९ ॥

वक्रानुवक्रास्तमयोदयाद्या-
 स्ताराग्रहाणां करणे मयोक्ताः ।

होरागतं विस्तरतश्च जन्म
 याचाविवाहैः सह पूर्वमुक्तम् ॥ १० ॥
 प्रभप्रतिप्रभकथाप्रसङ्गान्
 स्वल्पोपयोगान् ग्रहसम्भवांश्च ।
 संत्यज्य फल्गूनि च सारभूतं
 भूतार्थमर्थैः सकलैः प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायामुपनय-
 नाध्यायः प्रथमः ॥ * ॥

अथातः सांवत्सरसूचं व्याख्यास्यामः ।

तच्च सांवत्सरो ऽभिजातः प्रियदर्शने विनीतवेषः
 सत्यवागनसूयकः समः सुसंहतोपचितगात्रसन्धि-
 रविकलश्चारुकरचरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणस्र-
 लाटभूतमाङ्गो वपुष्मान् गम्भीरोदात्तघोषः । प्रायः
 शरीराकारानुवर्तिनो हि गुणाश्च दोषाश्च भवन्ति ॥

तच्च गुणाः । शुचिर्दक्षः प्रगल्भो वाग्मी प्रतिभान-
 वान् देशकालवित्सात्त्विको न पर्षद्भीरुः सहाध्यायि-
 भिरनभिभवनीयः कुशलोऽव्यसनी शान्तिपौष्टिका-
 भिचारस्नानविद्याभिज्ञो विबुधार्चनव्रतोपवासनिरतः
 स्वतन्त्राश्चर्योत्पादितज्ञानप्रभावः पृष्टाभिधायन्यच
 दैवात्ययाद्ब्रह्मगणितसंहिताहोराग्रन्यार्थवेत्ता ॥

तच्च ग्रहगणिते पौलिशरोमकवासिष्ठसौरपैतामहेषु
 पञ्चस्वेतेषु सिद्धान्तेषु युगवर्षायनर्तुमासपक्षाहोराच-
 याममुद्धर्तनाडीविनाडीप्राणचुटिचुम्बवयवाद्यस्य का-
 लस्य श्लेषस्य च वेत्ता । चतुर्थीं च मासानां सौर-
 सावननाक्षत्रचान्द्राक्षामधिमासकावमसम्भवस्य च
 कारणाभिन्नः । षष्ठ्यब्दयुगवर्षमासदिनहोराधिपती-
 नां प्रतिपत्तिविच्छेदवित् । सौरादीनाञ्च मानानां स-
 दृशासदृशयोग्यायोग्यत्वप्रतिपादनपटुः । सिद्धान्तभेदे
 ऽप्ययननिवृत्तौ प्रत्यक्षं सममण्डलरेखासम्प्रयोगाभ्यु-
 दितांशकानाञ्च छायाजलयन्त्रदृग्गणितसाम्येन प्रति-
 पादनकुशलः । सूर्यादीनाञ्च ग्रहाणां शीघ्रमन्दयाम्यो-
 त्तरनीचोच्चगतिकारणाभिन्नः । सूर्यचन्द्रमसोश्च ग्रहणे
 ग्रहणादिमोक्षकालदिक्प्रमाणस्थितिविमर्दवर्णदेशा-
 नामनागतग्रहसमागमयुद्धानामादेष्टा । प्रत्येकग्रह-
 धमण्योजनकक्षाप्रमाणप्रतिविषययोजनपरिच्छेदकु-
 शलो भूभगणधमणसंस्थानाद्यक्षावलम्बकाद्वर्षासच-
 रदलकालराशुदयच्छायानाडीकरणप्रभृतिषु श्लेषका-
 लकरणेष्वभिज्ञो नानाचोद्यप्रश्नभेदोपलब्धिजनितवाक्-
 सारो निक्षपसन्तापाभिनिवेशैर्विशुद्धस्य कनकस्येवा-
 धिकतरममलीकृतस्य शास्त्रस्य वक्ता तन्मज्ञो भवति ॥
 उक्तञ्च ।

न प्रतिबद्धं गमयति
 वक्ति न च प्रश्नमेकमपि पृष्टः ।
 निगदति न च शिष्येभ्यः
 स कथं शास्त्रार्थविज्ञेयः ॥ १ ॥
 ग्रन्थो ऽन्यथान्यथार्थः
 करणं यथान्यथा करोत्यबुधः ।
 स पितामहमुपगम्य
 स्तौति नरो वैशिकेनार्याम् ॥ २ ॥
 तन्त्रे सुपरिज्ञाते
 लभे छायाम्बुयन्त्रसंविदिते ।
 होरार्थे च सुरूढे
 नादेष्टुर्भारती वन्था ॥ ३ ॥

उक्तञ्चार्थविष्णुगुप्तेन ।

अथर्षवस्य पुरुषः प्रतरन् कदाचि-
 दासादयेदनिलवेगवशेन पारम् ।
 न त्वस्य कालपुरुषास्थमहार्णवस्य
 गच्छेत् कदाचिदन्टर्षिर्मनसापि पारम् ॥ ४ ॥

होराशास्त्रेऽपि राशिहोराद्रेकाणनवांशकद्वादश-
 भागचिंशद्भागबलाबलपरिग्रहे ग्रहाणां दिक्स्थान-
 कालचेष्टाभिरनेकप्रकारबलनिर्धारणं प्रकृतिधातुद्रव्य-
 जातिचेष्टादिपरिग्रहे निषेकजन्मकालविस्मापनप्रत्य-
 यादेशसद्योमरणायुर्दायदशान्तर्दशाष्टकवर्गराजयोग-

चन्द्रयोगद्विग्रहादियोगानां नाभसादीनाञ्च योगानां
 फलान्याश्रयभावावलोकननिर्याणगत्यनूकानि तात्का-
 लिकप्रश्नशुभाशुभनिमित्तानि विवाहादीनाञ्च कर्म-
 णां करणम् । याचायाञ्च तिथिदिवसकरणनक्षत्रमु-
 हूर्तविलम्बयोगदेहस्पन्दनस्वप्नविजयस्नानग्रहयज्ञगण-
 यागामिलिङ्गहस्त्यश्वेज्जितसेनाप्रवादचेष्टादिग्रहषाङ्गु-
 ल्योपायमङ्गलामङ्गलशकुनसैन्यनिवेशभूमयोऽग्निवर्णा
 मन्त्रिचरदूताटविकानां यथाकालं प्रयोगाः परदुर्गल-
 भोपायाश्चेत्युक्तं चाचार्यैः ।

जगति प्रसारितमिवा-

लिखितमिव मतौ निषिक्तमिव हृदये ।

शास्त्रं यस्य सभगणं

नादेशा निःफलास्तस्य ॥ ५ ॥

संहितापारगश्च दैवचिन्तको भवति । यच्चैते सं-
 हितापदार्थाः । दिनकरादीनां ग्रहाणां चारास्तेषु च
 तेषां प्रकृतिविकृतिप्रमाणवर्णकिरणद्युतिसंस्थानास्त-
 मनोदयमार्गमार्गान्तरवक्रानुवक्रर्क्षग्रहसमागमचारा-
 दिभिः फलानि नक्षत्रकूर्मविभागेन देशेष्वगस्तिचारः
 सप्तर्षिचारो ग्रहभक्तयो नक्षत्रव्यूहग्रहशृङ्गाटकग्रह-
 युहग्रहसमागमग्रहवर्षफलगर्भलक्षणरोहिणीस्वात्या-
 षाढीयोगाः सद्योवर्षकुसुमलतापरिधिपरिवेषपरिघ-
 पवनेष्वादिग्दाहक्षितिचलनसन्धारागगन्धर्वनगरर-

ज्योतिर्घातार्धकाण्डसस्यजन्मेन्द्रध्वजेन्द्रचापवास्तुविद्या-
 ऋविद्यावायसविद्यान्तरचक्रनृगचक्राश्वचक्रवातचक्रप्रा-
 सादलक्ष्णप्रतिमालक्ष्णप्रतिष्ठापनदृष्ट्यायुर्वेदोदगार्ग-
 खनीराजनखञ्जनोत्पातशान्तिमयूरचिचकघृतकम्बल-
 खञ्जपट्टककवाकुक्कर्मगोऽजाश्वेभपुरुषस्त्रीलक्ष्णान्यन्तः-
 पुरचिन्तापिटकलक्ष्णोपानच्छेदवस्त्रच्छेदचामरदण्ड-
 शय्यासनलक्ष्णरत्नपरोक्षा दीपलक्ष्णं दन्तकाष्ठाद्या-
 श्रितानि शुभाशुभानि निमित्तानि सामान्यानि च जग-
 तः प्रतिषुरुषं पार्थिवे च प्रतिक्षणमनन्यकर्माभियुक्तेन
 दैवज्ञेन चिन्तयितव्यानि । न चैकाकिना शक्यन्तेऽह-
 र्निशमवधारयितुं निमित्तानि । तस्मात् सुष्ठुतेनैव दै-
 वज्ञेनान्ये तद्विद्वत्त्वारो भर्तव्याः । तच्चैकेनैन्द्रो चा-
 ग्र्येयी च दिगवलोकयितव्या । याम्या नैर्ऋती चान्ये-
 नैवं वारुणी वायव्या चोत्तरा चैशानी चेति । यस्मादु-
 ल्कापातादीनि निमित्तानि शीघ्रमुपगच्छन्तीति । तेषां
 चाकारवर्णस्नेहप्रमाणादिग्रहर्क्षाभिघातादिभिः फला-
 नि भवन्ति । उक्तञ्च गर्गेण महर्षिणा ।

हृत्स्नाङ्गोपाङ्गकुशलं हेरागणितनैष्ठिकम् ।

यो न पूजयते राजा स नाशमुपगच्छति ॥ ७ ॥

वनं समाश्रिता येऽपि निर्ममा निःपरिग्रहाः ।

अपि ते परिपृच्छन्ति ज्योतिषां गतिकोविदम् ॥ ८ ॥

अप्रदीपा यथा राचिरनादित्यं यथा नभः ।

तथासांवत्सरो राजा भ्रमत्यन्ध इवाध्वनि ॥ ९ ॥
 मुहूर्तं तिथिमक्षचमृतवञ्चायने तथा ।
 सर्वाण्येवाकुलानि स्युर्न स्यात् सांवत्सरो यदि ॥ १० ॥
 तस्माद्राज्ञाभिगन्तव्यो विद्वान् सांवत्सरो ऽग्रणीः ।
 जयं यशः श्रियं भोगान् श्रेयश्च समभीषता ॥ ११ ॥
 नासांवत्सरिके देशे वस्तव्यं मूर्तिमिच्छता ।
 चक्षुर्भूतो हि यच्चैव पापं तच्च न विद्यते ॥ १२ ॥
 न सांवत्सरपाठी च नरकेषूपपद्यते ।
 ब्रह्मलोकप्रतिष्ठाञ्च लभते दैवचिन्तकः ॥ १३ ॥
 ग्रन्थतश्चार्थतश्चैतत्कृत्स्नं जानाति यो द्विजः ।
 अग्रभुक् स भवेच्छास्त्रे पूजितः पङ्क्तिपावनः ॥ १४ ॥
 श्लेष्ठा हि यवमास्तेषु सम्यक् शास्त्रमिदं स्थितम् ।
 ऋषिवत्तेऽपि पूज्यन्ते किं पुनर्दैवविद्विजः ॥ १५ ॥
 कुहकावेशपिहितैः कर्णोपश्रुतिहेतुभिः ।
 कृतादेशो न सर्वत्र प्रष्टव्यो न स दैववित् ॥ १६ ॥
 अविदित्वैव यः शास्त्रं दैवज्ञत्वं प्रपद्यते ।
 स पङ्क्तिदूषकः पापो ज्ञेयो नक्षत्रसूचकः ॥ १७ ॥
 नक्षत्रसूचकोद्दिष्टमुपहासं करोति यः ।
 स ब्रजत्यन्धतामिसं सार्धमृक्षविडम्बिना ॥ १८ ॥
 नगरद्वारलोष्टस्य यद्वत् स्यादुपयाचितम् ।
 आदेशस्तद्वदज्ञानां यः सत्यः स विभाष्यते ॥ १९ ॥
 सम्यक्त्या योजितादेशस्तद्विच्छिन्नकथाप्रियः ।

मत्तः शास्त्रैकदेशेन त्याज्यस्तादृशमहीक्षिता ॥ २० ॥

यस्तु सम्यग्विजानाति होरागणितसंहिताः ।

अभ्यर्च्यः स नरेन्द्रेण स्वीकर्तव्यो जयैषिणा ॥ २१ ॥

न तत्सहस्रं करिणां वाजिनां वा चतुर्गुणम् ।

करोति देशकालज्ञो यदेको दैवचिन्तकः ॥ २२ ॥

दुःखमदुर्विचिन्तित-

दुःप्रेक्षितदुःकृतानि कर्माणि ।

क्षिप्रं प्रयान्ति नाशं

शशिनः श्रुत्वा भसंवादम् ॥ २३ ॥

न तद्यच्छति भूपतेः पिता

जननी वा स्वजनो ऽथवा सुहृत् ।

स्वयज्ञो ऽभिविद्वद्वये यथा

हितमाप्तः सबलस्य दैववित् ॥ २४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सांव-
त्सरसूत्रं द्वितीयोऽध्यायः ॥ * ॥

आश्लेषार्धादक्षिण-

मुत्तरमयनं धनिष्ठाद्यम् ।

नूनं कदाचिदासीद्

येनोक्तं पूर्वशास्त्रेषु ॥ १ ॥

साम्प्रतमयनं सवितुः
 कर्कटकाद्य मृगादितश्चान्यत् ।
 उक्ताभावो विकृतिः
 प्रत्यक्षपरीक्षणैर्व्यक्तिः ॥ २ ॥
 दूरस्थचिह्नवेधा-
 दुदये ऽस्तमये ऽपि वा सहस्रांशोः ।
 छायाप्रवेशनिर्गम-
 चिह्नैर्वा मण्डले महति ॥ ३ ॥
 अप्राप्य मकरमर्का
 विनिवृत्तो हन्ति सापरां याम्याम् ।
 कर्कटकमसम्प्राप्तो
 विनिवृत्तश्चोत्तरां सैन्द्रीम् ॥ ४ ॥
 उत्तरमयनमतीत्य
 व्यावृत्तः क्षेमसस्यवृद्धिकरः ।
 प्रकृतिस्थश्चाप्येवं
 विकृतगतिर्भयदुष्णांशुः ॥ ५ ॥
 सतमस्कं पर्व विना
 त्वष्टा नामार्कमण्डलं कुरुते ।
 स निहन्ति सप्त भूपान्
 जनांश्च शस्त्राग्निदुर्भिक्षैः ॥ ६ ॥
 तामसकोलकसञ्ज्ञा
 राहुसुताः केतवस्त्रयस्त्रिंशत् ।

वर्णस्थानाकारै-
 स्तान्दृष्टार्कं फलं ब्रूयात् ॥ ७ ॥
 ते चार्कमण्डलगताः
 पापफलाश्चन्द्रमण्डले सौम्याः ।
 ध्वाङ्गकवन्धप्रहरण-
 रूपाः पापाः शशाङ्के ऽपि ॥ ८ ॥
 तेषामुदये रूपा-
 यम्भः कलुषं रजोवृतं व्योम ।
 नगतरुशिखरविमर्दीं
 सशर्करो मारुतश्चण्डः ॥ ९ ॥
 चतुर्विपरीतास्तरवो
 दीप्ता मृगपक्षिणो दिशां दाहः ।
 निर्घातमहीकम्पा-
 दयो भवन्त्यथ चोत्पाताः ॥ १० ॥
 न पृथक् फलानि तेषां
 शिखिकीलकराहुर्दर्शनानि यदि ।
 तदुदयकारणमेषां
 केत्वादीनां फलं ब्रूयात् ॥ ११ ॥
 यस्मिन् यस्मिन् देशे
 दर्शनमायानि सूर्यबिम्बस्थाः ।
 तस्मिंस्तस्मिन् व्यसनं
 महीपतीनां परिज्ञेयम् ॥ १२ ॥

क्षुत्प्रम्वानशरीरा
 मुनयो ऽप्युत्सृष्टधर्मसचरिताः ।
 निर्मांसबालहस्ताः
 दृष्टेष्टायायान्ति परदेशान् ॥ १३ ॥
 तत्स्करविलुप्तविक्ताः
 प्रदीर्घनिःश्वासमुकुलिताक्षिपुटाः ।
 सन्तः सन्नशरीराः
 शोकोद्भववाष्परुद्धदृशः ॥ १४ ॥
 क्षामा जुगुप्समानाः
 खट्वपतिपरचक्रपीडिता मनुजाः ।
 खट्वपतिचरितं कर्म च
 पराकृतं प्रब्रुवन्त्यन्ये ॥ १५ ॥
 गर्भेष्वपि निष्पन्ना
 वारिमुचो न प्रभूतवारिमुचः ।
 सरितो यान्ति तनुत्वं
 क्वचित् क्वचिज्जायते सस्यम् ॥ १६ ॥
 दण्डे नरेन्द्रमृत्यु-
 र्याधिभयं स्यात् कवन्धसंस्थाने ।
 ध्वाङ्गे च तत्स्करभयं
 दुर्भिक्षं कीलके ऽर्कस्थे ॥ १७ ॥
 राजोपकरणरूपै-
 ष्वक्षध्वजचामरादिभिर्विह्वः ।

राजान्यत्वद्वदकः
 स्फुलिङ्गधूमादिभिर्जनहा ॥ १८ ॥
 एको दुर्भिक्षकरो
 द्याद्याः स्युर्नरपतेर्विनाशाय ।
 सितरक्तपीतकृष्णै-
 स्तैर्विद्योऽर्कोऽनुवर्षघ्नः ॥ १९ ॥
 दृश्यन्ते च यतस्ते
 रविबिम्बस्योत्थिता महेत्पाताः ।
 आगच्छति लोकानां
 तेनैव भयं प्रदेशेन ॥ २० ॥
 ऊर्ध्वकरो दिवसकर-
 स्ताम्रः सेनापतिं विनाशयति ।
 पीतो नरेन्द्रपुत्रं
 श्वेतस्तु पुरोहितं हन्ति ॥ २१ ॥
 चित्रोऽथवापि धूम्रो
 रविरग्निर्व्याकुलां करोति महीम् ।
 तत्करशस्त्रनिपातै-
 र्यदि सलिलं नाशु पातयति ॥ २२ ॥
 ताम्रः कपिलो वार्कः
 शिशिरे हरिकुङ्कुमच्छविश्च मधौ ।
 आपाण्डुकनकवर्णौ
 ग्रीष्मे वर्षासु शुक्लश्च ॥ २३ ॥

शरदि कमलोदराभो
 हेमन्ते रुधिरसन्निभः शस्तः ।
 प्रावृट्काले स्निग्धः
 सर्वर्तुनिभोऽपि शुभदायी ॥ २४ ॥
 रूक्षः श्वेतो विप्रान्
 रक्ताभः क्षत्रियान्विनाशयति ।
 पीतो वैश्यान् कृष्ण-
 स्ततोऽपरान् शुभकरः स्निग्धः ॥ २५ ॥
 ग्रीष्मे रक्तो भयक-
 द्वर्षास्वसितः करोत्यनादृष्टिम् ।
 हेमन्ते पीतोऽर्कः
 करोत्यचिरेण रोगभयम् ॥ २६ ॥
 सुरचापपाटिततनु-
 र्दपतिविरोधप्रदः सहस्रांशुः ।
 प्रावृट्काले सद्यः
 करोति विमलद्युतिर्दृष्टिम् ॥ २७ ॥
 वर्षाकाले दृष्टिं
 करोति सद्यः शिरीषपुष्पाभः ।
 शिखिपचनिभः सलिलं
 न करोति द्वादशाब्दानि ॥ २८ ॥
 श्यामेऽर्के कीटभयं
 भस्मनिभे भयमुशन्ति परचक्रात् ।

यस्यर्क्षे सच्छिद्र-
 स्तस्य विनाशः क्षितीशस्य ॥ २९ ॥
 शशरुधिरनिभे भानौ
 नभस्तलस्थे भवन्ति सङ्ग्रामाः ।
 शशिसदृशे नृपतिवधः
 क्षिप्रं चान्यो नृपो भवति ॥ ३० ॥
 क्षुन्मारुतद्वटनिभः
 खण्डो नृपहा विदीधितिर्भयदः ।
 तोरणरूपः पुरहा
 छचनिभो देशनाशाय ॥ ३१ ॥
 ध्वजचापनिभे युद्धानि
 भास्करे वेपने च रूक्षे च ।
 कृष्णा रेखा सवितरि
 यदि हन्ति नृपं ततः सचिवः ॥ ३२ ॥
 दिवसकरमुदयसंस्थित-
 मुल्काशनिविद्युतो यदा हन्युः ।
 नरपतिमरणं विन्द्यात्
 तदान्यराजप्रतिष्ठां च ॥ ३३ ॥
 प्रतिदिवसमहिमकिरणः
 परिवेधी सन्ध्योर्द्वयोरथवा ।
 रक्तोऽस्तमेति रक्तो-
 दितश्च भूपं करोत्यन्यम् ॥ ३४ ॥

प्रहरणसदृशैर्जलदैः

स्थगितः सन्ध्यादयेऽपि रणकारी ।

मृगमहिषविहगखर-

करभसदृशरूपैश्च भयदायी ॥ ३५ ॥

दिनकरकराभितापा-

दृक्षमवाप्नोति सुमहतीं पीडाम् ।

भवति च पश्चाच्छुद्धं

कनकमिव हुताशपरितापात् ॥ ३६ ॥

दिवसकृतः प्रतिसूर्यो

जलकदुदग्दक्षिणे स्थितोऽनिलकृत् ।

उभयस्थः सलिलभयं

नृपमुपरि निहन्यधो जनहा ॥ ३७ ॥

रुधिरनिभो वियत्यवनिपान्तकरो नचिरात् ।

परुषरजोऽरुणीकृततनुर्यदि वा दिनकृत् ॥ ३८ ॥

असितविचित्रनीलपरुषो जनघातकरः ।

खगमृगभैरवखररुतैश्च निशाद्युमुखे ॥ ३९ ॥

अमलवपुरवक्रमण्डलः

स्फुटविपुलामलदीर्घदीधितिः ।

अविकृततनुवर्णचिह्नधृ-

ज्जगति करोति शिवं दिवाकरः ॥ ४० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायामादित्य-
चारस्तृतीयोऽध्यायः ॥ • ॥

नित्यमधःस्थस्येन्दो-
 र्भाभिर्भानोः सितं भवत्यर्धम् ।
 स्वच्छाययान्यदसितं
 कुम्भस्येवातपस्थस्य ॥ १ ॥
 सलिलमये शशिनि
 रवेर्दीधितयो मूर्च्छितास्तमो नैशम् ।
 क्षपयन्ति दर्पणोदर-
 निहता इव मन्दिरस्यान्तः ॥ २ ॥
 त्यजतो ऽर्कतलं शशिमः
 पश्चादवलम्बते यथा शैल्यम् ।
 दिनकरवशात्तथेन्दोः
 प्रकाशति ऽधःप्रभृत्युदयः ॥ ३ ॥
 प्रतिदिवसमेवमर्कात्
 स्थानविशेषेण शैल्यपरिवृद्धिः ।
 भवति शशिनो ऽपराह्णे
 पश्चाद्भाने घटस्येव ॥ ४ ॥
 ऐन्द्रस्य शीतकिरणो
 मूलाषाढाद्वयस्य वा यातः ।
 याम्येन बीजजलचर-
 काननहा वह्निभयदश्च ॥ ५ ॥
 दक्षिणपार्श्वेन गतः
 शशी विशाखानुराधयोः पापः ।

मध्येन तु प्रशस्तः
 पितृस्य विशाखयोश्चापि ॥ ६ ॥
 षडनागतानि पौष्णाद्
 द्वादश रौद्राश्च मध्ययोगीनि ।
 ज्येष्ठाद्यानि नवर्क्षा-
 ण्युदुपतिनातीत्य युज्यन्ते ॥ ७ ॥
 उन्नतमीषच्छृङ्गं
 नौसंस्थाने विशाखता चोक्ता ।
 नाविकपीडा तस्मिन्
 भवति शिवं सर्वलोकस्य ॥ ८ ॥
 अर्धान्नते च लाङ्गलमिति
 पीडा तदुपजीविनां तस्मिन् ।
 प्रीतिश्च निर्निमित्तं
 मनुजपतीनां सुभिक्षं च ॥ ९ ॥
 दक्षिणविषाणमर्धो-
 न्नतं यदा दुष्टलाङ्गलास्थं तत् ।
 पाण्ड्यनरेश्वरनिधनक्ष-
 दुद्योगकरं बलानां च ॥ १० ॥
 समशशिनि सुभिक्षुश्चेम-
 वृष्टयः प्रथमदिवससहशाः स्युः ।
 दण्डवदुदिते पीडा
 गवां नृपश्चोग्रदण्डो ऽच ॥ ११ ॥

कार्मुकरूपे युद्धानि
 यच्च तु ज्या ततो जयस्तेषाम् ।
 स्थानं युगमिति याम्यो-
 त्तरायतं भूमिकम्पाय ॥ १२ ॥
 युगमेव याम्यकोट्यां
 किञ्चित्तुङ्गं स पार्श्वशायीति ।
 विनिहन्ति सार्थवाहान्
 दृष्टेश्च विनिग्रहं कुर्यात् ॥ १३ ॥
 अभ्युच्छायादेकं
 यदि शशिनो ऽवाङ्मुखं भवेच्छृङ्गम् ।
 आवर्जितमित्यसुभिस्त-
 कारि तन्नेधनस्यापि ॥ १४ ॥
 अव्युच्छिन्ना रेखा
 समन्ततो मण्डला च कुण्डास्थम् ।
 अस्मिन्मण्डलिकानां
 स्थानत्यागो नरपतीनाम् ॥ १५ ॥
 प्रोक्तस्थानाभावा-
 दुदगुच्चः सस्यदृष्टिदृष्टिकरः ।
 दक्षिणतुङ्गश्चन्द्रे
 दुर्भिक्षभयाय निर्दिष्टः ॥ १६ ॥
 शृङ्गेणैकेनेन्दुं
 विलीनमथवाप्यवाङ्मुखमशृङ्गम् ।

सम्पूर्णं चाभिनवं
 दृष्ट्वैको जीविताश्चयेत् ॥ १७ ॥
 संस्थानविधिः कथितो
 रूपाण्यस्मान्नवन्ति चन्द्रमसः ।
 स्वल्पो दुर्भिक्षकरो
 महान् सुभिक्षावहः प्रोक्तः ॥ १८ ॥
 मध्यतनुर्वज्रास्थः
 क्षुद्रयदः सम्भमाय राक्षो च ।
 चन्द्रो मृदङ्गरूपः
 क्षेमसुभिक्षावहो भवति ॥ १९ ॥
 ज्ञेयो विशालमूर्ति-
 र्नरपतिलक्ष्मीविद्युच्चये चन्द्रः ।
 स्थूलः सुभिक्षकारी
 प्रियथाम्यकरस्तु तनुमूर्तिः ॥ २० ॥

प्रत्यन्तान् कुन्तपांश्च हन्त्युडुपतिः शृङ्गे कुजेमाहते
 शस्त्रक्षुद्रयक्षचमेन शशिजेनावृष्टिदुर्भिक्षहृत् ।
 श्रेष्ठान् हन्ति नृपान्महेन्द्रगुरुणा शुक्लेण चाल्पान्मृपान्
 शुक्ले याप्यमिदं फलं ग्रहकृतं क्षणे यथोक्तागमम् ॥ २१ ॥
 भिन्नः सितेन मगधान्यवनान् पुलिन्दान्
 नेपालधृङ्गिमरुक्कसुराद्रमद्रान् ।
 पाञ्चालकैकयकुलूतकपूरुषादान्
 हन्यादुशीनरञ्जनानपि सप्त मासान् ॥ २२ ॥

गान्धारसौवीरकसिन्धुकीरान्
 धान्यानि शैलान्द्रविडाधिपांश्च ।
 द्विजांश्च मासान्दश शीतरश्मिः
 सन्तापयेद्वाक्पतिना विभिन्नः ॥ २३ ॥

उद्युक्तान् सह बाह्वनैर्नरपतींस्तैर्गर्तकान्माखवान्
 कैलिन्दान् गणपुङ्गवानथ शिबीनायोध्यकान् पार्थिवान् ।
 इत्यात् कौरवमत्स्यशुक्लधिपतीन् राजन्यमुख्यानपि
 प्राखेयांश्चुरसृग्ग्रहे तनुगते षण्मासमर्यादया ॥ २४ ॥

यौधेयान् सचिवान् सकौरवान्
 प्रागीशानथ चार्जुनायनान् ।
 इत्यादर्कजभिन्नमण्डलः
 शीतांशुर्दशमासपीडया ॥ २५ ॥

मगधान्मथुरां च पीडयेद्
 वेणायाश्च तटं शशाङ्कजः ।

अपरत्र कृतं युगं वदेद्
 यदि भित्त्वा शशिनं विनिर्गतः ॥ २६ ॥

क्षेमारोग्यसुभिस्त्रविनाशी
 शीतांशुः शिखिना यदि भिन्नः ।

कुर्यादायुधजीविविनाशं

चौराणामधिकेन च पीडाम् ॥ २७ ॥

उत्कथा यदा शशी ग्रस्त एव हन्यते ।

हन्यते तदा नृपो यस्य जन्मनि स्थितः ॥ २८ ॥

भस्मनिभः परुषो ऽरुणमूर्तिः
 शीतकरः किरणैः परिहीणः ।
 श्यावतनुः स्फुटितः स्फुरणो वा
 क्षुत्समरामयचौरभयाय ॥ २९ ॥
 प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदातो
 यत्नादिवादिसुतया परिमृज्य चन्द्रः ।
 उच्चैःकृतो निशि भविष्यति मे शिवाय
 यो दृश्यते स भविता जगतः शिवाय ॥ ३० ॥
 यदि कुमुदमृणालहारगौर-
 स्तिथिनियमात् क्षयमेति वर्धते वा ।
 अविद्यतगतिमण्डलांशुयोगी
 भवति नृणां विजयाय शीतरश्मिः ॥ ३१ ॥
 शुक्ले पक्षे सम्प्रवृद्धे प्रवृद्धिं
 ब्रह्मक्षचं याति वृद्धिं प्रजाश्च ।
 हीने हानिस्तुल्यता तुल्यतायां
 कृष्णे सर्वं तत्फलं व्यत्ययेन ॥ ३२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढत्संहितायां चन्द्र-
 चारश्चतुर्थोऽध्यायः ॥ * ॥

अमृतास्वादविशेषा-
 च्छिन्नमपि शिरः किलासुरस्येदम् ।
 प्राणैरपरित्यक्तं
 ग्रहतां यातं वदन्त्येके ॥ १ ॥
 इन्द्रकर्मण्डलाकृति-
 रसितत्वात् किल न दृश्यते गगने ।
 अन्यच्च पर्वकालाद्
 वरप्रदानात् कमलयोगे ॥ २ ॥
 मुखपुच्छविभक्ताङ्गं
 भुजङ्गमाकारमुपदिशन्त्यन्ये ।
 कथयन्त्यमूर्तमपरे
 तमोमयं सैहिकेयाख्यम् ॥ ३ ॥
 यदि मूर्तो भविचारी
 शिरो ऽथवा भवति मण्डली राहुः ।
 भगणार्धेनान्तरितो
 यज्ज्ञाति कथं नियतचारः ॥ ४ ॥
 अनियतचारः खलु चेद्
 उपलब्धिः सङ्ख्याया कथं तस्य ।
 पुच्छाननाभिधानो
 ज्जन्तरेण कस्मान्न यज्ज्ञाति ॥ ५ ॥
 अथ तु भुजगेन्द्ररूपः
 पुच्छेन मुखेन वा स यज्ज्ञाति ।

मुखपुच्छान्तरसंस्थं
 स्थगयति कस्मान्न भगणार्धम् ॥ ६ ॥
 राहुद्वयं यदि स्याद्वस्ते
 ऽस्तमिते ऽथवोदिते चन्द्रे ।
 तत्समगतिनान्येन
 ग्रस्तः सूर्यो ऽपि दृश्येत ॥ ७ ॥
 भूच्छायां स्वग्रहणे
 भास्करमर्कग्रहे प्रविशतीन्दुः ।
 प्रग्रहणमतः पश्चा-
 न्नेन्दोर्भातोश्च पूर्वार्धात् ॥ ८ ॥
 दृक्षस्य स्वच्छाया
 यथैकापार्श्वेन भवति दीर्घा च ।
 निशि निशि तद्वद् भूमे-
 रावरणवशाद्दिनेशस्य ॥ ९ ॥
 सूर्यात् सप्तमराशौ
 यदि चोदग्दक्षिणेन मातिगतः ।
 चन्द्रः पूर्वाभिमुख-
 ऽच्छायामैर्वीं तदाविशति ॥ १० ॥
 चन्द्रो ऽधःस्थः स्थगयति
 रविमम्बुदबत्समागतः पश्चात् ।
 प्रतिदेशमतश्चिबं
 दृष्टिवशाद्भास्करग्रहणम् ॥ ११ ॥

आवरणं महदिन्दोः
 कुष्ठविषाणस्ततो ऽर्धसञ्चयः ।
 स्वल्पं रवेर्यतो ऽत-
 स्तीक्ष्णविषाणो रविर्भवति ॥ १२ ॥
 एवमुपरागकारण-
 मुक्तमिदं दिव्यदृग्भिराचार्यैः ।
 राहुरकारणमस्मि-
 न्नित्युक्तः शास्त्रसम्भावः ॥ १३ ॥
 यो ऽसावसुरो राहु-
 त्तस्य वरो ब्रह्मणायमाद्यतः ।
 आप्यायनमुपरागे
 दत्तदुताग्नेन ते भविता ॥ १४ ॥
 तस्मिन् काले सान्निध्य-
 मस्य तेनोपचर्यते राहुः ।
 याम्योत्तरा शशिगति-
 र्गणिते ऽप्युपचर्यते तेन ॥ १५ ॥
 न कथञ्चिदपि निमित्तै-
 र्ब्रह्मं विज्ञायते निमित्तानि ।
 अन्यस्मिन्नपि काले
 भवन्त्यद्योत्यातरूपाणि ॥ १६ ॥
 पञ्चग्रहसंयोगान्
 न विश्वं ग्रहणस्य सम्भवो भवति ।

तैलं च जले ऽष्टम्यां
 न विचिन्त्यमिदं विपश्चिद्धिः ॥ १७ ॥
 अवनत्यार्कं ग्रासे
 दिग्ज्ञेया वलनयावनत्या च ।
 तिथ्यवसानाद्देला
 करणे कथितानि तानि मया ॥ १८ ॥
 षण्मासोत्तरदृष्ट्या
 पर्वेशः सप्त देवताः क्रमशः ।
 ब्रह्मशशीन्द्रकुबेरा
 वरुणाम्रियमाश्व विज्ञेयाः ॥ १९ ॥
 ब्राह्मे द्विजपशुवृद्धि-
 क्षेमारोग्याणि सस्यसम्यच्च ।
 तदत्सौम्ये तस्मिन्
 पीडा विदुषामदृष्टिश्च ॥ २० ॥
 ऐन्द्रे भूपविरोधः
 शारदसस्यक्षयो न च क्षेमम् ।
 कैबेरेऽर्थपतीना-
 मर्थविनाशः सुभिक्षं च ॥ २१ ॥
 वारुणमवनीशाशुभ-
 मन्येषां क्षेमसस्यदृष्टिकरम् ।
 आग्नेयं मिचास्थं
 सस्यारोग्याभयान्मुकरम् ॥ २२ ॥

याम्यं करोत्यष्टिं
 दुर्भिक्षं सङ्ख्यं च सस्यानाम् ।
 यदतः परं तदशुभं
 क्षुन्नाराष्ट्रिदं पर्व ॥ २३ ॥
 वेलाहीने पर्वणि
 गर्भविपत्तिश्च शस्त्रकोपश्च ।
 अतिवेले कुसुमफल-
 क्षयो भयं सस्यनाशश्च ॥ २४ ॥
 हीनातिरिक्तकाले
 फलमुक्तं पूर्वशास्त्रदृष्टत्वात् ।
 स्फुटगणितविदः कालः
 कथञ्चिदपि नान्यथा भवति ॥ २५ ॥
 यद्येकस्मिन् मासे
 ग्रहणं रविसोमयोस्तदा क्षितिपाः ।
 स्वबलक्षोभैः सङ्ख्य-
 मायान्त्यतिशस्त्रकोपश्च ॥ २६ ॥
 अस्तावुदितास्तमितौ
 शरदधान्यावनीश्वरक्षयदौ ।
 सर्वग्रस्तौ दुर्भिक्ष-
 मरकदौ पापसन्दृष्टौ ॥ २७ ॥
 अर्धोदितोपरतो
 नैकृतिकान् हन्ति सर्वयज्ञांश्च ।

अग्न्युपजीविगुणाधिक-
 विप्राग्रमिहो ऽयुगाभ्युदितः ॥ २८ ॥
 कर्षकपाषण्डवस्तिक-
 क्षचियवखनायकान् द्वितीये ऽग्रे ।
 कारुकशूद्रन्धेच्छान्
 खतृतीयांग्रे समन्विजमान् ॥ २९ ॥
 मध्याह्ने नरपति-
 मध्यदेशहा शोभनश्च धान्यार्घः ।
 तृणभुगमात्यान्तःपुर-
 वैश्यघ्नः पञ्चमे खांग्रे ॥ ३० ॥
 स्त्रीशूद्रान् षष्ठे ऽग्रे
 दस्युप्रत्यन्तहास्तमयकाखे ।
 यस्मिन् खांग्रे मोक्ष-
 स्तत्प्रोक्तानां शिवं भवति ॥ ३१ ॥
 द्विजन्तुपतीनुदगयमे
 विटशूद्रान् दक्षिणायमे हन्ति ।
 राहुरुदगादिदृष्टः
 प्रदक्षिणं हन्ति विप्रादीन् ॥ ३२ ॥
 न्धेच्छान् विदिकस्थितो
 यायिनश्च हन्यादुताशसक्तांश्च ।
 सखिलचरदन्तिघातो
 याम्येनोदग्गवामशुभः ॥ ३३ ॥

पूर्वण सलिलपूर्णां
 करोति वसुधां समागतो दैत्यः ।
 पश्चात्कर्षकसेवक-
 बीजविनाशाय निर्दिष्टः ॥ ३४ ॥
 पाञ्चालकलिङ्गशूरसेनाः
 काम्बोजोद्भिरातशस्त्रवार्ताः ।
 जीवन्ति च ये हुताश्वदृष्ट्या
 ते पीडामुपयान्ति मेषसंस्थे ॥ ३५ ॥
 गोपाः पशवोऽथ गोमिनो
 मनुजा ये च महत्त्वमागताः ।
 पीडामुपयान्ति भास्करे
 अस्ते शीतकरे ऽथवा दृषे ॥ ३६ ॥
 मिथुने प्रवराङ्गना नृपा
 नृपमात्रा बलिनः कलाविदः ।
 यमुनातटजाः सबाह्लिका
 मत्स्याः सुहृज्रनैः समन्विताः ॥ ३७ ॥
 आभीराञ्छ्वरान् सपङ्कवान्
 मल्लान् मत्स्यकुरुञ्छकानपि ।
 पाञ्चालान्विकलांश्च पीडय-
 त्वन्नं चापि निहन्ति कर्कटे ॥ ३८ ॥
 सिंहे पुलिन्दगणमेकलसत्त्वयुक्ताम्
 राजोपमाकरपतीन् वनमोचरांश्च ।

षष्ठे तु सस्यकविलेखकगेयसक्तान्
 हन्त्यश्मकचिपुरशालियुतांश्च देशान् ॥ ३९ ॥
 तुलाधरे ऽवन्त्यपरान्त्यसाधून्
 वणिग्दशार्णान् *भरुकच्छपांश्च ।
 अलिन्यथोदुम्बरमद्रघोलान्
 द्रुमान् सयौधेयविषायुधीयान् ॥ ४० ॥
 धन्विन्यमात्यवरवाजिविदेहमल्लान्
 पाञ्चालवैद्यवणिजो विषमायुधज्ञान् ।
 हन्यान् मृगे तु अघमन्त्रिकुलानि नीचान्
 मन्त्रौषधीषु कुशलान् स्वविरायुधीयान् ॥ ४१ ॥
 कुम्भेऽन्तर्गिरिजान् सपश्चिमजनान् भारोद्वहंस्तस्करान्
 आभीरान्दरदार्यसिंहपुरकान् हन्यात्तथा बर्बरान् ।
 मीने सागरकूलसागरजलद्रव्याणि मान्यान् जनान्
 प्राञ्चान्वार्युपजीविनश्च भफलं कूर्मोपदेशाददेत् ॥ ४२ ॥
 सव्यापसव्यलेह-
 असमनिरोधावमर्दनारोहाः ।
 आघ्रातं मध्यतम-
 स्तमोऽन्त्य इति ते दश ग्रासाः ॥ ४३ ॥
 सव्यगते तमसि जग-
 ज्जलसुतं भवति मुदितमभयं च ।
 अपसव्ये नरपति-
 तस्करावमर्दः प्रजानाशः ॥ ४४ ॥

* भरोह इति भाषायां यत्रमरुतमभिधीयते तस्यैव प्राचीननामैतत् ।
 इति दिक् ।

जिह्वेव लेढि परित-
 स्तिमिरनुदो मण्डलं यदि स लेहः ।
 प्रमुदितसमस्तभृता
 प्रभूततोया च तत्र मही ॥ ४५ ॥
 ग्रसनमिति यदा त्वंशः
 पादो वा गृह्यते ऽथवाप्यर्धम् ।
 स्फीतनृपवित्तहानिः
 पीडा च स्फीतदेशानाम् ॥ ४६ ॥
 पर्यन्तेषु गृहीत्वा
 मध्ये पिण्डीकृतं तमस्तिष्ठेत् ।
 स निरोधो विज्ञेयः
 प्रमोदकत् सर्वभूतानाम् ॥ ४७ ॥
 अवमर्दनमिति निःशेष-
 मेव सञ्ज्ञाय यदि चिरं तिष्ठेत् ।
 हन्यात् प्रधानदेशान्
 प्रधानभूपांश्च तिमिरमयः ॥ ४८ ॥
 वृत्ते ग्रहे यदि तम-
 स्तत्क्षणमावृत्य दृश्यते भूयः ।
 आरोहणमित्यन्योऽन्य-
 मर्दनैर्भयकरं राज्ञाम् ॥ ४९ ॥
 दर्पण इवैकदेशे
 सवाप्यनिःश्वासमारुतोपहतः ।

दृश्येताघ्रातं तत्
 सुदृष्टिदृष्ट्यावहं जगतः ॥ ५० ॥
 मध्ये तमः प्रविष्टं
 वितमस्कं मण्डलं च यदि परितः ।
 तन्मध्यदेशनाशं
 करोति कुक्ष्यामयभयं च ॥ ५१ ॥
 पर्यन्तेष्वतिबहुलं
 स्वल्पं मध्ये तमस्तमोऽन्यास्त्रे ।
 सस्यानामीतिभयं
 भयमस्त्रिंस्तस्कराणां च ॥ ५२ ॥
 श्वेते क्षेमसुभिक्षं
 ब्राह्मणपीडां च निर्दिशेद्राहौ ।
 अग्निभयमनखवर्णं
 पीडा च हुताश्वत्सीनाम् ॥ ५३ ॥
 हरिते रोगोत्पत्त्या
 सस्यानामीतिभिश्च विध्वंसः ।
 कपिले शीघ्रगसत्त्व-
 न्नेष्ट्वध्वंसो ऽथ दुर्भिक्षम् ॥ ५४ ॥
 अरुणकिरणानुरूपे
 दुर्भिक्षादृष्टयो विहगपीडा ।
 आधूमे क्षेमसुभिक्ष-
 मादिशेन्नन्ददृष्टिं च ॥ ५५ ॥

कापोतारुणकपिल-
 श्यावाभे क्षुब्धयं विनिर्देश्यम् ।
 कापोतः शूद्राणां
 व्याधिकरः कृष्णवर्णश्च ॥ ५६ ॥
 विमलकमणिपीताभो
 वैश्यध्वंसी भवेत् सुभिक्षाय ।
 सार्चिष्मत्यग्निभयं
 गैरिकरूपे तु युञ्जानि ॥ ५७ ॥
 दूर्वाकाण्डश्यामे
 हारिद्रे वापि निर्दिशेन्मरकम् ।
 अशनिभयसम्प्रदायी
 पाटलिकुसुमोपमो राहुः ॥ ५८ ॥
 पांशुविलोहितरूपः
 क्षत्रध्वंसाय भवति वृष्टेश्च ।
 बालरविकमलसुरचाप-
 रूपधृच्छस्त्रकोपाय ॥ ५९ ॥
 पश्यन् ग्रस्तं सौम्यो
 दूतमधुतैलक्षयाय राज्ञां च ।
 भौमः समरविमर्दं
 शिखिकोपं तत्स्करभयं च ॥ ६० ॥
 शुक्रः सस्यविमर्दं
 नानाक्लेशांश्च जनयति धरित्याम् ।

रविजः करोत्यवृष्टिं
 दुर्भिक्षं तत्स्करभयं च ॥ ६१ ॥
 यदशुभमवलोकनाभिरुक्तं
 ग्रहजनितं ग्रहणे प्रमोक्षणे वा ।
 सुरपतिगुरुणावलोकिते त-
 स्त्वममुपयाति जलैरिवाम्भिरिवः ॥ ६२ ॥
 ग्रस्ते क्रमान्निमित्तैः
 पुनर्ग्रहे मासषट्कपरिवृद्ध्या ।
 पवनोष्कापातरजः-
 क्षितिकम्पतमोऽशनिनिपातैः ॥ ६३ ॥
 आवन्तिका जनपदाः
 कावेरीनर्मदातटाश्रयिणः ।
 हप्ताश्च मनुजपतयः
 पीड्यन्ते क्षितिसुते ग्रस्ते ॥ ६४ ॥
 अन्तर्वेदीं सरयूं
 नेपालं पूर्वसागरं शोणम् ।
 स्त्रीन्दपयोधकुमारान्
 सह विद्वद्भिर्बुधो हन्ति ॥ ६५ ॥
 ग्रहणोपगते जीवे
 विद्वन्मृपमन्त्रिगजहयध्वंसः ।
 सिन्धुतटवासिना-
 मप्युदग्दिशं संश्रितानां च ॥ ६६ ॥

भृगुतनये राहुगते

दत्तेरकाः कैकयाः सवीधेयाः ।

आर्यावर्ताः शिवयः

स्त्रीसचिवगणाश्च पीड्यन्ते ॥ ६७ ॥

सौरे मरुभवपुष्कर-

सौराष्ट्रा धातवो ऽर्बुदान्वजनाः ।

गोमन्तपारियाचा-

श्रिताश्च नाशं व्रजन्त्याशु ॥ ६८ ॥

कार्तिक्यामनलोपजीविमगधान्प्राच्याधिपान्कौशलान्

कल्पाधानश्च शूरसेनसहितान्काशीश्च सन्तापयेत् ।

हन्याच्चाशु कलिङ्गदेशं नृपतिं सामात्यधृत्य तमे

दृष्टं क्षत्रियतापदं जनयति क्षेमं सुभिक्षान्वितम् ॥ ६९ ॥

काश्मीरकान् कौशलकान् सपुण्ड्रान्

मृगांश्च हन्यादपरान्तकांश्च ।

ये सोमपास्तांश्च मिहन्ति सौम्ये

सुदृष्टिदृष्टं क्षेमसुभिक्षयश्च ॥ ७० ॥

पौषे द्विजक्षत्रजनेपरोधः

ससैन्धवास्थाः कुकुरा विदेहाः ।

ध्वंसं व्रजन्त्यच च मन्ददृष्टिं

भयं च विन्ध्यादसुभिक्षयुक्तम् ॥ ७१ ॥

माघे तु मातृपितृभक्तवसिष्ठगोचान्

स्वाध्यायधर्मनिरतान् करिणस्तुरङ्गान् ।

वङ्गाङ्गकाशिमनुजांश्च दुनोति राहु-
 र्दृष्टिं च कर्षकजनानुमतां करोति ॥ ७२ ॥
 पोडाकरं फाल्गुनमासि पर्व
 वङ्गाश्रमावन्तकमेकलानाम् ।
 नृत्तञ्चसस्यप्रवराङ्गनानां
 धनुष्करश्चतपस्विनां च ॥ ७३ ॥
 चैत्रे तु चित्रकरलेखकगेयसक्तान्
 रूपोपजीविनिगमन्नहिरण्यपथ्यान् ।
 पौण्ड्रौङ्गकैकयजनानथ चाश्रमांश्च
 तापः स्पृशत्यमरपोऽथ विचित्रवर्षी ॥ ७४ ॥
 वैशाखमासि ग्रहणे विनाश-
 मायान्ति कर्पासतिलाः समुद्राः ।
 इक्ष्वाकुयौधेयशकाः कलिङ्गाः
 सेोपद्रवाः किन्तु सुभिक्षमस्मिन् ॥ ७५ ॥
 ज्यैष्ठे नरेन्द्रद्विजराजपत्यः
 सस्यानि दृष्टिश्च महागणाश्च ।
 प्रध्वंसमायान्ति नराश्च सौम्याः
 साल्वैः समेताश्च निषादसङ्घाः ॥ ७६ ॥
 आषाढपर्वण्युदपानवप्र-
 नदीप्रवाहान् फलमूलवार्त्तान् ।
 गान्धारकाश्मीरपुलिन्दीनीनान्
 हतान् वदेन् मण्डलवर्षमस्मिन् ॥ ७७ ॥

काष्ठीरान् सपुलिन्दचीनयवनान् हन्यात् कुरुक्षेत्रकान्
 गन्धारानपि मध्यदेशसहितान् दृष्टो ग्रहः श्रावणे ।
 काम्बोजैकशफांश्च शारदमपि त्यक्त्वा यथोक्तानिमान्
 अन्यत्र प्रचुरान्नदृष्टमनुजैर्धात्रीं करोत्यावृताम् ॥ ७८ ॥

कलिङ्गवङ्गान् मगधान् सुराघ्नान्
 म्लेच्छान् सुवीरान् दरदाञ्चकांश्च ।

स्त्रीणां च गर्भान्सुरो निहन्ति
 सुभिक्षकद्वादपदे ऽभ्युपेतः ॥ ७९ ॥

काम्बोजचीनयवनान् सह शल्यहृद्भि-
 र्वाल्हीकसिन्धुतटवासिजनांश्च हन्यात्
 आनर्तपौण्ड्रभिषजश्च तथा किरातान्
 दृष्टो ऽसुरो ऽश्वयुजि भूरिसुभिक्षकश्च ॥ ८० ॥

हनुकुक्षिपायुभेदा

द्विर्द्विः सञ्छर्दनं च जरणं च ।

मध्यान्तयोश्च विदरण-

मिति दश शशिसूर्ययोर्मोक्षाः ॥ ८१ ॥

आग्नेय्यामपगमनं

दक्षिणहनुभेदसञ्चितं शशिनः ।

सस्यविमर्दो मुखरुग्

वृषपोडा स्यात् सुदृष्टिश्च ॥ ८२ ॥

पूर्वाक्षरेण वामो

हनुभेदो वृषकुमारभयदायी ।

मुखरोगं शस्त्रभयं
 तस्मिन् विन्ध्यात् सुभिक्षं च ॥ ८३ ॥
 दक्षिणकुक्षिविभेदो
 दक्षिणपार्श्वेन यदि भवेन्मोक्षः ।
 पीडा नृपपुत्राणा-
 मभियोज्या दक्षिणा रिपवः ॥ ८४ ॥
 वामस्तु कुक्षिमेदो
 यद्युत्तरमार्गसंस्थितो राहुः ।
 स्त्रीणां गर्भविपत्तिः
 सस्यानि च तत्र मध्यानि ॥ ८५ ॥
 नैर्ऋतवायव्यस्यौ
 दक्षिणवामौ तु पायुभेदौ द्वौ ।
 गुह्यरुगल्पा वृष्टि-
 र्वयोस्तु राक्षीक्षयो वामे ॥ ८६ ॥
 पूर्वणं प्रग्रहणं
 कृत्वा प्रागेव चापसर्पत ।
 सञ्छर्दनमिति तत्
 क्षेमसस्यहार्दिप्रदं जगतः ॥ ८७ ॥
 प्राक्प्रग्रहणं यस्मिन्
 पश्चादपसर्पणं तु तज्जरणम् ।
 क्षुब्धस्त्रभयोद्दिग्माः
 कश्च शरणमुपयान्ति तत्र जनाः ॥ ८८ ॥

मध्ये यदि प्रकाशः
 प्रथमं तन्मध्यविदरलं नाम ।
 अन्तःकोपकरं स्यात्
 सुभिक्षदं नातिदृष्टिकरम् ॥ ८८ ॥
 पर्यन्तेषु विमलता
 बहुलं मध्ये तमोऽन्तदरणाख्ये ।
 मध्याख्यदेशमाशः
 शारदसस्यक्षयश्चास्मिन् ॥ ८९ ॥
 एते सर्वे मोक्षा
 वक्तव्या भास्करेऽपि किञ्चन ।
 पूर्वा दिक् शशिनि यथा
 तथा रवौ पश्चिमा कल्प्या ॥ ९० ॥
 मुक्ते सप्ताहान्तः
 पांशुनिपातोऽन्नसङ्ख्यं कुरुते ।
 नीहारे रोगभयं
 भूकम्पः प्रवरष्टपण्डत्युम् ॥ ९१ ॥
 उल्का मन्त्रिविनाशं
 नानावर्णा घनाश्च भयमतुलम् ।
 क्षान्तिं गर्भविनाशं
 विद्युन्मृपदंघ्रिपरिपीडाम् ॥ ९२ ॥
 परिवेषो रुक्पीडां
 दिग्दाहो नृपभयं च साम्निभयं ।

रूक्षो वायुः प्रबल-
 श्वौरसमुत्थं भयं धत्ते ॥ ८४ ॥
 निर्घातः सुरचापं
 दण्डश्च क्षुब्धयं सपरचक्रम् ।
 ग्रहयुद्धं नृपयुद्धं
 केतुश्च तदेव सन्दृष्टः ॥ ८५ ॥
 अविद्धतसलिलनिपाते
 सप्ताहान्तः सुभिक्षमादेश्यम् ।
 यच्चाशुभं ग्रहणजं
 तत् सर्वं नाशमुपयाति ॥ ८६ ॥
 सोमग्रहे निवृत्ते
 पक्षान्ते यदि भवेद्ब्रह्मोऽर्कस्य ।
 तच्चानयः प्रजानां
 दम्पत्योर्वैरमन्योऽन्यम् ॥ ८७ ॥
 अर्कग्रहात्तु शशिना
 ग्रहणं यदि दृश्यते ततो विप्राः ।
 नैकक्रतुफलभाजो
 भवन्ति मुदिताः प्रजाश्चैव ॥ ८८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां राहु-
 चारः पञ्चमोऽध्यायः ॥ * ॥

यद्युदयर्क्षादक्रं
 करोति नवमाष्टसप्तमर्क्षेषु ।
 तद्वक्रमुष्णमुदये
 पीडाकरमग्निवार्त्तानाम् ॥ १ ॥
 द्वादशदशमैकादश-
 नक्षत्राद्वक्रिते कुजेऽश्रुमुखम् ।
 दूषयति रसानुदये
 करोति रोगानवृष्टिं च ॥ २ ॥
 व्यालं चयोदशर्क्षा-
 चतुर्दशादा विपश्यते उत्तमये ।
 दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यः
 करोति पीडां सुभिष्टं च ॥ ३ ॥
 रुधिराननमिति वक्रं
 पञ्चदशात् षोडशाच्च विनिवृत्ते ।
 तत्कालं मुखरोगं
 सभयं च सुभिष्टमावहति ॥ ४ ॥
 असिमुखं सप्तदशा-
 दष्टादशतोऽपि वा तदनुवर्त्ते ।
 दस्युगणेभ्यः पीडां
 करोत्यवृष्टिं सशस्त्रभयाम् ॥ ५ ॥
 भाग्यार्यमोदितो यदि
 निवर्तते वैश्वदैवते भौमः ।

प्राजापत्ये ऽस्तमित-
 स्त्रीनपि लोकाग्निपीडयति ॥ ६ ॥
 अवशोदितस्य वक्रं
 पुण्ये मूर्धाभिषिक्तपीडाकृत् ।
 यस्मिन्नृक्षेऽभ्युदित-
 स्तद्दिग्ब्यूहान् जनान् हन्ति ॥ ७ ॥
 मध्येन यदि मघानां
 गतागतं लोहितः करोति ततः ।
 पाण्ड्यो नृपो विनश्यति
 शस्त्रोद्योगाद्भयमवृष्टिः ॥ ८ ॥
 भित्त्वा मघां विशाखां
 भिन्दन् भौमः करोति दुर्भिक्षम् ।
 मरकं करोति घोरं
 यदि भित्त्वा रोहिणीं याति ॥ ९ ॥
 दक्षिणतो रोहिण्या-
 श्चरन् महीजो ऽर्धवृष्टिनिग्रहकृत् ।
 धूमायन् सशिखो वा
 विनिहन्त्यात् पारियाचस्थान् ॥ १० ॥
 प्राजापत्ये अवशे
 मूले तिसृषूत्तरासु शाक्रे च ।
 विचरन् घननिवहाना-
 मुपघातकरः क्षमातनयः ॥ ११ ॥

चारोदयाः प्रशस्ताः

अवयवमघादित्यमूलहस्तेषु ।

एकपदाश्विविशाखा-

प्राजापत्येषु च कुजस्य ॥ १२ ॥

विपुलविमलमूर्तिः किंशुकाशोकवर्णः

स्फुटश्चिरमयूखस्तप्तताम्रप्रभाभः ।

विचरति यदि मार्गं चोत्तरं मेदिनीजः

शुभकृदवनिपानां हार्दिदश्च प्रजानाम् ॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां भौम-

चारः षष्ठोऽध्यायः ॥ * ॥

नेत्यातपरित्यक्तः

कदाचिदपि चन्द्रजो व्रजत्युदयम् ।

जलदहनपवनभयक-

हान्यार्धक्षयविरुद्धौ वा ॥ १ ॥

विचरच्छ्रवणधनिष्ठा-

प्राजापत्येन्दुविश्वदैवानि ।

मृद्गन् हिमकरतनयः

करोत्यवृष्टिं सरोगभयाम् ॥ २ ॥

रौद्रादीनि मघान्ता-

न्युपाश्रिते चन्द्रजे प्रजापीडा ।

शस्त्रनिपातस्तुङ्गय-
 रोगानादृष्टिसन्तापैः ॥ ३ ॥
 हस्तादीनि विचरन्
 षडृक्षाख्युपपीडयन् गवामशुभः ।
 स्नेहरसार्धविद्विं
 करोति चोर्वीं प्रभूतान्नाम् ॥ ४ ॥
 आर्यम्भं दैतभुजं
 भद्रपदामुत्तरां यमेशं च ।
 चन्द्रस्य सुतो निघ्नन्
 प्राणधृतां धातुसङ्गयकृत् ॥ ५ ॥
 आश्विनवारुणमूला-
 न्युपमृद्नन् रेवतीं च चन्द्रसुतः ।
 पण्यभिषमौजीविक-
 सखिलजतुरगोपधातकरः ॥ ६ ॥
 पूर्वाशुक्लचितया-
 देकमपोन्दोः सुतोऽभिमृद्नीयात् ।
 शुच्छस्वतस्करामय-
 भयप्रदायी चरन् जगतः ॥ ७ ॥
 प्राकृतविमिश्रसङ्घित-
 तीक्ष्णयोगान्तघोरपापास्थाः ।
 सप्त पराशरतन्त्रे
 नक्षत्रैः कीर्तिता गतयः ॥ ८ ॥

प्राकृतसञ्ज्ञा वायव्य-
 याम्यपैतामहानि बहुलाश्च ।
 मिश्रा गतिः प्रदिष्टा
 शशिशिवपितृभुजगदैवानि ॥ ९ ॥
 सङ्क्षिप्तायां पुण्यः
 पुनर्वसुः फल्गुनीद्वयं चेति ।
 तीक्ष्णायां भद्रपदा-
 द्वयं सशाक्राश्वयुक् पौष्णम् ॥ १० ॥
 योगान्तिकेति मूलं
 द्वे चाषाढे गतिः सुतस्येन्दोः ।
 घोरा श्रवणस्त्वाष्ट्रं
 वसुदेवं वारुणं चैव ॥ ११ ॥
 पापास्या सावित्रं
 मैत्रं शक्राग्निदैवतं चेति ।
 उदयप्रवासदिवसैः
 स एव गतिलक्षणं प्राह ॥ १२ ॥
 चत्वारिंशच्चिंशद्
 द्विसमेता विंशतिर्द्विनवकं च ।
 नव मासार्धं दश चैक-
 संयुताः प्राकृताद्यानाम् ॥ १३ ॥
 प्राकृतगत्यामारोग्य-
 दृष्टिसंख्यप्रवृत्तयः क्षेमम् ।

सङ्क्षिप्तमिन्द्रयोर्मिन्द्र-

मेतदन्यासु विपरीतम् ॥ १४ ॥

चञ्चल्यतिवक्रा वक्रा

विकला च मतेन देवस्यैताः ।

पञ्चचतुर्ध्वकाश्च

चञ्चलादीनां षडभ्यस्ताः ॥ १५ ॥

चञ्चवी हिता प्रजाना-

मतिवक्रार्थं गतिर्विनाशयति ।

शस्त्रभयदा च वक्रा

विकला भयरोगसञ्जननी ॥ १६ ॥

पौषाषाढश्रावण-

वैशाखेऽपिन्दुजः समाघेषु ।

दृष्टो भयाय जगतः

शुभफलकृत् प्रेषितस्तेषु ॥ १७ ॥

कार्तिके ऽश्वयुजि वा यदि मासे

दृश्यते तनुभवः शिशिरांशः ।

शस्त्रचौरहुतभुग्गदतोय-

क्षुन्नयानि च तदा विदधाति ॥ १८ ॥

रुद्धानि सौम्येऽस्तमिते पुराणि

यान्युन्नते तान्युपयान्ति मोक्षम् ।

अन्ये तु पश्चादुदिते वदन्ति

लाभः पुराणां भवतीति तज्ज्ञाः ॥ १९ ॥

हेमकान्तिरथवा शुक्वर्णः
 सस्यकेन मणिना सहशो वा ।
 स्निग्धमूर्तिरलघुश्च हिताय
 व्यत्यये न शुभकृच्छशिपुषः ॥ २० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां बुधचारः
 सप्तमोऽध्यायः ॥ * ॥

नक्षत्रेण सहोदय-
 मुपगच्छति येन देवपतिमन्त्री ।
 तत्सञ्ज्ञं वक्तव्यं
 वर्षं मासक्रमेणैव ॥ १ ॥
 वर्षाणि कार्तिकादी-
 न्याग्नेयाद्भयानुयोगीनि ।
 क्रमशस्त्रिभं तु पञ्चम-
 मुपान्त्यमन्त्यं च यद्वर्षम् ॥ २ ॥
 शकटानसोपजीवक-
 गोपीडा व्याधिशस्त्रकोपश्च ।
 दृष्ट्विस्तु रक्तपीतक-
 कुसुमानां कार्तिके वर्षे ॥ ३ ॥
 सौम्येऽन्देऽनादृष्टि-
 र्मृगास्तुशस्त्रभाण्डजैश्च सस्यवधः ।

व्याधिभयं मिचैरपि
 भूपानां जायते वैरम् ॥ ४ ॥
 शुभकृज्जगतः पौषो
 निवृत्तवैराः परस्परं क्षितिपाः ।
 द्विभिगुणो धान्यार्घः
 पौष्टिककर्मप्रसिद्धिश्च ॥ ५ ॥
 पितृपूजापरिवृद्धि-
 र्माघे हार्दिश्च सर्वभूतानाम् ।
 आरोग्यवृष्टिधान्या-
 र्घसम्पदो मिचलाभश्च ॥ ६ ॥
 फाल्गुनवर्षे विन्ध्यात्
 क्वचित् क्वचित् क्षेमवृद्धिसस्यानि ।
 दौर्भाग्यं प्रमदानां
 प्रबलाद्यैरा नृपाद्योगाः ॥ ७ ॥
 चैत्रे मन्दा वृष्टिः
 प्रियमन्नं क्षेममवनिषा नृदवः ।
 वृद्धिस्तु कोशधान्यस्य
 भवति पीडा च रूपवताम् ॥ ८ ॥
 वैशाखे धर्मपरा विगत-
 भयाः प्रमुदिताः प्रजाः सनृपाः ।
 यज्ञक्रियाप्रवृत्ति-
 निर्णयतिः सर्वसस्यानाम् ॥ ९ ॥

ज्यैष्ठे जातिकुलधन-
 श्रेणीश्रेष्ठा वृषाः सधर्मज्ञाः ।
 पीद्यन्ते धान्यानि च
 हित्वा कङ्गुं शमीजातिम् ॥ १० ॥
 आषाढे जायन्ते
 सस्यानि क्वचिद्वृष्टिरन्यथ ।
 योगक्षेमं मध्यं
 व्यग्राश्च भवन्ति भूपाखाः ॥ ११ ॥
 आवणवर्षे क्षेमं
 सम्यक् सस्यानि पाकमुपयान्ति ।
 क्षुद्रा ये पाषण्डाः
 पीद्यन्ते ये च तद्भक्ताः ॥ १२ ॥
 भाद्रपदे वल्लीजं
 निष्पत्तिं याति पूर्वसस्यं च ।
 न भवत्यपरं सस्यं
 क्वचित् सुभिक्षं क्वचिच्च भयम् ॥ १३ ॥
 आश्वयुजेऽब्दे ऽजलं
 पतति जलं प्रमुदिताः प्रजाः क्षेमम् ।
 प्राणचयः प्राणभृतां
 सर्वेषामन्नबाहुल्यम् ॥ १४ ॥
 उद्गारोग्यसुभिक्ष-
 क्षेमकरो वाक्पतिश्चरन् भानाम् ।

याम्ये तद्विपरीता
 मध्येन तु मध्यफलदायी ॥ १५ ॥
 विचरन् भक्षयमिष्ट-
 स्तत्सार्धं वत्सरेण मध्यफलः ।
 सस्यानां विध्वंसी
 विचरेदधिकं यदि कदाचित् ॥ १६ ॥
 अनलभयमनलवर्णं
 व्याधिः पीते रणागमः श्यामे ।
 हरिते च तत्सरेभ्यः
 पीडा रक्ते तु शस्त्रभयम् ॥ १७ ॥
 धूमाभे ऽनादृष्टि-
 स्त्रिदशगुरौ नृपवधो दिवा दृष्टे ।
 विपुले ऽमले सुतारे
 रात्रौ दृष्टे प्रजाः स्वस्थाः ॥ १८ ॥

रोहिण्यो ऽनलभं च वत्सरतनुर्नाभित्वषाढाद्वयं
 सार्धं हृत्पितृदैवतं च कुसुमं शुद्धैः शुभं तैः फलम् ।
 देहे क्रूरनिपीडिते ऽग्न्यनिलजं नाभ्यां भयं क्षुत्कृतम्
 पुष्पे मूलफलक्षयोऽथ हृदये सस्यस्य नाशो भ्रुवम् ॥ १९ ॥

गतानि वर्षाणि शकेन्द्रकाला-
 द्गतानि रुद्रैर्गुणयेच्चतुर्भिः ।
 नवाष्टपञ्चाष्टयुतानि कृत्वा
 विभाजयेच्छून्यशरागरामैः* ॥ २० ॥

फलेन युक्तं शकभूपकाखं
 संशोध्य षष्ठ्या विषयैर्विभज्य ।
 युगानि नारायणपूर्वकाणि
 लब्धानि शेषाः क्रमशः समाः स्युः ॥ २१ ॥
 एकैकमब्देषु नवाहतेषु
 दत्त्वा पृथग्द्वादशकं क्रमेण ।
 हत्वा चतुर्भिर्वसुदेवताद्या-
 न्युडूनि शेषांशकपूर्वमब्दम् ॥ २२ ॥
 विष्णुः सुरेज्यो बलभिहुताश-
 स्त्वष्टोत्तरप्रोष्ठपदाधिपश्च ।
 क्रमाद्युगेशाः पितृविश्वसोमाः
 शक्रानलास्थाश्विभगाः प्रदिष्टाः ॥ २३ ॥
 संवत्सरोऽग्निः परिवत्सरो ऽर्क
 इदादिकः शीतमयूखमाली ।
 प्रजापतिश्चाप्यनुवत्सरः स्या-
 दिद्वत्सरः ग्रैलसुतापतिश्च ॥ २४ ॥
 दृष्टिः समाद्ये प्रमुखे द्वितीये
 प्रभूततोया कथिता तृतीये ।
 पञ्चाज्जलं मुञ्चति यच्चतुर्थं
 स्वल्पोदकं पञ्चममब्दमुक्तम् ॥ २५ ॥
 चत्वारि मुख्यानि युगान्यथैषां
 विष्ण्विन्द्रजीवानलदैवतानि ।

चत्वारि मथ्यानि च मध्यमानि
 चत्वारि चान्थान्यधमानि विन्ध्यात् ॥ २६ ॥
 आद्यं धनिष्ठांशमभिप्रपन्नो
 माघे यदा यात्युदयं सुरेज्यः ।
 षष्ठ्यब्दपूर्वः प्रभवः स नाम्ना
 प्रवर्तते भूतद्वितस्तदाब्दः ॥ २७ ॥
 क्वचित्त्वदृष्टिः पवनाग्निकोपः
 सन्तीतयः स्नेहकृताश्च रोगाः ।
 संवत्सरे ऽस्मिन् प्रभवे प्रवृत्ते
 न दुःखमाप्नोति जनस्तथापि ॥ २८ ॥
 तस्माद्वितोयो विभवः प्रदिष्टः
 शुक्लस्तृतीयः परतः प्रमोदः ।
 प्रजापतिश्चेति यथोत्तराणि
 शस्तानि वर्षाणि फलानि चैषाम् ॥ २९ ॥
 निष्पन्नशालीक्षुयवादिसस्यां
 भयैर्बिमुक्तामुपशान्तवैराम् ।
 संहृष्टलोकां कलिदोषमुक्तां
 क्ष्वचं तदा शास्ति च भूतधात्रीम् ॥ ३० ॥
 आद्योऽङ्गिराः श्रीमुखभावसाक्षौ
 युवाय धातेति युगे द्वितीये ।
 वर्षाणि पञ्चैव यथाक्रमेण
 चीय्यच शस्तानि समे परे द्वे ॥ ३१ ॥

चिघ्निराद्येषु निकामवर्षी
 देवो निरातङ्गभयाश्च लोकाः ।
 अब्दद्वये ऽन्येऽपि समा सुदृष्टिः
 किन्त्वच रोगाः समरागमश्च ॥ ३२ ॥
 शाक्रे युगे पूर्वमथेश्वरास्थं
 वर्षं द्वितीयं बहुधान्यमाहुः ।
 प्रमाथिनं विक्रममप्यतोऽन्य-
 दृषं च विन्द्याद्गुरुचारयोगात् ॥ ३३ ॥
 आद्यं द्वितीयं च शुभे तु वर्षे
 क्षतानुकारं कुरुतः प्रजानाम् ।
 पापः प्रमाथी दृषविक्रमौ तु
 सुभिक्षदौ रोगभयप्रदौ च ॥ ३४ ॥
 श्रेष्ठं चतुर्थस्य युगस्य पूर्वं
 यच्चिभानुं कथयन्ति वर्षम् ।
 मध्यं द्वितीयं तु सुभानुसञ्चं
 रोगप्रदं मृत्युकरं न तच्च ॥ ३५ ॥
 तारणं तदनु भूरिवारिदं
 सस्यद्विमुदितं च पार्थिवम् ।
 पञ्चमं व्ययमुशन्ति शोभनं
 मन्मथप्रबलमुत्सवाकुलम् ॥ ३६ ॥
 त्वाष्ट्रे युगे सर्वजिदाद्य उक्तः
 संवत्सरोऽन्यः खलु सर्वधारी ।

तस्माद्दिरोधी विहृतः खरश्च
 शस्तो द्वितीयोऽथ भयाय शेषाः ॥ ३७ ॥
 नन्दनो ऽथ विजयो जयस्तथा
 मन्मथो ऽस्य परतश्च दुर्मुखः ।
 कान्तमच युग आदितस्त्रयं
 मन्मथः समफलो ऽधमो ऽपरः ॥ ३८ ॥
 हेमलम्ब इति सप्तमे युगे
 स्याद्विलम्बि परतो विकारि च ।
 शर्वरीति तदनु खवः स्मृतो
 वत्सरो गुरुवशेन पञ्चमः ॥ ३९ ॥

ईतिप्रायः प्रचुरपवना दृष्टिरब्दे तु पूर्वं
 मन्दं सस्यं न बहुसलिलं वत्सरे ऽतो द्वितीये ।
 अत्युद्देगः प्रचुरसलिलः स्यात्तृतीयश्चतुर्थो
 दुर्भिक्षाय खव इति ततः शोभनो मूरितोयः ॥ ४० ॥

वैश्वे युगे शोभकदित्यथाद्यः
 संवत्सरो ऽतः शुभकद्वितीयः ।
 क्रोधी तृतीयः परतः क्रमेण
 विश्वावसुश्चेति पराभवश्च ॥ ४१ ॥
 पूर्वापरौ प्रीतिकरौ प्रजाना-
 मेषां तृतीयो बहुदोषदो ऽब्दः ।
 अन्त्यौ समौ किन्तु पराभवे ऽग्निः
 शस्त्रामयार्तिर्द्विजगोभयं च ॥ ४२ ॥

आद्यः स्रवज्जो नवमे युगे ऽब्दः
 स्यात्कीलको ऽन्यः परतश्च सौम्यः ।
 साधारणो रोधकदित्यथाब्दः
 शुभप्रदो कीलकसौम्यसञ्ज्ञौ ॥ ४३ ॥
 कष्टः स्रवज्जो बहुशः प्रजानां
 साधारणे ऽल्पं जलमीतयश्च ।
 यः पञ्चमो रोधकदित्यथाब्द-
 श्चिचं जलं तच्च च सस्यसम्पत् ॥ ४४ ॥
 इन्द्राग्निदैवं दशमं युगं यत्
 तचाद्यमब्दं परिधाविसञ्ज्ञम् ।
 प्रमाद्यथानन्दमतः परं यत्
 स्याद्राक्षसं चानलसञ्ज्ञितं च ॥ ४५ ॥
 परिधाविनि मध्यदेशनाशो
 वृषहानिर्जलमल्पमग्निकोपः ।
 अलसस्तु जनः प्रमादिसञ्ज्ञे
 डमरं रक्तकपुष्पबीजनाशः ॥ ४६ ॥
 तत्परः सकललोकनन्दनो
 राक्षसः क्षयकरो ऽनलस्तथा ।
 ग्रीष्मधान्यजननो ऽथ राक्षसो
 वह्निकोपमरकप्रदो ऽनलः ॥ ४७ ॥
 एकादशे पिङ्गलकालयुक्त-
 सिद्धार्थरौद्राः खलु दुर्मतिश्च ।

आद्ये तु दृष्टिर्महती सचौरा
 श्वासो हनूकम्पयुतश्च कासः ॥ ४८ ॥
 यत्कालयुक्तं तदनेकदोषं
 सिद्ध्यर्थसञ्ज्ञे बहवो गुणाश्च ।
 रौद्रो ऽतिरौद्रः क्षयकृत्प्रदिष्टो
 यो दुर्मतिर्मध्यमदृष्टिकृत्सः ॥ ४९ ॥
 भाग्ये युगे दुन्दुभिसञ्ज्ञमाद्यं
 सस्यस्य दृष्टिं महतीं करोति ।
 उद्गारिसञ्ज्ञं तदनु क्षयाय
 नरेश्वराणां विषमा च दृष्टिः ॥ ५० ॥
 रक्ताक्षमब्दं कथितं तृतीयं
 यस्मिन् भयं दंष्ट्रिकृतं गदाश्च ।
 क्रोधं बहुक्रोधकरं चतुर्थं
 राष्ट्राणि शून्यीकुरुते विरोधैः ॥ ५१ ॥
 क्षयमिति युगस्यान्त्यस्यान्त्यं बहुक्षयकारकं
 जनयति भयं तद्विप्राणां क्षयीवल्लदृष्टिदम् ।
 उपचयकरं विट्छूद्राणां परस्वहृतां तथा
 कथितमखिलं षष्ठ्यब्दे यत्तद्वच समासतः ॥ ५२ ॥
 अकलुषांशुजटिलः पृथुमूर्तिः
 कुमुदकुन्दकुसुमस्फटिकाभः ।
 ग्रहहतो न यदि सत्ययवतीं
 हतकिरो ऽमरगुरुर्मनुजानाम् ॥ ५३ ॥
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां दृष्ट-
 स्यतिचारो ऽष्टमोऽध्यायः ॥ * ॥

नागगजैरावतवृषभगो-
 जरङ्गवमृगाजदहमास्थाः ।
 अश्विन्याद्याः कैश्चित्
 चिभाः क्रमाद्वीथयः कथिताः ॥ १ ॥
 नागा तु पवनयाम्या-
 नलानि पैतामहाक्षिभास्तिस्रः ।
 गोवीथ्यामश्विन्यः
 पौष्णं द्वे चापि भद्रपदे ॥ २ ॥
 जारङ्गव्यां श्रवणात्
 चिभं मृगास्था चिभं च मैत्राण्यम् ।
 हस्तविशाखात्वाघ्रा-
 न्यजेत्यषाढाद्वयं दहना ॥ ३ ॥
 तिस्रस्तिस्रस्तासां
 क्रमादुदक्षमध्ययाम्यमार्गस्थाः ।
 तासामप्युत्तरमध्य-
 दक्षिणावस्थितैकैका ॥ ४ ॥
 बीथीमार्गानपरे
 कथयन्ति यथा स्थिता भूमार्गस्य ।
 नक्षत्राणां तारा
 याम्योत्तरमध्यमास्तद्वत् ॥ ५ ॥
 उत्तरमार्गा याम्यादि
 निगदितो मध्यमस्तु भाग्याद्यः ।

दक्षिणमार्गो ऽघाढादि
 कैश्चिदेवं कृता मार्गाः ॥ ६ ॥
 ज्योतिषमागमशास्त्रं
 विप्रतिपत्तौ न योग्यमस्माकम् ।
 स्वयमेव विकल्पयितुं
 किन्तु बहूनां मतं वक्ष्ये ॥ ७ ॥
 उत्तरवीथिषु शुक्रः
 सुभिक्षुश्चिह्नकृतो ऽस्तमुदयं वा ।
 मध्यासु मध्यफल्गदः
 कष्टफलो दक्षिणस्थासु ॥ ८ ॥
 अत्युत्तमोत्तमोत्तमं
 सममध्यन्यूनमधमकष्टफलम् ।
 कष्टतमं सौम्याद्यासु
 वीथिषु यथाक्रमं ब्रूयात् ॥ ९ ॥
 भरणीपूर्वं मण्डल-
 मृक्षचतुष्कं सुभिक्षुकरमाद्यम् ।
 वज्राक्रमहिषवाहिक-
 कलिङ्गदेशेषु भयजननम् ॥ १० ॥
 अत्रोदितमारोहे-
 द्वहो ऽपरो यदि सितं ततो हन्यात् ।
 भद्राश्वशूरसेनक-
 धौघेयककोटिवर्षवृषान् ॥ ११ ॥

भवतुष्टयमार्द्राद्यं
 द्वितीयममिताम्बुसस्यसम्पद्यै ।
 विप्राणामशुभकरं
 विशेषतः क्रूरचेष्टानाम् ॥ १२ ॥
 अन्येनाचाक्रान्ते
 स्नेष्टादधिकाम्बुजीविगोमन्तान् ।
 गोनर्दनीचशूद्रान्
 वैदेहांश्चानयः स्पृशति ॥ १३ ॥
 विचरन् मघादिपञ्चक-
 मुदितः सस्यप्रणाशस्तच्छुक्रः ।
 क्षुत्तस्करभयजननो
 नीचोन्नतिसङ्करकारण ॥ १४ ॥
 पित्याद्ये ऽवष्टब्धो
 हन्यन्येनाविकाञ्छतरशूद्रान् ।
 पुण्ड्रापरान्त्यशूक्ष्म-
 वनवासिद्रविडसामुद्रान् ॥ १५ ॥
 स्वात्याद्यं भवितव्यं
 मण्डलमेतच्चतुर्थमभयकारम् ।
 ब्रह्मक्षत्रसुभिक्षा-
 भिरुद्वये मित्रमेदाय ॥ १६ ॥
 अचाक्रान्ते मृत्युः
 विरक्तभर्तुः पित्रहि चेष्टाशून् ।

प्रत्यन्तावन्तिपुलिन्द-
 तङ्गलाञ्छूरसेनांश्च ॥ १७ ॥
 ज्येष्ठाद्यं पञ्चर्षं
 क्षुत्तस्कररोगदं प्रबाधयते ।
 काश्मीराश्वकमत्स्यान्
 सचारुदेवीनवन्तींश्च ॥ १८ ॥
 आरोहे ऽचाभीरान्
 द्रविडाम्बष्ठचिगर्तसौराष्ट्रान् ।
 नाशयति सिन्धुसौवीरकांश्च
 काशीश्वरस्य वधः ॥ १९ ॥
 षष्ठं षण्णक्षत्रं
 शुभमेतन्मण्डलं धनिष्ठाद्यम् ।
 भूरिधनगोकुलाकुल-
 मनल्पधान्यं क्वचित् सभयम् ॥ २० ॥
 अचारोहे श्रूलिक-
 गान्धारावन्तयः प्रपीद्यन्ते ।
 वैदेहवधः प्रत्यन्त-
 यवनशकदासपरिवृद्धिः ॥ २१ ॥
 अपरस्यां स्वात्याद्यं
 ज्येष्ठाद्यं चापि मण्डलं शुभदम् ।
 पित्याद्यं पूर्वस्यां
 शेषाणि यथोक्तफलदानि ॥ २२ ॥

दृष्टो ऽनस्तगते ऽर्के
 भयकृतं क्षुद्रोगकृतं समस्तमहः ।
 अर्धदिवसं च सेन्दु-
 र्वपबलपुरभेदकच्छुक्रः ॥ २३ ॥
 भिन्दन् गतो ऽनलक्षं
 कूलातिक्रान्तवारिवाहाभिः ।
 अव्यक्ततुङ्गनिम्ना
 समा सरिद्धिर्भवति धात्री ॥ २४ ॥
 प्राजापत्ये शकटे
 भिक्षे हृत्वेव पातकं वसुधा ।
 केशास्थिशकलशबला
 कापालमिव व्रतं धत्ते ॥ २५ ॥
 सौम्योपगतो रससस्य-
 सङ्ख्यायोशना समुद्दिष्टः ।
 आर्द्रागतस्तु कोशल-
 कलिङ्गहा सलिलनिकरकरः ॥ २६ ॥
 अश्वकवैदर्भाणां
 पुनर्वसुस्थे सिते महाननयः ।
 पुण्ये पुष्टा वृष्टि-
 विद्याधरगणविमर्दश्च ॥ २७ ॥
 आश्लेषासु भुजङ्गम-
 दादण्णपीडावहश्चरञ्छुक्रः ।

भिन्दन् मघां महामाच-
 दोषक्षद्भूरिदृष्टिकरः ॥ २८ ॥
 भाग्ये शबरपुलिन्द-
 प्रध्वंसकरो ऽम्बुनिवहमोक्षाय ।
 आर्यम्यो कुरुजाङ्गल-
 पाञ्चालघ्नः सलिलदायी ॥ २९ ॥
 कैरवचिचकराणां
 हस्ते पीडा जलस्य च निरोधः ।
 कूपक्षदण्डजपीडा
 चिचास्ये शोभना दृष्टिः ॥ ३० ॥
 स्वातौ प्रभूतदृष्टि-
 दूर्तवखिग्नाविकान् स्पृशत्यनयः ।
 ऐन्द्राग्नेऽपि सुदृष्टि-
 र्वणिजां च भयं विजानीयात् ॥ ३१ ॥
 मैत्रे क्षचविरोधो
 छ्येष्टायां क्षचमुख्यसम्तापः ।
 मौलिकभिषजां मूले
 चिष्यपि चैतेष्वनादृष्टिः ॥ ३२ ॥
 आप्ये सलिलजपीडा
 विश्वेष्टे आधयः प्रकुप्यन्ति ।
 अवणे अवणव्याप्तिः
 पाषण्डिभयं यन्निष्ठासु ॥ ३३ ॥

शतभिषजि शीशिङ्काना-
 मवैकपे द्यूतजीविनां पीडा ।
 कुरुपाञ्चालानामपि
 करोति चास्मिन् सितः सलिलम् ॥ ३४ ॥
 अहिर्बुध्ने फलमूल-
 तापकृद्यायिनां च रेवत्याम् ।
 अश्विन्वां हयपानां
 याम्ये तु किरातयवनानाम् ॥ ३५ ॥
 चतुर्दशे पञ्चदशे तथाष्टमे
 तमिस्रपक्षस्य तिथौ भृगोः सुतः ।
 यदा ब्रजेद्दर्शनमस्तमेति वा
 तदा मही वारिमयीव लक्ष्यते ॥ ३६ ॥
 गुरुर्ध्वगुश्चापरपूर्वकाष्ठयोः
 परस्परं सप्तमराशिगौ यदा ।
 तदा प्रजा रग्भयशोकपीडिता
 न वारि पश्यन्ति पुरन्दरोज्ज्वलम् ॥ ३७ ॥
 यदा स्थिता जीवबुधारसूर्यजाः
 सितस्य सर्वे ऽग्रपथानुवर्तिनः ।
 नृमागविद्याधरसङ्गरास्तदा
 भवन्ति वाताश्च समुच्छितान्तकाः ॥ ३८ ॥
 न मित्रभावे सुहृदो व्यवस्थिताः
 क्रियासु सम्यग्र रता द्विजातयः ।

न चाल्पमप्यम्नु ददाति वासवो
भिनन्ति वज्रेण शिरांसि भूधृताम् ॥ ३९ ॥

शनैश्चरे म्बेच्छविडालकुञ्जराः

खरा महिष्यो ऽसितधान्यशूकराः ।

पुलिन्दशूद्राश्च सदक्षिणापथाः

क्षयं व्रजन्त्यक्षिमरुद्गदोद्भवैः ॥ ४० ॥

निहन्ति शुक्रः क्षितिजे ऽग्रतः प्रजा

हुताशशस्त्रक्षुदृष्टितस्करैः ।

चराचरं व्यक्तमयोत्तरापथं

दिशोऽग्निविद्युद्रजसा च पीडयेत् ॥ ४१ ॥

दृहस्पतौ हन्ति पुरःस्थिते सितः

सितं समस्तं द्विजगोसुरालयान् ।

दिशं च पूर्वां करकास्तृजो ऽम्बुदा

गले गदा भूरि भवेच्च शारदम् ॥ ४२ ॥

सौम्योऽस्तोदययोः पुरो धृगुसुतस्यावस्थितस्तोयकृद्

रोगान् पित्तजकामलां च कुरुते पुष्पाति च ग्रैष्मिकम् ।

हन्यात् प्रव्रजिताग्निहोत्रिकभिषग्नोपजीव्यान् हयान्

वैश्यान् गाः सह बाहनैर्नरपतीन् पीतानि पश्चाद्दिशम् ॥

शिखिभयमनलाभे शस्त्रकोपश्च रक्ते [॥ ४३ ॥

कनकनिकषगौरे व्याधयो दैत्यपूज्ये ।

हरितकपिलरूपे श्वासकासप्रकोपः

पतति न सखिलं खाद्गन्धस्रुक्षासिताभे ॥ ४४ ॥

दधिकुमुदशशङ्ककान्तिधृत्
 स्फुटविकसत्किरणो वृहत्तनुः ।
 सुगतिरविकृतो जयान्वितः
 कृतयुगरूपकरः सिताङ्गयः ॥ ४५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां शुक्र-
 चारो नवमोऽध्यायः ॥ * ॥

अवणानिलहस्ताद्रा-
 भरणीभाग्योपगः सुतोऽर्कस्य ।
 प्रचुरसलिलोपगूढां
 करोति धार्ची यदि स्निग्धः ॥ १ ॥
 अहिवरुणपुरन्दर-
 दैवतेषु सुक्षेमकृन्न चाति जलं ।
 क्षुब्धस्त्वादृष्टिकरो
 मूले प्रत्येकमपि वक्ष्ये ॥ २ ॥
 तुरगतुरगोपचारक-
 कविवैद्यामात्यहार्कजोऽश्विगतः ।
 याम्ये नर्तकवादक-
 गेयज्ञक्षुद्रनैकृतिकान् ॥ ३ ॥
 बहुलास्थे पीड्यन्ते
 सौरेऽग्न्युपजीविनश्चमूपाश्च ।

रोहिण्यां कौशलमद्र-
 काशिपाञ्चालशाकटिकाः ॥ ४ ॥
 मृगशिरसि वत्सयाजक-
 यजमानार्यजनमध्यदेशाश्च ।
 रौद्रस्थे पारतरामठ-
 तैलिकरजकचौराश्च ॥ ५ ॥
 आदित्ये पञ्चनद-
 प्रत्यन्तसुराघ्नसिन्धुसैवीराः ।
 पुष्ये घाण्टिकघोषिक-
 यवनवणिक्कितवकुसुमानि ॥ ६ ॥
 सार्पे जलरुहसर्पाः
 पित्ये बाह्लीकचीनगान्धाराः ।
 श्रूलिकपारतवैश्याः
 कोष्ठागाराणि वणिजश्च ॥ ७ ॥
 भाग्ये रसविक्रयिणः
 पण्यस्त्रीकन्यका महाराष्ट्राः ।
 आर्यम्णे नृपगुडलवण-
 भिक्षुकाम्बूनि तक्षशिला ॥ ८ ॥
 हस्ते नापितचाक्रिक-
 चौरभिषक्स्त्रचिकद्विपग्राहाः ।
 बन्धकः कौशलका
 मालाकाराश्च पीड्यन्ते ॥ ९ ॥

चिचास्थे प्रमदाजन-
 लेखकचिचक्षचिचभाण्डानि ।
 स्वातौ मागधचरदूत-
 सूतपोतक्षवनटाद्याः ॥ १० ॥
 ऐन्द्राग्रास्थे चैर्गर्त-
 चीनकौलूतकुङ्कुमं लाक्षा ।
 सस्यान्यथ माञ्जिष्ठं
 कौसुमं च क्षयं याति ॥ ११ ॥
 मैत्रे कुलूततङ्गण-
 खसकाश्मीराः समन्त्रिचक्रचराः ।
 उपतापं यान्ति च
 घाण्टिका विभेदश्च मित्राणाम् ॥ १२ ॥
 ज्येष्ठासु नृपपुरोहित-
 नृपसत्कृतशूरगणकुलश्रेष्ठः ।
 मूले तु काशिकोशल-
 पाञ्चालफलौषधीयोधाः ॥ १३ ॥
 आप्येऽङ्गवङ्गकौशल-
 गिरिव्रजा मगधपुण्ड्रमिथिलाश्च ।
 उपतापं यान्ति जना
 वसन्ति ये तामलिप्यां च ॥ १४ ॥
 विश्वेश्वरे ऽर्कपुत्र-
 श्वरन्दशार्णान्निहन्ति यवनांश्च ।

उज्जयनीं शबरान्
 पारियाचिकान् कुन्तिभोजांश्च ॥ १५ ॥
 श्रवणे राजाधिकृता-
 न्विप्राग्यभिषक्पुरोहितकलिङ्गान् ।
 वसुभे मगधेशजयो
 वृद्धिश्च धनेष्वधिकृतानाम् ॥ १६ ॥
 साजे शतभिषजि भिषक्-
 कविशौण्डिकपण्यनीतिवार्त्तानाम् ।
 आहिर्बुध्ने नद्यो
 यानकराः स्त्रीहिरण्यं च ॥ १७ ॥
 रेवत्यां राजभृताः
 क्रौञ्चद्वीपाश्रिताः शरत्सस्यम् ।
 शबराश्च निपीड्यन्ते
 यवनाश्च शनैश्चरे चरति ॥ १८ ॥
 यदा विशाखासु महेन्द्रमन्त्री
 सुतश्च भानोर्दहनर्शयातः ।
 तदा प्रजानामनयो ऽतिघोरः
 पुरप्रभेदो गतयोर्भमेकम् ॥ १९ ॥
 अण्डजहा रविजो यदि चित्रः
 क्षुद्रयक्षश्चदि पीतमयूखः ।
 शस्त्रभयाय च रक्तसवर्णे
 भस्मनिभो बहुवैरकरश्च ॥ २० ॥

वैदूर्यकान्तिरमलः शुभदः प्रजानाम्
 वाणातसीकुसुमवर्णनिभश्च शस्तः ।
 पञ्चापि वर्णमुपगच्छति तत्सवर्णान् ।
 सूर्यात्मजः क्षपयतीति मुनिप्रवादः ॥ २१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां शनैश्च-
 रचारो दशमोऽध्यायः ॥ * ॥

गार्गीयं शिखिचारं
 पाराशरमसितदेवलकृतं च ।
 अन्यांश्च बहून्दृष्ट्वा
 क्रियते ऽयमनाकुलश्वारः ॥ १ ॥
 दर्शनमस्तमयो वा
 न गणितविधिनास्य शक्यते ज्ञातुम् ।
 दिव्यान्तरिक्षभौमा-
 स्त्रिविधाः स्युः केतवो यस्मात् ॥ २ ॥
 अहुताग्ने ऽनलरूपं
 यस्मिंस्तत् केतुरूपमेवोक्तम् ।
 खद्योतपिशाचालय-
 मणिरत्नादीन् परित्यज्य ॥ ३ ॥
 ध्वजशस्त्रभवनतरु-
 तुरगकुञ्जराद्येधयान्तरिक्षास्ते ।

दिव्या नक्षत्रस्था
 भौमाः स्युरतोऽन्यथा शिखिनः ॥ ४ ॥
 शतमेकाधिकमेके
 सहस्रमपरे वदन्ति केतूनाम् ।
 बहुरूपमेकमेव
 प्राह मुनिर्नारदः केतुम् ॥ ५ ॥
 यद्येको यदि बहवः
 किमनेन फलं तु सर्वथा वाच्यम् ।
 उदयास्तमयैः स्थानैः
 स्पर्शैराधूमनैर्वर्णैः ॥ ६ ॥
 यावन्त्यहानि दृश्यो
 मासास्तावन्त एव फलपाकः ।
 मासैरब्दांश्च वदेत्
 प्रथमात्पक्षत्रयात् परतः ॥ ७ ॥
 ह्रस्वस्तनुः प्रसन्नः
 क्षिग्धस्त्वृजुरचिरसंस्थितः शुक्लः ।
 उदितो वाप्यभिदृष्टः
 सुभिष्यसौस्थावहः केतुः ॥ ८ ॥
 उक्तविपरीतरूपो
 न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्नः ।
 इन्द्रायुधानुकारी
 विशेषतो द्विचिचूलो वा ॥ ९ ॥

हारमणिहेमरूपाः

किरणास्थाः पञ्चविंशतिः सशिखाः ।

प्रागपरदिशोर्दृश्या

नृपतिविरोधावहा रविजाः ॥ १० ॥

शुकदहनबन्धुजीवक-

लाक्षाक्षतजोपमा हुताशसुताः ।

आग्नेय्यां दृश्यन्ते

तावन्तस्तेऽपि शिखिभयदाः ॥ ११ ॥

वक्रशिखा मृत्युसुता

रूक्षा कृष्णाश्च तेऽपि तावन्तः ।

दृश्यन्ते याम्यायां

जनमरकावेदिनस्ते च ॥ १२ ॥

दर्पणवृत्ताकारा

विशिखाः किरणान्विता धरातनयाः ।

क्षुब्धयदा द्वाविंशति-

रैशान्यामम्बुतैलनिभाः ॥ १३ ॥

शशिकिरणरजतद्विम-

कुमुदकुन्दकुसुमोपमाः सुताः शशिनः ।

उत्तरतो दृश्यन्ते

चयः सुभिक्षावहाः शिखिनः ॥ १४ ॥

ब्रह्मसुत एक एव

त्रिशिखो वर्णैस्त्रिभिर्युगान्तकरः ।

अनियतदिक्सम्प्रभवा
 विज्ञेयो ब्रह्मदण्डास्थः ॥ १५ ॥
 शतमभिहितमेकसमेत-
 मेतदेकेन विरहितान्यस्मात् ।
 कथयिष्ये केतूनां
 शतानि नव लक्षणैः स्पष्टैः ॥ १६ ॥
 सौम्यैशान्योरुदयं
 शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्यास्थाः ।
 विपुलसिततारकास्ते
 स्निग्धाश्च भवन्ति तीव्रफलाः ॥ १७ ॥
 स्निग्धाः प्रभासमेता
 द्विशिखाः षष्टिः शनैश्चराङ्गरुहाः ।
 अतिकष्टफला दृश्याः
 सर्वचैते कनकसञ्ज्ञाः ॥ १८ ॥
 विकचा नाम गुरुसुताः
 सितैकताराः शिखापरित्यक्ताः ।
 षष्टिः पञ्चभिरधिका
 स्निग्धा याम्याश्रिताः पापाः ॥ १९ ॥
 नातिव्यक्ताः सूक्ष्मा
 दीर्घाः शुक्ला यथेष्टदिक्प्रभवाः ।
 बुधजास्तस्करसञ्ज्ञाः
 पापफलास्त्वेकपञ्चाशत् ॥ २० ॥

द्यतजानलानुरूपा-
 स्त्रिचूलताराः कुजात्मजाः षष्टिः ।
 नाम्ना च कौकुमास्ते
 सौम्याशसंस्थिताः पापाः ॥ २१ ॥
 विंशत्यधिका राहो-
 स्ते तामसकीलका इति स्थाताः ।
 रविशशिगा दृश्यन्ते
 तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ २२ ॥
 विंशत्याधिकमन्य-
 च्छतमग्नेर्विश्वरूपसञ्ज्ञानाम् ।
 तोब्रानलभयदानां
 ज्वालामालाकुलतनूनाम् ॥ २३ ॥
 श्यामारुणा वितारा-
 श्वामररूपा विकीर्णदीधितयः ।
 अरुणास्था वायोः
 सप्तसप्ततिः पापदाः परुषाः ॥ २४ ॥
 तारापुञ्जनिकांशा
 गणका माम प्रजापतेरष्टौ ।
 द्वे च शते चतुरधिके
 चतुरश्रा ब्रह्मसन्तानाः ॥ २५ ॥
 कङ्का नाम वरुणजा
 द्वाविंशदंशमुखसंस्थानाः ।

शशिवत् प्रभासमेता-
 स्तीव्रफलाः केतवः प्रोक्ताः ॥ २६ ॥
 षण्णवतिः कालमुताः
 कबन्धसञ्ज्ञाः कबन्धसंस्थानाः ।
 चण्डा भयप्रदाः स्यु-
 विरूपताराश्च ते शिखिनः ॥ २७ ॥
 शुक्लविपुलैकतारा
 नवविदिशां केतवः समुत्पन्नाः ।
 एवं केतुसहस्रं
 विशेषमेषामतो वक्ष्ये ॥ २८ ॥
 उदगायतो महान्
 स्निग्धमूर्तिरपरोदयी वसाकेतुः ।
 सद्यः करोति मरकं
 सुभिक्षमप्युत्तमं कुरुते ॥ २९ ॥
 तल्लक्ष्णोऽस्थिकेतुः
 स तु रूक्षः क्षुब्धयावहः प्रोक्तः ।
 स्निग्धस्तादृक् प्राच्यां
 शस्त्रास्थो डमरमरकाय ॥ ३० ॥
 दृश्योऽमावास्यायां
 कपालकेतुः सधूम्ररश्मिशिखः ।
 प्राग्गभसोऽर्धविचारो
 क्षुम्भरकादृष्टिरोगकरः ॥ ३१ ॥

प्राग्वश्वानरमार्गे

श्रुत्याग्रः श्यावरूढताम्राचिः ।

नभसस्त्रिभागगामी

रौद्र इति कपालतुल्यफलः ॥ ३२ ॥

अपरस्यां चलकेतुः

शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया ।

गच्छेद्यथा ययोदक्

तथा तथा दैर्घ्यमायाति ॥ ३३ ॥

सप्तमुनीन् संस्पृश्य

भुवमभिजितमेव च प्रतिनिवृत्तः ।

नभसोऽर्धमाचमित्वा

याम्येनास्तं समुपयाति ॥ ३४ ॥

हन्यात् प्रयागकूलाद्

यावदवन्तीं च पुष्कराण्यम् ।

उदगपि च देविकामपि

भूयिष्ठं मध्यदेशाख्यम् ॥ ३५ ॥

अन्यानपि च स देशान्

क्वचित् क्वचिद्वन्ति रोगदुर्भिक्षैः ।

दश मासान् फलपाको

ऽस्य कैश्चिदष्टादश प्रोक्तः ॥ ३६ ॥

प्रागर्धराचदृश्यो

याम्याग्रः श्वेतकेतुरन्यथ ।

क इति युगाकृतिरपरे
 युगपत्तौ सप्तदिनदृश्यौ ॥ ३७ ॥
 स्निग्धौ सुभिन्नशिवदा-
 वद्याधिकं दृश्यते कनामा यः ।
 दश वर्षाण्युपतापं
 जनयति शस्त्रप्रकोपकृतम् ॥ ३८ ॥
 श्वेत इति जटाकारो
 रूक्षः श्यावो वियन्निभागगतः ।
 विनिवर्तते ऽपसव्यं
 विभागशेषाः प्रजाः कुरुते ॥ ३९ ॥
 आधूम्रया तु शिखया
 दर्शनमायाति कृत्तिकासंस्थः ।
 ज्ञेयः स रश्मिकेतुः
 श्वेतसमानं फलं धत्ते ॥ ४० ॥
 ध्रुवकेतुरनियतगति-
 प्रमाणवर्षाकृतिर्भवति विषक् ।
 दिव्यान्तरिक्षभौमो
 भवत्ययं स्निग्ध इष्टफलः ॥ ४१ ॥
 सेनाङ्गेषु नृपाणां
 गृहतक्षत्रैलेषु चापि देशानाम् ।
 गृहिणामुपस्करेषु च
 विनाशिनां दर्शनं याति ॥ ४२ ॥

कुमुद इति कुमुदकान्ति-
 वीरण्यां प्राक्छिखो निशामेकाम् ।
 दृष्टः सुभिक्षमतुलं
 दश किल वर्षाणि स करोति ॥ ४३ ॥
 सकृदेकयामदृश्यः
 सुसूक्ष्मतारोऽपरेण मणिकेतुः ।
 ऋज्वी शिखास्य शुक्ला
 स्तनोन्नता क्षीरधारेव ॥ ४४ ॥
 उदयन्नेव सुभिक्षं
 ऋतुरो मासान् करोत्यसौ सार्धान् ।
 प्रादुर्भावं प्रायः
 करोति च शुद्रजन्तूनाम् ॥ ४५ ॥
 जलकेतुरपि च पश्चात्
 स्निग्धः शिखयापरेण चोन्नतया ।
 नव मासान् स सुभिक्षं
 करोति शान्तिं च लोकस्य ॥ ४६ ॥
 भवकेतुरेकराचं
 दृश्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः ।
 हरिलाङ्गूलोपमया
 प्रदक्षिणावर्तया शिखया ॥ ४७ ॥
 यावत् एव मुहूर्तान्
 दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान् ।

तावदतुलं सुभिक्षं
 रूक्षे प्राणान्तिकान् रोगान् ॥ ४८ ॥
 अपरेण पद्मकेतु-
 मृणालगौरो भवेद्विशामेकाम् ।
 सप्त करोति सुभिक्षं
 वर्षायति वर्षयुक्तानि ॥ ४९ ॥
 आवर्त इति निशार्धं
 सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्धः ।
 यावत्क्षणान् स दृश्य-
 स्तावन्मासान् सुभिक्षकरः ॥ ५० ॥
 पश्चात् सन्ध्याकाले
 संवर्तो नाम धूम्रताम्रशिखः ।
 आक्रम्य वियच्छंशं
 श्रूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ ५१ ॥
 यावत् एव मुहूर्तान्
 दृश्यो वर्षाणि हन्ति तावन्ति ।
 मूपाञ्छस्त्रनिपातै-
 रुदयस्त्रं चापि पीडयति ॥ ५२ ॥
 ये शस्तास्तान् हित्वा
 केतुभिराधूमिते ऽथवा स्पृष्टे ।
 नक्षत्रे भवति वधो
 येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ ५३ ॥

अश्विन्यामश्वकपं
 भरणीषु किरातपार्थिवं हन्यात् ।
 बहुलासु कलिङ्गेशं
 रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ ५४ ॥
 औशीनरमपि सौम्ये
 जलजाजीवाधिपं तथार्द्रासु ।
 आदित्येऽश्वकनाथं
 पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ ५५ ॥
 असिकेशं भौजङ्गे
 पित्येऽङ्गं पाण्ड्यनाथमपि भाग्ये ।
 औज्जयनिकमार्यम्णे
 सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ ५६ ॥
 चिन्नासु कुरुक्षेत्रा-
 धिपस्य मरणं समादिशेत्तज्ज्ञः ।
 काश्मीरककाम्बोजौ
 नृपती प्राभञ्जने न स्तः ॥ ५७ ॥
 द्रुक्षाकुरलकनाथौ
 हन्येते यदि भवेद्विशखासु ।
 मैत्रे पुण्ड्राधिपति-
 र्ज्येष्ठास्वथ सार्वभौमवधः ॥ ५८ ॥
 मूलेऽन्ध्रमद्रकपती
 जलदेवे काशिपो मरणमेति ।

धौधेयकार्जुनायन-

शिविचैद्यान् वैश्वदेवे च ॥ ५६ ॥

हन्यात् कैकयनायं

पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्मम् ।

नैमिषनृपं किरातं

श्रवणादिषु षट्स्विमान् क्रमशः ॥ ६० ॥

उल्काभिताडितशिखः

शिखी शिवः शिवतरो ऽभिदृष्टो यः ।

अशुभः स एव चोत्सा-

वगाणसितहृणचीनानाम् ॥ ६१ ॥

नम्रा यतः श्लिखिशिखाभिस्तृता यतो वा

कृच्छं च यत् स्पृशति तत्कथितांश्च देशान् ।

दिव्यप्रभावनिहतान् स यथा गरुत्मान्

भुङ्क्ते गतो नरपतिः परभोगिभोगान् ॥ ६२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां केतु-

चार एकादशोऽध्यायः ॥ * ॥

[भानोर्वर्त्मविधातवृद्धशिखरो विन्ध्याचलः स्तम्भितो
वातापिर्मुनिकुक्षिभित् सुररिपुर्जीर्णश्च येनासुरः ।
पीतश्चाम्बुनिधिस्तपोऽम्बुनिधिना याम्या च दिग्भूषिता
तस्यागस्त्यमुनेः पयोद्युतिद्वतश्चारः समासादयम् ॥]

समुद्रोऽन्तः शैलैर्मकरनखरोत्खातशिखरैः
 कृतस्तोयोष्णित्या सपदि सुतरां येन रुचिरः ।
 यतन्मुक्तामिश्रैः प्रवरमणिरत्नाम्बुनिवहैः
 सुरान् प्रत्यादेष्टुं सितमुकुटरत्नानिव पुरा ॥ १ ॥

येन चाम्बुहरणेऽपि विद्रुमै-
 भूधरैः समणिरत्नविद्रुमैः ।
 निर्गतैस्तदुरगैश्च राजितः
 सागरो ऽधिकतरं विराजितः ॥ २ ॥

प्रस्फुरन्तिमिजलेभजिह्वागः
 क्षिप्तरत्ननिकरो महोदधिः ।
 आपदां पदगतोऽपि यापितो
 येन पोतसलिलो ऽमरश्रियम् ॥ ३ ॥

प्रचलन्तिमिश्रुक्तिजशङ्खचितः
 सलिले ऽपहृतेऽपि पतिः सरिताम् ।
 सतरङ्गसितोत्पलहंसधृतः
 सरसः शरदीव विभर्ति रुचम् ॥ ४ ॥

तिमिसिताम्बुधरं मणितारकं
 स्फटिकचन्द्रमनम्बुशरद्युति ।
 फणिफलोपखरश्मिशिखिग्रहं
 कुटिलगेशवियच्च चकार यः ॥ ५ ॥

दिनकररथमार्गविच्छिन्नये ऽभ्युद्यतं यच्चलच्छृङ्गम्
 उद्धान्तविद्याधरांसावसक्तप्रियाव्यग्रदत्ताङ्ग-

देहावलम्बाम्बराभ्युच्छितोद्भूयमानध्वजैः शोभितम् ।
 करिकटमदमिश्ररक्तावलेहानुवासानुसारि-
 द्विरेफावलीनोत्तमाङ्गैः कृतान्वाणपुष्परिवोत्तंसकान्
 धारयद्भिर्मृगेन्द्रैः समाधीकृतान्तर्दरीनिर्झरम् ।
 गगनतलमिवोस्त्रिखन्तं प्रवृद्धैर्गजाकृष्टफुल्लद्रुम-
 चासविधान्तमत्तद्विरेफावलीगीतमन्द्रस्वनैः
 शैलकूटैस्तरक्षार्क्षशार्दूलशाखामृगाध्यासितैः ।
 रहसि मदनसक्तया रेवया कान्तयेवोपगूढं
 सुराध्यासितोद्यानमम्भोऽशनानन्नमूलानिलाहार-
 विप्रान्वितं विन्ध्यमस्तम्भयद्यश्च तस्योदयः श्रूयताम् ॥ ६ ॥

उदये च मुनेरगस्त्यनाम्नः
 कुसमायोगमलप्रदूषितानि ।
 हृदयानि सतामिव स्वभावात्
 पुनरम्बूनि भवन्ति निर्मलानि ॥ ७ ॥
 पार्श्वद्वयाधिष्ठितचक्रवाक्का-
 मापुष्पती सस्वनहंसपङ्क्तिम् ।
 ताम्बूलरक्तोत्कषिताग्रदन्ती
 विभाति योषेव सरित्सहासा ॥ ८ ॥
 इन्दीवरासन्नसितोत्पलान्विता
 सरिद्धमत्षट्पदपङ्क्तिभूषिता ।
 सभ्रूलताक्षेपकटाक्षवीक्षणा
 विदग्धयोषेव विभाति सस्मरा ॥ ९ ॥

इन्दोः पयोदविगमोपहितां विमृतिम्
 द्रष्टुं तरङ्गवलयया कुमुदं निशासु ।
 उन्मीलयत्यलिनिखीनदलं सुपद्म
 वापी विलोचनमिवासिततारकान्तम् ॥ १० ॥
 नानाविचित्राम्बुजहंसकोक-
 कारण्डवापूर्यतडागहस्ता ।
 रत्नैः प्रभूतैः कुसुमैः फलैश्च
 भूर्यच्छतीवार्धमगस्त्यनाम्ने ॥ ११ ॥
 सलिलममरपाश्रयोऽग्निमतं
 यद्वनपरिवेष्टितमूर्तिभिर्भुजङ्गैः ।
 फण्डिजनितविषाग्निसम्प्रदुष्टं
 भवति शिवं तदगस्त्यदर्शनेन ॥ १२ ॥
 स्मरणादपि पापमपाकुरुते
 किमुत स्तुतिभिर्वरुणाङ्गरुहः ।
 मुनिभिः कथितोऽस्य यथार्धविधिः
 कथयामि तथैव नरेन्द्रहितम् ॥ १३ ॥
 सङ्ख्याविधानात् प्रतिदेशमस्य
 विज्ञाय सन्दर्शनमादिशेऽज्ज्ञः ।
 तच्चेज्जयन्ध्यामगतस्य कन्यां
 भागैः स्वरास्यैः स्फुटभास्करस्य ॥ १४ ॥
 ईषत्प्रभिन्नेऽरुखरश्मिजालै-
 र्नेत्रेऽन्धकारे दिशि दक्षिणस्याम् ।

सांवत्सरावेदितदिग्विभागे
 भूपो ऽर्धमुर्व्यां प्रयतः प्रयच्छेत् ॥ १५ ॥
 कालोद्भवैः सुरभिभिः कुसुमैः फलैश्च
 रत्नैश्च सागरभवैः कनकाम्बरैश्च ।
 धेन्वा वृषेण परमान्नयुतैश्च भक्ष्यै-
 र्दध्यक्षतैः सुरभिधूपविलेपनैश्च ॥ १६ ॥
 नरपतिरिममर्घं श्रद्धधानो दधानः
 प्रविगतगददोषो निर्जितारातिपक्षः ।
 भवति यदि च दद्यात् सप्त वर्षाणि सम्यग्
 जलनिधिरसनायाः स्वामितां याति भूमेः ॥ १७ ॥

द्विजे यद्यालाभमुपाहृतार्घः

प्राप्नोति वेदान् प्रमदाश्च पुत्रान्

वैश्यश्च गां भूरिधनं च शूद्रो

रोगक्षयं धर्मफलं च सर्वे ॥ १८ ॥

रोगान् करोति परुषः कपिलस्त्ववृष्टिं

धूम्रो गवामशुभकृत् स्फुरणो भयाय ।

माञ्जिष्ठरागसदृशः क्षुधमाहवांश्च

कुर्यादणुश्च पुररोधमगस्त्यनामा ॥ १९ ॥

शातकुम्भसदृशः स्फटिकाभ-

स्तर्पयन्निव महीं किरणौघैः ।

दृश्यते यदि ततः प्रचुराक्ना

भूर्भवत्यभयरोगजनाद्या ॥ २० ॥

उत्काया विनिहतः शिखिना वा
 क्षुब्धयं मरकमेव च धत्ते ।
 दृश्यते स किल हस्तगते ऽर्के
 रोहिणीमुपगते ऽस्तमुपैति ॥ २१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामगस्त्य-
 चारो द्वादशोऽध्यायः ॥ * ॥

सैकावलीव राजति
 ससितोत्पलमालिनी सहासेव ।
 नाथवतीव च दिग्यैः
 कौबेरी सप्तभिर्मुनिभिः ॥ १ ॥
 ध्रुवनायकोपदेशा-
 न्नरिनर्तोवोत्तरा द्धमद्भिश्च ।
 यैश्चारमहं तेषां
 कथयिष्ये बृहद्गर्गमतात् ॥ २ ॥
 आसन्मघासु मुनयः
 शासति पृथ्वीं युधिष्ठिरे नृपतौ ।
 षड्द्विकपञ्चद्वियुतः
 शककालस्तस्य रात्रश्च ॥ ३ ॥
 एकैकस्मिन्नृक्षे
 शतं शतं ते चरन्ति वर्षाणाम् ।

प्रागुत्तरतश्चैते

सदोदयन्ते ससाध्वीकाः ॥ ४ ॥

पूर्वे भागे भगवान्

मरीचिरपरे स्थितो वसिष्ठो ऽस्मात् ।

तस्याङ्गिरास्ततोऽचि-

स्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥ ५ ॥

पुलहः क्रतुरिति भगवा-

नासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः ।

तच्च वसिष्ठं मुनिवर-

मुपाश्रिताबन्धती साध्वी ॥ ६ ॥

उल्काशनिधूमाद्यै-

र्हता विवर्णा विरश्मयो ऽस्वाः ।

हन्युः स्वं स्वं वर्गं

विपुलाः स्निग्धाश्च तद्दृष्ट्वै ॥ ७ ॥

गन्धर्वदेवदानव-

मन्त्रौषधिसिद्धयक्षनागानाम् ।

पीडाकरो मरीचि-

र्क्षेयो विद्याधराणां च ॥ ८ ॥

शक्यवनदरदपारत-

काम्बोजास्तापसान् वनोपेतान् ।

हन्ति वसिष्ठो ऽभिहतो

विद्वद्भिदो रश्मिसम्पन्नः ॥ ९ ॥

अङ्गिरसो ज्ञानयुता
 धीमन्तो ब्राह्मणाश्च निर्दिष्टाः ।
 अग्नेः कान्तारभवा
 जलजान्यभोनिधिः सरितः ॥ १० ॥
 रक्षःपिशाचदानव-
 दैत्यभुजङ्गाः स्मृताः पुलस्त्यस्य ।
 पुलहस्य तु मूलफलं
 क्रतोस्तु यज्ञाः सयज्ञभृतः ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां सप्त-
 विंशारस्त्रयोदशोऽध्यायः ॥ * ॥

नक्षत्रचयवर्गै-
 रामेयाद्यैर्व्यवस्थितैर्नवधा ।
 भारतवर्षे मध्यात्
 प्रागादि विभाजिता देशाः ॥ १ ॥
 भद्रारिमेदमाख्य-
 साख्यनीपोज्जिहानसङ्ख्याताः ।
 मरुवत्सघोषयामुन-
 सारस्वतमत्स्यमाध्यमिकाः ॥ २ ॥
 माथुरकोपज्योतिष-
 धर्मारण्यानि शूरसेनाश्च ।

गौरग्रीवोद्देहिक-
 पाण्डुगुडाश्वत्थपाञ्चालाः ॥ ३ ॥
 साकेतकङ्ककुरुकालकोटि-
 कुकुराश्च पारियात्रनगः ।
 चैादुम्बरकापिष्ठल-
 गजाङ्गयाश्चेति मध्यमिदम् ॥ ४ ॥
 अथ पूर्वस्यामञ्जन-
 वृषभध्वजपद्ममाख्यवह्निरयः ।
 व्याघ्रमुखसुहृत्कर्वट-
 चान्द्रपुराः शूर्पकर्णाश्च ॥ ५ ॥
 खसमगधशिविरगिरि-
 मिथिलसमतटोद्गाश्ववदनदन्तुरकाः ।
 प्राग्ज्योतिषलौहित्य-
 क्षीरोदसमुद्रपुरुषादाः ॥ ६ ॥
 उदयगिरिभद्रगौडक-
 पौण्ड्रोत्कलकाशिमेकलाम्बुष्टाः ।
 एकपदतामलितिक-
 कोशलका वर्धमानश्च ॥ ७ ॥
 आग्नेयां दिशि कोशल-
 कलिङ्गवज्जोपवज्जठराङ्गाः ।
 शैलिकविदर्भवत्सान्ध्र-
 चेदिकाश्चोर्ध्वकण्ठाश्च ॥ ८ ॥

वृषनालिकेरचर्मदीपा
 विन्ध्यान्तवासिमस्त्रिपुरी ।
 श्मश्रुधरहेमकूट्य-
 व्यालग्रीवा महाग्रीवाः ॥ ९ ॥
 किष्किन्धकण्टकस्थल-
 निषादराघ्राणि पुरिकदाशार्थाः ।
 सह नम्रपर्णशबरै-
 राक्षेष्वाद्ये चिके देशाः ॥ १० ॥
 अथ दक्षिणेन लङ्का
 कालाजिमसौरिकीर्यतालिकटाः ।
 गिरिनगरमलयदुर्दुर-
 महेन्द्रमालिन्द्यभरुकच्छाः ॥ ११ ॥
 कङ्कटटङ्कणवनवासि-
 शिविकफलिक्कारकोङ्कणाभीराः ।
 आकरवेणावन्तक-
 दशपुरगोमर्दकेरलकाः ॥ १२ ॥
 कर्ण्णामहाटविचित्रकूट-
 नासिककोष्णगिरिचोलाः ।
 क्रौञ्चदीपजटाधर-
 कावेर्यो रिष्यमूक्य ॥ १३ ॥
 वैडूर्यशङ्खमुक्ता-
 चिवारिचरधर्मपट्टमदीपाः ।

गणराज्यकृष्णवेल्हूर-
 पिशिकशूर्पाद्रिकुसुमनगाः ॥ १४ ॥
 तुम्बवनकर्मण्यक-
 याम्योदधितापसाश्रमा ऋषिकाः ।
 काञ्चीमरुचीपट्टन-
 चेर्यार्यकसिंहला ऋषभाः ॥ १५ ॥
 बलदेवपट्टनं दण्डका-
 वनतिमिङ्गिलाशना भद्राः ।
 कच्छो ऽथ कुञ्जरदरी
 सताम्रपर्णीति विज्ञेयाः ॥ १६ ॥
 नैर्ऋत्यां दिशि देशाः
 पङ्कवकाम्बोजसिन्धुसौवीराः ।
 वडवामुखारवाम्बष्ठ-
 कपिलनारीमुखानर्ताः ॥ १७ ॥
 फेणगिरियवनमाकर-
 कर्णप्रावेयपारशवशूद्राः ।
 बर्बरकिरातखण्ड-
 क्रव्याश्याभीरचञ्चूकाः ॥ १८ ॥
 हेमगिरिसिन्धुकालक-
 रैवतकसुराङ्गबादरद्रविडाः ।
 स्वात्याद्ये भचितये
 ज्ञेयश्च महार्यवो ऽत्रैव ॥ १९ ॥

अपरस्यां मणिमान्
 मेघवान् वनैघः क्षुरार्पणो ऽस्तगिरिः ।
 अपरान्तकशान्तिक-
 हैहयप्रशस्ताद्रिवोक्ताणाः ॥ २० ॥
 पञ्चनदरमठपारत-
 तारक्षितिजृङ्गवैश्यकनकशकाः ।
 निर्मर्यादा म्बेष्टा
 ये पश्चिमदिक्स्थितास्ते च ॥ २१ ॥
 दिशि पश्चिमोत्तरस्थां
 माण्डव्यतुखारतालहलमद्राः ।
 अश्वककुलूतलहड-
 स्त्रीराज्यवृत्सिंहवनखस्थाः ॥ २२ ॥
 वेणुमती फल्गुलुका
 गुरुहा मरुकुचचर्मरङ्गास्थाः ।
 एकविलोचनश्रूलिक-
 दीर्घग्रीवास्यकेशाश्च ॥ २३ ॥
 उत्तरतः कैलासो
 हिमवान्वसुमान् गिरिर्धनुष्मांश्च ।
 क्रौञ्चो मेरुः कुरव-
 स्तथोत्तराः शुद्रमीनाश्च ॥ २४ ॥
 कैकयवसातियामुन-
 भोगप्रस्थार्जुनायनाग्नीध्राः ।

आदर्शान्तद्वीपि-

चिगर्ततुरगाननाश्रमुखाः ॥ २५ ॥

केशधरचिपिटनासिक-

दासेरकवाटधानशरधानाः ।

तक्षशिलपुष्कलावत-

कैलावतकण्ठधानाश्च ॥ २६ ॥

अम्बरमद्रकमालव-

पौरवकच्छारदण्डपिङ्गलकाः ।

माणहलङ्गणकोहल-

शीतकमाण्डव्यभूतपुराः ॥ २७ ॥

गान्धारयशोवति-

हेमतालराजन्यखचरगव्याश्च ।

यौधेयदासमेयाः

श्यामाकाः श्वेमधूर्ताश्च ॥ २८ ॥

रेशान्यां मेरुकनष्टराज्य-

पशुपालकीरकाश्मीराः ।

अभिसारदरदतङ्गण-

कुखूतसैरिन्धवनराष्ट्राः ॥ २९ ॥

ब्रह्मपुरदार्वडामर-

वनराज्यकिरातचीनकौणिन्दाः ।

भस्मापलोलजटासुर-

कुनठखषघोषकुचिकाख्याः ॥ ३० ॥

एकचरणानुविन्धाः
 सुवर्णभूर्धसुवनं दिविष्ठाञ्च ।
 पौरवचीरनिवसन-
 चिनेषमुञ्चाद्रिगन्धर्वाः ॥ ३१ ॥
 वर्गेराम्रेयाद्यैः
 क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेश नृपाः ।
 पाञ्चालो मागधिकः
 कालिङ्गश्च क्षयं यान्ति ॥ ३२ ॥
 आवन्तो ऽथानर्तो
 मृत्युं चायाति सिन्धुसैवीरः ।
 राजा च हारहौरो
 मद्रेशो ऽन्यश्च कौलिन्दः ॥ ३३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां कूर्मवि-
 भागे नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ * ॥

आग्नेये सितकुसुमा-
 हिताग्निमन्त्रशस्त्रभाष्यज्ञाः ।
 आकरिकनापितद्विज-
 घटकारपुरोहिताब्दज्ञाः ॥ १ ॥
 रोहिण्यां सुव्रतपण्य-
 मूपधनियोगयुक्तशाकटिकाः ।

गोष्टपजलचरकर्षक-
 शिलोच्चयैश्वर्यसम्पन्नाः ॥ २ ॥
 मृगशिरसि सुरभिषस्ता-
 ककुसुमफलरत्नवनचरविहङ्गाः ।
 मृगसोमपीथिगान्धर्व-
 कामुका लेखद्वाराश्च ॥ ३ ॥
 रौद्रे वधबन्धान्त-
 परदारस्तेयशाद्यभेदरताः ।
 तुषधान्यतीक्ष्णमन्त्रा-
 भिचारवेतालकर्मज्ञाः ॥ ४ ॥
 आदित्ये सत्यौदार्य-
 शौचकुलरूपधीयशोऽर्थयुताः ।
 उत्तमधान्यं वणिजः
 सेवाभिरताः सशिल्पिजनाः ॥ ५ ॥
 पुष्टे यवगोधूमाः
 शालीक्षुवनानि मन्त्रिणो भूपाः ।
 सलिलोपजीविनः
 साधवश्च यज्ञेष्टिसक्ताश्च ॥ ६ ॥
 अहिदेवे कृचिम-
 कन्दमूलफलकीटपन्नगविषाणि ।
 परधनहरणाभिरता-
 स्तुषधान्यं सर्वभिषजश्च ॥ ७ ॥

पितृ धनधान्याद्याः
 कोष्ठागाराणि पर्वताश्रयिणः ।
 पितृभक्तवर्णिकश्चराः
 क्रव्यादाः स्त्रीद्विषो मनुजाः ॥ ८ ॥
 प्राक्फलुगुनीषु नट-
 युवतिसुभगगान्धर्वशिल्पिपण्यानि ।
 कर्पासलवणमाक्षिक-
 तैलानि कुमारकाश्चापि ॥ ९ ॥
 आर्यम्णे मार्दवशैच-
 विनयपाषण्डिदानशास्त्ररताः ।
 शोभनधान्यमहाधन-
 धर्मानुरताः समनुजेन्द्राः ॥ १० ॥
 हस्ते तत्करकुञ्जर-
 रथिकमहामाचशिल्पिपण्यानि ।
 तुषधान्यं श्रुतयुक्ता
 वणिजस्तेजोयुताश्चाच ॥ ११ ॥
 त्वाष्ट्रे भूषणमणि-
 रागलेखगान्धर्वगन्धयुक्तिज्ञाः ।
 गाणतपटुतन्तुवायाः
 शालाक्या राजधान्यानि ॥ १२ ॥
 स्वातौ खगमृगतुरगा
 वणिजो धान्यानि वातबहुलानि ।

अस्थिरसौहृदलघुसत्त्व-
 तापसाः पण्यकुशलाश्च ॥ १३ ॥
 इन्द्राग्निदैवते रक्त-
 पुष्पफलशाखिनः सतिलमुञ्जाः ।
 कर्पासमाषचणकाः
 पुरन्दरहुताशभक्ताश्च ॥ १४ ॥
 मैत्रे शौर्यसमेता
 गणनायकसाधुगोष्ठियामरताः ।
 ये साधवश्च स्त्रोके
 सर्वं च शरत्समुत्पन्नम् ॥ १५ ॥
 पौरन्दरे ऽतिशूराः
 कुलवित्तयशोऽन्विताः परस्वहृतः ।
 विजिगीषवो नरेन्द्राः
 सेनानां चापि नेतारः ॥ १६ ॥
 मूले भेषजभिषजो
 गणमुखाः कुसुममूलफलवार्ताः ।
 बीजान्यतिधनयुक्ताः
 फलमूलैर्ये च वर्तन्ते ॥ १७ ॥
 आप्ये मृदवो जलमार्ग-
 गामिनः सत्यग्रीवधनयुक्ताः ।
 सेतुकरवारिजीवक-
 फलकुसुमान्यम्बुजातानि ॥ १८ ॥

विश्वेश्वरे महामाच-
 मल्लकरितुरगदेवताभक्ताः ।
 स्थावरयोधा भोगान्विताश्च
 ये चैजसा युक्ताः ॥ १८ ॥
 श्रवणे मायापटवो
 नित्योद्युक्ताश्च कर्मसु समर्थाः ।
 उत्साहिनः सधर्मा
 भागवताः सत्यवचनाश्च ॥ २० ॥
 वसुभे मानोन्मुक्ताः
 क्लीबाश्चलसौहृदाः स्त्रियां दृष्ट्याः ।
 दानाभिरता बहुवित्त-
 संयुताः शमपराश्च नराः ॥ २१ ॥
 वरुणेशे पाशिकमत्स्यबन्ध-
 जलजानि जलचराजीवाः ।
 सौकरिकरजकशैलिङ्क-
 शाकुनिकाश्चापि वर्गे ऽस्मिन् ॥ २२ ॥
 आजे तस्करपशुपाल-
 हिंस्रकीनाशनीचशठचेष्टाः ।
 धर्मव्रतैर्विरहिता
 नियुङ्क्नुशलाश्च ये मनुजाः ॥ २३ ॥
 आहिर्बुधु विप्राः
 क्रतुदानतपोयुता महाविभवाः ।

आश्रमिणः पाषण्डा
 नरेश्वराः सारधान्यं च ॥ २४ ॥
 पौष्णे सलिलजफलकुसुम-
 लवणमणिशङ्खमौक्तिकानानि ।
 सुरभिकुसुमानि गन्धा
 वणिजो नौकर्यधाराश्च ॥ २५ ॥
 अश्विन्यामश्वहराः
 सेनापतिवैद्यसेवकास्तुरगाः ।
 तुरगारोहाश्च वणि-
 ग्रूपोपेतास्तुरगरक्षाः ॥ २६ ॥
 याम्ये ऽसृक्पिशितभुजः
 क्रूरा वधबन्धताडनासक्ताः ।
 तुषधान्यं नीचकुलो-
 द्भवा विहीनाश्च सत्त्वेन ॥ २७ ॥
 पूर्वाचयं सानलमग्रजानां
 राक्षां तु पुष्येण सहेत्तराणि ।
 सपौष्णमैवं पितृदैवतं च
 प्रजापतेर्भं च कृषीवलानाम् ॥ २८ ॥
 आदित्यहस्ताभिजिदाश्विनानि
 वणिग्जनानां प्रवदन्ति भानि ।
 मूलचिनेचानिलवाहयानि
 भान्युग्रजातेः प्रभविष्णुतायाम् ॥ २९ ॥

सौम्यैन्द्रचिषावसुदैवतामि
 सेवाजनस्वाम्यमुपागतानि ।
 सारपं विशाखा श्रवणो भरश्च-
 श्यण्डालजातेरिति निर्दिशन्ति ॥ ३० ॥
 रविरविसुतभोगमागतं
 क्षितिसुतभेदनवक्रादूषितम् ।
 ग्रहणगतमयोष्काया दत्तं
 नियतमुषाकरपीडितं च यत् ॥ ३१ ॥
 तदुपहतमिति प्रचक्षते
 प्रक्षतिविपर्यययातमेव वा ।
 निगदितपरिवर्गदूषणं
 कथितविपर्ययगं समृद्धये ॥ ३२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ उद्दत्तसंहितायां नक्षत्र-
 व्यूहः पञ्चदशोऽध्यायः ॥ * ॥

प्राङ्गर्मदार्धशेलोद्ग-
 वज्रसुह्याः कलिङ्गवाह्नीकाः ।
 शक्यवनमगधशबर-
 प्राग्ज्योतिषचीनकाम्बोजाः ॥ १ ॥
 मेकलकिरातविटका
 बहिरन्तःशैलजाः पुलिन्दाश्च ।

द्रविडानां प्रागर्धं
 दक्षिणकूलं च यमुनायाः ॥ २ ॥
 चम्पोदुम्बरकौशाम्बि-
 चेदिविन्ध्याटवीकलिङ्गाश्च ।
 पुण्ड्रा गोलाङ्गूल-
 श्रीपर्वतवर्धमानाश्च ॥ ३ ॥
 द्रक्षुमतीत्यथ तस्कर-
 पारतकान्तारगोपबीजानाम् ।
 तुषधान्यकटुकतरुकनक-
 दहनविषसमरश्रूराणाम् ॥ ४ ॥
 भेषजभिषक्चतुष्पद-
 छविकरदृपहिंसयायिचौराणाम् ।
 व्यालारण्ययशोयुत-
 तीक्ष्णानां भास्करः स्वामी ॥ ५ ॥
 गिरिसलिलदुर्गकोशल-
 भरुकच्छसमुद्ररोमकतुखाराः ।
 वनवासितङ्गणहल-
 स्त्रीराज्यमहार्णवद्वीपाः ॥ ६ ॥
 मधुररसकुसुमफलसलिल-
 खण्डमणिशङ्खमैत्तिकामानाम् ।
 शालियवौषधिगोधूम-
 सोमपाकन्दविप्राणाम् ॥ ७ ॥

सितसुभगतुरगरतिकर-
 युवतिचमूनायभोज्यवस्त्राणाम् ।
 शृङ्गिनिशाचरकर्षक-
 यज्ञविदां चाधिपश्चन्द्रः ॥ ८ ॥
 शोणस्य नर्मदाया
 भीमरथायाश्च पश्चिमार्धस्थाः ।
 निर्विन्धा वेचवती
 सिन्धु गोदावरी वेणा ॥ ९ ॥
 मन्दाकिनी पयोष्णी
 महानदी सिन्धुमालतीपाराः ।
 उत्तरपाण्ड्यमहेन्द्राद्रि-
 विन्ध्यमलयोपगाश्चोलाः ॥ १० ॥
 द्रविडविदेहान्ध्राश्मक-
 भासापुरकौङ्कणाः समन्त्रिपिकाः ।
 कुन्तलकेरलदण्डक-
 कान्तिपुरम्बेच्छसङ्करजाः ॥ ११ ॥
 [नासिक्यभोगवर्धनविराटः-
 विन्ध्याद्रिपार्श्वगा देशाः ।
 ये च पिबन्ति सुतोयां तारपीं
 ये चापि गोमतीसलिलम् ॥ १२ ॥]
 नागरक्षधिकरपारत-
 हुताशनाजीविशस्त्रवार्त्तानाम् ।

आटविकदुर्गकर्बट-
 वधकन्दशंसावलिः । नाम् ॥ १३ ॥
 नरपतिकुमारकुञ्जर-
 दाभिकडिम्भाभिघातपशुपानाम् ।
 रक्तफलकुसुमविद्रुम-
 चमूपगुडमद्यतीक्ष्णानाम् ॥ १४ ॥
 कोशभवनाग्निहेषिक-
 धात्वाकरशाक्यभिष्टुचौराणाम् ।
 शठदीर्घवैरवज्ञाशिनां च
 वसुधासुतो ऽधिपतिः ॥ १५ ॥
 लौहित्यः सिन्धुनदः
 सरयूर्गम्भीरिका रथाज्ञा च ।
 गङ्गाकौशिक्याद्याः
 सरितो वैदेहकाम्बोजाः ॥ १६ ॥
 मथुरायाः पूर्वार्धं
 हिमवज्रोमन्तचिचकूटस्थाः ।
 सौराष्ट्रसेतुजलमार्ग-
 पथ्यबिलपर्वताश्रयिणः ॥ १७ ॥
 उदपानयन्त्रगान्धर्व-
 लेख्यमणिरागगन्धयुक्तिविदः ।
 आलेख्यशब्दगणित-
 प्रसाधकायुध्यशिल्पज्ञाः ॥ १८ ॥

चरपुरुषकुहकजीवक-
 शिशुकविशठसूचकाभिचाररताः ।
 दूतनपुंसकहास्यघ्न-
 मृततन्त्रेन्द्रजालघ्नाः ॥ १९ ॥
 आरक्षकनटनर्तक-
 घृततैलस्नेहबीजतिक्तानि ।
 व्रतचारिरसायनकुशल-
 वेसराश्चन्द्रपुष्यस्य ॥ २० ॥
 सिन्धुनदपूर्वभागे
 मथुरापद्मार्धभरतसौवीराः ।
 सुघोदीच्यविपाशा-
 सरिच्छतद्रू रमठसाक्षाः ॥ २१ ॥
 पैगर्तपौरवाम्बष्ठ-
 पारता वाटधानयौधेयाः ।
 सारस्वतार्जुनायन-
 मत्स्यार्धग्रामराष्ट्राणि ॥ २२ ॥
 हस्त्यश्वपुरोहितभूप-
 मन्त्रिमाङ्गल्यपौष्टिकासक्ताः ।
 कारुण्यसत्यशौच-
 व्रतविद्यादानधर्मयुताः ॥ २३ ॥
 पौरमहाधनशब्दार्थ-
 वेदविदुषो ऽभिचारनीतिघ्नाः ।

मनुजेश्वरोपकरणं
 छत्रध्वजचामराद्यं च ॥ २४ ॥
 शैलेयकमांसीतगर-
 कुष्ठरससैन्धवानि वल्लीजम् ।
 मधुररसमधूच्छिष्टानि
 चोरकश्चेति जीवस्य ॥ २५ ॥
 तक्षशिलमार्तिकावत-
 बहुगिरिगान्धारपुष्कलावतकाः ।
 प्रस्थलमालवकैकय-
 दाशार्णोशीनराः शिबयः ॥ २६ ॥
 ये च पिबन्ति वितस्ता-
 मिरावतीं चन्द्रभागसरितं च ।
 रथरजताकरकुञ्जर-
 तुरगमहामाघधनयुक्ताः ॥ २७ ॥
 सुरभिकुसुमानुलेपन-
 मणिवज्रविभूषणाम्बुरुहशय्याः ।
 वरतरुणयुवतिकामो-
 पकरणमृष्टान्नमधुरभुजः ॥ २८ ॥
 उद्यानसलिलकामुक-
 यशःसुखौदार्यरूपसम्पन्नाः ।
 विद्वदमात्यवणिग्जन-
 घटशशिचाण्डजास्त्रिफलाः ॥ २९ ॥

कौशेयपट्टकम्बल-
 पचैर्षिकरोध्रपचचोचानि ।
 जातोफलागुरुवचा-
 पिप्पल्यस्रन्दनं च धृगोः ॥ ३० ॥
 आनर्ताबुदपुष्कर-
 सौराष्ट्राभीरशूद्ररैवतकाः ।
 नष्टा यस्मिन्देष्टे
 सरस्वती पश्चिमो देशः ॥ ३१ ॥
 कुरुभूमिजाः प्रभासं
 विदिशा वेदस्मृती महीतटजाः ।
 खलमलिननीचतैलिक-
 विहीनसत्त्वोपहतपुंस्त्वाः ॥ ३२ ॥
 बन्धनशाकुनिकाशुचि-
 कैवर्तविरूपवृक्षसौकरिकाः ।
 गणपूज्यस्खलितव्रत-
 शबरपुलिन्दार्थपरिहीनाः ॥ ३३ ॥
 कटुतिक्तरसायनविधव-
 योषितो भुजगतस्करमहिष्यः ।
 खरकरभक्षकवातुल-
 निष्पावाश्चार्कपुचस्य ॥ ३४ ॥
 गिरिशिखरकन्दरदरी-
 विनिविष्टा न्येच्छजातयः शूद्राः ।

गोमायुभक्षशूलिक-
 वोक्तायाश्चमुखविकलाङ्गाः ॥ ३५ ॥
 कुलपांसनहिंसकतघ्न-
 चौरनिःसत्यग्रीवदानाश्च ।
 खरचरनियुद्धवि-
 तीव्ररोषगर्भाशया नीचाः ॥ ३६ ॥
 उपहतदाम्भिकराक्षस-
 निद्राबहुलाश्च जन्तवः सर्वे ।
 धर्मेण च सन्त्यक्ता
 माषतिलाश्चार्कशशिशयोः ॥ ३७ ॥
 गिरिदुर्गपङ्क्तव-
 श्वेतङ्गणघोलावगाणमरुचीनाः ।
 प्रत्यन्तधनिमहेच्छ-
 व्यवसायपराक्रमोपेताः ॥ ३८ ॥
 परदारविवादरताः
 पररन्ध्रकुतूहला मदोत्सिक्ताः ।
 मूर्खाधार्मिकविजिगीषवश्च
 केतोः समास्थाताः ॥ ३९ ॥

उदयसमये यः स्निग्धांशुर्महान् प्रकृतिस्थितो
 यदि च न हतो निर्घातोत्कारजोग्रहमर्दनैः ।
 स्वभवनगतः स्वोच्चप्राप्तः शुभग्रहवीक्षितः
 स भवति शिवस्तेषां येषां प्रभुः परिकीर्तितः ॥ ४० ॥

अभिहितविपरोतलक्ष्यैः
 क्षयमुपगच्छति तत्परिग्रहः ।
 डमरभयगदातुरा जना
 नरयतयश्च भवन्ति दुःखिताः ॥ ४१ ॥
 यदि न रिपुकृतं भयं नृपाणां
 स्वसुतकृतं नियमादमात्यजं वा ।
 भवति जनपदस्य चाप्यदृष्ट्वा
 गमनमपूर्वपुराद्रिनिष्कगासु ॥ ४२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां ग्रह-
 भक्तयो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ * ॥

युद्धं यथा यदा वा
 भविष्यदादिश्यते चिकालक्षैः ।
 तद्विज्ञानं करणे
 मया कृतं सूर्यसिद्धान्तात् ॥ १ ॥
 वियति चरतां ग्रहाणा-
 मुपर्युपर्यात्ममार्गसंस्थानाम् ।
 अतिदूराद्दृग्विषये
 समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ २ ॥

आसन्नक्रमयोगा-
 ज्ञेदोऽस्तेषांशुमर्दनासव्यैः ।
 युद्धं चतुःप्रकारं
 पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् ॥ ३ ॥
 भेदे दृष्टिविनाशो
 भेदः सुहृदां महाकुलानां च ।
 उल्लेखे शस्त्रभयं
 मन्त्रविरोधः प्रियान्नत्वम् ॥ ४ ॥
 अंशुविरोधे युद्धानि
 भूधृतां शस्त्ररुक्क्षुदवमर्दाः ।
 युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति
 युद्धानि भूपानाम् ॥ ५ ॥
 रविराक्रन्दो मध्ये
 पौरः पूर्वे ऽपरे स्थितो यायी ।
 पौरा बुधगुरुरविजा
 नित्यं शीतांशुराक्रन्दः ॥ ६ ॥
 केतुकुजराहुशुक्रा
 याथिन एते हता ग्रहा हव्युः ।
 आक्रन्दयायिपौरान्
 जयिनो जयदा स्ववर्गस्य ॥ ७ ॥
 पौरे पौरेण हते
 पौराः पौरान् नृपान् विनिघ्नन्ति ।

एवं याय्याक्रन्दौ
 नागरयायिग्रहाश्चैव ॥ ८ ॥
 दक्षिणदिक्स्थः परुषो
 वेपथुरप्राप्य सन्निरुतो ऽणुः ।
 अधिगूढो विहृतो
 निष्प्रभो विवर्णश्च यः स जितः ॥ ९ ॥
 उक्तविपरीतलक्षणसम्यग्ज्ञो
 जयगतो विनिर्दिष्टः ।
 विपुलः स्निग्धो द्युतिमान्
 दक्षिणदिक्स्थोऽपि जययुक्तः ॥ १० ॥
 द्वावपि मयूखपृक्तौ
 विधुलौ स्निग्धौ समागमे भवतः ।
 तच्चान्योऽन्यप्रीति-
 र्विपरीतावात्मप्रक्षमौ ॥ ११ ॥
 युद्धं समागमो वा
 यद्यव्यक्तौ तु लक्षणैर्भवतः ।
 भुवि भूयतामपि तथा
 फलमव्यक्तं विनिर्देश्यम् ॥ १२ ॥
 गुरुणा जितेऽवन्निमुते
 बाह्वीका यायिना ऽग्निवार्ताश्च ।
 शशिजेन शूरसेनाः
 कलिङ्गसाम्राज्यं पीबन्ते ॥ १३ ॥

सौरेखारे विजिते
 जयन्ति पौराः प्रजाश्च सीदन्ति ।
 कोष्ठागारम्बेच्छ-
 क्षत्रियतापश्च शुक्रजिते ॥ १४ ॥
 भौमेन हते शशिजे
 दृष्टसरित्तापसाश्चकनरेन्द्राः ।
 उत्तरदिक्स्थाः क्रतु-
 दीक्षिताश्च सन्तापमायान्ति ॥ १५ ॥
 गुरुणा बुधे जिते
 म्बेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः ।
 चैगर्तपार्वतीयाः
 पीड्यन्ते कम्पते च मही ॥ १६ ॥
 रविजेन बुधे ध्वस्ते
 नाविकयोधाऽसधनगर्भिण्यः ।
 धृगुणा जिते ऽग्निकोपः
 सस्याम्बुदयायिविध्वंसः ॥ १७ ॥
 जीवे शुक्राभिहते
 कुलूतगान्धारकैकया मद्राः ।
 सात्त्वा वत्सा वज्रा
 गावः सस्यानि नश्यन्ति ॥ १८ ॥
 भौमेन हते जीवे
 मध्ये देशे नरेश्वरा गावः ।

सौरेण चार्जुनायन-
 वसातियौधेयशिविविप्राः ॥ १९ ॥
 शशितनयेनापि जिते
 दृढस्यतौ क्लेशसत्यशस्त्रधृतः ।
 उपयान्ति मध्यदेशश्च
 सङ्ख्यं यच्च भक्तिफलम् ॥ २० ॥
 शुक्रे दृढस्यतिहते
 यायी श्रेष्ठो विनाशमुपयाति ।
 ब्रह्मक्षयविरोधः
 सलिलं च न वासवस्यजति ॥ २१ ॥
 कोशलकलिङ्गवङ्गा
 वत्सा मत्स्याश्च मध्यदेशयुताः ।
 महतीं व्रजन्ति पीडां
 नपुंसकाः शूरसेनाश्च ॥ २२ ॥
 कुजविजिते भृगुतनये
 बलमुख्यवधो नरेन्द्रसङ्ग्रामाः ।
 सौम्येन पार्वतीयाः
 क्षीरविनाशोऽल्पदृष्टिश्च ॥ २३ ॥
 रविजेन सिते विजिते
 गणमुत्थाः शस्त्रजीविनः क्षयम् ।
 जलजाश्च निपीयन्ते
 सामान्यं भक्तिफलमन्यत् ॥ २४ ॥

असिते सितेन निहते
 ऽर्धवृद्धिरद्विविहगमामिनां पीडा ।
 क्षितिजेन टङ्कणा-
 न्ध्रोद्भवाश्विवाङ्गीकदेशानाम् ॥ २५ ॥
 सौम्येन पराभूते
 मन्दे ऽङ्गवणिग्विहङ्गपशुनागाः ।
 सन्ताप्यन्ते गुरुणा
 स्त्रीबहुला महिषकशकाश्च ॥ २६ ॥
 अयं विशेषोऽभिहितो हतानां
 कुञ्जवागीशसितासितानाम् ।
 फलं तु वाच्यं ग्रहभक्तितो ऽन्यद्
 यथा तथा घ्नन्ति हताः स्वभक्तोः ॥ २७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहयुद्धं
 नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ * ॥

भानां यथासम्भवमुत्तरेण
 यातो ग्रहाणां यदिवा शशाङ्कः ।
 प्रदक्षिणं तच्छुभस्तन्मराणां
 याम्येन यातो न शिवः शशाङ्कः ॥ १ ॥

चन्द्रमा यदि कुजस्य यात्युदक्
 पार्वतीयबलशालिनां जयः ।
 क्षत्रियाः प्रमुदिताः सयायिनो
 मूरिधान्यमुदिता वसुन्धरा ॥ २ ॥
 उत्तरतः स्वसुतस्य शशाङ्कः
 पौरजयाय सुभिक्षकरश्च ।
 सस्यचयं कुरुते जनहार्दिं
 कोशचयं च नराधिपतीनाम् ॥ ३ ॥
 वृहस्पतेरुत्तरगे शशाङ्के
 पौरद्विजक्षत्रियपण्डितानाम् ।
 धर्मस्य देशस्य च मध्यमस्य
 वृद्धिः सुभिक्षं मुदिताः प्रजाश्च ॥ ४ ॥
 भार्गवस्य यदि यात्युदक् शशी
 कोशयुक्तगजवाजिवृद्धिदः ।
 यायिनां च विजयो धनुष्मतां
 सस्यसम्पदपि चोत्तमा तदा ॥ ५ ॥
 रविजस्य शशी प्रदक्षिणं
 कुर्याच्चेत्पुरभूधृतां जयः ।
 शक्रवाह्निकसिन्धुपङ्कजा
 मुक्ताजो यवनैः समन्विताः ॥ ६ ॥
 येषामुदग्गच्छति भग्नहाणां
 प्राणैरक्षिर्निरुपद्रवश्च ।

तद्द्रव्यपौरेतरभक्तिदेशान्
 पुष्पाति यांम्येन निहन्ति तानि ॥ ७ ॥
 शशिनि फलमुदक्स्थे यद्ब्रह्मस्योपदिष्टं
 भवति तदपसव्ये सर्वमेव प्रतीपम् ।
 इति शशिसंवायाः कीर्तिता भग्नहाणां
 न खलु भवति युद्धं साकमिन्दोग्रहर्क्षैः ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरदत्तैः वृहत्संहितायां शशि-
 ग्रहसमांगमौ ऽष्टादशो ऽध्यायः ॥ * ॥

सर्वत्र भूर्विरलसस्वयुता वनानि
 दैर्वाहिभक्षयिषुदंघ्रिसमावृतानि ।
 स्यन्दन्ति नैव च पयः प्रचुरं स्रवन्त्यो
 रुग्भेषजानि न तथातिबलान्वितानि ॥ १ ॥
 तीक्ष्णं तपत्यदितिजः शिशिरेऽपि काले
 नात्यम्बुदा जलमुन्नेऽचलसन्निकाशाः ।
 नष्टप्रभर्क्षगणशीतकरं नभश्च
 सीदन्ति तापसकुलानि सगोकुलानि ॥ २ ॥
 हस्त्यश्वपत्तिमदसह्यबलैरुपेता
 वाणासनासिमुशलातिशयाश्चरन्ति ।
 घ्नन्तो नृपा युधि नृपानुचरैश्च देशान्
 संवत्सरे दिनकरस्य दिने ऽथ मासे ॥ ३ ॥

व्याप्तं नभः प्रचलिताचलसन्निकाशै-
 र्गोलाञ्जनाखिगवलच्छविभिः पयोदैः ।
 गां पूरयद्भिरखिलाममलाभिरद्भि-
 रुत्काशकेन गुरुणा ध्वनितेन चाशाः ॥ ४ ॥
 तोयानि पद्मकुमुदोत्पलवन्धतीव
 फुल्लद्रुमाण्युपवनान्यलिनादितानि ।
 गावः प्रभूतपयसो नयनाभिरामा
 रामा रतैरविरतं रमयन्ति रामान् ॥ ५ ॥
 गोधूमशालियवधान्यवरेक्षुवाटा
 भ्रूः पाल्यते नृपतिभिर्नगराकराब्ज्या ।
 चित्यङ्किता क्रतुवरेष्टिविघुष्टनादा
 संवत्सरे शिशिरगौरभिसम्पृष्टते ॥ ६ ॥
 वातोद्धतश्चरति वह्निरतिप्रचण्डो
 ग्रामान् वनानि नगराणि च सन्दिधक्षुः ।
 हाहेति दस्युगणपातहता रटन्ति
 निःस्वीकृता विपश्वो भुवि मर्त्यसङ्घाः ॥ ७ ॥
 अभ्युन्नता विप्रति संहतमूर्तयोऽपि
 मुञ्चन्ति न कचिदपः प्रचुरं पयोदाः ।
 सोमि प्रजातमपि शोषमुपैति सस्रं
 निष्पन्नमप्यन्नितयादपरे हरन्ति ॥ ८ ॥
 भूपा न सम्यगभिपालनसक्ताचिताः
 पितृभ्यश्चैव प्रचुरता भुजगप्रकोपः ।

एवंविधैरुपहृता भवति प्रजेयं
 संवत्सरे ऽवनिमुत्तस्य विपन्नसस्या ॥ ९ ॥
 मायेन्द्रजालकुहकाकरनागराणां
 गान्धर्वलेख्यगणितास्त्रविदां च वृद्धिः ।
 पिप्रीषया नृपतयो ऽद्भुतदर्शनानि
 दित्सन्ति तुष्टिजननानि परस्परेभ्यः ॥ १० ॥
 वार्त्ता जगत्यवितयाविकला चयो च
 सम्यक् चरत्यपि मनोरिव दण्डनीतिः ।
 अध्यक्षरं स्वभिनिविष्टधियोऽच केचिद्
 आन्धीक्षिकीषु च परं पदमीहमानाः ॥ ११ ॥
 हास्यज्ञदूतकविबालनपुंसकानां
 युक्तिज्ञसेतुजलपर्वतवासिनां च ।
 हार्दिं करोति मृगलाञ्छनजः स्वके ऽब्दे
 मासे ऽथवा प्रचुरतां भुवि दौषधीनाम् ॥ १२ ॥
 ध्वनिरुच्चरितो ऽध्वरे शुगामी
 विपुलो यज्ञमुषा मनांसि भिन्दन् ।
 विचरत्यनिशं द्विजेत्तमानां
 हृदयानन्दकरो ऽध्वरांशभाजाम् ॥ १३ ॥
 क्षितिरुत्तमसस्यवत्यनेक-
 द्विपपत्त्यश्वधनोरुगोकुलाढ्या ।
 क्षितिपैरभिपालनप्रवृद्धा
 शुचरस्पधिजना तदा विभाति ॥ १४ ॥

विविधैर्वियदुन्नतैः पयोदै-
 र्हतमुर्वीं पयसाभितर्पयद्भिः ।
 सुरराजगुरोः शुभे ऽत्र वर्षे
 बहुसस्या क्षितिरुत्तमर्द्धियुक्ता ॥ १५ ॥
 शालीक्षुमत्यपि धरा धरणीधराभ-
 धाराधरोज्जितपयःपरिपूर्णवप्रा ।
 श्रीमत्सरोरुहतताम्बुतडागकीर्णा
 योषेव भात्यभिनवाभरणोज्ज्वलाङ्गी ॥ १६ ॥
 क्षत्रं क्षितौ क्षपितभूरिवलारिपक्षम्
 उद्बुष्टनैकजयशब्दविराविताशम् ।
 संहृष्टशिष्टजनदुष्टविनष्टवर्गां
 गां पालयन्त्यवनिपा नगराकराब्जाम् ॥ १७ ॥
 पेपीयते मधु मधौ सह कामिनीभि-
 र्जोगीयते श्रवणहारि सवेणुवीणम् ।
 बोभुज्यते ऽतिथिसुहृत्स्वजनैः सहायम्
 अन्दे सितस्य मदनस्य जयावघोषः ॥ १८ ॥
 उद्भूतदस्युगणभूरिरणकुलानि
 राश्राण्यनेकपशुवित्तविनाशतानि ।
 रोरूयमाणहतबन्धुजनैर्जनैश्च
 रोगोत्तमाकुलकुलानि बुभुक्षया च ॥ १९ ॥
 वातोद्धताम्बुधरवर्जितमन्तरिक्षम्
 आरुग्णनैकविटपं च धरातलं द्यौः ।

नष्टार्कचन्द्रकिरणातिरञ्जोऽयमक्षः
 तोयाशयाश्च विजलाः सरितो ऽपि तम्यः ॥ २० ॥
 जातानि कुचचिदतोयतया विमाशम्
 कृच्छन्ति पुष्टिमपराणि जलोक्षितानि ।
 सस्यानि मन्दमभिवर्षति वृचश्चैव
 वर्षे दिवाक्तरसुतस्य सदा ग्रहते ॥ २१ ॥
 अक्षुरपटुमयूखो नीचगो ऽन्यैर्जितो वा
 न सकलफलदाता पुष्टिदो ऽतो ऽन्यथा व्रः ।
 यदशुभमशुभे ऽप्ये मासजं तस्य वृद्धिः
 शुभफलमपि नैवं ग्राप्यमन्योऽन्यतायाम् ॥ २२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहवर्ष-
 फलमेकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

यस्यां दिशि दृश्यन्ते
 विशन्ति ताराग्रहा रविं सर्वे ।
 भवति भयं दिशि तस्या-
 मायुर्भूकोपक्षुधातकैः ॥ १ ॥
 चक्रधनुःशृङ्गाटक-
 दण्डपुरमासवज्रसंस्थानाः ।
 क्षुद्रवृष्टिकरा लोके
 स्मराय च मानवेन्द्राणाम् ॥ २ ॥

यस्मिन् खात्रे दृष्ट्या
 ग्रहमीला दिमकरे दिनात्मगते ।
 तचान्यो भवति नृपः
 परचक्रोपद्रवश्च महान् ॥ ३ ॥
 यस्मिन्नृक्षे कुर्युः
 समागमं तज्जमान् ग्रहा इन्धुः ।
 अविमेदनाः परस्पर-
 ममलमयूखाः शिवास्तेषाम् ॥ ४ ॥
 ग्रहसंवर्तसमागम-
 सम्मोहसमाजसन्निपातास्थाः ।
 कोशश्चेत्येतेषा-
 मभिधास्ये लक्षणं सफलम् ॥ ५ ॥
 एकर्क्षे चत्वारः
 सह पौरैर्यीथिनो ऽथवा पञ्च ।
 संवर्तो नाम भवे-
 ष्छिखिराहुयुतः स सम्मोहः ॥ ६ ॥
 पौरः पौरसमेतो
 बावी सह याविना समाजास्थः ।
 यमजीवसङ्गमे ऽन्यो
 यद्यागच्छेत्तदा कोशः ॥ ७ ॥
 उदितः पश्चादेकः
 प्राक् चान्यो यदि स सन्निपातास्थः ।

अविहृततनवः स्निग्धा
 विपुलाश्च समागमे धन्याः ॥ ८ ॥
 समौ तु संवर्तसमागमाख्यौ
 सम्मोहकोशौ भयदौ प्रजानाम् ।
 समाजसञ्चः सुसमः प्रदिष्टो
 वैरप्रकोपः खलु सन्निपाते ॥ ९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां ग्रह-
 शृङ्गाटकं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

अन्नं जगतः प्राणाः
 प्रादुर्दृक्कालस्य चान्नमायत्तम् ।
 यस्मादतः परीक्ष्यः
 प्रादुर्दृक्कालः प्रयत्नेन ॥ १ ॥
 तल्लक्षणानि मुनिभि-
 र्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वेदम् ।
 क्रियते गर्गपराशर-
 काश्यपवात्स्यादिरचितानि ॥ २ ॥
 दैवविद्वद्वितचित्तो
 द्युनिशं यो गर्भलक्षणे भवति ।
 तस्य मुनेरिव वाणी
 न भवति मिथ्यामुनिर्देशे ॥ ३ ॥

किं वातः परमन्य-
 ष्छास्त्रं ज्यायो ऽस्ति यद्विदित्वैव ।
 प्रध्वंसिन्यपि काले
 चिकालदर्शी कलौ भवति ॥ ४ ॥
 केचिद्वदन्ति कार्तिक-
 शुक्लान्तमतोत्य गर्भदिवसाः स्युः ।
 न तु तन्मतं बहूनां
 गर्गादीनां मतं वक्ष्ये ॥ ५ ॥
 मार्गशिरशुक्लपक्ष-
 प्रतिपत्प्रभृति क्षपाकरे ऽषाढाम् ।
 पूर्वां वा समुपगते
 गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ ६ ॥
 यन्मक्षचमुपगते
 गर्भश्चन्द्रे भवेत् स चन्द्रवशात् ।
 पञ्चनवते दिनशते
 तच्चैव प्रसवमायाति ॥ ७ ॥
 सितपक्षभवाः कृष्णे
 शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा राचौ ।
 नक्तप्रभवाश्चाहनि
 सन्ध्याजाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ ८ ॥
 मृगशीर्षाद्या गर्भा
 मन्दफलाः पौषशुक्लजाताश्च ।

पौषस्य कृष्णपक्षेण
 निर्दिशेच्छ्रावणस्य सितम् ॥ ९ ॥
 माघसितोत्था गर्भाः
 श्रावणकृष्णे प्रसूतिमायान्ति ।
 माघस्य कृष्णपक्षेण
 निर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥
 फाल्गुनशुक्लसमुत्था
 भाद्रपदस्यासिते विनिर्देश्याः ।
 तस्यैव कृष्णपक्षो-
 द्भवास्तु ये ते ऽश्वयुक्शुक्ले ॥ ११ ॥
 चैत्रसितपक्षजाताः
 कृष्णे ऽश्वयुजस्य वारिदा गर्भाः ।
 चैत्रासितसम्भूताः
 कार्तिकशुक्ले ऽभिवर्षन्ति ॥ १२ ॥
 पूर्वोद्भूताः पश्चा-
 दपरोत्थाः प्राग्भवन्ति जीमूताः ॥
 शेषास्वपि दिक्ष्वेवं
 विपर्ययो भवति वायोश्च ॥ १३ ॥
 ह्लादिमृदूदक्छिव-
 शक्रदिग्भवो मारुतो वियद्विमलम् ।
 स्निग्धसितबहुल-
 परित्रेषपरिवृतौ हिममयूखार्कौ ॥ १४ ॥

पृथुबहुलस्निग्धघनं
 घनसूचीक्षुरकलोहिताम्रयुतम् ।
 काकाण्डमेचकाभं
 वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥ १५ ॥
 सुरचापमन्द्रगर्जित-
 विद्युत्प्रतिसूर्यकाः शुभा सन्ध्या ।
 शशिशिवशक्राशस्यः
 शान्तरवाः पश्चिमगसङ्घाः ॥ १६ ॥
 विपुलाः प्रदक्षिणचराः
 स्निग्धमयूखा ग्रहा निरुपसर्गाः ।
 तरवश्च निरुपसृष्टाङ्गुरा
 नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥ १७ ॥
 गर्भाणां पुष्टिकराः
 सर्वेषामेव यो ऽप्य तु विशेषः ।
 स्वर्तुस्वभावजनितो
 गर्भविद्वद्भौ तमभिधास्ये ॥ १८ ॥
 पौषे समार्गशीर्षे
 सन्ध्यारागो ऽम्बुदाः सपरिवेषाः ।
 नात्यर्थं मृगशीर्षे
 शीतं पौषे ऽति हिमपातः ॥ १९ ॥
 माघे प्रबलो वायु-
 स्तुषारकलुषद्युती रविशशाङ्गौ ।

अतिशीतं सघनस्य च
 भानोरस्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥
 फाल्गुनमासे रूक्ष-
 श्वण्डः पवनो ऽधसम्प्लवाः स्निग्धाः ।
 परिवेषाश्चासकलाः
 कपिलस्ताम्रौ रविश्च शुभः ॥ २१ ॥
 पवनघनदृष्टियुक्ता-
 श्वैचे गर्भाः शुभाः सपरिवेषाः ।
 घनपवनसलिलविद्युत्-
 स्तनितैश्च हिताय वैशाखे ॥ २२ ॥
 मुक्तारजतनिकाशा-
 स्तमाखनीलोत्पलाञ्जनाभासः ।
 जलचरसत्त्वाकारा
 गर्भेषु घनाः प्रभूतजलाः ॥ २३ ॥
 तीव्रदिवाकरकिरणा-
 भितापिता मन्दमारुता जलदाः ।
 रुषिता इव धाराभि-
 र्विस्तृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ २४ ॥
 गर्भोपघातलिङ्गा-
 न्युत्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः ।
 क्षितिकम्पखपुरकोलक-
 केतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥ २५ ॥

रुधिरादिवृष्टिवैकृत-
 परिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः ।
 इत्युत्पातैरेभि-
 स्त्रिविधैश्चान्यैर्हता गर्भः ॥ २६ ॥
 स्वर्तुस्वभावजनितैः
 सामान्यैर्यैश्च लक्षणैर्दृष्टिः ।
 गर्भाणां विपरीतै-
 क्तैरेव विपर्ययो भवति ॥ २७ ॥
 अद्रपदाद्वयविश्वा-
 न्बुदैवपैतामहेष्वथर्क्षेषु ।
 सर्वेष्वृतुषु विवृष्टो
 गर्भो बहुतोयदो भवति ॥ २८ ॥
 अतभिषगास्त्रेषाद्रा-
 स्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः ।
 शुष्णाति बह्विन्द्वसान्
 हन्त्युत्पातैर्हतस्त्रिविधैः ॥ २९ ॥
 मृगमासादिषष्टौ
 षट् षोडश विंशतिश्चतुर्युक्ता ।
 विंशतिरथ दिवसत्रय-
 मेकतमर्क्षेण पञ्चभ्यः ॥ ३० ॥
 क्रूरग्रहसंयुक्ते
 करकाशनिमत्स्यवर्षदा गर्भाः ।

शशिनि रवौ वा शुभ-
 संयुतेक्षिते भूरिदृष्टिकराः ॥ ३१ ॥
 गर्भसमये ऽतिदृष्टि-
 गर्भाभावाय निर्निमित्तकता ।
 द्रोणाष्टांशेऽभ्यधिके
 दृष्टे गर्भः सुतो भवति ॥ ३२ ॥
 गर्भः पुष्टः प्रसवे
 ग्रहेपघातादिभिर्यदि न दृष्टः ।
 आत्मीयगर्भसमये
 करकामिश्रं ददात्यम्भः ॥ ३३ ॥
 काठिन्यं याति यथा
 चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः ।
 कालातीतं तद्वत्सलिलं
 काठिन्यमुपयाति ॥ ३४ ॥
 पञ्चनिमित्तैः शतयोजनं
 तदर्धार्धमेकहान्यातः ।
 वर्षति पञ्च समन्ता-
 द्रूपेणैकेन यो गर्भः ॥ ३५ ॥
 द्रोणः पञ्चनिमित्ते
 गर्भं चोख्याढकानि पवनेन ।
 षड् विद्युता नवाधैः
 स्तमितेन द्वादश प्रसवे ॥ ३६ ॥

पवनसलिलविद्युद्गर्जिताधाम्बितो यः
 स भवति बहुतोयः पञ्चरूपाभ्युपेतः ।
 विस्तृजति यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि
 प्रसवसमयमित्वा शीकराम्भः करोति ॥ ३७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां गर्भल-
 क्षणमेकविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

ज्यैष्ठसितेऽष्टम्याद्या-
 श्वत्वारो वायुधारणादिवसाः ।
 मृदुशुभपवनाः शस्ताः
 स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ १ ॥
 तत्रैव स्वात्याद्ये वृष्टे
 भचतुष्टये क्रमान्नासाः ।
 आवणपूर्वा ज्ञेयाः
 परिक्षुता धारणास्ताः स्युः ॥ २ ॥
 यदि ताः स्युरेकरूपाः
 शुभास्ततः सान्तरास्तु न शिवाय ।
 तत्करभयदाः प्रोक्ताः
 श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठाः ॥ ३ ॥

सविद्युतः सपृषतः सपांश्रुत्करमारुताः ।
 सार्कचन्द्रपरिच्छन्ना धारणाः शुभधारणाः ॥ ४ ॥

यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिताः ।
 तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ ५ ॥
 सपांशुवर्षाः सापश्य शुभा बालक्रिया अपि ।
 पक्षिणां सुस्वरा वाचः क्रीडा पांशुजलादिषु ॥ ६ ॥
 रविचन्द्रपरिवेषाः स्निग्धा नात्यन्तदूषिताः ।
 वृष्टिस्तदापि विज्ञेया सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ ७ ॥
 मेघाः स्निग्धाः संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः ।
 तदा स्यान्महती वृष्टिः सर्वसस्यार्थसाधिका ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां धारणा
 नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

ज्यैष्ठां समतितायां
 पूर्वाषाढादिसम्प्रवृष्टेन ।
 शुभमशुभं वा वाच्यं
 परिमाणं चाम्भसस्तज्जैः ॥ १ ॥
 हस्तविशालं कुण्डक-
 मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देशः ।
 पञ्चाशत्पलमाढक-
 मनेन मिनुयाज्जलं पतितम् ॥ २ ॥
 येन धरित्री मुद्रा
 अनिता वा विन्दवस्तृणाग्रेषु ।

वृष्टेन तेन वाचं
 परिमाणं वारिणः प्रथमम् ॥ ३ ॥
 केचिद्यथाभिवृष्टं
 दशयोजनमण्डलं वदन्त्यन्ये ।
 गर्गवसिष्ठपराशर-
 मतमेतद्वादशाक्ष परम् ॥ ४ ॥
 येषु च मेषाभिवृष्टं
 भृयस्तेष्वेव वर्षति प्रायः ।
 यदि नाप्यादिषु वृष्टं
 सर्वेषु तदा त्वनावृष्टिः ॥ ५ ॥
 हस्ताप्यसौम्यचिचा-
 पौष्णधनिष्ठासु षोडश द्रोणाः ।
 शतभिषगैन्द्रस्वातिषु
 चत्वारः कृत्तिकासु दश ॥ ६ ॥
 श्रवणे मघानुराधा-
 भरणीमूलेषु दश चतुर्युक्ताः ।
 फल्गुन्यां पञ्चकृतिः
 पुनर्वसौ विंशतिर्द्राक्षाः ॥ ७ ॥
 ऐन्द्राग्रास्ये वैश्वे च
 विंशतिः सार्पमे दश व्यधिकाः ।
 आहिर्बुध्न्यार्यम्य-
 प्राजापत्येषु पञ्चकृतिः ॥ ८ ॥

पञ्चदशाजे पुण्ये च
 कीर्तिता वाजिमे दश द्वौ च ।
 रौद्रे ऽष्टादश कथिता
 द्रोणा निरुपद्रवेष्वेषु ॥ ९ ॥
 रविरविमुक्तकेतुपीडिते मे
 क्षितितमयचिविधाद्भुताहते च ।
 भवति हि न शिवं न चापि दृष्टिः
 शुभसहिते निरुपद्रवे शिवं च ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां प्रवर्षखं
 नाम चयोविंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

कनकशिलाचयविवरज-
 तरुकुसुमासङ्गिमधुकरानुरुते ।
 बहुविहगकलहसुरयुवति-
 गीतमन्द्रस्वनोपवने ॥ १ ॥
 सुरनिलयशिखरिशिखरे
 दृष्टस्पतिर्नारदाय यानाह ।
 गर्गपराशरकाश्यप-
 मयाञ्च याज्ञिक्यसङ्क्षेभ्यः ॥ २ ॥

तानवस्योक्तं यथावत्
 प्राजापत्येन्दुसम्प्रयोगार्थान् ।
 स्वल्पग्रन्थेनाहं
 तानेवाभ्युद्यतो वक्तुम् ॥ ३ ॥
 प्राजेशमाषाढतमिसप्तपञ्चे
 क्षपाकरेणोपगतं समीक्ष्य ।
 वक्तव्यमिष्टं जगतो ऽशुभं वा
 शास्त्रोपदेशाद्ब्रह्मचिन्तकेन ॥ ४ ॥
 योगो यथानागत एव वाच्यः
 स धिष्यत्ययोगः करणे मयोक्तः ।
 चन्द्रप्रमाणद्युतिवर्णमार्गे-
 रुत्यातवातैश्च फलं निगाद्यम् ॥ ५ ॥
 पुरादुदग्वन् पुरतो ऽपि वा स्थलं
 त्यहोषितस्तत्र हुताशतत्परः ।
 ग्रहान् सनक्षत्रगणान् समालिखेत्
 सधूपपुष्पैर्बलिभिश्च पूजयेत् ॥ ६ ॥
 सरत्नतोयौषधिभिश्चतुर्दिशं
 तरुप्रवालापिहितैः सुपूजितैः ।
 अकालमूलैः कलशैरलङ्कृतं
 कुशास्तृतं स्थण्डिलमावसेद्विजः ॥ ७ ॥
 आलभ्य मन्त्रेण महाव्रतेन
 बीजानि सर्वाणि निधाय कुम्भे ।

श्राव्यानि चामीकरदर्भतोवै-
 र्हामो मरुद्वाक्यसौम्यमन्त्रैः ॥ ८ ॥
 श्लक्ष्णां पताकामसितां विदध्याद्
 दण्डप्रमाणां चिगुषोच्छ्रितां च ।
 आदौ द्युते दिग्ग्रहस्ये नभस्वान्
 ग्राह्यस्तथा योगगते शशाङ्के ॥ ९ ॥
 तथार्धमासाः ग्रहरैर्विकल्प्या
 वर्षानिमित्तं दिवसास्तदंशैः ।
 सव्येन गच्छञ्जुभदः सदैव
 यस्मिन्प्रतिष्ठा बलवान् स वायुः ॥ १० ॥
 दृते तु योगे ऽङ्कुरितानि यानि
 सन्तीह बीजानि धृतानि कुम्भे ।
 येषां तु यो ऽंशो ऽङ्कुरितस्तदंश-
 स्तेषां विद्विंशं समुपैति नान्यः ॥ ११ ॥
 शान्तपश्चिमृगराविता दिशो
 निर्मलं विद्यदनिन्दितो ऽनिलः ।
 शस्यते शश्विनि रोद्धिणीयुते
 मेघमारुतफलानि वक्ष्यतः ॥ १२ ॥
 क्वचिदसितसितैः सितैः क्वचिच्च
 क्वचिदसितैर्भुजगैरिवाम्बुवाहैः ।
 वलितजठरपृष्ठमाचदृश्यैः
 स्फुरिततडिद्रसनेर्दृतं विशालैः ॥ १३ ॥

विकसितकमलोदरावदातै-
 ररुणकरद्युतिरञ्जितोपकाष्ठैः ।
 द्युरितमिव वियद्मनैर्विचित्रै-
 र्मधुकरकुङ्कुमकिङ्गुकावदातैः ॥ १४ ॥
 असितघननिबद्धमेव वा
 चलिततडित्सुरचापचिचितम् ।
 द्विपमहिषकुलाकुलीकृतं
 वनमिव दावपरीतमम्बरम् ॥ १५ ॥
 अथवाञ्जनमैखशिखानिचय-
 प्रतिरूपधरैः स्थगितं गगनम् ।
 हिममौक्तिकशङ्खशशाङ्ककर-
 द्युतिहारिभिरम्बुधरैरम्बवा ॥ १६ ॥
 तडिद्वैमकक्षैर्वलाकाग्रदनैः
 स्रवहारिदानैश्चलत्प्रान्तहस्तैः ।
 विचित्रेन्द्रचापध्वजोच्छ्रायशोभै-
 स्तमाखालिनीलैर्दृतं चाब्दनागैः ॥ १७ ॥
 सन्धानुरक्ते नभसि स्थितानाम्
 इन्दीवरश्यामरुचां घनानाम् ।
 वृन्दानि पीताम्बरवेष्टितस्य
 कान्तिं हरेश्चोरयतां यदा वा ॥ १८ ॥
 सशिखिचातकदर्दुरनिःस्वनै-
 र्यदि विमिश्रितमन्द्रपटुस्वनाः ।

खमवतत्य दिगन्तविलम्बिनः
 सलिलदाः सलिलौघमुचः क्षितौ ॥ १९ ॥
 निगदितरूपैर्जलधरजालै-
 ल्यहमवरुद्धं द्यहमथवाहः ।
 यदि वियदेवं भवति सुभिन्नं
 मुदितजना च प्रचुरजला मूः ॥ २० ॥
 रूक्षैरल्पैर्मारुताक्षिप्तदै-
 रुद्रध्वाङ्गप्रेतशाखामृगाभैः ।
 अन्येषां वा निन्दितानां सरूपै-
 र्मूकैश्चाब्दैर्नो शिवं नापि दृष्टिः ॥ २१ ॥
 विगतघने वा वियति विवस्वान्
 अमृदुमयूखः सलिलकृदेवम् ।
 सर इव फुल्लं निशि कुमुदाव्यं
 खमुदुविशुद्धं यदि च सुदृष्ट्यै ॥ २२ ॥
 पूर्वोद्भूतैः सस्यनिष्पत्तिरब्दै-
 राग्नेयाशासम्भवैरग्निकोपः ।
 याम्ये सस्यं क्षीयते नैर्ऋते ऽर्धं
 पश्चाज्जातैः शोभना दृष्टिरब्दैः ॥ २३ ॥
 वायव्योत्थैर्वातदृष्टिः क्वचिच्च
 पुष्टा दृष्टिः सौम्यकाष्ठासमुत्थैः ।
 श्रेष्ठं सस्यं स्थाणुदिक्सम्प्रदृष्टै-
 र्वायुश्चैवं दिक्षु धत्ते फलानि ॥ २४ ॥

उल्कानिपातास्तडितो ऽशनिश्च
 दिग्दाहनिर्घातमहीप्रकम्पाः ।
 नादा मृगाणां सपतत्रिणां च
 ग्राह्या यथैवानुधरास्तथैव ॥ २५ ॥
 नामाक्षितैस्तैरुदगादिकुम्भैः
 प्रदक्षिणं श्रावणमासपूर्वैः ।
 पूर्वैः स मासः सखिलस्य दाता
 सुतरदृष्टिः परिकल्प्यमूनैः ॥ २६ ॥
 अन्यैश्च कुम्भैर्नृपनामचिह्नै-
 र्देशाक्षितैश्चाप्यपरैस्तथैव ।
 भूमैः सुतैर्न्यूनजलैः सुपूर्वै-
 र्भाग्यानि वाच्यानि यथानुरूपम् ॥ २७ ॥
 दूरगो निकटगो ऽथवा शशी
 दक्षिणे पथि यथातथा स्थितः ।
 रोहिणीं यदि युनक्ति सर्वथा
 कष्टमेव जगतो विनिर्दिशेत् ॥ २८ ॥
 स्पृशन्नुदग्याति यदा शशाङ्क-
 स्तदा सुदृष्टिर्बहुलोपसर्गाः ।
 असंस्पृशन्योगमुदक् समेतः
 करोति दृष्टिं विपुलां शिवं च ॥ २९ ॥
 रोहिणीशकटमध्यसंस्थिते
 चन्द्रमस्यशरणीकृता जनाः ।

क्वापि यान्ति शिश्रुयाचिताशनाः

सूर्यतप्तपिठराम्बुपायिनः ॥ ३० ॥

उदितं यदि शीतदीधितिं

प्रथमं पृष्ठत एति रोहिणी ।

शुभमेव तदा क्षरातुराः

प्रमदाः कामिवशे च संस्थिताः ॥ ३१ ॥

अनुगच्छति पृष्ठतः शशी

कामी वनितामिव प्रियाम् ।

मकरध्वजवाणखेदिताः

प्रमदानां वशगास्तदा नराः ॥ ३२ ॥

आग्नेय्यां दिशि चन्द्रमा यदि भवेत्तपोपसर्गो महान्

नैर्ऋत्यां समुपद्रुतानि निधनं सस्यानि यान्तीतिभिः ।

प्राजेशानिलदिक्स्थिते हिमकरे सस्यस्य मध्यमयो

याते स्थाणुदिशं गुणाः सुबहवः सस्वार्धवृद्धादयः ॥ ३३ ॥

ताडयेद्यदि च योगतारकाम्

आवृणोति वपुषा यदापिवा ।

ताडने भयमुशन्ति दारुणं

छादने नृपवधो ऽङ्गनाकृतः ॥ ३४ ॥

गोप्रवेशसमये ऽग्रतो वृषो

याति कृष्णपशुरेव वा पुरः ।

भूरि वारि शबले तु मध्यमं

नो सिते ऽम्बुपरिकल्पनापरैः ॥ ३५ ॥

दृश्यते न यदि रोहिणीयुत-
 श्रन्द्रमा नभसि तोयदावृते ।
 रुग्भयं महदुपस्थितं तदा
 भूश्च भूरिजलसस्यसंयुता ॥ ३६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां रोहि-
 णीयोगो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ * ॥

यद्वेदाहिणीयोगफलं तदेव
 स्वातावषाढासहिते च चन्द्रे ।
 आषाढशुक्ले निखिलं विचिन्त्यं
 योऽस्मिन् विशेषस्तमहं प्रवक्ष्ये ॥ १ ॥
 स्वातौ निशांशे प्रथमेऽभिवृष्टे
 सस्यानि सर्वाण्युपयान्ति वृद्धिम् ।
 भागे द्वितीये तिलमुद्गमाषा
 ग्रैषां तृतीयेऽस्ति न शारदानि ॥ २ ॥
 वृष्टेऽह्नि भागे प्रथमे सुवृष्टि-
 स्तद्वितीये तु सकीटसर्पा ।
 वृष्टिस्तु मध्यापरभागवृष्टे
 निष्क्रिद्रवृष्टिर्द्युनिशं प्रवृष्टे ॥ ३ ॥
 सममुत्तरेण तारा
 चिचायाः कीर्त्यते ज्ञापांवत्सः ।

तस्यासन्ने चन्द्रे

स्वातेर्योगः शिवो भवति ॥ ४ ॥

सप्तम्यां स्वातियोगे यदि पतति हिमं माघमासान्धकारे
वायुर्वा चण्डवेगः सजलजलधरो वापि गर्जत्यजसम् ।

विद्युन्मालाकुलं वा यदि भवति नभो नष्टचन्द्रार्कतारं
विज्ञेया प्राट्ढेषा मुदितजनपदा सर्वसस्थैरुपेता ॥ ५ ॥

[तथैव फाल्गुने चैत्रे वैशाखस्यासिते ऽपि वा ।

स्वातियोगं विजानीयादाषाढे च विशेषतः ॥ ६ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां स्वाति-
योगो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ • ॥

आषाढ्यां समतुलिताधिवासितानाम्

अन्येद्युर्यदधिकतामुपैति बीजम् ।

तद्वह्निर्भवति न जायते यदूनं

मन्त्रो ऽस्मिन् भवति तुलाभिमन्त्रणाय ॥ १ ॥

स्तोतव्या मन्त्रयोगेन सत्या देवी सरस्वती ।

दर्शयिष्यसि यत्सत्यं सत्ये सत्यव्रता ह्यसि ॥ २ ॥

येन सत्येन चन्द्रार्कौ ग्रहा ज्योतिर्गणास्तथा ।

उत्तिष्ठन्तीह पूर्वैर्ण पश्चादस्तं व्रजन्ति च ॥ ३ ॥

यत्सत्यं सर्ववेदेषु यत्सत्यं ब्रह्मवादिषु ।

यत्सत्यं त्रिषु लोकेषु तत्सत्यमिह दृश्यताम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणो दुहितासि त्वमादित्येति प्रकीर्तिता ।

काश्यपी गोचतश्चैव नामतो विश्रुता तुला ॥ ५ ॥

क्षौमं चतुःसूचकसन्निबद्धं

षडङ्गुलं शिष्यकवस्त्रमस्याः ।

सूचप्रमाणं च दशाङ्गुलानि

षडेव कक्षोभयशिष्यमध्ये ॥ ६ ॥

याम्ये शिष्ये काञ्चनं सन्निवेश्यं

शेषद्रव्याण्युत्तरे ऽम्बूनि चैवम् ।

तायैः कैप्यैः स्यन्दिभिः सारसैश्च

वृष्टिर्हीना मध्यमा चोत्तमा च ॥ ७ ॥

दन्तैर्नागा गोहयाद्याश्च लोम्ना

हेम्ना भूपाः सिष्यकेन द्विजाद्याः ।

तद्वद्देशा वर्षमासा दिशश्च

शेषद्रव्याण्यात्मरूपस्थितानि ॥ ८ ॥

हैमो प्रधाना रजतेन मध्या

तयोरलाभे खदिरेण कार्या ।

विद्धः पुमान्येन शरेण सा वा

तुला प्रमाणेन भवेद्वितस्तिः ॥ ९ ॥

हीनस्य नाशो ऽभ्यधिकस्य वृद्धि-

स्तुल्येन तुल्यं तुलितं तुलायाम् ।

एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तं

प्राजेशयोगे ऽपि नरो विदध्यात् ॥ १० ॥

स्वातावषाढास्वय रोहिणीषु
 पापग्रहा योगगता न शस्ताः ।
 ग्राह्यं तु योगद्वयमप्युपोष्य
 यदाधिमासो द्विगुणीकरोति ॥ ११ ॥
 चयो ऽपि योगाः सदृशाः फलेन
 यदा तदा वाच्यमसंशयेन ।
 विपर्यये यत्त्विह रोहिणीजं
 फलं तदेवाभ्यधिकं निगद्यम् ॥ १२ ॥
 निष्पत्तिरग्निकोपो
 वृष्टिर्मन्दाय मध्यमा श्रेष्ठा ।

बहुजलपवना पुष्टा
 शुभा च पूर्वादिभिः पवनैः ॥ १३ ॥
 वृत्तायासाषाढ्यां
 कृष्णचतुर्थ्यामजैकपादर्धे ।
 यदि वर्षति पर्जन्यः

ग्राह्यं शस्ता न चेन्न ततः ॥ १४ ॥

[आषाढ्यां पौर्णमास्यां तु यद्यैशानो ऽनिशो भवेत् ।
 अस्तं गच्छति तीक्ष्णांशौ सस्यसम्पत्तिरुत्तमा ॥ १५ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामाषाढी-
 योगो नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ * ॥

[पूर्वः पूर्वसमुद्रवोचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णित-
 चन्द्रार्कांशुसटाभिघातकलितो वायुर्यदाकाशतः ।
 नैकान्तस्थितनीलमेघपटलां शारद्यसंवर्धितां
 वसन्तोत्कटसस्यमण्डिततलां विद्यात्तदा मेदिनीम् ॥ १ ॥
 यदाग्नेयो वायुर्मलयशिखरास्फालनपटुः
 झवत्यस्मिन्योगे भगवति पतङ्गे प्रवसति ।
 तदा नित्योद्दीप्ता ज्वलनशिखरालिङ्गिततला
 स्वगात्रोष्णोच्छासैर्वमति वसुधा भस्मनिकरम् ॥ २ ॥
 तालीपचलतावितानतरुभिः शाखामृगान्नर्तयन्
 योगे ऽस्मिन् झवति ध्वनन्सुपुरुषो वायुर्यदा दक्षिणः ।
 सर्वोद्योगसमुन्नताश्च गजवत्तालाङ्कुशैर्घट्टिताः
 कीनाशा इव मन्दवारिकणिकान्मुञ्चन्ति मेघास्तदा ॥ ३ ॥
 द्रुक्ष्यैलालवलीलवङ्गनिचयान् व्याघूर्णयन् सागरे
 भानोरस्तमये झवत्यविरतो वायुर्यदा नैर्ऋतः ।
 क्षुत्तृष्णामृतमानुषास्थिशकलग्रस्तारभारच्छदा
 मत्ता प्रेतबधूरिवोग्रचपला भूमिस्तदा लक्ष्यते ॥ ४ ॥
 यदा रेणूत्पातैः प्रविकटसटाटोपचपलः
 प्रवातः पञ्चार्धे दिनकरकरापातसमये ।
 तदा सस्योपेता प्रवरन्धराबद्धसमरा
 धरा स्थाने स्थानेष्वविरतवसामांसरुधिरा ॥ ५ ॥
 आषाढोपर्वकाले यदि किरणपतेरस्तकालोपपत्तौ
 वायव्यो वृद्धवेगः झवति घनरिपुः पन्नगादानुकारी ।

जानीयाद्वारिधाराप्रमुदितमुदितां मुक्तमण्डूककक्षां
 सस्योद्भासैकचिह्नां सुखबहुलतया भाग्यसेनामिवोर्वीम्
 मेरुग्रस्तमरीचिमण्डलतले ग्रीष्मावसाने रवौ [॥६॥
 वात्यामोदिकदम्बगन्धसुरभिर्वायुर्यदा चोत्तरः ।
 विद्युद्भ्रान्तिसमस्तकान्तिकलनामत्तास्तदा तोयदा
 उन्मत्ता इव नष्टचन्द्रकिरणां गां पूरयन्त्यम्बुभिः ॥ ७ ॥
 ऐशानो यदि शीतलो ऽमरगणैः संसेव्यमानो भवेत्
 पुन्नागागुरुपारिजातसुरभिर्वायुः प्रचण्डध्वनिः ।
 आपूर्णोदकयौवना वसुमती सम्पन्नसस्याकुला
 धर्मिष्ठाः प्रणतारयो नृपतयो रक्षन्ति वर्णांस्तदा ॥ ८ ॥]

[इति वातचक्रं नाम सप्तविंशो ऽध्यायः ॥ * ॥]

वर्षाप्रभे सलिलनिलयं राशिमाश्रित्य चन्द्रे
 लग्नं यातो भवति यदि वा केन्द्रगः शुक्लपक्षे ।
 सौम्यैर्दृष्टः प्रचुरमुदकं पापदृष्टो ऽल्पमम्भः
 प्रादृष्टकाले सृजति नचिराच्चन्द्रवद्भार्गवोऽपि ॥ १ ॥
 आर्द्रं द्रव्यं स्पृशति यदि वा वारि तत्सञ्चकं वा
 तोयासन्नो भवति यदि वा तोयकार्येण्मुखो वा ।
 प्रष्टा वाच्यः सलिलमचिरादस्ति निःसंशयेन
 पृच्छाकाले सलिलमिति वा श्रूयते यत्र शब्दः ॥ २ ॥

उदयशिखरिसंस्थो दुर्निरीक्ष्यो ऽतिदीप्त्या
 द्रुतकनकनिकाशः स्निग्धवैडूर्यकान्तिः ।
 तदहनि कुरुते ऽम्भस्तोयकाले विवस्वान्
 प्रतपति यदिवोच्चैः खं गतो ऽतीव तीक्ष्णम् ॥ ३ ॥
 विरसमुदकं गेनेचाभं वियद्विमला दिशो
 लवणविकृतिः काकाण्डाभं यदा च भवेन्नभः ।
 पवनविगमः पोद्भूयन्ते झषाः स्थलगामिनो
 रसनमसद्वन्मण्डूकानां जलागमहेतवः ॥ ४ ॥
 मार्जारा भृशमवनिं नखैर्लिखन्तो
 लोहानां मलनिचयः सविस्त्रगन्धः ।
 रथ्यायां शिशुनिचिताश्च सेतुबन्धाः
 सम्प्राप्तं जलमचिरान्निवेदयन्ति ॥ ५ ॥

गिरयो ऽञ्जनपुञ्जसन्निभा
 यदि वा वाष्पनिरुद्धकन्दराः ।
 छकवाकुविलोचनोपमाः
 परिवेष्टाः शशिनश्च दृष्टिदाः ॥ ६ ॥
 विनोपघातेन पिपीलिकाना-
 मण्डोपसङ्क्रान्तिरद्विष्यवायः ।
 द्रुमाधिरोहश्च भुजङ्गमानां
 दृष्टेर्निमित्तानि गवां स्तुतं च ॥ ७ ॥
 तरुशिखरोपगताः छकलासा
 गगनतलस्थितदृष्टिनिपाताः ।

यदि च गवां रविवीक्षणमूर्ध्वं
 निपतति वारि तदा नचिरेण ॥ ८ ॥
 नेच्छन्ति विनिर्गमं गृहा-
 द्बुन्वन्ति श्रवणान् खुरानपि ।
 पशवः पशुवच्च कुर्कुरा
 यद्यम्भः पततीति निर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 यदा स्थिता गृहपटलेषु कुर्कुरा
 भवन्ति वा यदि विततं दिवोन्मुखाः ।
 दिवा तडिद्यदि च पिनाकिदिग्भवा
 तदा क्षमा भवति समातिवारिणा ॥ १० ॥
 शुक्लकपोतविलोचनसन्निभो
 मधुनिभश्च यदा हिमदीधितिः ।
 प्रतिशशी च यदा दिवि राजते
 पतति वारि तदा नचिराद्विवः ॥ ११ ॥
 स्तनितं निशि विद्युतो दिवा
 रुधिरनिभा यदि दण्डवत् स्थिताः ।
 पवनः पुरतश्च शीतलो
 यदि सलिलस्य तदागमो भवेत् ॥ १२ ॥
 वल्लीनां गगनतलोन्मुखाः प्रवालाः
 स्नायन्ते यदि जलपांशुभिर्विहङ्गाः ।
 सेवन्ते यदि च सरीसृपास्तृणाग्रा-
 य्यासन्नो भवति तदा जलस्य पातः ॥ १३ ॥

मयूरशुकचापचातकसमानवर्णा यदा
जपाकुसुमपङ्कजद्युतिमुषस्य सन्धाघनाः ।
जलोर्मिनगनक्रकच्छपवराहमीनोपमाः

प्रभूतपुटसञ्चया न तु चिरेण यच्छन्त्यपः ॥ १४ ॥

पर्यन्तेषु सुधाशशाङ्कधवला मध्ये ऽञ्जनालित्विषः
सिग्धा नैकपुटाः क्षरज्जलकणाः सोपानविच्छेदिनः ।
माहेन्द्रीप्रभवाः प्रयान्त्यपरतः प्राक् चाम्बुपाशोद्भवा
ये ते वारिमुचस्यजन्ति नचिरादम्भः प्रभूतं भुवि ॥ १५ ॥

शक्रचापपरिघप्रतिसूर्या

रोहितो ऽव तडितः परिवेषाः ।

उन्नमास्तसमये यदि भानो-

रादिशेत् प्रचुरमम्बु तदाशु ॥ १६ ॥

[यदि तित्तिरपचनिभं गगनं

मुदिताः प्रवदन्ति च पक्षिगणाः ।

उदयास्तमये सवितुर्द्युनिशं

विस्तृजन्ति घना नचिरेण जलम् ॥ १७ ॥]

यद्यमोघकिरणाः सहस्रगो-

रस्तभूधरकरा इवोच्छ्रिताः ।

भूसमं च रसते यदाम्बुद-

स्तम्भहृद्भवति वृष्टिलक्षणम् ॥ १८ ॥

प्रावृषि शीतकरो ध्रुवपुचात्

सप्तमराशिगतः शुभहृष्टः ।

सूर्यसुतान्नवपञ्चमगो वा
 सप्तमगश्च जलागमनाय ॥ १९ ॥
 प्रायो ग्रहाणामुदयास्तकाले
 समागमे मण्डलसङ्क्रमे च ।
 पञ्चक्षये तीक्ष्णकरायनान्ते
 दृष्टिर्गते ऽर्के नियमेन चार्द्राम् ॥ २० ॥
 समागमे पतति जलं शुक्रयो-
 र्जजीवयोर्गुरुसितयोश्च सङ्क्रमे ।
 यमारयोः पथनहुताशजं भयं
 न दृष्टयोरसहितयोश्च सङ्ग्रहेः ॥ २१ ॥
 अग्रतः पृष्ठतो वापि ग्रहाः सूर्यावलम्बिनः ।
 यदा तदा प्रकुर्वन्ति महीमेकार्णवामिव ॥ २२ ॥
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां सद्यो-
 दृष्टिलक्षणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

फलकुसुमसम्प्लवङ्गं
 वनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयम् ।
 सुलभत्वं द्रव्याणां
 निष्पत्तिश्चापि सस्यानाम् ॥ १ ॥
 शालेन कलमशाली
 रक्ताशोकिन रक्तशालिश्च ।

पाण्डूकः क्षीरिकाया
 नीलाशोकेन सूकरकः ॥ २ ॥
 न्यग्रोधेन तु यवक-
 स्तिन्दुकदृष्ट्या च षष्टिको भवति ।
 अश्वत्थेन ज्ञेया
 निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ ३ ॥
 जम्बूभिस्तिलमाषाः
 शिरीषदृष्ट्या च कर्जुनिष्पत्तिः ।
 गोधूमाश्च मधूकै-
 र्यवदृष्टिः सप्तपर्णेन ॥ ४ ॥
 अतिमुक्तककुन्दाभ्यां
 कर्पासं सर्वपान्थदेदृष्ट्यैः ।
 बदरीभिश्च कुलत्थां-
 क्षिरबिल्वेनादिश्रेणुजान् ॥ ५ ॥
 अतसी वेतसपुष्पैः
 पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा ज्ञेयाः ।
 तिलकेन शङ्खमौक्तिक-
 रजतान्यथ चेज्जुदेन शयः ॥ ६ ॥
 करिणश्च हस्तिकर्णै-
 रादेश्या वाजिनो ऽश्वकर्णेन ।
 गावश्च पाटलाभिः
 कदलीभिरजाविकं भवति ॥ ७ ॥

चम्पककुसुमैः कनकं
 विद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन ।
 कुरुवकदृष्ट्या वज्रं
 वैडूर्यं नन्दिकावर्तैः ॥ ८ ॥
 विन्ध्याच्च सिन्दुवारेण
 मैत्तिकं कुङ्कुमं कुसुम्भेन ।
 रक्तोत्पलेन राजा
 मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ ९ ॥
 श्रेष्ठी सुवर्णपुष्पैः
 पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः ।
 सौगन्धिकेन बलपति-
 रर्केण हिरण्यपरिवृष्टिः ॥ १० ॥
 आद्यैः क्षेमं भस्मातकै-
 र्भयं पीलुभिस्तथारोग्यम् ।
 खदिरशमीभ्यां दुर्भिक्ष-
 मर्जुनैः शोभना दृष्टिः ॥ ११ ॥
 पिचुमन्दनागकुसुमैः
 सुभिक्षमश्च मारुतः कपित्थेन ।
 निचुलेनादृष्टिभयं
 व्याधिभयं भवति कुटजेन ॥ १२ ॥
 दूर्वाकुशकुसुमाभ्या-
 मिक्षुर्वह्निश्च कोविदारेण ।

श्यामालताभिवृद्ध्या

बन्धकोऽवृद्धिमायान्ति ॥ १३ ॥

यस्मिन्देशे स्निग्धनिम्बिद्रपचाः

सन्दृश्यन्ते वृक्षगुल्मा लताश्च ।

तस्मिन् वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टा

रूक्षैश्छिद्रैरल्पमम्भः प्रदिष्टम् ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां कुसुम-
लताध्याय एकोनचिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

आर्धास्तमितानुदितात्

सूर्यादस्पष्टं नभो यावत् ।

तावत् सन्ध्याकाल-

श्चिह्नैरेतैः फलं चास्मिन् ॥ १ ॥

मृगशकुनपवनपरिवेध-

परिधिपरिधात्रवृक्षसुरचापैः ।

गन्धर्वनगररविकर-

दण्डरजःस्रोहवर्णैश्च ॥ २ ॥

भैरवमुच्चैर्विरुवन्

मृगोऽसकृद् ग्रामघातमाचष्टे ।

रविदीप्तो दक्षिणतो

महास्वनः सैन्यघातकरः ॥ ३ ॥

अपसव्ये सङ्ग्रामः

सव्ये सेनासमागमः शान्ते ।

मृगचक्रे पवने वा

सन्ध्यायां मिश्रगे दृष्टिः ॥ ४ ॥

दीप्तमृगाण्डजविरुता

प्राक् सन्ध्या देशमाशमाख्याति ।

दक्षिणदिक्स्थैर्विरुता

ग्रहणाय पुरस्य दीप्तास्यैः ॥ ५ ॥

मृहतरोतोरणमयने

सपांशुलोष्टोत्करे ऽनिले प्रबले ।

भैरवरावे रूम्भे

खगपातिनि चाशुभा सन्ध्या ॥ ६ ॥

मन्दपवनावधट्टित-

चलितपलाशद्रुमा विपवना वा ।

मधुरस्वरशान्तविहङ्ग-

मृगरुता पूजिता सन्ध्या ॥ ७ ॥

सन्ध्याकाले स्निग्धा

दण्डतडिन्मत्स्यपरिधिपरिवेषाः ।

सुरपतिचापैरावत-

रविकिरणाद्याशु दृष्टिकराः ॥ ८ ॥

विच्छिन्नविषमविध्वस्त-

विकृतकुटिलापसव्यपरिवृत्ताः ।

तनुह्रस्वविकलकलुषाश्च
 विग्रहादृष्टिदाः किरणाः ॥ ८ ॥
 उद्योतिनः प्रसन्ना
 ऋजवो दीर्घाः प्रदक्षिणावर्ताः ।
 किरणाः शिवाय अगतो
 वितमस्के नभसि भानुमतः ॥ १० ॥
 शुक्लाः करा दिनकृतो
 दिवादिमध्यान्तगामिनः स्निग्धाः ।
 अव्युच्छिन्ना ऋजवो
 दृष्टिकरास्ते ह्यमोघास्थाः ॥ ११ ॥
 कल्पापबधुकपिला
 विचित्रमाञ्जिष्ठहरितशबलाभाः ।
 विदिवानुबन्धिना
 दृष्टयेऽल्पभयदास्तु सप्ताहात् ॥ १२ ॥
 ताम्रा बलपतिवृत्तं
 पीतारुखसन्निभाश्च तद्वसनम् ।
 हरिताः पशुसस्यवधं
 धूमसवर्णा गवां नाशम् ॥ १३ ॥
 माञ्जिष्ठाभाः शस्त्राग्नि-
 सन्धमं बधवः पवनदृष्टिम् ।
 भस्मसदृशास्त्वदृष्टिं
 तनुभावं शबलकल्पायाः ॥ १४ ॥

बन्धूकपुष्पाञ्जनचूर्णसन्निभं
 सान्धं रजो ऽभ्येति यदा दिवाकरम् ।
 लोकस्तदा रोगशतैर्निपीद्यते
 शुक्लं रजो लोकविद्वद्विशान्तये ॥ १५ ॥
 रविकिरणजलदमरुतां
 सङ्घातो दण्डवत् स्थितो दण्डः ।
 स विदिकस्थितो नृपाणा-
 मशुभो दिक्षु द्विजातीनाम् ॥ १६ ॥
 शस्त्रभयातङ्ककरो
 दृष्टः प्राङ्मध्यसन्धिषु दिनस्य ।
 शुक्लाद्यो विप्रादीन्
 यदभिमुखस्तां निहन्ति दिशम् ॥ १७ ॥
 दधिसदृशाग्रो नीलो
 भानुच्छादी खमध्यगो ऽधतरुः ।
 पीतञ्चुरिताश्च घना
 घनमूला भूरिवृष्टिकराः ॥ १८ ॥
 अनुलोमगे ऽधदृष्टे
 समुद्रते यायिनो नृपस्य वधः ।
 बालतरुप्रतिरूपिणि
 युवराजामात्ययोर्मृत्युः ॥ १९ ॥
 कुवलयवैडूर्याम्बुज-
 किञ्चल्काभा प्रभञ्जनोन्मुक्ता ।

सन्ध्या करोति दृष्टिं
 रविकिरणोद्भासिता सद्यः ॥ २० ॥
 अशुभाकृतिघनगन्धर्वनगर-
 नीहारपांशुधूमयुता ।
 प्रादृषि करोत्यवग्रह-
 मन्यतां शस्त्रकोपकरो ॥ २१ ॥
 शिशिरादिषु वर्णाः
 शोणपोतसितचिचपद्मरुधिरनिभाः ।
 प्रकृतिभवाः सन्ध्यायां
 स्वतां शस्ता विहृतिरन्या ॥ २२ ॥
 आयुधधृन्वररूपं
 द्विन्नाभं परभयाय रविगामि ।
 सितखपुरे ऽर्काक्रान्ते
 पुरलाभो भेदने नाशः ॥ २३ ॥
 सितनितान्तघनावरणं रवे-
 र्भवति दृष्टिकरं यदि सव्यतः ।
 यदि च वीरणगुल्मनिभैर्घनै-
 र्दिवसभर्तुरदीप्तदिगुद्भवैः ॥ २४ ॥
 नृपविपत्तिकरः परिघः सितः
 क्षतजतुल्यवपुर्बलकोपकृत् ।
 कनकरूपधरो बलदृष्टिदः
 सवितुरुद्गमकालसमुत्थितः ॥ २५ ॥

उभयपार्श्वगतौ परिधी रवेः

प्रचुरनोयकृतौ वपुषाम्बितौ ।

अथ समस्तककुप्परिवारिणः

परिधयो ऽस्ति कणो ऽपि न वारिणः ॥ २६ ॥

ध्वजातपचपर्वतद्विपाश्वरूपधारिणः ।

जयाय सन्ध्योर्धना रणाय रक्तसन्निभाः ॥ २७ ॥

पलालधूमसञ्चयस्थितोपमा वलाहकाः ।

बलान्धरूक्षमूर्तयो विवर्धयन्ति मूढताम् ॥ २८ ॥

विलम्बिनो द्रुमोपमाः खराखणप्रकाशिनः ।

घनाः शिवाय सन्ध्योः पुरोपमाः शुभावहाः ॥ २९ ॥

दीप्तविहङ्गशिवाद्युगधुष्टा

दण्डरजःपरिधादियुता च ।

प्रत्यहमर्कविकारयुता वा

देशनरेशसुभिष्टवधाय ॥ ३० ॥

प्राची तत्क्षणमेव नक्तमपरा सन्ध्या व्यहादा फलं

सप्ताहात्परिवेषरेणुपरिधाः कुर्वन्ति सद्यो न चेत् ।

तद्वत्स्वर्यकरेन्द्रकार्मुकतडित्प्रत्यर्कमेघानिला-

स्तस्मिन्नेव दिने ऽष्टमे ऽथ विहगाः सप्ताहपाका मृगाः ॥

एकं दीप्त्वा योजनं भाति सन्ध्या

[३१]

विद्युद्भासा षट् प्रकाशीकरोति ।

पञ्चाब्दानां गर्जितं याति शब्दो

नास्तीयता काचिदुक्कानिपाते ॥ ३२ ॥

प्रत्यर्कसज्जः परिधिस्तु तस्य
 चिद्योजना भा परिघस्य पञ्च ।
 षट् पञ्च दृश्यं परिवेषचक्रं
 दशामरेशस्य धनुर्विभाति ॥ ३३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां सन्ध्या-
 तद्वखं नाम चिंशत्तमोऽध्यायः ॥ * ॥

दाहो दिशां राजभयाय पीतो
 देशस्य नाशाय हुताशवर्णः ।
 यश्चारुणः स्यादपसव्यवायुः
 सस्यस्य नार्शं स करोति दृष्टः ॥ १ ॥
 यो ऽतीवदीप्त्या कुरुते प्रकाशं
 छायामपि व्यञ्जयते ऽर्कवद्यः ।
 राज्ञो महद्देदयते भयं सः
 शस्त्रप्रकोपं क्षतजानुरूपः ॥ २ ॥
 प्राक् क्षत्रियाणां सनरेश्वराणां
 प्राग्दक्षिणे शिल्पिकुमारपीडा ।
 याम्ये सहोदरैः पुरुषैस्तु वैश्या
 दूताः पुनर्भूप्रमदाश्च कोणे ॥ ३ ॥
 पश्चात्तु शूद्राः क्षत्रिजीविनश्च
 चौरास्तुरङ्गैः सह वायुदिकस्थे ।

पीडां व्रजन्त्युत्तरतश्च विप्राः
 पाषण्डिनो वाणिजकाश्च शार्दूयाम् ॥ ४ ॥
 नभः प्रसन्नं विमलानि भानि
 प्रदक्षिणं वाति सदागतिश्च ।
 दिशां च दाहः कनकावदातो
 हिताय लोकस्य सपार्थिवस्य ॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दिग्दा-
 हलक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

क्षितिकम्पमाहुरेके
 बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् ।
 भूभारखिन्नदिग्गज-
 विश्रामसमुद्भवं चान्ये ॥ १ ॥
 अनिलोऽनिलेन निहतः
 क्षितौ पतन् सस्वनं करोत्येके ।
 केचित्त्वहृष्टकारित-
 मिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ २ ॥
 गिरिभिः पुरा सपक्षै-
 र्वसुधा प्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च ।
 आकम्पिता पितामह-
 माहामरसदसि सव्रीडम् ॥ ३ ॥

भगवन्नाम ममैत-
 त्वया कृतं यदक्षलेति तन्न तथा ।
 क्रियते ऽचलैश्चलद्भिः
 शक्ताहं नास्य खेदस्य ॥ ४ ॥
 तस्याः सगङ्गादगिरं
 किञ्चित्स्फुरिताधरं विनतमीषत् ।
 साश्रुविलोचनमानन-
 मवलोक्य पितामहः प्राह ॥ ५ ॥
 मन्युं हरेन्द्र धाव्याः
 क्षिप कुलिशं शैलपक्षभङ्गाय ।
 शक्रः कृतमित्युक्ता
 मा भैरिति वसुमतीमाह ॥ ६ ॥
 किन्त्वनिलदहनसुरपति-
 वरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् ।
 प्राग्दिक्षिचतुर्भागेषु
 दिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ ७ ॥
 चत्वार्यार्यमणाद्या-
 न्यादित्यं मृगशिरो ऽश्वयुक् चेति ।
 मण्डलमेतद्वायव्य-
 मस्य रूपाणि सप्ताहात् ॥ ८ ॥
 धूमाकुलीकृताग्ने
 नभसि नभस्वान् रजः क्षिपन् भौमम् ।

विरुजन्नुमांश्च विचरति
 रविरपटुकरावभासी च ॥ ९ ॥
 वायव्ये भूकम्पे
 सस्याम्बुवनौषधीक्षयो ऽभिहितः ।
 श्वययुश्चासोन्माद-
 ज्वरकासभवा वक्षिक्पीडा ॥ १० ॥
 रूपायुधधृदैद्याः
 स्त्रीकविगान्धर्वपण्यशिल्पिजनाः ।
 पीड्यन्ते सौराष्ट्रक-
 कुरुमगधदशार्णमत्स्याश्च ॥ ११ ॥
 पुष्याग्नेयविशाखा-
 भरणीपितृयाजभाग्यसञ्ज्ञानि ।
 वर्गो दैतभुजो ऽयं
 करोति रूपाण्यथैतानि ॥ १२ ॥
 तारोष्कापातावृत-
 मादीप्तमिवाम्बरं सदिग्दाहम् ।
 विचरति मरुत्सहायः
 सप्तार्चिः सप्तदिवसान्तः ॥ १३ ॥
 आग्नेये ऽम्बुदनाशः
 सलिलाशयसङ्क्षयो नृपतिवैरम् ।
 दद्रूविचर्षिकाज्वर-
 विसर्पिकाः पाण्डुरोगश्च ॥ १४ ॥

दोत्तौजसः प्रचण्डाः
 पीद्यन्ते चाक्षकाङ्गवाङ्गीकाः ।
 तङ्गणकलिङ्गवङ्ग-
 द्रविडाः श्वराश्च नैकविधाः ॥ १५ ॥
 अभिजिष्ण्वणधमिष्ठा-
 प्राजापत्यैन्द्रवैश्वमैषाणि ।
 सुरपतिमण्डलमेत-
 द्भवन्ति चास्य स्वरूपाणि ॥ १६ ॥
 चलिताचलवर्ष्माणो
 गम्भीरविराविणस्तद्वित्वन्तः ।
 गवलालिकुलाहिनिभा
 त्रिस्तजन्ति पयः पयोवाहाः ॥ १७ ॥
 ऐन्द्रं श्रुतिकुलजाति-
 स्थातावनिपालगणपविभ्रंसि ।
 अतिसारगलग्रहवदन-
 रोगकण्डर्दिकोपाय ॥ १८ ॥
 काशियुगन्धरपौरव-
 किरातकीराभिसारहस्तमद्राः ।
 अर्बुदसुवास्तुमालव-
 पीडाकरमिष्टदृष्टिकरम् ॥ १९ ॥
 पौष्णाप्यार्द्राश्लेषा-
 मूलाहिर्बुध्नवरुणदेवानि ।

मण्डलमेतद्धारुण-

मस्यापि भवन्ति रूपाणि ॥ २० ॥

नीलोत्पलालिभिन्ना-

ञ्जनत्विषो मधुरराविणो बहुलाः ।

तडिदुङ्गासितदेहा

धाराक्षुशर्वर्षिणो जलदाः ॥ २१ ॥

वारुणमर्णवसरि-

दाश्रितघ्नमतिदृष्टिदं विगतवैरम् ।

गोनर्दचेदिकुकुरान्

किरातवैदेहकान् हन्ति ॥ २२ ॥

षड्भिर्मासैः कम्पो

द्वाभ्यां पाकं च याति निर्घातः ।

अन्यानप्युत्पातान्

जगुरन्ये मण्डलैरेतैः ॥ २३ ॥

[उल्का हरिश्चन्द्रपुरं रजश्च

निर्घातभकम्पककुप्प्रदाहाः ।

वातो ऽतिचण्डो ग्रहणं रवीन्दो-

र्नक्षत्रतारागणवैद्यतानि ॥ २४ ॥

व्यधे दृष्टिर्वैद्यतं वातदृष्टि-

धूमो ऽनग्नेर्विस्फुलिङ्गार्चिषो वा ।

वन्यं सत्त्वं ग्राममध्ये विभेदा

राचावैन्द्रं कार्मुकं दृश्यते वा ॥ २५ ॥

सन्धाविकाराः परिवेषखण्डा
 नद्यः प्रतीपा दिवि तूर्यनादाः ।
 अन्यच्च यत्स्यात् प्रकृतेः प्रतीपं
 तन्मण्डलैरेव फलं निगाद्यम् ॥ २६ ॥]
 हन्त्येन्द्रो वायव्यं
 वायुश्चाप्येन्द्रमेवमन्धोऽन्धम् ।
 वारुणहौतभुजावपि
 वेलानक्षत्रजाः कम्पाः ॥ २७ ॥
 प्रथितनरेश्वरमरण-
 व्यसनान्याग्नेयवायुमण्डल्योः ।
 क्षुद्रयमरकादृष्टिभि-
 रुपताप्यन्ते जनाश्चापि ॥ २८ ॥
 वारुणचौरन्दरयोः
 सुभिद्यश्चिवदृष्टिहार्दयो खोके ।
 गावो ऽतिमृरिप्रयसो
 निहृत्तवैराग्यं सुपाखाः ॥ २९ ॥
 पक्षैश्चतुर्भिरनिल-
 स्त्रिभिरग्निर्देवराट् च सप्ताहात् ।
 सद्यः फलति च वरुणो
 येषु न काखो ऽद्भुतेषूक्तः ॥ ३० ॥
 चलयति पवनः शतद्वयं
 शतममलो दशयोजनाग्नितम् ।

सखिलपतिरशीतिसंयुतं
 कुलिशधरो ऽभ्यधिकं च षष्टिकम् ॥ ३१ ॥
 चिचतुर्थसप्तमदिने
 मासे पक्षे तथा चिपक्षे च ।
 यदि भवति भूमिकम्पः
 प्रधानवृषनाशनो भवति ॥ ३२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां भूमि-
 कम्पलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ० ॥

दिवि भुक्तशुभफलानां
 पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः ।
 धिष्योल्काशनिविद्युत्तारा
 इति पञ्चधा भिन्नाः ॥ १ ॥
 उल्का पक्षेण फलं
 तद्विषयाशनिस्त्रिभिः पक्षैः ।
 विद्युद्द्वेभिः षड्भि-
 स्तद्वितारा विपाचयति ॥ २ ॥
 तारा फलपादकरी
 फलार्धदात्री प्रकीर्तिता धिष्यया ।
 तिस्रः सम्पूर्णफला
 विद्युदयोल्काशनिश्चेति ॥ ३ ॥

अशनिः स्वनेन महता
 दृग्जाम्बुगाश्मवेश्मतरुपशुषु ।
 निपतति विदारयन्ती
 धरातलं चक्रसंस्थाना ॥ ४ ॥
 विद्युत्सन्ध्यासं
 जनयन्ती तटतटस्वना सहसा ।
 कुटिलविशाला निपतति
 जीवेन्धनराशिषु ज्वलिता ॥ ५ ॥
 धिष्ण्या कृशाल्पपुच्छा
 धनूंषि दश दृश्यते ऽन्तराभ्यधिकम् ।
 ज्वलिताङ्गारनिकाशा
 द्यौ हस्तौ सा प्रमाणेन ॥ ६ ॥
 तारा हस्तं दीर्घा
 शुक्ला ताम्राक्षतन्तुरूपा वा ।
 तिर्यग्धश्चोर्ध्वं वा
 याति वियत्युच्चमानेव ॥ ७ ॥
 उष्का शिरसि विशाला
 निपतन्ती वर्धते प्रतनुपुच्छा ।
 दीर्घा भवति च पुरुषं
 मेदा बहवो भवन्त्यस्याः ॥ ८ ॥
 प्रेतप्रहरणखरकरभ-
 नक्रकपिदंघ्रिलाङ्गलम्बगाभाः ।

गोधाहिधूमरूपाः

पापा या बोभयशिरस्का ॥ ९ ॥

ध्वजश्लेषकरिगिरिकमलेन्दु-

तुरगसन्तप्तजतहंसाभाः ।

श्रीवत्सवज्रशङ्ख-

स्वस्तिकरूपाः शिवसुभिष्टाः ॥ १० ॥

अम्बरमध्यादहो

मिपतन्त्यो राजराष्ट्रनाशाय ।

बन्धमती गगनोपरि

विधममाख्याति लोकस्य ॥ ११ ॥

संस्पृशती चन्द्रार्कौ

तद्विस्तृता वा सभूषकम्पा च ।

परचक्रागमनृपबध-

दुर्भिक्षावृष्टिभयजननी ॥ १२ ॥

पौरेतरघ्नमुल्का-

पसव्यकरणं दिवाकरहिमांश्वोः ।

उल्का शुभदा पुरतो

दिवाकरविनिःसृता यातुः ॥ १३ ॥

शुक्ला रक्ता पीता

छष्या चोल्का द्विजादिवर्णघ्नी ।

क्रमशश्चैतान् हन्यु-

र्मूर्धोरःपार्श्वपुच्छस्थाः ॥ १४ ॥

उत्तरदिगादिपतिता
 विघ्नादीनामनिष्टदा रुद्धा ।
 ऋज्वी स्निग्धाखण्डा
 नीचोपगता च तद्दृष्टौ ॥ १५ ॥
 श्यामा वारुणनीला-
 सुगदहनासितभस्मनिभा रुद्धा ।
 सन्ध्यादिनजा वक्रा
 दक्षिता च परागमभयाय ॥ १६ ॥
 नक्षत्रग्रहघाते
 तन्मन्त्रिणां क्षयाय निर्दिष्टा
 उदये घ्नती रवीन्दू
 चैरेतरमृत्त्वमे ऽस्ते वा ॥ १७ ॥
 भाग्यादित्यधमिष्ठा-
 मूलेषूल्काहतेषु युवतीनाम् ।
 विप्रक्षत्रियपीडा
 पुष्यानिशविष्णुदेवेषु ॥ १८ ॥
 ध्रुवसौम्येषु मृगशिरा-
 मृगेषु सदाश्वेषु चैराणाम् ।
 क्षिप्रेषु कलाविदुषां
 पीडा साधारणे च हते ॥ १९ ॥
 कुर्वन्त्येताः पतिता
 देवप्रतिमासु राजराजभयम् ।

शक्रोपरि नृपतीनां
 गृहेषु तत्त्वामिनां पीडाम् ॥ २० ॥
 आशाग्रहोपघाते
 तद्देश्यानां खले कृषिरतानाम् ।
 चैत्यतरौ सम्पतिता
 सत्कृतपीडां करोत्युष्का ॥ २१ ॥
 द्वारि पुरस्य पुरक्षय-
 मयेन्द्रकीले जनक्षयो ऽभिहितः ।
 ब्रह्मायतने विप्रान्
 विनिहन्त्याज्ञोमिनो गोष्ठे ॥ २२ ॥
 क्षेडास्फोटितवादित-
 गीतोत्क्रुष्टस्वना भवन्ति यदा ।
 उष्कानिपातसमये
 भयाय राष्ट्रस्य सनृपस्य ॥ २३ ॥
 यस्याश्विरं तिष्ठति खे ऽनुषङ्गे
 दण्डाकृतिः सा नृपतेर्भयाय ।
 या चोच्चते तन्तुधृतेव खस्था
 या वा महेन्द्रध्वजतुल्यरूपा ॥ २४ ॥
 श्रेष्ठिनः प्रतीपगा तिर्यगा नृपाङ्गनाः ।
 हन्त्यधोमुखी नृपान् ब्राह्मणानयोर्ध्वगा ॥ २५ ॥
 वर्हिपुच्छरूपिणी लोकसङ्ख्यावहा ।
 सर्पवत् प्रसर्पिणी योषितामनिष्टदा ॥ २६ ॥

इन्ति मण्डला पुरं छचवत् पुरोहितम् ।
 वंशगुल्मवत् स्थिता राष्ट्रदोषकारिणी ॥ २७ ॥
 व्यालसूकरोपमा विस्फुलिङ्गमालिनी ।
 खण्डशो ऽथवा गता सस्वना च पापदा ॥ २८ ॥
 सुरपतिचापप्रतिमा राज्यं
 नभसि विखीना जलदान् इन्ति ।
 पवनविखीना कुटिलं याता
 न भवति शस्ता विनिवृत्ता वा ॥ २९ ॥
 अभिभवति यतः पुरं बलं वा
 भवति भयं तत एव पार्थिवस्य ।
 निपतति च यया दिशा प्रदीप्ता
 जयति रिपूनचिरात्तया प्रयातः ॥ ३० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुल्का-
 लक्षणं नाम चयस्त्रिंशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

सम्मूर्च्छिता रवीन्द्रोः
 किरणाः पवनेन मण्डलीभूताः ।
 नानावर्णाकृतय-
 स्तन्वधे व्योम्नि परिवेषाः ॥ १ ॥
 ते रक्तनीलपाण्डुर-
 कापोताश्चाभशबलहरिशुक्लाः ।

इन्द्रियमवबुद्धनिर्गति-
 श्वसनेशपितामहाभिक्ताः ॥ १ ॥
 धनदः करोति मेचक-
 मन्धोऽन्यगुणाश्रयेण चाप्यन्ये ।
 प्रविलीयते मुहुर्मुहु-
 रल्पफलः सोऽपि वायुक्षतः ॥ २ ॥
 चापशिखिरजततैल-
 क्षीरजलाभः स्वकालसम्भूतः ।
 अविकलवृत्तः क्षिग्धः
 परिवेषः शिवसुभिक्षकरः ॥ ४ ॥
 सकलगयनानुचारी
 नैकाभः क्षतजसन्निभो रूक्षः ।
 असकलशकटश्चरासन-
 शृङ्गाटकवत्स्थितः पापः ॥ ५ ॥
 शिखिगलसमेऽतिवर्षं
 बहुवर्णं नृपवधो भयं धूम्रे ।
 हरिचापनिभे युद्धा-
 न्यशोककुसुमप्रभे चापि ॥ ६ ॥
 वर्णनैकेन यदा
 बहुलः क्षिग्धः क्षुराशकाकीर्णः ।
 स्वर्तौ सद्योवर्षं
 करोति पीतश्च दीप्तार्कः ॥ ७ ॥

दीप्तविहङ्गमृगरुतः
 कलुषः सन्धाचयोत्थितो ऽतिमहान् ।
 भयक्षत्तडिदुष्काद्यै-
 र्हतो नृपं हन्ति शस्त्रेण ॥ ८ ॥
 प्रतिदिनमर्कहिमांश्चो-
 रहर्निशं रक्तयोनरेन्द्रवधः ।
 परिविष्टयोरभीक्षां
 लग्नास्तनभःस्थयोस्तदत् ॥ ९ ॥
 सेनापतेर्भयकरो
 द्विमण्डलो माति शस्त्रकोपकरः ।
 चिप्रभृति शस्त्रकोपं
 युवराजभयं नगररोधम् ॥ १० ॥
 दृष्टिस्थहेण मासेन
 विग्रहो वा ग्रहेन्दुभनिरोधे ।
 होराजन्माधिपयो-
 र्जन्मर्क्षे वाशुभो राघ्नः ॥ ११ ॥
 परिवेषमण्डलगतो
 रवितनयः शुद्रधान्यनाशकरः ।
 जनयति च वातदृष्टिं
 स्थावरक्षपिकृन्निहन्ता च ॥ १२ ॥
 भौमे कुमारवत्सपति-
 सैन्यानां विद्रवो ऽग्निशस्त्रभयम् ।

जीवे परिवेषगते
 पुरोहितामात्यन्दपयोडा ॥ १३ ॥
 मन्त्रिस्थावरलेखक-
 परिदृष्टिश्चन्द्रजे सुदृष्टिश्च ।
 शुक्रे यायिस्तृचिय-
 राज्ञां पीडा प्रियं चान्नम् ॥ १४ ॥
 क्षुदनलमृत्युनराधिप-
 शस्त्रेभ्यो जायते भयं केतो ।
 परिविष्टे गर्भभयं
 राक्षो व्याधिर्द्विभयं च ॥ १५ ॥
 युद्धानि विजानीयात्
 परिवेषाभ्यन्तरे द्वयार्जहयोः ।
 दिवसकृतः शस्त्रिणो वा
 क्षुददृष्टिभयं त्रिषु प्रोक्तम् ॥ १६ ॥
 याति चतुर्षु नरेन्द्रः
 सामात्यपुरोहितो वशं मृत्योः ।
 प्रलयमिव विद्धि जगतः
 पञ्चादिषु मण्डलस्थेषु ॥ १७ ॥
 ताराग्रहस्य कुर्यात्
 पृथगेव समुत्थितो नरेन्द्रवधम् ।
 नक्षत्राणामथवा
 यदि केतोर्नोदयो भवति ॥ १८ ॥

विप्रश्चपियविद्वद्भ्या
 भवेत् प्रतिपदादिषु क्रमज्ञः ।
 श्रेणीपुरकोशानां
 पञ्चम्यादिष्वभुभकारी ॥ १८ ॥
 युवराजस्याष्टम्यां
 परतस्त्रिषु पार्थिवस्य दौषकरः ।
 पुररोधो द्वादश्यां
 सैन्यद्वोभस्त्रयोदश्याम् ॥ २० ॥
 नरपतिपत्नीपीडां
 चरिर्बोधो ऽभ्युत्थितचतुर्दश्याम् ।
 कुर्यात् तु पञ्चदश्यां
 पीडां मनुजाधिपस्यैव ॥ २१ ॥
 नागरकाणामभ्यन्तर-
 स्थिता यायिकां च बाह्यस्था ।
 परिवेषमध्यरेखा
 विज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ २२ ॥
 रक्तः श्यामो रूक्षश्च
 भवति येषां पराजयस्तेषाम् ।
 स्निग्धः श्वेतो द्युतिमान्
 येषां भागो जयस्तेषाम् ॥ २३ ॥

इति श्रीवराहमिहिररक्षिता रुद्रसंहितायां परि-
 वेषलक्षणं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

सूर्यस्य विविधवर्णाः
 पवनेन विघटिताः कराः साधे ।
 वियति धनुःसंस्थाना
 ये दृश्यन्ते तदिन्द्रधनुः ॥ १ ॥
 केचिदनन्तकुलोरग-
 निःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः ।
 तद्यायिनां नृपाणा-
 मभिमुखमजयावहं भवति ॥ २ ॥
 अष्टिन्मवनिगाढं
 द्युतिमत्स्निग्धं घनं विविधवर्णम् ।
 द्विरुदितमनुलोमं च
 प्रशस्तमम्भः प्रयच्छति च ॥ ३ ॥
 विदिगुद्भूतं दिक्स्वामि-
 नाशनं व्यस्रजं मरककारि ।
 पाटलपीतकनीलैः
 शस्त्राग्निक्षुत्कृता दौषाः ॥ ४ ॥
 जलमध्ये ऽनादृष्टि-
 र्भुवि सस्यवधस्तरौ स्थिते व्याधिः ।
 वल्मीके शस्त्रभयं
 निशि सचिववधाय धनुरैन्द्रम् ॥ ५ ॥
 दृष्टिं करोत्यदृष्ट्यां
 दृष्टिं दृष्ट्यां निवारयत्यैन्द्र्याम् ।

पश्चात् सदैव दृष्टिं
 कुलिशधृतश्चापमाचष्टे ॥ ६ ॥
 चापं मघोनः कुरुते निशायाम्
 आखण्डलायां दिशि भूपपीडाम् ।
 याम्यापरोदक्प्रभवं निहन्थात्
 सेनापतिं नायकमन्त्रिणौ च ॥ ७ ॥
 निशि सुरचापं सितवर्णाद्यं
 जनयति पीडां दिजपूर्वाणाम् ।
 भवति च यस्यां दिशि तद्देश्यं
 नरपतिमुखं नचिराहन्थात् ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामिन्द्रा-
 युधलक्ष्मं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ * ॥

उदगादिपुरोहितनृप-
 बलपतियुवराजदोषदं स्वपुरम् ।
 सितरक्तपीतकृष्णं
 विप्रादीनामभावाय ॥ १ ॥
 नागरनृपतिजयावह-
 मुदग् विदिकस्थं विवर्धनाशाय ।
 शान्ताशयां दृष्टं
 सतोरखं नृपतिविजयाय ॥ २ ॥

सर्वदिगुत्थं सततोत्थितं च
 भयदं नरेन्द्रराज्ञाणाम् ।
 चौराटविक्रान् हन्या-
 हूमानलशङ्कचापाभम् ॥ ३ ॥
 गन्धर्वनगरमुत्थित-
 मापायदुरमशनिपातवातकरम् ।
 दीप्ते नरेन्द्रवृत्त्यु-
 र्वाभे ऽरिभयं जयः सख्ये ॥ ४ ॥
 अनेकवर्षाकृति खे प्रकाशते
 पुरं पताकाध्वजतोरणाम्बितम् ।
 यदा तदा नागमनुष्यबाजिनां
 पिबत्यस्तुग्धूरि रणे वसुन्धरा ॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां गन्धर्व-
 नगरलक्षणं नाम षट्चिंशोऽध्यायः ॥ ० ॥

प्रतिदूर्यकः प्रशस्त्रो
 दिवसस्तुतुषर्बसप्रभः सिग्धः ।
 वैदूर्यनिभः स्वच्छः
 शुक्लश्च ध्रुमसौमिष्ठः ॥ १ ॥
 पीतो व्याधिं जनय-
 त्वशोकरूपश्च शूलकोपाय ।

प्रतिसूर्याणां माला
 दक्षुभयातङ्कमुपहन्वो ॥ २ ॥
 दिवसकृतः प्रतिसूर्यो
 जलकदुदग्दक्षिणे स्थितो ऽनिलकृत् ।
 उभयस्थः सलिलभयं
 नृपमुपरि निहन्त्यधो जमहा ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां प्रतिसू-
 र्यलक्षणं नाम सप्तचिंशो ऽध्यायः ॥ • ॥

[कथयन्ति पार्थिववधं
 रजसा घनतिमिरसञ्चयनिभेन ।
 अविभाव्यमानगिरिपुर-
 तरवः सर्वा दिशश्छन्नाः ॥ १ ॥
 यस्यां दिशि धूमचयः
 प्राक् प्रभवति नाशमेति वा यस्याम् ।
 आगच्छति सप्ताहात्
 तत्रैव भयं न सन्देहः ॥ २ ॥
 श्वेते रजोधनौघे
 पीडा स्यान्मन्त्रजनपदानां च ।
 नचिरसत् प्रकोपमुपयाति
 शस्त्रमतिसकुला सिद्धिः ॥ ३ ॥

अर्कोदये विजृम्भति
 यदि दिनमेकं दिनद्वयं वापि ।
 स्थगयन्निव गगनतलं
 भयमत्युग्रं निवेदयति ॥ ४ ॥
 अनवरतसञ्चयवहं
 रजनीमेकां प्रधानवृषहन्तृ ।
 श्लेमाय च श्लेषाणां
 विचक्षणां नरेन्द्राणाम् ॥ ५ ॥
 रजनीद्वयं विसर्पति
 यस्मिन् रात्रे रजोधनं बहुलम् ।
 परचक्रस्यागमनं
 तस्मिन् अपि सन्निबोद्धव्यम् ॥ ६ ॥
 निपतति रजनीचितयं
 चतुष्कमप्यन्नरसविनाशाय ।
 रात्रां सैन्यक्षोभो
 रजसि भवेत् पञ्चरात्रभवे ॥ ७ ॥
 केत्वाद्युदयविमुक्तं
 यदा रजो भवति तीव्रभयदायि ।
 शिशिरादन्यचर्त्तौ
 फलमविकलमाहुराचार्याः ॥ ८ ॥
 [इति रजालक्षणम् ॥ ३८ ॥]

पवनः पवनाभिहतो
 गगनादव्रजो यदा समापतति ।
 भवति तदा निर्घातः
 स च पापो दीप्तविहगस्तः ॥ १ ॥
 अर्कोदये ऽधिकरखिक-
 वृषधनियोधाङ्गनाबखिग्वेक्षाः ।
 आप्रहरांशे ऽजाविक-
 मुषहन्त्याच्छूद्रपौरांश्च ॥ २ ॥
 आ मध्याह्नाद्रात्रौपसेविनो
 ब्राह्मणांश्च षोडशति ॥
 वैश्यजलदांस्तृतीये
 क्षैरान् ग्रहरे चतुर्थे च ॥ ३ ॥
 अस्तं याते नीचान्
 प्रथमे यामे निवृन्ति सस्यानि ।
 रात्रौ द्वितीययामे
 पिशाचसङ्घान्निषीडयति ॥ ४ ॥
 तुरगकरिणस्तृतीये
 विनिहन्त्यासायिनश्चतुर्थे च ।
 भैरवजर्जरशब्दे
 याति यतस्तां दिशं वृन्ति ॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां नि-
 र्घातखण्डं नामैकोनचत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

वृश्चिकवृषप्रवेशे
 भानोर्ये बादरायणेनोक्ताः ।
 ग्रीष्मशरत्सस्यानां
 सदसद्योगाः कृतास्त इमे ॥ १ ॥
 भानोरलिप्रवेशे
 केन्द्रैस्तस्माच्छुभग्रहाक्रान्तैः ।
 बलवद्भिः सौम्यैर्वा
 निरीक्षितैर्ग्रीष्मिकविद्वद्भिः ॥ २ ॥
 अष्टमराशिगते ऽर्के
 गुरुशशिनाः कुम्भसिंहस्थितयोः ।
 सिंहघटसंस्थयोर्वा
 निष्पत्तिर्ग्रीष्मसस्यस्य ॥ ३ ॥
 अर्कात्सिते द्वितीये
 बुधे ऽथवा युगपदेव वा स्थितयोः ।
 व्ययगतयोरपि तद्व-
 न्निष्पत्तिरतीव गुरुदृष्ट्या ॥ ४ ॥
 शुभमध्ये ऽलिनि सूर्या-
 न्गुरुशशिनाः सप्तमे परा सम्पत् ।
 अल्पादिस्थे सवितरि
 गुरौ द्वितीये ऽर्धनिष्पत्तिः ॥ ५ ॥
 लाभहिबुकार्थयुक्तैः
 सूर्यादलिगात्सितेन्दुशशिपुत्रैः ।

सस्यस्य परा सम्यत्
 कर्मणि जीवे गवां चाग्न्या ॥ ६ ॥
 कुम्भे गुरुर्गवि शशी
 सूर्यो ऽलिमुखे कुजार्कजौ मकरे ।
 निष्पत्तिरस्ति महती
 पश्चात् परचक्ररोगभयम् ॥ ७ ॥
 मध्ये पापग्रहयोः
 सूर्यः सस्यं विनाशयत्यलिगः ।
 पापः सप्तमराशौ
 जातं जातं विनाशयति ॥ ८ ॥
 अर्थस्थाने क्रूरः
 सौम्यैरनिरोक्षितः प्रथमजातम् ।
 सस्यं निहन्ति पश्चा-
 दुक्तं निष्पादयेद्युक्तम् ॥ ९ ॥
 जामिचकेन्द्रसंस्थौ
 क्रूरौ सूर्यस्य दृष्टिकस्थस्य ।
 सस्यविपत्तिं कुरुतः
 सौम्यैर्दृष्टौ न सर्वत्र ॥ १० ॥
 दृष्टिकसंस्थादर्कात्
 सप्तमषष्ठोपगौ यदा क्रूरौ ।
 भवति तदा निष्पत्तिः
 सस्यानामर्घपरिहानिः ॥ ११ ॥

विधिनानेनैव रवि-

हृषप्रवेशे शरत्समुत्थानाम् ।

विज्ञेयः सस्यानां

नाशाय शिवाय वा तज्ज्ञैः ॥ १२ ॥

चिषु मेषादिषु सूर्यः

सौम्ययुतो वीक्षितो ऽपि वा विचरन् ।

ग्रष्मिकधान्यं कुरुते

समर्थमभयोपयोग्यं च ॥ १३ ॥

कार्मुकमृगघटसंस्थः

शारदस्य तद्वदैव रविः ।

सङ्ग्रहकाले ज्ञेयो

विपर्ययः क्रूरहग्यागात् ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायां सस्य-
जातकं नाम चत्वारिंशो ऽध्यायः ॥ * ॥

ये येषां द्रव्याणा-

मधिपतयो राशयः समुद्दिष्टाः ।

मुनिभिः शुभाशुभार्थं

तानाममतः प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥

वस्त्राविककुतुपानां

मत्सरगोधूमरारुक्कयवानाम् ।

स्थलसम्भवौषधीनां
 कनकस्य च कीर्तितो मेषः ॥ २ ॥
 गवि वस्त्रकुसुमगोधूम-
 शालियवमहिषसुरभितनयाः स्युः ।
 मिथुने ऽपि धान्यशारद-
 वल्लीशालूककर्पासाः ॥ ३ ॥
 कर्किणि कोद्रवकदली-
 दूर्वाफलकन्दपञ्चोच्चानि ।
 सिंहे तुषधान्यरसाः
 सिंहादीनां त्वचः सगुडाः ॥ ४ ॥
 षष्ठे ऽतसीकलायाः
 कुलथगोधूममुञ्जनिष्पावाः ।
 सप्तमराशौ माघा
 गोधूमाः सर्षपाः सबवाः ॥ ५ ॥
 अष्टमराशाविष्टुः
 सैव्यं लोहान्यजाविकं चापि ।
 नवमे तु तुरगलवशा-
 म्बरास्त्रतिलधान्यमूलानि ॥ ६ ॥
 मकरे तरुगुल्माद्यं
 सैव्येक्षुमुषर्षाक्षणां लोहानि ।
 कुम्भे सलिलजफलकुसुम-
 रत्नचिचयश्चि रूपाणि ॥ ७ ॥

मीने कपालसम्भव-
 रत्नान्यम्बूद्भवानि वज्राणि ।
 स्नेहाश्च नैकरूपा
 व्याख्याता मत्स्यजातं च ॥ ८ ॥
 राशेश्चतुर्दशार्थाय-
 सप्तनवपञ्चमस्थितो जीवः ।
 द्योकादशदशपञ्चाष्टमेषु
 शशिजश्च वृद्धिकरः ॥ ९ ॥
 षट्सप्तमगो हानिं
 वृद्धिं शुक्रः करोति शेषेषु ।
 उपचयसंस्थाः क्रूराः
 शुभदाः शेषेषु हानिकराः ॥ १० ॥
 राशेर्यस्य क्रूराः
 पीडास्थानेषु संस्थिता बलिनः ।
 तत्प्रोक्तद्रव्याणां
 महार्घता दुर्लभत्वं च ॥ ११ ॥
 द्रष्टव्याने सौम्या
 बलिनो येषां भवन्ति राशीनाम् ।
 तद्द्रव्याणां वृद्धिः
 सामर्थ्यमदुर्लभत्वं च ॥ १२ ॥
 गोचरपीडायामपि
 राशिर्बलिभिः शुभग्रहेर्दृष्टः ।

पीडां न करोति तथा

क्रूरैरेवं विपर्यासः ॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां द्रव्यनि-
श्चयो नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

अतिवृष्ट्युल्कादण्डान्

परिवेषग्रहणपरिधिपूर्वांश्च ।

दृष्ट्वा मावास्थाया-

मुत्पातान् पूर्णमास्यां च ॥ १ ॥

ब्रूयादर्धविशेषान्

प्रतिमासं राशिषु क्रमात्सूर्ये ।

अन्यतिथावुत्पाता

ये ते डमरार्तये राज्ञाम् ॥ २ ॥

मेघोपगते सूर्ये

ग्रीष्मजधान्यस्य सङ्ग्रहं कुर्यात् ।

वनमूलफलस्य वृषे

चतुर्थमासे तयोर्लाभः ॥ ३ ॥

मिथुनस्थे सर्वरसान्

धान्यानि च सङ्ग्रहं समुपनीय ।

षष्ठे मासे विपुलं

विक्रीणन् प्राप्नुयात्लाभम् ॥ ४ ॥

कर्किण्यर्के मधुगन्ध-
 तैलघृतफाणितानि विनिधाय ।
 द्विगुणा द्वितीयमासे
 लब्धिर्हीनाधिके छेदः ॥ ५ ॥
 सिंहे सुवर्णमणिचर्म-
 वर्मशस्त्राणि मैक्तिकं रजतम् ।
 पञ्चममासे लब्धि-
 विक्रेतुरतो ऽन्यथा छेदः ॥ ६ ॥
 कन्यागते दिनकरे
 चामरखरकरभवाजिनां ज्ञेता ।
 षष्ठे मासे द्विगुणं
 लाभमवाप्नोति विक्रीणम् ॥ ७ ॥
 तैललिनि तान्तवभाण्डं
 मणिकम्बलकाचपीतकुसुमानि ।
 आदद्याद्धान्यानि च
 षण्मासाद्विगुणिता वृद्धिः ॥ ८ ॥
 वृश्चिकसंस्थे सवितरि
 फलकन्दकमूलविविधरत्नानि ।
 वर्षद्वयमुपितानि
 द्विगुणं लाभं प्रयच्छन्ति ॥ ९ ॥
 चापगते गृह्णीयात्
 कुक्कुमशङ्खप्रवालकाचानि ।

मुक्ताफलानि च ततो
 वर्षार्धाद्विगुणतां यान्ति ॥ १० ॥
 मृगघटने गृह्णीयाद्
 दिवाकरे सोहभाण्डधान्यानि ।
 स्थित्वा मासं दद्या-
 स्त्राभार्थी द्विगुणमाप्नोति ॥ ११ ॥
 सवितरि अघमुपयाते
 मूलफलं कन्दभाण्डरत्नानि ।
 संस्थाप्य वत्सरार्धं
 लाभकमिष्टं समाप्नोति ॥ १२ ॥
 राशौ राशौ यस्मिन्
 शिशिरमयूखः सहस्रकिरणो वा ।
 युक्तो ऽधिमिचदृष्ट-
 स्तत्रायं लाभको दिष्टः ॥ १३ ॥

सवितृसहितः सम्पूर्णो वा शुभैर्युतवीक्षितः
 शिशिरकिरणः सद्यो ऽर्घ्यस्य प्रदृष्टिकरः स्मृतः ।
 अशुभसहितः सन्दृष्टो वा दिनस्तथैवा रविः
 प्रतिगृहगतान् भावान् बुद्ध्वा वदेत्सदसत् फलम् ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहिताग्रामर्घका-
 खं नाम द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ • ॥

ब्रह्माण्मूचुरमरा
 भगवञ्छक्ताः स्म नासुरान्समरे ।
 प्रतियोधयितुमतस्त्वां
 शरण्यशरणं समुपयाताः ॥ १ ॥
 देवानुवाच भगवान्
 क्षीरोदे केशवः स वः केतुम् ।
 यं दास्यति तं दृष्ट्वा
 नाजौ स्थास्यन्ति वो दैत्याः ॥ २ ॥
 लब्धवराः क्षीरोदं
 गत्वा ते तुष्टुवुः सुराः सेन्द्राः ।
 श्रीवत्साङ्गं कैस्तुभ-
 मणिकिरणोद्भासितोरस्कम् ॥ ३ ॥
 श्रीपतिमचिन्त्यमसमं
 समन्ततः सर्वदेहिनां सूक्ष्मम् ।
 परमात्मानमनादिं
 विष्णुमविज्ञातपर्यन्तम् ॥ ४ ॥
 तैः संस्तुतः स देव-
 स्तुतोष नारायणो ददौ चैषाम् ।
 ध्वजमसुरसुरबधूमुख-
 कमलवनतुषारतीक्ष्णांशुम् ॥ ५ ॥
 तं विष्णुतेजोभवमष्टचक्रे
 रथे स्थितं भास्वति रत्नचिचे ।

देदीप्यमानं शरदीव सूर्यं
 ध्वजं समासाद्य मुनेद शक्रः ॥ ६ ॥
 सकिङ्किणीजालपरिस्कृतेन
 सक्छबधण्टापिटकान्वितेन ।
 समुच्छितेनामरराड् ध्वजेन
 निन्ये विनाशं समरे ऽरिसैन्यम् ॥ ७ ॥
 उपरिचरस्यामरपो
 वसोर्ददौ चेदिपस्य वेणुमयीम् ।
 यष्टिं तां स नरेन्द्रो
 विधिवत्सम्पूजयामास ॥ ८ ॥
 प्रीतो महेन मघवान्
 प्राह्वैवं ये वृषाः करिष्यन्ति ।
 वसुवदसुमन्तस्ते
 भुवि सिद्धाश्चा भविष्यन्ति ॥ ९ ॥
 मुदिताः प्रजाश्च तेषां
 भयरोगविवर्जिताः प्रभूतान्नाः ।
 ध्वज एव चाभिधास्यति
 जगति निमित्तैः फलं सदसत् ॥ १० ॥
 पूजा तस्य नरेन्द्रै-
 र्वल्लवृद्धिजयार्थिभिर्यथा पूर्वम् ।
 शक्राज्ञया प्रयुक्ता
 तामागमतः प्रवक्ष्यामि ॥ ११ ॥

तस्य विधानं शुभकरण-
 दिवसनक्षत्रमङ्गलमुद्घर्तैः ।
 प्रास्थानिकैर्वनमिया-
 दैवज्ञः सूचधारश्च ॥ १२ ॥
 उद्यानदेवतालय-
 पितृवनवल्मीकमार्गचित्तिजाताः ।
 कुलोर्ध्वशुष्ककण्टकि-
 वल्लीवन्दाकयुक्ताश्च ॥ १३ ॥
 बहुविहगालयकोटर-
 पवनानलपीडिताश्च ये तरवः ।
 ये च स्युः स्त्रीसञ्ज्ञा
 न ते शुभाः शक्रकेत्वर्थे ॥ १४ ॥
 श्रेष्ठो ऽर्जुनो ऽश्वकर्णः
 प्रियकधवोदुम्बराश्च पञ्चैते ।
 एतेषामन्यतमं
 प्रशस्तमथवापरं दृष्टम् ॥ १५ ॥
 गौरासितक्षितिभवं
 सम्पूज्य यथाविधि द्विजः पूर्वम् ।
 विजने समेत्य राक्षौ
 स्पृष्ट्वा ब्रूयादिमं मन्त्रम् ॥ १६ ॥

यानीह दृष्ट्वे भूतानि तेभ्यः स्वस्ति नमो ऽस्तु वः ।
 उपहारं गृहीत्वेमं क्रियतां वासपर्ययः ॥ १७ ॥

पार्थिवस्त्वां वरयते स्वस्ति ते ऽस्तु नगोत्तम ।

ध्वजार्थं देवराजस्य पूजेयं प्रतिवृत्तताम् ॥ १८ ॥

द्विन्द्यात् प्रभातसमये

दृक्षमुदक् प्राङ्मुखो ऽपिवा भूत्वा ।

परशोर्जर्जरशब्दो

नेष्टः स्निग्धो घनश्च हितः ॥ १९ ॥

नृपजयदमविध्वस्तं

पतनमनाकुञ्चितं च पूर्वोदक् ।

अविलग्नं चान्यतरौ

विपरीतमतस्त्यजेत्यतितम् ॥ २० ॥

द्वित्वाग्रे चतुरङ्गुल-

मष्टौ मूले जले क्षिपेद्यष्टिम् ।

उद्धृत्य पुरद्वारं

शकटेन नयेन्मनुष्यैर्वा ॥ २१ ॥

अरभङ्गे बलभेदो

नेम्या नाशो बलस्य विज्ञेयः ।

अर्थक्षयो ऽक्षभङ्गे

तथास्त्रिभङ्गे च वर्धक्किनः ॥ २२ ॥

भाद्रपदशुक्लपक्ष-

स्याष्टम्यां नागरैर्दत्तो राजा ।

दैवज्ञसचिवकञ्चुकि-

विप्रप्रमुखैः सुवेषधरैः ॥ २३ ॥

अहताम्बरसंवीतां
 यष्टिं पौरन्दरीं पुरं पौरैः ।
 स्रग्गन्धधूपयुक्तां
 प्रवेशयेच्छङ्खतूर्यरवैः ॥ २४ ॥
 रुचिरपताकातोरण-
 वनमालालङ्कृतं प्रहृष्टजनम् ।
 सम्मार्जितार्चितपथं
 सुवेषगणिकाजनाकीर्णम् ॥ २५ ॥
 अभ्यर्चितापणयुष्टं
 प्रमूतपुण्याहवेदनिर्घोषम् ।
 नटनर्तकगेयज्ञै-
 राकीर्णचतुष्पथं नगरम् ॥ २६ ॥
 तच्च पताकाः श्वेता
 विजयाय भवन्ति रोगदाः पीताः ।
 जयदाश्च चिचरूपा
 रक्ताः शस्त्रप्रकोपाय ॥ २७ ॥
 यष्टिं प्रवेशयन्तीं
 निपातयन्तो भयाय नागाद्याः ।
 बालानां तलशब्दे
 सङ्ग्रामः सत्त्वयुद्धे वा ॥ २८ ॥
 सन्तक्ष्य पुनस्तक्षा
 विधिवद्यष्टिं प्ररोपयेद्यन्त्रे ।

जागरमेकादश्यां

नरेश्वरः कारयेच्चास्याः ॥ २६ ॥

सितवस्त्रोष्णीषधरः

पुरोहितः शाक्यैष्णवैर्मन्त्रैः ।

जुहुयादग्निं सांवत्सरो

निमित्तानि गृह्णीयात् ॥ ३० ॥

इष्टद्रव्याकारः

सुरभिः स्निग्धो घनो ऽनलो ऽर्चिष्मान् ।

शुभकृदतो ऽन्यो नेष्टो

याचायां विस्तरौ ऽभिहितः ॥ ३१ ॥

स्वाहावसानसमये स्वयमुज्ज्वलार्चिः

स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो हुतभुग् नृपस्य ।

गङ्गादिवाकरसुताजलचारुहारां

धार्चो समुद्ररसनां वशगां करोति ॥ ३२ ॥

चामीकराशोककुरण्टकाज-

वैडूर्यनीलोत्पलसन्निभे ऽग्नौ ।

न ध्वान्तमन्तर्भवने ऽवकाशं

करोति रत्नांशुहतं नृपस्य ॥ ३३ ॥

येषां रथौघार्णवमेघदन्तिनां

समस्वनो ऽग्निर्यदिवापि दुन्दुभेः ।

तेषां मदान्धेभघटाविघट्टिता

भवन्ति याने तिमिरोपमा दिशः ॥ ३४ ॥

ध्वजकुम्भद्वयेभमूढता-
 मनुरूपे वशमेति मूढताम् ।
 उदयास्तधराधराधरा
 हिमवद्विन्ध्यपयोधरा धरा ॥ ३५ ॥
 द्विरदमदमहीसरोजलाजै-
 र्द्युतमधुना च हुताशने सगन्धे ।
 प्रणतनृपशिरोमणिप्रभाभि-
 र्भवति पुरम्भुरितेव भूर्ध्वपस्य ॥ ३६ ॥
 उक्तं यदुत्तिष्ठति शक्रकेतौ
 शुभाशुभं सप्तमरीचिरूपैः ।
 तज्जन्मयज्ञग्रहशान्तियाचा-
 विवाहकालेष्वपि चिन्तनीयम् ॥ ३७ ॥
 गुडपूपपायसाद्यै-
 र्विप्रानभ्यर्च्य दक्षिणाभिश्च ।
 अवशेन द्वादश्याम्
 उत्थाप्योऽन्यत्र वा अवणात् ॥ ३८ ॥
 शक्रकुमार्यः कार्यः
 ग्राह मनुः सप्त पञ्च वा तज्जैः ।
 नन्दोपनन्दसज्जो
 पादेनार्धेन चोच्छ्रायात् ॥ ३९ ॥
 षोडशभागाभ्यधिके
 जयविजये द्वे वसुन्धरे चान्ये ।

अधिका शक्रजनिचो
 मध्ये ऽष्टांशेन चैतासाम् ॥ ४० ॥
 प्रीतैः कृतानि विबुधै-
 र्यानि पुरा भूषणानि सुरकेतोः ।
 तानि क्रमेण दद्यात्
 पिटकानि विचित्ररूपाणि ॥ ४१ ॥
 रक्ताशोकनिकाशं
 चतुरश्रं विश्वकर्मणा प्रथमम् ।
 रसना स्वयम्भुवा
 शङ्करेण चानेकवर्णधरी ॥ ४२ ॥
 अष्टाश्रि नीलरक्तं
 तृतीयमिन्द्रेण भूषणं दत्तम् ।
 असितं यमश्चतुर्थं
 मत्स्यरक्तं कान्तिमदयश्चत् ॥ ४३ ॥
 मञ्जिष्ठाभं वरुणः
 षडश्रि तत्पञ्चमं ज्योतिर्मणिभम् ।
 मायूरं केयूरं
 षष्ठं वायुर्जलदनीलम् ॥ ४४ ॥
 स्कन्दः स्वं केयूरं
 सप्तममद्दहज्जाय बहुचित्रम् ।
 अष्टममनलज्वाला-
 सङ्काशं हव्यभुग्दत्तम् ॥ ४५ ॥

वैडूर्यसहस्रमिन्दु-
 र्नवमं ग्रैवेयकं ददावन्त्यत् ।
 रथचक्राभं दशमं
 सूर्यस्त्वष्टा प्रभायुक्तम् ॥ ४६ ॥
 एकादशमुद्गं
 विश्वे देवाः सरोजसङ्काशम् ।
 द्वादशमपि च निवशं
 मुनयो नीलोत्पलाभासम् ॥ ४७ ॥
 किञ्चिदधजर्ध्वनिर्णत-
 मुपरि विशालं त्रयोदशं केतोः ।
 शिरसि बृहस्पतिशुक्रौ
 लाक्षारससन्निभं ददतुः ॥ ४८ ॥
 यद्यद्येन विनिर्मित-
 ममरेण विभूषणं ध्वजस्यार्थं ।
 तत्तत्तद्दैवत्यं
 विज्ञातव्यं विपश्चिद्भिः ॥ ४९ ॥
 ध्वजपरिमाणव्यंशः
 परिधिः प्रथमस्य भवति पिठकस्य ।
 परतः प्रथमात्रयमा-
 दष्टांशाष्टांशहीनानि ॥ ५० ॥
 कुर्यादहनि चतुर्थे
 पूरयामिन्द्रध्वजस्य शास्त्रज्ञः ।

मनुना चागमगीतान्
 मन्त्रानेतान् पठेन्नियतः ॥ ५१ ॥
 हरार्कवैवस्वतशक्रसोमै-
 र्धनेशवैश्वानरपाशधृद्धिः ।
 महर्षिसहैः सदिगप्सरोभिः
 शुक्राङ्गिरःस्कन्दमरुद्गणैश्च ॥ ५२ ॥
 यथा त्वमूर्जस्कर नैकरूपैः
 समर्चितस्त्वाभरणैरुदारैः ।
 तथेह तान्याभरणानि देव
 शुभानि सम्प्रोतमना गृहाण ॥ ५३ ॥
 अजो ऽव्ययः शाश्वत एकरूपो
 विष्णुर्वराहः पुरुषः पुराणः ।
 त्वमन्तकः सर्वहरः कृशानुः
 सहस्रशीर्षा शतमन्युरोद्यः ॥ ५४ ॥
 कविं सप्तजिह्वं चातारम्
 इन्द्रमवितारं सुरेशम् ।
 ज्ञयामि शक्रं वृचह्वं सुषेणम्
 अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्तु ॥ ५५ ॥
 प्रपूरणे चोच्छ्रयणे प्रवेशे
 ज्ञाने तथा माल्यविधौ विसर्गे ।
 पठेदिमान्नृपतिः सोपवासे
 मन्त्राङ्गुभान् पुरुङ्गतस्य केतोः ॥ ५६ ॥

छत्रध्वजादर्शफलार्धचन्द्रै-
 विंचिचमालाकदलीक्षुदण्डैः ।
 सव्यालसिंहैः पिटकैर्गवाक्षै-
 रलङ्कृतं दिक्षु च लोकपालैः ॥ ५७ ॥
 अश्विन्नरज्जुं दृढकाष्ठमातृकं
 सुस्निष्टयन्मार्गलपादतोरणम् ।
 उत्थापयेत्क्षेत्रं सहस्रचक्षुषः

सारद्रुमाभग्नकुमारिकान्वितम् ॥ ५८ ॥

अविरतजनरावं मङ्गलाशीःप्रणामैः
 षट्पटद्वन्द्वैः शङ्खभेर्यादिभिश्च ।
 श्रुतिविहितबचोभिः पापठद्विश्च विप्रै-
 रशुभरहितशब्दं केतुमुत्थापयीत ॥ ५९ ॥
 फलदधिघृतलाजाक्षौद्रपुष्पाग्रहस्तैः
 प्रणिपतितशिरोभिस्तुष्टुवद्विश्च पौरैः ।
 धृतमनिमिषभर्तुः केतुमीशः प्रजानाम्
 अरिनगरनताग्रं कारयेद्विज्जघाय ॥ ६० ॥
 नातिद्रुतं न च विलम्बितमप्रकम्पम्
 अध्वस्तमाल्यपिटकादिविभूषणं च ।
 उत्थानमिष्टमशुभं यदतो ऽन्यथा स्यात्
 तच्छान्तिभिर्नरपतेः शमयेत्पुरोधाः ॥ ६१ ॥
 क्रव्यादकौशिककपोतककाककक्षैः
 केतुस्थितैर्महदुग्रान्ति भयं नृपस्य ।

चापेण चापि युवराजभयं वदन्ति
श्येनो विलोचनभयं निपतन् करोति ॥ ६२ ॥

छत्रभङ्गपतने नृपस्यु-
स्तस्करान्मधु करोति निलीनम् ।
इन्ति चाप्यथ पुरोहितमुल्का
पार्थिवस्य महिषीमशनिश्च ॥ ६३ ॥
राज्ञीविनाशं पतिता पताका
करोत्यदृष्टिं पिटकस्य पातः ।

मध्याग्रमूलेषु च केतुभङ्गो
निहन्ति मन्त्रिक्षितिपालपौरान् ॥ ६४ ॥
धूमावृते शिखिभयं तमसा च मोक्षो
व्यालैश्च भग्नपतितैर्न भवन्त्यमात्याः ।
ग्लान्यन्युदक्प्रभृति च क्रमशो द्विजाद्या
भङ्गे च बन्धकिवधः कथितः कुमार्याः ॥ ६५ ॥

रज्जुत्सङ्गच्छेदने बालपीडा
राज्ञो मातुः पीडनं मातृकायाः ।
यद्यत्कुर्युर्बालकाश्चारणा वा
तत्तत्तादृग्भावि पापं शुभं वा ॥ ६६ ॥
दिनचतुष्टयमुत्थितमर्चितं
समभिपूज्य नृपो ऽहनि पञ्चमे ।
प्रकृतिभिः सह लक्ष्म विसर्जयेद्
कलभिदः स्वबलाभिविष्टद्वये ॥ ६७ ॥

उपरिचरवसुप्रवर्तितं
 नृपतिभिरप्यनु सन्ततं कृतम् ।
 विधिमिममनुमन्य पार्थिवो
 न रिपुकृतं भयमाप्नुयादिति ॥ ६८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामिन्द्र-
 ध्वजसम्पन्नाम चित्रत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ० ॥

भगवति जलधरपक्ष्म-
 क्षपाकरार्केक्षणे कमलनाभे ।
 उन्मीलयति तुरङ्गम-
 करिनरनीराजनं कुर्यात् ॥ १ ॥
 द्वादश्यामष्टम्यां
 कार्तिकशुक्लस्य पञ्चदश्यां वा ।
 आश्वयुजे वा कुर्या-
 न्नीराजनसञ्ज्ञितां शान्तिम् ॥ २ ॥
 नगरोत्तरपूर्वदिशि
 प्रशस्तभूमौ प्रशस्तदारुमयम् ।
 षोडशहस्तोच्छ्रायं
 दशविपुलं तोरणं कार्यम् ॥ ३ ॥
 सर्जोदुम्बरशाखा-
 ककुभमयं शान्तिसद्मं कुशबहुलम् ।

वंशविनिर्मितमत्स्य-

भजचक्रालङ्कृतदारम् ॥ ४ ॥

प्रतिसरया तुरगाणां

भक्ष्यातकशालिकुष्ठसिद्धार्थान् ।

कण्डेषु निबध्नीयात्

पुष्ट्यर्थं शान्तिगृहगानाम् ॥ ५ ॥

रविवरुणविश्वदेव-

प्रजेशपुरुङ्गतवैष्णवैर्मन्त्रैः ।

सप्ताहं शान्तिगृहे

कुर्याच्छान्तिं तुरङ्गाणाम् ॥ ६ ॥

अभ्यर्चिता न परुषं

वक्तव्या नापि ताडनीयास्ते ।

पुण्याहशङ्खतूर्य-

अनिगीतरवैर्विमुक्तभयाः ॥ ७ ॥

प्राप्ते ऽष्टमे ऽह्नि कुर्या-

दुदक्षुः तोरणस्य दक्षिणतः ।

कुशचोराहतमाश्रम-

मग्निं पुरतो ऽस्य वेद्यां च ॥ ८ ॥

चन्दनकुष्ठसमङ्गा-

हरितालमनःशिलाप्रियङ्गुवचाः ।

दन्त्यमृताञ्जनरजनी-

सुवर्णपुष्पाग्निमन्याश्च ॥ ९ ॥

श्वेतां सपूर्णकोशां
 कटम्भरात्रायमाणसहदेवीः ।
 नागकुसुमं स्वगुप्तां
 शतावरीं सोमराजो च ॥ १० ॥
 कलशेषेतान् कृत्वा
 सम्भारानुपहरेदलिं सम्यक् ।
 भक्षैर्नानाकारै-
 र्मधुपायसयावकप्रचुरैः ॥ ११ ॥
 खदिरपलाशोदुम्बर-
 काश्मर्यश्वत्यनिर्मिताः समिधः ।
 सुक्कनकाद्रजताद्या
 कर्तव्या भूतिकामेन ॥ १२ ॥
 पूर्वाभिमुखः श्रीमान्
 वैयाघ्रे चर्मणि स्थितो राजा ।
 तिष्ठेदनलसमीपे
 तुरंगभिषग्दैववित्सहितः ॥ १३ ॥
 यात्रायां यदभिहितं
 ग्रहयज्ञविधौ महेन्द्रकेतौ च ।
 वेदीपुरोहितानल-
 लक्षणमस्मिंस्तदवधार्यम् ॥ १४ ॥
 लक्षणयुक्तं तुरगं
 विरदवरं चैव दीक्षितं ज्ञातम् ।

अहतसिताम्बरगन्ध-
 सगंधूपाभ्यर्चितं कृत्वा ॥ १५ ॥
 आश्रमतोरणमूलं
 समुपनयेत्सान्वयञ्जनैर्वाचा ।
 वादिचशङ्खपुण्याह-
 निःस्वनापूरितदिगन्तम् ॥ १६ ॥
 यद्यानीतस्तिष्ठेद्
 दक्षिणचरणं हयः समुत्क्षिप्य ।
 स जयति तदा नरेन्द्रः
 शङ्खचक्रादिना यत्नात् ॥ १७ ॥
 चस्यक्षेष्टो राज्ञः
 परिग्रहेषं चेष्टितं द्विपहयानाम् ।
 याचायां व्याख्यातं
 तदिह त्रिचिन्त्यं यथायुक्ति ॥ १८ ॥
 पिण्डमभिमन्त्र्य दद्यात्
 पुरोहितो वाजिने स यदि जिघ्रेत् ।
 अश्लीयाद्वा जयक-
 द्विपरीतो ऽतो ऽन्यथाभिहितः ॥ १९ ॥
 कलशोदकेषु शाखा-
 माक्ष्माव्यादुम्बरीं स्पृशेत्तुरगान् ।
 शान्तिकपौष्टिकमन्त्रै-
 रेवं सेनां सव्यपनागाम् ॥ २० ॥

शान्तिं राष्ट्रविष्टौ
 कृत्वा भूयो ऽभिचारकर्मन्त्रैः ।
 मृन्मयमरिं विभिन्द्या-
 ष्छूलेनारःस्थले विप्रः ॥ २१ ॥
 खलिनं हयाय दद्या-
 दभिमन्य पुरोहितस्ततो राजा ।
 आरुद्धोदक्पूर्वां
 यायाम्नीराजितः सबलः ॥ २२ ॥
 मृदङ्गशङ्खध्वनिहृष्टकुञ्जर-
 स्रवण्मदामोदसुगन्धिमारुतः ।
 शिरोमणिव्रातचलत्प्रभाचयै-
 र्ज्वलन्निवस्वानिव तोयदात्यये ॥ २३ ॥
 हंसपङ्क्तिभिरितस्ततो ऽद्रिराट्
 सम्पतद्भिरिव शुक्लचामरैः ।
 मृष्टगन्धपवनानुवाहिभि-
 र्धूयमानरुचिरस्रगम्बरः ॥ २४ ॥
 नैकवर्णमणिवज्रभूषितै-
 र्भूषितो मुकुटकुण्डलाङ्गदैः ।
 भूरिरत्नकिरणानुरञ्जितः
 शक्रकामुकरुचं समुदहन् ॥ २५ ॥
 उत्पतद्भिरिव खं तुरङ्गमै-
 र्दारयद्भिरिव दन्तिभिर्धराम् ।

निर्जितारिभिरिवामरैर्नरैः
 शक्रवत्परिवृतो ब्रजेऋषः ॥ २६ ॥
 सवज्जमुक्ताफलमूषणो ऽथवा
 सितस्रगुष्णीषविलेपनाम्बरः ।
 धृतातपचो गजपृष्ठमाश्रितो
 घनोपरीवेन्दुतले ध्रुवोः सुतः ॥ २७ ॥
 सम्प्रहृष्टनरवाजिकुञ्जरं
 निर्मलप्रहरणांगुभासुरम् ।
 निर्विकारमरिपक्षभीषणं
 यस्य सैन्यमचिरात्स गां जयेत् ॥ २८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नीरा-
 जनविधिर्नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

खञ्जनको नामायं
 यो विहगस्तस्य दर्शने प्रयत्ने ।
 प्रोक्तानि यानि मुनिभिः
 फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥
 स्थूलो ऽभ्युन्नतकण्ठः
 दृष्णागलो भद्रकारको भद्रः ।
 आ कण्ठमुखात् दृष्णाः
 सम्पूर्णः पूरयत्याशाम् ॥ २ ॥

कृष्णो गले ऽस्य विन्दुः
 सितकरटान्तः स रिक्तकद्रिक्तः ।
 पीतो गोपीत इति
 क्लेशकरः खञ्जनो दृष्टः ॥ ३ ॥
 अथ मधुरसुरभिफलकुसुम-
 तरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु ।
 करितुरगभुजगमूर्ध्नि
 प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ ४ ॥
 गोगोष्ठसत्समागम-
 यज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे ।
 हस्तितुरङ्गमशाला-
 च्छचध्वजचामराद्येषु ॥ ५ ॥
 हेमसमीपसिताम्बर-
 कमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु ।
 दधिपाचधान्यकूटेषु च
 श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ ६ ॥
 पङ्के स्वादन्नाप्ति-
 गौरससम्पच्च गोमयोपगते ।
 शाङ्गलगे वस्त्राप्तिः
 शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ ७ ॥
 गृहपटले ऽर्थभ्रंशो
 वधे बन्धो ऽशुचौ भवति रोगः ।

पृष्ठे त्वजाविकानां

प्रियसङ्गममावहत्याशु ॥ ८ ॥

महिषोद्भगर्दभास्थि-

श्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः ।

प्राकारभस्मकेशेषु

चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ ९ ॥

पक्षौ धुन्वन् शुभः

शुभः पिवन् वारि निम्नगासंस्थः ।

सूर्योदये ऽथ शस्तो

नेष्टफलः खञ्जनो ऽस्तमये ॥ १० ॥

नीराजने निवृत्ते

यथा दिशा खञ्जनं नृपो यान्तम् ।

पश्येत्तथा गतस्थ

क्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥ ११ ॥

तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन्

यस्मिंस्तु छर्दयति तच्च तले ऽस्ति काचः ।

अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषण्ये ऽस्य

तत्कौतुकापनयनाय खनेद्दरिचीम् ॥ १२ ॥

मृतविकलविभिन्नरोगितः

स्वतनुसमानफलप्रदः खगः ।

धनददभिनिर्लीयमानको

वियति च बन्धुसमागमप्रदः ॥ १३ ॥

नृपतिरपि शुभं शुभप्रदेशे
 खगमवलोक्य महीतले विदध्यात् ।
 सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घं
 शुभमभिनन्दितमेवमेति वृद्धिम् ॥ १४ ॥
 अशुभमपि विलोक्य खञ्जनं
 द्विजगुरुसाधुसुरार्चने रतः ।
 न नृपतिरशुभं समामुयान्
 न यदि दिनानि च सप्त मांसमुक् ॥ १५ ॥
 आ वर्षात् प्रथमे दर्शने
 फलं प्रतिदिनं तु दिनशेषे ।
 दिक्स्थानमूर्तिलग्नर्क्ष-
 शान्तदीप्तादिभिश्चोद्धाम् ॥ १६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां खञ्जन-
 दर्शनं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

यानचेरुत्पातान्
 गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये ।
 तेषां सङ्क्षेपोऽयं
 प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ १ ॥
 अपचारेण नराणा-
 मुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति ।

संस्रूचयन्ति दिव्या-
 न्तरिक्षभौमास्तदुत्पाताः ॥ २ ॥
 मनुजानामपचारा-
 दपरक्ता देवताः सृजन्येतान् ।
 तत्प्रतिधाताय नृपः
 शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत ॥ ३ ॥
 दिव्यं ग्रहर्ष्यवैद्यत-
 मुष्कानिर्घातपवनपरिवेषाः ।
 गन्धर्वपुरपुरन्दरचापादि
 यदान्तरिक्षं तत् ॥ ४ ॥
 भौमं चरस्थिरभवं
 तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति ।
 नाभसमुपैति मृदुतां
 शाम्यति नो दिव्यमित्येके ॥ ५ ॥
 दिव्यमपि शममुपैति
 प्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः ।
 रुद्रायतने भूमौ
 गोदोहात् कोटिहोमाच्च ॥ ६ ॥
 आत्मसुतकोशवाहन-
 पुरदारपुरोहितेषु लोकेषु ।
 पाकमुपयाति दैवं
 परिकल्पितमष्टधा नृपतेः ॥ ७ ॥

अनिमित्तभङ्गचलन-
 स्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि ।
 लिङ्गार्चायतनानां
 नाशाय नरेशदेशानाम् ॥ ८ ॥
 दैवतयाचाशकटा-
 क्षचक्रयुगकेतुभङ्गपतनानि ।
 सम्पर्यासनसादन-
 सङ्गाश्च न देशन्तपशुभदाः ॥ ९ ॥
 ऋषिधर्मपितृब्रह्मा-
 प्रोद्भूतं वैद्यतं द्विजातीनाम् ।
 यद्रुद्रलोकपालोद्भवं
 पशूनामनिष्टं तत् ॥ १० ॥
 गुरुसितशनैश्चरोत्थं
 पुरोधसां विष्णुजं च लोकानाम् ।
 स्कन्दविशाखसमुत्थं
 माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम् ॥ ११ ॥
 वेदव्यासे मन्त्रिणि
 विनायके वैद्यतं चमूनाये ।
 धातरि सविश्वकर्मणि
 लोकाभावाय निर्दिष्टम् ॥ १२ ॥
 देवकुमारकुमारी-
 वनिताप्रेष्येषु वैद्यतं यत्स्यात् ।

तन्नरपतेः कुमारक-
 कुमारिकास्त्रीपरिजनानाम् ॥ १३ ॥
 रक्षःपिशाचगुह्यक-
 नागानामेतदेव निर्देश्यम् ।
 मासैश्चाप्यष्टाभिः
 सर्वेषामेव फलपाकः ॥ १४ ॥
 बुद्धा देवविकारं
 शुचिः पुरोधाख्यहोषितः ज्ञातः ।
 ज्ञानकुसुमानुलेपन-
 वस्त्रैरभ्यर्चयेत् प्रतिमाम् ॥ १५ ॥
 मधुपर्केण पुरोधा
 भक्षैर्बलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत् ।
 स्थालीपाकं जुहुया-
 द्विधिवन्मन्त्रैश्च तस्मिन् ॥ १६ ॥
 इति विबुधविकारे शान्तयः सप्तरात्रं
 द्विजविबुधगणार्चा गीतनृत्योत्सवाश्च ।
 विधिवद्वनिपालैर्यैः प्रयुक्ता न तेषां
 भवति दुरितपाको दक्षिणाभिश्च रुद्धः ॥ १७ ॥
 इति लिङ्गवैद्यतम् ॥

राष्ट्रे यस्यानग्निः

प्रदीप्यते दीप्यते च नेन्धनवान् ।

मनुजेश्वरस्य पीडा
 तस्य सराष्ट्रस्य विज्ञेया ॥ १८ ॥
 जलमांसार्द्रज्वलने
 नृपतिवधः प्रहरणे रणे रौद्रः ।
 सैन्यग्रामपुरेषु च
 नाशो वहेर्भयं कुरुते ॥ १९ ॥
 प्रासादभवनतोरण-
 केत्वादिघनलेन दग्धेषु ।
 तडिता वा घणमासात्
 परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ २० ॥
 धूमो ऽनग्निसमुत्थो
 रजस्तमश्चाहिजं महाभयदम् ।
 व्यधे निश्च्युदुनाशो
 दर्शनमपि चाह्नि दौषकरम् ॥ २१ ॥
 नगरचतुष्पादाण्डज-
 मनुजानां भयकरं ज्वलनमाहुः ।
 धूमाग्निविस्फुलिङ्गैः
 शय्याम्बरकेशगैर्मृत्युः ॥ २२ ॥
 आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः
 कोशनिर्गमनवेपमानि वा ।
 वैद्यतानि यदि वायुधे ऽपरा-
 ण्याशु रौद्ररणसङ्कुलं वदेत् ॥ २३ ॥

मन्त्रैर्वाहैः क्षीरदृक्षात्समिद्धि-
 र्हीतव्यो ऽग्निः सर्वपैः सर्पिषा च ।
 अग्न्यादीनां वैकृते शान्तिरेवं
 देयं चास्मिन् काश्चनं ब्राह्मणेभ्यः ॥ २४ ॥
 इत्यग्निवैद्यतम् ॥

शाखाभङ्गे ऽकस्माद्
 दृक्षाणां निर्दिशेद्रक्षोद्योगम् ।
 हसने देशभ्रंशं
 रुदिते च व्याधिबाहुल्यम् ॥ २५ ॥
 राघ्रविभेदस्त्वन्तौ
 बाखवधो ऽतीव कुसुमिते बाले ।
 दृक्षात् क्षीरस्त्रावे
 सर्वद्रव्यक्षयो भवति ॥ २६ ॥
 मद्ये वाहननाशः
 सङ्ग्रामः शोणिते मधुनि रोगः ।
 स्नेहे दुर्मिक्षभयं
 महद्भयं निःसृते सखिले ॥ २७ ॥
 शुष्कविरोधे वीर्या-
 न्नसङ्ख्यः शोषणे च विरुजानाम् ।
 पतितानामुत्थाने
 स्वयं भयं दैवजनितं च ॥ २८ ॥

पूजितदृष्टे चानृतौ
 कुसुमफलं नृपवधाय निर्दिष्टम् ।
 धूमस्तस्मिन् ज्वालायवा
 भवेन्नृपवधायैव ॥ २६ ॥
 सर्पत्सु तरुषु जल्पत्सु वापि
 जनसङ्घयो विनिर्दिष्टः ।
 दृष्ट्याणां वैद्यत्ये
 दशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ ३० ॥
 स्रग्गन्धधूपाम्बरपूजितस्य
 छचं निधायोपरि पादपस्य ।
 कृत्वा शिवं रुद्रजपो ऽच कार्यो
 रुद्रेभ्य इत्यथ षडङ्गहोमः ॥ ३१ ॥
 पायसेन मधुना च भोजयेद्
 ब्राह्मणान् घृतयुतेन भूपतिः ।
 मेदिनी निगदिता च दक्षिणा
 वैद्यते तरुद्यते महर्षिभिः ॥ ३२ ॥
 इति दृष्टवैद्यतम् ॥

नाले ऽजयवादीना-
 मेकस्मिन् द्विचिसम्भवो मरणम् ।
 कथयति तदधिपतीनां
 यमसं जातं च कुसुमफलम् ॥ ३३ ॥

अतिवृद्धिः सस्यानां
 नानाफलकुसुमभवो वृक्षे ।
 भवति हि यद्येकस्मिन्
 परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ ३४ ॥
 अर्धेन यदा तैलं
 भवति तिलानामतैलता वा स्यात् ।
 अन्नस्य च वैरस्यं
 तदा च विन्ध्याङ्गयं सुमहत् ॥ ३५ ॥
 विहृतकुसुमं फलं वा
 ग्रामादथवा पुरादहिः कार्यम् ।
 सौम्यो ऽथ चरुः कार्यो
 निर्वाण्यो वा पशुः शान्त्यै ॥ ३६ ॥
 सस्ये च वृद्धा विहृतिं प्रदेयं
 तत् क्षेपमेव प्रथमं द्विजेभ्यः ।
 तस्यैव मध्ये चरुमथ भौमं
 कृत्वा न दोषान् समुपैति तज्जान् ॥ ३७ ॥
 इति सस्यवैकृतम् ॥

दुर्भिक्षमनावृष्ट्या-
 मतिवृष्ट्यां क्षुद्रयं सपरचक्रम् ।
 रोगो ह्यनृतुभवायां
 नृपवधो ऽनधजातायाम् ॥ ३८ ॥

शीतोष्णविपर्यासे
 नेो सम्यगुत्तुषु च सम्प्रवृत्तेषु ।
 घण्टासाद्राष्ट्रभयं
 रोगभयं दैवजनितं च ॥ ३८ ॥
 अन्यर्त्ता सप्ताहं
 प्रवत्सवर्षे प्रधानवृषमरुहम् ।
 रक्ते शस्त्रोद्योगो
 मांसास्त्रिवक्त्रादिभिर्भरकः ॥ ४० ॥
 धान्यहिरण्यत्वक्फल-
 कुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयं विन्द्यात् ।
 अङ्गारपांशुवर्षे
 विनाशमायाति तक्षगरम् ॥ ४१ ॥
 उपला विना जलधरै-
 र्विहता वा प्राणिनो यदा दृष्टाः ।
 छिद्रं वाप्यतिदृष्टौ
 सस्यान्तामीतिसञ्जननम् ॥ ४२ ॥
 [क्षीरघृतक्षैद्राण्यं
 दध्ने रुधिरोष्णवारिणां वर्षे ।
 देशविनाशो ज्ञेयो
 ऽस्तुगवर्षे चापि नृपयुद्धम् ॥ ४३ ॥
 यद्यमले ऽर्के छाया
 न दृश्यते दृश्यते प्रतीया वा ।

देशस्य तदा सुमह-
 द्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ ४४ ॥
 व्यम्ने नभसीन्द्रधनु-
 र्दिवा यदा दृश्यते ऽथवा रात्रौ ।
 प्राच्यामपरस्यां वा
 तदा भवेत् शुद्धयं सुमहत् ॥ ४५ ॥
 सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां
 योगः स्मृतो दृष्टिविकारकाले ।
 धान्यान्नगोकाञ्चनदक्षिणाश्च
 देयास्ततः शान्तिमुपैति पापम् ॥ ४६ ॥
 इति दृष्टिवैकतम् ॥

अपसर्पणं नदीनां
 नगरादचिरेण शून्यतां कुरुते ।
 शोषश्चाशोष्याणा-
 मन्वेषां वा हृदादीनाम् ॥ ४७ ॥
 स्नेहासृक्षांसवहाः
 सङ्कुलकुलुषाः प्रतीपमाश्वापि ।
 परचक्रस्यागमनं
 मत्तः कथयन्ति घण्टासात् ॥ ४८ ॥
 ज्वालाधूमकाया
 रुदितोत्क्रुष्टानि चैव कूपानाम् ।

गीतप्रजल्पितानि च
 जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ ४९ ॥
 तोयोत्पत्तिरखाते
 गन्धरसविपर्यये च तोयानाम् ।
 सलिलाशयविकृतौ वा
 महद्भयं तच्च शान्तिरियम् ॥ ५० ॥
 सलिलविकारे कुर्यात्
 पूजां वरुणस्य वारुणैर्मन्त्रैः ।
 तैरेव च जपहोमं
 शममेवं पापमुपयाति ॥ ५१ ॥
 इति जलवैकृतम् ॥

प्रसवविकारे स्त्रीणां
 द्विचिचतुःप्रभृतिसम्प्रसूतौ वा ।
 हीनातिरिक्तकाले च
 देशकुलसङ्ख्यो भवति ॥ ५२ ॥
 वडवोष्महिषगो-
 हस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेषाम् ।
 षण्मासात्सतिफलं
 शन्तौ श्लोकौ च गर्गोक्तौ ॥ ५३ ॥
 नार्यः परस्य विषये त्यक्तव्यास्ता हितार्थिना ।
 तर्पयेच्च द्विजान् कामैः शान्तिं चैवाच कारयेत् ॥ ५४ ॥

चतुष्पदाः स्वयूयेभ्यस्त्यक्तव्याः परभूमिषु ।
 नगरं स्वामिनं यूथमन्यथा हि विनाशयेत् ॥ ५५ ॥
 इति प्रसववैकृतम् ॥

परयोनावभिगमनं
 भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम् ।
 उक्षाणौ वान्योऽन्यं
 पिबति श्वा वा सुरभिपुचम् ॥ ५६ ॥
 मासचयेण विन्ध्यात्
 तस्मिन्निःसंशयं परागमनम् ।
 तत्प्रतिधातायैतौ
 श्लोकौ गर्गेण निर्दिष्टौ ॥ ५७ ॥
 त्यागो विवासनं दानं तत्तस्याशु शुभं भवेत् ।
 तर्पयेद्वाह्याणांश्चाच जपहेमांश्च कारयेत् ॥ ५८ ॥
 स्थालीपाकेन धातारं पशुना च पुरोहितः ।
 ग्राजापत्येन मन्त्रेण यजेद्ब्रह्मदक्षिणम् ॥ ५९ ॥
 इति चतुष्पदवैकृतम् ॥

यानं वाहवियुक्तं
 यदि गच्छेन्न ब्रजेच्च वाहयुतम् ।
 राष्ट्रभयं भवति तदा
 चक्राणां सादभङ्गे च ॥ ६० ॥

अनभिहततूर्यनादः
 शब्दो वा ताडितेषु यदि न स्यात् ।
 व्युत्पत्तौ वा तेषां
 परागमो नृपतिमरणं वा ॥ ६१ ॥
 गीतरवतूर्यनादा
 नभसि यदा वा चरस्थिरान्यत्वम् ।
 नृत्यस्तदा गदा वा
 विस्वरतूर्ये पराभिभवः ॥ ६२ ॥
 गोलाङ्गुलयोः सङ्गे
 दर्वीश्रृपाद्युपस्करविकारे ।
 क्रोष्टुकनादे च तथा
 शस्त्रभयं मुनिवचश्चेदम् ॥ ६३ ॥
 वायव्येष्वेष्टेषु नृपतिर्वायुं शक्तुभिरर्चयेत् ।
 आ वायोरिति पञ्चर्चो जाप्याश्च प्रयतैर्द्विजैः ॥ ६४ ॥
 ब्राह्मणान् परमाग्नेन दक्षिणाभिश्च तर्पयेत् ।
 बह्वन्नदक्षिणा होमाः कर्तव्याश्च प्रयत्नतः ॥ ६५ ॥
 इति वायव्यवैष्णवम् ॥

पुरपक्षिणो वनचरा
 वन्या वा निर्भया विशन्ति पुरम् ।
 नक्तं वा दिवसचराः
 क्षपाचरा वा चरन्त्यहनि ॥ ६६ ॥

सन्धादयेऽपि मण्डल-
 माबध्नन्तो मृगा विहङ्गा वा ।
 दीप्तायां दिश्यथवा *
 क्रोशन्तः संहता भयदाः ॥ ६७ ॥
 श्वानः प्ररुदन्त इव
 द्वारे वाशन्ति जम्बुका दीप्ताः ।
 प्रविशेन्न रेन्द्रभवने
 कपोतकः कौशिको यदिवा ॥ ६८ ॥
 कुक्कुटरुतं प्रदोषे
 हेमन्तादौ च कोकिलालापाः ।
 प्रतिलोममण्डलचराः
 श्येमाद्याश्चाम्बरे भयदाः ॥ ६९ ॥
 गृहचैत्यतोरणेषु
 द्वारेषु च पक्षिसङ्घसम्पाताः ।
 मधुवल्मीकाम्भोरुह-
 समुद्गवाश्चापि नाशाय ॥ ७० ॥
 श्वभिरस्थिशवावयव-
 प्रवेशनं मन्दिरेषु मरकाय ।
 पशुशस्त्रव्याहारे
 नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम् ॥ ७१ ॥

मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्दोमान् सदक्षिणान् ।
 देवाः कपोत इति च अप्तव्याः पञ्चभिर्द्विजैः ॥ ७२ ॥

सु देवा इति चैकेन देया गावश्च दक्षिणा ।
जपेच्छाकुनसूक्तं वा मनोवेदशिरांसि च ॥ ७३ ॥
इति मृगपश्यादिवैद्यतम् ॥

शक्रध्वजेन्द्रकील-
स्तम्भद्वारप्रपातभङ्गेषु ।
तद्वत्कपाटतोरण-
केतूनां नरपतेर्मरणम् ॥ ७४ ॥
सन्ध्याद्वयस्य दीप्ति-
धूमोत्पत्तिश्च कानने ऽनग्नौ ।
छिद्राभावे भूमे-
र्दरणं कम्पश्च भयकारी ॥ ७५ ॥
पाषण्डानां नास्तिकानां च भक्तः ।
साध्वाचारप्रोज्झितः क्रोधशीलः ।
ईर्ष्युः क्रूरो विग्रहासक्तचेता
यस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥ ७६ ॥
प्रहर हर छिन्धि भिन्धी-
त्यायुधकाष्ठाश्रमपाणयो बालाः ।
निगदन्तः प्रहरन्ते
तचापि भयं भवत्याशु ॥ ७७ ॥
अङ्गारगैरिकाद्यै-
र्विकृतप्रेताभिलेखनं यस्मिन् ।

नायकचिचित्तमयवा
 क्षये क्षयं याति नचिरेण ॥ ७८ ॥
 लूतापटाङ्गशबलं
 न सन्ध्ययोः पूजितं कलहयुक्तम् ।
 नित्योच्छिष्टस्त्रीकं च
 यद्गृहं तत्क्षयं याति ॥ ७९ ॥
 दृष्टेषु यातुधानेषु
 निर्दिशेन्मरकमाशु सम्प्राप्तम् ।
 प्रतिधातायैतेषां
 गर्गः शान्तिं चकारेमाम् ॥ ८० ॥

महाशान्त्यो ऽथ बलयो भोज्यानि सुमहान्ति च ।
 कारयेत् महेन्द्रं च माहेन्द्रीभिः समर्चयेत् ॥ ८१ ॥
 इति शक्रध्वजेन्द्रकीलादिवैद्यतम् ॥

नरपतिदेशविनाशे
 केतोरुदये ऽथवा ग्रहे ऽर्केन्दोः ।
 उत्पातानां प्रभवः
 स्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥ ८२ ॥
 ये च न दोषान् जनय-
 न्युत्पातास्तान्दुःखभावकृतान् ।
 ऋषिपुत्रकृतैः श्लोकै-
 र्विद्यादैतैः समासेतैः ॥ ८३ ॥

वज्राशनिमहीकम्पसन्धानिर्घातनिःस्वनाः ।
 परिवेषरजोधूमरक्तार्कास्तमनोदयाः ॥ ८४ ॥
 द्रुमेभ्यो ऽन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलोद्गमाः ।
 गोपक्षिमदवृद्धिश्च शिवाय मधुमाधवे ॥ ८५ ॥
 तारोल्कापातकलुषं कपिलार्केन्दुमण्डलम् ।
 अग्निज्वलनस्फोटधूमरेखनिलाहतम् ॥ ८६ ॥
 रक्तपद्मारुणं सान्ध्यं नभः क्षुब्धार्णवोपमम् ।
 सरितां चाम्बुसंशेषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत् ॥ ८७ ॥
 शक्रायुधपरीवेषविद्युच्छुष्कविरोहणम् ।
 कम्पोद्वर्तनवैद्यत्यं रसनं दरुणं क्षितेः ॥ ८८ ॥
 सरोनद्युदपानानां दृष्ट्यूर्ध्वतरणस्रवाः ।
 सरणं चाद्रिगेहानां वर्षासु न भयावहम् ॥ ८९ ॥
 दिव्यस्त्रीभूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् ।
 ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं च दिवाम्बरे ॥ ९० ॥
 गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु ।
 सस्यवृद्धिरपां हानिरपापाः शरदि स्मृताः ॥ ९१ ॥
 शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणाम् ।
 रक्षोयक्षादिसत्त्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥ ९२ ॥
 दिशो धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः ।
 उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः स्मृताः ॥ ९३ ॥
 हिमपातानिलोत्पाता विरूपाद्भुतदर्शनम् ।
 कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोल्कापातपिञ्जरम् ॥ ९४ ॥

चिचगर्भोद्भवाः स्त्रीषु गोऽजाश्चमृगपक्षिषु ।
 पञ्चाङ्गुरस्तानां च विकाराः शिशिरे शुभाः ॥ ६५ ॥
 शतुस्वभावजा ह्येते दृष्टाः स्वर्तो शुभप्रदाः ।
 शतोरन्यत्र चोत्पाता दृष्टास्ते भृशदारुणाः ॥ ६६ ॥
 उन्मत्तानां च या गाथाः शिशूनां भाषितं च यत् ।
 स्त्रियो यच्च प्रभाषन्ते तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ६७ ॥
 पूर्वं चरति देवेषु पश्चाद्गच्छति मानुषान् ।
 नाचोदिता वाग्वदति सत्या ह्येषा सरस्वती ॥ ६८ ॥
 उत्पातान् गणितविवर्जितोऽपि बुद्ध्वा
 विस्थातो भवति नरेन्द्रवत्सभश्च ।
 एतत्तन्मुनिवचनं रहस्यमुक्तं
 यज्ज्ञात्वा भवति नरस्त्रिकालदर्शी ॥ ६९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुत्पा-
 तखण्डं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ • ॥

दिव्यान्तरिक्षाश्रयमुक्तमादौ
 मया फलं शस्तमशोभनं च ।
 प्रायेण चारेषु समागमेषु
 युद्धेषु मार्गादिषु विस्तरेण ॥ १ ॥
 मूयो वराहमिहिरस्य न युक्तमेतत्
 कर्तुं समासकदसाविति तस्य दोषः ।

तज्ज्ञैर्न वाच्यमिदं फलानुगीति
 यद्वर्हिचिचकमिति प्रथितं वराङ्गम् ॥ २ ॥
 स्वरूपमेव तस्य तत् प्रकीर्तितानुकीर्तनम् ।
 ब्रवोम्यहं न चेदिदं तथापि मे ऽच वाच्यता ॥ ३ ॥

उत्तरवीथिगता द्युतिमन्तः
 क्षेमसुभिर्दक्षिणाय समस्ताः ।
 दक्षिणमार्गगता द्युतिहीनाः
 क्षुब्धयतस्करमृत्युकरास्ते ॥ ४ ॥

कोष्ठागारगते ध्रुगुपुत्रे
 पुण्यस्थे च गिराम्प्रभविष्णौ ।
 निर्वैराः क्षितिपाः सुखभाजः
 संहृष्टाश्च जना गतरोगाः ॥ ५ ॥

पीडयन्ति यदि द्युतिकं मघां
 रोहिणीं अवलमैन्द्रमेव वा ।

प्रोज्झ्य सूर्यमपरे ग्रहास्तदा
 पश्चिमा दिगनयेन पीड्यते ॥ ६ ॥

प्राच्यां चेद्भवदवस्थिता दिनान्ते
 प्राच्यानां भवति हि विग्रहे नृपाणाम् ।

मध्ये चेद्भवति हि मध्यदेशपीडा
 रूक्षैस्तैर्न तु रुचिरैर्मयूखवद्भिः ॥ ७ ॥

दक्षिणां ककुभमाश्रितैस्तु तै-
 र्दक्षिणापथपयोमुचां क्षयः ।

हीनरूक्षतनुभिश्च विग्रहः
 स्थूलदेहकिरणान्वितैः शुभम् ॥ ८ ॥
 उत्तरमार्गे स्पष्टमयूक्षाः
 शान्तिकरास्ते तच्चपतीनाम् ।
 ह्रस्वशरीरा भस्मसवर्णा
 दोषकराः स्युर्देशनृपाणाम् ॥ ९ ॥
 नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां
 धूमज्वालाविस्फुलिङ्गान्विताश्चेत् ।
 अलोकं वा निर्निमित्तं न यान्ति
 याति ध्वंसं सर्वलोकः समूपः ॥ १० ॥
 दिवि भाति यदा तुहिनांशुयुगं
 द्विजद्विरतीव तदाशु शुभा ।
 तदनन्तरवर्णरथो ऽर्कयुगे
 जगतः प्रलयस्त्रिचतुःप्रभृति ॥ ११ ॥
 मुनीनभिजितं भ्रुवं मघवतश्च भं संस्पृशन्
 शिखी घनविनाशकृत् कुशलकर्महा शोकदः ।
 भुजङ्गभमथ स्पृशेद्भवति दृष्टिनाशो भ्रुवं
 क्षयं व्रजति विद्रुतो जनपदश्च बालाकुलः ॥ १२ ॥
 प्राग्द्वारेषु चरन् रविपुत्रो
 नक्षत्रेषु करोति च वक्रम् ।
 दुर्भिक्षं कुरुते भयमुग्रं
 मित्राणां च विरोधमदृष्टिम् ॥ १३ ॥

रोहिणीशकटमर्कनन्दनो
 यदि भिनत्ति रुधिरो ऽथवा शिखी ।
 किं वदामि यदनिष्टसागरे
 जगदशेषमुपयाति सङ्ख्यम् ॥ १४ ॥
 उदयति सततं यदा शिखी
 चरति भञ्जक्रमशेषमेव वा ।
 अनुभवति पुराकृतं तदा फलम्
 अशुभं सचराचरं जगत् ॥ १५ ॥

धनुःस्थायी रूक्षो रुधिरसदृशः क्षुब्धयकरो
 बलोद्योगं चेन्दुः कषयति जयं ज्यास्य च यतः ।
 अवाक्यृज्जो गोघ्नो निधनमपि सस्यस्य कुरुते
 ज्वलन्धूमायन् वा नृपतिमरणावैव भवति ॥ १६ ॥

क्षिग्धः स्थूलः समशृङ्गो विशाल-
 स्तुङ्गश्चोदग्विचरन्नागवीथ्याम् ।
 दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तो
 लोकानन्दं कुरुते ऽतीव चन्द्रः ॥ १७ ॥

पितृमैत्रपुरुङ्गतविशाखा-
 त्वाष्ट्रमेत्य च युनक्ति शशाङ्कः ।
 दक्षिणेन न शुभो हितस्तस्याद्
 यद्युदक् चरति मध्यगतो वा ॥ १८ ॥

परिघ इति मेघरेखा
 या तिर्यग्भास्करोदये ऽस्ते वा ।

परिधिस्तु प्रतिसूर्यो
दण्डस्त्वृजुरिन्द्रचापनिभः ॥ १९ ॥

उदये ऽस्ते वा भानो-
र्ये दीर्घा रश्मयस्त्वमोघास्ते ।

सुरचापखण्डमृजु यद्
रोहितमैरावतं दीर्घम् ॥ २० ॥

अर्धास्तमयात्सन्ध्या
व्यक्तीभूता न तारका यावत् ।

तेजःपरिहानिमुखाद्
भानोरर्धोदयं यावत् ॥ २१ ॥

तस्मिन् सन्ध्याकाले
चिह्नैरेतैः शुभाशुभं वाच्यम् ।

सर्वैरेतैः क्षिग्धैः
सद्योवर्षं भयं रूक्षैः ॥ २२ ॥

अक्षिन्नः परिधो वियच्च विमलं श्यामा मयूखा रवेः

क्षिग्धदीधितयः सितं सुरधनुर्विद्युच्च पूर्वोत्तरा ।

क्षिग्धो मेघतरुर्दिवाकरकरैरालिङ्गितो वा यदा

दृष्टिः स्याद्यदि वार्कमस्तसमये मेघो महान्छादयेत् ॥ २३ ॥

खण्डो वक्रः कृष्णो ह्रस्वः काकाद्यैर्वा चिह्नैर्विद्वः ।

यस्मिन्देगे रूक्षश्चार्कस्तथाभावः प्रायो राघ्नः ॥ २४ ॥

वाहिनीं समुपयाति पृष्ठतो

मांसभुक्खगगणो युयुत्सतः ।

यस्य तस्य बलविद्रवो महान्
अग्रगैस्तु विजयो विहङ्गमैः ॥ २५ ॥

भानोरुदये यदि वास्तमये
गन्धर्वपुरप्रतिमा ध्वजिनो ।

बिम्बं निरुणद्धि तदा नृपतेः

प्राप्तं समरं सभयं प्रवदेत् ॥ २६ ॥

शस्ता शान्तद्विजस्रगघुष्टा

सन्ध्या क्षिग्धा नृदुपपन्ना च ।

पांशुध्वस्ता जमपदमाशं

धत्ते रूक्षा रुधिरनिभा वा ॥ २७ ॥

यद्विस्तरेण कथितं मुनिभिस्तदस्मिन्

सर्वं मया निगदितं पुनरुक्तवर्जम् ।

श्रुत्वापि कोकिलरुतं बलिभुग्विरौति

यत्तत्त्वभावकृतमस्य पिकं न जेतुम् ॥ २८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मयूर-
चिचकं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ • ॥

मूखं मनुजाधिपतिः

प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् ।

अशुभं शुभं च लोके

भवति यतो ऽतो नृपतिचिन्ता ॥ १ ॥

या व्याख्याता शान्तिः
 स्वयम्भुवा सुरगुरोर्महेन्द्रार्थे ।
 तां प्राप्य दृष्टव्यगर्गः
 प्राह यथा भागुरेः शृणुत ॥ २ ॥
 पुण्यस्नानं नृपतेः
 कर्तव्यं दैवचित्तपुरोधाभ्याम् ।
 नातः परं पवित्रं
 सर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ ३ ॥
 श्लेष्मातकाक्षकण्टकि-
 कटुतिक्तविगन्धिपादपविहीने ।
 कैशिकयुधप्रभृतिभि-
 रनिष्टविहगैः परित्यक्ते ॥ ४ ॥
 तरुणतरुगुल्मवल्ली-
 खताप्रतानावृते वनोद्देशे ।
 निरुपहतपत्रपल्लव-
 मनोश्चमधुरद्रुमप्राये ॥ ५ ॥
 कृकवाकुजीवजीवक-
 शुक्रशिखिशतपत्रावहारीतैः ।
 क्रकरचकोरकपिञ्जल-
 वञ्जुलपारावतश्रीकैः ॥ ६ ॥
 कुसुमरसपानमत्त-
 द्विरेफपुंस्कोकिलादिभिश्चान्यैः ।

विरुते वनोपकण्ठे
 क्षेचागारे शुचावधवा ॥ ७ ॥
 हृदिनीविलासिनीनां
 जलखगनखविक्षतेषु रम्येषु ।
 पुलिनजघनेषु कुर्याद्
 दृक्जनसोः प्रीतिजननेषु ॥ ८ ॥
 प्रोत्सुतहंसच्छवे
 कारण्डवकुररसारसोज्जीते ।
 फुल्लेन्दीवरनयने
 सरसि सहस्राक्षकान्तिधरे ॥ ९ ॥
 प्रोत्फुल्लकमलवदनाः
 कलहंसकलस्वनप्रभाषिण्यः ।
 प्रोत्तुङ्गकुङ्कुमलकुचा
 यस्मिन्मलिनीविलासिन्यः ॥ १० ॥
 कुर्याज्जोरोमन्यज-
 फेनलवशकृतखुरक्षतोपचिते ।
 अचिरप्रवृत्तहुङ्कृत-
 वस्त्रितवत्सोत्सवे गोष्ठे ॥ ११ ॥
 अथवा समुद्रतीरे
 कुशलागतपोतरत्नसम्नाधे ।
 घननिचुललीनजलधर-
 सितखगश्रवलीकृतोपान्ते ॥ १२ ॥

क्षमया क्रोध इव जितः
 सिंहे मृग्याभिसूयते यच ।
 दत्ताभयखगमृग-
 शावकेषु तेष्वाम्रमेघयवा ॥ १३ ॥
 काञ्चीकलापनूपुर-
 गुरुजघनोद्दहनविघ्नितपदाभिः ।
 ओमति मृगेक्षणाभि-
 र्युहे ऽन्यधृतवल्लगुवचनाभिः ॥ १४ ॥
 पुण्येष्वायतनेषु च
 तीर्थेषूद्यानरम्यदेशेषु ।
 पूर्वोदक्क्षयमृमौ
 प्रदक्षिणाम्भोवहायां च ॥ १५ ॥
 भस्माङ्गारास्थूपर-
 तुषकेशश्चक्रकटावासैः ।
 श्चाविन्मूषकविवरै-
 र्वल्मीकैर्या च सन्त्यक्ता ॥ १६ ॥
 धात्री घना सुगन्धा
 स्निग्धा मधुरा समा च विजयाय ।
 सेनावासे ऽप्येवं
 योजयितव्या यथायोगम् ॥ १७ ॥
 निःक्रम्य पुरावृत्तं
 दैवज्ञामात्ययाजकाः प्राप्स्याम् ।

कौबेर्यां वा कृत्वा

बलिं दिशोशाधिपायां वा ॥ ५८ ॥

लाजास्तदधिकुसुमैः

प्रयतः प्रयतः पुरोहितः कुर्यात् ।

आवाहनमथ मन्त्र-

स्तस्मिन्मुनिभिः समुद्दिष्टः ॥ १९ ॥

आगच्छन्तु सुराः सर्वे ये ऽत्र पूजाभिस्त्राधिणः ।

दिशो नागा द्विजाश्चैव ये चान्ये ऽप्यंशभागिनः ॥ २० ॥

आवाह्यैवं ततः सर्वानेवं ब्रूयात् पुरोहितः ।

अः पूजां प्राप्य यास्यन्ति दत्त्वा शान्तिं महीपतेः ॥ २१ ॥

आवाहितेषु कृत्वा पूजां

तां शर्वरीं वसेयुस्ते ।

सदसत्स्वप्ननिमित्तं

याचायां स्वप्नविधिरुक्तः ॥ २२ ॥

अपरे ऽहनि प्रभाते

सम्भारानुपहरेद्यथोक्तगुणान् ।

गत्वावनिप्रदेशे

सोकाश्चाप्यत्र मुनिगीताः ॥ २३ ॥

तस्मिन् मण्डलमालिख्य कल्पयेत्तत्र मेदिनीम् ।

नानारत्नाकरवर्तीं स्थानानि विविधानि च ॥ २४ ॥

पुरोहितो यथास्थानं नागान्यश्चान्सुराऽन्पितृन् ।

गन्धर्वाप्सरसश्चैव मुनीन् सिद्धांश्च विन्यसेत् ॥ २५ ॥

ग्रहांश्च सह नक्षत्रै रुद्रांश्च सह मातृभिः ।
 कन्दं विष्णुं विशाखं च लोकपालान्सुरस्त्रियः ॥ २६ ॥
 वर्षकैर्विविधैः कृत्वा हृद्यैर्गन्धगुणान्वितैः ।
 यथाखं पूजयेद्दिद्वान् गन्धमाल्यामुलेपनैः ॥ २७ ॥
 भक्ष्यैरन्यैश्च विविधैः फलमूलाभिषेक्तथा ।
 पानकैर्विविधैर्हृद्यैः सुराक्षोरासवादिभिः ॥ २८ ॥

कथयाम्यतः परमहं
 पूजामस्मिन्यथाभिलिखितानाम् ।
 ग्रहयज्ञे यः प्रोक्तो
 विधिर्ग्रहाणां स कर्तव्यः ॥ २९ ॥
 मांसौदनमद्याद्यैः
 पिशाचदितितनयदानवाः पूज्याः ।
 अभ्यञ्जनाञ्जनतिलैः
 पितरो मांसौदनैश्चापि ॥ ३० ॥
 सामयजुर्भिर्मुनय-
 रुद्रैर्गन्धैश्च धूपमाल्ययुतैः ।
 अक्षेपकवर्णै-
 स्त्रिमधुरेण चाभ्यर्चयेन्नागान् ॥ ३१ ॥
 धूपाज्याहुतिमाल्यै-
 विबुधान् रत्नैः स्तुतिप्रणामैश्च ।
 गन्धर्वानप्सरसा
 गन्धैर्माल्यैश्च सुसुगन्धैः ॥ ३२ ॥

शेषांस्तु सार्ववर्णिक-
 बलिभिः पूजां न्यसेच्च सर्वेषाम् ।
 प्रतिसरवस्त्रपताका-
 भूषणयज्ञोपवीतानि ॥ ३३ ॥
 मण्डलपश्चिमभागे
 दत्त्वाग्निं दक्षिणे ऽथवा वेद्याम् ।
 आदद्यात्सम्भारान्
 दर्भान्दीर्घानगर्भांश्च ॥ ३४ ॥
 लाजाज्याक्षतदधिमधु-
 सिद्धार्यकगन्धसुमनसो धूपान् ।
 गोरोचनाञ्जनतिलान्
 स्वर्तुजमधुराणि च फलानि ॥ ३५ ॥
 सद्यतस्य पायसस्य च
 तच्च शरावाणि तैश्च सम्भारैः ।
 पश्चिमवेद्यां पूजां
 कुर्यात्स्नानस्य सा वेदी ॥ ३६ ॥
 तस्याः कोणेषु दृढान्
 कलशान् सितसूचवेष्टितग्रीवान् ।
 सक्षीरवृक्षपल्लव-
 फलापिधानान्व्यवस्थाप्य ॥ ३७ ॥
 पुण्यस्नानविमिश्रेणा-
 पूर्यान्मभसा सरलांश्च ।

पुण्यस्नानद्रव्या-

ख्यादद्याद्गर्भगीतानि ॥ ३८ ॥

ज्योतिष्मतीं चायमाणामभयामपराजिताम् ।

जीवां विश्वेश्वरीं पाठां समङ्गां विजयां तथा ॥ ३९ ॥

सहां च सहदेवीं च पूर्वकोशां शतावरीम् ।

अरिष्टिकां शिवां भद्रां तेषु कुम्भेषु विन्यसेत् ॥ ४० ॥

ब्राह्मीं क्षेमामजां चैव सर्वबीजानि काञ्चनम् ।

मङ्गल्यानि यथास्नाभं सर्वौषधो रसांस्तथा ॥ ४१ ॥

रत्नानि सर्वगन्धांश्च विस्वं च सविककृतम् ।

प्रशस्तनान्यस्रौषधो हिरण्यं मङ्गलानि च ॥ ४२ ॥

आदावनदुद्वहर्म जरया संहृतायुषः ।

प्रशस्तलक्षणधृतः प्राचीनग्रीवमास्तरेत् ॥ ४३ ॥

ततो वृषस्य योधस्य चर्म रोहितमक्षतम् ।

सिंहस्याथ तृतीयं स्याद्याघ्रस्य च ततः परम् ॥ ४४ ॥

चत्वार्येतानि चर्माणि तस्यां वेद्यामुपास्तरेत् ।

शुभे मुहूर्ते सम्प्राप्ते पुण्ययुक्ते निशाकरे ॥ ४५ ॥

भद्रासनमेकतमेन

कारितं कनकरजतताम्राणाम् ।

क्षीरतरुनिर्मितं वा

विन्यस्वं चर्मणामुपरि ॥ ४६ ॥

षिविधस्तस्योष्णयो

हस्तः पादाधिको ऽर्धयुक्तश्च ।

माण्डलिकानन्तरजित्-
समस्तराज्यार्थिनां शुभदः ॥ ४७ ॥

अन्तर्धाय हिरण्यं
तपोपविशेन्नरेश्वरः सुमनाः ।

सचिवाप्तपुरोहितदैव-
पौरकल्याणनामवृतः ॥ ४८ ॥

वन्दिजनपौरविप्र-
प्रघुष्टपुण्याहनिर्घोषैः ।

समृद्धशङ्खतूर्यै-
र्मङ्गलशब्दैर्हतानिष्टः ॥ ४९ ॥

अहतक्षौमनिवसनं
पुरोहितः कम्बलेन सज्ज्यद्य ।

कृतबलिपूजं कलशै-
रभिषिञ्चेत्सर्पिषा पूर्यैः ॥ ५० ॥

अष्टावष्टाविंशति-
रष्टशतं वापि कलशपरिमाणम् ।

अधिके ऽधिके गुणोत्तर-
मयं च मन्त्रो ऽच मुनिगीतः ॥ ५१ ॥

आज्यं तेजो समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं परम् ।

आज्यं सुराणामाहार आज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ५२ ॥

भौमान्तरिक्षं दिव्यं च यत्ते किल्बिषमागतम् ।

सर्वं तदाज्यसंस्पर्शात् प्रणाशमुपगच्छतु ॥ ५३ ॥

कम्बलमपनीय ततः

पुण्यस्नानाम्बुभिः सफलपुष्पैः ।

अभिषिञ्चेन्मनुजेन्द्रं

पुरोहितो ऽनेन मन्त्रेण ॥ ५४ ॥

सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ये च सिद्धाः पुरातनाः ।

ब्रह्मा विष्णुश्च शम्भुश्च साध्याश्च समरुद्राणाः ॥ ५५ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च भिषग्वरौ ।

अदितिर्देवमाता च स्वाहा सिद्धिः सरस्वती ॥ ५६ ॥

कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः आश्च सिनीवाली कुङ्कुस्तथा ।

दनुश्च सुरसा चैव विनता कद्रुरेव च ॥ ५७ ॥

देवपत्न्यश्च या नोक्ता देवमातर एव च ।

सर्वास्त्वामभिषिञ्चन्तु दिव्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ५८ ॥

नक्षत्राणि मुहूर्ताश्च पक्षाक्षराचसन्धयः ।

संवत्सरा दिनेशाश्च कलाः काष्ठाः क्षणा लवाः ॥ ५९ ॥

सर्वे त्वामभिषिञ्चन्तु कालस्यावयवाः शुभाः ।

वैमानिकाः सुरगणा मनवः सागरैः सह ॥ ६० ॥

सप्तर्षयः सद्गराश्च भ्रुवस्थानानि यानि च ।

मरीचिरचिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः ॥ ६१ ॥

धृगुः सनत्कुमारश्च सनको ऽथ समन्दनः ।

सनातनश्च दक्षश्च जैगीषव्यो भगन्दरः ॥ ६२ ॥

एकतश्च द्वितश्चैव चितो जावालिकश्चपौ ।

दुर्वासा दुर्विनीतश्च कण्वः कात्यायनस्तथा ॥ ६३ ॥

मार्कण्डेयो दीर्घतपाः शुनःश्रेफो विदूरथः ।
 ऊर्वः संवर्तकश्चैव च्यवनो ऽचिः पराशरः ॥ ६४ ॥
 द्वैपायनो यवक्रीतो देवराजः सहानुजः ।
 एते चान्ये च मुनयो वेदव्रतपरायणाः ॥ ६५ ॥
 सशिष्यास्ते ऽभिषिञ्चन्तु सदाराश्च तपोधनाः ।
 पर्वतास्तरवो वल्ल्यः पुण्यान्यायतनानि च ॥ ६६ ॥
 सरितश्च महाभागा नागाः किम्पुरुषास्तथा ।
 वैखानसा महाभागा द्विजा वैहायसाश्च ये ॥ ६७ ॥
 प्रजापतिर्दितिश्चैव गावो विश्वस्य मातरः ।
 वाहनानि च दिव्यानि सर्वलोकाश्चराचराः ॥ ६८ ॥
 अग्नयः पितरस्तारा जीमूताः खं दिशो जलम् ।
 एते चान्ये च बहवः पुण्यसङ्कीर्तनाः शुभाः ॥ ६९ ॥
 तोयैस्त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वोत्पातनिबर्हणैः ।
 कल्याणं ते प्रकुर्वन्तु आयुरारोग्यमेव च ॥ ७० ॥

इत्येतैश्चान्यैश्चा-

प्यथर्वकल्पविहितैः सहद्रगणैः ।

कौष्माण्डमहारौहिण-

कुबेरहृद्यैः समृद्धा च ॥ ७१ ॥

आपो हि ष्ठा तिसृभि-

र्हिरण्यवर्णैति चतसृभिर्जप्तम् ।

कार्पासिकवस्त्रयुगं

विधृयात्स्नातो नराधिपतिः ॥ ७२ ॥

पुण्याश्चशङ्खशब्दै-
 राचान्तो ऽभ्यर्च्य देवगुरुविप्रान् ।
 छत्रध्वजायुधानि च
 ततः स्वपूजां प्रयुञ्जीत ॥ ७३ ॥
 आयुष्यं वर्चस्यं
 रायस्योषाभिर्हृग्भिरेताभिः ।
 परिजप्तं वैजयिक्तं
 नवं विदध्यादलङ्कारम् ॥ ७४ ॥
 गत्वा द्वितीयवेदीं
 समुपविशेच्चर्मणामुपरि राजा ।
 देयानि चैव चर्मा-
 ण्युपर्युपर्येवमेतानि ॥ ७५ ॥

वृषस्य वृषदंशस्य करोश्च पृषतस्य च ।
 तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परम् ॥ ७६ ॥
 मुख्यस्थाने जुहुयात्
 पुरोहितो ऽग्निं समित्तिलघृताद्यैः ।
 विनयनशक्कवृहस्पति-
 नारायणनित्यगतिहृग्भिः ॥ ७७ ॥
 इन्द्रध्वजनिर्दिष्टा-
 न्यग्निनिमित्तानि दैवविद्भूयात् ।
 कृत्वाशेषसमार्पितं
 पुरोहितः प्राञ्जलिर्भूयात् ॥ ७८ ॥

यान्तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवात् ।
सिद्धिं दत्त्वा सुविपुलां पुनरागमनाय वै ॥ ७९ ॥

नृपतिरतो दैवघ्नं
पुरोहितं चार्चयेद्धनैर्बहुभिः ।
अन्यांश्च दक्षिणीयान्
यथार्हतः श्रोत्रियप्रभृतीन् ॥ ८० ॥

दत्त्वाभयं प्रजाना-
माघातस्थानगान्विस्तृज्य पशून् ।
बन्धनमोक्षं कुर्या-
दभ्यन्तरदोषकृद्घर्जम् ॥ ८१ ॥

एतत् प्रयुज्यमानं
प्रतिपुष्पं सुखयशोऽर्थवृद्धिकरम् ।
पुष्पं विनार्धफलदा
पौषी शान्तिः पुरा प्रोक्ता ॥ ८२ ॥

राष्ट्रोत्पातोपसर्गेषु राक्षोः केतोश्च दर्शने ।
ग्रहावमर्दने चैव पुण्यज्ञानं समाचरेत् ॥ ८३ ॥
नास्ति लोके स उत्पातो यो ज्ञानेन न शाम्यति ।
मङ्गलं चापरं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते ॥ ८४ ॥
अधिराज्यार्थिनो राज्ञः पुत्रजन्म च काङ्क्षतः ।
तत्पूर्वमभिषेके च विधिरेव प्रशस्यते ॥ ८५ ॥
महेन्द्रार्थमुवाचेदं वृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिः ।
ज्ञानमायुःप्रजावृद्धिसौभाग्यकरणं परम् ॥ ८६ ॥

अनेनैव विधानेन हस्त्यश्वं स्थापयीत यः ।

तस्यामयविनिर्मुक्तं परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ८७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां पुण्य-
ज्ञानं नामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ * ॥

विस्तरशो निर्दिष्टं

पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः ।

तत्सङ्क्षेपः क्रियते

मयाच सकलार्थसम्पन्नः ॥ १ ॥

पट्टः शुभदो राश्यां

मध्ये ऽष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः ।

सप्त नरेन्द्रमहिष्याः

षड् युवराजस्य निर्दिष्टः ॥ २ ॥

चतुरङ्गुलविस्तारः

पट्टः सेनापतेर्भवति मध्ये ।

द्वे च प्रसादपट्टः

पञ्चैते कीर्तिताः पट्टाः ॥ ३ ॥

सर्वे द्विगुणायामा

मध्यादर्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः ।

सर्वे च शुद्धकाञ्चन-

विनिर्मिताः श्रेयसे वृद्धौ ॥ ४ ॥

पञ्चशिखो भूमिपते-
 स्त्रिशिखो युवराजपार्थिवमहिष्योः ।
 एकशिखः सैन्यपतेः
 प्रसादपट्टो विना शिखया ॥ ५ ॥
 क्रियमाणं यदि पञ्चं
 सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य ।
 वृद्धिजयौ भूमिपते-
 स्तथा प्रजानां च सुखसम्पत् ॥ ६ ॥
 जीवितराज्यविनाशं
 करोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः ।
 मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो
 विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥ ७ ॥
 अशुभनिमित्तोत्पत्तौ
 शास्त्रघ्नः शान्तिमादिशेद्राघ्नः ।
 शस्तनिमित्तः पट्टो
 नृपराष्ट्रविद्वह्ये भवति ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां पट्टख-
 क्षणं नाम एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ • ॥

अङ्गुलशतार्धमुत्तम
 जनः स्यात्पञ्चविंशतिं खङ्गः ।
 अङ्गुलमानाज्जेयो
 ब्रह्मो ऽशुभो विषमपर्वस्थः ॥ १ ॥
 श्रीवृक्षवर्धमानातपच-
 शिषलिङ्गकुण्डलाढानाम् ।
 सहशा ब्रह्माः प्रशस्ता
 ध्वजायुधस्वस्तिकानां च ॥ २ ॥
 ककलासकाककङ्क-
 कव्यादकबन्धवृश्चिकारुतयः ।
 खङ्गे ब्रह्मा न शुभदा
 वंशानुगाः प्रभूताश्च ॥ ३ ॥
 स्फुटितो ह्रस्वः कुण्डो
 वंशच्छिन्नो न दृष्टोऽनुगतः ।
 अस्वन इति चानिष्टः
 प्रोक्तविपर्यस्त इष्टफलः ॥ ४ ॥
 कणितं मरणायोक्तं
 पराजयाय प्रवर्तनं कोशात् ।
 स्वयमुन्नीर्ये युद्धं
 ज्वलिते विजयो भवति खङ्गे ॥ ५ ॥
 नाकारणं विवृणुयान्न विघट्टयेच्च
 पश्येन्न तच्च वदनं न वदेच्च मूल्यम् ।

देशं न चास्य कथयेत् प्रतिमानयेच्च
नैव स्पृशेन्नृपतिरप्रयतो ऽसियष्टिम् ॥ ६ ॥

गोजिह्वासंस्थानो

नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च ।

करवीरपत्रश्रृङ्गाग्र-

मण्डलाग्राः प्रशस्ताः स्युः ॥ ७ ॥

निष्पन्नो न च्छेद्यो

निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः ।

मूले म्रियते स्वामी

जननी तस्याग्रतश्चिकने ॥ ८ ॥

यस्मिन् त्सरूपदेशे

ब्रणो भवेत्तद्वदेव सङ्गस्थः ।

वनितानामिव तिलको

गुह्यो वाच्यो मुखे दृष्ट्वा ॥ ९ ॥

अथवा स्पृशति यदङ्गं

प्रष्टा निस्त्रिंशधृत्तदवधार्य ।

कोशस्थस्यादेश्यो

ब्रणो ऽस्ति शास्त्रं विदित्वेदम् ॥ १० ॥

शिरसि स्पृष्टे प्रथमे

ऽङ्गुले द्वितीये ललाटसंस्पर्शे ।

धूमध्ये च तृतीये

नेत्रे स्पृष्टे चतुर्थे च ॥ ११ ॥

नासोष्ठकपोलहनु-
 श्रवणग्रीवांसकेषु पञ्चाद्याः ।
 उरसि द्वादशसंस्थ-
 स्त्रयोदशे कक्षयोर्ज्ञेयः ॥ १२ ॥
 स्तनद्वयोदरकुक्षी-
 नाभीषु चतुर्दशादयो ज्ञेयाः ।
 नाभीमूले कक्षां
 गुह्ये चैकोनविंशतितः ॥ १३ ॥
 ऊर्वोर्द्वाविंशे स्याद्
 ऊर्वोर्मध्ये व्रणस्त्रयोविंशे ।
 जानुनि च चतुर्विंशे
 जङ्घायां पञ्चविंशे च ॥ १४ ॥
 जङ्घामध्ये गुरुफे
 पात्स्योपादे तदङ्गुलीष्वपि च ।
 षड्विंशतिकाद्याव-
 च्छिंशदिति मतेन गर्गस्य ॥ १५ ॥
 पुचमरणं धनाप्ति-
 र्धनहानिः सम्पदश्च बन्धश्च ।
 एकाद्यङ्गुलसंस्थै-
 र्व्रणैः फलं निर्दिशेत्क्रमशः ॥ १६ ॥
 सुतलाभः कलहो
 हस्तिलब्धयः पुचमरणधनलाभौ ।

क्रमशो विनाशव्रनिताप्ति-
 चित्तदुःखानि षट्प्रवृत्ति ॥ १७ ॥
 लब्धिर्हानिस्त्रीलब्धयो
 वधो वृद्धिमरणपरितोषाः ।
 ज्ञेयाश्चतुर्दशादिषु
 धनहानिश्चैकविंशे स्यात् ॥ १८ ॥
 वित्ताप्तिरनिर्वाणं
 धनागमो मृत्युसम्पदो ऽस्वत्वम् ।
 ऐश्वर्यमृत्युराज्यानि
 च क्रमाचिंशदिति यावत् ॥ १९ ॥
 परतो न विशेषफलं
 विषमसमस्यास्तु पापशुभफलदाः ।
 कैश्चिदफलाः प्रदिष्टा-
 स्त्रिंशत्परतो ऽग्रमिति यावत् ॥ २० ॥
 करवीरोत्पलजमद-
 घृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसगन्धः ।
 शुभदोऽनिष्टो गोमूत्र-
 पङ्कमेदःसदृशगन्धः ॥ २१ ॥
 कूर्मवसासृक्क्षारोपमश्च
 भयदुःखदो भवति गन्धः ।
 वैडूर्यकनकविद्युत्प्रभो
 जयारोग्यवृद्धिकरः ॥ २२ ॥

इदमौशनसं च शस्त्रपानं
 रुधिरेण त्रियमिच्छतः प्रदीप्ताम् ।
 इविषा गुणवत्सुताभिलिप्ताः
 सखिलेनाक्षयमिच्छतश्च वित्तम् ॥ २३ ॥
 बडवोपकरेणुदुग्धपानं
 यदि पापेन समीहते ऽर्थसिद्धिम् ।
 अघपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धैः
 करिहस्तच्छिदये सतालगर्भैः ॥ २४ ॥
 आर्कं पयो हुडुविषाखमघीसमेतं
 पारावताखुशकता च युतं प्रलेपः ।
 शस्त्रस्य तैलमथितस्य ततो ऽस्य पानं
 पश्चाच्छित्तस्य न शिलासु भवेद्विघातः ॥ २५ ॥
 क्षारे कदल्या मथितेन युक्ते
 दिनोषिते पायितमायसं यत् ।
 सम्यक् छितं चाश्वनि नैति भङ्गं
 न चान्यलोहेष्वपि तस्य कौण्ड्यम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां खड्ग-
 लक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥ * ॥

दैवज्ञेन शुभाशुभं दिगुदितस्थानाहृतानीक्षता
 वाच्यं प्रष्टृनिजापराङ्गघटनां चालोक्य काक्षं धिया ।
 सर्वज्ञो हि चराचरात्मकतयासौ सर्वदर्शो विभु-
 श्रेष्ठाव्याहृतिभिः शुभाशुभफलं सन्दर्शयत्यर्चिनाम् ॥ १ ॥
 स्थानं पुष्पसुहासिभूरिफलधृत्सुस्त्रिगुह्यकृतिच्छदा-
 सत्पक्षिच्युतशस्तसञ्चिततरुच्छायेपगूढं समम् ।
 देवर्षिद्विजसाधुसिद्धनिलयं सत्पुष्पसस्योक्षितं
 सत्त्वाद्दूदकनिर्मलत्वजनिताह्लादं च सत्पञ्चाङ्गलम् ॥ २ ॥

स्त्रिभुवनकृमिखातकण्टकि-

मुष्टरुक्षकुटिलैर्न सत् कुजैः ।

क्रूरपक्षियुतनिन्द्यनामभिः

शुष्कशीर्षबहुपर्णवर्मभिः ॥ ३ ॥

श्मशानशून्यायतनं चतुष्पथं

तथाम्नोद्गं विषमं सदेपरम् ।

अवस्कराङ्गारकपालभस्मभि-

क्षितं तुषैः शुष्कट्टणैर्न शोभनम् ॥ ४ ॥

प्रव्रजितनम्रनापित-

रिपुबन्धनसूनिर्कैस्तथा श्वपचैः ।

कितवयतिपीडितैर्युत-

मायुधमाध्वीकविक्रयैर्न शुभम् ॥ ५ ॥

प्रागुत्तरैशाश्च दिशः प्रशस्ताः

प्रष्टुर्न वाखम्बुयमाग्निरक्षः ।

पूर्वाह्नकाक्षे ऽस्ति शुभं न रात्रौ
 सन्धादये प्रश्नहानोऽपराह्णे ॥ ६ ॥
 रात्राविधाने हि शुभाशुभं यत्
 प्रोक्तं निमित्तं तदिहापि वाच्यम् ।
 दृष्ट्वा पुरो वा वनताहतं वा
 प्रष्टुः स्त्रियं पावितक्षे ऽत्र वस्त्रे ॥ ७ ॥

अवाज्ञान्यूर्वाष्टस्तमष्टयणपादं च दशमा
 भुजौ हस्तौ मण्डौ कचगलनस्त्राङ्गुष्ठमपि यत् ।
 सशङ्खं कक्षांसश्रवणमुदसन्धीति पुरुषे
 स्त्रियां धूनासासिक्कग्निकटिसुखेखाङ्गुलिचयम् ॥ ८ ॥

जिह्वा ग्रीवा पिण्डके पाष्णियुग्मं
 जङ्घे नाभिः कर्णपाली ह्रकाटी ।
 वक्त्रं पृष्ठं जङ्गुजान्त्रिपाश्वर्धं
 हृत्ताल्पक्षी मेहनोरस्त्रिकं च ॥ ९ ॥
 नपुंसकास्थं च शिरो ललाटम्
 आश्रयसञ्चरपरैश्चिरेण ।
 सिद्धिर्भवेज्जालु नपुंसकैर्नो
 रूक्षस्तैर्भग्नशैश्च पूर्वैः ॥ १० ॥

सृष्टे वा चालिते वापि यादाङ्गुष्ठे ऽक्षिक्कभवेत् ।
 अङ्गुल्यां दुहितुः श्रोतं शिरोघाते नृपाङ्गयम् ॥ ११ ॥
 विप्रयोगमुरसि स्वगाचतः
 कर्पटाङ्गितिरनर्घदा भवेत् ।

स्यात्प्रियाप्तिरभिमृच्छ कर्पटं
 पृच्छतश्चरणपादयोजितुः ॥ १२ ॥
 पादाङ्गुष्ठेन विलिखेद्भूमिं क्षेचोत्थचिन्तया ।
 हस्तेन पादौ कण्डूयेत्तस्य दासीमया च सा ॥ १३ ॥
 तालभूर्जपटदर्शने ऽंशुकं
 चिन्तयेत्कचतुषास्थिभस्मगम् ।
 व्याधिराश्रयति रज्जुजालकं
 वल्कलं च समवेक्ष्य बन्धनम् ॥ १४ ॥
 पिप्पलीमरिचशुण्ठिवारिदै
 रोध्रकुष्ठवसनान्बुजीरकैः ।
 गन्धमांसिशतपुष्पया वदेत्
 पृच्छतस्तगरकेण चिन्तनम् ॥ १५ ॥
 स्त्रीपुरुषदोषपीडित-
 सर्वाध्वसुतार्थधान्यतनयानाम् ।
 द्विचतुष्पदक्षितीनां
 विनाशतः कीर्तितैर्दृष्टैः ॥ १६ ॥
 न्यग्रेोधमधुकतिन्दुक-
 जम्बूक्षक्षाम्रबदरिजातिफलैः ।
 धनकनकपुरुषलोहांशुक-
 रूष्योदुम्बराप्तिरपि करगैः ॥ १७ ॥
 धान्यपरिपूर्णपाचं
 कुम्भः पूर्यः कुटुम्बवृद्धिकरौ ।

गजगोशुनां पुरीषं
धनयुवतिसुहृदिनाशकरम् ॥ १८ ॥

पशुहस्तिमहिषपक्षज-
रजतव्याघ्रैर्लभेत सन्दृष्टैः ।

अविधननिवसनमलयज-
कौशेयाभरणसङ्घातम् ॥ १९ ॥

पृच्छा वृद्धश्रावक-
सुपरिव्राट्दर्शने नृभिर्विहिता ।

मिषद्युतार्थभवा
गणिकानृपसूतिकार्यकृता ॥ २० ॥

शाक्योपाध्यायार्हत-
निर्ग्रन्थनिमित्तनिगमकैर्वर्तैः ।

चैरचमूपतिवणिजां
दासीयोधापणस्थवध्यानाम् ॥ २१ ॥

तापसे शौण्डिके वृष्टे प्रेषितः पशुपालनम् ।
हस्तं पृच्छकस्य स्यादुञ्चवृत्तौ विपन्नता ॥ २२ ॥

इच्छामि प्रष्टुं भण
पश्यत्वार्थः समादिशेत्युक्ते ।

संयोगकुटुम्बोत्था
लाभैश्वर्योन्नता चिन्ता ॥ २३ ॥

निर्दिशेति गदिते जयाध्वगा
प्रत्यवेक्ष्य मम चिन्तितं वद ।

आशु सर्वजनमध्यगं त्वया

दृश्यतामिति च बन्धुचौरजा ॥ २४ ॥

अन्तःस्थे ऽङ्गे स्वजन उदितो बाह्यजे बाह्य एवं
पादाङ्गुष्ठाङ्गुलिकलनया दासदासीजनः स्यात् ।

जङ्घे प्रेष्ठो भवति भगिनी नाभितो हृत्स्वभार्या
पाण्यङ्गुष्ठाङ्गुलिर्धर्यकृतस्पर्शने पुष्पकन्ये ॥ २५ ॥

मातरं जठरे मूर्ध्नि गुदं दक्षिणवामकौ ।

बाह्व आताड तत्पत्नी स्पृष्ट्वैवं चौरमादिशेत् ॥ २६ ॥

अन्तरङ्गमवमुच्य बाह्यग-

स्पर्शने यदि करोति पृच्छकः ।

स्त्रेषामूचशकृतस्यजकथः

पातयेत्कारतलस्यवस्तु चेत् ॥ २७ ॥

भृशमवनामिताङ्गपरिमोहनतो ऽप्यथवा
जनघृतरिक्तभाण्डमवलोक्य च चौरजनम् ।

हृतपतितक्षतास्मृतविनष्टविभग्नगतो-

न्मुषितमूर्ध्नां च निष्टरवतो लभते न हृतम् ॥ २८ ॥

निगदितमिदं यत्तत्सर्वं तुषास्थिविषादिकैः

सह मृतिकरं पीडातानां समं रुदितश्रुतैः ।

अवयवमपि स्पृष्ट्वान्तःस्थं दृढं मरदाहरेद्

अतिबहु तदा भुक्ताकं संस्थितः सुदितो वदेत् ॥ २९ ॥

सलाहस्पर्शनाच्छूकदर्शनाच्छालिजौदनम् ।

उरःस्पर्शात् षष्टिकामं ग्रीवास्पर्शे च यावकम् ॥ ३० ॥

कुक्षिकुचजठरजानु-

स्पर्शे भाषाः पयस्तिक्ष्णवाग्धः ।

आस्वादयतश्चौष्ठौ

लिङ्गितो मधुरं रसं ज्ञेयम् ॥ ३१ ॥

विस्पृक्षे स्फोटयेज्जिह्वामाग्रे वक्त्रं विकृणयेत् ।

कटुतिक्तकषायोष्णैर्हिक्तेष्ठीवेच्च सैन्धवे ॥ ३२ ॥

श्लेष्मत्याग्ने शुष्कतिक्तं तदल्पं

श्रुत्वा क्रव्यादं प्रेक्ष्य वा मांसमिश्रम् ।

धूगण्डौष्ठस्पर्शने शाकुनं तद्

भुक्तं तेनेत्युक्तमेतन्निमित्तम् ॥ ३३ ॥

मूर्ध्गलकेशहनुशङ्ख-

कर्णजङ्घं वस्तिं च स्पृष्ट्वा ।

गजमहिषमेघशूकर-

गोशशङ्खगर्मासयुग्भुक्तम् ॥ ३४ ॥

दृष्टे श्रुते ऽप्यशकुने

गोधामत्स्यामिषं वदेद्भुक्तम् ।

गर्भिण्या गर्भस्थे च

निपतन्ममिव प्रकल्पयेत्प्रभे ॥ ३५ ॥

पुंस्त्रीनपुंसकाख्ये

दृष्टे ऽनुमिते पुरःस्थिते स्पृष्टे ।

तज्जन्म भवति पानात्त-

पुण्यफलदर्शने च शुभम् ॥ ३६ ॥

अङ्गुष्ठेन भूदरं वाङ्गुलिं वा
 स्पृष्ट्वा पृष्णेर्भर्चिन्ता तदा स्यात् ।
 मध्वाज्याद्यैर्हमरत्नप्रवालै-
 रग्रस्थैर्वा मातृधाव्यात्मजैश्च ॥ ३७ ॥
 गर्भयुताजठरे करगे स्याद्
 दुष्टनिमित्तवशात्तदुदासः ।
 कर्षति तज्जठरं यदि पीठो-
 त्पीडनतः करगे च करेऽपि ॥ ३८ ॥

घ्राणाय दक्षिणे द्वारे स्पृष्टे मासोत्तरं वदेत् ।
 वामे द्वौ कर्णे एवं मा द्विचतुर्धः श्रुतिस्तने ॥ ३९ ॥
 वेणीमूले चीन् सुतान् कन्यके द्वे
 कर्णे पुत्रान् पञ्च हस्ते चयं च ।
 अङ्गुष्ठान्ते पञ्चकं चानुपूर्व्या
 पादाङ्गुष्ठे पार्श्वयुग्मेऽपि कन्याम् ॥ ४० ॥

सव्यासव्योरुसंस्पर्शे सूते कन्यासुतद्वयम् ।
 स्पृष्टे ललाटमध्यान्ते चतुस्त्रितनया भवेत् ॥ ४१ ॥
 शिरोललाटधूकर्णगण्डहनुरदा गलम् ।
 सव्यापसव्यस्कन्धश्च हस्तौ चिबुकनालकम् ॥ ४२ ॥

उरः कुचं दक्षिणमप्यसव्यं
 हृत्पार्श्वमेवं अठरं कटिश्च ।
 स्फिक् पायुसन्ध्यूरुयुगं च जानू
 जङ्घेऽथ पादाविति कृत्तिकादौ ॥ ४३ ॥

इति निगदितमेतज्जाचसंस्पर्शलक्ष्म
 प्रकटमभिमतास्यै वोक्ष्य शास्त्राणि सम्यक् ।
 विपुलमतिरुदारो वेत्ति यः सर्वमेत-
 न्नरपतिजनताभिः पूज्यते ऽसौ सदैव ॥ ४४ ॥
 इत्यङ्गविद्या नामैकपञ्चाशत्तमो ऽध्यायः ॥ • ॥

सितरक्तपीतकृष्णा
 विप्रादीनां क्रमेण पिटका ये ।
 ते क्रमशः प्रोक्तफला
 वर्णानामग्रजादीनाम् ॥ १ ॥

सुस्निग्धव्यक्तशोभाः शिरसि धनचयं मूर्ध्नि सौभाग्यमाराद्
 दौर्भाग्यं भ्रूयुगोत्थाः प्रियजनघटनामाशु दुःशीलतां च ।
 तन्मध्योत्थाश्च शोकं नयनपुटगता नेत्रयोरिष्टदृष्टिं
 प्रव्रज्यां शङ्खदेशे ऽश्रुजलनिपतनस्थानगाश्चातिचिन्ताम्
 ब्राह्मणगण्डे वसनसुतदाश्चोष्ठयोरन्नलाभं ॥ २ ॥
 कुर्युस्तद्विबुक्तलगा भूरि वित्तं ललाटे ।
 हन्वोरेवं गलकृतपदा भूषणान्यन्नपाने
 ओषे तद्भूषणगणमपि ज्ञानमात्मस्वरूपम् ॥ ३ ॥
 शिरःसन्धिग्रीवाहृदयकुचपार्श्वैरसि गता
 अयोघातं घातं सुततनयलाभं शुचमपि ।
 प्रियप्राप्तिं स्कन्धे ऽप्यटनमथ भिक्षार्थमसकृद्
 विनाशं कक्षोत्था विदधति धनानां बहुसुखम् ॥ ४ ॥

दुःखशृङ्गनिचयस्य विघातं
 पृष्ठबाहुयुगजा रचयन्ति ।
 संयमं च मणिवन्धनजाता
 धूपखाद्यमुपबाहुयुगोत्थाः ॥ ५ ॥
 धनातिं सौभाग्यं शुचमपि कराङ्गुल्युदरगाः
 सुपानान्नं नाभौ तदध इह चौरैर्धनहृतिम् ।
 धनं धान्यं वस्तौ युवतिमन्न मेढ्रे सुतनयान्
 धनं सौभाग्यं वा मुदहृषणजाता विदधति ॥ ६ ॥
 ऊर्वोर्यानाङ्गनालाभं जाम्बोः शृङ्गजनात्स्थितिम् ।
 शस्त्रेण जङ्घयोर्गुल्फे ऽध्वबन्धस्तेश्चदायिनः ॥ ७ ॥
 स्निग्धक्यार्षिपादजाता धननाशागम्यगमनमध्वानम् ।
 बन्धनमङ्गुलिनिचये ऽङ्गुष्ठे च श्रान्तिस्तोकतः पूजाम् ॥ ८ ॥
 उत्पातमण्डपिटका दक्षिणतो वामतस्त्वभीघाताः ।
 धन्या भवन्ति पुंसां तद्विपरीतास्तु नारीणाम् ॥ ९ ॥
 इति पिटकविभागः प्रोक्त आ मूर्धतो ऽयं
 वृणत्तिलकविभागो ऽप्येवमेव प्रकल्प्यः ।
 भवति मशकलक्ष्मावर्तजन्मापि तद्व-
 त्निगदितफलकारि प्राणिनां देहसंस्थम् ॥ १० ॥

इति पिटकलक्षणं नाम द्वापञ्चाशोऽध्यायः ॥ * ॥

वास्तुज्ञानमघातः

कमलभवान्मुनिपरम्परायातम् ।

क्रियते ऽधुना मयेदं

विदग्धसांवत्सरप्रीत्यै ॥ १ ॥

किमपि किल भूतमभवद्

रुन्धानं रोदसी शरीरेण ।

तदमरगणेन सहसा

विनिवृद्धाधोमुखं न्यस्तम् ॥ २ ॥

यच्च च येन गृहीतं

विबुधेनाधिष्ठितः स तच्चैव ।

तदमरमयं विधाता

वास्तुनरं कल्पयामास ॥ ३ ॥

उत्तममष्टाभ्यधिकं

हस्तशतं नृपगृहं पृथुत्वेन ।

अष्टाष्टोनान्येवं

पञ्च सपादानि दैर्घ्येण ॥ ४ ॥

षड्भिः षड्भिर्हीना

सेनापतिसङ्घर्षा चतुःषष्टिः ।

पञ्चैवं विस्तारात्

षड्भागसमन्विता दैर्घ्यम् ॥ ५ ॥

षष्टिश्चतुर्विहीना

वेश्मानि भवन्ति पञ्च सचिवस्य ।

स्वाष्टांशयुता दैर्घ्यं
 तदर्धतो राजमहिषीणाम् ॥ ६ ॥
 षड्भिः षड्भिश्चैवं
 युवराजस्यापवर्जिताशीतिः ।
 त्वंशान्विता च दैर्घ्यं
 पञ्च तदर्धैस्तदनुजानाम् ॥ ७ ॥
 नृपसचिवान्तरतुल्यं
 सामन्तप्रवरराजपुरुषाणाम् ।
 नृपयुवराजविशेषः
 कञ्चुकिवेश्याकलाज्ञानाम् ॥ ८ ॥
 अध्यक्षाधिकृतानां
 सर्वेषामेव कोशरतितुल्यम् ।
 युवराजमन्त्रिविवरं
 कर्मान्ताध्यक्षदूतानाम् ॥ ९ ॥
 चत्वारिंशद्बीजा
 चतुश्चतुर्भिस्तु पञ्च यावदिति ।
 षड्भागयुता दैर्घ्यं
 दैवज्ञपुरोधसोर्भिषजः ॥ १० ॥
 वास्तुनि यो विस्तारः
 स एव चोच्छ्रायनिश्चयः शुभदः ।
 शालैकेषु गृहेष्वपि
 विस्ताराद्विगुणितं दैर्घ्यम् ॥ ११ ॥

चातुर्वर्ण्यव्यासे
 द्वाविंशत् स्याच्चतुश्चतुर्हीनाः ।
 आ षोडशादिति परं
 न्यूनतरमतीवहीनानाम् ॥ १२ ॥
 सदशांशं विप्राणां
 क्षत्रस्याष्टांशसंयुतं दैर्घ्यम् ।
 षड्भागयुतं वैश्यस्य
 भवति शूद्रस्य पादयुतम् ॥ १३ ॥
 नृपसेनापतिगृहयो-
 रन्तरमानेन कोशरतिभवेन ।
 सेनापतिचातुर्वर्ण्य-
 विवरतो राजपुरुषाणाम् ॥ १४ ॥
 अथ पारसवादीनां
 स्वमानसंयोगदलसमं भवनम् ।
 हीनाधिकं स्वमाना-
 दशुभकरं वास्तु सर्वेषाम् ॥ १५ ॥
 पञ्चाश्रमिणाममितं
 धान्यायुधवह्निरतिगृहाणां च ।
 नेच्छन्ति शास्त्रकारा
 हस्तशतादुच्छ्रितं परतः ॥ १६ ॥
 सेनापतिनृपतीनां
 सप्ततिसहिते द्विधाकृते व्यासे ।

शाला चतुर्दशहृते
 पञ्चविंशहृते ऽलिन्दः ॥ १७ ॥
 इस्तद्वाचिंशादिषु
 चतुश्चतुस्त्रिचिकचिकाः शालाः ।
 सप्तदशचितयतिथि-
 चयोदशकृताङ्गुलाभ्यधिकाः ॥ १८ ॥
 चिचिद्विद्विद्विसमाः
 क्षयक्रमादङ्गुलानि चैतेषाम् ।
 व्येका विंशतिरष्टौ
 विंशतिरष्टादश चितयम् ॥ १९ ॥
 शालाचिभागतुल्या
 कर्तव्या वीथिका बहिर्भवनात् ।
 यद्यग्रतो भवति सा
 सोष्णोषं नाम तदास्तु ॥ २० ॥
 सायाश्रयमिति पश्चात्
 सावष्टम्भं तु पार्श्वसंस्थितया ।
 सुस्थितमिति च समन्तात्
 शास्त्रज्ञैः पूजिताः सर्वाः ॥ २१ ॥
 विस्तारषोडशांशः
 सचतुर्हस्तो भवेद्गृहोच्छ्रायः ।
 द्वादशभागेनानो
 भूमौ भूमौ समस्तानाम् ॥ २२ ॥

व्यासात् षोडशभागः
 सर्वेषां सद्गनां भवति भित्तिः ।
 पक्षेष्टकाक्षतानां
 दारुक्ततानां तु सविकल्पः ॥ २३ ॥
 एकादशभागयुतः
 सप्ततिर्द्व्यपबलेशयोर्यासः ।
 उच्छ्रायो ऽङ्गुलतुल्यो
 द्वारस्यार्धेन विष्कम्भः ॥ २४ ॥
 विप्रादीनां व्यासात्
 पञ्चांशो ऽष्टादशाङ्गुलसमेतः ।
 साष्टांशो विष्कम्भो
 द्वारस्य द्विगुण उच्छ्रायः ॥ २५ ॥
 उच्छ्रायद्वस्तसङ्ख्या-
 परिमाणान्यङ्गुलानि बाहुल्यम् ।
 शाखाद्वये ऽपि कार्यं
 सार्धं तत्स्यादुदुम्बरयोः ॥ २६ ॥
 उच्छ्रायात् सप्तगुणा-
 दशीतिभागः पृथुत्वमेतेषाम् ।
 नवगुणिते ऽशीत्यंशः
 स्तम्भस्य दशांशहीनो ऽग्रे ॥ २७ ॥
 समचतुरश्रो रुचको
 वज्रो ऽष्टाश्रिर्द्विवज्रको द्विगुणः ।

द्वाविंशता तु मध्ये
 प्रलीनको वृत्त इति वृत्तः ॥ २८ ॥
 स्तम्भं विभज्य नवधा
 वह्नं भागो घटो ऽस्य भागो ऽन्यः ।
 पद्मं तथोत्तरोष्ठं
 कुर्याद्भागेन भागेन ॥ २९ ॥
 स्तम्भसमं बाहुल्यं
 भारतुलानामुपर्युपर्यासाम् ।
 भवति तुलोपतुलाना-
 मूनं पादेन पादेन ॥ ३० ॥
 अप्रतिषिद्वालिन्दं
 समन्ततो वास्तु सर्वतोभद्रम् ।
 नृपविबुधसमूहानां
 कार्यं द्वारैश्चतुर्भिरपि ॥ ३१ ॥
 नन्द्यावर्तमलिन्दैः
 शालाकुड्यात् प्रदक्षिणान्तगतैः ।
 द्वारं पश्चिममस्मिन्
 विहाय शेषाणि कार्याणि ॥ ३२ ॥
 द्वारालिन्दो ऽन्तगतः
 प्रदक्षिणो ऽन्यः शुभस्ततश्चान्यः ।
 तद्वच्च वर्धमाने
 द्वारं तु न दक्षिणं कार्यम् ॥ ३३ ॥

अपरो ऽन्तगतो ऽलिन्दः
 प्रागन्तगतौ तदुत्थितौ चान्यौ ।
 तदवधिविद्वत्तश्चान्यः
 प्राग्द्वारं स्वस्तिके शुभदम् ॥ ३४ ॥
 प्राक्पश्चिमावलिन्दा-
 वन्तगतौ तदवधिस्थितौ शेषौ ।
 रुचके द्वारं न शुभद-
 मुत्तरतो ऽन्यानि शस्तानि ॥ ३५ ॥
 श्रेष्ठं नान्यावर्तं
 सर्वेषां वर्धमानसञ्ज्ञं च ।
 स्वस्तिकरुचके मध्ये
 शेषं शुभदं नृपादीनाम् ॥ ३६ ॥
 उत्तरशालादीनं
 हिरण्यनाभं विशालकं धन्यम् ।
 प्राक्शालया वियुक्तं
 सुश्रेष्ठं दृष्टिदं वास्तु ॥ ३७ ॥
 याम्यादीनं चुल्ली-
 विशालकं वित्तनाशकरमेतत् ।
 पश्चिमपरया वर्जितं
 सुतर्ध्वंसवैरकरम् ॥ ३८ ॥
 सिद्धार्थमपरयाम्ये
 यमद्वयं पश्चिमोत्तरे शाले ।

दण्डास्थमुदक्पूर्वं
 वातास्थं प्राग्युता याम्या ॥ ३९ ॥
 पूर्वापरे तु शाले
 गृहचुली दक्षिणोत्तरे काचम् ।
 सिद्धार्थे ऽर्थावाप्ति-
 र्यमसूर्ये गृहपतेर्मृत्युः ॥ ४० ॥
 दण्डवधो दण्डास्थे
 कलहोद्वेगः सदैव वातास्थे ।
 वित्तविनाशश्चुल्यां
 घातिविरोधः स्मृतः काचे ॥ ४१ ॥
 एकाशीतिविभागे
 दश दश पूर्वोत्तरायता रेखाः ।
 अन्तस्त्रयोदश सुरा
 द्वाविंशद्वाद्यकोष्ठस्थाः ॥ ४२ ॥
 शिखिपर्जन्यजयन्तेन्द्र-
 सूर्यसत्या भृशो ऽन्तरिक्षश्च ।
 ऐशान्याद्याः क्रमशो
 दक्षिणपूर्वे ऽनिलः कोणे ॥ ४३ ॥
 पूषा वितथदृष्टत-
 यमगन्धर्वास्थधृङ्गराजमृगाः ।
 पितृदौवारिकसुग्रीव-
 कुसुमदन्ताम्बुपत्यसुराः ॥ ४४ ॥

शोषो ऽथ पापयश्मा
 रोगः कोणे ततो ऽहिमुखौ च ।
 भस्माटसोमभुजगा-
 स्त्रतो ऽदितिर्दितिरिति क्रमशः ॥ ४५ ॥
 मध्ये ब्रह्मा नवकोष्ठका-
 धियो ऽस्यार्धमा स्थितः प्राच्याम् ।
 एकान्तरात्र्यदक्षिण-
 मस्मात्सविता विवस्वांश्च ॥ ४६ ॥
 विबुधाधिपतिस्तस्मा-
 न्निषो ऽन्यो राजयश्मनामा च ।
 पृथ्वीधरापवत्सा-
 वित्येते ब्रह्मणः परिधौ ॥ ४७ ॥
 आपो नामैशाने
 कोणे हैताशने च सावित्रः ।
 जय इति च नैऋते
 रुद्र आनिरो ऽभ्यन्तरपदेषु ॥ ४८ ॥
 आपस्तथापवत्सः
 पर्जन्यो ऽग्निर्दितिश्च वर्गो ऽयम् ।
 एवं कोणे कोणे
 पदिकाः स्युः पञ्च पञ्च सुराः ॥ ४९ ॥
 बाह्या द्विपदाः श्रेया-
 स्ते विबुधा विंशतिः समास्थाताः ।

शेषाश्चत्वारो ऽन्ये
 चिपदा दिक्ष्वर्यमाद्यास्ते ॥ ५० ॥
 पूर्वोत्तरदिक्षूर्धा
 पुरुषो ऽयमवाङ्मुखो ऽस्य शिरसि-शिखी ।
 आपो मुखे स्तने ऽस्या-
 र्यमा ह्युरस्यापवत्सश्च ॥ ५१ ॥
 पर्जन्याद्या बाह्या
 दृक्श्रवणोरःस्थलांसगा देवाः ।
 सत्याद्याः पञ्च भुजे
 हस्ते सविता ससाविचः ॥ ५२ ॥
 वितथो बृहत्क्षतयुतः
 पार्श्वे जठरे स्थितो विवस्वांश्च ।
 ऊरू जानू जङ्घे
 स्फिगिति यमाद्यैः परिगृहीताः ॥ ५३ ॥
 एते दक्षिणपार्श्वे
 स्थानेष्वेवं च वामपार्श्वस्थाः ।
 मेढ्रे शक्रजयन्तौ
 हृदये ब्रह्मा पिताङ्घ्रिगतः ॥ ५४ ॥
 अष्टाष्टकपदमथवा
 कृत्वा रेखाश्च कोणगास्तिर्यक् ।
 ब्रह्मा चतुःपदो ऽस्मि-
 न्मर्धपदा ब्रह्मकोणस्थाः ॥ ५५ ॥

अष्टौ च बहिःकोणे-
 धर्धपदास्तदुभयस्थिताः सार्धाः ।
 उक्तेभ्यो ये शेषा-
 स्ते द्विपदा विंशतिस्ते च ॥ ५६ ॥
 सम्पाता वंशानां
 मध्यानि समानि यानि च पदानाम् ।
 मर्माणि तानि विन्ध्या-
 न्नपरिपीडयेत्प्राज्ञः ॥ ५७ ॥
 तान्यशुचिभाण्डकील-
 स्तम्भाद्यैः पीडितानि शल्यैश्च ।
 गृहभर्तुस्तत्तुल्ये
 पीडामङ्गे प्रयच्छन्ति ॥ ५८ ॥
 कण्डूयते यदङ्गं
 गृहपतिना यच्च वामराहुत्याम् ।
 अशुभं भवेन्निमित्तं
 विहतिर्वाग्नेः सशल्यं तत् ॥ ५९ ॥
 धनहानिर्दारुमये
 पशुपीडारुग्भयानि चास्थिहते ।
 [लोहमये शस्त्रभयं
 कपालकेशेषु मृत्युः स्यात् ॥ ६० ॥
 अङ्गारे स्तेनभयं
 भस्मनि च विनिर्दिशेत्सदाग्निभयम् ।

शल्यं हि मर्मसंस्थं
 सुवर्णरजतादृते ऽत्यशुभम् ॥ ६१ ॥
 मर्मण्यमर्मगो वा
 कण्ड्यार्थागमं तुषसमूहः ।]
 अपि नागदन्तको
 मर्मसंस्थितो दोषस्तद्वति ॥ ६२ ॥
 रोगाद्वायुं पितृतो
 हुताशनं शोषसूचमपि वितथात् ।
 मुस्थान्नृशं जयन्ताश्च
 धृक्मदितेश्च सुग्रीवम् ॥ ६३ ॥
 तत्सम्पाता नव ये
 तान्यतिमर्माणि सम्प्रदिष्टानि ।
 यश्च पदस्याष्टांश-
 स्तत्रोक्तं मर्मपरिमाणम् ॥ ६४ ॥
 पदहस्तसङ्ख्याया
 सम्मितानि वंशो ऽङ्गुलानि विस्तीर्णः ।
 वंशव्यासो ऽध्यर्धः
 शिराप्रमाणं विनिर्दिष्टम् ॥ ६५ ॥
 सुखमिच्छन् ब्रह्माणं
 यत्नाद्रक्षेद्गृही यद्दान्तस्थम् ।
 उच्छिष्टाद्युपधाताद्
 ग्रहपतिरुपतप्यते तस्मिन् ॥ ६६ ॥

दक्षिणभुजेन ह्रीने
 वास्तुनरे ऽर्थक्षयो ऽङ्गनादोषाः ।
 वामे ऽर्थधान्यहानिः
 शिरसि गुणैर्हीयते सर्वैः ॥ ६७ ॥
 स्त्रीदोषाः सुतमरणं
 प्रेक्ष्यत्वं चापि करणवैकल्ये ।
 अविकल्पपुरुषे वसतां
 मानार्थयुतानि सौस्थानि ॥ ६८ ॥
 गृहनगरग्रामेषु च
 सर्वचैवं प्रतिष्ठिता देवाः ।
 तेषु च यथानुरूपं
 वर्णा विप्रादयो वास्याः ॥ ६९ ॥
 वासगृहाणि च विन्द्याद्
 विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि ।
 विशतां च यथाभवनं
 भवन्ति तान्येव दक्षिणतः ॥ ७० ॥
 नवगुणसूचविभक्ता-
 न्यष्टगुणेनाथवा चतुःषष्टेः ।
 द्वाराणि यानि तेषा-
 मनलादीनां फलोपनयः ॥ ७१ ॥
 अनलभयं स्त्रीजन्म
 प्रभूतधनता नरेन्द्रवास्तव्यम् ।

क्रोधपरतानृतत्वं
 क्रौर्यं चौर्यं च पूर्वण ॥ ७२ ॥
 अल्पसुतत्वं प्रैष्यं
 नीचत्वं भक्ष्यपानसुतदृष्टिः ।
 रौद्रं कृतघ्नमधनं
 सुतवीर्यघ्नं च याम्येन ॥ ७३ ॥
 सुतपीडा रिपुदृष्टि-
 र्न धनसुताप्तिः सुतार्थबलसम्पत् ।
 धनसम्पन्नपतिभयं
 धनक्षयो रोग इत्यपरे ॥ ७४ ॥
 वधबन्धौ रिपुदृष्टि-
 र्धनसुतलाभः समस्तगुणसम्पत् ।
 पुत्रधनाप्तिर्वैरं
 सुतेन दोषाः स्त्रिया नैःस्वम् ॥ ७५ ॥
 मार्गतरुकोणकूप-
 स्तम्भधमविद्धमशुभदं द्वारम् ।
 उच्छ्रायाद्विगुणमितां
 त्यक्त्वा भूमिं न दोषाय ॥ ७६ ॥
 रथ्याविद्धं द्वारं
 नाशाय कुमारदोषदं तरुणा ।
 पङ्कद्वारे शोको
 व्ययो ऽम्बुनि साविणि प्रोक्तः ॥ ७७ ॥

कूपेनापस्मारो
 भवति विनाशश्च देवताविहे ।
 क्षुब्धेन स्त्रीदोषाः
 कुलनाशो ब्रह्मणो ऽभिमुखे ॥ ७८ ॥
 उन्मादः स्वयमुद्धाटिते
 ऽथ पिहिते स्वयं कुलविनाशः ।
 मानाधिके नृपभयं
 दस्युभयं व्यसनदं नोचम् ॥ ७९ ॥
 द्वारं द्वारस्योपरि
 यत्तन्न शिवाय सङ्कटं यच्च ।
 आव्याप्तं क्षुब्धयदं
 कुलं कुलनाशनं भवति ॥ ८० ॥
 पीडाकरमतिपीडित-
 मन्तर्विनतं भवेद्भावाय ।
 बाह्यविनते प्रवासे
 दिग्धान्ते दस्युभिः पीडा ॥ ८१ ॥
 मूलद्वारं नान्यै-
 र्द्वारैरतिसन्दधीत रूपर्द्धा ।
 घटफलपत्रप्रमथादिभिश्च
 तन्मङ्गलैश्चिनुयात् ॥ ८२ ॥
 ऐशान्यादिषु कोणेषु
 संस्थिता बाह्यतो गृहस्यैताः ।

चरकी विदारिनामाय
 पूतना राक्षसी चेति ॥ ८३ ॥
 पुरभवनग्रामाणां
 ये कोणास्तेषु निवसतां दोषाः ।
 श्वपचादयो ऽन्त्यजात्या-
 स्तेष्वेव विवृद्धिमायान्ति ॥ ८४ ॥
 याम्यादिष्वशुभफला
 जातास्तरवः प्रदक्षिणैते ।
 उदगादिषु प्रशस्ताः
 लक्षवटोदुम्बराश्वत्याः ॥ ८५ ॥
 आसन्नाः कण्टकिना
 रिपुभयदाः क्षीरिणो ऽर्थनाशाय ।
 फलिनः प्रजाक्षयकरा
 दारूण्यपि वर्जयेदेषाम् ॥ ८६ ॥
 छिन्द्याद्यदि न तरुंस्तान्
 तदन्तरे पूजिताम्बपेदन्यान् ।
 पुन्नागाशोकारिष्ट-
 बकुलपनसान् शमीशालौ ॥ ८७ ॥
 शस्तौषधिद्रुमलतामधुरा सुगन्धा
 स्निग्धा समा न सुषिरा च मही नराणाम् ।
 अप्यध्वनि अमविनोदमुपागतानां
 धत्ते अत्रिं किमुत शाश्वतमन्दिरेषु ॥ ८८ ॥

सचिवाख्ये ऽर्थनाम्ने
 धूर्तगृहे सुतवधः समीपस्थे ।
 उद्देगे देवकुले
 चतुष्पथे भवति चाकीर्तिः ॥ ८८ ॥
 चैत्ये भयं ग्रहकृतं
 वस्त्रीकञ्चसङ्कुले विपदः ।
 गर्तायां तु पिपासा
 कूर्माकारे धनविनाशः ॥ ८९ ॥
 उदगादिस्रवमिष्टं
 विप्रादीनां प्रदक्षिणेनैव ।
 विप्रः सर्वत्र वसे-
 दनुवर्षमथेष्टमन्येषाम् ॥ ९० ॥
 गृहमध्ये हस्तमितं
 खात्वा परिपूरितं पुनः श्वभ्रम् ।
 यद्यूनमनिष्टं तत्
 समे समं धन्यमधिकं यत् ॥ ९१ ॥
 श्वभ्रमथवान्मुपूषं
 पदशतमित्वागतस्य यदि नोनम् ।
 तद्वन्धं यच्च भवेत्
 पत्नान्यपामाढकं चतुःषष्टिः ॥ ९२ ॥
 आमे वा मृत्पात्रे
 श्वभ्रस्थे दीपवर्तिरभ्यधिकम् ।

ज्वलति दिशि यस्य शस्ता
 सा भूमिस्तस्य वर्णस्य ॥ ८४ ॥
 श्वधोषितं न कुसुमं
 यस्मिन् प्रख्यायते ऽनुवर्णसमम् ।
 तत्तस्य भवति शुभदं
 यस्य च यस्मिन्ननो रमते ॥ ८५ ॥
 सितरक्तपीतकृष्णा
 विप्रादीनां प्रशस्यते भूमिः ।
 गन्धश्च भवति यस्या
 दृढरुधिरान्नाद्यमद्यसमः ॥ ८६ ॥
 कुशयुक्ता शरबहुला
 दूर्वाकाशादृता क्रमेण मही ।
 अनुवर्णं वृद्धिकरी
 मधुरकषायाम्बुकटुका च ॥ ८७ ॥
 कृष्टां प्ररूढबीजां
 गोऽध्युषितां ब्राह्मणैः प्रशस्तां च ।
 गत्वा महीं पृथपतिः
 काशे सांवत्सरोद्दिष्टे ॥ ८८ ॥
 भक्ष्यैर्नानाकारै-
 र्दध्यक्षतसुरभिकुसुमधूपैश्च ।
 दैवतपूजां कृत्वा
 स्थपतीनभ्यर्च्य विप्रांश्च ॥ ८९ ॥

विप्रः स्पृष्ट्वा शीर्षं
 वक्ष्यश्च क्षत्रियो विशयोऽरू ।
 शूद्रः पादौ स्पृष्ट्वा
 कुर्याद्रेखां गृह्यारम्भे ॥ १०० ॥
 अङ्गुष्ठकेन कुर्या-
 न्मथ्याङ्गुल्याववा प्रदेशिन्या ।
 कनकमणिरजतमुक्ता-
 दधिफलकुसुमाञ्चतैश्च शुभम् ॥ १०१ ॥
 शस्त्रेण शस्त्रमृत्यु-
 र्बन्धो लोहेन भस्मनाग्निभयम् ।
 तत्स्वरभयं तृष्टेन च
 काष्ठोत्लिखिता च राजभयम् ॥ १०२ ॥
 वक्रा पादालिखिता
 शस्त्रभयङ्केशदा विरूपा च ।
 चर्मोङ्गारास्थिकृता
 दन्तेन च कर्तुरग्निवाय ॥ १०३ ॥
 वैरमपसव्यलिखिता
 प्रदक्षिणं सम्पदो विनिर्देश्याः ।
 वाचः परुषा निष्ठीवितं
 क्षुतं चाशुभं कथितम् ॥ १०४ ॥
 अर्धनिश्चितं कृतं वा
 प्रविशन् स्थपतिर्युद्धे निमित्तानि ।

अवलोकयेद्गृहपतिः
 क संस्थितः स्पृशति किं चाङ्गम् ॥ १०५ ॥
 रविदीप्तो यदि शकुनि-
 स्तस्मिन् काखे विरौति परस्परवः ।
 संस्पृष्टाङ्गसमानं
 तस्मिन्देष्टे ऽस्थि निर्देश्यम् ॥ १०६ ॥
 शकुनसमये ऽववाग्ये
 वस्त्यश्वाद्यो ऽनुवाग्यन्ते ।
 तत्प्रभवमस्थि तस्मिन्-
 स्तदङ्गसम्भूतमेवेति ॥ १०७ ॥
 सूत्रे प्रसार्यमाणे
 गर्दभरावो ऽस्थिशल्यमाचष्टे ।
 श्वशृगाललङ्घिते वा
 सूत्रे शल्यं विनिर्देश्यम् ॥ १०८ ॥
 दिशि शान्तायां शकुनो
 मधुरविरावी यदा तदा वाच्यः ।
 अर्थस्तस्मिन् स्थाने
 गृहेश्वराधिष्ठिते ऽङ्गे वा ॥ १०९ ॥
 सूत्रच्छेदे मृत्युः
 कोष्ठे चावाक्षुब्धे महान् रोमः ।
 गृहनायस्थपतीनां
 स्मृतिखोपे मृत्युरादेश्यः ॥ ११० ॥

स्कन्धाच्युते शिरोरुक्
 कुक्षोपसर्गाऽपवर्जिते कुम्भे ।
 भग्नेऽपि च कर्मवध-
 च्युते कराङ्गहपतेर्मुत्युः ॥ १११ ॥
 दक्षिणपूर्वे कोणे
 कृत्वा पूजां शिलां न्यसेत्प्रथमाम् ।
 शेषाः प्रदक्षिणेन
 स्तम्भाश्चैवं समुत्थाप्याः ॥ ११२ ॥
 छत्रसङ्गम्वरयुतः
 कृतधूपविशेषनः समुत्थाप्यः ।
 स्तम्भस्तथैव कार्त्तव्यं
 द्वारोच्छ्रायः प्रयत्नेन ॥ ११३ ॥
 विहगादिभिरवलीनै-
 राकम्पितपतितदुःस्थितैश्च फलम् ।
 शक्रध्वजफलसदृशं
 तस्मिंश्च शुभं विनिर्दिष्टम् ॥ ११४ ॥
 प्रागुत्तरोन्नते धनसुतक्षयः
 सुतवधश्च दुर्गन्धे ।
 वक्त्रे बन्धुविनाशो
 न सन्ति गर्भाश्च दिग्मूढे ॥ ११५ ॥
 इच्छेद्यदि गृहहृदि
 ततः समन्ताद्विवर्धयेत्तुल्यम् ।

एकोद्देशे दोषः

प्राग्यवाप्युत्तरे कुर्यात् ॥ ११६ ॥

प्राग्भवति मित्रवैरं

मृत्युभयं दक्षिणेन यदि वृद्धिः ।

अर्थविनाशः पश्चा-

दुदग्विवृद्धौ मनस्तापः ॥ ११७ ॥

रेशान्यां देववृद्धं

महानसं चापि कार्यमाग्नेय्याम् ।

नैर्ऋत्यां भाण्डोपस्करो

ऽर्थधान्यानि मारुत्याम् ॥ ११८ ॥

प्राच्यादिस्थे सलिले

सुतहानिः शिखिभयं रिपुभयं च ।

स्त्रीकलहः स्त्रीदौष्ट्यं

नैःस्थं वित्तात्मजविवृद्धिः ॥ ११९ ॥

खगनिलयभग्नसंशुष्क-

दग्धदेवालयश्मशानस्थान् ।

क्षीरतरुधवविभीतक-

निम्बारणिवर्जितांश्छिन्द्यात् ॥ १२० ॥

राक्षौ कृतबलिपूजं

प्रदक्षिणं छेदयेद्दिवा वृक्षम् ।

धन्यमुदक्प्राक्पतनं

न ग्राह्यो ऽतो ऽन्यथा पतितः ॥ १२१ ॥

छेदो यद्यविकारी
 ततः शुभं दारु तद्गृहोपयिकम् ।
 पीते तु मण्डले निर्दिशेत्
 तरोर्मध्यगां गोधाम् ॥ १२२ ॥
 मञ्जिष्ठाभे मेको
 नीले सर्पस्तथारुणे सरटः ।
 मुक्ताभे ऽश्मा कपिले तु
 मूषको ऽम्भश्च खज्जाभे ॥ १२३ ॥
 धान्यगोगुरुहुताशसुराणां
 न स्वपेदुपरि नाप्यनुवंशम् ।
 नेत्तरापरशिरा न च नम्रो
 नैव चार्द्रचरणः श्रियमिच्छन् ॥ १२४ ॥
 भूरिपुष्पनिकरं सतोरणं
 तोयपूर्वकलशोपशोभितम् ।
 धूपगन्धबलिपूजितामरं
 ब्राह्मणध्वनियुतं विशेषकृहम् ॥ १२५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वास्तु-
 विद्या नाम चिपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

धर्म्यं यशस्यं च वदाम्यतो ऽहं
 दगार्गर्लं येन जलोपलब्धिः ।
 पुंसां यथाङ्गेषु शिरास्तथैव
 क्षितावपि प्रोन्नतनिम्नसंस्थाः ॥ १ ॥
 एकेन वर्णेन रसेन चाम्भ-
 च्युतं नभस्तो वसुधाविशेषात् ।
 नानारसत्वं बहुवर्णतां च
 गतं परीक्ष्यं क्षितितुल्यमेव ॥ २ ॥
 पुरुङ्गतानलयमनिर्द्युति-
 वरुणपवनेन्दुश्चक्ररा देवाः ।
 विज्ञातव्याः क्रमशः
 प्राच्याद्यानां दिशां पतयः ॥ ३ ॥
 दिक्पतिसञ्ज्ञाश्च शिरा
 नवमी मध्ये महाशिरानाम्नी ।
 एताभ्यो ऽन्याः शतशो
 विनिःसृता नामभिः प्रचिताः ॥ ४ ॥
 पातालादूर्ध्वशिराः
 शुभाश्चतुर्दिक्षु संस्थिता याश्च ।
 कोणदिगुत्था न शुभाः
 शिरानिमित्तान्यतो वक्ष्ये ॥ ५ ॥
 यदि वेतसो ऽम्बुरहिते
 देशे हस्तैस्त्रिभिस्ततः पश्चात् ।

सार्धं पुरुषे तोयं
 वहति शिरा पश्चिमा तप ॥ ६ ॥
 चिह्नमपि चार्धपुरुषे
 मण्डूकः पाण्डुरो ऽथ मृत्पीता ।
 पुटभेदकश्च तस्मिन्
 पाषाणो भवति तोयमधः ॥ ७ ॥
 जम्ब्याश्चोदग्धस्तै-
 स्त्रिभिः शिराधो नरद्वये पूर्वा ।
 मृत्सोऽङ्गन्धिका पाण्डुराथ
 पुरुषे ऽथ मण्डूकः ॥ ८ ॥
 जम्बूद्वयस्य प्राग्
 वल्मीको यदि भवेत्समीपस्थः ।
 तस्माद्दक्षिणपार्श्वे
 सखिलं पुरुषद्वये स्वादु ॥ ९ ॥
 अर्धपुरुषे च मत्स्यः
 पारावतसन्निभश्च पाषाणः ।
 मृद्भवति चाथ मोला
 दीर्घं कालं बहु च तोयम् ॥ १० ॥
 पश्चादुदुम्बरस्य
 चिभिरेव करैर्नरद्वये सार्धं ।
 पुरुषे सितो ऽहिरश्मा-
 अनापमो ऽधः शिरा सुजला ॥ ११ ॥

उदगर्जुनस्य दृश्यो
 वल्लीको यदि ततो ऽर्जुनाद्वस्तैः ।
 चिभिरम्बु भवति पुरुषै-
 स्त्रिभिरर्धसमन्वितैः पश्चात् ॥ १२ ॥
 श्वेता गोधार्धनरे
 पुरुषे मृदूसरा ततः कृष्णा ।
 पीता सिता ससिकता
 ततो जलं निर्दिशेदमितम् ॥ १३ ॥
 वल्लीकोपचितायां
 निर्गुण्यां दक्षिणेन कथितकरैः ।
 पुरुषद्वये सपादे
 स्वादु जलं भवति चाशेष्यम् ॥ १४ ॥
 रोहितमत्स्यो ऽर्धनरे
 मृत्कपिला पाण्डुरा ततः परतः ।
 सिकता सशर्कराथ
 क्रमेण परतो भवत्यम्भः ॥ १५ ॥
 पूर्वेण यदि बदर्या
 वल्लीको दृश्यते जलं पश्चात् ।
 पुरुषैस्त्रिभिरादेश्यं
 श्वेता मृद्वगोधिकार्धनरे ॥ १६ ॥
 सपलाशा बदरी चेद्
 दिश्यपरस्यां ततो जलं भवति ।

पुरुषचये सपादे
 पुरुषे ऽच च दुण्डुभिस्त्रिहम् ॥ १७ ॥
 विस्वोदुम्बरयोगे
 विहाय हस्तचयं तु याम्येन ।
 पुरुषैस्त्रिभिरम्बु भवेत्
 कृष्णो ऽर्धनरे च मण्डूकः ॥ १८ ॥
 काकोदुम्बरिकायां
 वल्मीको दृश्यते शिरा तस्मिन् ।
 पुरुषचये सपादे
 पश्चिमदिक्स्था वहति सा च ॥ १९ ॥
 आपाण्डुपीतिका मृद्
 गोरसवर्णश्च भवति पाषाणः ।
 पुरुषार्धे कुमुदनिभो
 दृष्टिपथं मूषको याति ॥ २० ॥
 जलपरिहीने देशे
 दृश्यः कम्पिलको यदा दृश्यः ।
 प्राच्यां हस्तचितये
 वहति शिरा दक्षिणा प्रथमम् ॥ २१ ॥
 मृन्नीलोत्पलवर्णा
 कापोता चैव दृश्यते तस्मिन् ।
 हस्ते ऽजगन्धिमत्स्यो
 भवति पयो ऽर्ण्यं च सञ्चारम् ॥ २२ ॥

शोणाकतरोरपरोत्तरे
 शिरा द्वौ करावतिक्रम्य ।
 कुमुदा नाम शिरा सा
 पुरुषचयवाहिनी भवति ॥ २३ ॥
 आसन्नो वल्लीको
 दक्षिणपार्श्वे विभीतकस्य यदि ।
 अर्धे तस्य शिरा
 पुरुषे श्रेया दिशि प्राच्याम् ॥ २४ ॥
 तस्यैव पश्चिमायां
 दिशि वल्लीको यदा भवेद्वस्ते ।
 तत्रोदग्भवति शिरा
 चतुर्भिरर्धाधिकैः पुरुषैः ॥ २५ ॥
 श्वेतो विश्वम्भरकः
 प्रथमे पुरुषे तु कुङ्कुमाभो ऽश्मा ।
 अपरस्यां दिशि च शिरा
 नश्यति वर्षचये ऽतीते ॥ २६ ॥
 सकुशासित ऐशान्यां
 वल्लीको यत्र कोविदारस्य ।
 मध्ये तयोर्नरैरर्ध-
 पञ्चमैस्तोयमक्षोभ्यम् ॥ २७ ॥
 प्रथमे पुरुषे भुजगः
 कमलोदरसन्निभो मही रक्ता ।

कुरुविन्दः पाषाण-
 शिखान्धेतानि वाच्यानि ॥ २८ ॥
 यदि भवति सप्तपर्णी
 वल्लीकवृत्तस्तदुत्तरे तोयम् ।
 वाच्यं पुरुषैः पञ्चभि-
 रचापि भवन्ति चिह्नानि ॥ २९ ॥
 पुरुषार्थे मण्डूको
 हरितो हरितालसन्निभा मृद्व ।
 पाषाणो ऽध्वनिकाशः
 सौम्या च शिरा शुभाम्बुवहा ॥ ३० ॥
 सर्वेषां दृष्टाणा-
 मधःस्थितो दर्दुरो यदा दृश्यः ।
 तस्माद्वस्ते तोयं
 चतुर्भिरर्धाधिकैः पुरुषैः ॥ ३१ ॥
 पुरुषे तु भवति नकुलो
 नीला मृत्पीतिका ततः श्वेता ।
 दर्दुरसमानरूपः
 पाषाणो दृश्यते चाच ॥ ३२ ॥
 यद्यद्विनिलयो दृश्यो
 दक्षिणतः संस्थितः करञ्जस्य ।
 हस्तद्वये तु याम्ये
 पुरुषचित्तये शिरा सार्धे ॥ ३३ ॥

कच्छपकः पुरुषार्थे
 प्रथमं चोद्भिद्यते शिरा पूर्वा ।
 उदगन्या स्वादुजला
 हरितो ऽश्माधस्तंतस्तोयम् ॥ ३४ ॥
 उत्तरतश्च मधूका-
 दहिनिलयः पश्चिमे तरोस्तोयम् ।
 परिहृत्य पञ्च हस्तान्
 अर्धाष्टमपौरुषे प्रथमम् ॥ ३५ ॥
 अहिराजः पुरुषे ऽस्मिन्
 धूम्रा धात्री कुलत्यवर्णा ऽश्मा ।
 माहेन्द्री भवति शिरा
 वहति सफेनं सदा तोयम् ॥ ३६ ॥
 वल्मीकः स्निग्धो दक्षिणेन
 तिलकस्य सकुशदूर्वश्चेत् ।
 पुरुषैः पञ्चभिरम्भो
 दिशि वारुण्यां शिरा पूर्वा ॥ ३७ ॥
 सर्पावासः पश्चाद्
 यदा कदम्बस्य दक्षिणेन जलम् ।
 परतो हस्तचितयात्
 षड्भिः पुरुषैस्तुरीयानैः ॥ ३८ ॥
 कौबेरी चात्र शिरा
 वहति जलं लोहगन्धि चाश्लोभ्यम् ।

कनकनिभो मण्डूको
 नरमाचे मृत्तिका पीता ॥ ३९ ॥
 बल्लोक्तसंवृतो यदि
 ताक्षो वा भवति नालिकेरो वा ।
 पश्चात् षड्विहस्तै-
 नरैश्चतुर्भिः शिरा याम्या ॥ ४० ॥
 याम्येन कपित्थस्या-
 हिसंश्रयश्चेदुदग्जलं वाच्यम् ।
 सप्त परित्यज्य करान्
 खात्वा पुरुषान् जलं पञ्च ॥ ४१ ॥
 कर्बुरको ऽहिः पुरुषे .
 छण्णा मृत्पुटभिदपि च पाषाणः ।
 श्वेता मृत्पश्चिमतः
 शिरा ततश्चोत्तरा भवति ॥ ४२ ॥
 अश्वन्तकस्य वामे
 बदरी वा दृश्यते ऽहिनिलयो वा ।
 षड्विरुदक् तस्य करैः
 सार्धं पुरुषचये तोयम् ॥ ४३ ॥
 कूर्मः प्रथमे पुरुषे
 पाषाणो धूसरः सप्तिकता मृत् ।
 आदौ शिरा च याम्या
 पूर्वोत्तरतो द्वितीया च ॥ ४४ ॥

वामेन हरिद्रतरो-
 र्वस्त्रीकश्चेत्ततो जलं पूर्वं ।
 हस्तचितये पुरुषैः
 सत्यंशैः पञ्चभिर्भवति ॥ ४५ ॥
 नीलो भुजगः पुरुषे
 मृत्पीता मरकतोपमश्चाश्मा ।
 कृष्णा भूः प्रथमं
 वारुणी शिरा दक्षिणेनान्या ॥ ४६ ॥
 जलपरिहीने देशे
 दृश्यन्ते ऽनूपजानि चिह्नानि ।
 वीरणदूर्वा मृदवश्च
 यच्च तस्मिन् जलं पुरुषे ॥ ४७ ॥
 भाङ्ग्रीं चिह्ना दन्ती
 सूकरपादी च लक्ष्मणा चैव ।
 नवमालिका च हस्त-
 द्वये ऽम्बु याम्ये चिभिः पुरुषैः ॥ ४८ ॥
 क्षिग्धाः प्रलम्बशाखा
 वामनविटपद्माः समीपजलाः ।
 सुषिरा जर्जरपचा
 रूक्षाश्च जलेन सन्त्यक्ताः ॥ ४९ ॥
 तिलकाम्रातकवरुणक-
 भस्मातकविष्वतिन्दुकाक्षोलाः ।

पिण्डारशिरीषाञ्जन-

परुषका वञ्जुलातिबलाः ॥ ५० ॥

एते यदि सुस्निग्धा

वल्मीकैः परिवृतास्ततस्तोयम् ।

हस्तैस्त्रिभिरुत्तरत-

श्चतुर्भिरर्धेन च नरस्य ॥ ५१ ॥

अतृणे सतृणा यस्मिन्

सतृणे तृणवर्जिता मही यच्च ।

तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा

वक्तव्यं वा धनं तस्मिन् ॥ ५२ ॥

कण्टककण्टकानां

व्यत्यासे ऽम्भस्त्रिभिः करैः पश्चात् ।

खात्वा पुरुषचितयं

चिभागयुक्तं धनं वा स्यात् ॥ ५३ ॥

नदति मही गम्भीरं

यस्मिंश्चरणाहता जलं तस्मिन् ।

सार्धैस्त्रिभिर्मनुष्यैः

कौवेरी तच्च च शिरा स्यात् ॥ ५४ ॥

दृष्टस्यैका शाखा

यदि विनता भवति पाण्डुरा वा स्यात् ।

विज्ञातव्यं शाखा-

तले जलं चिपुरुषं खात्वा ॥ ५५ ॥

फलकुसुमविकारो यस्य
 तस्य पूर्वं शिरा चिभिर्हस्तैः ।
 भवति पुरुषैश्चतुर्भिः
 पाषाणो ऽधः क्षितिः पीता ॥ ५६ ॥
 यदि कण्टकारिका
 कण्टकैर्विना दृश्यते सितैः कुसुमैः ।
 तस्यास्तले ऽम्बु वाच्यं
 चिभिर्नरैरर्धपुरुषे च ॥ ५७ ॥
 खर्जुरो द्विशिरस्का
 यच्च भवेज्जलविवर्जिते देशे ।
 तस्याः पश्चिमभागे
 निर्देश्यं चिपुरुषे वारि ॥ ५८ ॥
 यदि भवति कर्णिकारः
 सितकुसुमः स्यात्पलाशवृक्षो वा ।
 सव्येन तच्च हस्त-
 द्वये ऽम्बु पुरुषचये भवति ॥ ५९ ॥
 ऊष्मा यस्यां धाव्यां
 धूमो वा तच्च वारि नरयुग्मे ।
 निर्देष्टव्या च शिरा
 महता तोयप्रवाहेण ॥ ६० ॥
 यस्मिन् क्षेत्रे देशे
 जातं सस्यं विनाशमुपयाति ।

स्निग्धमतिपाण्डुरं वा
 महाशिरा नरयुगे तच्च ॥ ६१ ॥
 मरुदेशे भवति शिरा
 यथा तथातः परं प्रवक्ष्यामि ।
 ओवा करभाणामिव
 भूतलसंस्थाः शिरा यान्ति ॥ ६२ ॥
 पूर्वोत्तरेण पीलो-
 र्यदि वल्मीको जलं भवति पश्चात् ।
 उत्तरगमना च शिरा
 विज्ञेया पञ्चभिः पुरुषैः ॥ ६३ ॥
 चिह्नं दर्दुर आदौ
 मृत्कपिलातः परं भवेद्धरिता ।
 भवति च पुरुषे ऽधो ऽश्मा
 तस्य तले वारि निर्देश्यम् ॥ ६४ ॥
 पीलोरेव प्राच्यां
 वल्मीको ऽतो ऽर्धपञ्चमैर्हस्तैः ।
 दिशि याम्यायां तोयं
 वक्तव्यं सप्तभिः पुरुषैः ॥ ६५ ॥
 प्रथमे पुरुषे भुजगः
 सितासितः हस्तमाचमूर्तिश्च ।
 दक्षिणतो वहति शिरा
 सक्षारं भूरि पाणीयम् ॥ ६६ ॥

उत्तरतश्च करोरा-
 दहिनिलये दक्षिणे जलं स्वादु ।
 दशभिः पुरुषैर्ज्ञेयं
 पुरुषे पीतो ऽथ मण्डूकः ॥ ६७ ॥
 रोहीतकस्य पश्चा-
 दह्निवासश्चेन्निभिः करैर्याम्ये ।
 द्वादश पुरुषान् खात्वा
 सक्षारा पश्चिमेन शिरा ॥ ६८ ॥
 इन्द्रतरोर्वल्मीकः
 प्राग्दृश्यः पश्चिमे शिरा हस्ते ।
 खात्वा चतुर्दश नरान्
 कपिला गोधा नरे प्रथमे ॥ ६९ ॥
 यदि वा सुवर्णनाम्न-
 स्तरोर्भवेद्दामतो भुजङ्गगृहम् ।
 हस्तद्वये तु याम्ये
 पञ्चदशनरावसाने ऽम्बु ॥ ७० ॥
 क्षारं पयो ऽथ नकुलो
 ऽर्धमानवे ताम्रसन्निभश्चाश्मा ।
 रक्ता च भवति वसुधा
 वहति शिरा दक्षिणा तच्च ॥ ७१ ॥
 बदरीरोहितवृक्षौ
 सम्पृक्तौ चेदिनापि वल्मीकम् ।

हस्तचये ऽम्बु पश्चात्
 षोडशभिर्मानवैर्भवति ॥ ७२ ॥
 सुरसं जलमादौ दक्षिणा
 शिरा वहति चोत्तरेणान्धा ।
 पिष्टनिभः पाषाणो
 मृच्छेता वृश्चिको ऽर्धनरे ॥ ७३ ॥
 सकरीरा चेददरी
 बिभिः करैः पश्चिमेन तचाम्भः ।
 अष्टादशभिः पुरुषै-
 रैशानी बहुजला च शिरा ॥ ७४ ॥
 पीलुसमेता बदरी
 हस्तचयसम्मिते दिशि प्राच्याम् ।
 विंशत्या पुरुषाणा-
 मशोष्यमम्भो ऽच सक्षारम् ॥ ७५ ॥
 ककुभकरीरावेकच
 संयुतौ यच ककुभबिस्त्वौ वा ।
 हस्तद्वये ऽम्बु पश्चा-
 न्नरैर्भवेत्यष्टविंशत्या ॥ ७६ ॥
 वल्मीकमूर्धनि यदा
 दूर्वा च कुशाश्च पाण्डुराः सन्ति ।
 कूपो मध्ये देयो
 जलमच नरैकविंशत्या ॥ ७७ ॥

मूमी कदम्बकयुता
 वल्मीके यच्च दृश्यते दूर्वा ।
 हस्तचयेण याम्ये
 नरैर्जलं पञ्चविंशत्या ॥ ७८ ॥
 वल्मीकचयमध्ये
 रोहीतकपादपो यदा भवति ।
 नानादृष्टैः सहित-
 स्त्रिभिर्जलं तच्च वक्तव्यम् ॥ ७९ ॥
 हस्तचतुष्के मध्यात्
 षोडशभिश्चाङ्गुलैरुदग्वारि ।
 चत्वारिंशत्पुरुषान्
 खात्वाश्मातः शिरा भवति ॥ ८० ॥
 ग्रन्थिप्रचुरा यस्मि-
 ष्छमी भवेदुत्तरेण वल्मीकः ।
 पञ्चात्पञ्चकरान्ते
 शतार्धसङ्ख्यैर्नरैः सलिलम् ॥ ८१ ॥
 एकस्याः पञ्च यदा
 वल्मीका मध्यमे भवेच्छेतः ।
 तस्मिन् शिरा प्रदिष्टा
 नरषट्चा पञ्चवर्जितया ॥ ८२ ॥
 सपलाशा यच्च शमी
 पश्चिमभागे ऽम्बु मानवैः पृष्टा ।

अर्धनरे ऽहिः प्रथमं
 सवालुका पीतवृत्परतः ॥ ८३ ॥
 वल्मीकेन परिदृतः
 श्वेतो रोहीतको भवेद्यस्मिन् ।
 पूर्वेषु हस्तमात्रे
 सप्तत्या मानवैरम्बु ॥ ८४ ॥
 श्वेता कण्टकबहुला
 यत्र शमी दक्षिणेन तत्र पयः ।
 नरपञ्चकसंयुतया
 सप्तत्याहिर्नरार्धं च ॥ ८५ ॥
 मरुदेशे यच्चिह्नं
 न जाग्रत्ते तैर्जलं विनिर्देश्यम् ।
 जम्बूवेतसपूर्वे
 ये पुरुषास्ते मरौ द्विगुणाः ॥ ८६ ॥
 जम्बूस्त्रिवृता मूर्ध्वा
 शिशुमारी सारिवा शिवा श्यामा ।
 वीरुधयो वाराही
 ज्योतिष्मती च गरुडवेगा ॥ ८७ ॥
 सूकरिकमाषपर्णी
 व्याघ्रपदाश्चेति यद्यहेर्निस्तये ।
 वल्मीकादुत्तरत-
 स्त्रिभिः करैस्त्रिपुरुषे तोयम् ॥ ८८ ॥

एतदनूपे वाचं
 जाङ्गलभूमौ तु पञ्चभिः पुरुषैः ।
 एतैरेव निमित्तै-
 र्मरुदेशे सप्तभिः कथयेत् ॥ ८९ ॥
 एकनिभा यच्च मही
 तृणतरुवल्मीकगुल्मपरिहीना ।
 तस्यां यच्च विकारे
 भवति धरिण्यां जलं तच्च ॥ ९० ॥
 यच्च स्निग्धा निम्बा
 सवालुका सानुनादिनी वा स्यात् ।
 तच्चार्षपञ्चमैर्वारि
 मानवैः पञ्चभिर्यदिवा ॥ ९१ ॥
 स्निग्धतरूणां याम्ये
 नरैश्चतुर्भिर्जलं प्रभूतं च ।
 तरुगह्वने ऽपि हि विहृतो
 यस्तस्मात्तद्वदेव वदेत् ॥ ९२ ॥
 नमते यच्च धरिची
 सार्धे पुरुषे ऽम्बु जाङ्गलानूपे ।
 कीटा वा यच्च विनालयेन
 बहवो ऽम्बु तच्चापि ॥ ९३ ॥
 उष्णा शीता च मही
 शीतोष्णाम्बुस्त्रिभिर्नरैः सार्धैः ।

इन्द्रधनुर्मैत्र्यो वा
 वस्त्रोको वा चतुर्हस्तात् ॥ ६४ ॥
 वस्त्रोक्तानां पङ्क्त्यां
 यद्येको ऽभ्युष्टितः शिरा तदधः ।
 शुष्यति न रोहते वा
 सस्यं यस्यां च तचाम्भः ॥ ६५ ॥
 न्यग्रोधपलाशोदुम्बरैः
 समेतैस्त्रिभिर्जलं तदधः ।
 वटपिप्पलसमवाये
 तद्दद्याच्च शिरा चोदक् ॥ ६६ ॥
 आग्नेये यदि कोणे
 ग्रामस्य पुरस्य वा भवति कूपः ।
 नित्यं स करोति भयं
 दाहं च समानुषं प्रायः ॥ ६७ ॥
 नैर्ऋतकोणे बाल-
 क्षयं वनिताभयं च वायव्ये ।
 दिक्कयमेतस्यक्षा
 शेषासु शुभावहाः कूपाः ॥ ६८ ॥
 सारस्वतेन मुनिना
 द्मार्गं यत्कृतं तदवलोक्य ।
 आर्याभिः कृतमेतद्
 वृत्तैरपि मानवं वक्ष्ये ॥ ६९ ॥

स्निग्धा यतः पादपगुल्मवल्ग्वो
 निम्बिच्छद्रपचाश्च ततः शिरास्ति ।
 पद्मक्षुरोशीरकुलाः सगुण्डाः
 काशाः कुशा वा नलिका नलो वा ॥ १०० ॥
 खर्जूरजम्बर्जुनवेतसाः स्युः
 क्षीरान्विता वा द्रुमगुल्मवल्ग्वः ।
 छत्रेभनागाः शतपत्रनीपाः
 स्युर्नक्तमालाश्च ससिन्दुवाराः ॥ १०१ ॥
 विभीतको वा मदयन्तिका वा
 यचास्ति तस्मिन् पुरुषचये ऽम्भः ।
 स्यात्पर्वतस्योपरि पर्वतो ऽन्य-
 स्तत्रापि मूले पुरुषचये ऽम्भः ॥ १०२ ॥
 या मौञ्जकैः काशकुशैश्च युक्ता
 नीला च मृद्य च सशर्करा च ।
 तस्यां प्रभूतं सुरसं च तोयं
 कृष्णाथवा यत्र च रक्तमृदा ॥ १०३ ॥
 सशर्करा ताम्रमही कषायं
 क्षारं धरित्री कपिला करोति ।
 आपाण्डुरायां लवणं प्रदिष्टं
 मिष्टं पयो नीलवसुन्धरायाम् ॥ १०४ ॥
 शाकाश्चकर्णार्जुनविष्वसर्जाः
 श्रीपर्णरिष्टाधवशिंशपाश्च ।

छिद्रैश्च पर्यैर्द्रुमगुल्मवल्ग्वो
 रुक्षाश्च दूरे ऽम्बु निवेदयन्ति ॥ १०५ ॥
 सूर्याग्निभस्मोद्गुलानुवर्णा
 या निर्जला सा वसुधा प्रदिष्टा ।
 रक्ताक्षुराः क्षीरयुताः करीरा
 रक्ता धरा चेज्जलमश्मनो ऽधः ॥ १०६ ॥
 वैडूर्यमुक्ताम्बुदमेचकाभा
 पाकोन्मुखोदुम्बरसन्निभा वा ।
 भृङ्गाञ्जनाभा कपिलाथवा या
 ज्ञेया शिला भूरिसमोपतोया ॥ १०७ ॥
 परावतक्षौद्रघृतोपमा वा
 क्षौमस्य वस्त्रस्य च तुल्यवर्णा ।
 या सोमवल्ग्याश्च समानरूपा
 साप्याशु तोयं कुरुते ऽक्षयं च ॥ १०८ ॥
 ताम्रैः समेता पृषतैर्विचिचै-
 रापाण्डुभस्मोद्गुलानुरूपा ।
 भृङ्गोपमाङ्गुष्ठिकपुष्पिका वा
 सूर्याग्निवर्णा च शिला वितोया ॥ १०९ ॥
 चन्द्रातपस्फटिकमौक्तिकहेमरूपा
 याश्चेन्द्रनीलमणिहिङ्गुलुकाञ्जनाभाः ।
 सूर्यादयांशुहरितालनिभाश्च याः स्यु-
 स्ताः शोभना मुनिवचो ऽव च वृत्तमेतत् ॥ ११० ॥

एताश्च भेद्याश्च शिलाः शिवाश्च
 यक्षैश्च नागैश्च सदाभिजुष्टाः ।
 येषां च राष्ट्रेषु भवन्ति राक्षां
 तेषामदृष्टिर्न भवेत्कदाचित् ॥ १११ ॥
 भेदं यदा भूति शिला तदानीं
 पालाशकाष्ठैः सह तिन्दुकानाम् ।
 प्रज्वालयित्वा मलमग्निवर्णा
 सुधाम्बुसिक्ता प्रविदारमेति ॥ ११२ ॥
 तोयं शृतं मोक्षकभक्षमा वा
 यत्सत्तद्वत्त्वः परिषेचनं तत् ।
 कार्यं शरक्षारयुतं शिलायाः
 प्रस्फोटनं वह्निवितापितायाः ॥ ११३ ॥
 तक्रकाञ्चिकसुराः सकुलत्वा
 योजितानि बदराणि च तस्मिन् ।
 सप्तराचमुषितान्यभितप्तां
 दारयन्ति हि शिलां परिषेकैः ॥ ११४ ॥
 नैम्बं पचं त्वक् च मांसं तिलानां
 सापामार्गं तिन्दुकं स्याद्गुडूची ।
 गोमूषेण सावितः क्षार एषां
 षट्कृत्वोऽतस्तापितो भिद्यते ऽस्मा ॥ ११५ ॥
 आर्कं पयो हुडुविषाणमपीसमेतं
 पारावतास्तुश्रुता च युतं प्रक्षेपः ।

टङ्कस्य तैलमयितस्य ततो ऽस्य पानं
 पश्चाच्छितस्य न शिलासु भवेद्विघातः ॥ ११६ ॥
 क्षारे कदल्या मयितेन यक्ते
 दिनोयिते पायितमायसं यत् ।
 सम्यक् छितं चाश्मनि नैति भङ्गं
 न चान्यलोहेष्वपि तस्य कौशद्यम् ॥ ११७ ॥

पाली प्रागपरायताम्बु सुचिरं धत्ते न याम्योत्तरा
 कक्षोलैरवदारमेति मरुता सा प्रायशः प्रेरितैः ।
 तां चेदिच्छति सारदारुभिरपां सम्पातमावारयेत्
 पाषाणादिभिरेव वा प्रतिचयं क्षुल्लं द्विपाञ्चादिभिः ॥

ककुभवटाम्रलक्षकदम्बैः [॥ ११८ ॥

सनिचुलजम्बूवेतसनीपैः ।

कुरवकतालाशोकमधूकै-

र्वकुलविमिश्रैश्चावृततीराम् ॥ ११९ ॥

द्वारं च नैर्वाहिकमेकदेशे

कार्यं शिलासञ्चितवारिमार्गम् ।

कोशस्थितं निर्विवरं कपाटं

कृत्वा ततः पांशुभिरावपेत्तम् ॥ १२० ॥

अञ्जनमुस्तोशोरैः

सराजकोशातकामलकचूर्णैः ।

कतकफलसमायुक्तै-

र्योगः कूपे प्रदातव्यः ॥ १२१ ॥

कलुषं कटुकं खवणं विरसं
 सलिलं यदिवाशुभगन्धि भवेत् ।
 तदनेन भवत्यमलं सुरसं
 सुसुगन्धि गुणैरपरैश्च युतम् ॥ १२२ ॥
 हस्तो मघानुराधा-
 पुष्यधनिष्ठोत्तराणि रोहिण्यः ।
 शतभिषगित्यारम्भे
 कूपानां शस्यते भगणः ॥ १२३ ॥
 कृत्वा वरुणस्य बलिं
 वटवेतसकीलकं शिरास्थाने ।
 कुसुमैर्गन्धैर्धूपैः
 सम्पूज्य निधापयेत्प्रथमम् ॥ १२४ ॥
 मेघोद्भवं प्रथममेव मया प्रदिष्टं
 ज्येष्ठामतीत्य बलदेवमतादि बृहद्वा ।
 भौमं दगार्गलमिदं कथितं द्वितीयं
 सम्यग्वराहमिहिरेण मुनिप्रसादात् ॥ १२५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दगा-
 र्गलं नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ * ॥

प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्ता न मनोऽज्ञा जलाशयाः ।
 यस्मादतो जलप्रान्तेष्वारामान् विनिवेशयेत् ॥ १ ॥

मृद्दी भूः सर्वदृक्षाणां हिता तस्यां तिलान्वपेत् ।
 पुष्पितांस्तांश्च दृक्ष्णीयात् कर्मैतत्प्रथमं भुवि ॥ २ ॥
 अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाः सप्रियङ्गवः ।
 मङ्गल्याः पूर्वमारामे रोपणीया दृष्टेषु वा ॥ ३ ॥
 पनसाशोककदलीजम्बूलकुचदाडिमाः ।
 द्राक्षापालीवताश्चैव बीजपूरातिमुक्तकाः ॥ ४ ॥
 रते द्रुमाः काण्डारोप्या गोमयेन प्रलेपिताः ।
 मूलच्छेदे ऽथवा स्कन्धे रोपणीयाः प्रयत्नतः ॥ ५ ॥
 अजातशाखाञ्छिशिरे जातशाखान् हिमागमे ।
 वर्षागमे च सुस्कन्धान्यथादिक् प्रतिरोपयेत् ॥ ६ ॥
 दृतोशीरतिलक्षौद्रविडङ्गक्षीरगोमयैः ।
 आमूलस्कन्धलिप्तानां सङ्ग्रामणविरोपणम् ॥ ७ ॥
 शुचिर्भूत्वा तरोः पूजां कृत्वा स्नानानुलेपनैः ॥
 रोपयेद्रोपितश्चैव पचैस्तैरेव जायते ॥ ८ ॥
 सायं प्रातश्च घर्मान्ते शीतकाले दिनान्तरे ।
 वर्षासु च भुवः शेषे सेक्तव्या रोपिता द्रुमाः ॥ ९ ॥
 जम्बूवेतसवानीरकदम्बोदुम्बरार्जुनाः ।
 बीजपूरकमृद्दीकालकुचाश्च सदाडिमाः ॥ १० ॥
 वज्जुलो नक्तमालश्च तिलकः पनसस्तथा ।
 तिमिरो ऽम्रातकश्चैव षोडशानूपजाः स्मृताः ॥ ११ ॥
 उत्तमं विंशतिर्हस्ता मध्यमं षोडशान्तरम् ।
 स्थानात्स्थानान्तरं कार्यं दृक्षाणां द्वादशावरम् ॥ १२ ॥

अभ्याशजातास्तरवः संस्पृशन्तः परस्परम् ।
 मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छन्ति पीडिताः ॥ १३ ॥
 शीतवातातपै रोगो जायते पाण्डुपचता ।
 अट्ट्विंश प्रवालानां शाखाशेषो रसस्रुतिः ॥ १४ ॥
 चिकित्सितमथैतेषां शस्त्रेणादौ विप्रोधनम् ।
 विडङ्गघृतपक्वाक्तान् सेचयेत् क्षीरवारिणा ॥ १५ ॥
 फलनाशे कुलत्थैश्च माषैर्मूत्रैस्तिलैर्यवैः ।
 शृतशीतपयःसेकः फलपुष्पाभिदृश्ये ॥ १६ ॥
 अविकाजशकचूर्णस्याढके द्वे तिलाढकम् ।
 सक्तुप्रस्थो जलद्रोणो गोमांसतुल्यवा सह ॥ १७ ॥
 सप्तरात्रोषितैरेतैः सेकः कार्यो वनस्पतेः ।
 वल्लीगुल्मलतानां च फलपुष्पाय सर्वदा ॥ १८ ॥

वासराणि दश दुग्धभावितं
 बीजमाज्ययुतहस्तबोजितम् ।
 गोमयेन बहुशो विरूक्षितं
 क्रौडमार्गपिशितैश्च धूपितम् ॥ १९ ॥
 मत्स्यसूकरवसासमन्वितं
 रोपितं च परिकर्मितावनी ।
 क्षीरसंयुतजलावसेचितं
 जायते कुसुमयुक्तमेव तत् ॥ २० ॥
 तिन्तिडीत्यपि करोति वल्लीं
 ब्रोहिमाषतिलचूर्णसक्तुभिः ।

पूतिमांससहितैश्च सेचिता
 धूपिता च सततं हरिद्रया ॥ २१ ॥
 कपित्थवल्लीकरणाय मूला-
 न्यास्फोटधात्रीधववासिकानाम् ।
 पलाशिनी वेतसस्त्र्यवल्ली
 श्यामातिमुक्तैः सहिताष्टमूली ॥ २२ ॥
 ह्रीरे शृते चाप्यनया सुशीते
 नास्त्राशतं स्थाप्यं कपित्थबीजम् ।
 दिने दिने शोषितमर्कपादै-
 र्मांसं विधिस्त्वेष ततोऽधिरोप्यम् ॥ २३ ॥
 हस्तायतं तद्विगुणं गभीरं
 स्वात्वावटं प्रोक्तञ्जलावपूर्णम् ।
 गुष्कं प्रदग्धं मधुसर्पिषा तत्
 प्रलेपयेद्भस्मसमन्वितेन ॥ २४ ॥
 चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्च
 प्रपूरयेन्मृत्तिकयान्तरस्थैः ।
 मत्स्यामिषाम्भःसहितं च हन्याद्
 यावद्भनत्वं समुपागतं तत् ॥ २५ ॥
 उत्तं च बीजं चतुरङ्गुलाधो
 मत्स्याम्भसा मांसजलैश्च सिक्तम् ।
 वल्ली भवत्याशु शुभप्रवाणा
 विस्त्रापनी मण्डपमाह्वयति ॥ २६ ॥

शतशो ऽङ्गोऽसम्भूतफलकल्कोन भावितम् ।
 रततैलेन वा बीजं श्लेष्मातकफलेन वा ॥ २७ ॥
 वापितं करकोन्मिश्रं मृदि तत्क्षणजन्मकम् ।
 फलभारान्विता शाखा भवतीति किमद्भुतम् ॥ २८ ॥

श्लेष्मातकस्य बीजानि
 निष्कुलीकृत्य भावयेत्प्राज्ञः ।
 अङ्गोऽस्यविज्जलाङ्गि-
 ष्ठायायां सप्तकृत्वमेवम् ॥ २९ ॥
 माहिषगोमयघृष्टान्यस्य
 करीषे च तानि निक्षिप्य ।
 करकाजलमृद्योगे
 न्युत्तान्यद्वा फलकराणि ॥ ३० ॥
 ध्रुवमृदुमूलविशाखा
 गुरुभं श्रवणस्तथाश्विनीहस्तम् ।
 उक्तानि दिव्यहग्भिः
 पादपसंरोपणे भानि ॥ ३१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां बृह-
 युर्वेदे नाम पञ्चपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ ० ॥

कृत्वा प्रभूतं सलिलमारामान्विनिवेश्य च ।
 देवतायतनं कुर्याद्विशोधनीभिर्बुधैः ॥ १ ॥

इष्टापूर्तेन लभ्यन्ते ये लोकास्तान् बुभूषता ।
 देवानामालयः कार्यो हयमप्यथ दृश्यते ॥ २ ॥
 सलिलोद्यानयुक्तेषु क्षतेष्वक्षतकेषु च ।
 स्थानेष्वेतेषु सान्निध्यमुपगच्छन्ति देवताः ॥ ३ ॥
 सरःसु नलिनीछचनिरस्तरविरश्मिषु ।
 हंसांसाक्षिप्तकङ्कारवीचीविमलवारिषु ॥ ४ ॥
 हंसकारण्डवक्रौञ्चचक्रवाकविराविषु ।
 पर्यन्तनिबुलच्छायाविश्रान्तजलचारिषु ॥ ५ ॥
 क्रौञ्चकाञ्चीकलापाश्च कलहंसकलस्वनाः ।
 नद्यस्तोयांशुका यच्च शफरीक्षतमेखलाः ॥ ६ ॥
 फुल्लतीरद्रुमेक्षंसाः सङ्गमश्रोणिमण्डलाः ।
 पुलिनाभ्युन्नतोरस्या हंसहासाश्च निम्नगाः ॥ ७ ॥
 वनोपान्तमदीशैलनिर्गरोपान्तभूमिषु ।
 रमन्ते देवता नित्यं पुरेषूद्यानवत्सु च ॥ ८ ॥
 भूमयो ब्राह्मणादीनां याः प्रोक्ता वास्तुकर्मणि ।
 ता एव तेषां शस्यन्ते देवतायतनेष्वपि ॥ ९ ॥
 चतुःषष्टिपदं कार्यं देवतायतनं सदा ।
 द्वारं च मध्यमं तच्च समदिकस्थं प्रशस्यते ॥ १० ॥
 यो विस्तारो भवेद्यस्य द्विगुणा तत्समुन्नतिः ।
 उच्छ्रायाद्यस्तृतीयोऽंशस्तेन तुल्या कटिर्भवेत् ॥ ११ ॥
 विस्तारार्धं भवेद्गर्भो भिन्नयोऽन्याः समन्ततः ।
 गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं द्विगुणमुच्छ्रितम् ॥ १२ ॥

उच्छ्रायात्पादविस्तीर्णा शाखा तद्दुदुम्बरः ।
 विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतम् ॥ १३ ॥
 त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिस्तत्प्रशस्यते ।
 अधः शाखाचतुर्भागे प्रतीहारौ निवेशयेत् ॥ १४ ॥
 शेषं मङ्गल्यविहगैः श्रीदृष्टस्वस्तिकैर्धटैः ।
 मिथुनैः पञ्चवल्लीभिः प्रमथैश्चोपशोभयेत् ॥ १५ ॥
 द्वारमानाष्टभागोना प्रतिमा स्यात्सपिण्डिका ।
 द्वा भागौ प्रतिमा तच्च तृतीयांशश्च पिण्डिका ॥ १६ ॥
 मेरुमन्दरकैलासविमानच्छन्दमन्दमाः ।
 समुद्रपद्मगरुडमन्दिवर्धनकुञ्जराः ॥ १७ ॥
 गुहाराजो वृषो हंसः सर्वतोभद्रको घटः ।
 सिंहो वृत्तश्चतुष्कोणः षोडशाष्टाश्रयस्तथा ॥ १८ ॥
 इत्येते विंशतिः प्रोक्ताः प्रासादाः सञ्ज्ञया मया ।
 यथोक्तानुक्रमेणैव लक्ष्णानि वदाम्यतः ॥ १९ ॥

तच्च षडश्रिमेरु-

द्वादशभौमो विचित्रकुहरश्च ।

द्वारैर्युतश्चतुर्भि-

र्द्वाविंशद्वस्तविस्तीर्णः ॥ २० ॥

त्रिंशद्वस्तायामो

दशभौमो मन्दरः शिखरयुक्तः ।

कैलासो ऽपि शिखरवान्

अष्टाविंशो ऽष्टभौमश्च ॥ २१ ॥

जालगवाक्षकयुक्तो
 विमानसञ्ज्ञस्त्रिसप्तकायामः ।
 नन्दन इति षड्भौमो
 द्वाविंशः षोडशाण्डयुतः ॥ २२ ॥
 वृत्तः समुद्रनामा
 पद्मः पद्माकृतिः शयानष्टौ ।
 शृङ्गेखैकेन भवे-
 देकैव च भूमिका तस्य ॥ २३ ॥
 गरुडाकृतिश्च गरुडो
 मन्दीति च षट्चतुष्कविस्तीर्णः ।
 कार्यश्च सप्तभौमो
 विभूषितो ऽण्डैश्च विंशत्या ॥ २४ ॥
 कुञ्जर इति गजपृष्ठः
 षोडशहस्तः समन्ततो मूलात् ।
 गुह्यराजः षोडशक-
 स्त्रिचन्द्रशाखा भवेद्वलभी ॥ २५ ॥
 वृष एकभूमिशृङ्गो
 द्वादशहस्तः समन्ततो वृत्तः ।
 हंसे हंसाकारो
 घटो ऽष्टहस्तः कलशरूपः ॥ २६ ॥
 द्वारैर्युतश्चतुर्भि-
 र्वहुशिखरो भवति सर्वतोभद्रः ।

बहुवचिरचन्द्रशालः

षड्विंशः पञ्चभौमश्च ॥ २७ ॥

सिंहः सिंहाक्रान्तो

द्वादशकोणो ऽष्टहस्तविस्तीर्णः ।

चत्वारो ऽञ्जनरूपाः

पञ्चाण्डयुतस्तु चतुरश्रः ॥ २८ ॥

भूमिकारुलमानेन मयस्याष्टोत्तरं शतम् ।

सार्धं हस्तचयं चैव कथितं विश्वकर्मणा ॥ २९ ॥

ग्राहुः स्थपतयश्चाच मतमेकं विपश्चितः ।

कपोतपालिसंयुक्ता न्यूना गच्छन्ति तुल्यताम् ॥ ३० ॥

प्रासादलक्षणमिदं कथितं समासाद्

गर्गेण यद्विरचितं तदिहास्ति सर्वम् ।

मन्वादिभिर्विरचितानि पृथूनि यानि

तत्संस्मृतिं प्रति मयाच कृतो ऽधिकारः ॥ ३१ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रासा-
दलक्षणं नाम षट्पञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

आमं तिन्दुकमामं

कपित्थकं पुष्पमपि च शाख्यल्याः ।

बीजानि शल्लकीनां

धन्वनवल्को वचा चेति ॥ १ ॥

एतैः सलिलद्रोणः
 काथयितव्यो ऽष्टभागशेषश्च ।
 अवतार्यो ऽस्य च कल्को
 द्रव्यैरेतैः समनुयोज्यः ॥ २ ॥
 श्रीवासकरसगुग्गुलु-
 भस्मातककुन्दुरूकसर्जरसैः ।
 अतसीबिल्वैश्च युतः
 कल्को ऽयं वज्रलेपाख्यः ॥ ३ ॥
 प्रासादहर्म्यवलभी-
 लिङ्गप्रतिमासु कुक्ष्यकूपेषु ।
 सन्तप्तो दातव्यो
 वर्षसहस्रायुतस्थायी ॥ ४ ॥
 लाक्षाकुन्दुरूगुग्गुलु-
 यृहधूमकपित्थबिल्वमध्यानि ।
 नागबलाफलतिन्दुक-
 मदनफलमधूकमञ्जिष्ठाः ॥ ५ ॥
 सर्जरसरसामलकानि चैति
 कल्कः कृतो द्वितीयो ऽयम् ।
 वज्राख्यः प्रथमगुणै-
 रयमपि तेष्वेव कार्येषु ॥ ६ ॥
 गोमहिषाजविषाणैः
 खररोम्णा महिषचर्मगव्यैश्च ।

निम्बकपित्थरसैः सह
 वज्रतरो नाम कल्को ऽन्धः ॥ ७ ॥
 अष्टौ सीसकभागाः
 कांसस्य द्वौ तु रीतिकाभागः ।
 मयकथितो योगो ऽयं
 विज्ञेयो वज्रसङ्घातः ॥ ८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां वज्र-
 लेपो नाम सप्तपञ्चाशो ऽध्यायः ॥ * ॥

जालान्तरगे भानौ
 यदणुतरं दर्शनं रजो याति ।
 तद्विन्ध्यात्परमाणुं
 प्रथमं तद्वि प्रमाणाणाम् ॥ १ ॥
 परमाणुरजो वास्त्राग्र-
 लिङ्गयूका यवो ऽङ्गुलं चेति ।
 अष्टगुणानि यथोत्तर-
 मङ्गुलमेकं भवति माषा ॥ २ ॥
 देवागारद्वार-
 स्थाष्टांशोनस्य वस्तुतीयो ऽंशः ।
 तत्पिण्डिकाप्रमाणं
 प्रतिमा तद्विमुखपरिमाणा ॥ ३ ॥

स्वरङ्गुलप्रमाणै-
 द्वादश विस्तीर्णमायतं च मुखम् ।
 नम्रजिता तु चतुर्दश
 दैर्घ्येण द्राविडं कथितम् ॥ ४ ॥
 नासाललाटचिबुक-
 ग्रीवाश्चतुरङ्गुलास्तथा कर्णौ ।
 द्वे अङ्गुले च हनुके
 चिबुकं तु द्यङ्गुलं विस्तृतम् ॥ ५ ॥
 अष्टाङ्गुलं ललाटं
 विस्ताराद् द्यङ्गुलात्परे शङ्खौ ।
 चतुरङ्गुलौ तु शङ्खौ
 कर्णौ तु द्यङ्गुलं पृथुलौ ॥ ६ ॥
 कर्णोपान्तः कार्यो
 ऽर्धपञ्चमे धूसमेन सूत्रेण ।
 कर्णश्रोतः सुकुमारकं च
 नयनप्रबन्धसमम् ॥ ७ ॥
 चतुरङ्गुलं वसिष्ठः
 कथयति नेचान्तकर्णयोर्विवरम् ।
 अधरो ऽङ्गुलप्रमाण-
 स्तस्यार्धेनोत्तरोष्ठश्च ॥ ८ ॥
 अर्धाङ्गुला तु गोष्ठा
 वक्त्रं चतुरङ्गुलायतं कार्यम् ।

विपुलं तु सार्धमङ्गुलं
 मध्यात्तत्त्र्यङ्गुलं व्याप्तम् ॥ ९ ॥
 द्यङ्गुलतुल्यौ नासापुटौ च
 नासा पुटाग्रतो ज्ञेया ।
 स्याद् द्यङ्गुलमुच्छ्राय-
 श्वतुरङ्गुलमन्तरं चाक्षयोः ॥ १० ॥
 द्यङ्गुलमितो ऽक्षिकोशो
 द्वे नेत्रे तच्चिभागिका तारा ।
 दृक् तारापञ्चांशो
 नेत्रविकाशो ऽङ्गुलं भवति ॥ ११ ॥
 पर्यन्तात्पर्यन्तं
 दश भ्रुवो ऽर्धाङ्गुलं भ्रुवोर्लेखा ।
 भ्रूमध्यं द्यङ्गुलकं
 भ्रूर्देर्ध्वेणाङ्गुलचतुष्कम् ॥ १२ ॥
 कायां तु केशरेखा
 भ्रूवन्धसमाङ्गुलार्धविस्तीर्णा ।
 नेत्रान्ते करवीरक-
 मुपन्यसेदङ्गुलप्रमितम् ॥ १३ ॥
 द्वाविंशत्परिणादा-
 चतुर्दशायामतो ऽङ्गुलानि शिरः ।
 द्वादश तु चित्रकर्मणि
 दृश्यन्ते विंशतिरदृश्याः ॥ १४ ॥

आस्यं सकेशनिचयं
 षोडश दैर्घ्याण नम्रजित्प्रोक्तम् ।
 ग्रीवा दश विस्तीर्णा
 परिणाहाद्विंशतिः सैका ॥ १५ ॥
 कण्ठाद्वादश हृदयं
 हृदयान्नाभिश्च तत्प्रमाणेन ।
 नाभीमध्यान्मेढ्रान्तरं च
 तत्तुल्यमेवोक्तम् ॥ १६ ॥
 ऊरू चाङ्गुलमानै-
 श्चतुर्युता विंशतिस्तथा जङ्घे ।
 जानुकपिच्छे चतुरङ्गुले च
 पादौ च तत्तुल्यौ ॥ १७ ॥
 द्वादश दीर्घा षट् पृथुतया च
 पादौ चिकायताङ्गुष्ठौ ।
 पञ्चाङ्गुलपरिणादौ
 प्रदेशिनी व्यङ्गुलं दीर्घा ॥ १८ ॥
 अष्टांशाष्टांशानाः
 शेषाङ्गुलयः क्रमेण कर्तव्याः ।
 सचतुर्थभागमङ्गुल-
 मुत्सेधो ऽङ्गुष्ठकस्योक्तः ॥ १९ ॥
 अङ्गुष्ठनखः कथित-
 श्चतुर्थभागानमङ्गुलं तज्जैः ।

शेषनखानामर्धाङ्गुलं
 क्रमात् किञ्चिदूनं वा ॥ २० ॥
 अङ्गुलिपरिणाह-
 चतुर्दशोक्तस्तु विस्तरः पञ्च ।
 मध्ये तु सप्त विपुला
 परिणाहान्विगुणिताः सप्त ॥ २१ ॥
 अष्टौ तु जानुमध्ये
 वैपुल्यं त्र्यष्टकं तु परिणाहः ।
 विपुलौ चतुर्दशोरू
 मध्ये द्विगुणश्च तत्परिधिः ॥ २२ ॥
 कटिरष्टादश विपुला
 चत्वारिंशच्चतुर्युता परिधौ ।
 अङ्गुलिमेकं नाभि-
 र्वेधेन तथा प्रमाणेन ॥ २३ ॥
 चत्वारिंशद् द्वियुता
 नाभीमध्येन मध्यपरिणाहः ।
 स्तनयोः षोडश चान्तर-
 मूर्ध्वं कक्षे षडङ्गुलिके ॥ २४ ॥
 कार्यावष्टावसौ
 द्वादश बाहू तथा प्रबाहू च ।
 बाहू षड्विस्तीणा
 प्रतिबाहू त्वङ्गुलचतुष्कम् ॥ २५ ॥

षोडश बाहू मूले
 परिणाहाद्वादशाग्रहस्ते च ।
 विस्तारेण करतलं
 षडङ्गुलं सप्त दैर्घ्येण ॥ २६ ॥
 पञ्चाङ्गुलानि मध्या
 प्रदेशिनी मध्यपर्वदलहीना ।
 अनया तुल्या चानामिका
 कनिष्ठा तु पर्वीना ॥ २७ ॥
 पर्वद्वयमङ्गुष्ठः
 शेषाङ्गुलयस्त्रिभिस्त्रिभिः कार्याः ।
 नखपरिमाणं कार्यं
 सर्वासां पर्वणो ऽर्धेन ॥ २८ ॥
 देशानुरूपभूषण-
 वेषालङ्कारमूर्तिभिः कार्या ।
 प्रतिमा लक्षणयुक्ता
 सन्निहिता दृष्टिदा भवति ॥ २९ ॥
 दशरथतनयो रामो
 बलिश्च वैरोचनिः शतं विंशम् ।
 द्वादशहान्या शेषाः
 प्रवरसमन्यूनपरिमाणाः ॥ ३० ॥
 कार्यो ऽष्टभुजो भगवां-
 श्चतुर्भुजो द्विभुज एव वा विष्णुः ।

श्रीवत्साङ्कितवक्षाः
 कैस्तुभमणिभूषितोरस्कः ॥ ३१ ॥
 अतसीकुसुमश्यामः
 पीताम्बरनिवसनः प्रसन्नमुखः ।
 कुण्डलकिरीटधारी
 पीनगल्लारःस्थलांसभुजः ॥ ३२ ॥
 खड्गगदाशरपाणि-
 र्दक्षिणतः शान्तिदः चतुर्थकरः ।
 वामकरेषु च कामुक-
 खेटकचक्राणि शङ्खश्च ॥ ३३ ॥
 अथ च चतुर्भुजमिच्छति
 शान्तिद एको गदाधरश्चान्यः ।
 दक्षिणपार्श्वे ह्येवं
 वामे शङ्खश्च चक्रश्च ॥ ३४ ॥
 द्विभुजस्य तु शान्तिकरो
 दक्षिणहस्तोऽपरश्च शङ्खधरः ।
 एवं विष्णोः प्रतिमा
 कर्तव्या मूर्तिमिच्छद्भिः ॥ ३५ ॥
 बलदेवो हलपाणि-
 र्मदविभ्रमलोचनश्च कर्तव्यः ।
 विभ्रत् कुण्डलमेकं
 शङ्खेन्दुमृणालगौरवपुः ॥ ३६ ॥

एकानंशा कार्या
 देवी बलदेवकृष्णयोर्मध्ये ।
 कटिसंस्थितवामकरा
 सरोजमितरेख चोदहती ॥ ३७ ॥
 कार्या चतुर्भुजा या
 वामकराभ्यां सपुस्तकं कमलम् ।
 दाभ्यां दक्षिणपार्श्वे
 वरमर्थिष्वस्त्रचं च ॥ ३८ ॥
 वामेष्टष्टभुजायाः
 कमण्डलुश्चापमम्बुजं शास्त्रम् ।
 वरशरदर्पणयुक्ताः
 सव्यभुजाः सास्त्रस्त्रिधाश्च ॥ ३९ ॥
 शाम्बश्च गदाहस्तः
 प्रद्युम्नश्चापधृत् सुरुपश्च ।
 अनयोः स्त्रियौ च कार्ये
 खेटकनिस्त्रिंशधारिण्यौ ॥ ४० ॥
 ब्रह्मा कमण्डलुकर-
 चतुर्मुखः पद्मजासनस्थश्च ।
 स्कन्दः कुमाररूपः
 शक्तिधरो वर्हिकेतुश्च ॥ ४१ ॥
 शुक्लश्चतुर्विधाणो
 द्विपो महेन्द्रस्य वज्रपाणित्वम् ।

तिर्यग्ललाटसंस्थं
 तृतीयमपि लोचनं चिह्नम् ॥ ४२ ॥
 शम्भोः शिरसीन्दुकला
 दृषध्वजो ऽक्षि च तृतीयमप्यूर्ध्वम् ।
 शूलं धनुः पिनाकं
 कामार्धं वा गिरिसुतार्धम् ॥ ४३ ॥
 पद्माङ्कितकरचरणः
 प्रसन्नमूर्तिः सुनीचकेशश्च ।
 पद्मासनोपविष्टः
 पितेव जगतो भवेद्बुद्धः ॥ ४४ ॥
 आजानुलम्बबाहुः
 श्रीवत्साङ्गः प्रशान्तमूर्तिश्च ।
 दिग्वासास्तरुणो
 रूपवांश्च कार्यो ऽर्हतां देवः ॥ ४५ ॥
 नासाललाटजङ्घोरु-
 गण्डवक्षांसि चोन्नतानि रवेः ।
 कुर्यादुदीच्यवेषं
 गूढं पादादुरो यावत् ॥ ४६ ॥
 विभ्राणः स्वकररुहे
 पाणिभ्यां पङ्कजे मुकुटधारी ।
 कुण्डलभूषितवदनः
 प्रलम्बहारो वियद्गदतः ॥ ४७ ॥

कमलोदरद्युतिमुखः
 कञ्चुकगुप्तः स्मितप्रसन्नमुखः ।
 रत्नोक्वल्प्रभामण्डलश्च
 कर्तुः शुभकरो ऽर्कः ॥ ४८ ॥
 सौम्या तु हस्तमात्रा
 वसुधा हस्तद्वयोच्छ्रिता प्रतिमा ।
 श्रेमसुभिक्षाय भवेत्
 चिचतुर्धस्तग्रमाणा या ॥ ४९ ॥
 नृपभयमत्यङ्गायां
 शीनाङ्गायामकल्यता कर्तुः ।
 शतोदर्यां क्षुब्धयस्
 अर्थविनाशः क्षशायां च ॥ ५० ॥
 मरणं तु सक्षतायां
 शस्त्रनिपातेन निर्दिशेत्कर्तुः ।
 वामावनता पत्नीं
 दक्षिणविनता हिनस्त्यायुः ॥ ५१ ॥
 अन्धत्वमूर्ध्वदृष्ट्या
 करोति चिन्तामधोमुखो दृष्टिः ।
 सर्वप्रतिमास्वेवं
 शुभाशुभं भास्वरोक्तसमम् ॥ ५२ ॥
 सिङ्गस्य दृष्टपरिधिं
 दीर्घ्येणास्त्रस्य तत् विधा विभजेत् ।

मूले तच्चतुरश्रं
 मध्ये त्वष्टाश्रि वृत्तमतः ॥ ५३ ॥
 चतुरश्रमवनिखाते
 मध्यं कार्यं तु पिण्डकाश्वधे ।
 दृश्योच्छ्रायेण समा
 समन्ततः पिण्डका श्वधात् ॥ ५४ ॥
 कशदीर्घं देशघ्नं
 पार्श्वविहीनं पुरस्य नाशाय ।
 यस्य क्षतं भवेन्मस्तके
 विनाशाय तस्मिन् ॥ ५५ ॥
 मातृगणः कर्तव्यः
 स्वनामदेवानुरूपकृतचिह्नः ।
 रेवन्तो ऽश्वारूढो
 मृगयाक्रीडादिपरिवारः ॥ ५६ ॥
 दण्डी यमो महिषगो
 हंसारूढश्च पाशभृद्वरुणः ।
 नरवाहनः कुबेरो
 वामकिरीटी वृहत्कुक्षिः ॥ ५७ ॥
 [प्रमथाधिपो गजमुखः
 प्रलम्बजठरः कुठारधारी स्यात् ।
 एकविषाणो बिम्ब-
 न्मूलककन्दं सुनीलदलकन्दम् ॥ ५८ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां प्रतिमा-
 लक्षणं नामाष्टापञ्चाशोऽध्यायः ॥ * ॥

कर्तुरनुकूलदिवसे
 दैवज्ञविशोधिते शुभनिमित्ते ।
 मङ्गलशङ्कुनैः प्रास्थानिकैश्च
 वनसम्प्रवेशः स्यात् ॥ १ ॥
 पितृवनमार्गसुरालय-
 वल्लीकोद्यानतापसाश्रमजाः ।
 चैत्यसरित्सङ्गमसम्भवाश्च
 घटतोयसिक्ताश्च ॥ २ ॥
 कुञ्जानुजातवल्ली-
 निपीडिता वज्रमारुतोपहताः ।
 स्वपतितहस्तिनिपीडित-
 शुष्काग्निमुष्टमधुनिलयाः ॥ ३ ॥
 तरवो वर्जयितव्याः
 शुभदाः स्युः स्निग्धपत्रकुसुमफलाः ।
 अभिमतदृक्षं गत्वा
 कुर्यात्पूजां सबलिपुष्पाम् ॥ ४ ॥
 सुरदारुचन्दनशमी-
 मधूकतरवः शुभा द्विजातीनाम् ।
 क्षत्रस्थारिष्टाश्वत्थ-
 खदिरविल्वा विटद्विकराः ॥ ५ ॥
 वैश्यानां जीवकखदिर-
 सिन्धुकस्पन्दनाश्च शुभफलदाः ।

तिन्दुककेसरसर्जा-
 र्जुनाम्रशालाश्च शूद्राणाम् ॥ ६ ॥
 लिङ्गं वा प्रतिमा वा
 द्रुमवत्स्थाप्या यथादिशं यस्मात् ।
 तस्माच्चिह्नयितव्या
 दिशो द्रुमस्योर्ध्वमथवाधः ॥ ७ ॥
 परमान्नमोदकौदन-
 दधिपललोत्क्षेपिकादिभिर्भक्ष्यैः ।
 मद्यैः कुसुमैर्धूपै-
 र्गन्धैश्च तदं समभ्यर्च्य ॥ ८ ॥
 सुरपितृपिशाचराक्षस-
 भुजंगासुरगणविनायकाद्यानाम् ।
 कृत्वा रात्रौ पूजां
 वृक्षं संस्पृश्य च ब्रूयात् ॥ ९ ॥
 अर्चार्थममुकस्य त्वं देवस्य परिकल्पितः ।
 नमस्ते वृक्ष पूजेयं विधिवत्सम्प्रयुज्यताम् ॥ १० ॥
 यानीह भूतानि वसन्ति तानि
 बलिं गृहीत्वा विधिवत्प्रयुक्तम् ।
 अन्यत्र वासं परिकल्पयन्तु
 क्षमन्तु तान्यद्य नमो ऽस्तु तेभ्यः ॥ ११ ॥
 वृक्षं प्रभाते सलिखेन सिक्त्वा
 पूर्वोत्तरस्यां दिशि सन्निहत्य ।

मध्वाज्यलिप्तेन कुठारकेण
 प्रदक्षिणं शेषमतो ऽभिहन्यात् ॥ १२ ॥
 पूर्वेण पूर्वोत्तरतो ऽथबोदक्
 पतेद्यदा वृश्चिकरस्तदा स्यात् ।
 आग्नेयकोणात्क्रमशो ऽग्निदाहः
 क्षुद्रोगरोगास्तुरगक्षयश्च ॥ १३ ॥
 यन्मोक्तमस्मिन्वनसंप्रवेशे
 निपातविच्छेदमवृक्षगर्भाः ।
 इन्द्रध्वजे वास्तुनि च प्रदिष्टाः
 पूर्वं मया ते ऽत्र तथैव योज्याः ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां वन-
 सम्प्रवेशो नामैकोनषष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

दिशि सौम्यायां कुर्या-
 दधिवासनमण्डपं बुधः प्राग्वा ।
 तोरणचतुष्टययुतं
 शस्तद्रुमपक्षवच्छक्रम् ॥ १ ॥
 पूर्वं भागे चिचाः
 सञ्जः पताकाश्च मण्डपस्योक्ताः ।
 आग्नेय्यां दिशि रक्ताः
 कृष्णाः स्युर्याम्यनैर्वातयोः ॥ २ ॥

श्वेता दिश्यपरस्यां
 वायव्यायां तु पाण्डुरा एव ।
 चिचाश्चोत्तरपार्श्वे
 पीताः पूर्वोत्तरे कोणे ॥ ३ ॥
 आयुःश्रीबलजयदा
 दारुमयी मृन्मयी तथा प्रतिमा ।
 लोकहिताय मणिमयी
 सौवर्णी पुष्टिदा भवति ॥ ४ ॥
 रजतमयी कीर्तिकरी
 प्रजाविद्विं करोति ताम्रमयी ।
 भूलाभं तु महान्तं
 शैली प्रतिमाथवा लिङ्गम् ॥ ५ ॥
 शङ्खूपहता प्रतिमा
 प्रधानपुरुषं कुलं च घातयति ।
 श्वधोपहता रोगान्
 उपद्रवांश्चाक्षयान् कुरुते ॥ ६ ॥
 मण्डपमध्ये स्थण्डिल-
 मुपलिप्यास्तीर्य सिकतयाथ कुशैः ।
 भद्रासनकृतशीर्षो-
 पधानपादां न्यसेत्प्रतिमाम् ॥ ७ ॥
 लक्षाश्वत्थोदुम्बर-
 शिरीषवटसम्भवैः कषायजलैः ।

मङ्गल्यसञ्ज्ञिताभिः
 सर्वौषधिभिः कुशाद्याभिः ॥ ८ ॥
 द्विपट्टषभोद्धृतपर्वत-
 वल्लीकसरित्समागमतटेषु ।
 पद्मसरःसु च मृद्धिः
 सपञ्चगव्यैश्च तीर्थजलैः ॥ ९ ॥
 पूर्वशिरस्कां स्नातां
 सुवर्णरत्नाम्बुभिश्च ससुगन्धैः ।
 नानातूर्यनिनादैः
 पुण्याहैर्वेदनिर्घोषैः ॥ १० ॥
 ऐन्द्रां दिशोन्द्रलिङ्गा
 मन्त्राः प्राग्दक्षिणे ऽग्निलिङ्गाश्च ।
 जप्तव्या द्विजमुख्यैः
 पूज्यास्ते दक्षिणाभिश्च ॥ ११ ॥
 यो देवः संस्थाप्य-
 स्तन्मन्त्रैश्चानलं द्विजो जुहुयात् ।
 अग्निनिमित्तानि मया
 प्रोक्तानिन्द्रध्वजोच्छ्राये ॥ १२ ॥
 धूमांकुलो ऽपसव्यो
 मुहुर्मुहुर्विस्फुलिङ्गद्वय शुभः ।
 होतुः स्मृतिलोपो वा
 प्रसर्पणं वाशुभं प्रोक्तम् ॥ १३ ॥

ज्ञातामभुक्तवस्त्रां
 खलङ्कृतां पूजितां कुसुमगन्धैः ।
 प्रतिमां स्वास्तीर्णायां
 शय्यायां स्थापकः कुर्यात् ॥ १४ ॥
 सुप्तां सुन्दत्यगीतै-
 र्जागरकैः सम्यगेवमधिवास्य ।
 दैवज्ञसम्प्रदिष्टे
 काले संस्थापनं कुर्यात् ॥ १५ ॥
 अभ्यर्च्य कुसुमवस्त्रा-
 नुलेपनैः शङ्खतूर्यनिर्घोषैः ।
 प्रादक्षिण्येन मये-
 दायतनस्य प्रयत्नेन ॥ १६ ॥
 कृत्वा बलिं प्रभूतं
 सम्पूज्य ब्राह्मणांश्च सभ्यांश्च ।
 दत्त्वा हिरण्यशकलं
 विनिक्षिपेत्पिण्डकाश्वधे ॥ १७ ॥
 स्थापकदैवज्ञद्विज-
 सभ्यस्थपतीन् विशेषतो ऽभ्यर्च्य ।
 कल्याणानां भागी
 भवतीह परच च स्वर्गी ॥ १८ ॥

विष्णोर्भागवतान् मगांश्च सवितुः शम्भोः सभस्मद्विजान्
 मातृणामपि मातृमण्डलविदेो विप्रान् विदुर्ब्रह्मणः ।

शाक्यान् सर्वहितस्य शान्तमनसो नम्रान् जिमानां विदु-
र्यं यं देवमुपाश्रिताः स्वविधिना तैस्तस्य कार्या क्रिया ॥

उदगयने सितपक्षे [॥ १९ ॥

शिशिरगभस्तौ च जीववर्गस्थे ।

लग्ने स्थिरे स्थिरांशे

सौम्यैर्धोर्धर्मकेन्द्रगतैः ॥ २० ॥

पापैरुपचयसंस्थै-

ध्रुवमृदुहरितिष्यवायुदेवेषु ।

विकुजे दिने ऽनुकूले

देवानां स्थापनं शस्तम् ॥ २१ ॥

सामान्यमिदं समासतो

लोकानां हितदं मया कृतम् ।

अधिवासनसंनिवेशने

सावित्रे पृथगेव विस्तरात् ॥ २२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां प्रतिष्ठा-
पनं नाम षष्ठितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

पराशरः प्राह बृहद्रथाय

गोखल्लखं यत्क्रियते ततो ऽयम् ।

मया समासः शुभलक्षणास्ताः

सर्वास्तथाप्यागमतो ऽभिधास्ये ॥ १ ॥

साक्षाविलरूक्षास्थो
 मूषकनयनाश्च न शुभदा गावः ।
 प्रचलच्चिपिटविषाणाः
 करटाः खरसदृशवर्णाः ॥ २ ॥
 दशसप्तचतुर्दन्यः
 प्रलम्बमुण्डानना विनतपृष्ठाः ।
 ह्रस्वस्थूलग्रीवा
 यवमध्या दारितखुराश्च ॥ ३ ॥
 श्यावातिदीर्घजिह्वा
 गुल्फैरतितनुभिरतिवृहद्विर्वा ।
 अतिककुदाः कृशदेहा
 नेष्टा होनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥
 वृषभो ऽप्येवं स्थूला-
 तिलम्बवृषणः शिराततक्रोडः ।
 स्थूलशिराचितगण्ड-
 स्त्रिस्थानं मेहते यश्च ॥ ५ ॥
 मार्जाराक्षः कपिलः
 करटो वा न शुभदो द्विजस्येष्टः ।
 कृष्णोष्ठतालुजिह्वः
 श्वसनो यूयस्य घातकरः ॥ ६ ॥
 स्थूलशकृन्मणिशृङ्गः
 सितोदरः कृष्णसारवर्णश्च ।

गृहजातो ऽपि त्याज्यो
 यूथविनाशवहो वृषभः ॥ ७ ॥
 श्यामकपुष्पचिताङ्गो
 भस्माहणसन्निभो विडालाक्षः ।
 विप्राणामपि न शुभं
 करोति वृषभः परिगृहीतः ॥ ८ ॥
 ये चोद्धरन्ति पादान्
 पङ्कादिव योजिताः कृशग्रीवाः ।
 कातरनयना हीनाश्च
 पृष्ठतस्ते न भारसहाः ॥ ९ ॥
 मृदुसंहततामोष्म-
 स्तनुस्फिजस्ताम्रतालुजिह्वाश्च ।
 तनुह्रस्वोच्चश्रवणाः
 सुकुक्षयः स्पष्टजङ्घाश्च ॥ १० ॥
 आताम्रसंहतसुरा
 व्यूढोरस्का वृहत्कुदयुक्ताः ।
 क्षिग्धस्त्रक्ष्णतनुत्व-
 ग्रीमाणस्ताम्रतनुशृङ्गाः ॥ ११ ॥
 तनुभृस्पृग्वालधयो
 रक्तान्तविलोचना महोच्छासाः ।
 सिंहस्कन्धास्तन्वल्प-
 कम्बलाः पूजिताः सुगताः ॥ १२ ॥

वामावर्तैर्वामे
 दक्षिणपार्श्वे च दक्षिणावर्तैः ।
 शुभदा भवन्त्यनडुहे
 जङ्घाभिश्चैकनिभाभिः ॥ १३ ॥
 वैडूर्यमल्लिका-
 बुधुदेक्षणाः स्थूलनेत्रवर्माः ।
 पाष्णिभिरस्फुटिताभिः
 शस्ताः सर्वेऽपि भारवहाः ॥ १४ ॥
 घ्राणोद्देशे सवलि-
 मर्जारमुखः सितश्च दक्षिणतः ।
 कमलोत्पललाक्षाभः
 सुवालधिर्वाजितुल्यजवः ॥ १५ ॥
 लम्बैर्दृषणैर्मणोदरश्च
 सङ्घितवङ्गणाक्रोडः ।
 श्रेयो भाराध्वसहे
 जवेऽश्वतुल्यश्च शस्तफलः ॥ १६ ॥
 सितवर्णः पिङ्गाक्ष-
 स्ताम्रविषाणेश्चणो महावक्रः ।
 हंसो नाम शुभफलो
 यूथस्य विवर्धनः प्रोक्तः ॥ १७ ॥
 भूस्पृग्वालधिराताम्र-
 वङ्गणो रक्तदक् ककुद्भी च ।

कल्पायश्च स्वामिन-

मचिरात् कुर्वते पतिं लक्ष्म्याः ॥ १८ ॥

यो वा सितैकचरलो

यथेष्टवर्णश्च सोऽपि शस्तफलः ।

मित्रफलोऽपि आद्यो

यदि नैकान्तप्रशस्तो ऽस्ति ॥ १९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां गोल-
क्षरं नामैकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ • ॥

पादाः पञ्चनखास्त्रयोऽग्रचरणः षड्भिर्नखैर्दक्षिण-
स्ताम्रोष्ठाग्रनसो मृगेश्वरगतिर्जिघ्रन् भुवं याति च ।

लाङ्गूलं सप्तदं दृष्ट्वसदृशी कर्णौ च लम्बौ मूढू

यस्य स्यात्स करोति पोष्टुरचिरात्पुष्टां श्रियं श्वा गृहे ॥

पादे पादे पञ्च पञ्चाग्रपादे [॥ १ ॥

वामे यस्याः घण्टनखा मल्लिकाक्ष्याः ।

वक्रं मुञ्चं पिङ्गलालम्बकर्णा

या सा राष्ट्रं कुकुरी पाति पोष्टुः ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां श्वल-
क्षरं नाम द्वाषष्ठितमोऽध्यायः ॥ * ॥

कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलि-
 स्ताम्रवक्त्रानखचूल्हिकः सितः ।
 रौति सुस्वरमुषात्यये च यो
 वृद्धिदः स नृपराष्ट्रवाजिनाम् ॥ १ ॥
 यवग्रीवो यो वा बदरसदृशो वापि विहगो
 वृद्धन्मूर्धा वर्णैर्भवति बहुभिर्यश्च रुचिरः ।
 स शस्तः सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च जयक-
 न्न शस्तो यो ऽतो ऽन्यः दशतनुरवः खञ्जचरणः ॥ २ ॥
 कुक्कुटी च नृदुचारुभाषिणी
 स्निग्धमूर्तिरुचिराननेक्षणा ।
 सा ददाति सुचिरं महीक्षितां
 श्रीयशोविजयवीर्यसम्पदः ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां कुक्कुट-
 लक्षणं नाम चिषष्टितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

स्फुटिकरजतवर्णो नीलराजोविचित्रः
 कलशसदृशमूर्तिश्चारुवंशश्च कूर्मः ।
 अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्रः
 सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति ॥ १ ॥
 अञ्जनधृङ्गश्यामतनुर्वा
 विन्दुविचित्रो ऽव्यङ्गशरीरः ।

सर्पशिरा वा स्थूलगणो यः
 सोऽपि नृपाणां राष्ट्रविद्वद्भ्यौ ॥ २ ॥
 वैडूर्यत्विष्ट स्थूलकण्ठस्त्रिकोणो
 गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः ।
 क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौ वा
 कार्यः कूर्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैः ॥ ३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां कूर्मल-
 क्षणं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ • ॥

छागशुभाशुभलक्षण-
 मभिधास्ये नवदशाष्टदन्तास्ते ।
 धन्याः स्थाप्या वेश्मनि
 सन्त्याज्याः सप्तदन्ता ये ॥ १ ॥
 दक्षिणपार्श्वे मण्डल-
 मसितं शुक्लस्य शुभफलं भवति ।
 ऋष्यनिभकृष्णलोहित-
 वर्णानां श्वेतमपि शुभदम् ॥ २ ॥
 स्तनवदवलम्बते यः
 कण्ठेऽजानां मणिः स विज्ञेयः ।
 एकमणिः शुभफलक-
 द्वयतमा द्विचिमणयो ये ॥ ३ ॥

मुण्डाः सर्वे शुभदाः
 सर्वसिताः सर्वकृष्णदेहाश्च ।
 अर्धासिताः सितार्धा
 धन्याः कपिलार्धकृष्णाश्च ॥ ४ ॥
 विचरति यूयस्याग्रे
 प्रथमं चाभो ऽवगाहते यो ऽजः ।
 स शुभः सितमूर्धा वा
 मूर्धनि वा टिकिका यस्य ॥ ५ ॥
 सपृषतकण्ठशिरा वा
 तिलपिष्टनिभश्च ताम्रहक् शस्तः ।
 कृष्णचरणः सितो वा
 कृष्णो वा श्वेतचरणो यः ॥ ६ ॥
 यः कृष्णाण्डः श्वेतो
 मध्ये कृष्णेन भवति पट्टेन ।
 यो वा चरति सशब्दं
 मन्दं च स शोभनम्हागः ॥ ७ ॥
 क्षुब्धशिरोरुहपादो
 यो वा प्राक् पाण्डुरो ऽपरे नीलः ।
 स भवति शुभकृष्णः
 श्लोकश्चाप्यत्र गर्गाक्षः ॥ ८ ॥

कुट्टकः कुटिलश्चैव जटिलो वामनस्तथा ।

ते चत्वारः श्रियः पुत्रा नालक्ष्मीके वसन्ति ते ॥ ९ ॥

अथाग्रशस्ताः खरतुल्यनादाः
 प्रदीप्तपुष्पाः कुनखा विवर्णाः ।
 निवृत्तकर्णा द्विपमस्तकाश्च
 भवन्ति ये चासिततालुजिह्वाः ॥ १० ॥
 वर्णैः प्रशस्तैर्मणिभिश्च युक्ता
 मुण्डाश्च ये ताम्रविलोचनाश्च ।
 ते पूजिता वेश्मसु मानवानां
 सौस्थानि कुर्वन्ति यशः श्रियं च ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां छाग-
 लक्षणं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वाष्ठजिह्वः
 ह्रस्वत्वक्केशवालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः ।
 जङ्घाजानूरुदृढः समसितदशनश्चारुसंस्थानरूपो
 वाजी सर्वाङ्गशुभो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम्
 अश्रुपातहनुगण्डहृङ्गल- [॥ १ ॥
 प्रोथशङ्खकटिबस्तिजानुनि ।
 मुष्कनाभिककुदे तथा गुदे
 सव्यकुक्षिचरणेषु चाशुभाः ॥ २ ॥
 ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः
 पृष्ठमध्यनयनोपरि स्थिताः ।

ओष्ठसक्विभुजकुक्षिपार्श्वगा-

स्ते ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ ३ ॥

तेषां प्रपाण एको

ललाटकेशेषु च भ्रुवावर्तः ।

रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्धनि

वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ४ ॥

षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति हयशिमुत्तैः कषायैर्द्विवर्षः

सन्दंशैर्मध्यमान्यैः पतितसमुदितैस्त्यब्दपञ्चाब्दिकोऽश्वः ।

सन्दंशानुक्रमेण चिकपरिगणिताः कालिकापीतशुक्लाः

काचा माक्षीकशङ्खावटचलनमतो दन्तपातं च विद्धि ॥

॥ ५ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायामश्वल-
क्षणं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ * ॥

मध्वाभदन्ताः सुविभक्तदेहा

न वोपदिग्धाश्च कृशाः क्षमाश्च ।

गावैः समैश्चापसमानवंशा

वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥ १ ॥

वक्षोऽथ कक्षावलयः क्षयाश्च

लम्बोदररुच्यदृहती गलश्च ।

स्थूला च कुक्षिः सह येषकेन

सैद्दी च दृग्मन्दमतङ्गजस्य ॥ २ ॥

मृगास्तु ह्रस्वाधरवाखमेद्रा-
 स्तन्वंहिकण्ठद्विजहस्तकर्णाः ।
 स्थलेक्षणाश्चेति यथोक्तचिह्नैः
 सङ्कीर्णनागा व्यतिमिश्रचिह्नाः ॥ ३ ॥
 पञ्चोन्नतिः सप्त मृगस्य दैर्घ्य-
 मष्टौ च हस्ताः परिणाहमानम् ।
 एकद्विदृष्टावथ मन्दभद्रौ
 सङ्कीर्णनागो ऽनियतप्रमाणः ॥ ४ ॥
 भद्रस्य वर्णो हरितो मदस्य
 मन्दस्य हरिद्रक्सन्निकाशः ।
 क्षणो मदश्चाभिहितो मृगस्य
 सङ्कीर्णनागस्य मदो विमिश्रः ॥ ५ ॥
 ताम्रोष्ठतालुवदनाः कलविक्लनेचाः
 क्षिधोन्नताग्रदशनाः पृथुलायतास्याः ।
 चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशा-
 स्तन्वेकरोमचितक्कर्मसमानकुम्भाः ॥ ६ ॥
 विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याः
 कूर्मोन्नतद्विनवविंशतिभिर्मखैश्च ।
 रेखाचयोपचितवृत्तकराः सुवाला
 धन्याः सुगन्धिमदपुष्करमा हताश्च ॥ ७ ॥
 दीर्घाङ्गुलिरक्तपुष्कराः
 सजलाम्भोदनिनादहंहिणः ।

बृहदायतवृत्तकन्धरा
 धन्या भूमिपतेर्मतङ्गजाः ॥ ८ ॥
 निर्मदाभ्यधिकहीननखाङ्गान्
 कुञ्जवामनकमेषविषाणान् ।
 दृश्यकोशफलपुष्करहीनान्
 श्यावनीलशबलासिततालून् ॥ ९ ॥
 स्वल्पवक्त्ररुद्धमत्कुण्ठषण्डान्
 हस्तिनीं च गजलक्षणयुक्ताम् ।
 गर्भिनीं च नृपतिः परदेशं
 प्रापयेदतिविरूपफलास्ते ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां गज-
 लक्षणं नाम सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ * ॥

उन्मानमानगतिसंहतिसारवर्ण-
 स्नेहस्वरप्रकृतिसत्त्वमनूकमादौ ।
 श्लेचं मृजां च विधिवत्कुशलोऽवलोक्य
 सामुद्रविद्वदति यातमनागतं च ॥ १ ॥
 अस्वेदनौ मृदुतलौ कमलोदराभौ
 श्लिष्टाङ्गुली रुचिरताम्रनखौ सुपाष्णी ।
 उष्णौ शिराविरहितौ सुनिगूढगुल्फौ
 कूर्मोन्मत्तौ च चरणौ मनुजेश्वरस्य ॥ २ ॥

शूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौ वक्रौ शिरासन्ततौ
 संशुष्कौ विरलाङ्गुली च चरसौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ ।
 मार्गायोत्कटकौ कषायसदृशौ वंशस्य विच्छिन्तिदौ
 ब्रह्मघ्नौ परिपक्वमृद्द्युतितलौ पीतावगम्यरतौ ॥ ३ ॥

प्रविरलतनुरोमदृप्तजङ्घा
 द्विरदकरप्रतिमैर्वरोरुभिश्च ।
 उपचितसमजानवश्च भूपा
 धनरहिताः श्वश्रुगालतुल्यजङ्घाः ॥ ४ ॥
 रोमैकैकं कूपके पार्थिवानां
 द्वे द्वे श्रेये पण्डितश्रोत्रियाणाम् ।
 त्याद्यैर्निःस्वा मानवा दुःखभाजः
 केशाश्चैवं निन्दिताः पूजिताश्च ॥ ५ ॥
 निर्मांसजानुर्धियते प्रवासे
 सौभाग्यमल्पैर्विकटैर्दरिद्राः ।
 स्त्रीनिर्जिताश्चापि भवन्ति निम्नै
 राज्यं समांसैश्च महद्भिरायुः ॥ ६ ॥

लिङ्गे ऽरूपे धनवानपत्यरहितः स्थूले विहीनो धनै-
 र्मेढ्रे वामनते सुतार्थरहितो वक्त्रे ऽन्यथा पुत्रवान् ।
 दारिद्र्यं विनते त्वधो ऽरूपतनयो लिङ्गे शिरासन्तते
 स्थूलग्रन्थियुते सुखी मृदु करोत्यन्तं प्रमेहादिभिः ॥

कोशनिगूढैर्भूपा [॥ ७ ॥
 दीर्घैर्भग्नैश्च वित्तपरिहीनाः ।

अजुष्टतशेषतो

लघुशिरालशिन्नाश्च धनवन्तः ॥ ८ ॥

जलमृत्युरेकदृषयो

विषमैः स्त्रीचञ्चलः समैः क्षितिपः ।

ह्रस्वायुश्चोदहैः

प्रलम्बदृषणस्य शतमायुः ॥ ९ ॥

रक्तैराव्या मणिभि-

निर्द्रव्याः पाण्डुरैश्च मलिनैश्च ।

सुखिनः सशब्दमूषा

निःस्वा निःशब्दधाराश्च ॥ १० ॥

दिशिचतुर्धाराभिः

प्रदक्षिणावर्तवलितमूषाभिः ।

पृथ्वीपतयो ज्ञेया

विकीर्णमूषाश्च धनहीनाः ॥ ११ ॥

एकैव मूषधारा

वलिता रूपप्रधानसुतदात्री ।

स्निग्धोन्नतसममणयो

धनवनिता रत्नभोक्तारः ॥ १२ ॥

मणिभिश्च मध्यमिन्मैः

कन्यापितरो भवन्ति निःस्वाश्च ।

बहुपशुभाजो मध्योन्नतैश्च

नात्युल्बलैर्धनिनः ॥ १३ ॥

परिशुष्कवस्तिशीर्षे-
 र्धनरहिता दुर्भगाश्च विज्ञेयाः ।
 कुसुमसमगन्धशुक्ला
 विज्ञातव्या महीपालाः ॥ १४ ॥
 मधुगन्धे बहुविता
 मत्स्यसगन्धे बहुगन्धपत्थानि ।
 तनुशुक्लः स्त्रीजनको
 मांससगन्धो महाभोगी ॥ १५ ॥
 मदिरागन्धे यज्वा
 क्षारसगन्धे च रेतसि दरिद्रः ।
 शीघ्रं मैथुनगामी
 दीर्घायुरतो ऽन्यथाख्यायुः ॥ १६ ॥
 निःस्वो ऽतिस्थूलस्निग्धः
 समांसलस्निग्धः सुखान्वितो भवति ।
 व्याघ्रान्तो ऽध्यर्धस्नि-
 ग्मण्डूकस्निग्धभराधिपतिः ॥ १७ ॥
 सिंहकटिर्मनुजेन्द्रः
 कपिकरभकटिर्धनैः परित्यक्तः ।
 समजठरा भोगयुता
 घटपिठरनिभोदरा निःस्वाः ॥ १८ ॥
 अविकलपार्श्वी धनिनो
 निर्वैर्बकैश्च भोगसन्वत्तः ।

समकुक्षा भोगाख्या
 निम्नाभिर्भोगपरिहीनाः ॥ १९ ॥
 उन्नतकुक्षाः क्षितिपाः
 कुटिलाः स्युर्मानवा विषमकुक्षाः ।
 सर्पादरा दरिद्रा
 भवन्ति बद्धाशिनश्चैव ॥ २० ॥
 परिमण्डलोन्नताभि-
 र्विस्तीर्णाभिश्च नाभिभिः सुखिनः ।
 स्वसृपा त्वदृश्यनिम्ना
 नाभिः क्लेशावहा भवति ॥ २१ ॥
 वलिमध्यगता विषमा
 श्रुलाबाधं करोति नैःस्व्यं च ।
 शायं वामावर्ता
 करोति मेधां प्रदक्षिणतः ॥ २२ ॥
 पार्श्वायता चिरायुष-
 मुपरिष्टाच्चेश्वरं गवाक्षमधः ।
 शतपञ्चकर्णिकाभा
 नाभिर्मनुजेश्वरं कुरुते ॥ २३ ॥
 शस्त्रान्तं स्त्रीभोगिन-
 माचार्यं बहुसुतं यथासङ्गम् ।
 एकदिचिचतुर्भि-
 र्वलिभिर्विद्यानृपं त्ववलिम् ॥ २४ ॥

विषमवल्लयो मनुष्या
 भवन्त्यगम्याभिगामिनः पापाः ।
 कञ्जुवल्लयः सुखभाजः
 परदारद्वेषिणश्चैव ॥ २५ ॥
 मांसलमृदुभिः पार्श्वैः
 प्रदक्षिणावर्तरोमभिर्भूपाः ।
 विपरीतैर्निर्द्रव्याः
 सुखपरिहीनाः परप्रेष्याः ॥ २६ ॥
 सुभगा भवन्त्यनुदङ्मूचुका
 निर्धना विषमदीर्घैः ।
 पीनोपचितनिमग्नैः
 क्षितिपतयश्चूचुकैः सुखिनः ॥ २७ ॥
 हृदयं समुन्नतं पृथु
 न वेपनं मांसलं च नृपतीनाम् ।
 अधमानां विपरीतं
 खररोमचितं शिरालं च ॥ २८ ॥
 समवक्षसो ऽर्थवन्तः
 पीनैः शूरास्त्वकिञ्चनास्तनुभिः ।
 विषमं वक्षो येषां
 ते निःस्वाः शस्त्रनिधनाश्च ॥ २९ ॥
 विषमैर्विषमो जञुभि-
 रर्थविहीनो ऽस्थिसन्धिपरिणद्धैः ।

उन्नतजबुर्भागी
 निम्रैर्निःस्वो ऽर्यवान् पीनैः ॥ ३० ॥
 चिपिटग्रीवो निःस्वः
 शुष्का सशिरा च यस्य वा ग्रीवा ।
 महिषग्रीवः शूरः
 शस्त्रान्तो वृषसमग्रीवः ॥ ३१ ॥
 कम्बुग्रीवो राजा
 प्रलम्बकण्ठः प्रभक्ष्णो भवति ।
 पृष्ठमभग्नमरोमश-
 मर्थवतामशुभदमतो ऽन्यत् ॥ ३२ ॥
 अस्वेदनपीनोन्नत-
 सुगन्धिसमरोमसकुलाः कक्षाः ।
 विघ्नातव्या धनिना-
 मतो ऽन्यथार्थैर्विहीनानाम् ॥ ३३ ॥
 निर्मांसौ रोमचितौ
 भग्नावरूपौ च निर्धनस्यांसौ ।
 विपुलावव्युच्छिन्नौ
 सुस्निष्टौ सौख्यवीर्यवताम् ॥ ३४ ॥
 करिकरसदृशौ वृत्ता-
 वाजान्वलम्बिनौ समौ पीनौ ।
 बाह्व पृथिवीशाना-
 मधमानां रोमशौ ह्रस्वौ ॥ ३५ ॥

इस्ताङ्गुलयो दीर्घा-
 श्विरायुषामवलिताश्च सुभगानाम् ।
 मेधाविनां च सूक्ष्मा-
 श्विपिटाः परकर्मनिरतानाम् ॥ ३६ ॥
 स्थूलाभिर्धनरहिता
 बहिर्नताभिश्च शस्त्रनिर्याणाः ।
 कपिसदृशकरा धनिना
 व्याघ्रोपमपाणयः पापाः ॥ ३७ ॥
 मणिवन्धनैर्निगूढै-
 र्दृढैश्च सुस्निष्टसन्धिभिर्भूपाः ।
 हीनैर्हस्तच्छेदः
 श्लथैः सशब्दैश्च निर्द्रव्याः ॥ ३८ ॥
 पितृवित्तेन विहीना
 भवन्ति निम्नेन करतलेन नराः ।
 संवृतनिम्नैर्धनिनः
 प्रोत्तानकराश्च दातारः ॥ ३९ ॥
 विषमैर्विषमा निःस्वाश्च
 करतलैरीश्वरास्तु लाक्षाभैः ।
 पीतैरगम्यवनिताभिगामिनो
 निर्धना रूक्षैः ॥ ४० ॥
 तुषसदृशनखाः क्लीबा-
 श्विपिटैः स्फुटितैश्च वित्तसन्त्यक्ताः ।

कुनखविवर्णैः परतर्कुकाश्च
 ताम्रैश्च भूपतयः ॥ ४१ ॥
 अङ्गुष्ठयवैराढ्याः
 सुतवन्तो ऽङ्गुष्ठमूलगैश्च यवः ।
 दीर्घाङ्गुलिपर्वाणः
 सुभगा दीर्घायुषश्चैव ॥ ४२ ॥
 स्निग्धा निम्ना रेखा
 धनिनां तद्भृत्ययेन निःस्वानाम् ।
 विरलाङ्गुलयो निःस्वा
 धनसञ्चयिनो घनाङ्गुलयः ॥ ४३ ॥
 तिस्रो रेखा मणिवन्धनोत्थिताः
 करतलोपगा नृपतेः ।
 मीनयुगाङ्कितपाणि-
 र्निर्त्यं सचप्रदो भवति ॥ ४४ ॥
 वज्राकारा धनिनां
 विद्याभाजां तु मीनपुच्छनिभाः ।
 शङ्खातपचशिविका-
 गजाश्चपद्मोपमा नृपतेः ॥ ४५ ॥
 कलशमृणालपताका-
 कुशोपमाभिर्भवन्ति निधिपालाः ।
 दामनिभाभिश्चाढ्याः
 स्वस्तिकरूपाभिरैश्वर्यम् ॥ ४६ ॥

चक्रासिपरशुतोमर-
 शक्तिधनुःकुन्तसन्निभा रेखाः ।
 कुर्वन्ति चमूनाथं
 यज्वानमुखलाकाराः ॥ ४७ ॥
 मकरध्वजकोष्ठागार-
 सन्निभाभिर्महाधनोपेताः ।
 वेदीनिभेन चैवाग्नि-
 होत्रिणो ब्रह्मतीर्थेन ॥ ४८ ॥
 वापीदेवकुलाद्यै-
 र्धर्मं कुर्वन्ति च त्रिकोणाभिः ।
 अङ्गुष्ठमूलरेखाः
 पुषाः स्युर्दारिकाः सूक्ष्माः ॥ ४९ ॥
 रेखाः प्रदेशिनीगाः
 शतायुषां कल्पनीयमूनाभिः ।
 द्विन्नाभिर्द्रुमपतनं
 बहुरेखारेखिणो निःस्वाः ॥ ५० ॥
 अतिदृशदीर्घैश्चिबुकै-
 र्निर्द्रव्या मांसलैर्धनोपेताः ।
 बिम्बोपमैरवक्रै-
 रधरैर्भूपास्तनुभिरस्वाः ॥ ५१ ॥
 ओष्ठैः स्फुटितविखण्डित-
 विवर्णरूक्षैश्च धनपरित्यक्ताः ।

स्निग्धा घनाश्च दशनाः
 सुतीक्ष्णदंष्ट्राः समाश्च शुभाः ॥ ५२ ॥
 जिह्वा रक्ता दीर्घा
 स्निग्धा सुसमा च भोगिनां ज्ञेया ।
 श्वेता कृष्णा परुषा
 निर्द्रव्याणां तथा तालु ॥ ५३ ॥
 वक्त्रं सौम्यं संवृत-
 ममलं स्निग्धं समं च भूपानाम् ।
 विपरीतं क्लेशभुजां
 महामुखं दुर्भगाणां च ॥ ५४ ॥
 स्त्रीमुखमनपत्यानां
 शायवतां मण्डलं परिज्ञेयम् ।
 दीर्घं निर्द्रव्याणां
 भोरुमुखाः पापकर्माणः ॥ ५५ ॥
 चतुरश्रं धूर्तानां
 निम्नं वक्त्रं च तनयरहितानाम् ।
 कृपणानामतिह्रस्वं
 सम्पूर्णं भोगिनां कान्तम् ॥ ५६ ॥
 अस्फुटिताग्रं स्निग्धं
 श्मश्रु शुभं मृदु च सन्नतं चैव ।
 रक्तैः परुषैश्चैराः
 श्मश्रुभिररूपैश्च विज्ञेयाः ॥ ५७ ॥

निर्मांसैः कर्णैः पापमृत्यव-
 श्वर्पटैः सुबहुभोगाः ।
 कृपणाश्च ह्रस्वकर्णाः
 शङ्कुश्रवणाश्च भूपतयः ॥ ५८ ॥
 रोमशकर्णा दीर्घायुषस्तु
 धनभागिनो विपुलकर्णाः ।
 क्रूराः शिरावनद्धै-
 र्यालम्बैर्मांसलैः सुखिनः ॥ ५९ ॥
 भोगी त्वनिम्नगण्डो
 मन्त्री सम्पूर्णमांसगण्डो यः ।
 सुखभाक् शुक्रसमनास-
 श्विरजीवी शुष्कनासश्च ॥ ६० ॥
 छिन्नानुरूपयागम्यगामिनो
 दीर्घया तु सौभाग्यम् ।
 आकुञ्चितया चौरः
 स्त्रीमृत्युः स्याच्चिपिटनासः ॥ ६१ ॥
 धनिनो ऽग्रवक्रनासा
 दक्षिणवक्राः प्रभक्षणाः क्रूराः ।
 ऋज्वी स्वल्पच्छिद्रा
 सुपुटा नासा सभाग्यानाम् ॥ ६२ ॥
 धनिनां श्रुतं सकृद्
 द्विचिपिण्डितं ह्लादि साननादं च ।

दोर्घायुषां प्रमुक्तं
 विज्ञेयं संहतं चैव ॥ ६३ ॥
 पद्मदलाभैर्धनिना
 रक्तान्तविलोचनाः श्रियोभाजः ।
 मधुपिङ्गलैर्महार्था
 मार्जारविलोचनाः पापाः ॥ ६४ ॥
 हरिणाक्षा मण्डललोचनाश्च
 जिह्वैश्च लोचनैश्चैराः ।
 क्रूराः केकरनेत्रा
 गजसदृशदृशश्च भूपतयः ॥ ६५ ॥
 ऐश्वर्यं गम्भीरै-
 नीलोत्पलकान्तिभिश्च विद्वांसः
 अतिदृष्टतारकाणा-
 मक्ष्णामुत्पाटनं भवति ॥ ६६ ॥
 मन्त्रित्वं स्थूलदृशां
 श्यावाक्षाणां च भवति सौभाग्यम् ।
 दीना दृग्निःस्वानां
 स्निग्धा विपुलार्थभोगवताम् ॥ ६७ ॥
 अभ्युन्नताभिरल्पायुषो
 विशालोन्नताभिरतिमुखिनः ।
 विषमभ्रुवो दरिद्रा
 बालेन्दुनतभ्रुवः सधनाः ॥ ६८ ॥

दीर्घासंसक्ताभि-
 र्धनिनः खण्डाभिर्यपरिहीनाः ।
 मध्यविनतध्रुवो ये
 ते सक्ताः स्त्रीष्वगम्यासु ॥ ६८ ॥
 उन्नतविपुलैः शङ्खै-
 र्धन्या निम्नैः सुतार्थसन्त्यक्ताः ।
 विषमललाटा विधना
 धनवन्तो ऽर्धेन्दुसदृशेन ॥ ७० ॥
 श्रुक्तिविशालैराचार्यता
 शिरासन्तैरधर्मरताः ।
 उन्नतशिराभिराख्याः
 स्वस्तिकवत्संस्थिताभिश्च ॥ ७१ ॥
 निम्नललाटा वधवन्ध-
 भागिनः क्रूरकर्मनिरताश्च ।
 अभ्युन्नतैश्च भूपाः
 कृपणाः स्युः सङ्कटललाटाः ॥ ७२ ॥
 रुदितमदीनमनश्रु
 स्निग्धं च शुभावहं मनुष्याणाम् ।
 रूक्षं दीनं प्रचुराश्रु चैव
 न शुभप्रदं पुंसाम् ॥ ७३ ॥
 हसितं शुभदमकम्पं
 सनिमीलितलोचनं च पापस्य ।

हृष्टस्य हसितमसकृत्
 सोन्मादस्यासकृत्प्रान्ते ॥ ७४ ॥
 तिस्रो रेखाः शतजीविनां
 ललाटायताः स्थिता यदि ताः ।
 चतसृभिरवनीशत्वं
 नवतिश्चायुः सपञ्चाब्दा ॥ ७५ ॥
 विच्छिन्नाभिश्चागम्य-
 गामिनो नवतिरप्यरेखेण ।
 केशान्तोपगताभी
 रेखाभिरशीतिवर्षायुः ॥ ७६ ॥
 पञ्चभिरायुः सप्तति-
 रेकाग्रावस्थिताभिरपि षष्टिः ।
 बहुरेखेण शतार्धं
 चत्वारिंशच्च वक्राभिः ॥ ७७ ॥
 त्रिंशद्भूलग्राभि-
 विंशतिकश्चैव वामवक्राभिः ।
 क्षुद्राभिः स्वल्पायु-
 र्मृनाभिश्चान्तरे कल्प्यम् ॥ ७८ ॥
 परिमण्डलैर्गवाक्षा-
 ष्छचाकारैः शिरोभिरवनीशाः ।
 चिपिटैः पितृमातृघ्नाः
 करोटिशिरसां चिराञ्जत्युः ॥ ७९ ॥

घटमूर्धा ध्वानरुचि-
 र्द्विमस्तकः पापकृद्भवैस्त्यक्तः ।
 निम्नं तु शिरो महतां
 बहुनिम्नमनर्थदं भवति ॥ ८० ॥
 एकैकभवैः क्षिण्यैः
 कृष्णैराकुञ्चितैरभिन्नाग्रैः ।
 मृदुभिर्न चातिबहुभिः
 केशैः सुखभाग् नरेन्द्रो वा ॥ ८१ ॥
 बहुमूलविषमकपिलाः
 स्थूलस्फुटिताग्रपरुषह्रस्वाश्च ।
 अतिकुटिलाश्चातिघनाश्च
 मूर्धजा वित्तहीनानाम् ॥ ८२ ॥
 यद्यज्ञाचं रूक्षं
 मांसविहीनं शिरावनद्धं च ।
 तत्तदनिष्टं प्रोक्तं
 विपरीतमतः शुभं सर्वम् ॥ ८३ ॥
 त्रिषु विपुलो गम्भीर-
 स्त्रिष्वेव षडुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः ।
 सप्तसु रक्तो राजा
 पञ्चसु दोर्ध्वश्च सूक्ष्मश्च ॥ ८४ ॥
 नाभिः स्वरः सत्त्वमिति प्रदिष्टं
 गम्भीरमेतच्चितयं नराणाम् ।

उरो ललाटं वदनं च पुंसां
 विस्तीर्णमेतच्चितयं प्रशस्तम् ॥ ८५ ॥
 वक्षो ऽथ कक्षा नखनासिकास्यं
 ह्यकाटिका चेति षडुन्नतानि ।
 ह्रस्वानि चत्वारि च लिङ्गपृष्ठं
 ग्रीवा च जङ्घे च हितप्रदानि ॥ ८६ ॥
 नेचान्तपादकरतास्वधरोष्ठजिह्वा
 रक्ता नखाश्च खलु सप्त सुखावहानि ।
 सूक्ष्मानि पञ्च दशनाङ्गुलिपर्वकेशाः
 साकं त्वचा कररुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ८७ ॥
 हनुलोचनबाहुनासिकाः
 स्तनयोरन्तरमथ पञ्चमम् ।
 इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं
 न भवत्येव नृणामधूयताम् ॥ ८८ ॥
 इति श्लेषम् ॥

छाया शुभाशुभफलानि निवेदयन्ती
 लक्ष्या मनुष्यपशुपक्षिषु लक्षणत्रयैः ।
 तेजोगुणान् बहिरपि प्रविकाशयन्ती
 दीपप्रभा स्फटिकरत्नघटस्थितेव ॥ ८९ ॥
 स्निग्धद्विजत्वङ्गखरोमकेश-
 छाया सुगन्धा च महीसमुत्था ।

तुष्ट्यर्थलाभाभ्युदयान् करोति
 धर्मस्य चाहन्यहनि प्रष्टुमिम् ॥ ६० ॥
 स्निग्धा सिताच्छहरिता नयनाभिरामा
 सौभाग्यमार्दवसुखाभ्युदयान् करोति ।
 सर्वार्थसिद्धिजननी जननीव चाप्या
 छाया फलं तनुभृतां शुभमादधाति ॥ ६१ ॥
 चण्डाष्ट्या पद्महेमाम्निवर्णा
 युक्ता तेजोविक्रमैः सप्रतापैः ।
 आग्नेयीति प्राणिनां स्वाञ्जयाय
 क्षिप्रं सिद्धिं वाञ्छितार्थस्य धत्ते ॥ ६२ ॥
 मलिनपरुषकृष्णा पापगन्धानिलोत्था
 जनयति वधवन्धव्याध्यनर्थार्थनाशान् ।
 स्फटिकसदृशरूपा भाग्ययुक्तात्युदारा
 निधिरिव गगनेत्या श्रेयसां स्वच्छवर्णा ॥ ६३ ॥
 छायाः क्रमेण कुजलाग्न्यनिलाम्बरोत्थाः
 केचिद्वदन्ति दश ताश्च यच्चानुपूर्व्या ।
 सूर्याङ्गनाभपुरुङ्गतयमोदुपानां
 तुल्यास्तु लक्षणफलैरिति तत्समासः ॥ ६४ ॥

इति मृजा ॥

करिद्वषरद्यौघभेरी-

मृदङ्गसिंहाब्दनिःस्वना भूपाः ।

गर्दभजर्जररूक्ष-

स्वराश्च धनसौख्यसन्त्यक्ताः ॥ ८५ ॥

इति स्वरः ॥

सप्त भवन्ति च सारा

मेदेशमज्जात्वगस्थिशुक्राणि ।

रुधिरं मांसं चेति

प्राणधृतां तत्समासफलम् ॥ ८६ ॥

ताल्बोष्ठदन्तपाली-

जिह्वानेत्रान्तपायुकरचरणैः ।

रक्तैस्तु रक्तसारा

बहुसुखवनितार्थपुचयुताः ॥ ८७ ॥

स्निग्धत्वक्का धनिना

मृदुभिः सुभगा विचक्षणास्तनुभिः ।

मज्जामेदःसाराः

सुशरीराः पुचवित्तयुक्ताः ॥ ८८ ॥

स्थूलास्थिरस्थिसारो

बलवान् विद्यान्तगः सुरूपश्च ।

बहुगुरुशुक्राः सुभगा

विद्वांसो रूपवन्तश्च ॥ ८९ ॥

उपचितदेहे विद्वान्

धनी सुरूपश्च मांससारो यः ।

इति सारः ॥

सङ्घात इति च सुस्निष्ट-
सन्धिता सुखमुजो ज्ञेया ॥ १०० ॥
इति संहतिः ॥

स्नेहः पञ्चसु लक्ष्यो
वाग्जिह्वादन्तनेचनखसंस्थः ।
सुतधनसौभाग्ययुताः
स्निग्धैस्तैर्निर्धना रूक्षैः ॥ १०१ ॥
इति स्नेहः ॥

द्युतिमान्वर्णः स्निग्धः
क्षितिपानां मध्यमः सुतार्थवताम् ।
रूक्षो धनहीनानां
शुद्धः शुभदो न सङ्कीर्णः ॥ १०२ ॥
इति वर्णः ॥

साध्यमनूकं वक्ताद्
गोष्ठ्यशार्दूलसिंहगरुडमुखाः ।
अप्रतिहतप्रतापा
जितरिपवो मानवेन्द्राश्च ॥ १०३ ॥
वानरमहिषवराहाज-
तुल्यवदनाः सुतार्थसुखभाजः ।

गर्दभकरभप्रतिमै-

मुखैः शरीरैश्च निःस्वसुखाः ॥ १०४ ॥

इत्यनूकम् ॥

अष्टशतं घस्रवतिः

परिमाणं चतुरशीतिरिति पुंसाम् ।

उत्तमसमहीनाना-

मङ्गुलसङ्ख्यास्वमानेन ॥ १०५ ॥

इत्युन्मानम् ॥

भारार्धतनुः सुखभाक्

तुलितो ऽतो दुःखभागभवत्यूनः ।

भारो ऽतीवाढ्याना-

मध्यर्धः सर्वधरणीशः ॥ १०६ ॥

विंशतिवर्षा नारी

पुरुषः खलु पञ्चविंशतिभिरब्दैः ।

अर्हति मानोन्मानं

जीवितभागे चतुर्थे वा ॥ १०७ ॥

इति मानम् ॥

भूजलशिस्थनिलाम्बर-

सुरनररक्षःपिशाचकतिरश्याम् ।

सत्त्वेन भवति पुरुषो
 स्वप्नमिति तद्भवत्येषाम् ॥ १०८ ॥
 महीस्वभावः शुभपुष्पगन्धः
 सम्भोगवान् सुश्वसनः स्थिरश्च ।
 तोयस्वभावो बहुतोयपायी
 प्रियाभिलाषी रसभोजनश्च ॥ १०९ ॥
 अग्निप्रकृत्या चपलो ऽतितीक्ष्ण-
 श्वण्डः क्षुधालुर्बहुभोजनश्च ।
 वायोः स्वभावेन चलः कृशश्च
 क्षिप्रं च कोपस्य वशं प्रयाति ॥ ११० ॥
 खप्रकृतिर्निपुणो विवृतास्यः
 शब्दगतेः कुशलः सुधिराङ्गः ।
 त्यागयुतो पुरुषो मृदुकोपः
 स्नेहरतश्च भवेत्सुरसत्त्वः ॥ १११ ॥
 मर्त्यसत्त्वसंयुतो गीतभृषणप्रियः ।
 संविभागशीलवान्नित्यमेव मानवः ॥ ११२ ॥
 तीक्ष्णप्रकोपः खलचेष्टितश्च
 पापश्च सत्त्वेन निशाचराणाम् ।
 पिशाचसत्त्वश्चपलो मलाक्तो
 बहुप्रलापी च समुल्बणाङ्गः ॥ ११३ ॥
 भीरुः क्षुधालुर्बहुभुक् च यः स्या-
 ज्ञेयः स सत्त्वेन नरस्तिरश्चाम् ।

एवं नराणां प्रकृतिः प्रदिष्टा
 यल्लक्षणज्ञाः प्रवदन्ति सत्त्वम् ॥ ११४ ॥
 इति प्रकृतिः ॥

शार्दूलहंससमद्विपगोपतीनां
 तुल्या भवन्ति गतिभिः शिखिनां च भूपाः ।
 येषां च शब्दरहितं स्तिमितं च यातं
 ते ऽपीश्वरा द्रुतपरिक्षुतगा दरिद्राः ॥ ११५ ॥
 इति गतिः ॥

आन्तस्य यानमशनं च बुभुक्षितस्य
 पानं तृषापारिगतस्य भयेषु रक्षा ।
 एतानि यस्य पुरुषस्य भवन्ति काले
 धन्यं वदन्ति खलु तं नरलक्षणज्ञाः ॥ ११६ ॥
 पुरुषलक्षणमुक्तमिदं मया
 मुनिमतान्यवलोक्य समासतः ।
 इदमधीत्य नरो नृपसम्मतो
 भवति सर्वजनस्य च वल्लभः ॥ ११७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पुरुष-
 लक्षणं नामाष्टाषष्टितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

ताराग्रहैर्बलयुतैः
 स्वप्नेष्वस्वोच्चगैश्चतुष्टयगैः ।
 पञ्च पुरुषाः प्रशस्ता
 जायन्ते तानहं वक्ष्ये ॥ १ ॥
 जीवेन भवति हंसः
 सौरेण शशः कुजेन रुचकश्च ।
 भद्रो धेनवलिना
 मालव्यो दैत्यपूज्येन ॥ २ ॥
 सत्त्वमहीनं सूर्या-
 ष्छारीरं मानसं च चन्द्रबलात् ।
 यद्राशिभेदयुक्ता-
 वेतौ तल्लक्षणः स पुमान् ॥ ३ ॥
 तद्वातुमहाभूत-
 प्रकृतिद्युतिवर्णसत्त्वरूपाद्यैः ।
 अबलरवीन्दुयुतैस्तैः
 सङ्कीर्णं लक्षणैः पुरुषाः ॥ ४ ॥
 भौमात्सत्त्वं गुरुता
 बुधात्सुरेज्यात्स्वरः सितात्स्नेहः ।
 वर्णः सौरादेषां
 गुणदोषैः साध्वसाधुत्वम् ॥ ५ ॥
 सङ्कीर्णः स्युर्न नृपा
 दशासु तेषां भवन्ति सुखभाजः ।

रिपुगृहनीचोच्च्युत-
सत्पापनिरीक्षणैर्भेदः ॥ ६ ॥
षष्ठवतिरङ्गुलानां
व्यायामो दीर्घता च हंसस्य ।

शशरुचकभद्रमालव्य-
सञ्ज्ञितास्यङ्गुलविष्टया ॥ ७ ॥
यः सात्त्विकस्तस्य दया स्थिरत्वं
सत्त्वार्जवं ब्राह्मणदेवभक्तिः ।
रजोऽधिकः काव्यकलाक्रतुस्त्री-
संसक्तचित्तः पुरुषो ऽतिशूरः ॥ ८ ॥
तमोऽधिको वच्चयिता परेषां
मूर्खो ऽलसः क्रोधपरो ऽतिनिद्रः ।
मिश्रैर्गुणैः सत्त्वरजस्तमोभि-
र्मिश्रास्तु ते सप्त सह प्रमेदैः ॥ ९ ॥

मालव्यो नागनासासमभुजयुगलो जानुसम्प्राप्तहस्तो
मांसैः पूर्णाङ्गसन्धिः समरुचिरतनुर्मध्यभागे कशश्च ।
पञ्चाष्टौ चोर्ध्वमास्यं श्रुतिविवरमपि व्यङ्गुलोनं च तिर्यग्
दीप्ताक्षं सत्कपोलं समसितदशनं नातिमांसाधरोष्ठम् ॥

मालवान् सभरुकच्छसुराङ्गान् [॥ १० ॥

लाटसिन्धुविषयप्रभृतींश्च ।

विक्रमार्जितधनो ऽवति राजा

पारियाचनिलयः क्षतबुद्धिः ॥ ११ ॥

सप्ततिवर्षा मालव्यो ऽयं
 त्यक्ष्यति सम्यक् प्राणांस्तोर्थे ।
 लक्षणमेतत्सम्यक् प्रोक्तं
 शेषनराणां चातो वक्ष्ये ॥ १२ ॥
 उपचितसमष्टतलम्बबाहु-
 भुजयुगलप्रमितः समुच्छ्रयो ऽस्य ।
 मृदुतनुघनरोमनङ्गण्डो
 भवति नरः खलु लक्षणेन भद्रः ॥ १३ ॥
 त्वक्शुक्रसारः पृथुपीनवक्षाः
 सत्त्वाधिको व्याघ्रमुखः स्थिरश्च ।
 क्षमान्वितो धर्मपरः कृतज्ञो
 गजेन्द्रगामी बहुशास्त्रवेत्ता ॥ १४ ॥
 प्राघो वपुष्मान् सुललाटशङ्खः
 कलास्त्रभिज्ञो धृतिमान् सुकुक्षिः ।
 सरोजगर्भद्युतिपाणिपादो
 योगी सुनासः समसंहतध्रुः ॥ १५ ॥
 नवाम्बुसिक्तावनिपत्रकुङ्कुम-
 द्विपेन्द्रदानागुरुतुल्यगन्धता ।
 शिरोरुहाश्चैकजद्वयकुञ्चिता-
 स्तुरङ्गनागोपमगूढगुह्यता ॥ १६ ॥
 हलमुशलगदासिशङ्खचक्र-
 द्विपमकराञ्जरथाङ्कितां हि हस्तः ।

विभवमपि जनो ऽस्य बोभुजीति
 क्षमति हि न स्वजनं स्वतन्त्रबुद्धिः ॥ १७ ॥
 अङ्गुलानि नवतिश्च षडूना-
 न्युच्छयेण तुलयापि हि भारः ।
 मध्यदेशदृपतिर्यदि पुष्टा-
 स्यादयो ऽस्य सकलावनिनाथः ॥ १८ ॥
 भुक्ता सम्यग्वसुधां
 शौर्येणोपार्जितामशीत्यब्दः ।
 तीर्थे प्राणांस्त्यक्ता
 भद्रो देवालयं याति ॥ १९ ॥

ईषदन्तुरकस्तनुद्विजनखः कोशेक्षणः शीघ्रगो
 विद्याधातुवणिक्क्रियासु निरतः सम्पूर्णगण्डः शठः ।
 सेनानीः प्रियमैथुनः परजनस्त्रीसक्तचित्तश्चलः
 शूरो मातृहितो वनाचलनदीदुर्गेषु सक्तः शशः ॥ २० ॥

दीर्घो ऽङ्गुलानां शतमष्टहीनं
 साशङ्कचेष्टः पररन्ध्रविद्ध ।
 सारो ऽस्य मज्जा निधृतप्रचारः
 शशो ह्ययं नातिगुरुः प्रदिष्टः ॥ २१ ॥
 मध्ये क्लृप्तः खेटकखङ्गवीणा-
 पर्यङ्कमालामुरजानुरूपाः ।
 शूलोपमाश्चेर्ध्वगताश्च रेखाः
 शशस्य पादोपगताः करे वा ॥ २२ ॥

प्रात्यन्तिको माण्डलिको ऽथवायं
स्फिक्क्सावश्रूलाभिभवार्तमूर्तिः ।
एवं शशः सप्ततिहायनो ऽयं
वैवस्वतस्यालयमभ्युपैति ॥ २३ ॥

रक्तं पीनकपोलमुन्नतनसं वक्त्रं सुवर्णोपमं
वृत्तं चास्य शिरो ऽक्षिणी मधुनिभे सर्वे च रक्ता नखाः ।
सगदामाङ्गुशङ्खमत्स्ययुगलक्रत्वङ्गकुम्भाम्बुजै-
श्चिह्नैर्हंसकलस्वनः सुचरणो हंसः प्रसन्नेन्द्रियः ॥ २४ ॥

रतिरम्भसि शुक्रसारता
द्विगुणा चाष्टशतैः पलैर्मितिः ।
परिमाणमथास्य षड्युता
नवतिः सम्परिकीर्तिता बुधैः ॥ २५ ॥
भुनक्ति हंसः खसश्रुरसेनान्
गान्धारगङ्गायमुनान्तरालम् ।
शतं दशानं शरदां नृपत्वं
कृत्वा वनान्ते समुपैति नृत्युम् ॥ २६ ॥

सुधूकेशो रक्तश्यामः कम्बुग्रीवो व्यादीर्घास्यः ।
श्रूरः क्रूरः श्रेष्ठो मन्त्री चौरस्वामी व्यायामी च ॥ २७ ॥
यन्माचमास्यं रुचकस्य दीर्घं
मध्यप्रदेशे चतुरश्रता सा ।
तनुच्छविः शोणितमांससारो
इन्ता द्विषां साहससिद्धकार्यः ॥ २८ ॥

खट्वाङ्गवीणावृषचापवज्र-
 शक्तीन्दुश्रुलाङ्कितपाणिपादः ।
 भक्तो गुरुब्राह्मणदेवतानां
 शताङ्गुलः स्यात्तुलया सहस्रम् ॥ २९ ॥
 मन्त्राभिचारकुशलः कृशजानुजङ्घो
 विन्ध्यं ससह्यगिरिमुज्जयनीं च भुक्ता ।
 सम्प्राप्य सप्ततिसमा रुचको नरेन्द्रः
 शस्त्रेण मृत्युमुपयात्यथवानखेन ॥ ३० ॥
 पञ्चापरे वामनको जघन्यः
 कुब्जोऽपरो मण्डलकोऽथ सामी ।
 पूर्वाक्तभूपानुचरा भवन्ति
 सङ्कोर्णसञ्ज्ञाः शृणु लक्षणैस्तान् ॥ ३१ ॥
 सम्पूर्णाङ्गो वामनो भग्नपृष्ठः
 किञ्चिच्चोरुर्मध्यकक्षान्तरेषु ।
 स्थातो राज्ञो ह्येष भद्रानुजीवी
 स्फीतो दाता वासुदेवस्य भक्तः ॥ ३२ ॥
 मालव्यसेवी तु जघन्यनामा
 खण्डेन्दुतुल्यश्रवणः सुसन्धिः ।
 शुक्रेण सारः पिशुनः कविश्च
 रूक्षच्छविः स्थूलकराङ्गुलीकः ॥ ३३ ॥
 क्रूरो धनी स्थूलमतिः प्रतीत-
 स्ताम्रच्छविः स्यात्परिहासशीलः ।

उरोऽहिहस्तेषसिशक्तिपाश-

परश्चधाक्कश्च जघन्यनामा ॥ ३४ ॥

कुक्षो नाम्ना यः स शुद्धो ह्यधस्तात्

क्षीणः किञ्चित्पूर्वकाये नतश्च ।

हंसासेवी नास्तिको ऽर्थरूपेतो

विद्वान् शूरः स्रवकः स्यात् कृतश्च ॥ ३५ ॥

कलास्वभिन्नः कलहप्रियश्च

प्रमृतधृत्यः प्रमदाजितश्च ।

सम्पूज्य लोकं प्रजहात्यकस्मात्

कुक्षो ऽयमुक्तः सततोद्यतश्च ॥ ३६ ॥

मण्डलकनामधेयो

रुचकानुचरो ऽभिचारविकुशलः ।

कृत्यावैतालादिषु

कर्मसु विद्यासु चानुरतः ॥ ३७ ॥

वृद्धाकारः खररुक्ष-

मूर्धजः शत्रुनाशने कुशलः ।

द्विजदेवयज्ञयोग-

प्रसक्तधीः स्त्रीजितो मतिमान् ॥ ३८ ॥

सामीति यः सो ऽतिविरूपदेहः

शशानुगामी खलु दुर्भगश्च ।

दाता महारम्भसमाप्तकार्यो

गुणैः शशस्यैव भवेत्समानः ॥ ३९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पञ्चम-
हा पुरुषलक्षणं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

स्त्रिधोन्नताग्रतनुताम्रनखौ कुमार्याः
 पादौ समोपचितचारुनिगूढगुल्फौ ।
 श्लिष्टाङ्गुली कमलकान्तितलौ च यस्या-
 स्तामुद्वेद्यदि भुवो ऽधिपतित्वमिच्छेत् ॥ १ ॥
 मत्स्याङ्गुशाखयवज्वहलासिचिह्ना-
 वस्वेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ ।
 जङ्घे च रोमरहिते विशिरे सुवृत्ते
 जानुद्वयं सममनुखणसन्धिदेशम् ॥ २ ॥
 ऊरू घनौ करिकरप्रतिमावरोमा-
 वश्रत्यपचसदृशं विपुलं च गुह्यम् ।
 श्रोणीललाटमुरु कूर्मसमुन्नतं च
 गूढो मणिश्च विपुलां श्रियामादधाति ॥ ३ ॥
 विस्तीर्णमांसेपचितो नितम्बो
 गुरुश्च धत्ते रसनाकलापम् ।
 नाभिर्गम्भीरा विपुलाङ्गनानां
 प्रदक्षिणावर्तगता प्रशस्ता ॥ ४ ॥
 मध्यं स्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशं च
 वृत्तौ घनावविषमौ कठिनावुरस्यौ ।
 रोमापवर्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां
 ग्रीवा च कम्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥ ५ ॥
 बन्धुजीवकुसुमोपमो ऽधरो
 मांसलो रुचिरबिम्बरूपधृत् ।

कुन्दकुङ्कुमलनिभाः समा द्विजा
 योषितां पतिसुखामितार्थदाः ॥ ६ ॥
 दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस-
 वल्गु प्रभाषितमदीनमनल्पसौख्यम् ।
 नासा समा समपुटा रुचिरा प्रशस्ता
 हृग्नीलनीरजदलद्युतिहारिणी च ॥ ७ ॥
 नो सङ्गते नातिपृथू न लम्बे
 शस्ते ध्रुवौ बालशशाङ्कवक्त्रे ।
 अर्धेन्दुसंस्थानमरोमशं च
 शस्तं ललाटं न नतं न तुङ्गम् ॥ ८ ॥
 कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं
 शस्यते मृदु समं समाहितम् ।
 स्निग्धनीलमृदुकुञ्चितैकजा
 मूर्धजाः सुखकराः समं शिरः ॥ ९ ॥

धृङ्गारासनवाजिकुञ्जररथश्रीदृष्टयूपेषुभि-
 र्मालाकुण्डलचामराङ्कुशयवैः शैलैर्ध्वजैस्तोरणैः ।
 मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यजनकैः शङ्खातपचाम्बुजैः
 पादे पाण्डितले ऽपिवा युवतयो गच्छन्ति राक्षीपदम् ॥
 निगूढमणिबन्धनौ तरुणपद्मगर्भापमौ [१०] ॥
 करौ नृपतियोषितां तनुविक्रष्टपर्वाङ्गुली ।
 न निम्नमति नोन्नतं करतलं सुरेखान्वितं
 करोत्यविधवां चिरं सुतसुखार्थसम्भोगिनीम् ॥ ११ ॥

मध्याङ्गुलिं या मखिवन्धनोत्था
 रेखा गता घातितले ऽङ्गनायाः ।
 ऊर्ध्वस्थिता घादतले ऽथवा या
 पुंसो ऽथवा राज्यसुखाय सा स्यात् ॥ १२ ॥
 कनिष्ठिकामूलभवा गता या
 प्रदेशिनीमध्यमिकान्तराखम् ।
 करोति रेखा परमायुषः सा
 प्रमाणमूना तु तदूनमायुः ॥ १३ ॥
 अङ्गुष्ठमूले प्रसवस्य रेखाः
 युवा बृहत्स्यः प्रमदास्तु तन्व्यः ।
 अच्छिन्नदीर्घा बृहदायुषां ताः
 स्वल्पायुषां क्षिन्नलघुप्रमाणाः ॥ १४ ॥
 इतीदमुक्तं शुभमङ्गनाना-
 मतो विपर्यस्तमनिष्टमुक्तम् ।
 विशेषतो ऽनिष्टफलानि यानि
 समासतस्तान्यनुकीर्तयामि ॥ १५ ॥
 कनिष्ठिका वा तदनन्तरा वा
 महीं न यस्याः स्पृशती स्त्रियाः स्यात् ।
 गताथवाङ्गुष्ठमतीत्य यस्याः
 प्रदेशिनी सा कुलटातिपापा ॥ १६ ॥
 उदङ्गाभ्यां पिण्डिकाभ्यां शिराले
 शुष्के जङ्घे रोमज्जे चातिमांसे ।

वामावर्तं निम्नमक्ष्यं च गुह्यं
 कुम्भाकारं चोदरं दुःखितानाम् ॥ १७ ॥
 ह्रस्वयातिनिःस्वता दीर्घया कुलक्षयः ।
 ग्रीवया पृष्ठतृणया योषितः प्रचण्डता ॥ १८ ॥
 नेत्रे यस्याः केकरे पिङ्गले वा
 सा दुःशीला श्यावलोलेक्षणा च ।
 कूपौ यस्या गण्डयोश्च स्मितेषु
 निःसन्दिग्धं बन्धकीं तां वदन्ति ॥ १९ ॥
 प्रविलम्बिनि देवरं ललाटे
 श्वशुरं चन्त्युदरे स्फिजोः पतिं च ।
 अतिरोमचयान्वितोत्तरोष्ठी
 न शुभा भर्तुरतीव या च दीर्घा ॥ २० ॥
 स्तनौ सरोमौ मलिनोत्पलौ च
 क्लेशं दधाते विषमौ च कर्णौ ।
 स्थूलाः कराला विषमाश्च दन्ताः
 क्लेशाय चौर्याय च कृष्णमांसाः ॥ २१ ॥
 क्रव्यादरूपैर्दृक्काककङ्क-
 सरीसृपोलूकसमानचिह्नैः ।
 शुष्कैः शिरालैर्विषमैश्च हस्तै-
 र्भवन्ति नार्यः सुखवित्हीनाः ॥ २२ ॥
 या तूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन
 रुक्षाग्रकेशी कलहप्रिया सा ।

प्रायो विरूपासु भवन्ति दोषा
 यचाकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ॥ २३ ॥
 पादौ सगुल्फा प्रथमं प्रदिष्टौ
 जङ्घे द्वितीयं च सजानुचक्रे ।
 मेढ्रोर्मुष्कं च ततस्तृतीयं
 नाभिः कटिश्चेति चतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥
 उदरं कथयन्ति पञ्चमं
 हृदयं षष्ठमतः स्तनान्वितम् ।
 अथ सप्तममंसजघ्नी
 कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥
 नवमं नयने च सध्रुणी
 सललाटं दशमं शिरस्तथा ।
 अशुभेष्वशुभं दशाफलं
 चरणाद्येषु शुभेषु शोभनम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां स्त्रील-
 क्षणं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ • ॥

वस्त्रस्य कोणेषु वसन्ति देवा
 नराश्च पाशान्तदशान्तमध्ये ।

शेषास्त्रयश्चात्र निशाचरांशा-
 स्तथैव शय्यासनपादुकासु ॥ १ ॥
 लिप्ते मषीगोमयकर्दमाद्यै-
 ण्मिहने प्रदग्धे स्फुटिते च विन्द्यात् ।
 पुष्टं नवे ऽल्पाल्पतरं च भुक्ते
 पापं शुभं वाधिकमुत्तरीये ॥ २ ॥
 रुग्राक्षसांशेषश्चवापि मृत्युः
 पुञ्जन्मतेजश्च मनुष्यभागे ।
 भागे ऽमराणामथ भोगदृष्टिः
 प्रान्तेषु सर्वत्र च दन्त्यनिष्टम् ॥ ३ ॥
 कङ्कलवोखूककपोतकाक-
 क्रव्यादगोमायुखरोध्रसर्पैः ।
 छेदाकृतिर्दैवतभागगापि
 पुंसां भयं मृत्युसमं करोति ॥ ४ ॥
 ह्यचध्वजस्वस्तिकवर्धमान-
 श्रीवृक्षकुम्भाम्बुजतोरणाद्यैः ।
 छेदाकृतिर्नैर्ऋतभागगापि
 पुंसां विधत्ते नचिरेण लक्ष्मीम् ॥ ५ ॥
 प्रभृतवस्त्रदाश्विनी भरण्यापहारिणी ।
 प्रदद्याते ऽग्निदैवते प्रजेश्वरे ऽर्थसिद्धयः ॥ ६ ॥
 मृगे तु मूषकाङ्गयं व्यसुत्वमेव शाङ्करे ।
 पुनर्वसौ शुभागमस्तदग्रमे धनैर्युतिः ॥ ७ ॥

भुजङ्गमे विलुप्यते मघासु मृत्युमादिशेत् ।
 भगाह्वये नृपाङ्गयं धनागमाय चोत्तरा ॥ ८ ।
 करेण कर्मसिद्धयः शुभागमस्तु चिचया ।
 शुभं च भोज्यमानसो द्विदैवते जनप्रियः ॥ ९ ।
 सुहृद्युतिश्च मित्रमे पुरन्दरे ऽम्बरक्षयः ।
 जलक्षुतिश्च नैर्ऋते रुजो जलाधिदैवते ॥ १० ॥

मिष्टमन्नमथ विश्वदैवते

वैष्णवे भवति नेचरोगता ।

धान्यलब्धिमपि वासवे विदु-

र्वारुणे विषकृतं महद्भयम् ॥ ११ ॥

भद्रपदासु भयं सलिलोत्थं

तत्परतश्च भवेत्सुतलब्धिः ।

रत्नयुतिं कथयन्ति च पौष्णे

यो ऽभिनवाम्बरमिच्छति भोक्तुम् ॥ १२ ॥

विप्रमतादथ भूपतिदत्तं

यच्च विवाहविधावभिलम्भम् ।

तेषु गुणै रहितेष्वपि भोक्तुं

नूतनमम्बरमिष्टफलं स्यात् ॥ १३ ॥

[भोक्तु नवाम्बरं शस्तमृष्टे ऽपि गुणवर्जिते ।

विवाहे राजसम्माने ब्राह्मणानां च सम्मते ॥ १४ ॥]

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां वस्त्रच्छे-
 दलक्षणं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

देवैश्चमर्यः किल बालहेतोः
 सृष्टा हिमश्माधरकन्दरेषु ।
 आपीतवर्णाश्च भवन्ति तासां
 कृष्णाश्च लाङ्गूलभवाः सिताश्च ॥ १ ॥
 स्नेहे मृदुत्वं बहुबालता च
 वैशद्यमल्पास्थिनिबन्धनत्वम् ।
 शौक्ल्यं च तेषां गुणसम्पदुक्ता
 विज्ञाल्पसुप्तानि न शोभनानि ॥ २ ॥
 अर्धहस्तप्रमितो ऽस्य दण्डो
 हस्तो ऽथवारत्निसमो ऽथवान्यः ।
 काष्ठाच्छुभात् काञ्चनरूप्यगुप्ताद्
 रत्नैर्विचित्रैश्च हिताय राज्ञाम् ॥ ३ ॥
 यद्यातपत्राकुशवेचचाप-
 वितानकुन्तध्वजचामराणाम् ।
 व्यापीततन्त्रीमधुकृष्णवर्णा
 वर्णक्रमेणैव हिताय दण्डाः ॥ ४ ॥
 मातृभूधनकुलक्षयावहा
 रोगमृत्युजननाश्च पर्वभिः ।
 ह्यादिभिर्द्विकविवर्धितैः क्रमाद्
 द्वादशान्तविरतैः समैः फलम् ॥ ५ ॥
 यात्राप्रसिद्धिर्द्विषतां विनाशो
 लाभः प्रभूतो वसुधागमश्च ।

वृद्धिः पशूनामभिवाञ्छिताप्ति-
 स्त्राद्येष्वयुग्मेषु तदीश्वराणाम् ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां चामर-
 लक्षणं नाम द्वासप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

निश्चितं तु हंसपक्षैः
 छकवाकुमयूरसारसानां च ।
 दौकूलेन नवेन तु
 समन्ततश्छादितं शुक्लम् ॥ १ ॥
 मुक्ताफलैरुपचितं
 प्रलम्बमालाविल्लं स्फटिकमूलम् ।
 षड्ढस्तशुद्धहैमं
 नवपर्वनगैकदण्डं च ॥ २ ॥
 दण्डार्धविस्तृतं तत्
 समावृतं रत्नविभूषितमुदग्रम् ।
 नृपतेस्तदातपचं
 कल्याणपरं विजयदं च ॥ ३ ॥
 युवराजनृपतिपत्न्याः
 सेनापतिदण्डनायकानां च ।
 दण्डोऽर्धपञ्चहस्तः
 समपञ्चकृतार्धविस्तारः ॥ ४ ॥

अन्येषामुष्णघ्नं
 प्रसादपट्टैर्विभूषितशिरस्कम् ।
 व्यालम्बिरत्नमालं
 छचं कार्यं च मायूरम् ॥ ५ ॥
 अन्येषां च नराणां
 शीतातपवारणं तु चतुरश्रम् ।
 समवृत्तदण्डयुक्तं
 छचं कार्यं तु विप्राणाम् ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां छच-
 लक्षणं नाम चिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ * ॥

जये धरित्याः पुरमेव सारं
 पुरे गृहं सद्गनि चैकदेशः ।
 तच्चापि शय्याशयने वरा स्त्री
 रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य सारः ॥ १ ॥
 रत्नानि विभूषयन्ति योषा
 भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या ।
 चेतो वनिता हरन्त्यरत्ना
 नो रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गात् ॥ २ ॥

आकारं विनिगूहतां रिपुबलं जेतुं समुत्तिष्ठतां
 तत्त्वं चिन्तयतां कृताकृतशतव्यापारशाखाकुलम् ।

मन्त्रिप्रोक्तनिषेविनां क्षितिभुजामाशङ्किनां सर्वतो
 दुःखाभोनिधिवर्तिनां सुखलवः कान्तासमालिङ्गनम् ।
 श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतमपि नृणां ह्लादजननं ॥ ३ ॥
 न रत्नं स्त्रीभ्यो ऽन्यत्क्वचिदपि कृतं लोकपतिना ।
 तदर्थं धर्मार्थौ सुतविषयसौस्थानि च ततो
 गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ ४ ॥

ये ऽप्यङ्गनानां प्रवदन्ति दोषान्
 वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय ।
 ते दुर्जना मे मनसो वितर्कः
 सद्भाववाक्यानि न तानि तेषाम् ॥ ५ ॥
 प्रब्रूत सत्यं कतरो ऽङ्गनानां
 दोषो ऽस्ति यो नाचरितो मनुष्यैः ।
 धार्ष्ट्येन पुम्भिः प्रमदा निरस्ता
 गुणाधिकास्ता मनुनाच चोक्तम् ॥ ६ ॥

सोमस्तासामदाक्षौचं गन्धर्वाः शिक्षितां गिरम् ।
 अग्निश्च सर्वभक्षित्वं तस्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ७ ॥
 ब्राह्मणाः पादतो मेध्या गावो मेध्यास्तु पृष्ठतः ।
 अजाश्चा मुखतो मेध्याः स्त्रियो मेध्यास्तु सर्वतः ॥ ८ ॥
 स्त्रियः पविचमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् ।
 मासि मासि रजो ह्यासां दुःकृतान्यपकर्षति ॥ ९ ॥
 जामयो यानि गेहानि शपन्त्यप्रतिपूजिताः ।
 तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ १० ॥

जाया वा स्याज्जनिषी वा सम्भवः स्त्रोक्ततो नृणाम् ।
 हे हतघ्नास्तयोर्निन्दां कुर्वतां वः कुतः सुखम् ॥ ११ ॥
 दम्पत्योव्युत्क्रमे दोषः समः शास्त्रे प्रतिष्ठितः ।
 नरा न तमवेक्षन्ते तेनाच वरमङ्गनाः ॥ १२ ॥
 बहिर्लोम्ना तु घणमासान् वेष्टितः खरचर्मणा ।
 दारातिक्रमणे भिक्षां देहीत्युक्ता विशुध्यति ॥ १३ ॥
 न शतेनापि वर्षाणामपैति मदनाशयः ।
 तत्राशक्त्या निवर्तन्ते नरा धैर्येण योषितः ॥ १४ ॥
 अहो धार्ढ्यमसाधूनां निन्दतामनघाः स्त्रियः ।
 मुष्णतामिव चैराणां तिष्ठ चैरेति जल्पताम् ॥ १५ ॥

पुरुषश्चाटुलानि कामिनीनां
 कुरुते यानि रहे न तानि पश्चात् ।
 सुकृतघ्नतयाङ्गना गतास्त्रन्
 अवगूह्य प्रविशन्ति सप्तजिह्वम् ॥ १६ ॥
 स्त्रीरत्नभोगो ऽस्ति नरस्य यस्य
 निःस्वोऽपि स्वं प्रत्यवनीश्वरो ऽसौ ।
 राज्यस्य सारो ऽशनमङ्गनाश्च
 तृष्णानलोद्दीपनदारु शेषम् ॥ १७ ॥
 कामिनीं प्रथमयौवनान्वितां
 मन्दवल्गुमृदुपीडितस्वनाम् ।
 उत्तनीं समवलम्ब्य या रतिः
 सा न धातुभवने ऽस्ति मे मतिः ॥ १८ ॥

तच्च देवमुनिसिद्धचारखै-
 र्मान्यमानपितृसेव्यसेवनात् ।
 ब्रूत धातृभवने ऽस्ति किं सुखं
 यद्रहः समवलम्ब्य न स्त्रियम् ॥ १९ ॥
 आब्रह्मकीटान्तमिदं निबद्धं
 पुंस्त्रीप्रयोगेण जगत्समस्तम् ।
 ब्रीडाच्च का यच्च चतुर्मुखत्व-
 मीशो ऽपि लोभाद्गमितो युवत्याः ॥ २० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तः-
 पुरचिन्तायां स्त्रीप्रशंसा नाम चतुःसप्ततितमो ऽध्या-
 यः ॥ • ॥

जात्यं मनोभवसुखं सुभगस्य सर्वम्
 आभासमाचमितरस्य मनोवियोगात् ।
 चित्तेन भावयति दूरगतापि यं स्त्री
 गर्भं विभर्ति सदृशं पुरुषस्य तस्य ॥ १ ॥
 भङ्क्ता काण्डं पादपस्योत्तमूर्ध्ना
 बीजं वास्यां नान्यतामेति यद्वत् ।
 एवं ह्यात्मा जायते स्त्रीषु भूयः
 कश्चित्स्मिन् क्षेत्रयोगादिशेषः ॥ २ ॥
 आत्मा सदैति मनसा मन इन्द्रियेण
 स्वार्थेन चेन्द्रियमिति क्रम एष शीघ्रः ।

योगो ऽयमेव मनसः किमगम्यमस्ति
 यस्मिन्ननो व्रजति तच्च गतो ऽयमात्मा ॥ ३ ॥
 आत्मायमात्मनि गतो हृदये ऽतिसूक्ष्मो
 ग्राह्यो ऽचलेन मनसा सतताभियोगात् ।
 यो यं विचिन्तयति याति स तन्मयत्वं
 यस्मादतः सुभगमेव गता युवत्यः ॥ ४ ॥
 दाक्षिण्यमेकं सुभगत्वहेतु-
 विद्वेषणं तद्विपरीतचेष्टा ।
 मन्त्रौषधाद्यैः कुङ्कुमप्रयोगै-
 र्भवन्ति दोषा बहवो न शर्म ॥ ५ ॥
 वाक्क्षभ्यमायाति विहाय मानं
 दौर्भाग्यमापादयते ऽभिमानः ।
 कृच्छ्रेण संसाधयते ऽभिमानी
 कार्याण्ययत्नेन वदन्प्रियाणि ॥ ६ ॥
 तेजो न तद्यत्प्रियसाहसत्वं
 वाक्यं न चानिष्टमसत्प्रणीतम् ।
 कार्यस्य गत्वान्तमनुब्रूता ये
 तेजस्विनस्ते न विकृत्यना ये ॥ ७ ॥
 यः सार्वजन्यं सुभगत्वमिच्छेद्
 गुणान् स सर्वस्य वदेत्परोक्षे ।
 प्राप्नोति दोषानसतो ऽप्यनेकान्
 परस्य यो दोषकथां करोति ॥ ८ ॥

सर्वोपकारानुगतस्य लोकः
 सर्वोपकारानुगतो नरस्य ।
 कृत्वोपकारं द्विषतां विपत्सु
 या कीर्तिरल्येन न सा शुभेन ॥ ९ ॥
 तृणैरिवाम्निः सुतरां विवृद्धि-
 माच्छाद्यमानो ऽपि गुणो ऽभ्युपैति ।
 स केवलं दुर्जनभावमेति
 हन्तुं गुणान् वाञ्छति यः परस्य ॥ १० ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तः-
 पुरचिन्तायां सौभाग्यकरणं नाम पञ्चसप्ततितमो
 अध्यायः ॥ * ॥

रक्ते ऽधिके स्त्रो पुरुषस्तु शुक्ले
 नपुंसकं शोणितशुक्रसाम्ये ।
 यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि
 निषेवितव्यानि रसायनानि ॥ १ ॥
 हर्म्यपृष्ठमुडुनाथरश्मयः
 सोत्पलं मधु मदालसा प्रिया ।
 वल्लकी स्मरकथा रहः स्रजो
 वर्ग एष मदनस्य वागुरा ॥ २ ॥
 माश्लोकधातुमधुपारदलोहचूर्ण-
 पथ्याशिलाजतुविडङ्गघृतानि यो ऽद्यात् ।

सैकानि विंशतिरहानि जराम्बितोऽपि
सो ऽशीतिकोऽपि रमयत्यबलां युवेव ॥ ३ ॥

स्त्रीरं शृतं यः कपिकच्छुमूलैः
पिबेत्क्षयं स्त्रीषु न सो ऽभ्युपैति ।
माषान् पयःसर्पिषि वा विपक्वान्
षड्ग्रासमाचांश्च पयोऽनुपानान् ॥ ४ ॥

विदारिकायाः स्वरसेन चूर्णं
मुहुर्मुहुर्भाबितशोषितं च ।
शृतेन दुग्धेन सशर्करेण
पिबेत्स यस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ ५ ॥

धात्रीफलानां स्वरसेन चूर्णं
सुभाषितं क्षौद्रसिताज्ययुक्तम् ।
लीढानु पीत्वा च पयो ऽग्निशक्त्या
कामं निकामं पुरुषो निषेवेत् ॥ ६ ॥

स्त्रीरेण वस्ताण्डयुजा शृतेन
सम्प्राप्य कामी बहुशस्तिलान् यः ।
सुशोषितानन्ति पिबेत्पयश्च
तस्याग्रतो किं चटकः करोति ॥ ७ ॥

माषरूपसहितेन सर्पिषा
षष्टिकौदनमदन्ति ये नराः ।
स्त्रीरमप्यनु पिबन्ति तासु ते
शर्वरीषु मद्मे न शेरते ॥ ८ ॥

तिलाश्वगन्धाकपिकच्छुमूलै-
 र्विदारिकाषष्टिकपिष्टयोगः ।
 आजेन पिष्टः पयसा घृतेन
 पक्ता भवेच्छष्कुलिकातिदृष्ट्या ॥ ९ ॥
 स्त्रीरेण वा मोक्षुरकोपयोगं
 विदारिकाकन्दकमक्षयं वा ।
 कुर्वन् सीदेद्यदि जीर्यते ऽस्य
 मन्दाग्निता चेदिदमच चूर्णम् ॥ १० ॥
 साजमोदखवणा हरीतकी
 शृङ्गवेरसहिता च पिप्पली ।
 मद्यतक्रतरलोष्णवारिभि-
 श्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥ ११ ॥
 अत्यम्बतिक्लृप्तवणानि कटूनि वाप्ति
 क्षारशाकबहुलानि च भोजनानि ।
 हृक्छुक्कवीर्यरहितः स करोत्यनेकान्
 व्याजान् जरन्निव युवाप्यबलामवाप्य ॥ १२ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपु-
 रचिन्तायां कान्दर्पिकं नाम षट्सप्ततितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

स्रग्गन्धधूपाम्बरभूषणाद्यं
 न शोभते शृङ्गशिरोरुहस्य ।

यस्मादतो मूर्धजरागसेषां
 कुर्याद्ययैवाञ्जनमूषणानाम् ॥ १ ॥
 लौहे पात्रे तण्डुलान् कोद्रवाणां
 शुक्ले पक्कांलोहचूर्णेन साकम् ।
 पिष्टान् सूक्ष्मं मूर्ध्नि शुक्लाम्बकेन
 दत्त्वा तिष्ठेद्देष्टव्यत्वाकपत्रैः ॥ २ ॥
 याते द्वितीये प्रहरे विहाय
 दद्याच्छिरस्यामलकप्रलेपम् ।
 सञ्ज्ञाय पत्रैः प्रहरद्वयेन
 प्रक्षालितं काण्ड्यमुपैति शीघ्रम् ॥ ३ ॥
 पश्चाच्छिरःस्नानसुगन्धतैलै-
 र्लोहाम्बगन्धं शिरसोऽपनीय ।
 हृद्यैश्च गन्धैर्विविधैश्च धूपै-
 रन्तःपुरे राज्यसुखं निषेवेत् ॥ ४ ॥
 त्वक्कुष्ठरेणुनलिका-
 स्पृकारसतगरवालकैस्तुल्यैः ।
 केसरपत्रविमिश्रै-
 र्नरपतिवोग्यं शिरःस्नानम् ॥ ५ ॥
 मञ्जिष्ठया व्याघ्रनखेन शुक्लया
 त्वचा सकुष्ठेन रसेन चूर्णैः ।
 तैलेन युक्तोऽर्कमयूखतप्तः
 करोति तच्चम्पकगन्धि तैलम् ॥ ६ ॥

तुल्यैः पचतुरुष्कवास्तगरैर्गन्धः सरोद्दीपनः
 सव्यामो बकुलो ऽयमेव कटुकाहिर्गुप्रधूपान्वितः ।
 कुष्ठेनोत्पलगन्धिकः समलयः पूर्वा भवेच्चम्पको
 जातीत्वक्सहितो ऽतिमुक्तक इति श्रेयः सकुस्तुम्बुरः ॥७॥

शतपुष्पाकुन्दरुक्मौ
 पादेनार्धेन नखतुरुष्कौ च ।
 मलयप्रियङ्गुभागौ
 गन्धो धूप्यो गुडनखेन ॥ ८ ॥
 गुग्गुलुवालकलाक्षा-
 मुस्तानखशर्कराः क्रमाद्भूपः ।
 अन्यो मांसीवालक-
 तुरुष्कनखचन्दनैः पिण्डः ॥ ९ ॥
 हरीतकीशङ्खधनद्रवाम्बुभि-
 गुंडोत्पलैः शैलकमुस्तकान्वितैः ।
 नवान्तपादादिविवर्धितैः क्रमाद्
 भवन्ति धूपा बहवो मनोहराः ॥ १० ॥
 भागैश्चतुर्भिः सितशैलमुस्ताः
 श्रीसर्जभागौ नखगुग्गुलू च ।
 कर्पूरबोधो मधुपिखितो ऽयं
 कोपष्कदो नाम नरेन्द्रधूपः ॥ ११ ॥
 त्वगुशीरपत्रभागैः
 सूक्ष्मैलार्धेन संयुतैश्चूर्णैः ।

पटवासः प्रवरो ऽयं
 मृगकर्पूरप्रबोधेन ॥ १२ ॥
 घनवालकशैलेयक-
 कर्पूरोशीरनागपुष्पानि ।
 व्याघ्रनखस्पृक्कागुद-
 दमनकनखतगरधान्यानि ॥ १३ ॥
 कर्पूरचोरमलयैः
 स्वेच्छापारिवर्तितैश्चतुर्भिरतः ।
 एकद्वित्रिचतुर्भि-
 र्भागैर्गन्धार्यबो भवति ॥ १४ ॥
 अत्युत्पल्लवगन्धत्वाद्
 एकांगो नित्यमेव धान्यानाम् ।
 कर्पूरस्य तदृणो
 नैतौ द्विव्यादिभिर्देयौ ॥ १५ ॥
 श्रीसर्जगुडनखैस्ते
 धूपयितव्याः क्रमान्न पिण्डस्थैः ।
 बोधः कस्तूरिकया
 देयः कर्पूरसंयुतया ॥ १६ ॥
 अथ सप्तसप्तचतुष्टय-
 मन्यानि च सप्ततिसप्तसाणि ।
 लक्षं शतानि सप्त
 विंशतियुक्तानि मन्यानाम् ॥ १७ ॥

एकैकमेकभागं

द्विचिचतुर्भागिकैर्युतं द्रव्यैः ।

षड्गन्धकरं तद्वद्

द्विचिचतुर्भागिकं कुरुते ॥ १८ ॥

द्रव्यचतुष्टययोगाद्

गन्धचतुर्विंशतिर्ययैकस्य ।

एवं शेषाणामपि

षण्वतिः सर्वपिण्डो ऽच ॥ १९ ॥

षोडशके द्रव्यगणे

चतुर्विकल्पेन भिद्यमानानाम् ।

अष्टादश जायन्ते

शतानि संहितानि विंशत्या ॥ २० ॥

षण्वतिभेदभिन्न-

चतुर्विकल्पो गणो यतस्तस्मात् ।

षण्वतिगुणः कार्यः

सा सङ्ख्या भवति गन्धानाम् ॥ २१ ॥

पूर्वेण पूर्वेण गतेन युक्तं

स्थानं विनान्त्यं प्रवदन्ति सङ्ख्याम् ।

इच्छाविकल्पैः क्रमशो ऽभिनीय

नीते निवृत्तिः पुनरन्यनीतिः ॥ २२ ॥

द्विचीन्द्रियाष्टभागै-

रगुरुः पञ्च तुरुष्कशैलेयौ ।

विषयाष्टपक्षद्वयनाः

प्रियङ्गुमुस्तारसाः केशः ॥ २३ ॥

स्पृक्षात्वक्तगराणां

मांस्याश्च कृतैकसप्तषड्भागाः ।

सप्तर्तुवेदचन्द्रै-

र्मलवनस्रश्रीककुन्दरुकाः ॥ २४ ॥

षोडशके कच्छपुटे

यथा तथा मिश्रितैश्चतुर्द्रव्यैः ।

ये ऽचाष्टादश भागा-

स्ते ऽस्मिन् गन्धादयो योगाः ॥ २५ ॥

नखतगरतुरुष्कयुता

जातीकर्पूरमृगकृतोद्बोधाः ।

गुडनखधूप्या गन्धाः

कर्तव्याः सर्वतोभद्राः ॥ २६ ॥

जातीफलमृगकर्पूर-

बोधितैः ससहकारमधुसिक्तैः ।

बहवो ऽच परिजाता-

श्चतुर्भिरिच्छापरियुहीतैः ॥ २७ ॥

सर्जरसश्रीवासक-

समन्विता ये ऽच धूपयोगास्तैः ।

श्रीसर्जरसवियुक्तैः

ज्ञानानि सवासकत्वग्भिः ॥ २८ ॥

रोध्रोशीरनतागुरु-
 मुस्ताप्रियङ्गुवनपथ्याः ।
 नवकोष्ठात्कच्छपुटाद्
 द्रव्यचितयं समुद्धृत्य ॥ २८ ॥
 चन्दनतुरुष्कभागौ
 शुक्लार्धं पादिका तु शतपुष्पा ।
 कटुहिङ्गुलगुडधूप्याः
 केसरगन्धाश्चतुरशीतिः ॥ ३० ॥
 सप्ताहं गोमूत्रे
 हरोतकीचूर्णसंयुते क्षिप्त्वा ।
 गन्धोदके च भूयो
 विनिक्षिपेदन्तकाष्ठानि ॥ ३१ ॥
 एलात्वक्पचाञ्जन-
 मधुमरिचैर्नागपुष्पकुष्ठैश्च ।
 गन्धाम्भः कर्तव्यं
 कञ्चित्काष्ठं स्थितान्यस्मिन् ॥ ३२ ॥
 जातीफलपत्रैला-
 कर्पूरैः कृतयमैकशिखिभागैः ।
 अवचूर्णितानि भानो-
 र्मरीचिभिः शोषणीयानि ॥ ३३ ॥
 वर्णप्रसादं वदनस्य कान्तिं
 वश्चमास्यस्य सुगन्धितां च ।

संसेवितुः श्रोत्रसुखां च वाचं
 कुर्वन्ति काष्ठान्यसहस्रवानाम् ॥ ३४ ॥
 कामं प्रदीपयति रूपमभिव्यनक्ति
 सौभाग्यमावहति वक्त्रसुगन्धितां च ।
 ऊर्जं करोति कफजांश्च निहन्ति रोगां-
 स्ताम्बूलमेवमपरांश्च गुणान् करोति ॥ ३५ ॥
 युक्तेन चूर्णेन करोति रागं
 रागक्षयं पूगफलातिरिक्तम् ।
 चूर्णाधिकं वक्त्रविगन्धकारि
 पचाधिकं साधु करोति गन्धम् ॥ ३६ ॥
 पचाधिकं निशि हितं सफलं दिवा च
 प्रोक्तान्यथाकरणमस्य विडम्बनैव ।
 कक्कोलपूगलवलीफलपारिजाति-
 रामोदितं मदमुदामुदितं करोति ॥ ३७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामन्तःपु-
 रचिन्तायां गन्धयुक्तिर्नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ • ॥

शस्त्रेण वेयोविनिगूहितेन
 विदूरथं स्वा महिषी जघाम ।
 विषप्रदिग्धेन च नूपुरेण
 देवी विरक्ता किल काशीराजम् ॥ १ ॥

एवं विरक्ता जनयन्ति दोषान्
 प्राणच्छिदोऽन्यैरनुकीर्तितैः किम् ।
 रक्ता विरक्ताः पुरुषैरतोऽर्थात्
 परीक्षितव्याः प्रमदाः प्रयत्नात् ॥ २ ॥
 स्नेहं मनोभवहतं कथयन्ति भावा
 नाभीभुजस्तनविभूषणदर्शनानि ।
 वस्त्राभिसंयमनकेशविमोक्षणानि
 धूषेपकम्पितकटाक्षनिरीक्षणानि ॥ ३ ॥

उच्चैः शीवनमुत्कटप्रहसितं शय्यासनोत्सर्पणं
 गाचास्फोटनजृम्भनानि सुलभद्रव्याल्पसम्प्रार्थना ।
 बालालिङ्गनचुम्बनान्यभिमुखे सस्थाः समालोकनं
 दृक्पातश्च पराङ्मुखे गुणकथा कर्णस्थ कण्डूयनम् ॥ ४ ॥

इमां च विन्द्यादनुरक्तचेष्टां
 प्रियाणि वक्ति स्वधनं ददाति ।
 विलोक्य संहृष्यति वीतरोषा
 प्रमार्ष्टि दोषान् गुणकीर्तनेन ॥ ५ ॥
 तन्मित्रपूजा तदरिद्विषत्वं
 कृतस्मृतिः प्रेषितदौर्मनस्यम् ।
 स्तनौष्ठदानान्युपगूहनं च
 स्वेदोऽथ चुम्बाप्रथमाभियोगः ॥ ६ ॥
 विरक्तचेष्टा धृक्कुटीमुखत्वं
 पराङ्मुखत्वं कृतविस्मृतिश्च ।

असम्भ्रमे दुष्परितोषता च
 तद्विष्टमैत्री परुषं च वाक्यम् ॥ ७ ॥
 स्पृष्ट्वाथवालोक्त्य धुनोति गार्धं
 करोति गर्वं न रुणद्धि यान्तम् ।
 चुम्बाविरामे वदनं प्रमार्ष्टि
 पश्चात्समुत्तिष्ठति पूर्वसुप्ता ॥ ८ ॥
 भिक्षुणिका प्रव्रजिता
 दासी धात्री कुमारिका रजिका ।
 मालाकारी दुष्टाङ्गमा
 सखी नापिती दूत्यः ॥ ९ ॥

कुलजनविनाशहेतुर्दूत्यो यस्मादतः प्रयत्नेन ।
 ताभ्यः स्त्रियो ऽभिरक्ष्या वंशयशोमानवृद्ध्यर्थम् ॥ १० ॥

रात्रीविहारजागर-
 रोगव्ययदेशपरगृहेक्षणाः ।
 व्यसनोत्सवाश्च सङ्केत-
 हेतवस्तेषु रक्ष्याश्च ॥ ११ ॥

आदौ नेच्छति नेज्जति स्मरकथां ब्रीडाविमिश्रालसा
 मध्ये शीपरिवर्जिताभ्युपरमे लज्जाविनम्रानना ।
 भावैर्नैकविधैः करोत्यभिनयं भूयश्च या सादरा
 बुद्ध्या पुष्पकृतिं च यानुचरति म्लानेतरैश्चेष्टितैः ॥ १२ ॥
 स्त्रीणां गुणा यौवनरूपवेष-
 दाक्षिण्यविज्ञानविलासपूर्वाः ।

स्त्रीरत्नसञ्ज्ञा च गुणान्वितासु
 स्त्रीव्याधयो ऽन्याश्चतुरस्य पुंसः ॥ १३ ॥
 न ग्राम्यवर्णैर्मलदिग्धकाया
 निम्ब्याङ्गसम्बन्धिकथां च कुर्यात् ।
 न चान्यकार्यस्मरणं रहःस्था
 मनो हि मूलं हरदग्धमूर्तेः ॥ १४ ॥
 श्वासं मनुष्येण समं त्यजन्ती
 बाह्वपधानस्तनदानदक्षा ।
 सुगन्धकेशा सुसमीपरागा
 सुप्ते ऽनुसुप्ता प्रथमं विबुद्धा ॥ १५ ॥
 दुष्टस्वभावाः परिवर्जनीया
 विमर्दकालेषु च न क्षमा याः ।
 यासामसृग्वासितनीलपोत-
 माताम्रवर्णं च न ताः प्रशस्ताः ॥ १६ ॥
 या स्वप्नशीला बहुरक्तपित्ता
 प्रवाहिनी वातकफातिरिक्ता ।
 महाशना खेदयुताङ्गदुष्टा
 या ऋस्वकेशी पलितान्विता च ॥ १७ ॥
 मांसानि यस्याश्च चलन्ति नार्या
 महेदरा खिक्खिमिनी च या स्यात् ।
 स्त्रीलक्षणे याः कथिताश्च पापा-
 स्ताभिर्न कुर्यात्सह कामधर्मम् ॥ १८ ॥

शशशोणितसङ्काशं
 लाक्षारससन्निकाशमथवा यत् ।
 प्रक्षालितं विरज्यति
 यच्चास्तृक्तङ्गवेष्णुद्वम् १९ ॥
 यच्छब्दवेदनावर्जितं
 व्यहात्सन्निवर्तते रक्तम् ।
 तत् पुरुषसम्प्रयोगा-
 दविचारं गर्भतां याति ॥ २० ॥
 न दिनचयं निषेवेत्
 स्नानं माल्यानुलेपनं च स्त्री ।
 स्नायाच्चतुर्थदिवसे
 शास्त्रोक्तेनोपदेशेन ॥ २१ ॥
 पुण्यस्नानौषधयो
 याः कथितास्ताभिरम्बुमिश्राभिः ।
 स्नायात्तथाच मन्त्रः
 स एव यस्तत्र निर्दिष्टः ॥ २२ ॥
 युग्मासु किल मनुष्या
 निशासु नार्यो भवन्ति विषमासु ।
 दीर्घायुषः सुरूपाः
 सुखिनश्च विद्वद्युग्मासु ॥ २३ ॥
 दक्षिणपार्श्वे पुरुषो
 वामे नारी यमावभयसंस्थौ ।

यदुदरमधोपगतं
 नपुंसकं तन्निबोद्धव्यम् ॥ २४ ॥
 केन्द्रचिकोणेषु शुभस्थितेषु
 लग्ने शशाङ्के च शुभैः समेते ।
 पापैस्त्रिलाभारिगतैश्च यायात्
 पुञ्जन्मयोगेषु च सम्प्रयोगम् ॥ २५ ॥
 न नखदशनविस्त्रतानि कुर्याद्
 चतुसमये पुरुषः स्त्रियाः कथञ्चित् ।
 चतुरपि दश षट् च वासराणि
 प्रथमनिशाचितयं न तत्र गम्यम् ॥ २६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामन्तः-
 पुरचिन्तायां पुंस्त्रीसमायोगो नामाष्टासप्ततितमो-
 ऽध्यायः ॥ • ॥

सर्वस्य सर्वकालं
 यस्मादुपयोगमेति शास्त्रमिदम् ।
 राश्यां विशेषतो ऽतः
 शयनासनलक्षणं वक्ष्ये ॥ १ ॥
 असनस्पन्दनचन्दन-
 हरिद्रसुरदारुतिन्दुकीशालाः ।
 काश्मर्यञ्जनपद्मक-
 शाका वा शिञ्जया च शुभाः ॥ २ ॥

अशनिजलानिलहस्ति-
 प्रपातिता मधुविहङ्गकृतनिलयाः ।
 चैत्यश्मशानपथिजो-
 र्ध्वशुष्कवल्लीनिबद्धाश्च ॥ ३ ॥
 कण्टकिनो वा ये स्यु-
 र्महानदीसङ्गमोद्भवा ये च ।
 सुरभवनजाश्च न शुभा
 ये चापरयाम्यदिक्पतिताः ॥ ४ ॥
 प्रतिषिद्धवृक्षनिर्मित-
 शयनासनसेवनात् कुलविनाशः ।
 व्याधिभयव्ययकलहा
 भवन्त्यनर्थाश्च नैकविधाः ॥ ५ ॥
 पूर्वच्छिन्नं यदि वा
 दाह भवेत्तत्परीक्ष्यमारम्भे ।
 यद्यारोहेत्तस्मिन्
 कुमारकः पुत्रपशुदं तत् ॥ ६ ॥
 सितकुसुममत्तवारख-
 दध्यक्षतपूर्वकुम्भरत्नानि ।
 मङ्गलान्यन्यानि च
 दृष्ट्वारम्भे शुभं ज्ञेयम् ॥ ७ ॥
 कर्माङ्गुलं यवाष्टक-
 मुदरासक्तं तुषैः परित्यक्तम् ।

अङ्गुलशतं नृपाणां
 महती शय्या जयाय कृता ॥ ८ ॥
 नवतिः सैव पद्भूना
 द्वादशहीना विषट्कहीना च ।
 नृपपुत्रमन्त्रिवलपति-
 पुरोधसां सूर्यवासह्यम् ॥ ९ ॥
 अर्धमतो ऽष्टांशेन
 विष्कम्भो विश्वकर्मणा प्रोक्तः ।
 आयामत्यंशसमः
 पादोऽध्यायः सकृद्विशिराः ॥ १० ॥
 यः सर्वः श्रीपर्ण्या
 पर्यङ्को निर्मितः स धनदाता ।
 असनकृतो रोगहर-
 स्तिन्दुकसारेण वित्तकरः ॥ ११ ॥
 यः केवलशिंशपया
 विनिर्मितो बहुविधं स वृद्धिकरः ।
 चन्दनमयो रिपुघ्नो
 धर्मयशोदीर्घजीवितकृत् ॥ १२ ॥
 यः पद्मकपर्यङ्कः
 स दीर्घमायुः श्रियं श्रुतं वित्तम् ।
 कुरुते शालेन कृतः
 कल्याणं शाकरचितम् ॥ १३ ॥

केवलचन्दनरचितं
 काञ्चनगुप्तं विविचरत्नयुतम् ।
 अध्यासन् पर्यङ्कं
 विबुधैरपि पूज्यते नृपतिः ॥ १४ ॥
 अन्येन समायुक्ता
 न तिन्दुकी शिंशपा च शुभफलदा ।
 न श्रीपर्णी न च
 देवदारुवृक्षो न चाप्यसनः ॥ १५ ॥
 शुभदौ तु शाकशालौ
 परस्परं संयुतौ पृथक् चैव ।
 तद्वत्पृथक् प्रशस्तौ
 सहितौ च हरिद्रककदम्बौ ॥ १६ ॥
 सर्वः स्पन्दनरचितो
 न शुभः प्राणान् हिनस्ति चाम्बकतः ।
 असनोऽन्यदारुसहितः
 क्षिप्रं दोषान् करोति बह्वन् ॥ १७ ॥
 अम्बस्पन्दनचन्दन-
 वृक्षाणां स्पन्दनाच्छुभाः पादाः ।
 फलतरुणा शयनासन-
 मिष्टफलं भवति सर्वेषां ॥ १८ ॥
 गजदन्तः सर्वेषां
 प्रोक्ततरुणां प्रशस्यते योगे ।

कार्यो ऽलङ्कारविधि-

गजदन्तेन प्रशस्तेन ॥ १९ ॥

दन्तस्य मूलपरिधिं

द्विरायतं प्रोज्झ कल्पयेच्छेषम् ।

अधिकमनूपचराणां

न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ २० ॥

श्रीवत्सवर्धमान-

च्छचध्वजचामरानुरूपेषु ।

छेदे दृष्टेष्वेवोद्य-

विजयधनदृष्टिसौस्थानि ॥ २१ ॥

प्रहरणसदृशेषु जयो

नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशातिः ।

लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य

भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ २२ ॥

स्त्रीरूपे स्वविनाशे

धृङ्गारे ऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः ।

कुम्भेन निधिप्राप्ति-

र्याचाविघ्नं च दण्डेन ॥ २३ ॥

दृक्कलासकपिभुजङ्गे-

ध्वसुभिश्चव्याधयो रिपुवशत्वम् ।

गृध्रोऽलूकध्वाङ्ग-

श्येनाकारेषु जनमरकः ॥ २४ ॥

पाशे ऽथवा कबन्धे
 नृपमृत्युर्जनविपत् सुते रक्ते ।
 कृष्णे श्यावे रूक्षे
 दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ २५ ॥
 शुक्लः समः सुगन्धिः
 स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः ।
 अशुभशुभच्छेदा ये
 शयनेष्वपि ते तथा फलदाः ॥ २६ ॥
 ईषायोगे दारु
 प्रदक्षिणाग्रं प्रशस्तमाचार्यैः ।
 अपसव्यैकदिगग्रे
 भवति भयं भूतसञ्जनितम् ॥ २७ ॥
 एकेनावक्छिरसा
 भवति हि पादेन पादवैकल्यम् ।
 द्वाभ्यां न जीर्यते ऽक्षं
 त्रिचतुर्भिः क्लेशवधबन्धाः ॥ २८ ॥
 सुषिरे ऽथवा विवर्णे
 ग्रन्थौ पादस्य शीर्षगे व्याधिः ।
 पादे कुम्भो यश्च
 ग्रन्थौ तस्मिन्मुदररोगः ॥ २९ ॥
 कुम्भाधस्ताज्जङ्घा
 तच्च कृतो जङ्घयोः करोति भयम् ।

तस्याश्वाधारो ऽधः

क्षयकद्रव्यस्य तच्च कृतः ॥ ३० ॥

खुरदेशे यो ग्रन्थिः

खुरिणां पीडाकरः स निर्दिष्टः ।

ईषाशीर्षण्योश्च

चिभागसंस्थो भवेन्न शुभः ॥ ३१ ॥

निष्कुटमथ कोलाश्वं

सूकरनयनं च वत्सनाभं च ।

कालकमन्यधुन्युक-

मिति कथितश्छिद्रसङ्क्षेपः ॥ ३२ ॥

घटवत्सुषिरं मध्ये

सङ्कुटमास्ये च निष्कुटं छिद्रम् ।

निष्ठावमाषमाचं

नीखं छिद्रं च कोलाश्वम् ॥ ३३ ॥

सूकरनयनं विषमं

विवर्णमध्यर्धपर्वदीर्घं च ।

वामावर्तं भिन्नं

पर्वमितं वत्सनाभास्यम् ॥ ३४ ॥

कालकसञ्ज्ञं कृष्णं

धुन्युकमिति यद्ववेदिनिर्भिन्नम् ।

दारुसवर्णं छिद्रं

न तथा पापं समुद्दिष्टम् ॥ ३५ ॥

निष्कुटसञ्ज्ञे द्रव्यक्षयस्तु
 कोखेक्षणे कुलध्वंसः ।
 शस्त्रभयं सूकरके
 रोगभयं बत्सनाभास्थे ॥ ३६ ॥
 कालकधुन्धुकसञ्ज्ञं
 कीटैर्विद्धं च न शुभदं छिद्रम् ।
 सर्वं ग्रन्थिप्रचुरं
 सर्वत्र न शोभनं दारु ॥ ३७ ॥
 एकद्रुमेण धन्यं
 बृहद्द्वयनिर्मितं च धन्यतरम् ।
 त्रिभिरात्मजवृद्धिकरं
 चतुर्भिरर्थो यशश्चाग्र्यम् ॥ ३८ ॥
 पञ्चवनस्पतिरचिते
 पञ्चत्वं याति तत्र यः शेते ।
 षट्सप्ताष्टतरूणां
 काष्ठैर्घटिते कुलविनाशः ॥ ३९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां शय्या-
 सनलक्षणं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

रत्नेन शुभेन शुभं
 भवति नृपाणामनिष्टमशुभेन ।
 यस्मादतः परीक्ष्यं
 दैवं रत्नाश्रितं तज्ज्ञैः ॥ १ ॥
 द्विपद्मयवनितादीनां
 स्वगुणविशेषेण रत्नशब्दो ऽस्ति ।
 इह तूपलरत्नाना-
 मधिकारो वज्रपूर्वाणाम् ॥ २ ॥
 रत्नानि बलादैत्याद्
 दधोचितो ऽन्ये वदन्ति जातानि ।
 केचिद्भुवः स्वभावाद्
 वैचित्थ्यं प्राहुरपलानाम् ॥ ३ ॥
 वज्रेन्द्रनीलमरकत-
 कर्कोतनपद्मरागरुधिरास्थाः ।
 वैडूर्यपुलकविमलक-
 राजमणिस्फटिकशशिकान्ताः ॥ ४ ॥
 सौगन्धिकगोमेदक-
 शङ्खमहानीलपुष्परगास्थाः ।
 ब्रह्ममणिज्योतीरस-
 सस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥ ५ ॥
 वेणातटे विशुद्धं
 शिरीषकुसुमोपमं च कौशलकम् ।

सौराष्ट्रकमाताम्रं
 छष्यं सौर्षारकं वज्रम् ॥ ६ ॥
 ईषत्ताम्रं हिमवति
 मतङ्गजं वल्लपुष्पसङ्काशम् ।
 आपीतं च कलिङ्गे
 श्यामं पौण्ड्रेषु सम्भूतम् ॥ ७ ॥
 ऐन्द्रं षडश्रि शुक्लं
 याम्यं सर्पास्वरूपमसितं च ।
 कदलीकाण्डनिकाशं
 वैष्णवमिति सर्वसंस्थानम् ॥ ८ ॥
 वारुणमबलागुह्योपमं
 भवेत् कर्णिकारपुष्पनिभम् ।
 शृङ्गाटकसंस्थानं
 व्याघ्राक्षिनिभं च दैतभुजम् ॥ ९ ॥
 वायव्यं च यवोपम-
 मशोककुसुमग्रभं समुद्दिष्टम् ।
 स्रोतः खनिः प्रकीर्णक-
 मित्याकरसम्भवस्त्रिविधः ॥ १० ॥
 रक्तं पीतं च शुभं
 राजन्यानां सितं दिजातीनाम् ।
 शैरीषं वैश्यानां
 शूद्राणां शस्यते ऽसिनिभम् ॥ ११ ॥

सितसर्पपाष्टकं

तण्डुलो भवेत्तण्डुलैस्तु विंशत्या ।

तुलितस्य द्वे लक्षे

मूल्यं द्विद्व्युनिते चैतत् ॥ १२ ॥

पादव्यंशार्धानं

त्रिभागपञ्चांशषोडशांशश्च ।

भागश्च पञ्चविंशः

शतिकः साहस्रिकश्चेति ॥ १३ ॥

सर्वद्रव्याभेद्यं

लघ्वम्भसि तरति रश्मिवत्स्रग्धम् ।

तडिदनलशक्रचापोपमं च

वज्रं हितायोक्तम् ॥ १४ ॥

काकपदमक्षिकाकेश-

धातुयुक्तानि शर्कराविद्धम् ।

द्विगुणाग्निं दिग्धकलुष-

चस्तविशेषानि न शुभानि ॥ १५ ॥

यानि च बहुददलिताग्र-

चिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि ।

सर्वेषां चैतेषां

मूल्याद्भागो ऽष्टमो हानिः ॥ १६ ॥

वज्रं न किञ्चिदपि धारयितव्यमेके

पुष्यार्धिनीभिरबलाभिरुशन्ति तज्ज्ञाः ।

शृङ्गाटकचिपुटधान्यकवत्स्थितं य-
ष्ट्रोक्षीनिभं च शुभदं तमयार्थिनीनाम् ॥ १७ ॥

स्वजनविभवजीवितक्षयं
जनयति वज्रमनिष्टलक्ष्णम् ।

अशनिविषभयारिनाशनं

शुभमुरुभोगकरं च मूर्धताम् ॥ १८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायां वज्रप-
रीक्षा नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

द्विपभुजगशुक्तिशृङ्गाद्य-

वेणुतिमिस्रकरप्रसृतानि ।

मुक्ताफलानि तेषां

बहुसाधु च शुक्तिजं भवति ॥ १ ॥

सिंहलकपारलौकिक-

सौराष्ट्रकताम्रपर्णिपारशवाः ।

कौबेरपाण्ड्यवाटक-

हैमा इत्याकरा ह्यष्टौ ॥ २ ॥

बहुसंस्थानाः स्निग्धा

हंसाभाः सिंहलाकराः स्थूलाः ।

ईषत्ताम्राः श्वेता-

स्तमोवियुक्ताश्च ताम्रास्थाः ॥ ३ ॥

दृष्णाः श्वेताः पीताः

सशर्कराः पारलौकिका विषमाः ।

न स्थूला नात्यल्पा
 नवनीतनिभाश्च सौराष्ट्राः ॥ ४ ॥
 ज्योतिष्मन्तः शुभ्रा
 गुरवो ऽतिमहागुणाश्च पारशवाः ।
 लघु जर्जरं दधिनिभं
 दृढद्विसंस्थानमपि द्वैमम् ॥ ५ ॥
 विषमं कृष्णं श्वेतं
 लघु कौबेरं प्रमाणतेजोवत् ।
 निम्बफलचिपुटधान्यक-
 चर्णाः स्युः पाण्ड्यवटभवाः ॥ ६ ॥
 अतसीकुसुमश्यामं
 वैष्णवमैन्द्रं शशाङ्कसङ्काशम् ।
 हरितालनिभं वारुण-
 मसितं यमदैवतं भवति ॥ ७ ॥
 परिणतदाडिमगुलिका-
 गुञ्जाताम्रं च वायुदैवत्यम् ।
 निर्धूमानलकमल-
 प्रभं च विज्ञेयमाग्नेयम् ॥ ८ ॥
 माषकचतुष्टयधृत-
 स्यैकस्य शताहता चिपञ्चाशत् ।
 कार्षापणा निगदिता
 मूल्यं तेजोगुणयुतस्य ॥ ९ ॥

माषकदलहान्यातो
 द्वाविंशद्विंशतिस्त्रयोदश च ।
 अष्टौ शतानि च शतचयं
 पञ्चाशता सहितम् ॥ १० ॥
 पञ्चविंशं शतमिति
 चत्वारः कृष्णाला नवतिमूल्याः ।
 सार्धास्त्रिंशो गुञ्जाः
 सप्ततिमूल्यं धृतं रूपम् ॥ ११ ॥
 गुञ्जाचयस्य मूल्यं
 पञ्चाशद्रूपका गुणयुतस्य ।
 रूपकपञ्चविंशत्
 चयस्य गुञ्जार्धहीनस्य ॥ १२ ॥
 पलदशभागो धरणं
 तद्यदि मुक्तास्त्रयोदश सुरूपाः ।
 विंशती सपञ्चविंशा
 रूपकसङ्ख्या कृतं मूल्यम् ॥ १३ ॥
 षोडशकस्य द्विशती
 विंशतिरूपस्य सप्ततिः सशता ।
 यत्पञ्चविंशतिधृतं
 तस्य शतं चिंशता सहितम् ॥ १४ ॥
 चिंशत् सप्ततिमूल्या
 चत्वारिंशच्छतार्धमूल्या च ।

षष्टिः पञ्चोना वा
 धरणं पञ्चाष्टकं मूल्यम् ॥ १५ ॥
 मुक्ताशीत्यास्त्रिंशत्
 शतस्य सा पञ्चरूपकविहीना ।
 द्विचिचतुःपञ्चशता
 द्वादशषट्पञ्चकचितग्रम् ॥ १६ ॥
 पिक्कापिच्चाधीर्धा
 रवकः सिकथं चयोदशाद्यानाम् ।
 सञ्ज्ञाः परतो निगरा-
 शूर्णाश्चाशीतिपूर्वाणाम् ॥ १७ ॥
 एतन्नुणयुक्तानां
 धरणधृतानां प्रकीर्तितं मूल्यम् ।
 परिकल्प्यमन्तराखे
 हीनगुणानां ह्ययः कार्यः ॥ १८ ॥
 दृष्ट्याश्चेतकपीतक-
 ताम्राणामीषदपि च विषसाणाम् ।
 त्वंशेन विषमकपीतयोश्च
 षड्भागदस्त्रहीनम् ॥ १९ ॥
 ऐरावतकुलजानां
 पुष्पश्रवणेन्दुसूर्यदिवसेषु ।
 ये चोत्तरायणभवा
 ग्रहणे ऽर्केन्द्रोश्च भद्रेभाः ॥ २० ॥

तेषां किल जायन्ते
 मुक्ताः कुम्भेषु सरदकोशेषु ।
 बहवो बृहत्प्रमाणा
 बहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः ॥ २१ ॥
 नैषामर्घः कार्यो
 न च वेधो ऽतीव ते प्रभायुक्ताः ।
 सुतविजयारोग्यकरा
 महापवित्रा धृता राज्ञाम् ॥ २२ ॥
 दंष्ट्रामूले शशिकान्ति-
 सप्रभं बहुगुणं च वाराहम् ।
 तिमिजं मत्स्याक्षिनिभं
 बृहत्पवित्रं बहुगुणं च ॥ २३ ॥
 वर्षोपलवज्जातं
 वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्गुष्टम् ।
 ह्रियते किल स्वादिव्यै-
 स्तडित्प्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥
 तक्षकवासुकिकुलजाः
 कामगमा ये च पद्मगास्तेषाम् ।
 स्निग्धा नीलद्युतयो
 भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते ॥ २५ ॥
 शस्ते ऽवनिप्रदेशे
 रजतमये भाजने स्थिते च यदि ।

वर्षति देवो ऽकस्मात्
 तज्ज्ञेयं नागसम्भूतम् ॥ २६ ॥
 अपहरति विषमलक्ष्मीं
 क्षपयति शत्रून्धशो विकाशयति ।
 भोजकं नृपतीनां
 दृढतमद्वतार्घं विजयदं च ॥ २७ ॥
 कर्पूरस्फटिकनिभं
 चिपिटं विषमं च वेणुजं ज्ञेयम् ।
 शङ्खोद्भवं शशिनिभं
 दृढं भ्राजिष्णु रुचिरं च ॥ २८ ॥
 शङ्खतिमिवेणुवारण-
 वराहभुजगाम्रजान्यवेध्यानि ।
 अमितगुणत्वाच्चैषा-
 मर्घः शास्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥
 एतानि सर्वाणि महागुणानि
 सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि ।
 रुक्लेकहन्तृणि च पार्थिवानां
 मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥
 सुरभूषणं लतानां
 सहस्रमष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् ।
 इन्द्रच्छन्दो नाम्ना
 विजयच्छन्दस्तदर्धेन ॥ ३१ ॥

शतमष्टयुतं हारो
 देवच्छन्दो द्यशीतिरेकयुता ।
 अष्टाष्टको ऽर्धहारो
 रश्मिकलापश्च नवषट्कः ॥ ३२ ॥
 द्वाविंशता तु गुच्छो
 विंशत्या कीर्तितो ऽर्धगुच्छास्थः ।
 षोडशभिर्माणवको
 द्वादशभिश्चार्धमाणवकः ॥ ३३ ॥
 मन्दरसञ्ज्ञो ऽष्टाभिः
 पञ्च लता हारफलकमित्युक्तम् ।
 सप्ताविंशतिमुक्ता
 हस्तो नक्षत्रमालेति ॥ ३४ ॥
 अन्तरमणिसंयुक्ता
 मणिसेोपानं सुवर्णगुलिकैर्वी ।
 तरलकमणिमध्यं तद्
 विज्ञेयं चाटुकारमिति ॥ ३५ ॥
 एकावली नाम यथेष्टसङ्ख्या
 हस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता ।
 संयोजिता या मणिना तु मध्ये
 यष्टीति सा भूषणविद्विरुक्ता ॥ ३६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मुक्ता-
 फलपरीक्षा नामैकाशीतितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

सौगन्धिककुरुविन्द-
 स्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः ।
 सौगन्धिकजा ध्रमरा-
 ञ्जनाञ्जम्बूरसद्युतयः ॥ १ ॥
 कुरुविन्दभवाः शबला
 मन्दद्युतयश्च धातुभिर्विद्धाः ।
 स्फटिकभवा द्युतिमन्तो
 नानावर्णा विशुद्धाश्च ॥ २ ॥
 क्षिग्धः प्रभानुलेपो
 स्वच्छो ऽर्चिष्मान् गुरुः सुसंस्थानः ।
 अन्तःप्रभो ऽतिरागा
 मणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ ३ ॥
 कलुषा मन्दद्युतयो
 लेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः ।
 दुर्विद्धा न मनोज्ञाः
 सशर्कराश्चेति मणिदोषाः ॥ ४ ॥
 ध्रमरशिखिकण्ठवर्णा
 दीपशिखासप्रभो भुजङ्गानाम् ।
 भवति मणिः क्लृप्तमूर्धनि
 यो ऽमर्घ्यः स विज्ञेयः ॥ ५ ॥
 यस्तं विभर्ति मनुजाधिपतिर्न तस्य
 दोषा भवन्ति विषरोगकृताः कदाचित् ।

राष्ट्रे च नित्यमभिवर्षति तस्य देवः
शब्दंश्च नाशयति तस्य मण्येः प्रभावात् ॥ ६ ॥

षट्त्रिंशतिः सहस्रा-

ख्येकस्य मण्येः पलप्रमाणस्य ।

कर्षचयस्य विंशति-

रूपदिष्टा पद्मरागस्य ॥ ७ ॥

अर्धपलस्य द्वादश

कर्षस्यैकस्य षट् सहस्राणि ।

यच्चाष्टमाषकधृतं

तस्य सहस्रचयं मूल्यम् ॥ ८ ॥

माषकचतुष्टयं दशशतक्रयं

द्वौ तु पञ्चशतमूल्यौ ।

परिकल्प्यमन्तराले

मूल्यं हीनाधिकगुणानाम् ॥ ९ ॥

वर्णन्यूनस्यार्धं

तेजोहीनस्य मूल्यमष्टांशः ।

अल्पगुणो बहुदोषो

मूल्यात्प्राप्नोति विंशांशम् ॥ १० ॥

आधूम्रं व्रणबहुलं

स्वल्पगुणं चाप्नुयाद्विशतभागम् ।

इति पद्मरागमूल्यं-

पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पद्मरा-
गपरीक्षा नाम द्वाशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

शुकवंशपत्रकदलीशिरीषकुसुमप्रभं गुणोपेतम् ।

सुरपितृकार्ये रक्तमतीव शुभदं नृणां विधृतम् ॥ १ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां मरक-
तपरीक्षा नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

वामावर्तो मलिनकिरणः सस्फुलिङ्गोऽल्पमूर्तिः

क्षिप्रं नाशं व्रजति विमलस्नेहवर्त्यन्वितोऽपि ।

दीपः पापं कथयति फलं शब्दवान् वेपनश्च

व्याकीर्णार्चिर्विशलभमरुद्यश्च नाशं प्रयाति ॥ १ ॥

दीपः संहतमूर्तिरायततनुर्निर्वेपनो दीप्तिमान्

निःशब्दो रुचिरः प्रदक्षिणगतिर्वैडूर्यहेमद्युतिः ।

लक्ष्मीं क्षिप्रमभिव्यनक्ति रुचिरं यश्चोद्यतं दीप्यते

शेषं लक्षणमग्निलक्षणसमं योज्यं यथायुक्तितः ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां दीप-
लक्षणं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

वल्लीलतागुल्मतरुप्रभेदैः

स्युर्दन्तकाष्ठानि सहस्रशो यैः ।

फलानि वाच्यान्यति तत्प्रसङ्गो

मा भूदतो वक्ष्यथ कामिकानि ॥ १ ॥

अघ्रातपूर्वाणि न दन्तकाष्ठा-

न्यद्यान् पचैश्च समन्वितानि ।

न युग्मपर्वाणि न पाटितानि
 न चोर्ध्वशुष्काणि विना त्वचा वा ॥ २ ॥
 वैकङ्कतश्रीफलकाश्मरीषु
 ब्राह्मी द्युतिः क्षेमतरौ सुदाराः ।
 वृद्धिर्वटे ऽर्के प्रचुरं च तेजः
 पुचा मधूके ककुभे प्रियत्वम् ॥ ३ ॥
 लक्ष्मीः शिरीषे च तथा करञ्जे
 लक्ष्मे ऽर्थसिद्धिः समभीप्सिता स्यात् ।
 मान्यत्वमायाति जनस्य जात्यां
 प्राधान्यमश्वत्थतरौ वदन्ति ॥ ४ ॥
 आरोग्यमायुर्बदरीवृहत्यो-
 रैश्वर्यवृद्धिः खदिरे सबिल्वे ।
 द्रव्याणि चेष्टान्यतिमुक्तके स्युः
 प्राप्नोति तान्येव पुनः कदम्बे ॥ ५ ॥
 निम्बे ऽर्थाप्तिः करवीरे ऽन्नलब्धि
 भाण्डीरे स्यादिदमेव प्रभूतम् ।
 शम्यां शबूनपहन्त्यर्जुने च
 श्यामायां च द्विषतामेव नाशः ॥ ६ ॥
 शाले ऽश्वकर्णे च वदन्ति गौरवं
 सभद्रदारावपि चाटरूषके ।
 वाक्लभ्यमायाति जनस्य सर्वतः
 प्रियङ्ग्वपामार्गसजम्बुदाडिमैः ॥ ७ ॥

उदङ्मुखः प्राङ्मुख एव वाब्दं
कामं यद्येष्टं हृदये निवेश्य ।

अद्यादनिन्द्यं चसुखोपविष्टः

प्रक्षाल्य जह्याच्च शुचिप्रदेशे ॥ ८ ॥

अभिमुखपतितं प्रशान्तदिक्स्थं

शुभमतिशोभनमूर्ध्वसंस्थितं यत् ।

अशुभकरमतोऽन्यथा प्रदिष्टं

स्थितपतितं च करोति मृष्टमन्नम् ॥ ९ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढत्संहितायां दन्त-
काष्ठलक्षणं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

यच्छुक्रशक्रवागीशकपिष्ठलगरुत्मताम् ।

मतेभ्यः प्राह ऋषभो भागुरेर्देवस्य च ॥ १ ॥

भारद्वाजमतं दृष्ट्वा यच्च श्रीद्रव्यवर्धनः ।

आवन्तिकः प्राह नृपो महाराजाधिराजकः ॥ २ ॥

सप्तर्षीणां मतं यच्च संस्कृतं प्राकृतं च यत् ।

यानि चोक्तानि गर्गाद्यैर्याचाकारैश्च भूरिभिः ॥ ३ ॥

तानि दृष्ट्वा चकारेभं सर्वशाकुनसङ्ग्रहम् ।

वराहमिहिरः प्रोत्था शिष्याणां ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४ ॥

अन्यजन्मान्तरकृतं कर्म पुंसां शुभाशुभम् ।

यत्तस्य शकुनः पाकं निवेदयति गच्छताम् ॥ ५ ॥

ग्रामारण्याम्बुभूव्योमद्युनिशोभयचारिणः ।
 रुतयातेक्षितोक्तेषु ग्राह्याः स्त्रीपुन्नपुंसकाः ॥ ६ ॥
 पृथग्जात्यनवस्थानादेषां व्यक्तिर्न लक्ष्यते ।
 सामान्यलक्षणोद्देशे श्लोकावृषिकृताविमौ ॥ ७ ॥
 पीनोन्नतविकृष्टांसाः पृथुग्रीवाः सुवक्षसः ।
 स्वल्पगम्भीरविरुताः पुमांसः स्थिरविक्रमाः ॥ ८ ॥
 तनूरस्कशिरोग्रीवाः सूक्ष्मास्यपदविक्रमाः ।
 प्रसक्तमृदुभाषिण्यः स्त्रियो ऽतो ऽन्यन्नपुंसकम् ॥ ९ ॥
 ग्रामारण्यप्रचाराद्यं लोकादेवोपलक्षयेत् ।
 सच्चिद्विष्णुरहं वञ्चि याचामात्रप्रयोजनम् ॥ १० ॥
 पथ्यात्मानं नृपं सैन्ये पुरे चोद्दिश्य देवताम् ।
 सार्थं प्रधानं साम्यं स्याज्जातिविद्यावयोऽधिकम् ॥ ११ ॥
 मुक्तप्राप्तैष्यदर्कासु फलं दिक्षु तथाविधम् ।
 अङ्गारिदीप्तधूमिन्यस्ताश्च शान्तास्ततो ऽपरा ॥ १२ ॥
 तत्पञ्चमदिशां तुल्यं शुभं चैकाल्यमादिशेत् ।
 परिशेषयोर्दिशोर्वाच्यं यथासन्नं शुभाशुभम् ॥ १३ ॥
 शीघ्रमासन्ननिम्नस्थैश्चिरादुन्नतदूरगैः ।
 स्थानवृक्षुपघाताच्च तद्वद्भूयात्फलं पुनः ॥ १४ ॥
 क्षणतिथ्युद्गुवाताकैर्देवदीप्तो यथोत्तरम् ।
 क्रियादीप्तो गतिस्थानभावस्वरविचेष्टितैः ॥ १५ ॥
 दशधैवं प्रशान्तो ऽपि सैम्यस्तृणफलाशनः ।
 मांसामेध्याशनो रौद्रो विमिश्रो ऽन्नाशनः स्मृतः ॥ १६ ॥

हर्म्यप्रासादमङ्गल्यमनोच्चस्थानसंस्थिताः ।
 श्रेष्ठा मधुरसक्षीरफलपुष्पद्रुमेषु च ॥ १७ ॥
 स्वकाले गिरितोयस्था बलिना द्युनिशाचराः ।
 क्लीबस्त्रीपुरुषाश्चैषां बलिनः स्युर्यथोत्तरम् ॥ १८ ॥
 जवजातिबलस्थानहर्षसत्त्वस्वरान्विताः ।
 स्वभूमावनुलोमाश्च तदूनाः स्युर्विवर्जिताः ॥ १९ ॥
 कुक्कुटेभपिरित्यश्च शिखिवञ्जुलच्छिक्कराः ।
 बलिनः सिंहनादश्च कूटपूरी च पूर्वतः ॥ २० ॥
 क्रोष्टुकोलूकहारीतकाककोकर्क्षपिङ्गलाः ।
 कपोतरुदिताक्रन्दकूरशब्दाश्च याम्यतः ॥ २१ ॥
 गोशशक्रौञ्चलोमाशहंसेत्क्रोशकपिञ्जलाः ।
 बिडालोत्सववादिचगीतहासाश्च वारुणाः ॥ २२ ॥
 शतपञ्चकुरङ्गासुमृगैकशफकोकिलाः ।
 चापशल्यकपुण्याहघण्टाशङ्करवा उदक् ॥ २३ ॥
 न ग्रामो ऽरथ्यगो ग्रामो नारथ्यो ग्रामसंस्थितः ।
 दिवाचरो न शर्वर्यां न च नक्तश्चरो दिवा ॥ २४ ॥
 दन्द्दरोगार्दितचस्ताः कलहामिषकाङ्क्षिणः ।
 आपगान्तरिता मत्ता न ग्राह्याः शकुनाः कचिन् ॥ २५ ॥
 रोहिताश्चाजवालेयकुरङ्गोद्भृगाः शशः ।
 निष्फलाः शिशिरे श्रेया वसन्ते काककोकिलौ ॥ २६ ॥
 न तु भाद्रपदे ग्राह्याः सूकरश्चटकादयः ।
 शरच्चमादगोकौञ्चाः श्रावणे हस्तिचातकौ ॥ २७ ॥

व्याघ्रश्वानरद्वीपिमहिषाः सबिलेशयाः ।
 हेमन्ते निष्फला ज्ञेया बालाः सर्वे विमानुषाः ॥ २८ ॥
 ऐन्द्रानलदिशोर्मध्ये चिभागेषु व्यवस्थिताः ।
 कोशाध्यक्षानलाजीवितपोयुक्ताः प्रदक्षिणम् ॥ २९ ॥
 शिल्पी भिक्षुर्विवस्त्रा स्त्री याम्यानलदिगन्तरे ।
 परतश्चापि मातङ्गगोपधर्मसमाश्रयाः ॥ ३० ॥
 नैर्ऋतीवारुणीमध्ये प्रमदासूतितस्कराः ।
 शैशिङ्कः शाकुनी हिंसो वायव्यपश्चिमान्तरे ॥ ३१ ॥
 विषघातकगोस्वामिकुहकघ्नास्ततः परम् ।
 धनवानोद्धवणीकश्च मालाकारः परं ततः ॥ ३२ ॥
 वैष्णवश्चरकश्चैव वाजिनां रक्षणे रतः ।
 एवं द्वाचिंशतो भेदाः पूर्वदिग्भिः सहोदिताः ॥ ३३ ॥
 राजा कुमारो नेता च दूतः श्रेष्ठो चरो द्विजः ।
 गजाध्यक्षश्च पूर्वाद्याः क्षत्रियाद्याश्चतुर्दिशम् ॥ ३४ ॥
 गच्छतस्तिष्ठतो वापि दिशि यस्यां व्यवस्थितः ।
 विरौति शकुनो वाच्यस्तद्दिग्जेन समागमः ॥ ३५ ॥
 भिन्नभैरवदीनार्तपरुषक्षामजर्जराः ।
 स्वरा नेष्टाः शुभाः शान्ता हृष्टप्रकृतिपूरिताः ॥ ३६ ॥
 शिवा श्यामा रत्ना कुण्डुः पिङ्गला गृहगोधिका ।
 सूकरो परपुष्टा च पुन्नामानश्च वामतः ॥ ३७ ॥
 स्त्रीसञ्ज्ञा भासभषककपिश्रीकर्णच्छिकराः ।
 शिखिश्रीकण्ठपिप्पीकरुश्येनाश्च दक्षिणाः ॥ ३८ ॥

द्वेडास्फोटितपुण्याहगीतशङ्खाम्बुनिःस्वनाः ।
 सतूर्याध्ययनाः पुंवत् स्त्रीवदन्या गिरः शुभाः ॥ ३९ ॥
 ग्रामौ मध्यमषड्जै तु गान्धारश्चेति शोभनाः ।
 षड्जामध्यमगान्धारा ऋषभश्च स्वरा हिताः ॥ ४० ॥
 रतकीर्तनदृष्टेषु भारद्वाजाजवर्हिणः ।
 धन्या नकुलचापौ च सरटः पापदोऽग्रतः ॥ ४१ ॥
 जाह्नकादिशशक्रोडगोधानां कीर्तनं शुभम् ।
 रतसन्दर्शनं नेष्टं प्रतीपं वानरर्क्षयोः ॥ ४२ ॥
 ओजाः प्रदक्षिणं शस्ता मृगाः सनकुलाण्डजाः ।
 चाषः सनकुलो वामो भृगुराहापराहृतः ॥ ४३ ॥
 छिन्नरः कूटपूरी च पिरिली चाह्नि दक्षिणाः ।
 अपसव्याः सदा शस्ता दंष्ट्रिणः सबिलेशयाः ॥ ४४ ॥
 श्रेष्ठे हयसिते प्राच्यां शवमांसे च दक्षिणे ।
 कन्यकादधिनी पश्चादुदग्गोविप्रसाधवः ॥ ४५ ॥
 जालश्चचरलौ नेष्टौ प्राग्याम्यौ शस्त्रघातकौ ।
 पश्चादासवषण्ढौ च खलासनहलान्युदक् ॥ ४६ ॥
 कर्मसङ्गमयुद्धेषु प्रवेशे नष्टमार्गणे ।
 यानव्यस्तगता ग्राह्या विशेषश्चात्र वक्ष्यते ॥ ४७ ॥
 दिवा प्रस्थानवज्राह्याः कुरङ्गरुखानराः ।
 अङ्गश्च प्रथमे भागे चाषवज्जुलकुक्कुटाः ॥ ४८ ॥
 पश्चिमे शर्वरोभागे नमृकोलूकपिङ्गलाः ।
 सर्व एव विपर्यस्ता ग्राह्याः सार्येषु योषिताम् ॥ ४९ ॥

नृपसन्दर्शने ग्राह्याः प्रवेशे ऽपि प्रयाणवत् ।
 गिर्यरण्यप्रवेशे च नदीनां चावगाहने ॥ ५० ॥
 वामदक्षिणगौ शस्तौ यौ तु तावग्रष्टगौ ।
 क्रियादीप्तौ विनाशाय यातुः परिघसञ्ज्ञितौ ॥ ५१ ॥
 तावेव तु यथाभागं प्रशान्तरुतचेष्टितौ ।
 शकुनौ शकुनद्वारसञ्ज्ञितावर्थसिद्धये ॥ ५२ ॥
 केचित्तु शकुनद्वारमिच्छन्त्युभयतः स्थितैः ।
 शकुनैरेकजातीयैः शान्तचेष्टाविराविभिः ॥ ५३ ॥
 विसर्जयति यद्येक एकश्च प्रतिषेधति ।
 स विरोधो ऽशुभो यातुर्ग्राह्यो वा बलवत्तरः ॥ ५४ ॥
 पूर्वं प्रावेशिको भूत्वा पुनः प्रास्थानिको भवेत् ।
 सुखेन सिद्धिमाचष्टे प्रवेशे तद्विपर्ययः ॥ ५५ ॥
 विसर्ज्य शकुनः पूर्वं स एव निरुणद्धि चेत् ।
 प्राह यातुररेर्म्हत्युं डमरं रोगमेव वा ॥ ५६ ॥
 अपसव्यास्तु शकुना दीप्ता भयनिवेदिनः ।
 आरम्भे शकुनो दीप्तो वर्षान्तस्तद्भयङ्करः ॥ ५७ ॥
 तिथिवाय्वर्कभस्थानचेष्टादीप्ता यथाक्रमम् ।
 धनसैन्यबलाङ्गेषुकर्मणां स्युर्भयङ्कराः ॥ ५८ ॥
 जीमूतध्वनिदीप्तेषु भयं भवति मारुतात् ।
 उभयोः सन्ध्योर्दीप्ताः शस्त्रोद्भवभयङ्कराः ॥ ५९ ॥
 चित्तिकेशकपालेषु मृत्युबन्धवधप्रदाः ।
 कण्टकीकाष्ठभस्मस्थाः कलहायासदुःखदाः ॥ ६० ॥

अग्रसिद्धिं भयं वापि निःसाराश्वव्यवस्थिताः ।
 कुर्वन्ति शकुना दीप्ताः शान्ता याप्यफलास्तु ते ॥ ६१ ॥
 असिद्धिसिद्धिदौ ज्ञेयौ निर्हृदाहारकारिणौ ।
 स्थानाद्रुवन् ब्रजेद्याचां शंसते त्वन्यथागमम् ॥ ६२ ॥
 कलहः स्वरदीप्तेषु स्थानदीप्तेषु विग्रहः ।
 उच्चमादौ स्वरं कृत्वा नीचं पश्चाच्च मोषकृत् ॥ ६३ ॥
 एकस्थाने रुवन्दीप्तः सप्ताहाङ्गामघातकृत् ।
 पुरदेशनरेन्द्राणामृत्वर्धायनवत्सरात् ॥ ६४ ॥
 सर्वं दुर्भिक्षकर्तारः स्वजातिपिशिताशनाः ।
 सर्पमूषकमार्जारपृथुरोमविवर्जिताः ॥ ६५ ॥
 परयोनिषु गच्छन्तो मैथुनं देशनाशनाः ।
 अन्यत्र वेसरोत्पत्तेर्दृणां चाजातिमैथुनात् ॥ ६६ ॥
 बन्धघातभयानि स्युः पादोरुमस्तकान्तिगैः ।
 अप्रशष्यपिशितान्नादैर्वर्षमोषक्षतग्रहाः ॥ ६७ ॥
 क्रूराग्रदोषदुष्टैश्च प्रधाननृपवृत्तकैः ।
 चिरकालैश्च दीप्ताद्यास्वागमो दिक्षु तन्मृणाम् ॥ ६८ ॥
 सद्रव्यो बलवांश्च स्यात्सद्रव्यस्यागमो भवेत् ।
 द्युतिमान्बिनतप्रेक्षी सौम्यो दारुणवृत्तकृत् ॥ ६९ ॥
 विदिकस्थः शकुनो दीप्तो वामस्थेनानुवाशितः ।
 स्त्रियाः सङ्गृह्यणं ग्राह्यं तद्दिगास्थातयोनितः ॥ ७० ॥
 शान्तः पञ्चमदीप्तेन विरुतो विजयावहः ।
 दिग्भरागमकारी वा दोषकृत्तद्विपर्यये ॥ ७१ ॥

वामसब्धरुतो मध्यः प्राह स्वपरयोर्भयम् ।

मरणं कथयन्त्येते सर्वे समविराविणः ॥ ७२ ॥

दृक्षाग्रमध्यमूलेषु गजाश्वरयिकागमः ।

दीर्घाक्षमुषिताग्रेषु नरनौशिविकागमः ॥ ७३ ॥

शकटेनोन्नतस्थे च छायास्थे छचसंयुतः ।

एकचिपञ्चसप्ताहात् पूर्वाद्यास्वन्तरासु च ॥ ७४ ॥

सुरपतिहुतवह्नयमनिर्घृति-

वरुणपवनेन्दुशङ्कराः ।

प्राच्यादीनां पतयो

दिशः पुमांसो ऽङ्गना विदिशः ॥ ७५ ॥

तरुतालीविदलाम्बरसलिलज-

शरचर्मपट्टलेखाः स्युः ।

द्वाचिंशत्यविभक्ते

दिक्चक्रे तेषु कार्याणि ॥ ७६ ॥

व्यायामशिखिनिकूजित-

कलहाम्भोनिगडमन्त्रगोशब्दाः ।

वर्णाश्च रक्तपीतक-

क्षणासिताः कोणगा मित्राः ॥ ७७ ॥

चिह्नं ध्वजो दग्धमथ श्मशानं

दरी जलं पर्वतयज्ञघोषाः ।

एतेषु संयोगभयानि विन्ध्याद्

अन्यानि वा स्थानविकल्पितानि ॥ ७८ ॥

स्त्रीणां विकल्पे दृहती कुमारी
 व्यङ्गा विगन्धा त्वथ नीलवस्त्रा ।
 कुस्त्रो प्रदीर्घा विधवा च ताश्च
 संयोगचिन्तापरिवेदिकाः स्युः ॥ ७६ ॥
 पृच्छासु रूप्यकनकातुरभामिनीनां
 मेषाव्ययानमखगोकुलसंश्रयासु ।
 न्यग्रोधरक्ततरुरोभ्रककीचकास्था-
 श्रूतद्रुमाः खदिरबिल्वनगार्जुनाश्च ॥ ८० ॥

इति सर्वशाकुने मिश्रकाध्यायः प्रथमः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायां षड-
 शीतितमोऽध्यायः ॥ ० ॥

रेन्द्रां दिशि शान्तायां
 विरुवन्मृपसंश्रितागमं वक्ति ।
 शकुनिः पूजालाभं
 मणिरत्नद्रव्यसम्प्राप्तिम् ॥ १ ॥
 तदनन्तरदिशि कनका-
 गमे भवेद्वाञ्छितार्थसिद्धिश्च ।
 आयुधधनपूगफला-
 गमस्तृतीये भवेद्भागे ॥ २ ॥
 क्षिग्धद्विजस्य सन्दर्शनं
 चतुर्थे तथा हिताग्नेश्च ।

कोणे ऽनुजीविभिस्तु-
 प्रदर्शनं कनकलोहाप्तिः ॥ ३ ॥
 याम्येनाद्ये नृपपुत्र-
 दर्शनं सिद्धिरभिमतस्याप्तिः ।
 परतः स्त्रीधर्माप्तिः
 सर्षपयवलब्धिरप्युक्ता ॥ ४ ॥
 कोणाच्चतुर्थखण्डे
 लब्धिर्द्रव्यस्य पूर्वनष्टस्य ।
 यद्वा तद्वा फलमपि
 याचायां प्राप्नुयाद्याता ॥ ५ ॥
 याचासिद्धिः समदक्षिणेन
 शिखिमहिषकुक्कटाप्तिश्च ।
 याम्याद्वितीयभागे
 चारणसङ्गः शुभं प्रीतिः ॥ ६ ॥
 ऊर्ध्वं सिद्धिः कैवर्त-
 सङ्गमो मीनतिसिराद्याप्तिः ।
 प्रव्रजितदर्शनं तत्परे च
 पक्वान्नफललब्धिः ॥ ७ ॥
 नैर्ऋत्यां स्त्रीलाभ-
 स्तुरगालङ्कारद्रुतलोखाप्तिः ।
 परतो ऽस्य चर्मतच्छिल्पि-
 दर्शनं चर्ममयलब्धिः ॥ ८ ॥

वानरभिष्टुश्रवणा-
 वलोकनं नैर्ऋतातृतीयांशे ।
 फलकुसुमदन्तघटिता-
 गमश्च कोणाच्चतुर्थांशे ॥ ९ ॥
 वारुण्यामर्णवजात-
 रत्नवैडूर्यमणिमयप्राप्तिः ।
 परतो ऽतः शबरव्याध-
 चौरसङ्गः पिशितलब्धिः ॥ १० ॥
 परतो ऽपि दर्शनं
 वातरोगिणां चन्दनागुरुप्राप्तिः ।
 आयुधपुस्तकलब्धि-
 स्तद्धृत्तिसमागमश्चोर्ध्वम् ॥ ११ ॥
 वायव्ये फेनक-
 चामरौर्णिकाप्तिः समेति कायस्थः ।
 मृन्मयलाभो ऽन्यस्मिन्
 वैतालिकडिण्डिभाण्डानाम् ॥ १२ ॥
 वायव्याच्च तृतीये
 मित्रेण समागमो धनप्राप्तिः ।
 वस्त्राश्चाप्तिरतः पर-
 मिष्टसुहृत्सम्प्रयोगश्च ॥ १३ ॥
 दधितण्डुललाजानां
 लब्धिरुदग्दर्शनं च विप्रस्य ।

अर्थावाप्तिरनन्तर-
 मुपगच्छति सार्थवाहश्च ॥ १४ ॥
 वेश्यावदुदाससमागमः
 परे शुष्कपुष्पफललब्धिः ।
 अतः परं चिचकरस्य
 दर्शनं वस्त्रसम्प्राप्तिः ॥ १५ ॥
 ऐशान्यां देवलकोपसङ्गमो
 धान्यरत्नपशुलब्धिः ।
 प्राक् प्रथमे वस्त्राप्तिः .
 समागमश्चापि बन्धव्या ॥ १६ ॥
 रजकेन समायोगो
 जलजद्रव्यागमश्च परतो ऽतः ।
 हृत्युपजीविसमाज-
 आत्माह्वनहस्तिलब्धिश्च ॥ १७ ॥
 द्वात्रिंशत्प्रविभक्तं
 दिक्चक्रं वास्तुबन्धने ऽप्युक्तम् ।
 अरनाभिस्थैरन्तः
 फलानि नवधा विकल्पानि ॥ १८ ॥
 नाभिस्थे बन्धुसुहृ-
 त्समागमस्तुष्टिरुत्तमा भवति ।
 प्राग्रक्तपट्टवस्त्रा-
 गमस्त्वरे नृपतिसंयोगः ॥ १९ ॥

आग्नेये कैलिकतक्ष-
 पारिकर्माश्वस्तसंयोगः ।
 लब्धिश्च तत्कृतानां
 द्रव्याणामश्वलब्धिर्वा ॥ २० ॥
 नेमीभागं बुद्ध्वा
 नाभीभागं च दक्षिणे यो ऽरः ।
 धार्मिकजनसंयोग-
 स्तत्र भवेद्धर्मलाभश्च ॥ २१ ॥
 उत्साक्रीडककापालिका-
 गमो नैर्ऋते समुद्दिष्टः ।
 वृषभस्य चात्र लब्धि-
 र्माषकुलत्याद्यमशनं च ॥ २२ ॥
 अपरस्यां दिशि यो ऽर-
 स्तत्रासक्तिः कृषीवलैर्भवति ।
 सामुद्रद्रव्यसुसार-
 काचफलमद्यलब्धिश्च ॥ २३ ॥
 भारवहतक्षभिष्टुक-
 सन्दर्शनमपि च वायुदिक्संस्थे ।
 तिलककुसुमस्य लब्धिः
 सनागपुन्नागकुसुमस्य ॥ २४ ॥
 कैवेर्यां दिशि शकुनः
 शान्तायां वित्तलाभमास्थाति ।

भागवतेन समागम-
 माचष्टे पीतवस्त्रैश्च ॥ २५ ॥
 रेशाने व्रतयुक्ता
 वनिता सन्दर्शनं समुपयाति ।
 लब्धिश्च परिज्ञेया
 कृष्णायोवस्त्रघट्टानाम् ॥ २६ ॥
 याम्ये ऽष्टांशे पञ्चा-
 द्विषट्चिसप्ताष्टमेषु मध्यफला ।
 सौम्येन च द्वितीये
 शेषेष्वतिशोभना याचा ॥ २७ ॥
 अभ्यन्तरे तु नाभ्यां
 शुभफलदा भवति षट्सु चारेषु ।
 वायव्यानैर्ऋतयो-
 रुभयोः क्लेशावहा याचा ॥ २८ ॥
 शान्तासु दिक्षु फलमिद-
 मुक्तं दीप्तास्वतो ऽभिधास्यामि ।
 ऐन्द्र्यां भयं नरेन्द्रात्
 समागमश्चैव शत्रूणाम् ॥ २९ ॥
 तदनन्तरदिशि नाशः
 कनकस्य भयं सुवर्णकाराणाम् ।
 अर्थक्षयस्तृतीये
 कलहः शस्त्रप्रकोपश्च ॥ ३० ॥

अग्निभयं च चतुर्थे
 भयमाग्नेये च भवति चौरैभ्यः ।
 कोणादपि द्वितीये
 धनक्षयो नृपसुतविनाशः ॥ ३१ ॥
 प्रमदागर्भविनाश-
 स्तृतीयभागे भवेच्चतुर्थे च ।
 हैरण्यककारुकयोः
 प्रध्वंसः शस्त्रकोपश्च ॥ ३२ ॥
 अथ पञ्चमे नृपभयं
 मारीकृतदर्शनं च वक्तव्यम् ।
 षष्ठे तु भयं ज्ञेयं
 गन्धर्वाणां सडोम्बानाम् ॥ ३३ ॥
 धीवरशाकुनिकानां
 सप्तमभागे भयं भवति दीप्ते ।
 भोजनविघात उत्तो
 निर्ग्रन्थभयं च तत्परतः ॥ ३४ ॥
 कलहो नैर्ऋतभागे
 रक्तसाधो ऽथ शस्त्रकोपश्च ।
 अपराद्ये चर्मकृतं
 विनश्यते चर्मकारभयम् ॥ ३५ ॥
 तदनन्तरे परिव्राट्-
 छवणभयं तत्परं त्वनशनभयम् ।

दृष्टिभयं वाह्या
 श्वत्स्कराणां भयं परतः ॥ ३६ ॥
 वायुमस्तविनाशः
 परे परे शस्त्रपुस्तवार्त्तानाम् ।
 कोणे पुस्तकनाशः
 परे विपस्तेनवायुभयम् ॥ ३७ ॥
 परतो विपविनाशो
 मित्रैः सह विग्रहश्च विज्ञेयः ।
 तस्यासन्ने ऽश्वधो
 भयमपि च पुरोधसः प्रोक्तम् ॥ ३८ ॥
 गोहरणशस्त्रघाता-
 दुदक् परे सार्यघातधननाशौ ।
 आसन्ने च श्वभयं
 ब्रात्यद्विजदासगणिकानाम् ॥ ३९ ॥
 रेशानस्यासन्ने
 चिचाम्बरचिचकृद्भयं प्रोक्तम् ।
 रेशाने त्वग्निभयं
 दूषणमप्युत्तमस्त्रीणाम् ॥ ४० ॥
 प्रोक्तस्यैवासन्ने
 दुःखोत्पत्तिः स्त्रिया विनाशश्च ।
 भयमूर्ध्वं रजकानां
 विज्ञेयं काण्डिकानां च ॥ ४१ ॥

हत्त्यारोहभयं स्याद्
 हिरदविनाशश्च मण्डलसमाप्तौ ।
 अभ्यन्तरे तु दीप्ते
 पत्नीमरणं ध्रुवं पूर्वं ॥ ४२ ॥
 शस्त्रानलप्रकोपा-
 वाग्नेये वाजिमरणशिल्पिभयम् ।
 याम्ये धर्मविनाशः
 परे ऽग्न्यवस्कन्दचोक्षवधाः ॥ ४३ ॥
 अपरे तु कर्मिणां भय-
 मथ कोणे चानिले खरोद्भवधः ।
 अथैव मनुष्याणां
 विषूचिकाविषभयं भवति ॥ ४४ ॥
 उदगर्थविप्रपीडा
 दिश्यैशान्यां तु चित्तसन्तापः ।
 ग्रामीणगोपपीडा
 च तच्च नाभ्यां तथात्मवधः ॥ ४५ ॥

इति सर्वशाकुने ऽन्तरचक्रं नामाध्यायो द्वितीयः ।
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायां सप्ता-
 शीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

श्यामाश्वेनशशन्नवज्जुलशिखिश्रीकर्णचक्राङ्गया-
 श्वाषाण्डीरकखञ्जरीटकशुकध्वाङ्क्षाः कपोतास्त्रयाः ।

भारद्वाजकुलालकुक्कुटखरा हारीतयुधौ कपिः
फेण्टःकुक्कुटपूर्णकूटचटकाश्चोक्ता दिवासञ्चराः ॥ १ ॥

लोमाशिका पिङ्गलछिप्पिकास्थौ
वल्गुल्युलूकौ शशकश्च राचौ ।
सर्वे स्वकालोत्क्रमचारिणः स्यु-
र्देशस्य नाशाय नृपान्तदा वा ॥ २ ॥

इयनरभुजगोष्ठ्रद्वीपिसिंहर्षगोधा
वृकनकुलकुरङ्गश्चाजगोव्याघ्रहंसाः ।
पृषतमृगशृगालश्चाविदास्थान्यपुष्टा
द्युनिशमपि बिडालः सारसः सूकरश्च ॥ ३ ॥

भषकूटपूरिकरवक-
करायिकाः पूर्णकूटसञ्ज्ञाः स्युः ।
नामान्युलूकचेद्याः
पिङ्गलिका पेचिका हका ॥ ४ ॥

कपोतकी च श्यामा
वज्जुलकः कीर्त्यते खदिरचञ्चुः ।
कुण्डुन्दरी नृपसुता

वालेयो गर्दभः प्रोक्तः ॥ ५ ॥

स्रोतस्तडागभेद्येकपुचकः
कलहकारिका च रला ।

धृङ्गारवच्च वाशति
निशि भूमौ द्यङ्गुलशरीरा ॥ ६ ॥

दुर्बलिको भाण्डीकः
 प्राच्यानां दक्षिणः प्रशस्तो ऽसौ ।
 छिकारो मृगजातिः
 ककवाकुः कुकुटः प्रोक्तः ॥ ७ ॥
 गर्ताकुकुटकस्य
 प्रथितं तु कुलालकुकुटो नाम ।
 गृहगोधिकेति सञ्ज्ञा
 विज्ञेया कुक्ष्यमत्स्यस्य ॥ ८ ॥
 दिव्यो धन्वन उक्तः
 क्रोडः स्यात्सूकरो ऽथ गौरस्रा ।
 श्वा सारमेय उक्त्वा
 जात्या चटिका च सूकरिका ॥ ९ ॥
 एवं देशे देशे
 तदिह्यः समुपलभ्य नामानि ।
 शकुनरुतज्ञानार्थं
 शास्त्रे सञ्चिन्त्य योज्यानि ॥ १० ॥
 यज्जुलकरतं तित्तिडिति
 दीप्तमथ किल्किलीति तत्पूर्यम् ।
 श्येनशुकपृथक्कक्षाः
 प्रकृतेरन्यस्वरा दीप्ताः ॥ ११ ॥
 यानासनशय्या-
 निलयनं कपोतस्य सद्गविशनं वा ।

अशुभप्रदं नराणां
 जातिविभेदेन कालो ऽन्यः ॥ १२ ॥
 आपाण्डुरस्य वर्षा-
 च्चिकपोतस्य चैव घणमासात् ।
 कुङ्कुमधूस्य फलं
 सद्यःपाकं कपोतस्य ॥ १३ ॥
 चिचिदिति शब्दः पूर्णः
 श्यामायाः श्रूलिश्रूलिति च धन्यः ।
 चचेति च दीर्घः स्यात्
 स्वप्रिययोगाय चिकचिगिति ॥ १४ ॥
 हारीतस्य तु शब्दो
 गुग्गुः पूर्णो ऽपरे प्रदीप्ताः स्युः ।
 स्वरवैचित्र्यं सर्वं
 भारद्वाज्याः शुभं प्रोक्तम् ॥ १५ ॥
 किष्किषिशब्दः पूर्णः
 करायिकायाः शुभः कइकहेति ।
 क्षेमाय केवलं करकरेति
 न त्वर्यसिद्धिकरः ॥ १६ ॥
 कोटुक्लीति क्षेम्यः
 स्वरः कटुक्लीति दृष्टये तस्याः ।
 अफलः कोटिकिलीति च
 दीप्तः खलु गुं कृतः शब्दः ॥ १७ ॥

शस्तं वामे दर्शनं दिव्यकस्य
 सिद्धिर्ज्ञेया हस्तमात्रोच्छ्रितस्य ।
 तस्मिन्नेव प्रोन्नतस्थे शरीराद्
 धात्री वश्यं सागरान्ताभ्युपैति ॥ १८ ॥
 फणिनो ऽभिमुखागमो ऽरिसङ्गं
 कथयति बन्धवधात्ययं च यातुः ।
 अथवा समुपैति सव्यभागान्
 न स सिद्धौ कुशलो गमागमे च ॥ १९ ॥
 अङ्गेषु मूर्धसु च वाजिगजोरमाणां
 राज्यप्रदः कुशललङ्घुचिशङ्खलेषु ।
 भस्मास्थिकाष्ठतुषकेशतृणेषु दुःखं
 दृष्टः करोति खलु खञ्जनको ऽब्दमेकम् ॥ २० ॥
 किलिकिलिक्किलि तित्तरिस्वनः
 शान्तः शस्तफलो ऽन्यथापरः ।
 शशको निशि वामपार्श्वगो
 वाशञ्छस्तफलो निगद्यते ॥ २१ ॥
 किलिकिलिविरुतं कपेः प्रदीप्तं
 न शुभफलप्रदमुद्दिशन्ति यातुः ।
 शुभमपि कथयन्ति चुम्बुशब्दं
 कपिसदृशं च कुलालकुङ्कुटस्य ॥ २२ ॥
 पूर्णाननः कृमिपतङ्गपिपीलिकाद्यै-
 श्चाषः प्रदक्षिणमुपैति नरस्य यस्य ।

खे स्वस्तिकं यदि करोत्यथवा धियासो-
 स्तस्यार्थलाभमचिरात्सुमहत्करोति ॥ २३ ॥
 चापस्य काकेन विरुध्यतश्चेत्
 पराजयो दक्षिणभागस्य ।
 वधः प्रयातस्य तदा नरस्य
 विपर्यये तस्य जयः प्रदिष्टः ॥ २४ ॥
 केकेति पूर्णकुटवद्यदि वामपार्श्वे
 चापः करोति विरुतं जयस्तदा स्यात् ।
 क्रक्रेति तस्य विरुतं न शिवाय दीप्तं
 सन्दर्शनं शुभदमस्य सदैव वातुः ॥ २५ ॥
 अण्डीरकटीति कृतेन पूर्ण-
 छिद्रिद्रिशब्देन तु दीप्तं उक्तम् ।
 फेष्टः शुभो दक्षिणभागसंस्थो
 न वाशिते तस्य कृतो विशेषः ॥ २६ ॥
 श्रीकर्णदत्तं तु दक्षिणे
 कक्रेति शुभं प्रकीर्तितम् ।
 मध्यं खलु चिकचिकीति य-
 च्छेषं सर्वमुशन्ति निष्फलम् ॥ २७ ॥
 दुर्बलेरपि चिरिस्त्रिरिस्त्रिति
 प्रोक्तमिष्टफलदं हि वामतः ।
 वामतश्च यदि दक्षिणं व्रजेत्
 कार्यसिद्धिमचिरेण यच्छति ॥ २८ ॥

चिकचिकिवाशितमेव तु कृत्वा
 दक्षिणभागमुपैति च वामात् ।
 श्वेदकदेव न साधयते ऽर्थान्
 व्यत्ययगो वधबन्धभयाय ॥ २८ ॥
 क्रक्रेति च सारिका द्रुतं
 चेचे वाप्यभया विरौति या ।
 सा वक्ति यियासतो ऽचिराद्
 गात्रेभ्य क्षतजस्य विसृतिम् ॥ ३० ॥
 फेण्डकस्य वामतश्चिरिस्त्रिरिस्त्रिति स्वनः ।
 शोभनो निगद्यते प्रदीप्त उच्यते ऽपरः ॥ ३१ ॥
 श्रेष्ठं खरं स्थास्रमुशन्ति वाम-
 मोक्षारशस्त्रेण हितं च यातुः ।
 अतः परं गर्दभनादितं यत्
 सर्वाश्रयं तत्प्रवदन्ति दीप्तम् ॥ ३२ ॥
 आकाररावी समृगः कुरङ्ग
 ओकाररावी पृषतश्च पूर्णः ।
 ये ऽन्ये स्वरास्ते कथिताः प्रदीप्ताः
 पूर्णाः शुभाः पापफलाः प्रदीप्ताः ॥ ३३ ॥
 भीता रुवन्ति कुकुक्किति ताम्रचूडा-
 रुचका रुतानि भयदान्यपराणि रात्रौ ।
 स्वस्थैः स्वभावविरुतानि निशावसाने
 ताराणि राष्ट्रपुरपार्थिववृद्धिदानि ॥ ३४ ॥

नानाविधानि विरुतानि हि छिप्पिकाया-
स्तस्याः शुभाः कुलुकुलुर्न शुभास्तु शेषाः ।

यातुर्बिडालविरुतं न शुभं सदैव

गेस्तु क्षुतं मरणमेव करोति यातुः ॥ ३५ ॥

हुंहुंगुम्बुगिति प्रियामभिलषन् क्रोशत्यलूको मुदा

पूर्वं स्याद्गुरुलु प्रदीप्तमपि च ज्ञेयं सदा कित्किसि ।

विज्ञेयः कलहो यदा बलबलं तस्याः सकृदाशितं

दोषायैव टटट्टेति न शुभाः शेषाश्च दीप्ताः स्वराः ॥ ३६ ॥

सारसकूजितमिष्टफलं तद्

यद्युगपद्विरुतं मिथुनस्य ।

एकरुतं न शुभं यदि वा स्याद्

एकरुते प्रतिरौति चिरेण ॥ ३७ ॥

चिरिस्त्रिरिस्त्रिति स्वनैः शुभं करोति पिङ्गला ।

अतोऽपरे तु ये स्वराः प्रदीप्तसञ्ज्ञितास्तु ते ॥ ३८ ॥

इशिविरुतं गमनप्रतिषेधि

कुशुकुशु चेत् कलहं प्रकरोति ।

अभिमतकार्यगतिं च यथा सा

कथयति तं च विधिं कथयामि ॥ ३९ ॥

दिनान्तसन्ध्यासमये निवास-

मागम्य तस्याः प्रयतश्च वृक्षम् ।

देवान् समभ्यर्च्य पितामहादीन्

नवाम्बरैस्तं च तर्हं सुगन्धैः ॥ ४० ॥

एको निशीथे ऽमलदिकस्थितश्च
दिष्येतरैस्तां शपथैर्नियोज्य ।

पृच्छेद्यथाचिन्तितमर्थमेव-

मनेन मन्त्रेण यथा शृणोति ॥ ४१ ॥

विद्धि भद्रे मया यत्त्वमिममर्थं प्रचोदिता ।

कल्याणि सर्ववचसां वेदिषी त्वं प्रकीर्त्यसे ॥ ४२ ॥

आपृच्छे ऽद्य गमिष्यामि वेदितश्च पुनस्त्वहम् ।

प्रातरागम्य पृच्छे त्वामाग्नेयीं दिशमाश्रितः ॥ ४३ ॥

प्रचोदयाम्यहं यत्त्वां तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।

स्वचेष्टितेन कल्याणि यथा वेद्मि निराकुलम् ॥ ४४ ॥

इत्येवमुक्ते तरुमूर्धगाया-

श्विरिष्विरिष्वीति रुते ऽर्थसिद्धिः ।

अत्याकुलत्वं दिशिकारशब्दे

कुचाकुचेत्येवमुदाहृते वा ॥ ४५ ॥

अवाक्प्रदाने विहितार्थसिद्धिः

पूर्वाक्तदिकचक्रफलैरयान्यत् ।

वाच्यं फलं चोत्तममध्यनीच-

शाखास्थितायां वरमध्यनीचम् ॥ ४६ ॥

दिग्मण्डले ऽध्यन्तरबाह्यभागे

फलानि विन्द्याग्रहगोधिकायाः ।

क्षुब्धुन्दरो चिच्चिडिति प्रदीप्ता

पूर्णा तु सा तित्तिडिति स्वनेन ॥ ४७ ॥

इति सर्वशाकुने शकुनरुताध्यायस्तृतीयः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामष्टा-
शीतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

नृत्तुरगकरिकुम्भपर्याणसक्षीरदृष्टेष्टका-
 सञ्चयच्छचशय्यासनेलूखलानि ध्वजं चामरं
 शाङ्खलं पुष्पितं वा प्रदेशं यदा श्वावमूत्याग्रतो
 याति यातुस्तदा कार्यसिद्धिर्भवेदार्द्रके गोमये
 मिष्टभोज्यागमः शुष्कसम्भूचखे शुष्कमन्त्रं
 गुडो मोदकावाप्तिरेवाथवा ।

अथ विषतरुक्कष्टकीकाष्ठपाषाण-

शुष्कद्रुमास्थिश्मशानानि मूत्र्यावहत्याथवा
 यायिनो ऽग्रेसरो ऽनिष्टमास्थाति शय्याकुलालादि-
 भाण्डान्यभुक्तान्यभिन्नानि वा मूत्रयन् कन्यकादोषकृद्
 भुज्यमानानि चेद्गृह्णतां तद्गृहिण्यास्तथा
 स्यादुपानत्फलं गोस्तु सम्भूचखे वर्णजः सङ्करः ।
 गमनमुखमुपानहं सम्प्रगृह्णोपतिष्ठेद्यदा
 स्यात्तदा सिद्धये मांसपूर्णानने ऽर्थाप्तिरार्द्रेण चास्या
 शुभं साग्न्यलातेन शुष्केण चास्या गृहीतेन मृत्युः
 प्रशान्तोत्सुकेनाभिघातो ऽथ पुंसः शिरोहस्तपादादि-
 वक्त्रे भुवो ह्यागमो वस्त्रचीरादिभिर्व्यापदः
 केचिदाहुः सवस्त्रे शुभम् ।

प्रविशति तु गृहं सशुष्कास्थिवक्त्रे प्रधानस्य
 तस्मिन्बधः शृङ्खलाशोर्णवस्त्रोदरचादि वा बन्धनं
 चोपगृह्णोपतिष्ठेद्यदा स्यात्तदा बन्धनं
 लेढि पादौ विधुन्वन् स्वकर्णावुपर्याक्रमंश्चापि

विघ्नाय यातुर्विरोधे विरोधस्तथा स्वाङ्गकण्डूयने
स्यात्त्वपञ्चोर्ध्वपादः सदा दोषकृत् ॥ १ ॥

सूर्योदये ऽर्काभिमुखो विरौति
ग्रामस्य मध्ये यदि सारमेयः ।
एको यदा वा बहवः समेताः
शंसन्ति देशाधिपमन्यमाशु ॥ २ ॥

सूर्योन्मुखः श्वानलदिकस्थितश्च
चौरानलचासकरो ऽचिरेण ।
मध्याह्नकाले ऽनलमृत्युशंसी
सशोणितः स्यात्कलहो ऽपराह्णे ॥ ३ ॥

रुवन्दिनेशाभिमुखो ऽस्तकाले
क्षुण्णवस्त्रानां भयमाशु धत्ते ।
प्रदोषकाले ऽनिलदिक्षु खस्तु
धत्ते भयं मारुततत्करोत्यम् ॥ ४ ॥

उदक्षुखश्चापि निशार्धकाले
विप्रव्यथां गोहरणं च शास्ति ।
निशावसाने शिवदिक्षु खश्च
कन्याभिदूषानलगर्भपातान् ॥ ५ ॥

उच्चैःस्वराः स्युस्तृणकूटसंस्थाः
प्रासादवेश्मोत्तमसंस्थिता वा ।
वर्षासु दृष्टिं कथयन्ति तीव्रा-
मन्यच मृत्युं दहनं रुजश्च ॥ ६ ॥

प्रादृक्काले ऽवग्रहे ऽम्भो ऽवगाद्य
 प्रत्यावृत्तै रेचकैश्चाप्यभीक्ष्णम् ।
 आधुग्वन्तो वा पिबन्तश्च तोयं
 दृष्टिं कुर्वन्त्यन्तरे द्वादशाहात् ॥ ७ ॥
 द्वारे शिरो न्यस्य बहिः शरीरं
 रोरूयते आ गृहिणो विलोक्य ।
 रोगप्रदः स्यादथ मन्दिरान्त-
 र्वहिर्मुखः शंसति बन्धकीं ताम् ॥ ८ ॥
 कुक्ष्यमुत्किरति वेश्मनो यदा
 तच्च खानकभयं भवेत्तदा ।
 गोष्ठमुत्किरति गोग्रहं वदेद्
 धान्यलब्धिर्मपि धान्यभूमिषु ॥ ९ ॥
 एकेनाक्ष्णा साश्रुणा दीनदृष्टि-
 र्मन्दाहारो दुःखस्ततृहस्य ।
 गोभिः सार्धं क्रीडमाणः सुभिक्ष्वं
 क्षेमरोग्यं चाभिधत्ते मुदं च ॥ १० ॥
 वामं जिघ्रेज्जानु विसागमाय
 स्त्राभिः साकं विग्रहे दक्षिणं चेत् ।
 ऊरुं वामं चेन्द्रियार्थापभोगाः
 सव्यं जिघ्रेदिष्टमिचैर्विरोधः ॥ ११ ॥
 घादौ जिघ्रेद्यायिनश्चेदयाचां
 प्राद्वार्थाग्निं वाञ्छिता निश्चलस्य ।

स्थानस्थस्योपनहौ चेद्विजिघ्रेत्
 क्षिप्रं याचां सारमेयः करोति ॥ १२ ॥
 उभयोरपि जिघ्रणे हि बाह्यो-
 र्विज्ञेयो रिपुचैरसम्प्रयोगः ।
 अथ भस्मनि गोपयोत भस्मान्
 मांसास्थीनि च शीघ्रमग्निकोपः ॥ १३ ॥
 ग्रामे भषित्वा वा च बहिः श्मशाने
 भषन्ति चेदुत्तमपुंविनाशः ।
 यियासतश्चाभिमुखो विरौति
 यदा तदा आ निरुणद्धि याचाम् ॥ १४ ॥
 उकारवर्णेन रुते ऽर्थसिद्धि-
 रोकारवर्णेन च वामपार्श्वे ।
 व्याघ्रेपमौकाररुतेन विद्यान्
 निषेधकृत्सर्वरुतैश्च पश्चात् ॥ १५ ॥
 षष्ठ्येति षोडशैश्च मुहुर्मुहुर्ये
 रुवन्ति दण्डैरिव ताड्यमानाः ।
 श्वानो ऽभिधावन्ति च मण्डलेन
 ते शून्यतां मृत्युभयं च कुर्युः ॥ १६ ॥
 प्रकाश्य दन्तान्यदि लेढि सृक्किणी
 तदाशनं मिष्टमुशन्ति तद्विदः ।
 यदाननं चावलिहेन सृक्किणी
 प्रवृत्तभोज्ये ऽपि तदान्नविघ्नकृत् ॥ १७ ॥

ग्रामस्य मध्ये यदि वा पुरस्य
 भवन्ति संहत्य मुहुर्मुहुर्ये ।
 ते क्लेशमास्थान्ति तदीश्वरस्य
 श्वारण्यसंस्थो मृगवद्विचिन्त्यः ॥ १८ ॥
 दृष्टोपगे क्रोशति तोयपातः
 स्यादिन्द्रकीले सचिवस्य पीडा ।
 वायोर्गृहे सस्यभयं गृहान्तः
 पीडा पुरस्यैव च गोपुरस्ये ॥ १९ ॥
 भयं च शय्यासु तदीश्वराणां
 याने भवन्तो भयदाश्च पश्चात् ।
 अथापसव्या जनसन्निवेशे
 भयं भवन्तः कथयन्त्यरीणाम् ॥ २० ॥

इति सर्वशाकुने श्वचक्रं नामाध्यायश्चतुर्थः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायामेकोन-
 नवतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

श्वभिः शृगालाः सहशः फलेन
 विशेष एषां शिशिरे मदाप्तिः ।
 झञ्झरुतान्ते परतश्च टाटा
 पूर्णः स्वरोऽन्ये कथिताः प्रदीप्ताः ॥ १ ॥
 लोमाशिकायाः खलु कक्कशब्दः
 पूर्णः स्वभावप्रभवः स तस्याः ।

ये ऽन्ये स्वरास्ते प्रकृतेरपेताः

सर्वे च दीप्ता इति सम्प्रदिष्टाः ॥ २ ॥

पूर्वोदीच्योः शिवा शस्ता शान्ता सर्वत्र पूजिता ।

धूमिताभिमुखो हन्ति स्वरदीप्ता दिगीश्वरान् ॥ ३ ॥

सर्वदित्वशुभा दीप्ता विशेषेणाश्लेषोभना ।

पुरे सैन्ये ऽपसव्या च कष्टा सूर्योन्मुखी शिवा ॥ ४ ॥

याहीत्यग्निभयं शास्ति टाटेति मृतवेदिका ।

धिग्धिग्दुःकृतमाचष्टे सज्जाला देशनाशिनी ॥ ५ ॥

नैव दारुणतामेके सज्जालायाः प्रचक्षते ।

अर्काद्यनलवत्तस्या वक्त्रं लालास्वभावतः ॥ ६ ॥

अन्यप्रतिरुता याम्या सोढन्धमृतशंसिनी ।

वारुण्यनुरुता सैव शंसते सखिले मृतम् ॥ ७ ॥

अक्षोभः अवर्णं चेष्टं धनप्राप्तिः प्रियागमः ।

क्षोभः प्रधानभेदश्च बाह्यनानां च सम्पदः ॥ ८ ॥

फलमा सप्तमादेतदग्राह्यं परतो रुतम् ।

याम्यायां तद्विपर्यस्तं फलं षट्पञ्चमाहते ॥ ९ ॥

या रोमाञ्चं मनुष्याणां शक्यन्मूचं च वाजिनाम् ।

रावाच्चासं च जनयेत्सा शिवा न शिवप्रदा ॥ १० ॥

मौनं गता प्रतिरुते नरद्विरदवाजिनाम् ।

या शिवा सा शिवं सैन्ये पुरे वा सम्प्रयच्छति ॥ ११ ॥

भेभेति शिवा भयङ्करी

भोभो व्यापदमादिशेच्च सा ।

मृतिबन्धनिवेदिनी फिफ
 ऋह चात्महिता शिवा स्वरे ॥ १२ ॥
 शान्ता त्ववर्णात्परमौ रुवन्ती
 टाटामुदीर्णामिति वाश्यमाना ।
 टेटे च पूर्वं परतश्च येथे
 तस्याः स्वतुष्टिप्रभवं रुतं तत् ॥ १३ ॥
 उच्चैर्धोरं वर्णमुच्चार्य पूर्वं
 पश्चात्क्रोशेत्क्रोष्टुकस्यानुरूपम् ।
 या सा क्षेमं प्राह वित्तस्य चाग्निं
 संयोगं वा प्रेषितेन प्रियेण ॥ १४ ॥

इति सर्वशाकुने शिवारुतं नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां नवति-
 तमोऽध्यायः ॥ • ॥

सीमागता वन्यमृगा रुवन्तः
 स्थिता व्रजन्तोऽथ समापतन्तः ।
 सम्पृत्यतोतैष्यभयानि दीप्ताः
 कुर्वन्ति शून्यं परितो भ्रमन्तः ॥ १ ॥
 ते ग्राम्यसत्त्वैरनुवाश्यमाना
 भयाय रोधाय भवन्ति वन्यैः ।
 द्वाभ्यामपि प्रत्यनुवाशितास्ते
 वन्दिग्रहायैव मृगा भवन्ति ॥ २ ॥

वन्य सत्त्वे द्वारसंस्थे पुरस्य
 रोधो वाच्यः सम्प्रविष्टे विनाशः ।
 मृत्युते मृत्युः स्याद्भयं संस्थिते च
 गेहं याते बन्धनं सम्प्रदिष्टम् ॥ ३ ॥
 इति सर्वशाकुने मृगचेष्टितं नाम षष्ठोऽध्यायः ।
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायामेक-
 नवतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

गावो दोनाः पार्थिवस्याशिवाय
 पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगान् ।
 मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णायताक्ष्यः
 पत्युर्भीतास्तत्स्करानारुवन्त्यः ॥ १ ॥
 अकारणे क्रोशति चेदनर्थो
 भयाय राक्षो वृषभः शिवाय ।
 भृशं निरुद्धा यदि मक्षिकाभि-
 स्तदाशु वृष्टिं सरमात्मजैर्वा ॥ २ ॥
 आगच्छन्त्यो वेश्म बभ्रारवेण
 संसेवन्त्यो गोष्ठवृद्धौ गवां गाः ।
 आर्द्राक्षो वा हृष्टरोमण्यः प्रहृष्टा
 धन्या गावः स्युर्महिष्योऽपि चैवम् ॥ ३ ॥
 इति सर्वशाकुने गवेर्ज्ञितं नाम सप्तमोऽध्यायः ।
 इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां दानव-
 तितमोऽध्यायः ॥ * ॥

उत्सर्गान्न शुभदमासनापरस्थं
 वामे च ज्वलनमतोऽपरं प्रशस्तम् ।
 सर्वाङ्गज्वलनमष्टद्विदं हयानां
 द्वे वर्षे दहनकणाश्च धूपनं वा ॥ १ ॥

अन्तःपुरं नाशमुपैति मेद्रे
 कोशः क्षयं यात्युदरे प्रदीप्ते ।
 पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्
 वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ २ ॥

स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय
 बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् ।
 ललाटवक्षोऽक्षिभुजेषु धूमः
 पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ ३ ॥

नासापुटप्रोथशिरोऽश्रुपात-
 नेत्रेषु राक्षौ ज्वलनं जयाय ।

पालाशताम्रासितकर्बुराणां
 नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ ४ ॥

प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं खेदो निमित्तादिना
 कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः ।
 अस्वप्नश्च विरोधिता निशि दिवा निद्रालसध्यानता
 सादोऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥

आरोहणमन्यवाजिनां [॥ ५ ॥

पर्याणादियुतस्य वाजिनः ।

उपवाञ्छातुरङ्गमस्य वा
 कल्यस्यैव विपन्न शोभना ॥ ६ ॥
 क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं
 ग्रीवया त्वचलया च सोऽन्मुखम् ।
 स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्
 ग्रासरुद्धवदनैश्च वाजिभिः ॥ ७ ॥
 पूर्णपाचदधिविप्रदेवता
 गन्धपुष्पफलकाञ्चनादि वा ।
 द्रव्यमिष्टमद्यवापरं भवे-
 हेषतां यदि समीपतो जयः ॥ ८ ॥
 भक्षपानखलिनाभिनन्दिनः
 पत्युरौपयिकनन्दिनो ऽथवा ।
 सव्यपार्श्वगतदृष्टयो ऽथवा
 वाञ्छितार्थफलदास्तुरङ्गमाः ॥ ९ ॥
 वामैश्च पादैरभिताडयन्तो
 मर्द्दो प्रवासाय भवन्ति भर्तुः ।
 सन्ध्यासु दीप्तामवलोकयन्तो
 हेषन्ति चेदन्धपराजयाय ॥ १० ॥
 अतीव हेषन्ति किरन्ति बालान्
 निद्रारताश्च प्रवदन्ति याचाम् ।
 रोमत्यजा दीनखरस्वराश्च
 पांशून् ग्रसन्तश्च भयाय दृष्टाः ॥ ११ ॥

समुज्ज्वहक्षिणपार्श्वशायिनः
 पदं समुत्क्षिप्य च दक्षिणं स्थिताः ।
 जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्विदं
 फलं यथासम्भवमादिशेद्बुधः ॥ १२ ॥
 आरोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो
 याचानुगो ऽन्यतुरगं प्रति हेषते च ।
 वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिणमात्मपार्श्वं
 यो ऽश्वः स भर्तुरचिरात्प्रचिनेति लक्ष्मीम् ॥
 मुहुर्मुहुर्मूचशकृत् करोति [॥ १३ ॥
 न ताश्चमानो ऽप्यनुलोमयायी ।
 अकार्यभीतो ऽश्रुविलोचनश्च
 शुभं न भर्तुस्तुरगो ऽभिधत्ते ॥ १४ ॥

उक्तमिदं हयचेष्टितमत ऊर्ध्वं दन्तिनां प्रवक्ष्यामि ।
 तेषां तु दन्तकल्पनभङ्गञ्चानादिचेष्टाभिः ॥ १५ ॥

इति सर्वशाकुन अश्वचेष्टितं नामाध्यायो ऽष्टमः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढत्संहितायां चयो-
 नवतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

दन्तस्य मूलपरिधिं द्विरायतं प्रोज्झ्य कल्पयेच्छेषम् ।
 अधिकमनूपचराणां न्यूनं गिरिचारिणां किञ्चित् ॥ १ ॥
 श्रीवत्सवर्धमानश्च ध्वजचामरानुरूपेषु ।
 छेदे दृष्टेष्वा रोग्यविजयधनवृद्धिसौस्थानि ॥ २ ॥

प्रहरणसदृशेषु जयो नन्द्यावर्ते प्रनष्टदेशान्तिः ।
 लोष्टे तु लब्धपूर्वस्य भवति देशस्य सम्प्राप्तिः ॥ ३ ॥
 स्त्रीरूपे स्वविनाशे धृङ्कारे ऽभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः ।
 कुम्भेन निधिप्राप्तिर्याचाविघ्नं च दण्डेन ॥ ४ ॥
 कृकलासकपिभुजङ्गेषु सुभिक्षव्याधयो रिपुवशत्वम् ।
 यृध्रो लूकध्वाङ्गश्येनाकारेषु जनमरकः ॥ ५ ॥
 पाशे ऽथवा कबन्धे नृपमृत्युर्जनविपत्सु ते रक्ते ।
 कृष्णे श्यावे रूक्षे दुर्गन्धे चाशुभं भवति ॥ ६ ॥
 शुक्लः समः सुगन्धिः स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः ।
 गलनम्बानफलानि च दन्तस्य समानि भङ्गेन ॥ ७ ॥

मूलमध्यदशनाग्रसंस्थिता
 देवदैत्यमनुजाः क्रमात्ततः ।
 स्फोटमध्यपरिपेलवं फलं
 शीघ्रमध्यचिरकालसम्भवम् ॥ ८ ॥
 दन्तभङ्गफलमच दक्षिणे
 भूपदेशबलविद्रवप्रदम् ।
 वामतः सुतपुरोहितेभयान्
 हन्ति साटविकदारनायकान् ॥ ९ ॥
 आदिशेदुभयभङ्गदर्शनात्
 पार्थिवस्य सकलं कुलक्षयम् ।
 सौम्यलग्नतिथिभादिभिः शुभं
 वर्धते ऽशुभमतो ऽन्यथा भवेत् ॥ १० ॥

क्षीरदृक्षफलपुष्पपादपे-
 घापगातटविघट्टितेन वा ।
 वाममध्यरदभङ्गखण्डनं

शचुनाशकदत्तो ऽन्यथापरम् ॥ ११ ॥

खलितगतिरकस्माच्चस्तर्कणो ऽतिदीनः
 असिति मृदु सुदीर्घं न्यस्तहस्तः पृथिव्याम् ।

द्रुतमुकुलितदृष्टिः स्वप्नशीलो विलोमो

भयकदहितभक्षी नैकशो ऽसृक् छलश्च ॥ १२ ॥

वल्ग्वीकस्थानुगुल्मक्षुपतरुमथनः स्वेच्छया हृष्टदृष्टि-
 र्यायाद्याचानुलोमं त्वरितपदगतिर्वक्त्रमुन्नाम्य चोच्चैः ।

कक्षासन्नाहकाले जनयति च मुहुः शीकरं दृढितं वा
 तत्कालं वा मदाप्तिर्जयकदम्ब रदं वेष्टयन्दक्षिणं वा ॥ १३ ॥

प्रवेशनं वारिणि वारणस्य

ग्राहेण नाशाय भवेन्नृपस्य ।

ग्राहं गृहीत्वोत्तरणं द्विपस्य

तोयात् स्थलं दृढिकरं नृभर्तुः ॥ १४ ॥

इति सर्वशाकुमे हस्तीकृतं नामाध्यायो नवमः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायां चतु-
 र्भवतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

प्राच्यानां दक्षिणतः

शुभदः काकः करायिका वामा ।

विपरीतमन्यदेशे-

ष्वधिलोकाप्रसिद्धौव ॥ १ ॥

वैशाखे निरुपहते

दृष्टे मोडः सुभिन्नशिवदाता ।

निन्दितकष्टकिमुष्के-

षसुभिन्नभयानि तद्देशे ॥ २ ॥

नीडे प्राक्छाखायां

शरदि भवेत्प्रथमदृष्टिरपरस्याम् ।

याम्योत्तरयोर्मध्या

प्रधानदृष्टिस्तरोरुपरि ॥ ३ ॥

शिखिदिशि मण्डलदृष्टि-

र्नैर्ऋत्यां शरदस्य निष्पत्तिः ।

परिशेषयोः सुभिन्नं

मूषकसम्पत्तु वायव्ये ॥ ४ ॥

शरदर्भगुल्मवल्ली-

धान्यप्रासादगेहनिम्नेषु ।

शून्यो भवति स देश-

क्षौरानादृष्टिरोगार्तः ॥ ५ ॥

द्विचिचतुःशावत्वं

सुभिन्नदं पञ्चभिर्नृपान्यत्वम् ।

अण्डावकिरण-

मेकाण्डताग्रसूतिश्च न शिवाय ॥ ६ ॥

चौरकवर्णैश्चौरा-

श्चिचैर्मृत्युः सितैश्च वह्निभयम् ।

विकलैर्दुर्भिक्षुभयं

काकानां निर्दिशेच्छिशुभिः ॥ ७ ॥

अनिमित्तसंहतै-

ग्राममध्यगैः क्षुद्रयं प्रवाशद्भिः ।

रोधश्चक्राकारै-

रभिषातो वर्गवर्गस्थैः ॥ ८ ॥

अभयाश्च तुण्डपक्षै-

श्चरणविधालैर्जनानभिभवन्तः ।

कुर्वन्ति श्चुट्ट्विं

निशि विचरन्तो जनविनाशम् ॥ ९ ॥

सव्येन खे धमद्भिः

स्वभयं विपरीतमण्डलैश्च परात् ।

अत्याकुलं धमद्भि-

र्वातोद्ग्रामो भवति काकैः ॥ १० ॥

ऊर्ध्वमुखाश्चलपक्षाः

पथि भयदाः क्षुद्रयाय धान्यमुषः ।

सेनाङ्गस्था युद्धं

परिमोषं चान्यधृतपक्षाः ॥ ११ ॥

भस्मास्थिकेशपचाणि
 विन्यसन् पतिवधाय शय्यायाम् ।
 मणिकुसुमाद्यवहनेन
 सुतस्य जन्माङ्गनायाश्च ॥ १२ ॥
 पूर्णानने ऽर्थलाभः
 सिकताधान्यार्द्रमृत्कुसुमपूर्वैः ।
 भयदो जनसंवासाद्
 यदि भाण्डान्यपनयेत्काकः ॥ १३ ॥
 बाहनशस्त्रोपान-
 ष्च चच्छायाङ्गकुट्टने मरणम् ।
 तत्पूजायां पूजा
 विष्ठाकरणे ऽन्नसम्प्राप्तिः ॥ १४ ॥
 यद्द्रव्यमुपनयेत्तस्य
 लब्धिरपहरति चेत्यणाशः स्यात् ।
 पीतद्रव्ये कनकं
 वस्त्रं कार्पासिके सिते रूप्यम् ॥ १५ ॥
 सक्षीरार्जुनवज्जुल-
 कूलद्वयपुलिनगा रुवन्तश्च ।
 प्रादृषि दृष्टिं दुर्दिन-
 मन्वृत्तौ स्नाताश्च पांशुजलैः ॥ १६ ॥
 दारुणनादस्तरु-
 कोटरोपगो वायसो महाभयदः ।

सलिलमवलोक्य विरुवन्
 दृष्टिकरो ऽब्दानुरागो वा ॥ १७ ॥
 दीप्तोद्दिप्तो विटपे
 विकुट्टयन्वह्निहृदिधुतपक्षः ।
 रक्तद्रव्यं दग्धं
 तृणकाष्ठं वा गृहे विदधत् ॥ १८ ॥
 ऐन्द्रादिदिगवलोक्य
 सूर्याभिमुखो रुवन् गृहे गृहिणः ।
 राजभयचोरबन्धन-
 कलहाः स्युः पशुभयं चेति ॥ १९ ॥
 शान्तमैन्द्रीमवलोकयन्
 रुयाद्राजपुरुषमिवाप्तिः
 भवति च सुवर्णलब्धिः
 शाल्यन्नगुडाशनाप्तिश्च ॥ २० ॥
 आग्नेय्यामनलाजोविक-
 युवतिप्रवरधातुलाभश्च ।
 याम्ये माषकुलत्या
 भोज्यं गान्धर्विकैर्योगः ॥ २१ ॥
 नैर्ऋत्यां दूताश्चोपकरण-
 दधितैलपल्लभोज्याप्तिः ।
 वारुण्यां मांससुरा-
 सवधान्यसमुद्ररत्नाप्तिः ॥ २२ ॥

मारुत्यां शस्त्रायुध-
 सरोजवल्लीफलाशनातिष्ठ ।
 सौम्यायां परमान्नाशनं
 तुरङ्गाम्बरप्राप्तिः ॥ २३ ॥
 ऐशान्यां सम्प्राप्ति-
 र्द्युतपूर्वानां भवेदननुद्विष्ट ।
 एवं फलं गृह्यते-
 र्द्युष्टपृष्ठसमाश्रिते भवति ॥ २४ ॥
 गमने कर्णसमश्चेत्
 ध्वेमाय न कार्यसिद्धये भवति ।
 अभिमुखमुपैति यातु-
 र्विहवन्निनिवर्तयेद्याचाम् ॥ २५ ॥
 वामे वाशित्वादौ
 दक्षिणपार्श्वे ऽनुवाञ्छते यातुः ।
 अर्थापहारकारी
 तद्विपरीतो ऽर्थसिद्धिकरः ॥ २६ ॥
 यदि वाम एव विहयान्
 मुहुर्मुहुर्यायिनो ऽनुलोमगतिः ।
 अर्थस्य भवति सिद्धौ
 प्राच्यानां दक्षिणैवम् ॥ २७ ॥
 वामः प्रतिलोमगति-
 र्वाशनं गमनस्य विघ्नकृद्भवति ।

तच्चस्थस्यैव फलं
 कथयति यद्वाञ्छितं गमने ॥ २८ ॥
 दक्षिणविरुतं कृत्वा
 वामे विरुयाद्ययेप्सितावाप्तिः ।
 प्रतिवाश्य पुरो यायाद्
 द्रुतमग्रे ऽर्थागमो ऽतिमहान् ॥ २९ ॥
 प्रतिवाश्य पृष्ठतो दक्षिणेन
 यायाद् द्रुतं क्षतजकर्ता ।
 एकचरणो ऽर्कमीक्षन्
 विरुवंश्च पुरो रुधिरचेतुः ॥ ३० ॥
 दृष्ट्वा कर्मेकपाद-
 स्तुण्डेन लिखेद्यदा स्वपिच्छानि ।
 परतो जनस्य महतो
 वधमभिधत्ते तदा बलिभुक् ॥ ३१ ॥
 सस्योपेते क्षेचे
 विरुवति शान्ते ससस्यमूलब्धिः ।
 आकुलचेष्टो विरुवन्
 सीमान्ते क्लेशकथातुः ॥ ३२ ॥
 सुस्निग्धपचपल्लव-
 कुसुमफलानम्रसुरभिमधुरेषु ।
 सक्षीरावणसुस्थित-
 मनोऽब्रह्मक्षेपु चार्थकरः ॥ ३३ ॥

निष्पन्नसस्यशास्त्र-
 भवनप्रासादहर्म्यहरितेषु ।

धान्योच्छ्रयमङ्गल्येषु चैव

विरुवन्धनागमदः ॥ ३४ ॥

गोपुच्छस्थे वल्लीकगे ऽथवा
 दर्शनं भुजङ्गस्य ।

सद्यो ज्वरो महिषगे

विरुवति गुल्मे फलं स्वल्पम् ॥ ३५ ॥

कार्यस्य व्याघात-

स्तृणकूटे वामगे ऽस्थिसंस्थे वा ।

ऊर्ध्वाम्लुष्टे ऽग्निहते च

काके वधो भवति ॥ ३६ ॥

कण्टकिमित्रे सौम्ये

सिद्धिः कार्यस्य भवति कलहश्च ।

कण्टकिनि भवति कलहो

वल्लीपरिवेष्टिते बन्धः ॥ ३७ ॥

छिन्नाग्रे ऽङ्गच्छेदः

कलहः शुष्कद्रुमस्थिते ध्वाङ्गे ।

पुरतश्च पृष्ठतो वा

गोमयसंस्थे धनप्राप्तिः ॥ ३८ ॥

मृतपुरुषाङ्गावयव-

स्थितो ऽभिवाशनं करोति मृत्युभयम् ।

भञ्जकस्थि च चञ्चा
 यदि वाशत्यस्थिभङ्गाय ॥ ३८ ॥
 रज्ज्वस्थिकाष्ठकण्टकि-
 निःसारशिरोरुहानने स्वति ।
 भुजगगददंघ्रितस्कर-
 शस्त्राग्निभयान्यनुक्रमशः ॥ ४० ॥
 सितकुसुमाशुचिमांसा-
 नने ऽर्थसिद्धिर्यथेप्सिता यातुः ।
 धुन्वन् पक्षावूर्ध्वानने च
 विघ्नं मुहुः कणति ॥ ४१ ॥
 यदि शृङ्खलां वरचां
 वल्लीं वादाय वाशते बन्धः ।
 पाषाणस्थे च भयं
 क्लिष्टापूर्वाध्विकयुतिश्च ॥ ४२ ॥
 अन्योऽन्यभक्षसङ्क्रामितानने
 तुष्टिरुत्तमा भवति ।
 विज्ञेयः स्त्रीलाभो
 दम्पत्योर्वाशतोर्युगपत् ॥ ४३ ॥
 प्रमदाशिरउपगत-
 पूर्णकुम्भसंस्थे ऽङ्गनार्थसम्प्राप्तिः ।
 घटकुट्टने सुतविपद्
 घटोपहृदने ऽन्नसम्प्राप्तिः ॥ ४४ ॥

स्कन्धावारादीनां
 निवेशसमये रुवंश्चलत्येषः ।
 सूचयते ऽन्यस्थानं
 निश्चलपक्षस्तु भयमाचम् ॥ ४५ ॥
 प्रविशद्भिः सैन्यादीन्
 सद्यध्रकङ्कैर्विनामिषं ध्वाङ्कैः ।
 अविरुद्धैस्तैः प्रीति-
 र्दिषतां युद्धं विरुद्धैश्च ॥ ४६ ॥
 बन्धः सूकरसंस्थे
 पङ्काक्ते सूकरे द्विके ऽर्थाप्तिः ।
 क्षेमं खरोध्रसंस्थे
 केचित्प्राहुर्वधं तु खरे ॥ ४७ ॥
 वाहनलाभो ऽश्वगते
 विरुवत्यनुयायिनि क्षतजपातः ।
 अन्ये ऽप्यनुव्रजन्तो
 यातारं काकवद्विहगाः ॥ ४८ ॥
 द्वाविंशत्यविभक्ते
 दिक्चक्रे यद्यथा समुद्दिष्टम् ।
 तत्तत्तथा विधेयं
 गुणदोषफलं यियासूनाम् ॥ ४९ ॥
 का इति काकस्य रतं
 खनिलयसंस्थस्य निष्फलं प्रोक्तम् ।

कव इति चात्मप्रोत्यै
 क इति रुते स्निग्धमिच्छातिः ॥ ५० ॥
 कर इति कलहं कुरुकुरु च
 हर्षमथ कटकटेति दधिभक्तम् ।
 केके विरुतं कुकु वा
 धनस्त्राभं यायिनः प्राह ॥ ५१ ॥
 खरेखरे पथिकागम-
 माह कखाखेति यायिनो मृत्युम् ।
 गमनप्रतिषेधिक-
 माखलखल सद्योऽभिवर्षाय ॥ ५२ ॥
 काकेति विघातं
 काकटीति चाहारदूषणं प्राह ।
 प्रीत्यास्पदं कवकवेति
 बन्धमेवं कगाकुरिति ॥ ५३ ॥
 करकौ विरुते वर्षे
 गुडवच्चासाय वडिति वस्त्राप्तिः ।
 कलयेति च संयोगः
 शूद्रस्य ब्राह्मणैः साकम् ॥ ५४ ॥
 फडिति फलाप्तिः
 फलवाहिदर्शनं टडिति प्रहाराः स्युः ।
 स्त्रीलाभः स्त्रीति रुते
 गडिति गवां पुडिति पुष्पाणाम् ॥ ५५ ॥

युद्धाय टाकुटाकिति
 गुह्य वज्रिभयं कटेकटे कलहः ।
 टाकुलि चिष्टिचि केकेकेति
 पुरच्चेति दोषाय ॥ ५६ ॥
 काकद्वयस्यापि समानमेतत्
 फलं यदुक्तं रतचेष्टिताद्यैः ।
 पतचिणो ऽन्ये ऽपि यथैव काको
 वन्धाः श्रवच्चोपरिदंघ्रिणो ये ॥ ५७ ॥
 स्थलसलिलचराणां व्यत्ययो भेषकाले
 प्रचुरसलिलवृष्ट्यै शेषकाले भयाय ।
 मधु भवननिलीनं तत्करोत्याशु शून्यं
 मरणमपि निलीना मक्षिका मूर्ध्नि नीला ॥ ५८ ॥
 विनिक्षिपन्त्यः सलिले ऽण्डकानि
 पिपीलिका दृष्टिनिरोधमाहुः ।
 तरुस्थलं वापि नयन्ति निम्नाद्
 यदा तदा ताः कथयन्ति दृष्टिम् ॥ ५९ ॥
 कार्यं तु मूलशकुने ऽन्तरजे तद्वज्रि
 विन्द्यात्फलं नियतमेवमिमे विचिन्त्याः ।
 प्रारम्भयानसमयेषु तथा प्रवेशे
 ग्राह्यं क्षुतं न शुभदं क्वचिदप्युशन्ति ॥ ६० ॥
 शुभं दशापाकमविघ्नसिद्धिं
 मूलाभिरक्षामयवा सहायान् ।

इष्टस्य संसिद्धिमनामयत्वं

वदन्ति ते मानयितुर्नृपस्य ॥ ६१ ॥

क्रोशादूर्ध्वं शकुनिविरुतं निष्कलं प्राहुरेके

तचानिष्टे प्रथमशकुने मानयेत्पञ्च षट् च ।

प्राणायामान्नृपतिरशुभे षोडशैव द्वितीये

प्रत्यागच्छेत्स्वभवनमतो यद्यनिष्टस्तृतीयः ॥ ६२ ॥

इति सर्वशकुने वायसरुतं नाम दशमोऽध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां पञ्च-
नवतितमोऽध्यायः ॥ * ॥

दिग्देशचेष्टास्वरवासरर्क्ष-

मुहूर्तहोराकरणोदयांशान् ।

चिरस्थिरोन्मिश्रबलाबलं च

बुद्ध्या फलानि प्रवदेद्रुतज्ञः ॥ १ ॥

द्विविधं कथयन्ति संस्थिताना-

मागामि स्थिरसञ्ज्ञितं च कार्यम् ।

नृपदूतचरान्यदेशजाता-

न्यभिघातः स्वजनादि चागमाख्यम् ॥ २ ॥

उदङ्मसङ्गृहणभोजनचौरवह्नि-

वर्षात्सवात्मजवधाः कलहो भयं च ।

वर्गः स्थिरो ऽयमुदयेन्दुयुते स्थिरर्क्षे
 विन्द्यात्स्थिरं चरयहे च चरं यदुक्तम् ॥ ३ ॥
 स्थिरप्रदेशोपलमन्दिरेषु
 सुरालये भूजलसन्निधौ च ।
 स्थिराणि कार्याणि चराणि यानि
 चलप्रदेशादिषु चागमाय ॥ ४ ॥
 आप्योदयर्क्षक्षणादिगजलेषु
 पक्षावसानेषु च ये प्रदीप्ताः ।
 सर्वे ऽपि ते दृष्टिकरा रुवन्तः
 शान्तो ऽपि दृष्टिं कुरुते ऽम्बुचारी ॥ ५ ॥
 आग्नेयदिग्गन्तुमुद्धर्तदेशे-
 ध्वर्कप्रदीप्तो ऽग्निभयाय रौति ।
 विष्ट्यां यमर्क्षोदयकणकेषु
 निष्पचवल्लीषु च मोषकत्स्यात् ॥ ६ ॥
 ग्राम्यः प्रदीप्तः स्वरचेष्टिताभ्या-
 मुग्रो रुवन् कण्टकिनि स्थितश्च ।
 भौमर्क्षलग्ने यदि नैर्कर्तौ च
 स्थितो ऽभितश्चेत्कलहाय दृष्टः ॥ ७ ॥
 लग्ने ऽथवेन्दोर्मृगभांशसंस्थे
 विदिकस्थितो ऽधोवदनश्च रौति ।
 दीप्तः स चेत्सङ्ग्रहणं करोति
 यान्या तथा या विदिशि प्रदिष्टा ॥ ८ ॥

पुंराशिलग्नौ विषमे तिथौ च
 दिक्स्थः प्रदीप्तः शकुनो नरास्थः ।
 वाच्यं तदा सङ्ग्रहणं नराणां
 मिश्रे भवेत्पण्डकसम्प्रयोगः ॥ ९ ॥
 एवं रवेः क्षेचनवांशलग्नौ
 लग्नौ स्थिते वा स्वयमेव सूर्ये ।
 दीप्तोऽभिधत्ते शकुनो विवासं
 पुंसः प्रधानस्य हि कारणं तत् ॥ १० ॥
 प्रारभ्यमाणेषु च सर्वकार्ये-
 धर्कान्विताद्वाङ्मणयेद्विलग्नम् ।
 सम्पद्विपक्षेति यथाक्रमेण
 सम्पद्विपक्षापि तथैव वाच्या ॥ ११ ॥
 कारणेनाक्ष्या दक्षिणेनैति सूर्ये
 चन्द्रे लग्नाद्वादशे चेतरेण ।
 लग्नस्थे ऽर्के पापदृष्टे ऽन्ध एव
 कुलः स्वर्क्षे ओचहीनो जडो वा ॥ १२ ॥
 क्रूरः षष्ठे क्रूरदृष्टो विलग्नो
 यस्मिन्नाशौ तद्गृहाङ्गे व्रणः स्यात् ।
 एवं प्रोक्तं यन्मया जन्मकाले
 चिह्नं रूपं तत्तदस्मिन्विचिन्त्यम् ॥ १३ ॥
 द्यक्षरं चरयद्वांशकोदये
 नाम चास्य चतुरक्षरं स्थिरे ।

नामयुग्ममपि च द्विमूर्तिषु
 व्यक्षरं भवति चास्य पञ्चभिः ॥ १४ ॥
 काद्यास्तु वर्गाः कुजशुक्रसौम्य-
 जीवार्कजानां क्रमशः प्रदिष्टाः ।
 वर्णाष्टकं यादि च शीतरश्मे
 रवेरकारात्क्रमशः स्वराः स्युः ॥ १५ ॥
 नामानि चाग्न्यम्बुकुमारविष्णु-
 शक्रेन्द्रपत्नीचतुराननानाम् ।
 तुल्यानि सूर्यात्क्रमशो विचिन्त्य
 द्वित्यादिवर्णैर्घटयेत्स्वबुद्ध्या ॥ १६ ॥
 वयांसि तेषां स्तनपानबाल्य-
 व्रतस्थिता यौवनमध्यवृद्धाः ।
 अतीववृद्धा इति चन्द्रभौम-
 शशुक्रजीवार्कशनैश्चराणाम् ॥ १७ ॥
 इति शाकुनेत्तराध्यायः ।

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृढसंहितायां षष्ठ-
 वतितमोऽध्यायः ॥ • ॥

पक्षाद्धानोः सोमस्य
 मासिको ऽङ्गारकस्य वक्रोक्तः ।
 आ दर्शनाच्च पाको
 बुधस्य जीवस्य वर्षेण ॥ १ ॥

षड्भिः सितस्य मासै-
 रब्देन शनेः सुरद्विषो ऽब्दार्धात् ।
 वर्षात्सूर्यग्रहणे
 सद्यः स्यात्त्वाष्ट्रकीलकयोः ॥ २ ॥
 चिभिरेव धूमकेतो-
 र्मासैः श्वेतस्य सप्तरात्रान्ते ।
 सप्ताहात्परिवेषेन्द्रचाप-
 सन्ध्याश्चक्षुचीनाम् ॥ ३ ॥
 शीतोष्णविपर्यासः
 फलपुष्पमकालजं दिशां दाहः ।
 स्थिरचरयोरन्यत्वं
 प्रसूतिविघ्नतिश्च षण्मासात् ॥ ४ ॥
 अक्रियमाणककरणं
 भूकम्पो ऽनुत्सवो दुरिष्टं च ।
 शोषश्चाशोष्याणां
 स्रोतोऽन्यत्वं च वर्षार्धात् ॥ ५ ॥
 स्तम्भकुसूलार्चानां
 जल्पितरुदितप्रकम्पितस्वेदाः ।
 मासत्रयेण कलहेन्द्रचाप-
 निर्घातपाकाश्च ॥ ६ ॥
 कीटाखुमक्षिकोरग-
 बाहुल्यं मृगविहङ्गमरुतं च ।

लोष्टस्य चाप्सु तरणं
 चिभिरेव विपच्यते मासैः ॥ ७ ॥
 प्रसवः शुनामरण्ये
 वन्यानां ग्रामसम्प्रवेशश्च ।
 मधुनिलयतोरणेन्द्रध्वजाश्च
 वर्षात्समधिकाद्वा ॥ ८ ॥
 गोमायुष्टधसङ्घा
 दशाहिकाः सद्य एव तूर्यरवः ।
 आक्रुष्टं पक्षफलं
 वल्मीको विदरणं च भुवः ॥ ९ ॥
 अहुताशप्रज्वलनं
 घृततैलवसादिवर्षणं चापि ।
 सद्यः परिपच्यन्ते
 मासे ऽध्यर्धे च जनवादः ॥ १० ॥
 छत्रचितियूपहुतवह-
 बीजानां सप्तभिर्भवति पक्षैः ।
 छत्रस्य तोरणस्य च
 केचिन्मासात्फलं प्राहुः ॥ ११ ॥
 अत्यन्तविरुद्धानां
 स्नेहः शब्दश्च वियति भूतानाम् ।
 मार्जारनकुलयो-
 र्मूषकेण सङ्गश्च मासेन ॥ १२ ॥

गन्धर्वपुरं मासाद्
 रसवैद्यं हि रस्यविकृतिश्च ।
 ध्वजवेश्मपांशुधूमाकुला
 दिशश्चापि मासफलाः ॥ १३ ॥
 नवकैकाष्टदशकैक-
 षट्चिकचिकसङ्ख्यमासपाकानि ।
 नक्षत्रान्यश्विनिपूर्वकानि
 सद्यःफलाश्लेषा ॥ १४ ॥
 पितृान्मासः षट् षट्
 चयो ऽर्धमष्टौ च चिषडेकैकाः ।
 मासचतुष्के ऽषाढे
 सद्यःपाकाभिजित्तारा ॥ १५ ॥
 सप्ताष्टावध्यर्धं
 चयस्त्रयः पञ्च चैव मासाः स्युः ।
 अवणादीनां पाको
 नक्षत्राणां यथासङ्ख्यम् ॥ १६ ॥
 निगदितसमये न दृश्यते चेद्
 अधिकतरं द्विगुणे प्रपच्यते तत् ।
 यदि न कनकरत्नगोप्रदानै-
 रुपशमितं विधिवद्विजैश्च शान्त्या ॥ १७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां पाका-
 ध्यायो नाम सप्तनवतितमो ऽध्यायः ॥ * ॥

शिखिगुणरसेन्द्रियानल-
 शशिविषयगुणर्तुपञ्चवसुपक्षाः ।
 विषयैकचन्द्रभृता-
 र्गवाग्निरुद्राश्विवसुदहनाः ॥ १ ॥
 भूतशतपक्षवसवो
 द्वाचिंशच्चेति तारकामानम् ।
 क्रमशो ऽश्विन्यादीनां
 कालस्ताराप्रमाणेन ॥ २ ॥
 नक्षत्रजमुद्वाहे
 फलमब्दैस्तारकामितैः सदसत् ।
 दिवसैर्ज्वरस्य नाशो
 व्याधेरन्यस्य वा वाच्यः ॥ ३ ॥
 अश्वियमदहनकमलज-
 शशिशूलभृददितिजीवफणिपितरः ।
 योन्यर्थमदिनकृत्त्वष्टृ-
 पवनशक्राग्निमिचाश्च ॥ ४ ॥
 शक्रो निर्वृतिस्तोयं
 विश्वे ब्रह्मा हरिर्वसुर्वरुणः ।
 अजपादो ऽहिर्बुध्न्यः
 पूषा चेतीश्वरा भानाम् ॥ ५ ॥
 चीण्युत्तराणि तेभ्यो
 रोहिण्यश्च ध्रुवाणि तैः कुर्यात् ।

अभिषेकशान्तितरुनगर-
 धर्मबीजध्रुवारम्भान् ॥ ६ ॥
 मूलशिवशक्रभुजगाधिपानि
 तीक्ष्णानि तेषु सिद्ध्यन्ति ।
 अभिघातमन्त्रवेताल-
 बन्धवधभेदसम्बन्धाः ॥ ७ ॥
 उग्राणि पूर्वभरणी-
 पित्याण्युत्सादनाशशायेषु ।
 योज्यानि बन्धविषदहन-
 शस्त्रघातादिषु च सिद्धौ ॥ ८ ॥
 लघु हस्ताश्विनपुष्याः
 पण्यरतिज्ञानभूषणकलासु ।
 शिल्पौषधयानादिषु
 सिद्धिकराणि प्रदिष्टानि ॥ ९ ॥
 मृदुवर्गस्त्वनुराधा-
 चिन्नापौष्णैन्दवानि मित्रार्थे ।
 सुरतविधिवस्त्रभूषण-
 मङ्गलगोतेषु च हितानि ॥ १० ॥
 द्वातभुजं सविशाखं
 मृदुतीक्ष्णं तद्विमिश्रफलकारि ।
 श्रवणाक्षयमादित्यानिले च
 चरकर्मणि हितानि ॥ ११ ॥

हस्ताक्षरं मृगशिरः श्रवणाक्षरं च
 पूषाश्विश्चक्रगुरुभानि पुनर्वसुश्च ।
 क्षौरे तु कर्मणि हितान्युदये क्षणे वा
 युक्तानि चोडुपतिना शुभतारया च ॥ १२ ॥
 न स्नातमाचगमनेत्सुकमूषिताना-
 मभ्यक्तभुक्तरणकालनिरासनानाम् ।
 सन्धानिशोः कुजयमार्कदिने च रिक्ते
 क्षौरं हितं न नवमे ऽहि न चापि विध्याम् ॥ १३ ॥
 नृपाश्रया ब्राह्मणसम्भते च
 विवाहकाले मृतसूतके च ।
 बहस्य मोक्षे क्रतुदीक्षाणासु
 सर्वेषु शस्तं क्षुरकर्म भेषु ॥ १४ ॥
 [हस्तो मूलं श्रवणा
 पुनर्वसुर्नृगशिरस्तथा पुष्यः ।
 पुंसज्जितेषु कार्ये-
 घेतानि शुभानि धिष्ण्यानि ॥ १५ ॥]
 सावित्रपौष्णानिलमैत्रतिष्ये
 त्वाश्रे तथा चोडुगणाधिपश्चे ।
 संस्कारदीक्षाव्रतमेखलादि
 कुर्याद्गुरौ शुक्रबुधेन्दुयुक्ते ॥ १६ ॥
 लाभे तृतीये च शुभैः समेते
 पापैर्विहीने शुभराशिलभे ।

वेध्यौ तु कर्णौ चिदश्रेष्ठ्यलम्ने
 तिष्ठेन्दुचिचाहरिरेवतीषु ॥ १७ ॥
 शुद्धैर्द्वादशकेन्द्रनैधनयैः पापैस्त्रिषष्टायगै-
 र्लम्ने केन्द्रगते ऽथवा सुरगुरौ दैत्येन्द्रपूज्ये ऽपिवा ।
 सर्वारम्भफलप्रसिद्धिरुदये राशौ च कर्तुः शुभे
 सग्राम्यस्थिरभोदये च भवनं कार्यं प्रवेशो ऽपिवा
 [॥ १८ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टसंहितायां नक्षत्र-
 गुणा नामाष्टानवतितमो ऽध्यायः ॥ • ॥

कमलजविधातृहरियम-
 शशाङ्कषट्क्राशक्रवसुभुजगाः ।
 धर्मेशसवितृमन्मथ-
 कलयो विश्वे च तिथिपतयः ॥ १ ॥
 पितरो ऽमावास्यायां
 सञ्ज्ञासदृशाश्च तैः क्रियाः कार्याः ।
 नन्दा भद्रा विजया
 रिक्ता पूर्णा च तास्त्रिविधाः ॥ २ ॥
 यत् कार्यं नक्षत्रे
 तद्देवत्यासु तिथिषु तत् कार्यम् ।
 करणमुद्धर्तेष्वपि तत्
 सिद्धिकरं देवतासदृशम् ॥ ३ ॥

ववबालवकौलव-

तैतिलास्थगरवणिजविष्टिसञ्ज्ञानाम् ।

पतयः स्युरिन्द्रकमलज-

मिचार्यमभूश्रियः सयमाः ॥ ४ ॥

कृष्णचतुर्दश्यर्धाद्

ध्रुवाणि शकुनिश्चतुष्पदं नागम् ।

किंस्तुघ्नमिति च तेषां

कलिवृषफणिमारुताः पतयः ॥ ५ ॥

कुर्यादवे शुभचरस्थिरपौष्टिकानि

धर्मक्रिया द्विजहितानि च बालवास्थे ।

सम्प्रीतिमिचवरणानि च कौलवे स्युः

सौभाग्यसंश्रयगृहाणि च तैतिलास्थे ॥ ६ ॥

कृषिवीजगृहाश्रयजानि गरे

वणिजि ध्रुवकार्यवणिग्युतयः ।

नहि विष्टिकृतं विदधाति शुभं

परधातविषादिषु सिद्धिकरम् ॥ ७ ॥

कार्यं पौष्टिकमौषधादि शकुनौ मूलानि मन्त्रास्तथा

गोकार्याणि चतुष्पदे द्विजपितृनुद्दिश्य राज्यानि च ।

नागे स्थावरदारुणानि हरणं दौर्भाग्यकर्माण्यतः

किंस्तुघ्ने शुभमिष्टपुष्टिकरणं मङ्गल्यसिद्धिक्रियाः ॥ ८ ॥

इति ओवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां तिथि-
करणगुणा नामैकोनशततमोऽध्यायः ॥ • ॥

रोहिण्युत्तररेवतीमृगशिरोमूलानुराधामघा-
 हस्तस्वातिषु षष्ठतैलिमियुनेषूद्यत्सु पाणिग्रहः ।
 सप्ताष्टान्यबहिः शुभैरुदुपतावेकादशद्विचित्रे
 क्रूरैरुधायषडष्टगैर्न तु धृगौ षष्ठे कुजे चाष्टमे ॥ १ ॥
 दम्पत्योर्द्विनवाष्टराशिरहिते चारानुकूले रवौ
 चन्द्रे चार्ककुजार्कशुक्रवियुते मध्ये ऽथवा पापयोः ।
 त्यक्त्वा च व्यतिपातवैद्यतदिनं विष्टिं च रिक्तां तिथिं
 क्रूराहायनचैचपौषविरहे लग्नांशके मानुषे ॥ २ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां विवाह-
 नक्षत्रलग्ननिर्णयो नाम शततमो ऽध्यायः ॥ * ॥

प्रियभूषणः सुरूपः
 सुभगो दक्षो ऽश्विनीषु मतिमांश्च ।
 कृतनिश्चयसत्यारुग्
 दक्षः सुखितश्च भरणीषु ॥ १ ॥
 बहुभुक् परदाररत-
 स्तेजस्वी कृत्तिकासु विस्थातः ।
 रोहिण्यां सत्यशुचिः
 प्रियंवदः स्थिरसुरूपश्च ॥ २ ॥
 चपलश्चतुरो भीरुः
 पटुरुत्साही धनी मृगे भोगी ।

शठगर्वितचण्डकृतघ्न-
 हिंस्रपापश्च रौद्रर्क्षे ॥ ३ ॥
 दान्तः सुखी सुशीलो
 दुर्मेधा रोगभाक् पिपासुश्च ।
 अल्पेन च सन्तुष्टः
 पुनर्वसौ जायते मनुजः ॥ ४ ॥
 शान्तात्मा सुभगः यण्डितो
 धनो धर्मसंश्रितः पुण्ये ।
 शठसर्वभक्षपापः
 कृतघ्नधूर्तश्च भौजङ्गे ॥ ५ ॥
 बहुभृत्यधनो भोगो
 सुरपितृभक्तो महोद्यमः पित्ये ।
 प्रियवाग्दाता द्युतिमान्
 अटनो नृपसेवको भाग्ये ॥ ६ ॥
 सुभगो विद्याप्तधनो
 भोगी सुखभाग् द्वितीयफलगुण्यम् ।
 उत्साही धृष्टः पानपो
 ऽष्टणी तत्करो हस्ते ॥ ७ ॥
 चिचाम्बरमाल्यधरः
 सुलोचनाङ्गश्च भवति चिचायाम् ।
 दान्तो वणिक् कृपालुः
 प्रियवाग्धर्माश्रितः स्वाती ॥ ८ ॥

ईर्ष्यलुब्धो द्युतिमान्
 वचनपटुः कलहकृद्दिशाखासु ।
 आख्या विदेशवासी
 क्षुधाखुरटनो ऽनुराधासु ॥ ८ ॥
 ज्येष्ठासु न बहुमिचः
 सन्तुष्टो धर्मकृत् प्रचुरकोपः ।
 मूले मानी धनवान्
 सुखी न हिंस्रः स्थिरो भोगी ॥ १० ॥
 इष्टानन्दकलत्रो
 वीरो दृढसौहृदश्च जलदेवे ।
 वैश्वे विनीतधार्मिक-
 बहुमिचकृतप्रसुभगश्च ॥ ११ ॥
 श्रीमाञ्छ्रवणे श्रुतवान्
 उदारदारो धनान्वितः स्यातः ।
 दाताऽप्यश्वरगीतप्रियो
 धनिष्ठासु धनलुब्धः ॥ १२ ॥
 स्फुटवाग्व्यसनी रिपुहा
 साहसिकः शतभिषक्षु दुर्ग्राह्यः ।
 भद्रपदाहृदिभ्यः
 स्त्रीजितधनपटुरदाता च ॥ १३ ॥
 वक्ता सुखी प्रजावान्
 जितशत्रुर्धार्मिको द्वितीयासु ।

सम्पूर्णोज्ञः सुभगः

शूरः शुचिरर्थवान् पौष्णे ॥ १४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां नक्षत्र-
जातकं नामैकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ * ॥

अश्विन्योऽथ भरण्यो

बहुलपादश्च कीर्त्यते मेषः ।

वृषभो बहुलाशेषं

रोहिण्यर्धं च मृगशिरसः ॥ १ ॥

मृगशिरसोऽर्धं रौद्रं

पुनर्वसोश्चांशकचयं मितुनम् ।

पादश्च पुनर्वसोः सतिष्ठो

ऽश्लेषा च कर्कटकः ॥ २ ॥

सिंहेऽथ मघा पूर्वा

च फल्गुनी पाद उत्तरायाश्च ।

तत्परिशेषं हस्त-

श्चिचाद्यर्धं च कन्यास्थः ॥ ३ ॥

तौलिनि चिचान्त्यार्धं

स्वातिः पादचयं विशाखायाः ।

अलिनि विशाखापाद-

स्तथानुराधान्विता ज्येष्ठा ॥ ४ ॥

मूलमषाढा पूर्वा
 प्रथमश्चाप्युत्तरांशको धन्वी ।
 मकरस्तत्परिशेषं
 अवलः पूर्वं धनिष्ठार्धम् ॥ ५ ॥
 कुम्भो ऽन्त्यधनिष्ठार्धं
 शतभिषगंश्चयं च पूर्वायाः ।
 भद्रपदायाः शेषं
 तयोत्तरा रेवती च श्रवः ॥ ६ ॥

अश्विनोपित्यमूलाद्या मेषसिंहहयादयः ।
 विषमक्षान्निवर्तन्ते पाददृष्ट्या यथोत्तरम् ॥ ७ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ वृहत्संहितायां राशि-
 प्रविभागो नाम द्युत्तरशततमो ऽध्यायः ॥ * ॥

मूर्तौ करोति दिनद्विधवां कुजश्च
 राहुर्विपन्नतनयां रविजो दरिद्राम् ।
 शुक्रः शशाङ्कतनयश्च गुरुश्च साध्वीम्
 आयुःक्षयं प्रकुरुते ऽथ विभावरीशः ॥ १ ॥
 कुर्वन्ति भास्करशनैश्चरराहुभौमा
 दारिद्र्यदुःखमनुलं नियतं द्वितीये ।

वित्तेश्वरीमविधवां गुरुशुक्रसौम्या
 नारो प्रभूततनयां कुरुते शशाङ्कः ॥ २ ॥
 सूर्येन्दुभौमगुरुशुक्रबुधास्तृतीये
 कुर्युः सदा बहुसुतां धनभागिनीं च ।
 व्यक्तं दिवाकरसुतः सुभगां करोति
 मृत्युं ददाति नियमात् खलु सैद्धिकेयः ॥ ३ ॥
 स्वल्पं पयः स्रवति सूर्यसुते चतुर्थे
 दौर्भाग्यमुष्णकिरणः कुरुते शशी च ।
 राहुः सपत्न्यमपि च क्षितिजोऽल्पवित्तां
 दद्याद्भृगुः सुरगुरुश्च बुधश्च सौख्यम् ॥ ४ ॥
 नष्टात्मजां रविकुजौ खलु पञ्चमस्थौ
 चन्द्रात्मजो बहुसुतां गुरुभार्गवौ च ।
 राहुर्ददाति मरणं शनिरुग्ररोगं
 कन्याप्रसूतिमचिरात् कुरुते शशाङ्कः ॥ ५ ॥
 षष्ठाश्रिताः शनिदिवाकरराहुजीवाः
 कुर्युः कुञ्जश्च सुभगां श्वशुरेषु भक्ताम् ।
 चन्द्रः करोति विधवामुशना दरिद्राम्
 ऋक्षां शशाङ्कतनयः कलहप्रियां च ॥ ६ ॥
 सैरारजीवबुधराहुरवोन्दुशुक्राः
 कुर्युः प्रसङ्गं खलु सप्तमराशिसंस्थाः ।
 वैधव्यबन्धनवधक्षयमर्थनाशं
 व्याधिप्रवासमर्यानि यथाक्रमेण ॥ ७ ॥

स्थाने ऽष्टमे गुरुबुधौ नियतं वियोगं
 मृत्युं शशी भृगुसुतश्च तथैव राहुः ।
 सूर्यः करोत्यविधवां सरुजं महीजः
 सूर्यात्मजो धनवतीं पतिवत्सभां च ॥ ८ ॥
 धर्मे स्थिता भृगुदिवाकरभूमिपुत्रा
 जीवश्च धर्मनिरतां शशिजस्त्वरोगाम् ।
 राहुश्च सूर्यतनयश्च करोति वन्धां
 कन्याप्रसूतिमटनं कुरुते शशाङ्कः ॥ ९ ॥
 राहुर्मभस्तलगतो विधवां करोति
 पापे रतां दिनकरश्च शनैश्चरश्च ।
 मृत्युं कुजो ऽर्थरहितां कुलटां च चन्द्रः
 शेषा ग्रहा धनवतीं सुभगां च कुर्युः ॥ १० ॥
 आये रविर्बहुसुतां धनिनीं शशाङ्कः
 पुत्रान्वितां क्षितिसुतो रविजो धनाव्याम् ।
 आयुष्मतीं सुरगुरुः शशिजः समृद्धां
 राहुः करोत्यविधवां भृगुरर्थयुक्ताम् ॥ ११ ॥
 अन्ते गुरुर्धनवतीं दिनकहरिद्रां
 चन्द्रे धनव्ययकरीं कुलटां च राहुः ।
 साध्वीं भृगुः शशिसुतो बहुपुत्रपौत्रां
 पानप्रसक्तहृदयां रविजः कुजश्च ॥ १२ ॥

गोपैर्यध्या इतानां खुरपुटदक्षिता या तु धूलिर्दिमान्ते
 सोद्वाहे सुन्दरीणां विपुलधनसुतारोग्यसौभाग्यकर्त्री ।

तस्मिन् काले न चक्षुं न च त्रिधिकरणं नैव लग्नं न योगः
 स्थातः पुंसां सुखार्थं शमयति दुरितान्युत्थितं गोरजस्तु
 ॥ १३ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां विवा-
 हपटलं नाम त्र्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ • ॥

प्रायेण सूत्रेण विनाकृतानि
 प्रकाशरन्ध्राणि चिरन्तनानि ।
 रत्नानि शास्त्राणि च योजितानि
 नवैर्गुणैर्भूषयितुं क्षमाणि ॥ १ ॥

प्रायेण गोचरो व्यवहार्यो
 ऽतस्तत्फलानि वक्ष्यामि ।
 नानावृत्तैस्तन्त्रो
 मुखचपलत्वं क्षमन्वार्याः ॥ २ ॥
 माण्डव्यगिरं श्रुत्वा
 न मदीया रोचते ऽथवा नैवम् ।
 साध्वी तथा न पुंसां
 प्रिया यथा स्याज्जघनचपला ॥ ३ ॥

सूर्यः षट्त्रिंशत्स्थितस्त्रिंशद्वत्सप्तद्विगञ्चन्द्रमा
 जीवः सप्तनवद्विपञ्चमगतो वक्रार्कजौ षट्चिगौ ।
 सौम्यः षड्विचतुर्दशाष्टमगतः सर्वेऽप्युपान्ते शुभाः
 शुक्रः सप्तमषड्दशर्क्षसहितः शार्दूलवन्नासकत् ॥ ४ ॥

जन्मन्यायासदो ऽर्कः क्षपयति विभवान् कोष्ठरोगाध्वदाता
वित्तध्वंशं द्वितीये दिशति च न सुखं वञ्चनां दृष्टुञ्च च ।
स्थानप्राप्तिं तृतीये धननिचयमुदाकल्यक्षचारिहन्ता
रोगान्धत्ते चतुर्थे जनयति च मुहुः स्वधराभोगविघ्नम् ॥ ५ ॥
पीडाः स्युः पञ्चमस्थे सवितरि बहुशो रोगारिजनिताः
षष्ठे ऽर्को हन्ति रोगान् क्षपयति च रिपूञ्छोकांश्च नुदति ।
अध्वानं सप्तमस्थो जठरगदभयं दैन्यं च कुरुते
रुक्तासौ चाष्टमस्थे भवति सुवदना न स्वापि वनिता ॥
रवावापदैन्यं रुगिति नवमे चित्तचेष्टाविरोधो ॥ ६ ॥
जयं प्राप्नोत्युग्रं दशमगृहगे कर्मसिद्धिं क्रमेण ।
जयं स्थानं मानं विभवमपि चैकादशे रोगनाशं
सुहृत्तानां चेष्टा भवति सफला द्वादशे नेतरेषाम् ॥ ७ ॥
शशी जन्मन्यन्मप्रवरशयनाच्छादनकरो
द्वितीये मानार्थो स्तपयति सविघ्नश्च भवति ।
तृतीये वस्त्रस्त्रीधननिचयसौख्यानि लभते
चतुर्थे ऽविश्वासः शिखरिणि भुजङ्गेन सदृशः ॥ ८ ॥
दैन्यं व्याधिं शुचमपि शशी पञ्चमे मार्गविघ्नं
षष्ठे वित्तं जनयति सुखं शत्रुरोगक्षयं च ।
यानं मानं शयनमशनं सप्तमे वित्तलाभं
मन्दाक्रान्ते फणिनि हिमगौ चाष्टमे भीर्न कस्य ॥ ९ ॥
नवमगृहगे बन्धोद्देगश्रमोदररोगकृद्
दशमभवने चाज्ञाकर्मप्रसिद्धिकरः ।

उपचयसुहृत्संयोगार्थप्रमोदमुपान्त्यगो
वृषभचरितान्दोषानन्ते करोति द्वि सव्ययान् ॥ १० ॥

कुजे ऽभिघातः प्रथमे द्वितीये
नरेन्द्रपोडा कखहारिदोषैः ।
भृशं च पित्तानलरोगचौरै-
रुपेन्द्रवज्रप्रतिभो ऽपि यः स्वात् ॥ ११ ॥
द्वितीयगश्चौरकुमारकेभ्यो
भौमः सकाशात् फलमादधाति ।
प्रदीप्तिमाज्ञां धनमौर्खिकानि
धात्वाकरास्थानि किलापराखि ॥ १२ ॥
भवति धरखिजे चतुर्थगे
ज्वरजठरगदास्तगुह्यवः ।
कुपुरुषजनिताश्च सङ्गमात्
प्रसभमपि करोति चाशुभम् ॥ १३ ॥
रिपुगदकोपभयानि पञ्चमे
तनयकृताश्च शुचो महीसुते ।
द्युतिरपि नास्य चिरं भवेत् स्थिरा
शिरसि कपेरिव मालती कृता ॥ १४ ॥
रिपुभयकलहैर्विवर्जितः
सकनकविद्रुमताम्रकागमः ।
रिपुभवनगते महीसुते
किमपरवक्त्रविकारमीक्ष्यते ॥ १५ ॥

कलचकलहास्त्रिरुजठररोगकृत् सप्तमे
 क्षरत्क्षतजरुक्षितः क्षयितवित्तमानो ऽष्टमे ।
 कुजे नवमसंस्थिते परिभवार्थनाशादिभि-
 र्विलम्बितगतिर्भवत्यवलदेहधातुक्षमैः ॥ १६ ॥

दशमगृहगते समं महीजे
 विविधधनातिरूपान्यगे जयश्च ।
 जनपदमुपरिस्थितश्च भुङ्क्ते
 वनमिव षट्चरलः सुपुष्पिताग्रम् ॥ १७ ॥
 नानाव्ययैर्द्वादशगे महीसुते
 सन्ताप्यते ऽनर्धशतैश्च मानवः ।
 स्त्रीकोपपितैश्च सनेचवेदनै-
 र्यो ऽपीन्द्रवंशाभिजनेन गर्वितः ॥ १८ ॥

दुष्टवाक्यपिशुनाहितभेदै-
 र्वन्धनैः सकलैश्च हतस्वः ।
 जन्मगे शशिसुते पयि गच्छन्
 स्वागते ऽपि कुशलं न शृणोति ॥ १९ ॥
 परिभवो धनगते धनलब्धिः
 सहजगे शशिसुते सुहृदाप्तिः ।
 नृपतिशत्रुभयशङ्कितचित्तो
 द्रुतपदं व्रजति दुश्चरितैः स्वैः ॥ २० ॥
 चतुर्थगे स्वजनकुटुम्बद्वयो
 धनागमो भवति च शीतरश्मिजे ।

सुतस्थिते तनयकलचविग्रहे
 निषेवते न च रुचिरामपि स्त्रियम् ॥ २१ ॥
 सौभाग्यं विजयमयोन्नतिं च षष्ठे
 वैवर्यं कलहमतीव सप्तमे ज्ञः ।
 मृत्युस्थे सुतजयवस्त्रवित्तलाभा
 नैपुण्यं भवति मतिप्रहर्षणीयम् ॥ २२ ॥
 विघ्नकरो नवमः शशिपुत्रः
 कर्मगतो रिपुहा धनदश्च ।
 सप्रमदं शयनं च विधत्ते
 तद्गृहदो ऽथ कुयास्तरणं च ॥ २३ ॥
 धनसुखसुतयोषिन्मित्रवाद्यान्तितुष्टि-
 स्तुहिनकिरणपुत्रे लाभगे मृष्टवाक्यः ।
 रिपुपरिभवरोगैः पीडितो द्वादशस्थे
 न सहति परिभोक्तुं मालिनीयोगसौख्यम् ॥ २४ ॥
 जीवे जन्मन्यपगतधनधीः
 स्थानमधृष्टो बहुकलहयुतः ।
 प्राप्यार्थे ऽर्थान् व्यरिरपि कुरुते
 कान्तास्याङ्गे धमरविलसितम् ॥ २५ ॥
 स्थानभ्रंशात्कार्यविधाताच्च तृतीये
 नैकैः क्लेशैर्बन्धुजनोत्थैश्च चतुर्थे ।
 जीवे शान्तिं पीडितचित्तश्च स विन्देन्
 नैव ग्रामे नापि वने मत्तमयूरे ॥ २६ ॥

जनयति च तनयभवनमुपगतः
 परिजनशुभसुतकरितुरगवृषान् ।
 सकनकपुरगृहयुवतिवसनकृन्
 मणिगुणनिकरकृदपि विबुधगुरुः ॥ २७ ॥
 न सखीवदनं तिलकोज्ज्वलं
 न भवनं शिखिकोकिलनादितम् ।
 हरिणसुतशावविचिचितं
 रिपुगते मनसः सुखदं गुरौ ॥ २८ ॥
 चिदशगुरुः शयनं रतिभोगं
 धनमशनं कुसुमान्युपवाह्यम् ।
 जनयति सप्तमराशिमुपेतो
 ललितपदां च गिरं धिषणां च ॥ २९ ॥
 बन्धं व्याधिं चाष्टमे शोकमुग्रं
 मार्गक्लेशं मृत्युतुल्यांश्च रोगान् ।
 नैपुण्यान्नापुचकर्मार्थसिद्धिं
 धर्मे जीवः शालिनीनां च लाभम् ॥ ३० ॥
 स्थानकल्यधनहा दशर्षग-
 स्तत्प्रदो भवति लाभगो गुरुः ।
 द्वादशे ऽध्वनि विलोमदुःखभाग्
 याति यद्यपि नरो रथोद्धतः ॥ ३१ ॥
 प्रथमगृहेपगो भृगुसुतः स्मरोपकरणैः
 सुरभिमनोऽगन्धकुसुमान्बरैरुपचयम् ।

शयनगृहासनाशनयुतस्य चानु कुरुते
 समदविलासिनीमुखसरोजषट्चरखताम् ॥ ३२ ॥
 शुक्ले द्वितीयगृहगे प्रसवार्थधान्य-
 भूपाखसन्नतिकुटुम्बहितान्यवाप्य ।
 संसेवते कुसुमरत्नविभूषितश्च
 कामं वसन्ततिलकद्युतिमूर्धजो ऽपि ॥ ३३ ॥
 आशार्थमानास्यदभूतिवस्त्र-
 शचुक्षयान् दैत्यगुरुस्तृतीये ।
 धत्ते चतुर्थश्च सुहृत्समाजं
 रुद्रेन्द्रवज्रप्रतिमां च शक्तिम् ॥ ३४ ॥
 जनयति शुक्रः पञ्चमसंस्थो
 गुरुपरितोषं बन्धुजनाप्तिम् ।
 सुतधनलब्धिं मित्रसहायान्
 अनवसितत्वं चारिवलेषु ॥ ३५ ॥
 षष्ठो भृगुः परिभवरोगतापदः
 स्त्रीहेतुकं जनयति सप्तमो ऽशुभम् ।
 यातो ऽष्टमं भवनपरिच्छदप्रदो
 लक्ष्मीवतीमुपनयति स्त्रियं च सः ॥ ३६ ॥
 नवमे तु धर्मवनितासुखभाग्
 भृगुजे ऽर्थवस्त्रनिचयश्च भवेत् ।
 दशमे ऽवमानकलहान्नियमात्
 प्रमिताक्षराण्यपि वदन् लभते ॥ ३७ ॥

उपान्त्यगो भृगोः सुतः सुहृद्वनाम्नगन्धदः ।

धनाम्बरागमो ऽन्यगे स्थिरस्तु नाम्बरागमः ॥ ३८ ॥

प्रथमे रविजे विषवह्निहतः

स्वजनैर्वियुतः कृतबन्धवधः ।

परदेशमुपैत्यसुहृद्भवो

विमुक्तार्थसुतो ऽटकदीनमुखः ॥ ३९ ॥

चारवशाद्वितीयमृहगे दिनकरतनये

रूपसुखापवर्जिततनुर्विगतमदबलः ।

अन्यगुणैः कृतं वसुचयं तदपि खलु भव-

त्यम्बिव वंशपचपतितं न बहु न च चिरम् ॥ ४० ॥

सूर्यसुते तृतीयमृहगे धनानि लभते

दासपरिच्छदोद्गमहिषाश्वकुञ्जरखरान् ।

सद्गविभूतिसौख्यममितं गदथ्युपरमं

भीरुरपि प्रशास्त्यधि रिपूंश्च वीरललितैः ॥ ४१ ॥

चतुर्थं मृहं सूर्यपुत्रे ऽभ्युपेते

सुहृद्वित्तभार्यादिभिर्विप्रयुक्तः ।

भवत्यस्य सर्वत्र चासाधुदुष्टं

भुजङ्गप्रयातानुकारं च चित्तम् ॥ ४२ ॥

सुतधनपरिहीणः पञ्चमस्थे

प्रचुरकलहयुक्तश्चार्कपुत्रे ।

विनिहतरीपुरोगः षष्ठयाते

पिबति च वनितास्यं श्रीपुटोष्ठम् ॥ ४३ ॥

गच्छत्यध्वानं सप्तमे चाष्टमे च
 हीनः स्त्रीपुत्रैः सूर्यजे दीनचेष्टः ।
 तद्वद्धर्मस्थे वैरहद्रोगबन्धै-
 र्धर्मो ऽप्युच्छिद्येद्वैश्वदेवोक्रियाद्यः ॥ ४४ ॥
 कर्मप्राप्तिर्दशमे ऽर्थक्षयश्च
 विद्याकीर्त्याः परिहाणिश्च सौरे ।
 तैदृश्यं लाभे परयोषार्थलाभा
 अन्ते प्राप्नोत्यपि शोकोर्मिमालाम् ॥ ४५ ॥
 अपि कालमपेक्ष्य च पाचं
 शुभकृद्दिदधात्यनुरूपम् ।
 न मधौ बहु कं कुडवे च
 विस्तृजत्यपि मेघवितानः ॥ ४६ ॥
 रक्तैः पुष्पैर्गन्धैस्ताम्रैः कनकवृषबकुलकुसुमै-
 र्दिवाकरभूसुतौ
 भक्त्या पूज्याविन्दुर्धन्वा सितकुसुमरजतमधुरैः
 सितश्च मदप्रदैः ।
 कृष्णद्रव्यैः सौरिः सौम्यो मणिरजततिलककुसुमै-
 र्गुरुः परिपीतकैः
 प्रोतैः पीडा न स्यादुच्चाद्यदि पतति विशति यदिवा
 भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ ४७ ॥
 शमयोक्ततामशुभदृष्टि-
 मपि विबुधविप्रपूजया ।

शान्तिजपनियमदानदमैः
 सुजनाभिभाषणसमागमैस्तथा ॥ ४८ ॥
 रविभौमौ पूर्वार्धे
 शशिसौरौ कथयतो ऽन्त्यगौ रात्रेः ।
 सदसल्लक्षणमार्या-
 गीत्युपगीत्योर्यथासङ्गम् ॥ ४९ ॥
 आदौ यादृक् सौम्यः
 पश्चादपि तादृशो भवति ।
 उपगीतेर्मात्राणां
 गणवत्सत्सम्प्रयोगो वा ॥ ५० ॥
 आर्याणामपि कुरुते
 विनाशमन्तर्गुर्विषमसंस्थः ।
 गण इव षष्ठे दृष्टश्च
 सर्वलघुतां गतो नयति ॥ ५१ ॥
 अशुभनिरीक्षितः शुभफलो बलिना बलवान्
 अशुभफलप्रदश्च शुभदृग्विषयोपगतः ।
 अशुभशुभावपि स्वफलयोर्व्रजतः समताम्
 इदमपि गीतकं च खलु नर्कुटकं च यथा ॥ ५२ ॥
 नीचे ऽरिभे ऽस्ते चारिदृष्टस्य
 सर्वं दृष्टा यत्परिकीर्तितम् ।
 पुरतो ऽन्धस्येव भामिन्याः
 सविलासकटाक्षनिरीक्षणम् ॥ ५३ ॥

सूर्यमुतो ऽर्कफलसम-

अन्द्रमुतश्चन्द्रतः समनुयाति ।

यथा स्कन्धकमार्यगीति-

वैतालीयं च मागधी गाथार्याम् ॥ ५४ ॥

सौरो ऽर्करश्मिरागात्

सविकारो लब्धवृद्धिरधिकतरम् ।

पित्तवदाचरति नृणां

पथ्यकृतां न तु तथार्याणाम् ॥ ५५ ॥

यादृशेन ग्रहेणेन्दुर्युक्तस्तादृग्भवेत्सो ऽपि ।

मनोवृत्तिसमायोगाद्विकार इव वक्तव्य ॥ ५६ ॥

पञ्चमं सर्वपादेषु सप्तमं द्विचतुर्वयोः ।

यदङ्गोकाक्षरं तदङ्गधुतां याति दुःस्थितैः ॥ ५७ ॥

प्रकृत्यापि लघुर्यश्च वृत्तबाधो व्यवस्थितः ।

स याति गुरुतां लोके यदा स्युः सुस्थिता ग्रहाः ॥ ५८ ॥

प्रारब्धमसुस्थितैर्ग्रहे-

र्यत् कर्मात्मविद्वद्वये ऽबुधैः ।

विनिहन्ति तदेव कर्म तान्

वैतालीयमिवाययाकृतम् ॥ ५९ ॥

सौस्थित्यमवेक्ष्य यो ग्रहेभ्यः

काले प्रक्रमणं करोति राजा ।

अणुनापि स पौरुषेण वृत्त-

स्थौपञ्चन्दसिकस्य याति पारम् ॥ ६० ॥

उपचयभवनोपयातस्य भानोर्दिने
 कारयेद्देमताद्याश्चकाष्ठास्थिचर्मैर्णिकाद्रि-
 द्रुमत्वग्रस्रव्यालचौरायुधीयाटवी-
 क्रूरराजोपसेवाभिषेकौषधक्षौमपण्यादि-
 गोपालकान्तारवैद्याश्चकूटावदाताभिविस्थात-
 शूराहवस्त्राध्ययाज्याग्निकार्याणि सिध्यन्ति
 लग्नस्थिते वा रवौ ।

शिशिरकिरणवासरे तस्य वाप्युद्गमे
 केन्द्रसंस्थे ऽथवा भूषणं शङ्खमुक्ताकरूप्याम्बु-
 यज्ञेक्षुभोज्याङ्गनाक्षीरसुस्निग्धवृक्ष-
 क्षुपानूपधान्यद्रवद्रव्यविप्राश्चशीतक्रिया-
 शृङ्गिष्ठ्यादिसेनाधिपाक्रन्दभूपाल-
 सौभाग्यनक्तचरस्रैषिकद्रव्यमातङ्ग-
 पुष्पाम्बरारम्भसिद्धिर्भवेत् ।

क्षितितनयदिने प्रसिध्यन्ति धात्वाकरादीनि
 सर्वाणि कार्याणि चामीकराग्निप्रवालायुध-
 क्रौर्यचौर्याभिघाताटवीदुर्गसेनाधिकारास्तथा
 रक्तपुष्पद्रुमा रक्तमन्यच तिलं
 कटुद्रव्यकूटाहिपाशार्जितस्वाः कुमारः
 भिषक्छाक्यभिषुक्षपावृत्तिकौशेयशायानि
 सिध्यन्ति दम्भास्तथा ।

हरितमणिमहीसुगन्धीनि वस्त्राणि साधारणं

नाटकं शास्त्रविज्ञानकाव्यानि सर्वाः कला युक्तयो
 मन्त्रधातुक्रियावादनैपुण्यपण्य-
 व्रतायोगदूतास्तथायुध्यमायानृतस्नान-
 ह्रस्वानि दीर्घाणि मध्यानि च छन्दन-
 शृङ्खलदृष्टिप्रयातानुकारोणि कार्याणि सिध्यन्ति
 सौम्यस्य लग्ने ऽहि वा ॥ ६१ ॥

सुरगुरुदिवसे कनकं रजतं तुरगाः
 करिणो वृषभा भिषगोषधयः ।
 द्विजपितृसुरकार्यपुरःस्थितधर्मनिवारण-
 चामरभूषणभूपतयः ।
 विबुधभवनधर्मसमाश्रयमङ्गलशास्त्र-
 मनोज्ञबलप्रदसत्यगिरः ।

व्रतहवनधनानि च सिद्धिकराणि
 तथा रुचिराणि च वर्णकदण्डकवत् ॥ ६२ ॥

धृगुसुतदिवसे च चित्रवस्त्रवृष्यवेश्य-
 कामिनीविलासहासयौवनोपभोगरम्यभूमयः ।
 स्फटिकरजतमन्मथोपचारवाहनेक्षु-
 शारदप्रकारगोवणिकृषीवलौषधाम्बुजानि च ।
 सवितृसुतदिने च कारयेन्महिष्यजोघ्न-
 कृष्णलोहदासदृढनीचकर्मपक्षिचौरपाशिकान् ।
 च्युतविनयविशोर्णभाण्डहस्त्यपेक्षविघ्न- [६३]
 कारणानि चान्यथा न साधयेत्समुद्रगो ऽप्यपां कणम् ।

विपुलामपि बुद्धा
 छन्दोविचितिं भवति कार्यमेतावत् ।
 श्रुतिसुखददृत्तसङ्ग्रह-
 मिममाह वराहमिहिरो ऽतः ॥ ६४ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां ग्रहगो-
 चराध्यायो नाम चतुस्तरशततमो ऽध्यायः ॥ • ॥

पादौ मूलं जङ्घे
 च रोहिणी तथाश्विन्यः ।
 जरू चाषाढाद्वयम्
 अथ गुह्यं फल्गुनीयुग्मम् ॥ १ ॥
 कटिरपि च कृत्तिका
 पार्श्वयोश्च यमला भवन्ति भद्रपदाः ।
 कुक्षिस्था रेवत्यो
 विज्ञेयमुरो ऽनुराधा च ॥ २ ॥
 पृष्ठं विद्धि धनिष्ठा
 भुजौ विशाखां स्मृतौ करौ हस्तः ।
 अङ्गुल्यश्च पुनर्वसु-
 राश्लेषासज्जिताश्च नखाः ॥ ३ ॥
 ग्रीवा ज्येष्ठा अवलौ
 अवणः पुष्यो मुखं द्विजाः स्वातिः ।

इसितं शतभिषगश्च नासिका
मघा मृगशिरो नेत्रे ॥ ४ ॥
चिचा ललाटसंस्था
शिरो भरण्यः शिरोरुहाश्चाद्र्द्रा ।

नक्षत्रपुरुषकोऽयं
कर्तव्यो रूपमिच्छद्भिः ॥ ५ ॥

चैत्रस्य बहुलपक्षे
ह्यष्टम्यां मूलसंयुते चन्द्रे ।

उपवासः कर्तव्यो
विष्णुं सम्पूज्य धिष्यं च ॥ ६ ॥

दद्याद्भूते समाप्ते
घृतपूर्णं भाजनं सुवर्णयुतम् ।

विप्राय कालविदुषे
सरत्नवस्त्रं स्वशक्त्या वा ॥ ७ ॥

अन्नैः क्षीरघृतोत्कटैः सहगुडैर्विप्रान् समभ्यर्चयेद्
दद्यात्तेषु तथैव वस्त्ररजतं लावण्यमिच्छन्नरः ।

पादक्ष्णात्प्रभृति क्रमादुपवसन्नङ्गर्क्षनामस्वपि
कुर्यात्केशवपूजनं स्वविधिना धिष्यस्य पूजां तथा ॥ ८ ॥

प्रलम्बबाहुः पृथुपीनवक्त्राः
क्षपाकरास्यः सितचारुदन्तः ।

गजेन्द्रगामी कमलायताक्षः
स्त्रीचित्तहारी स्मरतुल्यमूर्तिः ॥ ९ ॥

शरदमलपूर्णचन्द्र-
 द्युतिसदृशमुखी सरोजदलनेचा ।
 रुचिरदशना सुकर्णा
 धमरोदरसन्निभैः केशैः ॥ १० ॥
 पुंस्कोकिलसमवाणी
 ताम्रोष्ठो पद्मपत्रकरचरणा ।
 स्तनभारानतमध्या
 प्रदक्षिणावर्तया नाभ्या ॥ ११ ॥
 कदलीकाण्डनिभोरुः
 सुश्रोणी वरकुकुन्दरा सुभगा ।
 सुस्निष्टाङ्गुलिपादा
 भवति प्रमदा मनुष्यो वा ॥ १२ ॥

यावन्नक्षत्रमाला विचरति गगने भूषयन्तीह भासा
 तावन्नक्षत्रभूतो विचरति सह तैर्ब्रह्मणो ऽहो ऽवशेषम् ।
 कल्पादौ चक्रवर्ती भवति हि मतिमांस्तत्क्षयाच्चापि भूयः
 संसारे जायमानो भवति नरपतिर्ब्राह्मणो वा धनाढ्यः ॥
 मृगशीर्षाद्याः केशव- [॥ १३ ॥

नारायणमाधवाः सगोविन्दाः ।
 विष्णुमधुसूदनास्थौ
 चिविक्रमो वामनश्चैव ॥ १४ ॥
 श्रीधरनामा तस्मात्
 सहृषीकेशश्च पद्मनाभश्च ।

दामोदर इत्येते

मासाः प्रोक्ता यथासङ्गम् ॥ १५ ॥

मासनाम समुपोषितो नरो

द्वादशीषु विधिवत् प्रकीर्तयन् ।

केशवं समभिपूज्य तत्पदं

याति यच्च नहि जन्मजं भयम् ॥ १६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्ष-
त्रपुरुषव्रतं नाम पञ्चोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ * ॥

ज्योतिःशास्त्रसमुद्रं

प्रमथ्य मतिमन्दराद्रिणाय मया ।

लोकस्यालोककरः

शास्त्रशशाङ्कः समुत्क्षिप्तः ॥ १ ॥

पूर्वाचार्यग्रन्था

नेतासृष्टाः कुर्वता मया शास्त्रम् ।

तानवलोक्येदं च

प्रयतध्वं कामतः सुजनाः ॥ २ ॥

अथवा भृशमपि सुजनः

प्रययति दोषार्थवानुखं दृष्ट्वा ।

नीचस्तद्विपरीतः

प्रकृतिरियं साध्वसाधूनाम् ॥ ३ ॥

दुर्जनहुताशतप्तं
 काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति ।
 आवयितव्यं तस्माद्
 दुष्टजनस्य प्रयत्नेन ॥ ४ ॥
 ग्रन्थस्य यत् प्रचरतो ऽस्य विनाशमेति
 खेत्वा बहुश्रुतमुखाधिगमक्रमेण ।
 यद्वा मया कुक्षतमल्पमिहाक्षतं वा
 कार्यं तदपि विदुषा परिहृत्य रागम् ॥ ५ ॥
 दिनकरमुनिगुरुचरण-
 प्रक्षिपातक्षतप्रसादमतिनेदम् ।
 शास्त्रमुपसङ्गृहीतं
 नमो ऽस्तु पूर्वप्रवेष्टुभ्यः ॥ ६ ॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ दृष्टत्संहितायामुपसं-
 हारो नाम षडुत्तरशततमो ऽध्यायः ॥ • ॥

शास्त्रोपनयः पूर्व
 सांवत्सररूपमर्कचारश्च ।
 शशिराहुभौमबुधगुरु-
 सितमन्दशिखिग्रहाणां च ॥ १ ॥

चारश्चागस्त्यमुनेः
 सप्तर्षीणां च कूर्मयोगश्च ।
 नक्षत्राणां व्यूहे
 ग्रहभक्तिर्ग्रहविमर्दश्च ॥ २ ॥
 ग्रहशशियोगः सम्यग्
 ग्रहवर्षफलं ग्रहाणां च ।
 शृङ्गाटसंस्थितानां
 मेघानां गर्भधारणं चैव ॥ ३ ॥
 धारणवर्षणरोहिणि-
 वायव्याषाढभाद्रपदयोगाः ।
 क्षणवृष्टिः कुसुमलताः
 सन्ध्याचिह्नं दिशां दाहः ॥ ४ ॥
 भूकम्पोत्कापरिवेष-
 लक्षणं शक्रचापखपुरं च ।
 प्रतिसूर्यो निर्घातः
 सस्यद्रव्यार्धकाण्डं च ॥ ५ ॥
 इन्द्रध्वजनीराजन-
 खञ्जनकोत्पातवर्हिचिचं च ।
 पुष्याभिषेकपट्ट-
 प्रमाणमसिलक्षणं वास्तु ॥ ६ ॥
 उदगार्गलमारामिकम्
 अमरासयलक्षणं कुलिशश्लेषः ।

प्रतिमा वनप्रवेशः
 सुरभवानां प्रतिष्ठा च ॥ ७ ॥
 चिह्नं गवामथ शुनां
 कुक्षुटक्कूर्माजपुरुषचिह्नं च ।
 पञ्चमनुष्यविभागः
 स्त्रीचिह्नं वस्त्रविच्छेदः ॥ ८ ॥
 चामरदण्डपरीक्षा
 स्त्रीस्तोत्रं चापि सुभगकरणं च ।
 कान्दर्पिकानुलेपन-
 पूंस्त्रीकाध्यायशयनविधिः ॥ ९ ॥
 वज्रपरीक्षा मैत्रिक-
 लक्षणमथ पद्मरागमरकतयोः ।
 दीपस्य लक्षणं
 दन्तधावनं शाकुनं मिश्रम् ॥ १० ॥
 अन्तरचक्रं विरुतं
 श्वेष्टितं विरुतमथ शिवायाश्च ।
 चरितं मृगाश्वकरिणां
 वायसविद्योत्तरं च ततः ॥ ११ ॥
 पाको नक्षत्रगुणा-
 स्तिथिकरणगुणाः सधिष्यजन्मगुणाः ।
 गोचरस्तथा ग्रहाणां
 कथितो नक्षत्रपुरुषश्च ॥ १२ ॥

शतमिदमध्यायानाम्
 अनुपरिपाटिकमादनुक्रान्तम् ।
 अथ श्लोकसहस्रा-
 ख्यावद्धान्यूनचत्वारि ॥ १३ ॥

इति ग्रन्थानुक्रमणी ।

श्रीवराहमिहिरविरचिता दृढत्संहिता समाप्ता ।

~~~~~

VARIOUS READINGS.

CHAPTER I.

1. A प्रवृत्ति वि०.—A सहस्रव्रतसू०.—2. D रचनीमिद्.—4. यदि om. in A, B, C (text and commentary). A, S, B, N कृतेः, C gives and explains both rr.—5. A, D, B चालक्ष्य.—8. S अथ मन्वान्.—9. B, D, S, E होरासो, N होराशास्त्रवि०.—S, विनययश्च.—10. S, E, N, and one Cod. of C विस्तरश्च.—The title of this Chapter in A, B, D is: इत्याचार्यजीवरारः मिहिरश्च कृतौ संहितायामपनयनाध्यायः प्रथमः, in S इति जीव०, in N इत्याचार्यवरारमिहिर (sic) शास्त्रोपनयनं नामाध्यायः प्रथमः, in C इति भट्टोत्पलरचितायां संहितायाम् शास्त्रोपनयनाध्यायः प्रथमः; at the end of other Chapters occurs बुद्धसंहितायाम्, which, as being the most appropriate title, I have employed throughout.

CHAPTER II.

Page 3, line 11 from the top: A, C, B, D, E अननुसूचकः, S, N अनुसूचकः, which I have changed into अनसूचकः.—A सुसंक्षिप्त.—Line 15: D, S, E प्रतिभावाज्, so N sec. manu.—Line 16: N, and one Cod. of C परिबद्.—Line 18: S, E पौष्टिकविद्यामिहिराचारकुल्लः स्नानविद्याभिज्ञो, N पौष्टिकपरामिहिराचारः स्नानविद्याभिज्ञो, D स्नानविधिविद्याभिज्ञो.—Line 19: स्नान om. in and C, A, B, D.—S, E, प्रहृ० for दृष्टा०.—Page 4, line 1: S, E रोम without क.—S, N बाग्निह.—All but C, N सौम्यं.—Line 2: पंचदश om. in S, E.—Line 3: S, E प्रसाध for प्राध.—C in his text: पुष्टिबुद्ध्याद्यवयवस्य, like E, but from his explanation it seems to result that he meant, पुष्टिबुद्ध्याद्यवयवस्यस्य, like S.—Line 4: A सासानार्ता.—Line 7: C, B, N वेद् for विवेद्.—A, S, N सासानार्ता.—Line 9: C, N वेदा for रेखा.—Line 10: अक्ष om. in C, N.—Line 13: C, N वशीदेवानां

—Line 14: One Cod. of C, and N, प्रत्येक्षं.—Line 15: E प्रतिवेद for परिवेद, D प्रतिवेद.—Line 21: C उक्तं चात्र जनेषु मन्त्रविद्या, N मन्त्रोक्तं च जनेषु.—Page 5, line 1: S, E प्रतिविद्धं.—Line 4: N भवति for ज्ञेयः—Line 5: All but A चर्ये, A चर्ये, which I have changed into चर्ये:—Line 6: All but C चर्य.—Line 8: A° यम् for° याम्.—Line 13: C आचार्ये for चार्ये, N उक्तं च विष्णुगुप्तेन.—Line 18: C adds च after चवि.—S द्वेःकाच, A, B, N द्वेःकाच.—C नवाक्ष without क.—Line 20: A, D om. वक्ष, N वक्षायक्षनि.—Page 6, line 2: C, N तात्काक्ष.—A, S, B, D प्रक्षप्रतिप्रक्ष.—Line 4: C याचायां तु.—Line 6: D, S, E चेदितयक्ष.—Line 7: C ब्राह्मण and ब्रह्मण.—A, B, D निवेद्यन.—Line 8: A, S, B, D वद्याकाक्षसंप्रयोगः, N the same, but °काक्षं.—A, S, B, D दुर्गोक्षं.—Line 13: N, E निष्काक्ष.—Line 15: C, N तेषां च om. तेषु.—Line 17: C चक्षतय for चक्षयन.—Line 18: C चक्षय.—Line 19: N ग्रहभुक्तयो.—20: A ग्रहियक्षसमाज, S, E र ग्रियक्षसमाज.—N °मो ग्रहाधिपतयो. The MSS. but C, add after नभसक्षय the words: चारकाप्रवर्षय; originally they were wanting also in N, where they have been added on the margin by a different hand.—Line 21: S योम for योगा:—Page 7, line 2: N प्रतिमाक्षयचक्षयसंप्रवेशतिष्ठापनप्रासादक्षय.—Line 3 N °कार्मक्ष.—Line 4: C, N खंजक.—S, E छत for छत.—Line 5: All but C, N वृष for मो.—Line 7: C, N वृष.—S आसमक्षयक्ष.—N इतकाक्षप्रतिमादीयक्षयानि। तथा मनुवरयमाश्रयनिमित्तानि सामान्यानि.—Line 8: A, D, S ग्रमाश्रयनिमित्तानि.—Line 9: D, S, E प्रतिक्षयक्षम्, A प्रतिपक्षयक्षम्.—Line 9: N अन्यकर्मका नियुक्तेन,—Line 10: N तानि चैकाकिना न.—Line 11: रव om. in C, N.—Line 12: A, S अन्ये ऽपि.—चत्वारो om. in N, but on the margin वक्षय, and चोक्षय, A, S, E, B, D चोक्षय.—S, E चोक्षयः for भर्तयाः, C writes कर्तया. but this is merely a blunder of the copyist.—Line 14: D, N add प्रतिद्यानं before यक्षाद.—Line 15: C तस्याच for तेषां च.—Line 17: S before distich 7, the following: उपसृष्ट्य ग्रहभूजा यं यं मन्त्रेद्वयं। तत्तस्यानमवाप्नोति न चासौ भूषण भवेत् ।—The following numbers refer to the distichs. 8, E निष्प.—N जोतिषांविज्ञारदं.—11. C चक्षिप्रकाशो.—S, E °प्रको.—S, E सुक्षं for चिद्यं.—A समभोचता.—12. A, S, E °वक्षरवे.—14. C writes चैन, N चैव.—16. The MSS., but C, N, कर्षोपक्षति, C notices a v. r. पिहितकर्षो, N originally संप्रक्ष for पिहितैः.—18. A, S उपवासं.—C तानिचे.—19. All but N संविभाजते.—20. N संप्रस्था.—A, S तद्विनिष्प्रकाश, N विद्विनिष्प्रकाश; both originate perhaps in a v. r. तद्विनिष्प्रकाश=तद्विनिष्प्रकाश.—21. N जयार्थिना.—22. वाजिनां च.—C यथैको.—23. E दुष्प्रचितदुष्प्रुतानि.—N नात्रं उद्धा कुना च दैवविदं.—S, E

add the following stanza : प्राप्नुं सिद्धिमनुत्तमां भगवत्कं रत्नैः सपुष्पैः फलेरभ्यर्था-
भिमुखं मनोमतमयाश्रयस्य चेद्विष्णुसि। दैवज्ञं नचि कोपयेत् प्रकृपितं द्रष्टेदसावर्कव-
यादृक् तस्य मनो भवत्यवितथं प्रभुः फलं तादृजम्.

CHAPTER III.

1. A, B, D, N, and one Cod. of C, चखेवा for चाखेवा.—All but C चाखेवादापि नूनं.—2. E, and one Cod. of C कर्कटाक्षं.—N, and perhaps C उक्ताभावं.—4. S, E कर्कटमसंप्राप्नो, A कर्कटकमप्राप्नो.—E •रामैन्द्रोम्.—6, S लाङ्का, E दुष्ट.—N विनिर्धति for स नि.—S सदा भूपान्.—7. S ख्यान for खान.—9. C in his text शिखरावमर्दी, like A, S, B, D, but afterwards शिखरामर्दी, like E.—10. A, N दायाः.—11. E दर्शनं यदि च, N यदि चेत्.—12. All but C, N, E च वि for पारि.—13. A, S, B, D मुनयो नुत्त०.—14. All but N, E निश्चाय.—N चय for चवि.—N चाम for सन्न.—15. S स्वमुपं पर०.—N, E om. च.—C, S, E, N पुराकृतं.—E वावदंति, A प्रवति, S संज्वति.—16. S निःप०.—17. ख्यात् om. in S, E.—S (च) कल्पे.—18. N चूमार्चिःम०.—19. A, S, E, B, D (च)कः खवर्षेभ्यः.—20. All but C, N, E निवेष्टा म०.—22. A, S, B, D चयवा सधूषो, C in the text चयवा-
तिधूषो, like N, but afterwards चयवाविधूषो.—E इर्वी, C, N उर्वीम्.—
23. All but C, N कपिलस्य.—N कमकनिमो.—26. C, N करोति नचिरेच.—
27. E नरपतिविरोधकृत्.—28. C द्वादश वर्षाणि न करोति.—29. E आये.—
E, N वस्यर्चैर् जैर् हिद्रं.—31. C जनदा for वपदा.—E भयकृत्.—32. E वेपिते
प्रितक्षे च, N वेपने (ऽ) तिक्षे वा.—B, D वपं ततः सचिवं, E तता वपं सचि-
वः, N — E, but सचिवं, C mentions the r. of B, D.—33. S विद्यात्.—S
राज्य.—36. S यद्वचमाप्नोति सुमहती पोडा.—39 C खर for खर (explained by
खर), N has खन, in the others not clear whether च or ख.

CHAPTER IV.

2. C विचिता, the others निचिता, which I have changed into निचिता.
—4 A चकं for चकान्.—A, N (च) पराक्ते, S (च) परादै.—5. The order
in N is 7, 5, 6.—6. S, N पित्र्यर्चवि०.—8. N प्रोक्ता for चोक्ता.—11. S
दुमिचं.—12. N यद्वाणि भूयतां याधिनो जयखेपां.—14. S, N चत्युच्छायाद्.—
15. N चत्युच्छिता च रेखा.—D मंडलाच, S, E, N मंडले च, C in the text
मंडला, afterwards मंडले.—E दंडाखे, the others but S, and C in his
comment कुंडाखे.—E, N तखिन्.—16. C चेन for सख, but he notices
also our r.—17. C, N, S० मुखं ध्वनं.—21. N यथोक्तामसः.—22 A अजि, O

वर्जि, S, E, N वंज.—E तदकव, A मववव, I suspect मवकव, cf. V, 40.—A पुववाद, the others but D पौववाद.—D, E वासात्.—23. E कौराव-विंध्यैश्चैल्लङ्.—24. S वांघव for वाघव—N कौल्लोङ्.—N शुक्तिमत्स्याधिपतोन्, A, S शुक्तिमत्स्याधपतोन्.—26. N ज्ञानवान्.—All but C, मसुरांश्च.—29. N परिहीन—N, and one Cod. of C, ज्ञानतनुः—One Cod. of C, and *secunda m.* N, सुसुमर.—S चोर.—30. The order in N, E is 32, 30, 31, in C, S 30, 32, 31.—31. A मंडली संयोगो

CHAPTER V.

This Chapter is in N the 10th, the 5th with him being the 6th of the others, a. s. o. 5. N वदि for वक्ष.—8. E, N पूर्वार्द्ध.—9. C पार्थै च, A, B, D पार्थै.—N दीर्घा तु.—14. N वम् for (च)वम्, E om., S पुरादं.—15. S, N (च) र्थेन for तेन and also one Cod. of C in the text.—18. N विज्ञेयो for दिज्ञेया.—S वक्षते for वक्षन्वा.—नानि om. in N, E.—19. After this S, N insert the two following stanzas: करवता रवि-दिवसाः वयसां (७९०) युता युताः अवसुवन्तैः (१८०)। सन्धे सप्तविंशतेः प्रज्ञादिकं पर्व । १० । अथवा । रविगुह्यते शककाले मासचमेते ऽविचारविनो यत्नं ते भगवाः श्रेष्ठे वक्ष्यन्ति पर्व । १५ ।—N अवनीमाव शुभं, the other अवनीमानां शुभं, but C, although writing thus in the text, explains चवे-खरं according to our r.—25. S, N मयितविद्वां.—28. S वैश्वतिकात्, N नैःश्वतिकात्.—29. E पा(च)ड.—S द्वितीयांशे.—D चे—All but S द्वितीये.—31. A, B, D अखसनकाले.—32. All but C विदुश्रुमान्.—S हविरे.—33. E मन्त्र.—34. N जीव for बीज.—35. All but A, E सूरसेनाः.—D सं, A उद्ग for उद्ग—S om. ते.—36. N, and perhaps C., जामिनो.—All Mss. व before पीडा, manifestly wrong.—N अपिवा for अथवा.—C वृषले, N हवसले.—37. A, D, B अपमान्या.—S वाण्डिका, E वण्डिका.—A सुहा for सुहा, E पुवदेमैः.—38. S, E सवरान्.—N वक्षव for पक्षव.—A om. मक्षान्.—All but C, S write कुकन् मक्षान्.—E पीडयेदर्थ, N पीडयेदन्नम्.—39. N मेवमन्त्र.—40. A, S, B, D मवकव, C मवकव, N मनुकव, the true r. only in E, cf. Hiouen-Thsang's *Po-lou-ka-chen-pa*, and *Barygaza*, now Bharoach.—वप for वृष, S कुसारायोधेय.—41. E मय for मक्ष.—S पांवाखवैधेयविषाणं.—S, E अपि for अथ, N मनि.—E माड for मोच.—42. N अंतर्मित्तिवाप. C notices a v. r., which however is written in the same manner as his own. r.—S सिंहपुव, N सिंहव prima m., sec. m. सिंहपुर.—S वय for मान्य, a r. noticed also by C.—All but S, N मारि for मारि.—44. S, N जिहवलेडि, C, A, B, D जिहोपलेडि.—N तक्षरोपमर्द.—A, S, N मवाः for

भूता.—48. S, E चयमदेन्.—C प्रथामाभयान् प्रथामदेभ्यः.—50. C हर्षेभ्यः.—
 All but C, S, E निश्चाय.—51. C, N, E कुशा०, S चुरन्नामयं.—52. All
 but C सव् for सव्य.—S, E ईतिकरं.—53. C, N वि for च.—A, S, B, D
 चनल for चयि.—54. S हि for (च) य.—56. S कपिले.—S, E, N ज्ञानाभे.—
 58. One Cod. of C ज्ञावे, another ज्ञाने.—A, D, N चापि.—All but E,
 and one Cod. of C पाटल.—59. All but S, N पांचु.—61. N सखविपत्तिं.—
 S, E चरित्राः.—64. All but S, E, N आवंतका.—65. All but S चंतवेदी.—
 A, B, D मर्यु, C perhaps सरयु for मयं.—66. S संखितानां, N संकतानां.—
 67. One Cod. of C हसेरक, another दासेरक, like D; S, E, N द्वाष्टं,
 but in N sec. man दाष्टेर.—68. N prima m. माष्टेङ्ग for मयभव.—A, S,
 and E (a Bengali Cod.) पारिपात्र.—C notices a v. r. for गोमन्, viz.
 गोमर्द, or as written in another Cod. of C गोमर्द, E गोमर्द.—69. C, N
 कौशलान्, S om., the others कोसलान्.—All here स्वरसेन.—S कार्षीच,
 N कार्षी.—70. D कोसलकान्, N sec. man कोशलकान्, A and one Cod.
 of C कोसलकान्.—S, E सपौत्रान्.—S, E वप for वय.—S, E उपरोषाः.—
 S विद्याद्, C both विद्याद् and विद्याद्.—72. S, E, N वमिष्ठ.—S काश्चि.—
 73. S आवंतक.—S, E, N वत्य.—A, S, E, N धनुर्धर.—N चवित्तापसानां.
 74. C चैव्या०.—E ब्रह्मान्, S सत्तान्, the others सत्त, but N दृष्टस्य.—S
 रूप for रूप.—D पुंङ्ग.—One Cod. of C उय for औय. the others but S
 उय.—D, E चयवा.—C notices a v. r. चमरराडपि विचवर्षी.—75. B, D,
 N मावे, C मास.—All but C, N कार्षीच.—E, N योषेय.—S कलात्र for
 कलत्र.—76. All but E ज्येष्ठे.—E ग्राह्येः.—77. S सौवीर for काश्मीर.—E
 पुर्लीङ्ग.—S, E, N हन्याद्.—78. E पुर्लीङ्ग.—C, D, N •सेवजान्.—A कंवेज.
 —E अर्थ for अत्र.—79. C, N दरदाम्भकांश्च, and C notices a v. r. दरदांश्च
 मास, the others •दान् म०.—80. A बळीक, C, D, B बाळीक.—82. E
 सखविनाशे.—83. A, S विद्यान्.—85. E मार्गो निर्गतो, N मार्गान्वितो.—86.
 All but N write नैच०.—A नैचति.—87. S आपसर्पेयान्.—A, B, D चार्द,
 S सेमसुमिचर्द.—88. E च for तु.—C, D, N, E न for न्क.—90. S, and
 perhaps C वचसं.—All but C चंत्यहरदा.—91. A, B, D रवेः for रवी.—
 All but C ग्रहिणि.—94. E परिवेशे.—A, S रूपवधं.—E विषत्ते.—95. E
 सुरवाषो.—All पचदुष्टं.—S, D तदेव, E तथैव.—96. S, E, N पातैः.—C, S,
 E चायाति.—97. S, E चामयः.—98. A पचदाग्रिभो.—E तदा for ततो.

CHAPTER VI.

D, N, E begin this Chapter with the following śloka: उवमसुमुचं बालं
 होदिताननमेव च । निक्षिप्तमुग्रं च पंच वक्राः कुञ्जस्य तु ॥, with the v. r. in

N चापि वक्रं पञ्चावनीयु(ते); it is probably taken from the Commentary, in which the v. r. चेति वक्राणि चित्तिवक्र तु ॥.—3. C in the text, and S, N चापि पश्यते, but C afterwards वा विपश्यते, A वा निवर्तिते, D वा निवर्तते, E चापि वक्रिते.—4. A, B, D आदेशं for चावहति.—5. A च for स.—All but E भयं.—6. E भाष्यार्थोद्देशितो, D भाष्यार्थोद्देशितो, A भाष्यार्थोद्देशितो.—C, A, S देवते.—N विनाशयति.—8. D मवावा, A मवावां.—10. S विपश्यन्.—E (in Bengali character) पारिपाच, in A, S not clear whether च or प.—11. B, D, N विषु चोत्तरादु, C, E विषु चोत्तरेषु, but C notices also our r.—C, N ब्रह्मे वा.—E चित्तिवक्रः.—12. C, N, S, E चक्षुस्तेषु.—13. After this there are two ślokas more in N, containing in substance the same as 11 and 12.—The title in A is चंनारकचारः—

CHAPTER VII.

1. A वृद्धि for विवृद्धि—S. N च for वा.—2. All, but C, write र्वच.—All वैच, but as देव belongs as well to र्वच, as to the following, the required r. is विच.—S, E देवानि, A मवावि, D, E वैचदेवानि। मैत्रं हिमकरतनयः, the same in one Cod. of C, in another वैचदेवानि चक्षुः; in the commentary of both Codd. however Utpala explains as if he read like D, E. This explanation is certainly wrong because मैत्रं (Anurādhā) is included in वृक्षादीनि वृक्षवाणि of vs. 4.—N सिद्धि for चक्षुः.—3. N मवांतानि चाविते.—D निवात.—4. E प्रभूतायां.—5. E भाद्रपदा s.—6. C and A अक्षिन्, N अक्षिन्.—A, D उपमर्दन्, S अवचक्षुः.—7. A, B, D (च) पि for (च) मि, N, E (च) ति.—9. A, S, N, and C in the text देवानि.—10. All but A फाद्युगौ.—D, E भाद्र.—A, S, N ब्रह्म.—A भविक, D भविक.—11. N चवह, the others, but S, चवहं.—S वदुदेवं.—12. C चेन्द्र for ब्रह्म.—15. E अन्ननुवन्ना.—E उक्ताः for रताः.—16. E अन्नवन्ना.—C, E अर्थ for अर्थ. N अर्थ.—N inserts after 16, and S after 18 a stanza containing in other words the substance of 18.—19. D, E, N अक्षमते, A अक्षवाते.—S उद्धमे.—20. E ब्रह्मदेव.—A, B, D विवाच.

CHAPTER VIII.

1. One Cod. of C, and N वचनेषु सरोद्धमसं वा येव वाति सुरसंवी, but other Codd. the common r.—E देवसंवी.—3. C, S उपजीविक.—A वच for कुतुम्भ.—4. C here ब्रह्म.—S inserts after 4 this śloka, from Garga: प्रवासांते सचर्चैव दूदितो युगपचरेत्। तस्मात्पासाद्वचपूवै। नुरोरब्धः

प्रवर्तत १.—5. A, S, N चोपे.—6. A, S, B, D वृद्धिवाच्य.—A, B, D संप्रदेश.—
 7. S विद्यात्.—E, N वृद्धि for वृद्धि, C once the former, once the latter.—
 8. चेनसंख्यानां.—8. N कौश.—9. A, B, D प्रवृद्धि, S निवृद्धि.—10. All, but
 G, अष्टे.—E कुलधर्मजाति.—S कुला for विला.—C कंजुं, S कंजु.—N, E
 समोजानि, a r. noticed also by C; S समोजातिम्.—11. N राजानः.—12.
 S, E, N पापंहासे; the same om. ये; and E स for च.—14. S चक्षुजे, A
 चाक्षुजे, E चक्षुजे.—17. A, S, D च for तु.—18. A, S, D वपा for
 प्रजा; the same noticed by C.—19. S, E रोहिष्यामलभं.—21. C, N,
 लभेन for फलेन, E लब्ध्वाद्.—22. All but D, N, E द्वादशककमेव.—A
 कक्षाधि for कक्षि.—23. C, N उत्तरा.—All but S प्रौढपदां, N पदाप-
 तिच.—24. The Codd. of C vary between द्वादिक and द्वादिक, B, D,
 E have the former, N originally the latter, S द्वादिक, A, G उद्वादिक.
 —E उद्वात्.—A, B, D सुताधिपच.—25. S, N प्रसूता.—C पंचमवर्षसुतं, G
 पंचमवर्षमातुः.—26. S चन्व for चन्व.—S विद्यात्.—27. C in his text चाभ-
 वृत्तो, like S, E, N, but C afterwards अभिप्रवृत्तो (expl. by तत्स्थितः).—
 C, S, E, N प्रवसते for प्रवर्तते.—C तथा for तदा.—29. C. S फलान्येषां,
 A, B, D फलानि तेषां.—30. A, S, C write निःपद्य.—S उपवात for उपमात.
 —31. All but C, A भावसंज्ञौ.—C तु for (च)व in his text, afterwards
 वृ, like N.—32. C विद्याद्यवर्षेव.—C, N, E भयस्य लोकः—A चच द्वये; N
 (च) ते.—33. S इति for अपि.—A अद्योन्वद् E अतोन्व.—A वर्षे for वृषं.—
 34. A, D च ग्रमे (s) च, C, N, S तु ग्रमे तु.—C, N, S विज्ञसौ च.—35. A,
 B, D, G च for तु.—N ततश्च for न तच्च, C नतं च, which is explained as
 a Noun Proper.—36. B, D वृद्धिमुद्दिनं च, S वृद्धिदमतश्च A वृद्धितमतश्च, E
 वृद्धिसमतश्च, G वृद्धिमुदिताश्च and पार्थिवाः, C, N वृद्धिमुदिताति पार्थिवं,
 explained as follows: मुदितो वृद्धो ऽतोवात्यर्थं पार्थिवो राजा चच: this expl.
 shows such a degree of ignorance of grammar and of the subject in
 hand, that I suspect the passage to be vitiated.—The original r. may
 have been वृद्धिसदतश्च.—38. A पुरतश्च, N परतो ऽच.—C notices a r.
 कांतमच युगमादितश्च, the r. of G.—40. G प्रायाः, the others but S प्राया.
 —41. C, B, E, G शोककृद्; it seems that Utpala knew another r. also;
 here are his words: आद्यः प्रथमः संवत्सरो ऽब्दः शोककृदिति पठान्नां शोकं
 कृन्ति विनतीति शोककृत्। यतश्चस्य शोभनं फलमाचार्यो वदयिष्यति पूर्वापरौ
 प्रीतिकरौ प्रजानामिति तस्माच्छोककृदिति निःसंदेहः पाठः.—C, A, D चंशे for
 चतो.—A, D, and some Codd. of C परावसुच, for पराभवच.—42. All
 but S, E, N पराभवो ऽष्टे.—43. C, N, E, G चयेवं for चवाब्दः, S चयेव.—
 44. All but C यत्पंचमं—चब्दं.—45. All but C, G आद्यमब्दं.—S देव for
 दैव.—C, G तथाद्यवर्ष.—A, B, D प्रमाचिनं विज्ञसमयवाच्यत्, C, E प्रमाचिनं

विज्ञानमित्येतान्त् N the same but •वान्त् G •प्रमाधि चानन्दमतः परः स्नात्, and sec. manu प्रमाधि चानन्दमित्येतान्त्, S प्रमाद्यचानन्दमतः परं वत्; the first word is wrong in all, for the name of the year is प्रमादिन्; even the words चानन्दसु खनः in 46 prove that the author must have meant प्रमादिन्. Further I have adopted the r. of S. The origin of the false r. in C, A, B, D, E, N is that this vs. has been confounded with vs. 33.—A, B, D, संज्ञकं for संज्ञितं.—47. C, B, D, N, E विज्ञानः for तत्परः A om. the word.—A (च)व for (च)व.—48. A लवन्ति, D व हति.—A, B, D, G, N कामः.—50. E चमारि for उद्गारि, C, A, B, D चमार.—51. All but S, G तस्मिन् for यस्मिन्.—52. S वक्तृवाचा for विद्वद्वाचा, the others with वृ, not वृ.

CHAPTER IX.

1. S, N चवत्.—C प्रोक्ताः in the text, but afterwards कथिताः, expl. by प्रोक्ताः.—2. S देवाधि.—C, S भाद्रपदे.—3. C in the text, D, E चनेन, the others, as well as C in the comment चानन्द.—E दृष्टाः.—4. All but C, E उदय्याः.—All but N, E, G दक्षिणेन स्थिः.—5. S यथास्थितान् नैऋतः, the others यथास्थितान् भगवन्तः, changed by me into स्थिताः.—6. S, N भाग्यायः.—8. S, E वीथिषु सितः, A वीथीषु सितः.—S, G ग्रन्थद्वयं सधमपलः, A सधमपलः.—9. S, N सधं न्यूनसधमकदकदतमम्। उदयाद्यं यथाक्रममेवं फलनिश्चयं प्रयात्, G सधंन्यूनसधमकदकदतमम्, and further like S; E like S, but कुयंत् for प्रयात्; D सधमकदपलं, C in the text चविक, but in his comment he explains it by चनिष्ट, so he must have r. चवत्.—A, D चतिकद for कदतम.—A वीथीषु पलं.—10. E सधमवज्जिक for सधम.—C in the text वाज्जिक, after वाज्जिक.—11. All but E सूरसेन.—A, D योधेयक.—13. C कां सजी०, A, S कांसजी०, G कान् सजी०.—C, N, A गोमदं.—S चीन for नीच.—14. A, S, D शंकर.—15. N पैवाद्ये, the others पिवाद्ये, changed by me into पित्याद्ये.—E चंत्यचकनाविकान्, D चंत्यचकनाविकान्.—All but C कान् श०.—S, E पैवा.—A, D, E मौलिक, B मौलिक, C in one Cod. मुलिक, in another सुलिक; the original r. seems to have been मौलिक.—16. S, D स्मिन्.—17. A, D टंकवान्.—G, N सूर०, C only सूर०, the others शूर०.—18. G प्रवाचयति, N प्रवाचाय, E प्रवाचते.—A सवारोद्देवीन्, D, E, N सवारोद्देवीन्, B सवारोद्देवीन्, S सवारोद्देवीन्.—All but A, C चवन्ती च.—19. C, S सवारोद्दे इविडाभोरा०, G सवारोद्दे इविडाभोरा०, A, D सवारोद्दे इविडाभोरा०, B सवारोद्दे इविडाभोरा० (sic).—20. N चवत्.—N चवत् सधं.—21. A सवारोद्देत्.—A, C सलिक, E मौलिक.—22.

All पिवाद्यं.—A पूवाद्यं.—23. N, G (च) वलमिते.—All दिवसे, changed by me into the Accus.—24. G भिन्ना.—25. C कापासिकमिव वनं, A कापास-
वतमिव.—26. C, S उज्जवाः—N ज्ञानि for विकर.—27. C रश् for मश्, N
•वरश्चि•, G •वराद्यां वि•.—28. All but S चक्षे•.—S पोडावचः शूकः, the
others, but C, write चरन् शू•.—29. E पंचाक्ष, C once the same, once
वा•.—31. A, B, D, S ऐङ्गाम्ये, E ऐङ्गाग्रये, a misread •ग्रैपि; C, G च for
(च) वि.—32. E भिन्नविरोधो.—33. N, E, G पापंछ.—34. N भौतिक.—
S, G, E चक्षिकसे.—C, E पंचाक्ष.—S स्थित for सित.—35. S, E चक्षिर्गुणे.—
E चक्षपीडा, D चक्षवाणिमां.—36. All but A, E, चतुर्दशी-पंचदशी-चडमीं,
and (with exception of N) तिथिं, N तिथौ, although चतुर्दशी etc.—A
(च) चवा for तया.—C, S, N, G एव वा for इति वा.—39 A निरता, C in
his text न रता, but after विरता.—41. All, except C in the text, प्रजां.—
D, E रजोष्काद्वनैश्च for दिशो•.—42. All but E दुराक्षयं.—43. C पितृ-
कासलांश्च, our r. is the r. of S, *prima manu*, for S *sec. manu* = C, the
others कासलपितृकांश्च.—S, G वैश्विकान्, C once वैश्विकान्, another time
वैश्विकान्.—A, S चोदक.—G उपजीवान्.—N प्रीणाति (sic) for पोतानि,
G, E चक्षुःति.—44. C, D, E प्रकोपा, N प्रकोपा.—45. A, S, G कुसुम for
कुसुद.—After this stanza D and N have: प्रादपि शूकः प्राद्यां दिशि स्थि-
तो । एवं जलं स्रजति नित्यम् । धान्यं च भूरि कुर्वते दधं च वड् आयते तव ।
अपरां निवेवमाहः काष्ठं शूको जलं स्रजति भूरि । धान्यं कुर्वते धान्यं दधं च वड्
आयते तव ।—N भृगुचारः

CHAPTER X.

2. A दुमिच्छेमन्न, S दुमिच्छेमन्न; E च for दु—3. N नर्तन.—D
नैःछ•, E निछ•; all but C वा for काञ्.—4. S वड्छाक्षे.—S, E, G च भू
for चम.—S कौशलमन्न.—C पंचाक्ष.—5. E आचतन for आर्यजन.—G पारद.
—C, A, S रमठ.—A तैलक.—D रंजक.—6. A पंचमद, N पंचमदः—E
शेषक, B, D, G वैषिक.—7. C, N सार्य or सार्य.—N पैल्ले.—S वाचहीक,
the others, but N, वाडोह.—E मौलिक, one Cod. of C छलिक.—8. All
but C, N तच्छिलाः.—9. E, G वैषिक.—C in the text वंचका (sic)
कौशलानां, but he explains as if he r. like the others; A, B, D, S,
and once C कौशलका.—11. S ऐङ्गाम्याक्षे, the others, barring N *prima*
manu, ऐङ्गाम्याक्षे.—A, G चीर.—A, B, D, E कुङ्कुम.—E लाचा, D लाचः
—S चंति.—12. B डकश्च, D, E डंकन.—S वर्वर for वर, A वर्व, N om.,
but *sec. manu* वर.—A, S काशीरमंवि.—D चंति जना भवति वि•.—13.
B पूजित for सरस्वत, D, पूजयेत्कुङ्कुमश्च E. A, D दुरमश्च.—C, B पंचाक्ष.—

14. A, D, S कोशक.—C, N प्रको, the others प्रकोशक.—C, D, N, G लाक्षिक्या.—15. C once, N *prima manu*, and S उज्ज्वली, the others उज्ज्वली, all but N om. Anusvāra.—S, E पारिपायकान्.—N कुंत्.—16. 8 विप्रावमिहिभिः; N अग्नि for अय्य.—17. C इतोनां for वारोनां.—S, E बुधे, C once the same, once बुधे.—18. All हनः, changed by me into हनाः—S inserts after 18, E after 19, and D after 20, the following meaningless distich : एकस्यैवरो वर्षाभुमप्रदो दिनमतिथ मयसकदः । विमनिरभ्य-
करो दिनकरतमयो विमिहिहः.—19. A, S (च) तिरौह for (च) विरोह, G विरोह.—21. S, G वैदूर्य.—C शुभकृत.

CHAPTER XI.

4. A •राधेऽगरि•, B •येषु येऽगरि•.—S om. ते.—6. B, D, N बाधुमि, E बाधुपने.—7. G ह्यः फलपाककल तावतो मासात्; E •पाकाः—A, S वर्षात् for अमास, D, N अमासि.—8. C, N क्षिप्र अयु, G क्षिप्रविर, the others अयु अयु.—E श्रुतः—E अतिवृद्धि, the others but N, G अतिवृद्धः.—9. D, E चूरो.—12. A, S (च) पि for च.—14. C दिनकरद.—16. रतद् om. in E, N, G;—D has रतं.—17. A, S, N सौम्येष्टा.—18. C once कनिक, once कनक, G नरक, E जनक.—19. S अशिकाः.—20. G ह्य for श्रुतः—G पापाः सुखे.—21. D, E कुंकुम.—24. S, E म्हावायवा.—S, G वायुसुता, A originally the same, but *sec. manu* •खे वायोः, like B, N.—G पापाखे सप्तसप्ततिः; A om. सप्त.—25. A, S, B, D, N हेतु.—N, S चतुरथा.—27. All but A, S पुत्रा for चंडा; C takes पुत्र for the name of the people, but in a quotation from Garga it is manifest that पुत्र is another name for these Ketus; hence the error.—30. A on the margin, and S पठित for प्रोक्त.—31. N, E, G सधूम.—33. A, S, and G *prima manu*, अलकेतुः, N अलकेतुः.—A, S दैर्घ्यान् (sic).—A, S उपवाति.—34. A, C ह्य, om. च, S ह्य om. च.—35. N देवकाम्.—36. A, S, E रोमवृद्धि-
मुनिर्दे.—38. C, A, S, G •दौ तवाधिकं.—39. B, N, E, and once C, मतिः.—40. E च for तु G (च) पि.—A on the margin, and N ह्ये.—41. S दिवंतरिचभो, A the same but दिव्य.—42. G तद्विचरेषु.—A, S द्रव-
मुपैति, E द्रवमपवाति.—43. All but C म्रिष्टो.—44. B, and once C सख्य.—46. E, and N *sec. manu* चानतवा.—52. All but C पात्र ह्य.—After 52 the following is inserted by A, and after 53 by G, S : अमवा-
हंकारी (A • रात्) सख्य प्रधानदेशान्निमात्रेद्विरात् । सख्य (G निवि) ममनानुकारी भैक्षोक्विनाम्रः (G •म्रः) केतुः—54. A, S अति.—All but S ह्य.—55. A, S अलचरकीवापिधं.—S औशीवरपं, om. अपि.—56. G

चक्रिकेन.—E येने.—D, S उज्जयिनिक, A चोव्यविनिक, E चोव्ययनोचक, G उज्जयिनिक.—57. A, S, B, D प्राप्त for तत्तत्र.—A कंवोजी.—58. G कुकुल for रल्लक, S, and C in the text रल्लक, but C afterwards considers it to be चल्लक, and r. with B वाचय चम्यते.—S मैल्ये.—A, S चौत्रा.—59. D जलदेवे.—C, A, S, G येच.—A विशदेवे.—60. G केकच.—D सीहला.—A, S, G चांग, D वंग.—61. E (च) तिहट्टो, the others but S, D (च) मिहट्टो.—D, E चोलावगाव, C in one Cod. चोलावकाव, in another चोलावंगव, S चोलावंगकौकन, A चोलावककौकन, G originally चूलावंगना, changed afterwards into चोलाकाकशा.—62. C, A, S, छतो.—G तरप्रभवाच.—S विगत, A विनिहत.—A, S, D, and G in the margin have one stanza more : इहः षोडश वासराश्च शुभदः कैशिरप्रदिहः मिथी सर्वा रश्मिफलप्रदे हि नियतं येनैऽथवा माधवे। अथं यत्परिभुक्तपोषित (D भुक्तधूमित) रतं यद्वा (D दग्ध) मिथामेदितं तत्सर्वं परिवर्ष्य शुद्धमपरं पाणिपदे वासुधु।

CHAPTER XII.

The opening stanza is wanting in C, B, E and originally also in G. It is to be found in C only as a quotation from the author's Samāsa-Sanhitā. v. rr. are : (C,) D, G वातापी.—(C) कुचिभिः, G निजकुचिषा.—D पीला लम्बुनिधेः पथंसि विपुला याम्या च.—(C) पयोधुतिहतिचारः D पयोधतिहतिचारः, A, S, G मयाच सुहतिचारः ; हतः is Genit. case.—1. E समुद्रातैः.—G विकर for वचर.—S मुक्ता for रत्ना.—3. S हंसित for वापित, A *prima manu* हंसित.—6. A प्रिवाभयवचसदतामदेहा.—E हंवाचाराभूः ;—C अति for अति.—D ध्वजोच्छ्रावशोभितं, S ध्वजोच्छ्रावशोभं पुरा, E the same, but om. पुरा.—N करिकरड.—A मद्मोदमिणि.—A *sec. manu*, and B हिरैफासिगीतमंद्रसमैः, G *prima manu* हिरैफावलीसंहृतमंद्रसमैः, *sec. manu* added गीत before सं°, N हिरैफावलीगीतसंहृतमंद्र°, S the same, but मंद्, E हिरैफावलीमंद्रगीतसमैः, C हिरैफासिसंहृतमंद्रसमैः.—A om. भाकूच.—A, S, D दुरलीसमाध्यासि, N दुरलीसमाध्यासि.—A अंभोजमनाचमूः D. अंभोजमनाचमूः, E अंभोजमनाचद्विप्राचमोवापितं.—S अर्चित for अर्चित.—7. All but C कुकुमा.—8. E वाकम्.—C आपुष्यती, expl. by आपोष्यमाना, A आपुष्यती.—A रत्नोद्धित.—S सरत्, the others भरत्, which I have changed into सरित्.—9. All भरद्, changed by me into सरिद्.—11. E, G कीर्त्त for पूर्त्त.—S अर्त्तम्.—A वाचः.—13. All but A, S, N अर्थ for अर्थ.—14. A तथा for तच्च.—All but E उज्जयिन्यां.—15. G विमानो.—C once अर्थ, once अर्थ.—16. C, N, G मयै, although C expl. by अपुपादिभिः.—17. C, D इदमर्थ.—All but C, N इदावः.—All but G

- च वदि.—G रति for याति.—18. All but C, G मा.—A सम्यक् for सर्वे.—
20. C mentions the r. किरवैद्यैः but he and all the others r. किरवाद्यैः—
21. N वा for च.—D भाग्य for वक्ष.

CHAPTER XIII.

1. A •सो वि०.—च om. in A.—N, S द्विचैः, E द्विचैः, A द्विचिपैः—2.
S नरीन०.—3. S, N, D राष्यस्य.—D inserts after 3 this: वर्षसहस्रवित्तं
व्रतमेकं सप्ततिर्नवापा च । शककाक्षयार्तामित्रं कलेर्मतं धर्मपुत्रात् ॥—4. D वर्षा-
वि.—In C the latter hemistich is so corrupt that I cannot make out
his meaning; he writes: प्रागुद्बन्धोपविचारा (or विचारा) दक्षु (or दक्षु) वर्षं
(or वर्षं) तत्र संयुक्ताः, expl. by यस्य नचवस्य प्रागुद्बन्धः सप्तविपंक्तिः सहा भवति
तस्मिन्नेव स्थिताः; at the same time he mentions and explains the other
r.—5. N वसिष्ठो.—6. N, S वसिष्ठ.—A उपासिता, N उपासता, C once
उपासता.—7. A सख्यं.—9. S वसिष्ठ.—E पारद.—A निवृत्तो ऽवि०.—11.
G मुद्रक for दानव.—S क्रतोश्च.—All but C, N वसिष्ठतः—

CHAPTER XIV.

2. C सख्य, the others but N ब्राह्म.—G •पौलि०.—All but A, S, N
मध्य०.—3. G शौपथ्योतिष.—All सूर०.—A •वैदेहि०, C, S •वैदेहि०, D •वै-
देहि०.—4. S, E पारिषाद.—C उद्बन्धकापिहक.—5. A वर्षर for वर्षद.—
E, G चंद्र०.—All MSS. सूर्य or सूर्यं.—6. C. सव, D, S सव.—A जवरजिनि.
—C, A, S, D •डोप, perhaps a misread •टोप.—S कंतुरमाः.—C, D, E
लोहित्य; A, S •त्यनद.—S कोरोद.—7. A कासि.—S, and once C मेकल.—
A, S ताच.—C once लिप्तक, once लिप्तिक, A लिप्तक, S लिप्त.—C, A, B, E
कोरः.—S •लिका.—C, A, D, N वर्द्धमानाच.—8. S कौशल.—D प्रलि, C
सुलि, A, B, S कौलि, G कौलि.—A, S वेदि० for वेदि, D वेदि०, even C
writes the same, but from a quotation from Parāçara, viz. विन्यास-
वाचिन्वेदिक्कवस्य०, it is clear that व is only a copyist's blunder.—N कर्ष
for कंड. 9. S नारिकेर.—G त्रिपुरा, C once रा, once रो.—S वेमकूट, A,
D, E •कुवा, N •कुवा, C seems to read •कुच, and calls it a place (खाव),
—10. A, S सखी.—C in the text पडिक, afterwards पुरिक, S, E पूरिक्.
—All but D, N दशाक्षः.—C in the text शिविर, afterwards शवर.
which latter is also the form in a quotation from Parāçara.—All चण्डे०.
—11. D कालक्षन.—C once सैलि, like E, once सैरि, like D, B, N.—S, N

कई for कीर्त्त.—A तात्त्व, G तापितताः.—S मासिंह, A the same or मासिंह.—
 S मयकथाः, G मयकथाः, A भयकथाः.—C, E कर्कोट, S ककोट for कंकट, G
 कर्कोटक, om. टंकक.—C once टंकन, N कंकक, A टंकक.—S कर्षिकार.—
 G कुंकक, the others but A, B कौंकक.—C in the text पुर. C गेनंद्.—
 13. S चौलाः.—A, B, D, E चक्ष, C in the text रिच.—A, B, N मूकाच.,
 —14. All but A, S पत्तन.—C perhaps राट्ट.—C once वेजूर, once वेजर,
 A वजूर, D वजर, G वैजूर, N वेजिर.—C, N विचिक, D विविक.—A सूर्योत्रि,
 S सूर्योत्रि, the others, it seems, सूर्योत्रि, which I have changed into
 ग्र्योत्रि, as the MSS. elsewhere write सूर्य for ग्र्य.—15. A तुपवन —A
 त्रविकाः for चविकाः, B चविकाः.—S पुर, for मय.—S चार, for चौ, D चीन,
 E चीनक.—All but A, S पत्तन.—A देवर्षिचंभला, C चर्षकचंभल, E
 चर्षकचंभल, B चैवर्षिक, N चैर्षायक, D चर्षायकचंभल, S चर्षायकचंभल, G
 चर्षयैर्षिचंभल our r. चैर्ष (=चैर) is conjectural.—D भवमा.—16. All
 but A, C पत्तन.—A, S वनं.—B तिर्लोकल, C, D तिर्लिमिल, C सना भद्राः,
 expl. by सनाः and भद्राः, S तिर्लिमनाशनभद्राः.—D कथो.—17. S कंवाज.—
 A •वर्तोः.—18. C पक्ष, S, N पक्ष.—C in the text मानंद, like N, G, and
 a quotation from Parāçara; afterwards C writes माकर like B, S; E
 माकर, A मर्मेष्ट, D मांष्ट.—A कर्षप्रदेष्ट, B, S, E कर्षप्रावरष्ट.—B, S श्वरकाः
 for पारश्व, A, S पारसव.—C, D, E पंड, N पंड.—A ऋषादानामीर, all
 others ऋषादानीर, for which I have adopted by conjecture ऋषादानीर,
 i. e. ऋषादिमन् and आनीर.—N चंपूकाः.—20. G वनौकः.—A, N •रातिक.—
 C once शातक, once शातुक, and in a quotation from Parāçara शातक, D
 शातक, E, G, N शातिक, A शौतिक, B चोलिक, S वाचरीक.—A •त्रिचौल्लो,
 D •त्रिचौल्लाः.—21. D, S पांचनद.—E पारद.—E भारदुति C तारदुति
 like D and another time •चुवि, Parāçara in C तिरिचिनि, B, S तार-
 चिक, N तारदुति.—C, B जंन, A ज्ञंन, D, B, S ज्ञंन, G *prima manu* छत्रि;
sec. manu ज्ञंन, N जंन, Parāçara ज्ञंनि, I suspect ज्ञंनि.—22. All but E
 तुवार.—C, B लक्ष for रल.—A लंक्ष, C, D, E लक्ष, S कलक्ष.—23. A
 पल्लुका, G पल्लुलिका, S, N पल्लुलका, B पल्लुलुका.—A गुल्ल, C, E
 गुल्ल, G गुरुष्ट, N om.—A मयकच, D मयकुच, G मयकु, B मयष्ट तुपकच,
 E मयकच, S मयक, N *prima manu* मयकच, *sec. manu* पुरकुल, C in the
 text मयकुल, afterwards परमृष्ट, Parāçara मयकुच.—C, B, D, S, N
 छलिक.—24. All but C, S कैलाशो.—A, B, D वल्लवान्.—25. E, G वशतिः.
 —E चयीत्या, the others but A चयीत्याः.—E चंतहीपि, A हीप.—26. D
 दाशे.—C •रिच.—A, C तक्षशिला.—C पुष्करावते, D, E पुष्करावत.—A
 •तेकलावत, N कैरातक, S कैतावक.—27. S पैलव.—N, G •मान.—G ज्ञन.—
 C कोरल.—S, N सातक, the others but D शातक.—28. S, D, G बोधेष्ट.—
 29. A, D, S टंकक.—C once चैरिच, once चैरित्य, like D, E; A चैरिच, N

वैरिच, G वैरिभ, S जैरिच.—30. All but A दासर.—C चीर.—A, B कोशिंद, E कैशिंद.—A, B भिजप S, E पक्षव N पक्षव.—S, E जडावर, om. कुनड.—D, E कुनड, N कुनड, C, G कुनड, A, (B?) कुषव.—G वष, N खग.—A, N, and *sec. manu* G कुशिका.—31. All °न्ना without *vinarga*—C भू.—A वनविदिक्खञ्जाच.—C, D, S वसुवना.—C, D, E चोवर, A वार.—C, A, B, D पुञ्जात्रि.—33. N, E च्चावंत्वा.—C, B, S च्चावर्त्तो.—A ऋरो, E चोरो.—C, E, S कैशिंदः.—The title in C is वचचूर्म, G कूर्मवचचदेवभा माध्याच, S कूर्मचार (sic.)

CHAPTER XV.

2. E, G भोगयुक्त.—4. S ग्राप for ग्राच.—A वने, D लच for वने.—6. S, D, N नि for च्चमि.—A श्रित्य.—6. S द्दुवेक्षानि.—S, N ग्गत्ताच.—7. E सर्प for सर्व.—9. All but S पावमुनी.—S मयानि for पयानि.—D, E, G कार्पाच.—A, G कुमारिक.—10. D, E, G, S पावंड.—11. S *prima manu* and G श्रित्य.—E वृत्ति.—12. A ग्रासको.—13. D वाच for पक्ष, C *notia a v. r.* वय.—14. A पुवत्ततड.—15. E, S, G पान.—G लोकाः.—16 S वेव्यानां.—17. D, N मलकच, A, S कुटमकच, G पलकुटम.—19. C, A, B, G चत्त for भत्त.—21. C, S चौद्दः.—S जिवा, the others but E जिबो.—A जसरत, B, C, S जसर.—22. E पाधिक for पात्रिक.—All but C, N जौकरिक.—24. All but D, N बुधे.—29. All but N विव्युतावाः.—30. All चौखिन्, but C once as we.—N चवचा.—D, E, G चांहाच.—A च्चिनिर्दिश्वि, the others च्चिनिर्दिश्वि, which I have changed into इति निर्दिश्वि.—31. S श्रिचि for रचि.—A, D, E उचकर.—32. All but D ज्ञातमेव.—A कृपितं.—The title in A इति जचचमत्तवः—

CHAPTER XVI.

1. All but D, E प्राप्प.—G भोपोत्तल.—C वावहीक, S वाव्हि.—A चीर.—2. C once चिडिका, once विकडा, B विकड, the others but A पारत, A विडकवारता.—C once चंतर.—3. C चव and वच for चंव.—S उदुवर.—S कोभा.—C, N, G वेदि.—S पौत्रां.—All भोलांगूला.—All but E, G वहेभावानि.—4. A बीजानि.—5. E, S पापि.—6. A, S उल्लिखोत्तलुद्ग.—A, S मवकच.—All तुषाराः.—One Cod. of C तंकच, S तंकवक, G *prima manu* तगुच, *sec. manu* तकच.—7. S चौषध.—S चंद for °चंद.—9. A, C रच्चावा.—All but N, E, G चिप्रा.—E वेलाः.—11. A मावपुर, C

and *sec. manu* N भाषापर, E भाषापरं, D, G दासपुर.—11. A, S संविधि-
का, संविधिकाः, N संधि, the rest being effaced, D साविधकाः, G पारसीकाः,
E संविधिकाः.—C, N, G, E संकरिषः.—12. om. in C, E, and originally
in G; in N it follows vs. 17.—S, D वराड.—13. A खर्वड.—16. C, D, N
लोहितः.—All but N धूम०.—C मंभीरका, A मभीरिका.—A रथाकाच, S
रथाकाच, B रथामाच, C रथस्याच (?)—18. S ०काः पुष्पमिल्य०.—19. All
but C वर for चर.—20. S, and once C चारचिक.—A व्रतचारि.—C वेहर.
21. A वुह, D वुह.—All but C ब्राह्मः.—22. G वारद.—N योषेयाः.—24.
विदुषे in the Nomin. case is strange.—25. A डगर.—All but A कुहतर.
—S, E, G चौर.—26. A, and *prima manu* G, सौक्तिकावन.—A पुष्कराव-
तकाः—A, N इशार्थ.—A श्वराः.—28. S मिहान्न, A श्वान्न, D, N इष्यन्न, C
इषान्न, E वृषान्न, G विषान्न, the form मिह being more common than श्व, the
r. of S is allowable, although not likely the original one.—30. A
पतोर्चक, C पतौर्चक, G पतौर्चिक, S पतौर्चिकः.—D, B, E, S मंघपचाणि for
पचोचानि. A मोच for चोच.—S चंदनच.—31. D भौद्रा.—32. C once भूमिका,
like S, once भूमिकाः.—C, S नदीतड.—A पुंक्षाः, E पुंक्षाः—33. All but C,
D, N शौकरि०.—34. C वातस.—C निःपाव.—35. C सुलिक, S शौलिक.—
C, D चोकाच, A, S वोकाच, G काकच, N चोचच.—38. C, A हन.—D चैल.
—C in one Cod. चावमान, in another चावकाच, like S; D वोकाच.—39.
A परवाद, D परिवाद.—S प्रसि०.—40. S निर्वात.—A शुभलोषा.—41. C, S,
N लचचे.—S परिचेद.—C मदमय.—42. C (?), N चापि for चापि.—The
title in all but S, N is प्रथमस्तवः

CHAPTER XVII.

1. C, N यदा यदा वा.—All but, A, E नविषन्.—C सिद्धान्ते, but he
notices also the other r.—2. A दिग्निषये.—3. B, D, E, S अपसवैः—A
inserts after vs. 3 : यस्मात्तमे भवेद्युद्धं बाहुनामे समानमः । वितस्मिन्नामे दूरेषो
भेदश्चैव निरङ्कुशः ॥.—4. A निष for संधि.—5. D, E, N, S चंद्रविमर्द.—D,
E सुदुषमर्दाः—7. A यताः परे यदा, D, S om. परे यदा, N यदा यता.—C
व्रति for यव्युः—8. C वाय्याप्रदान्.—All but A, S रवं for रव.—After vs.
8 A inserts : युद्धमुदितमुक्ते तारास्त्रास्तु भेदतो भेदः । सादंशविमर्दास्त्रमप्यात
क्षणे यदांतरे समानमाकलयन् ॥.—9. All but A अविच्छेदो, cf. however Sūrya-
Siddh. VII, 19.—All but E निःप्रभो.—11. C, D, E, S, N युक्त for यत्न.—
12. D चवत्तेन लचचेन.—N तदा for तथा.—13. S बाह्मिका.—A, C, N स्वर०
—All but C, N शास्त्र.—16. A जिते शत्रिभुते.—17. D, E शत्रुवाग्निप्रलकोषः,
8, N, the same but कोषाः—18. S लोकाः—All but C, N शास्त्र०.—19,

N, S जिते for जते.—20. S चाति.—21. C जिते for जते.—D, N वावि.—D जहा.—D वासवः कजति.—22. N कौमल्य.—C, A, S, N खर०.—23. C सौमेन.—A (च)धैरुहि, C once the same, once (च)धै०, expl. it by सर्वत्र जायां सुखमनं, of course wrong.—A तंमन्, C तंमन, B तंमन्.—A पौत्र for चंपौत्र, S चंपौत्र.—S वाष्पिक.—26. S, D महिषकर्षकाय, E माहिषकर्षकाय.

CHAPTER XVIII.

2. In N follows *Grahaṅgātakam* (the 20th Chapter of the others) and then this Chapter.—All but A ह्रमदं कपाचां.—All but C, E न ह्रम for न श्रिवः.—2. A, E •ताय यायिनो.—After vs. 2 N inserts a stanza for which see next chapter, vs. 1.—3. D चार्दि, A चार्दी, S चार्दी, E चार्दि.—6. S वाष्पिक, the others but M वाष्पिक.—A, N मुदभाजो, S, D सुदभाजो. 7. D तांय for तान.—8. A प्रतीपात्.—D समवायः कार्तितां ये यथाचां.—N चार्दम् for चाकम्.—The title in C is समाजसाधायः, in S चंद्रसमाजः, in N चंद्रपदसमाजः.

CHAPTER XIX.

1. D opens with the following, which N inserts after vs. 2. of XVIII and repeats here again : संप्राप्ते चैवमासे श्रमिनि कर्मतनो वासरे शुक्लपूर्वो वा वारा वक्ष्यस्व प्रभवति स श्रिवोऽशोभनो वा फलेभ्यः । तदर्थं सर्वसंस्तं फलति वक्ष्यते चैवदेवे लकीये तस्मिन् (D यस्मिन्) वक्ष्यति वृद्धिः अपयति दुरितं हर्षं (N सौम्य)भौमार्कजानाम् । Then follows in D कर्त्तुं स्वर्गो (MS. सखा) श्रियः प्रोक्तं मेवे मन्त्रो प्रकीर्तितः । चैवप्रतिपदादौ यः स वै वर्षाश्रियो भवेत् ॥ ; in N : लोभं भुङ्क्ता रविर्मेवे येन वारेण मण्डति । तं तु करवाविषं विम्याचैवादौ वर्षाश्रियो (Sic) ; in S the 1st vs. is : शुक्ले प्रतिपदि चैवे यक्ष्ण क्रमागतो वारः । स ख्याद्वर्षाश्रियः करोति सद्वर्षफलं खान्दे ॥.—N वक्ष्यते नैव हि पक्षः प्रचुरं सर्वंति for खान्दन्ति—वयन्तो.—3. S •खादिधराधरंति.—D पदानुचरेय.—4. S, D मवच for मवच, A मवच.—A, B, and N *sec. manu* उत्कण्ठितेन, S उत्कण्ठितेन, D उत्कण्ठितेन.—5. D पूर्ण for शुक्ल.—D पुंसे, N नामा for रासा.—S चविरते.—D, N रासाः for रासान्.—6. A वरेदुवाडे.—7. C, S वातोद्व.—C, A, N •विद्युः for •वद्युः—A विःको०, the others write निःको०.—8. A, D, N वात्युज्जता.—C, D, N, S कुवचिद् for न वचिद्.—S सीका, D सिक्के, E सिक्के, which latter r. is mentioned also by C.—9. D अमिषालनसंप्रसन्नाः.—10. S, D नर्त्तक for नागर.—A शंघर्व.—A, and N *sec. manu* तुष्टिजविवावि.—

11. A, D, S, N अथचरावभि, a r. which seems to be noticed also by C, although he writes अथचरावभि.—C (अ)पि for (अ)व.—A •चकोष.—12. A पाक्ष for वाक्ष.—C दिने for (अ)वदा.—13. A वृ for यु.—A मुखाभि for मनांसि.—14. A प्रहृष्टा.—15. S लके ऽव वर्षे.—16. S •धराभो, the others but C •धराभा.—18. A पेप्रीयते.—A, N बोषां.—S घोषाः.—20. C, E, N आचय, D आभय, S आभय.—S रजोपिपदा.—21. All but A, N दृक्चक्षुर्व, but C notices also our r.—22. C, N पुष्टिदातान्यथा.—The title in S is वर्षाधिपक्षचक्षुः, in N वर्षाधिपत्यधायः

CHAPTER XX.

This ch. is in N the 18th.—1. A दिशोच्चमाहा (sic).—2. B, and one Cod. of C कुंत for प्राच.—4. D, N, S, E भेदिनः.—7. D, E समाजे for संगमे.—9. A, D •संज्ञे तु समाः, N *sec. manu* •संज्ञे तु समा, *prima manus* effaced, the others •संज्ञे तुसमाः, and all प्रदिष्टा, I have changed the whole into •संज्ञः तुसमः प्रदिष्टो.—A •पातः.—The title in A is शुङ्गाद-कक्षचक्षुः.

CHAPTER XXI.

1. A, D तक्षाद् for यक्षाद्.—2. N परासर.—A वत्स, E वात्स, C, D, B वत्स, S, N धम्मा.—3. C अविविक्तचित्त (expl. by अविविक्तचित्त), S अविविक्त.—A लक्ष्यो.—4. A, D, S, N किं चातः—E किं वान्यत्परमलि शास्त्रं.—A तद् for यद्.—A, D, S, E एवं for एव.—B नरो for कलौ.—A रञ्चति for भवति.—6. D, E, N, S •शिरः सितपञ्च, C •शिरसितपञ्च.—7. S भवेद्य चंद्र.—D पञ्चमवतिव्रतदिवसे.—8. E कार्या for कल्या, certainly preferable, but doubtful whether from the hand of the author, who may have written कल्या, S कल्याकृत्वा सुसंराजो (sic).—9. D मार्गशोषाद्या, E मार्गशिराद्या, N मार्गसिताद्या.—D पौषसित, E पौषशुक्ल—S पक्षे विनिर्दि, A, B पक्षे निर्दि.—10. A प्रसवम् for प्रकृतिम्.—All but A, N कल्यापक्षे विनिर्दि.—A •दस्य सितम्.—11. D, S, N च for तु.—12. A (अ)चिरुजस्य.—14. S ह्रादि.—All but C शिव for द्विव.—All but N वक्षस for वडस.—15. B, S, E वक्षस, C once वक्षस, once वडस.—16. C, A प्रतिस्वर्यका, C explaining the whole as an Adjective!—D, E शुभाः संस्थाः.—17. E निरुपपत्ताः for निरुपसर्गाः—A निरुसर्गाङ्कुरा.—18. All but E विद्वद्भौ.—19. E (अ)व मार्गमासे.—E वृग्विद्वदे.—D पौषे श्रोतं न हि, E, S, N तु for (अ)ति.—21. E कविप्रभासे.—23. C भासा, meaning either भासाः, or it is a misread भासः.—26. C, A, B, D रत्ने for रभि.—D, E विविधेर्ज्ञेता, A विविधे नार्ज्ञेता.—28. A पितामहे.

A अधिकतोचदो.—29. The MSS. चक्षेवा.—30. N नान्निरादित्य०.—S युक्ताः—31. The order of the distichs in C is thus : 30, 35, 36, 31, 32, 33, 34 ; in D : 30, 35, 36, 31, 32, then four distichs manifestly taken from another astrological work : गर्भा निरौचनीया दिक्षवेवास्तपि (a fault in the metre) शुक्लं शुक्लं युजिषम् । ज्योतिःप्राज्ञविधिज्ञैरहासां वर्तते संख्या । संख्या गर्जितविद्युत्प्रतिस्वर्येणोन्मुपरिपरिवेधैः । वातानुसोमजैरपि गर्भाणां भद्रमाप्तं (?) निदम् । Then a distich, occurring also in N after 36 ; सत्संध्यासंलग्नो वर्धति (N प्रसवति) गर्भं सु योजनं (N •विज्ञो•) लेकम् । सप्तमर्जितं द्विर्जितं (D द्वियोजनं) ययोजनिका भवेद्विद्युत् । प्रतिस्वर्येण वर्धतेकादश योजनानि गर्भं सु । सत्परिवेधो द्वादश सनीरवे विंशतस्त्यधिकाः । Then follow in D : 32, 33, 37.—32. N •प्राश्रयिके.—S गर्भं युतो.—34. S हत for हत.—35. B पंचनिमिषा, N पंचनिमिषं.—A तदर्हमेकता वा०.—vs. 35. and vs. 36. om. in E.—36. N द्वेष्टे.—D, S, E आढकानि.—S प्रसवेत्, C प्रसवः—37. N चौकटा०.—The title in S is दृष्टिगर्भसंलग्नं.

CHAPTER XXII.

1. A, C, B, S ज्येष्ठ.—2. All युत for युत.—3. S, N वाग्रिहा, A विदिह—4. E परिच्छिन्न.—5. S वा for तु.—D पर्यवस्थिताः—6. N क्रियापिवा.—C पतनिषां सुखना वाक्.—7. C, D, N सर्वसंस्थार्यसाधिका.—8. N गर्तप्रियाः—C, D, N संस्थाभिद्वये, A •र्यसाधका, S •प्रसाधिका.—The title in D, E is वायुधारका, in S दृष्टिधारका, in the opening of this Ch. it was called by C गर्भधारकाध्यायः, by D गर्भवायुधारकाध्यायः

CHAPTER XXIII.

1. C, N ज्येष्ठा.—3. S दृष्टेन.—N आभसः for वारिषः—4. E, and perhaps C, in his text •दृष्टि.—N, E रके for चन्ने.—S, N वग्रिह—5. A कनकेष्व for च भेष्व०.—7. All but N अवहससा०, perhaps the original was अवहससा०.—All but S फासगुन्या.—All but S विंशतिज्ञो०.—8. All रेद्राम्या०.—A, E आहर्षुभा०.—9. C योउह for द्वादश.—E निरपद्रुतेष्वेव, like C in the text, but C afterwards निरपद्रुतेष्वेव.—The title in E is प्रवर्धनसिंघः

CHAPTER XXIV.

1. S शिखोचय.—All but E, and N *sec. manu* कुसुमासंज्ञ.—2. A गर्भपरावरचिह्नकक्षपयसात्रिष्य०, C in the text गर्भदक्षिणपरावरकक्षपय या

वां शिखं, afterwards मर्मपराहरकस्यैव शिखं, D, S मर्मपराहरकास्यैव शिखं, E मर्मपराहरवसिष्ठकास्यैवसंवाच शिखं, our r. is that of N.—8. D, S योगार्थं, like C in the text.—4. A, D, S तमिष.—5. A, N निमग्नं, E निमग्नं.—6. C, B, D, S, N चत् or चत्, A चात्परतो.—7. S •वाद्योपहितैः सधुधितैः—E चकांडसूत्रैः—C चावमेद्, A, N चाविमेद्, B, D, E चाधुमेद्, S चाधुमेद्.—8. C mentions a v. r. चोम्यस्यैवार्थं.—9. A स्रष्टृणां, S स्रष्टृणां.—A चिमुचोत्तरां.—10. C notices a v. r. तेनाच मासाः—C in the text, and E मध्येन, but C expl. by प्राद्विष्टेन, so that he must have r. like the others सयेन.—All but C write मन्त्रं शु.—11. All but C, N ह्येदुद्योमे.—C, D, E चितानि for चितानि.—A, B तेषां तु यो.—A तेषां आ? सृष्टिं, C, N, E तेषां तु हृदिं.—12. C, D, S रोचिषीमते.—13. A माच for माच.—14. S चमिव (i. e. चचितमिव?) for चुरितमिव.—S, N किंश्रुयकुंजुना.—15. S स्रुतिरित for चक्षित.—A विचित्र for चितित.—17. A •हिसं, the others, but C, •हेसं.—B, D, E कक्षी, A पक्षी.—19. All but S निक्षमै.—S मंदं.—21. A सवर्च for सवर्च, E सवर्च.—22. S सुदृष्टिः—23. A संपत्ति for निष्पत्ति.—N चाग्नेय्यां.—S, N •ई, the others, but C, •ई for •ई.—24. S वायव्ये.—S पृष्ठ for वेष्ट.—S हने for घने.—26. and 27. S वृत्त for वृत्त.—29. S नदाव्यहृष्टि.—N सनेति.—C शिवां.—30. N, E प्रजाः for जनाः, which r. is also noticed by C.—31. A, B, D कामवमे.—32. S पौडित for वेदित.—S वनितानां for प्रमं.—38. D, E. S विक्षयं for निधनं.—S म्रक्षानि.—C, B, D प्राक्षेयां.—All सक्षार्थद्वयादयः, which I have changed into सक्षार्थद्वयादयः—35. D प्रविशतां यदि राक्षां for गोप्र. etc.—A दृषापतो.—C, B, D, E, N भवति for वाति.—C, B परा for पुरः—D प्रचुरत्तं for गुरि वारि.—N, D न for तु—A मर्थं.—All but A, N, S न च सिते.—36. N om. सस्य and r. संयुता नदा.

CHAPTER XXV.

2. A सर्वशि स्रक्षानि च यांति.—S सिद्धिं for हृदिं.—C जीयं—S न शारदं क्षात्.—3. S (च)तिदृष्टि for सुदृष्टि.—4. A शिवसुमित्राय, E शिवं सुमित्रं.—5. N माधवाचं चकारे (intended for •पक्षे ज्यं.), S •माधवाचकारे.—6. A •स्रक्ष सिते.—S, E च for वा.—A चाषाडस्य, S चाषाडे ऽपि.—N om. the whole cloka, and C remarks : चनाथो ज्यं श्लोकः

CHAPTER XXVI.

In A follows वातचर्च, which in the other MSS. is Ch. XXVII, (q. v.); the चाषाडीयोन is exhibited by A in his 27th Ch.—A सक्षं for वीक्षं.

—A, S, N संवत्सरी.—2. A has two c'okas numbered 2, the former of which is like vs. 2 in the others, the latter (occurring also in S after vs. 4) is as follows : तं तु शे सत्वधामासि पुरा देवैर्विनिर्मिता । तत्त्वं व कस्यापि संश्रयान्ते विमोचय ॥—3. S मयैः सृष्ट.—N हि for च.—4. All but C, B सर्वदेवेषु.—A हृष्यते.—5. A चासि for चैव.—6. A ब्रह्मवक्त्रं.—S ब्रह्मसंस्थाः.—S शिष्य for शूत्र.—S षडेव शिष्योभयकक्षमध्ये.—All but N (and S) कक्षोः for कक्षोः.—A, and *prima manu* N ब्रह्ममध्ये.—7. A ब्रह्मे.—N चैव.—S सारसैः स्याद्विमिश्र.—C in the text दृष्टि for दृष्टि. but in his expl. he reads दृष्टि, and notices as v. r. दृष्टि, disapproving of it.—8. S मोक्षवाद्यादि.—S, N शिष्यकेन.—9. E तयोरभावे.—D, E, N, S प्रमाद्यं च.—10. S ह्यं for अं.—N प्रजायां for तुलायां.—11. A उपौष.—12. S (च) यविं C, S निगाद्यं.—13. This is the last distich in A.—14 is in A the 1st distich of another Chapter ; the 2nd distich with A is = vs. 15, in B, D, E, S, omitted by me ; it is as follows : नष्टचंद्राकैरिदं नष्टतारं व सेवमः । न तां भाद्रपदां मन्ये यच्च देशो न वर्षति ॥ The two distichs हृष्यात् र. चा. and नष्टं र. चा. are found in C between Ch. XXVII (वातचक्रं) and Ch. XXVIII (सद्योदृष्टिचक्रं) ; about the latter of the two he remarks : अनापौ (यं) श्लोकः. S repeats these two distichs between XXVII and XXVIII, and they form there like in A, the भाद्रपदयोग.—Our vs. 15 (being the 16th in B, D, E, S) is the 1st of Ch. XXVII in C, N, and the 1st also in the 26th Ch. of A (which, however, in its contents is = XXVII of C).—The title of this Ch. in S is आषाढोभाद्रपदयोगः

CHAPTER XXVII.

This Chapter (वातचक्रं) is the 26th Ch. of A. The Commentator remarks that the वातचक्रं is not from the author's hand, but as it is met with in many copies, and contains a nice piece of poetry, he deems it deserving of an explanation. He says : अतः परं केचिद्वातचक्रं पठन्ति । तद्वराहमिहिरुक्तं न भवति यतो निष्पत्तिरग्निकोपो दृष्टिर्मेधा च (sic) मध्या मेधा । ब्रह्मसंस्थापना पुरा ग्राभा च पूर्वादिभिः पवनैरित्यनेन पौनरास्यं भवति । ब्रह्मवाद्देशे तु हृष्यते स्ता श्लोभिः सरसत्वाद्याख्यायते ॥ Besides the alleged ground, the difference of style and the disorder in the MSS. render it all but certain that Ch. is an interpolated one.—The 1st distich in C, N is = XXVI, 1 of A, and is the 16th of the foregoing Ch. in B, D, E, S (the 15th in our text). Cf. the remarks at the end of XXVI.—The 1st stanza in B, D, S is : पार्वत्या धर्वादिभ्यः प्रचलितः सप्ताक्षे शंभवे कर्पूरगुग्गुपरिजातसुरभिः सेदापनोदो यदा । हृष्टोद्गुदविमलदुग्ध (D • ३३, S

•तुह•) वनिता (D •वनिता•) संतुहप्रभा सखोद्गाधितोक्तुलाकुलतरां चोषो
तदा लक्ष्यते।—1. C, E इडा•.—C, B, D कक्षाप for चक्षिवात, S चक्षिवात.
—All but C, D यदाकाशते.—C, E पटला, D पटला, A, B पटलः.—A
संवर्द्धितो, E संवर्द्धिता, B, D, N संवर्द्धिता.—C, E सर्वा नद्यो गेभते for विद्यात
इ. च। of the others.—2. A यदाप्रेयां, C यदा बाह्यौ.—C, B, D वायुर्वचति
जगने स्तब्धिततनुः.—E मलुटविष्कलिततनुः.—D भवति for हवति.—A तदा
नित्योच्छ्वैर्.—D निकरान्.—3. E क्षतावतान्.—All but C सुरभिः for
तवभिः.—E, S ध्वन्ध, C, N ध्वनिः सुपवयो, A ध्वनिश्च पवयो.—C, A, S, E
तद्वयोमसमुत्थितासु, D like B, N (our text), but •तो ऽपि.—A भंडधारिक-
ठिना.—4. C, E, S ह्य्याहत.—5. In A this is numbered 3, a. s. o.—C,
B, D, E, N प्रविचलसटा.—C, A, B, S पखावेद् D पखावे.—D, N प्रचुर for
प्रवर.—C, A, S निगर for नवर.—C चितिः for चरा.—N चविरल.—6.
All but C दिवसपते for किरणपते.—B, D, N चक्षकाले प्रपद्ये.—B, D
तोषवेनः, A, S हृद्योगः.—C पवन for हवति.—C, D, N चक्षपुः.—C पञ्चमार्द्धा-
नुकारौ, noticing also our r. (that of B, E), A, S पञ्चमार्द्धावलीढः, D
पञ्चमार्द्धावलीढः.—S चारां समुदितः; B, D, N समुदय for प्रमुदित.—C
मत्तमंरूककंठां, B मत्तमंरूकनादं, D, N मत्तमंरूकनादां.—B सखोद्गावैकं, A, S
सखोद्गारैकं.—7. B, D क्षिप्वा for वात्यां.—C, A, S, N चामोद्.—B,
D, N कलनामतां, C कलनामतां, S कलनामता, A कलभासजा, E कलिना-
मता.—S, N किरणः.—8. om. in C, B.—A, S ईशानो.—E (च)गिलः for
भवेत्.—D चमुरंधि वाति सुरं, E पद्मंधि सुरं, N ह्यमंधि सुरं.—E वाति
for वायुः.—E पूरिता for यौवना.—B, D, N यौवना, and the two following
words in the Accusative.—E om. संपन्न, and r. सखाकुला लक्ष्यते.—The
number of this Ch. in C, B, D, E, S is 27, in A 26, no number in N.

CHAPTER XXVIII.

In B, D, N follows रजोलक्ष्यं, which follows after XXXVII in our
text. After the रजोलक्ष्यं B, D, N have this Ch. (सद्योदष्टिलक्ष्यं).—1.
All but D वर्षप्रं.—A सलिलनिचयं.—A सैम्यहं.—2. A इष्टो for प्रष्टा.—
3. A, S, N (च)च दीप्ता.—D, E चोषैः.—4. N, S प्रोत्सूयते.—A स्खलमलना-
भिना.—5. D निचयाः.—C, N विच—D, E मंघाः.—B, D, E मिश्ररचिताश्च.
—A पारयाः (intended for परिचाः) ज्ञोतकरख for परिचेकाः etc.—C, B,
D, E, N (च)जनचूर्णसं.—8. C स्थितिदृष्टि.—9. N अवचं.—B, E, S कुकुरा,
C one time कुकुरा, another कुर्कुरा.—10. S कुकुरा, N कुकुरा.—C, D, N
वर्चति, S, E वदति, for भवति, B om.—C, N विचक्षुषाः.—C, E ससैव, which
gives no sense, ससैव would be unobjectionable.—11. C, E तदापि चिरात्त
श्च, B, D तदा जरितं नद्यत्.—12. S तदा समागमः, A तदा समागतो भवेत्, B

प्रदानतो भवेत्.—14. Whether कया or कया is doubtful in all but E, who has कया (i. e. कया).—All but C, S, N नचिरेत्.—15. A, S खिन्नावेकः, C once नेकः, once नैकः.—C, B प्राञ्चुपात्रोपमा, E प्राञ्चुपात्रोद्भा, N प्राञ्चुपात्रोद्भा, A प्राञ्चुपात्रोपमा.—A दिवि for भुवि.—16. D (च)ति for (च)व.—E writes here and in the seq. परिवेष्ट.—17. This stanza is spurious according to the Comm. “अनार्यो ऽयं श्लोकः;” it is om. in N.—D तितितिरि.—B, D नचिरेत् तदा विद्यन्ति कलं, E नचिरेत् तदा विद्यन्ति कलं.—19. B दूर्योधनः, A, S रविवचनः.—A सप्तमः.—20. N लीनकरः.—A निवने च चन्द्रे.—21. All but A, S द्यहः for व हः; द्यहः would do as well, the preceding syllable being reckoned as long at the end of the *pāda*.—22. C, N रति for हव, E अतो.—A has one stanza more, the same with III, 87.—The title of this Ch. in A, S is सद्योदित, in D सद्योदितं, in C सद्योदितलक्षं, in E सद्योदितलक्षं. The number in E is 28, in B, D 29, in C, S, N omitted, in A 27.

CHAPTER XXIX.

1. A कुसुमफलः.—A, S निःपत्तिः.—2. E चोरकया.—All but C, B द्यकः.—A, S, E, N रिकः.—4. C जायुः.—C कङ्कुः.—A मधुकेः पवः.—5. S, E कार्पासः.—A विरः for चिरः.—D कङ्कु for मुद्गाव, B कङ्कुनां.—6. C, N मया.—8. S कुरवक, N कुवक.—A कदलाभिः.—9. S विद्यात्.—A, S सिंघुवा.—C, B, E कायकाः for कुङ्कुमं.—10. A, B, D चेष्टा.—C seems to r. सुवर्णप्यात्.—E नर for वल.—11. A आभिः.—S हेनं for चेनं.—12. A, S अति for अच.—E om. भवति.—C कुटजकुसुमेन.—13. A वंशयो for वंशयो.—14. om. in E.—C, B, D काष्ठे for हेनो.—All but N, S निष्पि.—A कहेः, D क्व, N क्वे, C in the text क्वः, afterwards क्वेः.—The title in A is कुसुमलतानाम(1)ध्यायः.—The number in C, A is 28, in E 29, in B, D 30, in S रक्षिणः—

CHAPTER XXX.

1. All agree in r. अर्धोक्तः, which I have changed into आर्धोक्तः, i. e. आ + अर्धो.—S मितानुदि.—2. S मज्जि.—After this distich D inserts a śloka taken from Garga's Sanhitā: अक्षोरारवक क र्षिः वा च संस्था प्रकीर्तिता। दिनादिका भवेत् सा तु चावदा ज्योतिर्दर्शनम्।.—3. C, D सल्लभ्यो, B श्लोकासल्लभ्यो, N वासल्लभ्यो.—4. A, S सेनाजयः, N सेनाजयः.—5. C takes प्राक् संस्था for a compound.—6. A, S सवले.—7. B सदन, D सवपरिविषयन.—8. A om. आद्य.—10. All write उद्येति.—11.

C दिवादि, like A, S, B, D, or दिवादि, like N; E दिवादि.—All but S तु for दि.—12. C notices a v. r. ब्रह्मा वा.—A, B, C ब्रह्मे.—13. B, D, E, S ब्रह्मसं, a r. noticed also by C.—A, and C in the text, ब्रह्म.—14. C in the text and S संजिह्वा.—A, S विभं.—C, B, D न तु भावं, which C expl. by जभाव; E तद्भावं.—15. C, B, D, E संधारजो.—16. B, D, N, E विदिसुखो.—C writes द्विजातीनां, but from his explan. it results, that he r. द्विजादीनां, like B, D.—17. A प्राक्, C, D प्राग्.—A, S चदमिसं.—A om. नि.—S दिवं इति.—19. A, S प्रतिरूपे.—21. C, E भूमवांश्च.—23. E निद्राधं (i. e. द्विद्राधं) for द्विद्राधं.—24. B सितानिता, C, N सितसिता.—S •वरजो.—26. All but A, S नोयकरौ.—S, E, N परिवारिकः, A परिकारिकः.—29. E शिवा न.—30. S दुष्ट, N पुष्ट for दुष्ट.—31. N च for (च)च.—33. E संज्ञा.—C, A, B, S योजनामः.—The number of this Ch. in A, C is 29, in E 30, in B, D 31, no number in N, S.

CHAPTER XXXI.

1. C च for स.—2. E स for सः.—3. A सहायैः—All but C पुरपेश.—4. A वसन्तकाच, D •नः स्युर्वसिजस, E वाह्निकाच.—E ग्रेहां.—A has for title इति दिग्दाहविग्रहः; the number in C, A is 20, in E 31, in B, D 32, in N, S no number.

CHAPTER XXXII.

1. All but C मरुदंत.—A •मिवादि.—3. C notices a v. r. समीडा.—5. A स्फुटिता.—6. A चिप्रं for चिप.—C, B, D, E भैवोर.—7. A, S दिवस-निशेः, the original having perhaps दिवनिशेः—D inserts after vs. 7. this distich: पर्वदिनार्धे वायव्य आग्नेयो ऽर्धे ऽथ पश्चिमे। ऐन्द्रः (Cod. आद्रः) पूर्वे तु रावर्धे पश्चिमार्धे तु वायव्यः—8. S कृतिका for चेति.—9. All but E, N have विमजन् for विवजन्; the former, although ungrammatical for विमजन्, may nevertheless have been the original r.—10. C, A, B काच, E काच.—C, D, E भवो for भवा.—11. E सौराष्ट्र, A, S सौराष्ट्रक.—14. S दद्रुर्वि.—C, A •सर्पिका.—E रोगाच.—15. S वाष्ठीक, the others but N वाष्ठीक.—D, B, E तंकच.—16. A विश for वैश; S इन्द्रविशमिवादि; N •मिवादि.—D, E चायस्य रुपादि.—18. A om. श्रुति, C once श्रुति, like N, once श्रुत, B, D, S, E श्रु for श्रुति.—D अनित for जाति, B जात om. ज्ञाति.—S मरुप्रधंसि, A मरुप्रधंसि, D मरुप्रविधंसि.—A अतिसामरपह.—A वदनराह (sic); B, D, E रोगच.—All but C प्रकोपाच.—19. A युधंजर.—C, E अतिसार for अभिसार.—C रुह for रुह, E तह.—C अश्रुत for

अवेद.—All but C सुराङ्ग for सुवाङ्ग.—20. A om. चाय.—A •हिर्गुप्त, E •हिर्गुप्त.—N, S देवानि E देवतानि.—21. A •क्षिनिर्भन्तलि, S •क्षिनिर्भन्तलि.—D वरुणाः, C, E वरुणाः.—All but E चाराङ्कुर.—22. C वेदि or वेदि, D वेदि, A पेदि.—N वैदेहि.—23. This and the three following stanzas are taken from the author's Samāsa-Sanhitā, and are wanting in B, D, E, N, and quoted in C; A, S समाससंहितायाम् । उक्ता etc.—A ककुप्पविदाहाः.—24. A दिवाय.—C चातिहृष्टि—A, C जग्नि.—A वन्यसत्त्व.—C ऐन्द्रः कार्मुकः.—25. C वर्त for दूर्य.—A निमयं.—28. B, D, S, E, N उपतप्यन्ते, A उपयतयन्ते.—29. N शुभहृष्टि, A सुहृष्टि.—30. C, E देवराट् तु.—31. C, D (च)त्वधिकं, S (च)प्यधिकं.—D, E पट्टिभिः, S पट्टितः.—32. All but C वा for च.—The title in S भूकंपं, in D क्षितिकंपाध्यायः.—The number in C is 31, in E 32, in B, D 33, in S, N none, in A 30, but this is a mistake. Immediately after it, A has : भिक्षायाः फलं पराभरतने । Then follow two distichs, quoted also by C : चावन्तकान् पुलिन्दान् विदेहकाश्वीरदरदवासातान् (C वासांताः, A वासांता) । वल्गाशितांश्च वायव्य-वायवे प्राप्नुयात्योडा । ऐच्छाकवाग्भरथ्यान् पटचराभोरचोनमरकुत्सान् (A चरक-नुकृष्यान्) । ऐन्द्रः श्रेये कन्यां क्षिप्रं रात्रश्च समुदोषान् ।—After this A repeats vs. 1, 2, 3, 4 of Ch. XXX : दाहा दिग्मां etc. ; at the end एति आदिग्दाहलक्षणेकविंशतमः !

CHAPTER XXXIII.

2. C तारा पा०.—3. A, S विद्युत्तपो०.—6. D, E, N द्रक्षन्तुषो.—7. A तांतु.—D अथो ष्वोर्ध्वयति.—S कृष्ण०.—A, B, D, E रव for रव.—9. C once क्षामूल, once as in the text—All but C •मामा without Visarga.—S कृषा.—10. C, E निरिकरि.—C in the text जीवत्, afterwards जीवत् like all the others. I suspect that जीवत् is a corrupted form, perhaps from जीवत्, which may be the original of जीवत्.—11. S, N विभक्तौ.—12. The MSS. but C तन्निष्कता.—13. A दिवाकराद, D दिवा वातुर्जिनिषेः पुरतः पतिता वा.—14. C •ज्जाः, D, E ज्जा.—A चन्द्रध्या सू०.—16. C once श्वावा, once श्वामा.—C वावरी.—All संनिभा, changed by me into निभा.—D सांधा.—E अक्षिता for दक्षिता.—17. A रवींदोः.—B, D, N च for वा.—18. N दैवेव.—19. A सुदावकेषु.—20. All षोडा.—21. S, N देहानां.—23. All उत्कृष्ट for उत्कृष्ट.—25. D तिर्थग्या, E तिर्थग्या (sic).—C कर्पामनां.—26. D, E प्रसर्पती.—28. All but C शुकर.—A, S मताचवा.—A, B, D S have after vs. 23 this : प्रेतवत् प्रत्यते इति नायकं रूपं । कर्पवत् इत्येव ब्रह्मकोपमादिशेत् ।—30. C रिपून्नाशरात्—The number of this Ch. in A. C is 32, in E 33, in B, D 34, in S, N om.

CHAPTER XXXIV.

1. E परिनेत्र, here and in the sequel.—2. S हरित.—Only E has •वाग्निज्ञताः, C, B, D, N, S •वाग्निज्ञताः, A •वाग्निज्ञताः.—3. E अविनीवते.—5. S अनुसारी.—7. C, D, E, S वदन्तः—S चराच.—E •धर्मकोषः.—9. All but S, E लघ्यात्मन्यस्योश्, C however mentions our r., that of S; E has उद्वात्मन्यस्योश्, in A there is a break in the MS., from लघ्यात् till राजभयं in the following distich; very likely he r. like S.—11. S वाग्निज्ञा, D वाग्निं राज्ञां.—14. A राज्ञो वी०, B राज्ञं वी०, the others राज्ञी वी०, my r. is conjectural.—19. All but C write शुद्ध.—22. B, D नामरि० all MSS. •कावां for •कावां.—The number of this Ch. in A, C is 33, in E 34, in B, D 35, in S, N om.

CHAPTER XXXV.

2. All MSS. here निश्चास.—3. N अवनिगूढ.—D अनिलोपमं.—A तत् for च.—4. B, D विदिग्धं तत्, A, S the same, but च for तत्, E the same, but om. तत् or च.—5. D, E, N तत्.—N वाष्पको.—8. A, S, N तदेवं.—The title in A, S is इन्द्रधनुः.—The number in A, C is 34, in E 35, in B, D 36, om. in S, N.

CHAPTER XXXVI.

2. E, N ज्ञातायां दिशि.—3. S, D, E •आपनिभं, A •आपानिभं.—5. A, S, N •क्षतिरेव राजते.—S पुरः.—The title of this Ch. in N is मध्वर्षपुरं, in A, S मध्वर्षनगरं.—The number in A, C is 35, in E 36, in B, D 37, om. in S, N.

CHAPTER XXXVII.

1. B वर्षसमप्रभः, A, S, N वर्षसंनिभः—S वैदूर्य.—3. This vs. is a repetition of III, 37.—All but C, S, E दक्षिणस्थितो.—After vs. 3 all MSS., but C, N repeat XXX, 26. A, S r. here तोयकरी, and further the same ककुप्पु विचारिणः.—The number of this Ch. in A, C is 36, in E 37, in B, D 39.

CHAPTER XXXVIII.

This Ch. is wanting in C, E. In B, D, N it forms the 28th Ch. (9. cf). The style is different from our author's. L D, N ब्रह्मा दिशः सर्वैः

—2. N यस्यां वा.—A, S तयैव, D, N तेनैव, changed by me into तयैव.—D, N प्रदेहेन for न संदेहः—3. D, N अक्षिते for अक्षे.—A, S om. रजो, and r. further वनोपवीतां वपसंविज्जनां च नाशवेदितः; N जनपदादीनां; not being able to trace the true r. in A, S, I give the other, although likely not the original one.—D, N अक्षिरात्—N आयाति.—N इषं विषंतावा, D मलमपि मयुलसंतावे; A, S संकुलं, changed by me into संकुला.—4. D, N इयं चयं वापि for दिनइयं वापि—A, S ०वहो.—A, N, S चंता.—D पंडितकानां for विष्०.—6. N रजो वल्लतमम्, D रजोपमतिपरलम्, D, N तस्मिन्नेवे नि०.—7. A रज्जिमवे for रज्जि भवेत्—S पंचरात्र.—The substance of this distich is contained in two distichs with D, N, viz. पतति (MSS. पतिते) विराचमवाहृतं यदा वल्ल नरपतेर्नगरे (D ०भागात्)। दुर्भिक्षमतुलममिभवति तत्र चौराकुलं च (D चौरकुलं चेति) ॥ ७ ॥ चवदाच-तत्र एव पतति पराजो (D रज्जोचतुल्लममिभवति) यदा लपरसेनैः (D लपर-सेनाभिः)। सैन्यदोभं विद्यामहाभयं (D सैन्यदोभकरमपि मज्जयं) पंचरात्रवे.—3. (in D, N 9) D, N तीव्रफलदाह.

CHAPTER XXXIX.

A, S समुपयाति.—A पतति for भवति.—B, D, N समविपतः—3. D, E, N राजोपजीविनो.—A, S (च)पि, D तु for च.—4. E राचेरु—N ०च सन्नाह.—The title in A, S is निर्घातफलं.—The number in A, C is 37, in B, D 39, in E अष्टादशविंशः—

CHAPTER XL.

2. C, B, D, N निरीक्षिते.—3. A, S निःपति०.—A अतोव वीक्षसखायां the last word also in S; D, E वीक्षसखायां.—4. A, S मतयोर्वा तन्निःपतिरु—9. A, S निःपादयेद्.—10. S, E यामिच.—A, S सख्यविनाश.—11. S अर्धे for अर्धे, but if the former was meant, he would write अर्धे.—12. After this distich A, S, N insert: एतेनैव तु विधिना मिथुनस्ये भास्करे परिच्छेयं। प्राग्द-काससल्लं वल्लवल्गैः प्रयत्नेन (N परिच्छेयं) ॥—13. S, E, N समर्थम्, in C not clear, but he explains it by लक्ष्यमूल्य.—D अभयो०, E उपयो०, C knows both r. अभयो० and उपयो०, the rest उभयो०.—The number of the Ch. in A, C is 38, in E 39, in B, D 40, in S, N om.

CHAPTER XLI.

2. N अमक, E अहक for राक्षक; S राक्षयवकानां.—4. A, D वयवदं.—5. A ०खी कुलत्वाः, S ०खी कुलित्वाः—A कुलाच.—A विद्यावाः—C, D, E

वयमोभूतसर्वपाद्यैव, N वयमोभूता सविदायाः—6. N लोह, —S लह for लिह. —7. A शैव. —8. C लनेक. —C perhaps •ख्यातं. —9. A पंचसंस्थितो, S पंचसंस्थितो. —11. S यथाः—12. A तत्प्रोक्तद्वयायां. —N सामर्थ्यं, E सामान्यं. —N सुलभता चैव, E सुलभत्वं च, D, C वलभत्वं च.—The number of this Ch. in C, A is 39, in E 40, in B, D 41, in S, N om.

CHAPTER XLII.

1. D, E पौर्णमास्यां. —2. A, S विशेषं. —A, क्रमत्, N, E रात्रिसंक्रामत्. A, S, B, D, N वमराय; A, N, S वपतीनां, B भूपानां, D वलभूपानां. —3. C in the text पैय, afterwards पौष्य, B, D, E, N पैयिक. —C, B, D, E हला for कुर्यात्. —4. A उपनीय. —All but A, S विज्ञेता for विज्ञोक्त. —5. S फानि. —A हेदे. —6. D •न्यदा. —N चयो हेदः—7. N प्राप्नोति, E चाप्नोति, C uncertain. —8. C, E वर्षाद्वाद्. —D, N लब्धि for दधि. —9. A, S कंदकफ. —C, E फलकंदमूलं. —D •मूलकंदवि. —N फलकंदकविविधरत्नमूलानि. —10. E रत्नानि for काचानि. —11. C, N समघटसंख्ये सवितरि-मृद्वीयाद्. —12. A, S कंदफलमूलवाच्यर. —13. E विविदिष्टः, the others दृष्टः for दिष्टः, but as C explains it by अभिहित, he must of course have r. दिष्टः—14. This stanza is divided into two in the MSS. which number their stanzas. —D (च)र्यस्य, S (च)ईस्य for चर्यस्य. —A, S प्रतिपद्यमानं बुद्ध्या. —N सकलं फलं. —The number of this Ch. in C, A is 40, in E 41, in B, D 42, in N, S om.

CHAPTER XLIII.

In S follows Ch. XLVI, the Chapters between being wanting, though the MS. shows no break.—1. All but C write भगवन् ब्र•. —D, E ब्रह्मं ब्रह्मं, N ब्रह्मं ब्रह्मं. —2. E ज्ञेते for स वः—4. E सर्वदेवानां. —5. E, N तेषां for चैषां. —7. All write राट्. —9. A वसुमद्, N प्रचुरवसु. —10. E शोक for रोज. —E प्रभूतार्थाः—11. E, N पूर्वः—13. A •मयन्नभिमि-ज्जाताः—N •भविज्जाताः, E •भमिज्जाताः—14. A केलेयं. —15. C (च)जकर्यः—C वध for चव. —17. E उपचारं. —18. A वारयते, N वरयति. —19. E यवये for परभार. —22. A, N चारभंजे. —A, and perhaps C नेम्यां. —23. E यक्षेष्वाह, the others, but A, पक्षेष्वाह. —26. E निर्वाचैः—27. D जयदास. —28. E प्रविशमानां निपातयंती, N प्रविशंती भवि. —A, तल्लब्धे, N वल्लब्धे. —29. A om. विधिवद्—D पुनस्तन्ना वि. —N निवेशयेद्यंजे. —A, N चास्य, D चास्या, E चासां. —31. A सुमधो for स्निग्धो. —All but A, C (च)निष्टो. —32. A समग्रवचनां. —32. N, E कुरंद. —34. C घटावधिता. —36. A, N हतमधु.

मोक्षे.—A सुमंथे.—A पुर, N पुरः—37. A शुभमरीचि.—39. C, A च ध्वो-
 द्वायात्, N पादेनार्द्धाध्वोद्वायात्.—42. A धरा.—44. A, D मज्जिहानं.—
 45. A इमे for इमं.—46. E इदं चाम्यत्। अथ चक्रात्.—47. E उत्तं for
 उदं.—For निवर्त्त B निर्विर्त्तक, D निर्वर्त्तकश्चयो, E निर्विर्त्तकश्चयो, N
 निवर्त्त चचयो.—48. A, N अर्धोर्द्धविनिर्मितम्, C, D अथ ऊर्द्धविनिर्मितम्, E
 इवोर्द्धविनिर्मितम्; the r. in our text is conjectural.—A दचतुः—50. A
 परिहास्यंशः—E हीनः स्यात्.—51. D प्रयतः.—52. A पाठवद्विष, B, D
 महर्षिसुखैः—53. A यथावद्.—54. A पचतुः—55. The metre in this
 stanza appears to be corrupted. A इन्द्रसवितारं—E त्वां क्वथामि.—A
 उचरे जयिना.—57. C हल for फल, but he mentions also our r.—58. N,
 E माषिकं.—59. A शुचिविहित.—A पाठवद्विष, D पाठवद्विष, N संपठवद्विष—
 C, E अशुभमहितशब्दैः, A अशुभमहितशब्दैः, D शुभममितितशब्दैः, N अशुभमि-
 तिशब्दैः.—D, E •येच, C •येत, but the so-called Epic forms are not
 infrequent in our author.—60. D, E संसृष्टवद्विष.—C, D, E हत for हत.—
 All ईश, but C explains as if he r. ईशः—62. E भयमुपैति महत्प्रपन्न.—A,
 D वपाशं.—E करोति for वदति.—D, E श्लोभां लो०.—63. N, E वपवत्,
 C once the Nomin., once the Accus.—65. A पोडति, N स्थायति, E वक्षति
 for स्थायति.—D धंशे तु.—A and N *sec. manu* वर्धकि; it must be observed
 that generally they would write this word वर्धकि.—66. N रक्ताक्षः.—D
 वालिका.—67. N उद्धितम्.—D विधिवद्विष for सममिपूष्य.—A सवहाभि-
 दृष्टये.—68. E शिरसितम् for विधिमिमम्.—A अनुगम्य.—C, D, B कृषि for
 इति.—The title in A, E is इन्द्रध्वजलक्ष्मणं, in N इन्द्रध्वजोद्वायाविधिः.—The
 number of the Ch. is 41 in E, 43 in A, B, D, om. in C, N.

CHAPTER XLIV.

1. A, B, E कमलनाभो, N कमलनाभः—A, C जीराजमं.—2. C शीतं-
 जन.—A संश्रकां.—3. E कुधात्.—5. A च व० for नि.—6. N, E च तुरगानां,
 the others तुरंगानां.—7. A विसूर्यमयैः, E विसुतमयैः.—10. A सवर्कोशां—
 A कटंभरो or perhaps कटंभरा, the others but C कटंभरा.—C, D, E
 सचदेवां, A, N सचदेवीं, which I have changed to सचदेवीः—A नागकुसुमां,
 N नागकुसुमां.—E सुगतां.—D सोमवर्षीं.—11. D हला for हला.—A मक्षै-
 —13. A अभिलसमोपे.—14. A तदेकवर्षी.—15. After this A inserts the
 following śloka: कुक्षामिजात्य त्वं लक्ष्मणं जनामितः। भर्तारमभिरच तं शि-
 तव भवेदिति.—16. A मूले.—A, D, N write मक्षै.—All but C, D मिक्षां.—
 —17. A यथायुक्ता, E यथायुक्तं.—18. A विपरीतस्त्वन्वा, N वि(ष)रीतिमान्वा
 कथितः, *sec. manu* •तेमान्वा.—D विहतः—20. All but D, E •कोदुर्वी-
 —D तुरगं.—21. A •मिचारक्षैर.—The MSS. write चरक्षैः.—22. A

चारोक्त.—E मन्त्रोद्धारकः—23. A सुमंथ.—All but A, E प्रांत for प्रातः.—
26. A नरः for नयः—27. E नलः for (न)नया.—28. A सप्रवृद्ध.—The
number of this Ch. in C, E is 42, in A only in figures ३४, intended
for ३९ perhaps.

CHAPTER XLV.

1. N प्रवचे सं.—2. For सूखो one expects rather सूखा.—N सुव्रत.—
E मुखमुखात्.—6. A समोपे.—9. N मर्करामयः, E मर्करासंयः—10. C
mentions a v. r. वारिवाहयः—A निहृषलः—A •ससमये.—11. C once
जोरजिन, once निराजन.—A तथा for तथा.—12. C काचं, A कानः.—A च
for स्त्र.—14. A, N धूम.—All but A, N चर्च.—15. N वंशु for साधु.—E
चदि न.—A, E om. च before सप्त.—16. A दिनमेपात्.—E मुक्कर्मलप्रा°, A
लप्राक.—The title of the Ch. in C is संजनकलचर्चं, in N संजनकाध्यायः—
The number in C, A, E is 43, in B, D 45, in N om.

CHAPTER XLVI.

2. All but C, E तद्.—E चांतरीच, also in the sequel.—5.
D, E चरति न दिवस.—6. A om. मही.—7. C, D, B लोके च.—8. A
चलनमं.—A नरेन्द्र.—9. C mentions as v. r. सुरयाचा, which is against
the metre. C, D, E समपर्यासन (expl. by परिवर्तितं), B समपर्यासन, A
समपर्यासानसन, S प्रसपर्यासानसन, I thought सपर्यासन was required.—12. S
वैद्यते, A omits the word.—A, S निर्देशं.—15. S देवविकारं.—16. D
मही.—A, S संवत्.—इति छिंमवैद्यतं not in C.—18. C, N तस्य च राहस्य.
—19. A, S सौम्यपाम.—20. E केलादिषु चानलेन; thus too the r. of a
second hand in N; A, S •चनलेन.—21. C, B, and correction in N
चाक्रिजं, A, D S चाग्रिजं, E मध्याह्नं. Cf. this śloka from Garga's
Sanhitā: चनेशानि (C चनि.) चपांसि (C तमांसि) स्युर्धदि चापांश्वो रजः ।
भूमचानग्रिजो यत्र तत्र विद्यान्महद्भयं.—D अपि वा —22. D, E, S पुरनगर.—
S चतुःपदांड°, A चतुष्यदांड°, C, B, E चतुष्यादंड°.—A ग्राया°, E ग्र्या°,
N, C स्या°, the latter expl. it by आहारं.—23. A •नानि वा.—A, S
चदि वा.—A युद्धे.—No Avagraha in the MSS.—24. C, E, and *sec. manus*
N चाग्रैः, A, S, B चग्रे.—Only A, S, N add इत्यग्निवैद्यतं.—26. A, S, B,
D, E विनेहो ह्यहो.—27. A, E संमानं.—28. E वीर्यार्थसंज्ञयः—29. om. in
C.—S पूजितव्ये ह्य°, A पूजितं ह्य°.—E विद्यतं वा for निर्दिष्टं, D विद्यति च.
—30. A, S चादि.—38. A, S, N विद्यायो°.—N ध्यात्वा for ह्यात्वा.—E इत्येव —
All but A, S वदेव चोसः and चोसाः—32. D, E, N चतार्यभिः for महर्षिभिः

- 33. A, S, N संभवे, in C uncertain whether this or संभवे.—34. A, S परवसमायात्यसंदेहात्.—35. E मुद्गेन for चर्पेन.—A, D चतैलमायः स्नात्.—S विद्याद्.—36. A, S, N विहृतं कुसुमफलं.—37. C, N विहृतं.—D, E, N तत्त्वेन मध्ये.—C दोषं—तज्जं.—38. C, N चनाष्टावतिष्ठौ.—C, E परमसं च, D परचक्रमयं च, N *prima manu* as A, but *sec. manu* च परचक्रं.—E व्यधजा०.—39. A, S न सम्यग्, D, E, S अतुषु न सम्यक्, N यथाक्रमं for सम्यग्.—A, S, D, E प्रहतेषु. None has च, which I have inserted for completing the verse.—40. A, D सप्ताहान् or सप्ताहान्.—D रत्नैरसोद्योयो.—A मरकं.—41. C, E and *prima manu* N वर्धिते.—S विद्याद्.—D, E, N उपयाति for आयाति.—42. C once विद्रं, once विद्रं.—D वात्यप्रतिष्ठौ;—A चाप्य०.—43. Is found only in A, S.—44. A, D, N आयातं.—45. A, E नमसि सुरधनुर्.—D यदा दिवा.—47. N शेषाच.—A, S चाशेषाचाम्.—48. All but N, S अद्यम्प०.—A वाहाः.—A, S कलुष.—49. A, S घूमः—S दीपप्रज्जितानि, A गीतप्रज्जितानि.—D मरवाय.—C कायोपदिष्टानि.—50. All but A, S सल्लोलोत्पतिर्.—N अमाधे for अमाधे.—C, N श्रान्तिनिमाम्.—51. N सल्लोलस्य for वरुणस्य.—A, S इति नद्यादिवैहृतं.—After this N inserts: माधे वृधे च मन्दिषो । आवधे वडवा दिवा सामिनो वधमिच्छन्ति सिधे मायः प्रकृतिका (ः) । तत्र श्रान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वोपद्रवमाश्रयीं ॥ इतमहेतुत्तरं उवा वाचसं पायसं चरं । ॐ वरुणाय स्वाहा ॥ वरुणा रक्षं दम — — स्वाहा ॥ ॐ अद्भ्यः स्वाहा । पुद्गुतममितिष्यं सावित्रा ह्यवृद्धतिं । इति सिंहादिप्रतिश्रान्तिः.—52. E प्रकृतिर्, D प्रकृतीर्.—A स for च.—A संसेपो.—53. C वोद्गो.—C, A मन्दिषो, E मन्दिष.—E आसां for रषां.—D गार्ग्योक्तौ.—54. D बोधितः परदेशेषु.—E देशेषु.—All but C, E तु for ता.—A, S हितैषिणा, B हितार्थिभिः, D हि पार्थिवैः, in N a part of the leaf torn off.—C स तर्पयेत्.—55. A, S अन्यथा नामयन्ति ते; the others as in the text, but तु for हि, the latter, however, is the r. of the Gārgī-Sanhitā.—56. All but A, N उवाचो.—D वायव्योन्मं.—E याने for पिबति.—57. S विद्यात्.—58. A, S शुभावचं.—59. A, N पशुनां, N तु for च.—All, but D, S ०द्विषां.—A, S इति तिर्यक्चतुष्पदवैहृतं, N इति प्रसववैहृतं.—60. A विद्युत् for विद्युत्, N विमुक्त.—C सादभंगे, A स्यादभंगे, E पादभंगे.—S वा for च.—61. A ब्रह्मो नादि०, om. वा.—A उत्पत्तौ, S उत्पत्तौ.—62. E शब्द for वाद.—A, D, E विश्वरं.—After this A, exhibit the following: यत्कृतं भवति चैवमपाहं वा द्वारे (r. द्वारं) भवेद्विहृतं (A भवेत् विहृतं, r. भवेत् वि०) यदि संहृतं स्नात् । श्रय्यासनेषु यदिवापि भ्रष्टं विकारे तदा सदेवमरुचं च वाच्यम् ॥ ६२ ॥—63. The MSS. write स्पर्पा०.—A इति वाद्यवैहृतं.—64. A आप्याच, C अप्याच, D, E, N अप्याचः.—65. N तोषयेत् for तर्पयेत्.—After this A वाच्यवाद्यवैहृतं.—66. E निर्धेयं.—D अक्षि.—67. E वाचसंतः for श्रोतः, N वा (sic).—

68. S, N खेनाः for चानः—E प्रवदति पुरे द्वारे.—C क्रोशन्तो, the others वासन्ति.—After this A, S insert: प्रदोषे कुक्कुटारावो निशीथे सुरभिधनिः। चन्वं खामिनमिच्छन्ति चकालफल्लिता इमाः ॥—70 D •पातः—D •भवः—After this A, S insert: स्थलसलिलचरणां जल्ययो मेघकाले वडसलिलविधायी मेघकाले जवाय (S मयाय)। मधु भवनविस्तीर्णं तत् करोत्याशु शून्यं मरुत्तमपि निशीना मयिका मूर्द्धि नीला ॥—72. S दिनैः for द्विजैः—73. A, S, D दक्षिणाः—D, E मनोर्वह.—The words इति च only in A, S.—75. C writes मूमेर्कारणं, but explains by स्फोटनं; D द्रवचं, it seems.—76. A पाषांडानां.—A रंजुः—D, E लोकः for राजा.—77. A शिदि मिदि.—78. E प्रभति for प्रेत.—In A चये has been changed into मये; E चयः—79. A लूटा.—E पतनं.—E नित्योच्छिद्यमस्तीर्णं.—D वच मयं.—80. A मरुत्तम्, D मरुत्तरक्तम्.—81. A, C माचैर्द्रीं च, E माचैर्द्रेभिः—The words इति श only in A, S, and the margin of N.—82. This distich is numbered also 82 in A.—83. N उत्पातांखान्, and so, it seems, also C.—A, D, E विश्वाद्.—84. D कंपाः—C, S निखनाः—C, N •मयोदयाः—85. D, S, N मधु for वड.—D •माधवं.—86. A चयि.—D, E •जलनास्कोड, S *prima manu* नास्कोड, *sec. manu* as our text.—A चमज.—B, D संकुल for चाहत.—A चवत्संधां; N *prima manu* संधां, in C uncertain, a part of the explanation being omitted.—D घीसं, A घीस.—88. All but C, N, S परिवेष.—89. D, E. मधुपानसरसां.—A दृष्टार्थपूरणं, N *prima manu* दृष्टार्थं, the following illegible, but *sec. manu* दृष्टार्थतरणं, like C; D दृष्टार्थपूरणं, E दृष्टार्थचरणं, S दृष्टार्थपूरणं.—N दारणं, D दरणं.—E चापि मेघानां.—91. A, S निर्धोषो.—A अपापा.—93. D स्वरौदये स्ते.—N मत for कृत.—94. A उत्पातविरूप.—95. N, E चिना, A चिचं.—N लोषां.—S मेजाविरुज.—96. N शुभा कृताः.—A, S, N, E अतावन्वच.—C ते चातिदाहकाः—97. All but C, E गथा.—D, E, S, N चेष्टितं च यत्.—D अतिजसः—The last distich is numbered 99. in A, though it ought to be 104 with him, like in S.—In C the number is 99, in D 98.—The title in C is उत्पाताध्यायः—The number of the Ch. in A, E is 45, in B, D 46, no number in N, S, in C 44.

CHAPTER XLVII.

2. C वराचमिचरस्य, N वराचस्य.—3. A तस्यैतत्.—E नाच for मे ऽच.—The 4th in S is the 9th of the others, but A, and of our text. In A the 4th is om. wholly, and vs. 3 is followed by vs. 5.—7. A, S, N write प्रोक्षा, the others प्रोक्ष.—S दिनांताः—D, E N दक्षिरमयू, A दक्षिरैर्मयू.—8. D किरचैः शुभाश्वितं.—9. This distich is the 4th in S.—10. C, B, D, N विस्फुल्लिमय वेदां.—N न चैव याति ध्वंसं.—D ध्वंसं यायाति.—

11. A दिव, D, and C in the text दिवि विमानि.—B, D तदा सुप्रभा, C तदा शुभदा.—12. A, S भुवंगमय संसृष्टे.—In C not clear whether विद्रुत or विद्रुत, expl. by वलित.—13. A कचरन्.—14. N, S मही for मिथी.—15. E नामवीथ्याः.—D विप्रमृष्टो.—16. D, N, and once C, मैत्र.—C रति, but expl. by प्राप्य.—17. A यादिर्यम्.—21. N परिहासि.—22. D, E वलित् स०.—23. N सदां वा०.—24. C, D, N, E तस्याभावः.—25. A युच्यन्तः.—26. N भयद् for समयं.—The title in E is वार्हचिच, (a misread वरिचिच).—The number of the Ch. in C, E is 45, in A 46, in B, D 47, in S, N om.—S inserts after it a Mayūra-citrakam taken from another work : मयूरचित्रकमेवभूतं मायांतरोक्तं पञ्चवारपदं यथा ॥ ; then follow 22 stanzas, at the end of which : इति संयांतरात् ॥

CHAPTER XLVIII.

1. A, S, B, D उपघातसंख्यानात्.—A चिंतं.—2. N, E द्रष्टुं वा, B, D पुरता, which is also in the margin of A.—3. It is impossible to make out whether the MSS. intend पुष्य or पुष्य; the only Bengālī Cod. E gives here पुष्य, afterwards पुष्य. Utpala most decidedly says : पुष्यस्य पुष्यमप्येव लक्षणं ; nevertheless at vs. 38 he expl. the word by चोपविष्टाव. It remains doubtful to me what is the form of the word, as written by Varāha-Mihira, but there is no doubt about the original form, which is पुष्यज्ञानं, as appears from vs. 82, where its synonym is वैरी ज्ञातिः. still more explicit is a quotation from Vṛddha-Garga : पुरंदरादि-मेकार्थं ब्रह्मतिरकल्पयत् । ज्ञातिमात्मोपनयनं यस्य देवो ब्रह्मसतिः ॥ (v. r. in another Cod. नयनं पुष्यमात्मोपनयनं यस्य देवो ब्रह्मसतिः ॥) तेन देवो भिन्नः स देवराजः पुरंदरः । ततो वलं समाकृष्टो नात्रयामास दाववान् । देवाश्च ब्रह्ममयः पुरीं प्राप्तामरावतीन् । पुष्यज्ञानं बलकरंतदारभ्य प्रवर्तितम् ॥.—4. C, N प्रतानाम्भिते.—5. C परापत.—6. A कोवितादि०.—E चेचामारेषु चाप्ययवा.—7. A, D विचिन्तेषु, S वीचिन्तेषु.—All but S दयानयेः—A, S, and *sec. manus* N, प्रोक्तपुत्रं, one Cod. of C प्रोक्तपुत्रं, another as in our text, D प्रोक्तपुत्रं.—E कुवर.—A सुतेन्दोवर.—10. D क्व for खम्.—B, D प्रोक्तपुत्रं.—C notices a v. r. प्रोक्तपुत्रं.—11. E वदित for वलित, the others, barring N, वलित, but C expl. by ज्ञोदित.—12. C, N रत्नपोत.—13. E सदा०, S सदा०.—C, D, E सेषु for सषु.—14. E वर्षे for वसु.—15. One Cod. of C सप्त ? for सषु, expl. by सदा, another Cod. however सषु, expl. by तर्ह; B सषु or सषुकरा०.—D चाविट्, A, N चाविट्, S चाविट्.—C, E मूढिक्.—17. C, N रवा for रवं, D, E रवां.—All but C, N यथायोग्यं.—18. C, A, E, at the end च for वा.—20. D द्विजा मनाचैव, E द्विजाः सनाचैव.

N as in our text, but नमः.—D, E, N ये वाप्यन्तेऽन्ता०, C the same or च वाप्यन्तेऽन्ता०.—21. A om. चः, the others, but C, कृप०.—A प्राणा०.—22. A, S पूजां कृत्वा.—A शर्वरां.—25. A मंधर्वोत्तररसस्यैव.—26. A, S समुद्राद्यैव मातरः, D वद्रं मातृमयान्वितं, N the same but वद्रमा०.—A, S ह्यस्य for इवस्य, N विदंसं.—27. All but C यथासं.—A, S विप्रान् for विद्वान्.—28. All but N, S मस्यै०, although C explains it by मोदकोजोषिकापुपादिभिः.—C, B, D, E पावैश्च वि०.—29. A, S, D, E तस्मिन् for अस्मिन्, B पूजान्यस्मिन्.—31. B, D, N मुनयश्च्युत्, A, S मुनयसु च्युत्, C it seems, the same, E corrupt.—A, S सद्येवकवड्यै०.—A रेवा चार्यये०, S रेव चार्यये०.—32. A, S धूपाद्या०.—C, N मंधर्वोत्तररसा०.—A, S सुमंथकैः, E सुमनोज्ञैः.—33. A, S सर्व for सार्व, the latter being expl. in C as वडभिर्वर्चकैर्विरचितानां.—34. A आदध्यात्.—35. D, E, N धूपाः C धूपः.—A, S तिष्ठा, the others तिष्ठाः. I think the Accus. is required.—36. A, S सद्यतपायसस्य.—All but C, E या for सा.—37. A, S फलापिधानानि बब०, D •नांश्च वस्याय, B, N •नान्यवस्याय.—38. A विमिश्रित्वा.—A आदध्याद्, S दद्याद्.—39. A ज्योति-
श्रुतां.—A, S, N समानां.—40. D, E सद्यदेवां.—C, E, N चरिहकां.—D निक्षिपेत्, N निःक्षिपेत्.—41. A, B, D चेमां वचां, C notices another v. r. रेदिकाशीं.—N, E सर्वोपष्टो, all have the unclassic, but very common Vaidic form of the Accus.—42. A, S आनदुर्चं चर्म, E आनदुर्चर्म, —A, S संवतायुषः.—43. C, E चत्वारि तानि.—N, S समासरेत्, D, E, N उपसरेत्.—44. S विन्यस्य च, A विन्यस्यं च. D विन्यसेवर्मं, N विन्यसेवर्म०.—45. B, E, N •वाप्तपुत्रव.—All but C द्वैवज्ज.—46. D, N हृष्टानिष्टा.—50. C, A, S, B पूजां.—E सर्विवच.—51. A, S चापि.—A, S अधिकमु०, D अधिकमुषो वि यथोत्तरं, B the same, but मुषे, and also N, except मुषं, E अधिकमुषा यथा मुषोत्तरं.—52. C, N आचारम्.—53. All but A, S द्विजं वा.—C, B, D, N, कल्पवृक्षम्, E कल्पवृक्षम्.—54. D अभिवेचेत्, N, E अभिविचरन्, —57. C, N लक्ष्मी.—A, S द्युत for हति.—D कुडम्ब, E कुडम्ब.—D, E, N दिति for दनु.—A, वधु, S वध for वड —58. D, E, N शुभाश for दिवाश.—59. All but D कलाकाष्ठचरा.—60. From this distich there is a discrepancy in the MSS. as to the order of the śloka. In our text (= A, S) 60 = N 60; 61 — 66 = N 62 — 67; 67 = N 61; further the same. In C, B, E the order is thus: our 60, a = 60, a in C; our 60, b = 61, b in C; 61 = 63 C; 62 — 65, a = 64 — 67, a in C; 65, b = 60, b in C; 66, a = 61, a, in C; 66, b = 67, b in C; 67 = 62, C; 68 = 68 C; 69 = 69 C Our 60 = 60 D; 61 — 65 = 63 — 67 D; 67 = 62, D.—62. A भनंदरः, C भनंदनः, D •बौधनंदरः, E •बौधभनंदरः, N •बः सनंदनः.—63. D, E, N काश्रपौ.—64. A विहरयः, C, B विदूरितः.—A कर्ष्यः, the others but C, चौर्यः.—65. C seems to r.

सञ्चानुवाः—66. N • सञ्चानुवाभिषिचतु.—D, N • राः सुतपोयवाः—All but E ग्रन्थैः—70. C in C, D, E सञ्चानुवाभिषिचो मन्वावेतैर्भूदितमानयैः, N the same but सौतेरु.—71. C om. इति; A, S इत्येतैश्चाद्यै, N इत्येतैरन्यैरप्यद्यै, D इत्येतैरन्यैरप्यद्यै.—C कल्याणितैः—A, S समवद्वयैः—D, E कुर्वाड, one Cod. of C कुर्वाड.—D, S, N रोहिष, E रोहिषि.—All but A, S हृदयै, and E ज्ञानभिषिचतु.—A, S समञ्चा.—A च for च.—72. All but A, S हेति नि.—E जप्ता.—E विभत्.—73. D, N तुर्य for ग्रन्थ.—A, S ततश्च पूर्वा.—74. A, S, D • पोषादिभ्यश्चि, E • पोमि, and N • पोमि च.—79. A, S पार्ष्णिदीप.—C, A, S तु वि, E सुविमर्शा.—C, A, S च for चै.—80. C, A, S योषिषि, E योषिषान्.—C जोषय.—81. A, S, D चवात्स्याज्.—E जोषय.—D, S चयै.—82. E चय for पुष्य.—C, D, E, N चयदं.—D योष्या, N योष्या, E पुष्या.—All but A, S परा for पुरा.—83. D, E, N धूमकेतोच.—E, N योषापमर्दने, D योषापमर्दने.—84. A, S समुत्पातो.—D, E ज्ञान्यते.—D वापरं.—85.—C, D, N पि for च, E न.—A ज्ञान्यते, S प्रहज्यते.—86. D, S इति—E • चरमुत्तमं.—87. N चनेनैव तोयेन, E च तोयेन, D चतोयेनेन.—N खारणं चः The so-called Archaic forms are not rare in Varāha-mihira.—D, E विनिर्युक्तं.—The title of this Chapter in D, N is पुष्यज्ञानविधिः, in E पुष्याभिषेकः.—The number in C is 46, in A, E 47, in B, D, N 48, om. in S.

CHAPTER XLIX.

1. C, D, N विखरतो.—D, N संक्षेपात्.—D, N तु for चच.—D, N संपन्नं.—2. E सचिवस्य for मन्विषाः—3. E मनेन.—A, S प्रकीर्तिताः—4. A om. from चर्धेन till the end of the hemistich.—N, S • र्धः—D, N विष्णु for च ग्रन्थ, E तन्मन्त्राचन.—5. All but S मन्विषाः—6. In A, S om. च, but S सचं संपन्नं.—8. D, N राज्ञां, A, S राज्ञः—The number of this Chapter in C is 47, in 48, in E 18, intended for 48, in B, D, N 49, in S om.

CHAPTER L.

1. All but C उत्तमसूनुः, E चचमन् for उत्तम.—All पंचविंशतिः, changed by me into the required Accusative.—E ज्ञेयः समगुल्लो ज्ञेयः ग्रन्थः—2. For जोषच one is tempted to suppose that the original had जोषच, of which जोषच would be a modified form.—C notices a v. r. ज्ञाच, it would seem for वर्धमान.—A • सञ्चानुवा, A S सञ्चानुवा.—3. S कुर्वन्.—4. E कुर्वन्, and throughout he exhibits the neuter gender.—The MSS. but S, N write हन् for हन्.—S वा नेहः, A वा नहः, D also वा for च.—5. E कुर्वन् for हन्ति.—E उद्गोर्ध्व.—A, S पि ज्ञेयो.—7 and 8. E also

here has the neuter gender.—8. A, S विःपद्मो.—E तत् for चः, N •मोक्षो—D जियेता.—9. N यस्मिन् चरः, C perhaps चर, but more likely चर.—E चङ्गे ऽपि.—D वेद्यो for वाच्यो.—10. A, D, E चवधार्य.—S कोमल-कादेष्वा, A कोमलः कादादेष्वा.—C, D चास for चक्षि.—A, S एवं for इदं.—11. E both times तु for च.—12. C, E, N नाभौष्ठ.—All but A write चङ्ग, C once with च, another time with च.—A, S संखे, C uncertain.—D, E चरोद्वहः.—A, S कुचयो.—13. N कुचि.—D, N नाभिः.—D•विंश-याः, E विंशे च.—14. E पुनस् for वस्.—15. D, N पाण्ड्याः.—A, S पाद-लामुलीय.—A, S नानुवर्तमानायावावत्, E वद्विंशकां यावत्, E वद्विंशद्विंश-याः.—E वद्विंश for वद्विंश.—17. A, S वनलाभाः.—18. A, S, N लब्धिः.—S, N वानिः.—19. C, E write अनिर्वाच्य, which C explains by अत्युः.—S. विंशतिं यावत्, E विंशतं यावत्.—21. A, S कुङ्कुमघृत.—A, S, N सुमंथः E समंथः.—E मेदपंकामिषमंथः, D, N मोसूवद्विंशतलपंकामिषमंथः.—A, S मेद for मेदः, and मंथः for मंथः.—22. In E consistently the neuter gender, instead of the masculine.—S वहा.—A, S om. नव.—S वेदूयं.—24. S, N E पानेन for पापेन.—A लमाचवदुलः, S लमाचवदुलः.—A वक्षि.—A, S इदये, B इदये.—25 and 26. recur in LIV, 118 and 119.—25. A, and one Cod. of C छड, S चर, B कुंठ, E गड, N only ड, om. the second syllable.—All but D, N युतः.—D, N प्रलेपं.—A, S पञ्चात्मिकतल.—26. S चारे.—A, S पायिचत्.—A, S स्थितं, D, N जितं.—D, E चवलोचैर्.—All छोच, where one would expect छोच.—E कौडस्.—In A at the end of the Chapter are the following words इति वरा• संवि• चतुःसाधव्यां.—The number of this Chapter in C is 48, in A, E 49, in B, D, N 50, in S om.

CHAPTER LI.

This Ch. is wanting in E. Utpala says that not all MSS. have it, but he explains it because the चवविद्या makes part of a Sanhitā, according to Varāha-mihira's own words in Chapter II. Utpala says: अतः केचिदंगविद्यां पठन्ति । आचार्यैश्च प्रागेवोक्तं वाक्चविद्यांगविद्येति । तस्मादस्मान्निर्वाह्याख्यायते.—1. All but S प्रष्टु.—2. D, N सख्योचितं, S सख्योचितं.—S वाधु for खाधु.—A, S अनितानंदं.—3. A छड, S खादित.—A, N दग्ध for मुष्ट.—S चच.—A कुचैते, D कुचोः.—B, N चर्मभिः.—4. S चतुःपथं.—5. A, D सौमिकेस्, D, N शुनिकेस्.—6. N •कृते.—8. N पादाय, D पादाग्रनाः.—S पाण्ड्या दं.—A, S नास.—9. S पिंडके, D पिंडके.—S चचि, D चचिषा, N चचिन्, C writes चचि स्थान्, but it is very doubtful whether he had this really before him.—10. N नपुंसकास्ते.—B, D, N इचै, S चच.—11.

शोकं ought to be शोकः—12. S पादयोर्यतः, A पादयोर्यतः—13. All but C दासोद्यता, which in C is the explanation for दासोमया.—14. D पच for चट.—15. N गृहि.—A, S लोत्र.—S प्रकस्.—All MSS. तमरकेन.—A, S चिन्तिनं.—16. C पद for मप —C in his text सर्वार्थे, afterwards सर्वार्थ, but he gives no explanation, and therefore the r. is not quite certain, N सर्वार्थ.—N चतुष्पद, C चतुःमप.—A, S विनाशमिह.—A, S कीर्तनेर —17. A, S मयूकं.—D अंबु.—A, S वदर.—All but, C, S आतपलैः—A, S om. कनक.—20. D गृ० for सु०.—All *नाट्.—A, S दर्मनेर.—21. D, N चोर.—22. A घोषिता—A विपन्नता.—23. C, N प्रहृ for प्रहृ.—24. A निर्गदिते.—B जयार्थेवा, D जयार्थे वा, C, जयाधजा.—A, S मधुनं.—25. A, S वृच.—26. N च, and D व for चव.—D हृद्वैव.—A एव for एवं.—S, N धारम्.—27. C, D, N बाह्यं, A बाह्य.—D, N चयो for चयः—A, S मद्यतं.—28. D, N छा० for य०.—N, S चोरजनं.—29. A भृक्षा संस्थितः—30. A *जोडलं.—All यवागू, changed by me into यवागः—S चास्त्राद्वितु०.—A, S, N चोष्ठौ.—32. A विद्युक्ते, C once the same, another time विद्युक्ते, like B; D has विद्युक्ते, N विद्युक्ते.—A वक्र.—C, B, D, N कटुके स्त्रौ कपावे ष्व विद्युक्ते.—33. A, C गंडाहः—N मल्लं for भुल्लं.—34. C, A, B, D, N नवं च.—A वल्लिं च, S वल्लिं च च, N वल्लिं स्थ०—A, S स्वमहिषमांसयुतं.—N मल्लं for भुल्लं—35. All, but C, N एव for एवं.—37. N भाह for माह.—38. D, and perhaps C स्रज for स्याद्.—C उदाहः—A, S करमेश करे ऽपि.—39. C द्यौ for द्यौ, A द्यौ.—S स्था for मा.—C, N चतुर्ग—40. A, S चवच.—All but S चंगुलान्तं.—S पाणिगुप्ते.—D, N च कन्या for ऽपि कन्याम्.—41. C मंडं.—All जानु.—अवे ष्व shows a grammatical blunder, but evidently the author's own; such an error is scarcely to be expected from Varāhamihira.—44. B, D, N अभिमतालै. clearly; A, S अभिमतालै.—The title of this Chapter in D is अंगविधानाध्यायः—The number in A is 50, in B, D, N 51, no number in C, because its authenticity is doubtful, nor in S.

CHAPTER LII.

The Commentary intimates that this also is met with only in some MSS.—In E it is wanting.—1. C, B, D, N नापज्जातानां, A, S अपज्जातानां, changed by me into अपज्जादीनां.—2. C, D, N स्यामगाराति चंतां, A स्यामगा अतिचिन्तां, B स्यामगादतिचिन्तां.—3. A, S ग्राहे.—A चैतदुपपद्यते.—4. A लक्षेण्ड०, S लक्षे षट्मम् —S सिद्धार्थे.—5. C, B, D, N विनाशं for विधातं.—A, S संचयं for संयमं.—6. A, S उदरजाः—D, N सुतवधं, S सुतवधां.—7. A चानागना for चानागना.—8. D, N पाणि for पाणि.—B, D

N °नाशसममननम्, A, S नाशो ममननम्.—9. A चंसुदुरं त भंडपिका.
—A, S काम for वाम.—A, B, D, N तः प्रतीयाताः; S तसु भोवितातः—C
perhaps विपरीताच.—10. C, D, N तिलकविभागे, the same प्रकथ्यं.—D,
and once C, मयक.—A, S, N कारो.—A, S, B, D संख्याः—The number of
this Chapter in A is 51, in B, D, N 52, in C, S no number.

CHAPTER LIII.

1. A यतं for यातं, S जातं.—C mentions a v. r. प्रीत्या.—2. E चभूद्
for चभवद्.—S, N रोदसी.—3. C, A, S चवस्थितः for चविहितः.—5. A
चतुःपट्टिः, S चतुर्गट्टिः—D, E, N विस्तराः—A समन्विताद्देर्धे.—S देर्धे.—6.
E चट्ठांश.—C, B, D, E युतं, N युत for युता.—7. A, B, D, N, E
अपिबर्जिता.—A, S देर्धे for देर्धे.—E सपादा for तदेर्धे.—9. E कोष.—All
but C, A, B सांस्त for युवराज, a v. r. mentioned also by C.—10. C, E
च for तु.—C, E, N युतं, B, D युत.—C, D, N देवज्ञभिवकपुरोहितानां च,
B the same without च, E देवज्ञपुरोहिताद्यामां.—11. This is the 12th
vs. in A, S.—C perhaps विस्तर for विस्तराद्.—12. (is vs. 11 in A, S).
—A, S °वर्धे.—All but C, E द्वाविंशः.—14. E कोष.—E भवजं A भवजां.—
15. C पारम्य.—E समानसंयोगे.—16. A, S, B, D, पञ्चात्रयिहान्.—17. A,
S हते for हते.—C पंचदशादृते, A, B, N पंचदशोदृते, S पंचविंशोदृते, D
पंचविंशोदृते, E पंचविंशदृते.—18. C, B, D, N हखा for हख.—E गुहालिः
यवस् for चितर्यालि.—19. E ययाः for समाः, C notices the v. r. जयाः—
C notices a v. r. युतिप्रमाद् for चयप्रमाद्.—E तृतीय for चितयं.—20. A,
S विभागा.—21. A सायाचयं, N सायचयं.—A, S च for तु.—E खलिकमिति.
—22. E only once भूमौ, D ज्ञेयः for the second भूमौ.—23. E भवेद्.—
All but A, S न विकल्पः.—24. A समसति for सप्तति, E समंततो.—E
उद्गायागुलि.—25. E द्विगुह.—D, N विगुहम्.—26. A om. उच्छाय.—17. A
द्वारोद्गायागुल्यः सप्तगुहाद्.—N नवगुहते.—A अपो for अपे.—28. All but E
write चव, चलि.—B, D, N, E द्वाविंशद्विर्म.—29. B, D, N, E च सोनरोहं,
E only °रौधं.—30. E भवेत् for भार.—S चसं for चासां.—32. E प्रदिशिः
चावतः.—33. D, E (च)न्यगतः—S वर्द्धमानो.—A नु for न.—34. D, E
both times अन्य for अंत.—D, E हत, and A विहत for विहत.—All
खलिकं, A, S च शुभं, the others शुभदं, I have changed it into खलिके
शुभदं; the r. of A, S, however, seems to be corrupted from न शुभं.—
35. D, E अंत्य for अंत.—E शुभानि for ब्रह्मानि.—37. A, S हिरण्यसाधं, E
हिरण्यसाधं.—A चन्यं, B, S धान्यं for धन्यं.—S विमृष्टं.—38. S चुण्ढो.—A
सुतं स०.—D, N, S वैरिकरं.—39. C यमकथ्यं; so too in vs. 40, probably
only a copyist's blunder.—40. E च for तु.—S चुण्ढो.—41. S चुण्ढां.—

42. S •रावता for •रायता.—All but C, N लेखाः for रेखाः.—E हाविन्द.
—43. C notices a v. r. शिव for शिवि.—S अतो, E अयो.—E चंतरीचं.—
A, S र्द्वान्वाद्याः.—C notices a v. r. चनल for चनिल.—44 A, S, N वितपा.
—C notices a v. r. म्दृचत.—D चपाः for चमाः.—S चंपुपल्लुराः.—45.
C, N मेवो for मोवो.—46. All but C, N कोष्ठ for कोष्ठक.—C writes
रकांतरिताः, A, S रकांतराः.—47. D प्रचिवी, C प्रचवी.—48. D, N, E रवि
without च.—A, S चद्रवानिले, D, N, E चद्रस्नानिले.—51. A, B, D दि
and चवान्.—A, S आपवत्स्यं, corrupted, perhaps, from आपवत्सो स्त्र.—
52. S उरस्यल, E उरस्यल.—All but C, N चंज.—53. A चो स्थाने स्त्रं च
चामापाचै जठरस्थितो, S like the others, but जठर for जठरे, like A.—
S, E म्दृचत, D म्दृचत.—C, B, D, N जानु च, E जानुक, A, S जानू च,
by me च has been omitted.—A परिचट्वाताः.—54. C, N पार्श्वे for पार्श्वं
—N अयाद्या.—S पिबमिरंभो, A पिबमिरंभो, E च पितरो ऽह्नो.—55. D,
E, N चतुष्पं.—56. चपदा for चर्धपदा, E चपरा.—E has वाद्या before
ये.—57. This and part of the following om. in C, there being a gap
in the copies of it.—S विद्यान्.—58. A, S विभांडककीलक.—59. C, B, D,
E, N म्दृचतुर्, A म्दृचपतिनार्त्तु.—A, B, D, E, N यच च for यच वा.—60.
The verses in brackets are wanting in all MSS., except A. S.—
A, S अस्थिमये.—61. A, S निर्दिष्टेत्, changed by me into विनिर्दिष्टेत्.—
62. S निदरहि.—66. S म्दृचान्ततम्.—67. E दोषः.—E वामेष चां.—D, N
•धंभाय्यवानिः.—69. E रव for रवं, further प्रतिष्ठितं वाङ्.—S वेदाः for रेण
—S तु for च.—71. A, S, E चतुःपद्ये.—A चेर्वा for तेर्वा.—72. S वरता for
चनता.—A, S वलमता.—S मोधः परतं चलं शौर्यं.—73. A, S अत्यवृतं.—
C, B, S प्रेष्यं.—E भच, C भच and भच, the others भच.—E सुतन्न for
हतन्न.—74. In S om. the second hemistich.—75. In S om. the first
hemistich.—B, D, N बंधुवधो.—A सुतार्थवत्संपत्.—S for the second half
चनलाभः पुत्रप्राप्ति चैरं.—A, S सुतेनाय्यव द्वापाः.—B, N क्षियो, C क्षिवां.—
D, S, E मंःखं, C, A, B नैखं.—76. N अच for भन.—77. A विद्वहार्.—A
कोत् for पंक.—A लावहि.—78. E देवम्दृचविदे.—A, N ब्रह्मदे.—79. N
उभोदः.—A, S, B, D उद्दिते.—चच om. in all except C, but च before
कुल.—80. C writes चव्याचं and चव्यातं, explained by मध्यविपुलं मुरजाकारं,
A चव्यातं, S, B, D, N चव्यातं, in E one hemistich is omitted.—81. D, N
वाद्यावनते, S both times वितते.—82. C रूप्यं, A रूप्या, S रूप्या, B, D
रूप्या.—83. C writes विदारमान, his expl. is wanting, E विदारी.—84.
D, N नगर for भवन.—85. A प्रदक्षिणेन, S प्रदक्षिणे च.—87. D, E ततो
ऽनरे.—D, N बकुलाशोकश्रीतीषारिष्टप्रियंनुपुद्गाम्.—88. E उपासतावां.—
A म्दृचत.—89. C, A, S चतुःपद्ये.—90. A, S कूर्मोपादे.—91. A, S प्रदक्षिणे
नैवं.—93. A ग्रधं.—S न न्यनं.—C पलान्वाडकं, A पलान्वापां चाडकं, S

पलानि पंचाङ्कं, D पलान्यपां वाञ्छिक, B पलान्यपां चाधिकं, E पलान्यपामङ्कं, N पलान्यपचतु.—96. A om. भवति.—D, N यस्यां.—A, S समा.—97. N ज्व for जर.—98. A, S हस्यां for हठां.—99. E भवेत्.—D, N, E मधे: for मूधे:—100. All but N चोद.—101. D, N, E चयवा for च शुभं, C in the text चापि, but this as results from the explanation must be an error of the copyist.—102. A, S काष्ठोत्थितेन, E काष्ठोत्थितेन च, D, N काष्ठोत्थितं चाग्निभयं, C काष्ठोत्थिता.—103. E वक्रपादेन, D, N पादाक्षिता, A, S पदा.—A विरुपा.—C, E, D, N भर्तुर् for कर्तुर्.—104. C, D, E प्रदक्षिणे.—D, N निष्ठोवनं.—A, D, E बाण्युभं, in C uncertain whether च or वा.—N प्रोक्तं for कथितं.—105. A, S प्रविशति, D, N प्रविशन्, C प्रविशंस्.—A, S स्यपतिष्ठ.—A, S संवितः—106. A च रौति, D, E रौति.—E रवं.—E निर्देष्टः—107. N चनुवासति.—108. A, S मद्धो for रावो.—A, S द्विद्वयं, twice.—109. A, S च for वा.—110. N वा for च.—A, S म्दपति.—111. S दग्ने, A दग्ने (intended for दग्ने) for मग्ने.—A करात् वा, S म्दवाद्.—112. C notices a v. r. उत्तरपूर्वं कोणे.—All but E प्रथमं.—A, S च before खं.—114. A, S तत्तस्मिन्नेव शुभाशुभं विनिर्दिष्टं, D, N तत्तस्मिन्नेव विनिर्दिष्टं, E like A, S, only निर्दिष्टं.—115. C सुस्ततययः—C, D, N, E सुस्ततययु.—E नम्रंति for न संति.—E दिग्भटे.—117. All but A, S विहरे for विहरी.—119. C प्राचादिद्वयो, A, B, D प्राचादिद्वयो, N the same, only ख for यो.—C, B, D, A नैखं.—D, N, E विहरी.—120. A संशुद्ध.—D, N आशानात्मान्.—121. C, A, S पूजां, B, D, N, E पूजान्, changed by me into पूजं.—B, D, N, E दृष्टान्.—122. S ज्ञेयो.—C, B, D, S, N म्दोपविकं.—A, S ति for तु.—123. D, N मांजिष्ठामे.—E मूषिको.—124. C, N संविभेद् for न लपेद्.—A, S वापि, N वावपि, for नापि.—D, E वापि for नैव.—The name of this Chapter in E is बाबुलचलाधायः—The number of it in A, S is 52, in B, D, N 53, in C 49, the two preceding Chapters not being taken into the account.

CHAPTER LIV.

In A this Chapter is introduced by the words: उदमर्गसुखानाधाय (in C च उदमर्गं आधायते).—3. D, N, E नैर्धत, C the same in the text, afterwards निर्धति.—A, S, B, N पूर्वादीनां, D, E पूर्वाद्यानां.—4. D, N माया, S विद्या.—S विनिःश्रिता.—5. C seems to r. ऊर्ध्वधिरा.—All but C, N न शुभा.—7. A चिक्रिषाचार्द.—D वार्द for चार्ध.—A पुरट, S पुर for पुट.—E मेद् for मेदक.—8. This distich is wanting in C.—All but B उदक् दलै.—N पांडुरो, S पांडुरः—D, E च for (च)य, N om.—D, N तु for च, E om.—A ज्व.—All but S, N प्राक्.—N बाळीको.—10. D

चाव for चाव.—All but E च before वड, not after it.—11. E मिरा:—A सुजला:—12. D, N पार्श्व for दृष्ट. —13. E मधुरा for धूसरा.—14. E पूर्वै यदि वदयां वल्लोको दृश्यते करैः कथितैः पुरव etc.—15. All but D, E सिकता:—C writes सङ्कर्षोयः (sic), and his explanation is सकृन्ना, thus his r. probably was सङ्कर्षाय or सङ्कर्षाथः, A सङ्कर्षोषाः, B सङ्कर्षाथः, S सङ्कर्षोठाः, D सङ्कर्षाठा, N राय, E रा च.—17. E यदि वदरो च.—D दुष्प्रभ, A, S दुष्प्रभ, E वडतोयं, C once distinctly दुष्प्रभ, another time as distinctly दुष्प्रभ, expl. by निर्विषः सर्पः.—18. A ज्ञो.—19. A मिरा.—A पश्चिमा.—E भवति for वदति.—20. E मृषिको, C once the same, once मृषको.—21. E दृश्यते.—N, E दक्षिणे, D दक्षिणेन.—22. C दृश्यते ततश्च for चैव दृश्यते.—A, S मेषको मत्स्यकः पयो, C मेषो मत्स्यकः पयो.—23. E श्लोकाक.—N कुमदो.—25. E पश्चिमस्थाः.—D, N om. दिशि.—D, N, E यदि for यदा.—D दृश्यते for भवेत्.—D, N, E समीपस्थः for दृष्टे.—26. All but A, S विष्णुभरकः.—A, S पुरवे च.—D, N दृष्टयति, B प्रक्षति.—A om. चतुर्ते.—27. A मङ्गलः, N सकुम्भोदित, the others, but D, सकुम्भ विद.—N कोविदारच.—28. A, S, D, N कुरविन्दः.—S नामि for एतामि.—29. A, S तन्नेतरे, C ततोतरे (sic), expl. by तस्यादुत्तरस्थां दिशि, therefore it is probably a copyist's blunder for तत उत्तरे.—30. A om. हरितो.—C, D, N हरितो द्दुर्दो ज्ञ.—A सोम्या, B, N सौम्या.—S वहा for वहा.—31. In all but C, E तु om., in S च after भवति.—33. E दृश्यते भुजंगविषययेद्.—D, N दृष्टो.—E करंजदृष्टय.—34. C writes in the text कश्च पुत्राहं तु प्रथमकोटिस्थिते, in his explanatory part however like in our text, D, N प्रथमा चोत्पद्यते.—35. A, S पश्चिमोत्तरे, E पश्चिमोत्तरमतश्च, D, N पश्चिमे ततश्च.—C, D, N, E पौरव.—36. C सफेसं.—A, S तदा for यदा.—37. E सुस्निग्धो.—38. दक्षिणे.—40. A नास्तिकेरि, E नारिकेलो.—43. B उदमय.—45. C चेज्जलं भवति पूर्वं, E the same, but om. चेत्, D, N चेज्जलं पूर्वं.—47. C जलरहिते देहे ज्ञूपजानि दृश्यन्ति चैत्रिमितानि, E the same, only दृश्यन्ते, which is against the metre, A, S यदि जलरहिते देहे दृश्यन्ते ज्ञूपजानि चिकानि, A adds दृष्ट्या चैत्रिमितानि, I should have adopted the r. of C, for the Passive from दृश्यन्ति is not surprising in our author, were it not that C stands alone in his r.—A, S पुरवेच.—48. D भाद्रि, N भाद्रो, the others but E भाद्रौ.—All श्रुकर.—E लक्षणा, D लक्षणाणि.—N चैवं.—N जवमल्लिका, D नवमल्लि.—49. S विकट for विटव.—A, S जनेव for जलेन.—50. D तिन्दुक.—A, S, D चंकोला:—C चंदार, D चारक.—All but C पुरवक, C पुरवक, which for the sake of the metre has been changed into पुरवक.—D चर्जुन, N चर्जुन for चंजल.—A, S जिचुला: for (च)तिवला:—51. A, S एतेयंदि.—All but D, N सुस्निग्धैः—S परिहृतश्च.—D, N, E वराणां.—52. तस्यान्मिरा is against the rules of

Sandhi, wherefore one may suspect that the author wrote शिरा.—E प्रतिष्ठा.—58. D, S कर्जुरी.—A, S चिपुचं, D, N चिपौरचं.—60. D ऽवा वारि, E om. तच, C perhaps यच for तच.—All but A, S युगले for युगे.—C, E प्रवाहेन.—61. N महीशिराः.—E नरयुगले.—62. A, and once C, करभानाम्.—A, S संस्था and याति, N also याति.—63. D, E विज्ञेयाः.—64. All but A, S तत् for अतः.—D, N, E पृथक्पृथक् for च पृथक् ऽथो.—S, D आगच्छ.—A जले for तले.—C ऽथो विनिर्देशं for वारि निर्देशं.—65. A, S, B D, N insert यदि before वस्त्रोक्तो.—C, N अथो for अतो.—S, E पंचभिः for पंचमैः.—66. E वस्त्रमात्रे यच.—67. C करोरस्यादिष्टह (sic), D, N, E the same, but ऽह.—E तोयं for ज्ञेयं.—E यच for यच.—70. E पि for तु.—E वु for वु.—71. D, N पश्चिमा for दक्षिणा.—72. A रोहीत.—73. A, S write अत् अता.—76. B, D, N संस्थितो for संयुतो.—A ककुभविस्त्रो.—D, N विंशतिभिः.—77. A वस्त्रोक्ते यच दृश्यते दूर्वा च कुम्भा पा०.—D, N दूर्वाच.—S om. च before पांडुराः, E om. two distichs.—78. C वस्त्रद्वयेन.—79. C in the text अपरैः for नामा, but from his comment it appears that he r. नामा, for he explains नामाप्रकारेर्विजातीयैः.—80. C writes अतः, but explains as if he r. यचः.—E वहति for भवति.—81. A, S यक्षान् ज्ञो.—A भवेत्तदुत्तरेह.—82. वस्त्रोक्तो, C the same in the text, but in his comment he has the plural.—A, S मध्यमे.—A भवेत्त अतः.—A तस्मिन् शिरा.—83. D, N, E वहिभिः पृथक् for सा० व०.—E च बालुका.—84. D, S, E रोहितक.—A, S मायात्.—E सप्ततिमिर.—B, D, N, E अंभः for अंब.—83. A, S om. जलं, B, D, N, E सलिलमादिशेतेन, which exhibits a more regular construction, but just therefore looks like an emendation.—A, E अंब.—A om. ये.—87. All अंबू, changed by me into the Nominative.—C in the text पूर्वा, afterwards मौर्वी, A, S मौर्वी.—All MSS. have च after, instead of before नवद्वयेन, but the metre requires its being transposed.—88. A शुकरिका, the others शुकरिक.—A, S, B, D आग्रपदी, C seems to r. पदयेति, N पदो चेति.—A, S पृथक्, D, N पृथक्के.—89. S पंचभिः for सप्तभिः.—90. D परिहोषा.—91. A, S अर्धपंचमे.—92. E प्रकृतियेन स्यात्तद्वत्, for हि वि० य० त०.—93. om. in A.—94. E अंबू for अंभः.—E हलैः.—95. D, N मध्याद् for पंत्थां.—E अभ्युक्षितः.—D, N च यच for यस्यां च.—96. S om. the former hemistich.—A inserts हलैर् between निभिः and जलं.—A om. शिरा चोदक्.—97. A, S have here vs. 123 and vs. 124; B, D, N have here vs. 98, then follows vs. 123 and vs. 124.—97. C भवेत् for भवति.—E वाक्त्रविनाशः.—D, N, E वनिताचचं.—All but C अेषाकु.—99. C मुनिनोद्गमार्थं.—N द्वागार्थं.—100. C writes निक्षिद्र.—C in his text ततस्शिरा, afterwards शिरा.—A, S पद्मकुर, B तंश्चर, C the same, but he explains मोक्षुर, D, N पद्मपुर, E पद्मनेचक.—

E कुशाः for कुशाः—A seems to write मुद्र, C मुद्र, S मुद्र, E मुद्र, B ब्रह्म, D ब्रह्म, the two latter being clearly a gloss; N om. the word wholly.—A नलिक्कर for नलिका.—101. A नामाः, S नामाः, D नामाः for नामाः—A मतवच.—E युक्तमासाः for नक्तमासाः—N, S चिंघु for चिंघु.—102. D हनयंतिका, S तनयंतिका—D, N, E तचांघु for तचापि.—D, N चये वा, E चयेष्.—103. C writes नैजयेः, E मुंजयेः—A, S सरसं.—104. E तावतयी.—E चट for मिट.—105. E काश् for शक.—All but C त्रिजिषाव.—107. A, S वैदूर्य.—E मुक्त for मुद्र.—S चंघुज.—E पीत for पाक.—C, N मने for भृंग.—E शिरा for शिखा.—108. E समान for च तुल्या.—E विनां for चचयं.—109. S चच for च.—110. A, S वा चो for वाचो.—A, S स्यात् for स्याः—C in the text चिंघुलक, afterwards twice चिंघुलक, like B; A, S चिंघुलक, D, N चिंघुलक.—111. S शिवाच मानैश्च भूमैश्च.—A, S न तेनष्टया भयमसि किंचित्.—112. A यवा for यदा.—A, D पलाश.—D, N प्रणास्य चैवानलं.—D शिखा for सुभा.—D, N प्रविभाजनेति.—115. All but A, S जितं.—A हतं for हलः.—E ततः for शर.—A, S बकिचिं.—114. D, N कुलित्वा.—A बदिराचि, C once the same.—115. E निंबं.—A तिष्ठपि. All but D आवितः—E चारम्.—A, S हला, D, N हलकल्लापितो, E हलो वः क्षापिते.—116 and 117 = Ch. L, vs. 25 and 26.—S here उड, N उड, C उडुपिषाव.—A, N मचो, E समी.—N युत, D युतः—A, S पचापितक.—117. A, S स्थितं for जितं, B, D, E जितं, N जतं.—All but C, E वापि for तस्य.—114. S, E वापी for पाखी.—B, D, N, E चाधारयेत्.—119. E कुबवक.—A च हत, C in the text आवित.—D, E तोरा.—120. A कोष स्थितं, C once the same, once कोरास्थितं, expl. by तल्ले अवस्थितं.—C कवाट.—E तत् for तम्.—121. A, S चर्जुन for चंजन.—B कातक, the others कमक, changed by me into कतक.—122. D यदिहा for वदिहा, E यदिवा सल्लिं च ग्राम.—All but C सुमंषि for सुसुमंषि.—123 and 124 are repeated in A, S. Cf. vs. 97.—125. Is om. in C.—D, N ब्रह्माव.—S बद्बद्, A बद्बेद्ब for बल्लदेव of B, D, N; as the Rāhis named in Ch. XXII. vs. 4 are alluded to, I conjecture वेद्बद्.—A हय, S हया.—N दकार्गलं.—N मिहरेव.—At the end A, S have इति श्री चतुःषाष्ट्यां द्वागर्गलनामाध्यायः, E उद्गर्गलल्लक्षणाध्यायः, N द्वागर्गल्लो.—The number of the Chapter in C is 50, in E 51, in A 53, in B, D, N 54, in S om.—

CHAPTER LV.

1. A, S तस्मादतो.—2. C पुथित्तां च विन्दुतीयात्, D, E पुथित्तां च विन्दुतीयात्.—D, N कर्म तत्, E तन्मर्म.—4. C पल्लव.—A पल्लोवत singular; D परापता, E परावता.—C, N चापि for चैव.—5. D, N मूढे.—E

मूलशब्देषु without चयवा.—C, in the text, चिरंतनः, E परंतपः for प्रवक्तव्यः, it seems after the expl. that C r. परंतपः.—6. All but C, ब्राह्मन् शिखिरे.—B, D, N वनागमे for हिमागमे, C notices that r.—E वीषागमे for वर्षागमे.—All but C यथादिक्स्थान् प्ररोपयेत्.—7. S संकरेषु, the others संक्रमेषु, which I have changed into संक्रामेषु, the r. of a similar passage in Kāṣyapa.—E निरोपयं.—9. D, N वर्मेता.—D वा for च, N वर्षाराधा.—10. A अंबु.—11. C पक्ष.—C, N तिमिराघातकश्चैव.—A, S रमे for क्षुताः.—12. C writes विंशति for विंशतिर्.—D, N हस्मान्, E हसं.—B, D N चंतरं for चवरं, and C the same in his text, but after his expl. it seems that he r. चपरं, like E.—13 and 14 in inverted order in D, N.—13. E संसृष्टं.—A, S, C सम्यग्गति, E सम्यग्वति.—14. A रसचुटिः, S रसकुटिः, N and once C रसचुतिः.—16. A चित, C, D हत, N हत.—17. D, E चाटक, N चाटक.—18. A, S पुष्पाभिहृदये.—19 D विवर्धितं.—A, S हृत्पसार for श्लोडमार्ग.—20. All but A, S मांस for मत्स्य.—All शूकर.—E परिकर्मतः.—21. In all, but C, follow the vss. which in C and our text are vs. 27 and 28, so that vs. 21—26 in C = vs. 23—28 in the others.—All but C, N तितिलो ह्य.—A, S अप for अपि.—C, S, B, E बहरो.—E मूल for मूलं.—E लोहिता for सेचिता.—22. A, S, E चास्कोत, N चास्कोड for चास्कोत ; were it not that चास्कोत is wanting in the dictionaries, I should prefer चास्कोत, as it has a derivation.—E काशिकानां.—A, S, and C in the text फलाग्निनी.—23. C चिते, A हते.—C, A, S वापि for चापि.—A हृषोते, S सतीते.—N ताक्षी, the others but S ताक्षा, C expl. it by ताक्षो वक्ष्यन्, quietly substituting the mascul. gender for the feminine.—A, D, E मांस for मास.—E विवर्धं.—24. E प्रदिग्धं.—C तं, D, N च for तत्.—26. A सिंचितं for सिक्तं.—A, S शुभा.—S चातनोति for आहरोति.—27. E अंकोटसंपूर्ण.—A, D संभूतं, N अंकोटकं भूतं.—28. C मित्रवदि.—S जगज्जन्तु.—A °तां मासां, D, N भारानमसां, E the same, only भारन.—29. A, S निकुली, C निष्कली.—D चांकोक.—A, S, and once C विजुल, D विष्कज्जल.—S शाययाः सम.—All सप्तहलैव, changed by me into जेव, taking सप्तहत्तु for an Avyayibhāva-compound, instead of सप्तहलः.—30. S, N निःशिष्य.—D, N, E करकजल.—D वदायुक्तान्युपान्ययोऽङ्गा, N like D, but उपलिप्तान्ययो, E वदायुक्तान्युपानि, A, S, like C but युक्तानि for न्युपानि.—31. All but A, S चवहं.—C तथाचिन्तं, D, N तथाचिन्तं च सविचं. E ब्रह्मानि for उक्तानि.—E तानि for भानि, C notices a v. r. तानि प्रशंसितानि.—In A, S there follow three śloka and a half, containing in other words the substance of vs. 29 and 30. अंकोकस्य उपलक्ष्य यत्तान्यादाय बुद्धिमान्। पिबिलेन (A पिबिलेन) रसेनैवा केवलमेव प्रयत्नतः ॥ २९ ॥ स्नेहातकवीजानि निष्कुली (A निकुली) ह्ययं भावयेत्। भावितान् सप्तहलसु

शेषाणि पुनः पुनः ॥ ११ ॥ मरिष्याः मरुता दृष्टा करीषे ताभि निशिषेत्
 विज्ञानि करकाशोभि (S करकांशोभि) रेवेनाका न संभवः ॥ १४ ॥ उपसृष्टि
 सुमंथीनि (A सुमंथानि) भवंतीति न संभवः ॥—The number of the Chapter
 in C is 51, in A, 54, in B, D, N 55, in S om.

CHAPTER LVI.

2. D विभूयता—4. A, S, N सरस्तु.—C, A, S कवहार.—C वीवी. E
 वीवि.—D, E सवरो.—7. A इमोत्तमाः, E इमोत्तानाः—C in the text
 चतुष्टम, afterwards चतुष, E चभ्युषित.—8. A नद, N नदि.—E वसे
 for रसते.—D पुरेषु न्यायवत् च.—10. C in the text चतुःपद, but after as
 the others.—C तु for च.—All but A, S तस्मिन् for तच.—11. All but
 A, S तस्य for तस्य.—A, S हतीबांशः—C मुता for भवेत्.—12. E प्रवृत्ते
 for समंततः—13. E विखीर्षाः शाखा.—14. A, S शाखाचतु.—15. All but
 A, S विचगवी.—S वीहवै.—S, N प्रचमै.—D, N चापि शोभयेत्.—16. D,
 N, E हतीबांशव.—17. C, B मंदिर.—A, S, and once C, कैलाश.—A
 विमान.—A हतः for हं.—D, N, E मवडा.—18. D दृष्टा.—20. A, S, N
 पदवि, B, D पदविर, E पदयो.—B, D भूमिर् for मौमो.—21. All but C
 कैलाशो.—22. All but C द्वाविंशत्.—S, D, N E षोडशविंशतः—23. C
 समान् for ग्रामान्.—E तु for च.—A, S तस्याः—24. E चंभैः for चंभैः—C
 तु for च.—All but C विंशतिभिः—25. D, N, E समंशुतो for समंततो, C
 notices a v. r. षोडशव्याप्तु? विहारो मूल्यात्.—E मूले.—E वडमो.—27.
 A, S द्वारैश्चतुर्भिर्.—28. A युतच चतुर, S युताच चतुरवाः—30. E रवद्
 for रवः.—D, E पाक्षो—31. C hesitates whether to r. संसृष्टप्रतिमया or
 प्रति मया, E has the same.—The number of the Chapter in C, E is
 52, in A, S 54, in B, D, N 56.

CHAPTER LVII.

1. D, N च कपित्थ.—C, N मरुताः—D वीक्ष, N वीक्षानि वि.—C, A,
 E सक्तः, C कानां.—All but S, E वंशम for वंशम.—D, N वत्सा.—3. All
 but C, E मृगुल.—A कुंदरक, C, S कुंदरक, D, N कुंदरक, E कुंदरक.—5.
 D कुंदरक.—A, S मृगुल.—D घृष.—D, N कपिह.—C नामफलनिव, E
 नामफलनिव, C notices the r. of the others.—A मंजिष्टा, S मंजिष्टा.—6.
 All but C रच only once.—A चामल for चामल.—A, S संरोषः for कार्षेय.
 —7. C चैव, E तु for च.—C वसतलो.—N सिंघक.—A कंसक, D, E
 कांसक.—S रौतिकामायाः—D मयमदितो.—The title in C is वसलेपकचर्च
 —The number of the Ch. in C is 53, in A 56, in B, D, N 57, in
 S, E om.

CHAPTER LVIII.

The order of this Chapter and the following is inverted in A, S.—

1. All but C, E जाकांतरगते.—E, N, and once C, विद्यात्.—2. A बाबाय. ...D, N, E, S लिखा.—A, S, E चैव for चेति.—C, S संज्ञा for माया, N माय, E माय.—4. D मुनिना नम्रजिता.—S च for तु, A om., E •ताचतु•.—S देवैश्च.—5. A, S यीवा चतुरंगुला.—All हे हे ऋग्ले, changed by me into हे चंगुले.—D, N त for तु, S तद्, E च, C om.—A, S प्रहृतं, E विहृतं, D N विततं.—6. C अष्टांगुलविस्तरौ ललाटं, D, N, E अष्टांगुलं ललाटं विस्तरौ.—C, E द्वांगुलौ.—S परै.—E गंडौ for the second गंडौ.—A, S तद्, N त for तु.—C, S द्वांगुलौ.—7. D पंचमो, N पंचमो, A, S पंचमेन.—E हतेन for हतेश्च.—D कर्षे, E कर्षौ.—E कुमारं.—A, N om. यन in ययन, C नेच for ययन.—8. S वशिष्ठः—C उत्तरैश्च.—9. S गंगा, C once गेंडो, once गेडा.—All but E चंगुलमध्यं.—A मध्यांत, S मध्यांतत, D, E मध्यांतं, N मध्यांतं, C uncertain, he writes मध्यान्मध्यांतं, wholly corrupt.—A, S बाप्तं, N बप्तं, D, E चांतं, the original had, of course, बाप्तं.—10. E तुला.—S तुलौ च जाया सपुडाग्रतो.—D, N तु for च.—A, S उच्छ्रायं.—11. E कोषो.—N पंचमो.—12. A, S धुवोरर्द्धां.—D, N, E अर्द्धांगुला.—All धू for धूर.—A देवैश्चामुलि.—13. A, S जेवांतरे for जेवांतं.—E चंगुलेन भितं.—14. E परिहाचे, D, N परिहाचं.—E चच for तु.—A, S अहम्मा.—15. A देवैश्च.—C, D, N प्रोक्ते.—C परिहाचो.—16. C जाली च.—D, N जालेर्मध्यां.—17. S पिप्ले for पिप्ले.—18. D द्वादशदेव्यो.—A, S चंगुलदोर्घा.—19. All but A, S जेपांगुलः—E उच्छेदो, A, S उच्छेपांगुं.—A, S उक्ताः.—20. E प्रोक्त for कथित.—D कियद् for किंचिद्.—21. D, N, E विस्कारात्, the others विस्तरात्, changed by me into विस्तरः—D, N मध्ये च.—B, D, E विपुलाः—D चिमुषाः, A चिमुषितो, C, S चिमुषिता.—22. All but C, E अहकं for अहकं.—E च for तु.—D, N विपुलाच.—ऊह om. in E.—E द्विगुषा.—D, N तु for च.—23. E जाली.—24. C writes द्विगुषता for द्विगुता.—C कनयोरंतरं जोडश्च.—All but A, S चंगुलके.—25. A, S अष्टावष्टावंगो द्वादश बाह प्रबाह च, E विपुलावष्टावंगो द्वादश बाह तथा प्रतिबाह, C अष्टावंगो द्वादश बाह काया तथा प्रबाह च, B, D, N the same as C, but without काया.—26. E जाकोर.—All परिहाचो, changed by me into परिहाचे.—A, S हतेन.—27. All but C, E कनिष्ठिका.—28. All but A चंगुलः—D विपर्विका श्रेयाः, N the same but om. वि, for विमिलिभिः कार्याः—E पावैः for कार्याः.—29. D, E वेज.—D, N, E प्रमाद्युक्ता.—30. A वैरोचनः—E विंशत्या for विंशं.—A, S चान्य, E चीनाः.—31. A भगवान्.—32. प्रवसन for निवसन.—All but C, N चंश्च for चंश्च.—33. D, N, E चर for चर.—34. All but, N om. च after चच, but from the comment in C it appears that he r. चच तु.—

D, N इति for इति.—B, D, N इतिवपासौ चैवं.—C, E जेवं, A, S जेवं. changed by me into जेवं.—C शंवं चमं च, D शंवचमं च, N शंवचमं च.—35. C तु for च.—D शंकरः—E भुतिकामेन.—36. All but A, S तनुः for वपुः—37. D, N रकानंदा, A, S रकारम्मा for रकानंदा.—E चोदयंती.—38, as well as 39, are om. in B, D, N.—E कार्यं, A, S कुर्यात्, C in the text कार्यो, but afterwards कुर्यात्, it seems.—E om. चयिषु.—A चचर-सुचं, S चचसुचं.—39. C वानेऽष्टु.—E om. चष्टुजायाः—A, C कर्मंडलुं. S कर्मंडलुसंभवं, E कर्मंडलु, then om. some words.—C चापकं.—A, S शंखं for शाखं.—C सूचा च.—41. E कर्मंडलुवर.—42. S श्रम for श्रम.—All but C write तिर्थक. 43. A, S हपो.—च after चयि om. in all but A, S.—All but A, S चयि च for चयि.—C वानेऽष्टे.—C सुतार्ये, A सुतार्ये.—44. C writes सुनीव, but he must have meant सुनीच, for he explains by चन्वच; he mentions besides a v. r. केचित्सुनीलकेभ्येति पठंति । सुनीता चतिविशमिताः etc., सुनील appears therefore to be a mere blunder of the copyist; but at the same time सुनील is the r. of A, S, B, N, E.—केसरच.—A पाशासन.—All but A, S भवति for भवेत्.—45. S खंवि, A संवि for खं.—D, N प्रसन्नमूर्तिः—D, N कार्यो हि देवोर्धन्, B देवोर्धन्.—46.—E जेजं.—D, N मूढो पादो च आमुनी यावत्, E मूढा पादावचो यावत्.—47. C वाङ्मां for पाणिभां.—E चारो वपाङ्ग, S चारः प्रियाङ्ग, A चारः (sic.) तुरङ्ग, B, D, N चारसुरङ्ग, C in one Cod. in the text चारो वियाङ्ग or विपाङ्ग, afterwards it is written विघोङ्ग, and another time वियङ्ग, the word being explained by चारसनम्, in another Cod. of C विघंघृतः, the latter word being explained by युक्त, as if हत or हत could mean वेदित.—Not aware that there is any word like विघं, in the sense of girdle, I have taken वियङ्ग.—48. D, N सुतिविमः—A कंच.—D, N (च)कंच.—49. All but D, N वा for या.—50. A चात, C जात, E चात, D, N जात.—All but A, S छात्रांशां, without च.—51. E वानेविमता, C originally perhaps वानेव-मता.—52. E चचजुमूर्द्धहृदि—S हृद्यां.—53. C दीर्घच.—E •चाखच तं one Cod. of C the same, A •च खच तत्, B, D, N •च खचितं, S •च खवतत्, another Cod. of C like our text.—A निविधा.—B, D, N, S चवं and चयि.—A, S मध्ये ऽष्टवि छला सुहस्रमतः—54. B, D, N, S चच.—S मध्ये.—A, S om. तु, E च for तु.—A चं, B, D, N, E मर्मे for चं.—A सनाः—55. A, S चतं च.—B, D, N भवति.—D, N देवविनायाच.—56. D खदेवनाम, B, N खदेवनाम.—57. E वचनौलिः—58. om. in all but A, S.—A om. दक्ष.—The number of this Chapter in C is 54, in N 56, in A, B, D 58, in E, S no number.

CHAPTER LIX.

This Chapter as mentioned at the beginning of the preceding Chapter, precedes in A, S the प्रतिमासचरं.—1. N, E वनप्रवेशः, D वनसंनिवेशः.—3. A, S वलीनिःपोडिता.—E वृष्ट for वृष्टः.—4. S स्निग्धाः सुः for शुभदाः सुः, A स्निग्धाः सुः शुभदाः सुः.—5. C, D, S समौ.—E चंदकैवली.—A, S शुभदा.—6. E वैश्वस्य.—A सिम्रिषिपक for सिंधुक, S सिम्रिषाः, B, D, N सिम्रिषाः, E सिंधुक.—S सर्जूर, A सर्जूर for सर्ज.—C, E सालाच.—8. A, S उल्लपिका, E उल्लपिक, D फलोलोपिका, N फलोलोपक.—All but A, S मद्यैः.—E चयैः for मद्यैः.—A, S गंधैर्धूपैश्च.—All but A, S पूजां राचा.—10. D, N प्रति० for संप्र०.—11. A, S चाय्यंतु.—12. C, E दिग्धेन for क्षिप्तेन, D, N युक्तेन.—All MSS. कुठारकेन.—C, E विचन्यात्.—13. C, D, N वन् for चुद्, E वक्चुक्यं.—A दासो.—E वाजिमज्जयं च.—14. A वनप्रवेशे.—E ये for च.—S तु for चच.—The title of this Chapter in A, S is वनप्रवेशः, in D, N वनप्रवेशर्न.—The number of the Chapter in A is 57, in B, D, N 59, in C, S, E no number, but it would be 55 in C.

CHAPTER LX.

1. C, E साम्यायां for सैम्यायां, but C notices also our r.—E अविवाच.—E पचात् for वृषः प्राप्ता.—E पचप.—2. E वज्रच.—C वैर्जलोः.—3. All but C वायवां.—A, S चापि for तु, D, N, E om.—A पूर्वोत्तर.—C, E कायाः. for कोशे.—4. E धन for वल.—5. C, N प्रजावृद्धिं.—B, D, N तथा for चयवा.—6. A, S both times उपहित for उपहत.—A, S नाशयति for वानयति.—E च चयाय, S वानयान्.—7. All but E मंडलमध्ये, C in his text मंडल, but in his comment अविवाचमंडप.—9. C perhaps उद्धत for उद्धत.—S सरस्तुच, D, N सरःशुचि.—10. A सुगंधैः, C, D, N सुसुगंधैः.—D, N वाच for वेद.—11. C writes प्राग्दक्षिणा, E प्रदक्षिणा.—C, B, D, N वक्तव्या for ज्ञप्त्या, but C mentions also the latter r.—12. A, S तक्षि मैः for तक्षवैः.—C, E, N ध्वजोत्थाने, B, D ध्वजस्थाने.—13. C ०पसवः सुउसुउमब्दः सुसुसिंमन्, D at first the same, then मब्दो सुसुसिंमन्सुसिंमन्, N ०पसवः सुउमब्दः सुसिंमन्, E सुउसुउमब्दमन्.—All but D, N चाश्रमं.—14. E वली.—A, S प्रपूजितां.—E आक्षीर्षायां for साक्षीर्षायां.—15. B, D, N सुवत्.—A, S जागरिकैः, C जागरहैः.—S, D एवाविवाच्य, E एव समविवाच्य.—16. D गंध for वल, N, E धूप.—A, S प्राग्दक्षिणेन.—17. All but C अभ्यच for संपूज्य.—S विजिःक्षिपेपिडिकाचम्.—18. D, N, E सभ्यान्.—19. S ब्रह्मयाः for ब्रह्मचः.—A, S ब्रह्मान्.—S खविधिगोक्तस्य.—A कार्याः.—A, S क्रियाः.—20. D, N (च)नुक्ते for स्थिरामे.—D, N केदस्यैः—20 and 21 om.

.in E.—21. S वायु for वायु.—D, N विजुजे दिने सुराणां कुर्युः शुभदं प्रतिष्ठाव.
—A, S insert after this distich the following śloka: संचयप्रतिष्ठावादीना
प्रतिष्ठा न शुभप्रदा । देवस्य वपतेः कर्तुः संपूर्णा च शुभप्रदा ॥—22. S समानाभिदं.
—E लोकप्रधानमनं.—D, N चितकाम्यया.—The title of this Chapter in
A, S is प्रतिष्ठा.—The number in A, S is 59, in B, D, N 60, in C 56.

CHAPTER LXI.

2. All but E वच.—All but A, S वचाः for वचः—A, S and once C
भूषिक.—D करटकच.—3. D, N तुंड for मुंड.—D, N दयः for इडाः—A
ज्वा, E ज्वाः—4. All but C, E ज्ञान for ज्ञाव—C in his text चतुर्विंश-
तिद्विंशतिर्वा, but in his comment he explains as if he had our r., A
चतितनुमिद्विंशतिर्वा, S the same, but om. चति, B, D चतितनुद्विंशतिर्वा, E
चतितनुमिरतितनुद्विंशतिर्वा.—5. D स्मृतिदीर्घद्वयो द्वयोऽप्येवं, in N several
distichs are omitted.—A शिराचितकोटः, S शिराभितकोटः—S (in A
a gap from स्मृति till the end of the first hemistich of vs. 6) स्मृतिशिरा-
भितमंड.—B, D तत for चित.—S निष्कृतं मेवने वच.—6. C, E, S द्य for
द्वः—E द्योद.—B, D वचन for वचन, C in his text द्युमे, afterwards
प्रचमे, explained by the equally corrupt वचंसंयुक्तः—10. C, D, N
ताद्योद, E इडा.—E सिद्धिच.—B पुष्ट for स्यष्ट, N इष्ट.—11. E इष्ट for
स्यष्ट.—12. A सिद्धि for भूयुष्ट.—D, N सुगताः—13. After वाने C stops
and goes on with the beginning of the following Chapter.—A, S वायु
for वायु.—E द्या for वानद्वयो.—A चैदक, S, E चैक.—14. A वचोक्त, D
वचोक्त, E वचोक्त.—D, N च for चयि, E ते.—S भारवचः—16. A वचोक्त,
D, N वचोक्त, B om.—17. चितवचः om. in E.—S, E चिंतय, B, N ताव for
चिंत—A, S द्यम for प्रोक्त.—18. The first hemistich om. in E.—D, N
विवाको for वचो.—B, D, N ककुप्तां.—19. A, S शुभप्रदा for ज्ञप्रदा.
—E निचप्रदा for मिचप्रदा.—The number of this Chapter in A is 60, in
B, D, N 61, in C it would have been 57, in S om.

CHAPTER LXII.

1. All but A, S ताद्योद.—E वायु for वच.—A वायुवै, S विचोवै.—
D, N द्युः for स्मृति.—E पुष्ट.—2. A, S वचवा, E वचवा.—A, S सचिकावै,
E सचिका.—E वचो.—S राष्ट्रे.—The number of this Chapter in A is 61,
in B, D, N 62, in C 58, in S, E om.

CHAPTER LXIII.

In E there are three Chapters between the preceding (अथलक्ष्यं) and this (कुक्षुटलक्ष्यं), viz. अथलक्ष्यं or Ch. LXVI. अथलक्ष्यं or Ch. LXVII. and अथलक्ष्यं or Ch. LXIV.—1. A, S तु अथ.—A अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं, E अथलक्ष्यं.—2. D, N अथलक्ष्यं, E अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—S अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं, A om. अथलक्ष्यं, D, N अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं.—3. C कुक्षुटलक्ष्यं, D अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं, C the same in his text, but not in his comment.—The title of this Chapter in E is अथलक्ष्यं, C writes कुक्षुटलक्ष्यं.—The number of it in C is 59, in A, S 62, in B, D, N 63.

CHAPTER LXIV.

See remarks at the beginning of foregoing Chapter.—1. E अथलक्ष्यं.—D, N अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—2. E अथलक्ष्यं.—C, A, S अथलक्ष्यं.—3. S, E अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं.—S अथलक्ष्यं.—The number of this Chapter in C is 60, in A 63, in B, D, N 64, in S, E om.

CHAPTER LXV.

1. D, N अथलक्ष्यं.—2. A, S, B, D, N अथलक्ष्यं, E अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं, C, D, N अथलक्ष्यं.—3. A अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं, S अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं, B, D अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं, E अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं.—C inserts at the end अथलक्ष्यं.—4. A, S अथलक्ष्यं.—5. C, E अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं.—A अथलक्ष्यं, B अथलक्ष्यं, D, N अथलक्ष्यं, C अथलक्ष्यं or अथलक्ष्यं, E om.—6. A अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—7. A, S अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं, D, E अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—8. All but C अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं.—9. A अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं, E अथलक्ष्यं.—A अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—10. N अथलक्ष्यं.—A, S अथलक्ष्यं.—The number of this Chapter in C is 61, in A 64, in B, D, N 65, in S, E om.

CHAPTER LXVI.

1. C, D अथलक्ष्यं, E अथलक्ष्यं.—2. A अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं.—C mentions a v. r. अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं, and expl. it by अथलक्ष्यं.—E (अथलक्ष्यं) अथलक्ष्यं.—A अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—C, B, D अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं, A, S अथलक्ष्यं अथलक्ष्यं.—3. S अथलक्ष्यं, E अथलक्ष्यं, the others अथलक्ष्यं.—A, and C in his text अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—E अथलक्ष्यं for अथलक्ष्यं.—

S, and once C ब्रह्मि.—4. C, B, D, N प्रमाह, A, S प्रपाह; C expl. as if he r. प्रपाह; it is probably a miswritten प्रपाह.—B उपरदाह for उपरं.—5. D, N, E चंत for चंत्य.—D निचतुःपंचकः स्यात्.—A परिगुहिता, the others परिगुहिताः, changed by me into परिनिहिताः.—All but C कालिकापीत.—S काह for काच.—The number of this Chapter in C is 62, in A 65, in B, D, N 66, in S, E om.

CHAPTER LXVII.

1. E दहन for जघन.—A, S वक्षोपक०.—A, S वक्षय.—D सव for सव.—A, S पेषके च for पेषकेन.—N दह.—8. S मेद्र for मेद्राह.—D, N, E चंघ्रि.—E तेऽपि for चेति.—4. D, E माहं for मानं.—S दह्याह.—5. All but C in his text मद्य for मद्य.—6. All but N, S तावौष्ठ.—7. D, N, E कूर्मोन्नतेरु.—D, N लेखा.—E सुगंध.—A मधु for मद्य.—8. S पुष्पाः—A, ईद्विहः, S *prima manu* ईद्विहः, *sec. manu* ईद्विहः.—9. A दह्य, N दह्य for दह्य.—10. C, A ब्रह्मन्.—A, S इति for चिति.—The title of this Chapter in C, B, D, N is वलिलचर्च.—The number of it in C is 63, in A 66, in B, D, N 67, in S, E om.

CHAPTER LXVIII.

1. A वचैः—E सव for खेच.—D, N सवमथो ज्ञनूकं, E om. some lines, C notices a v. r. प्रकृतयश्च ततो ज्ञनूकं, which is wrong, he says, because the Accusative, not the Nominative is required. The v. r. is certainly wrong, but it may be a corruption of a r. प्रकृतिज्ज्ञनूकं, which would nearly coincide with D, N; in O सवततोऽप्यमूनं.—N खनं.—D, N, O विलोच्य.—A, S सामुद्रवद्.—All but D, N चमात्रतं वा.—2. C mentions a v. r. वचिरपाहंनखौ.—All but A, S च निमूढं for सुनिमूढं.—E मनुजेचराणां.—3. All but N सूर्याकार.—A दारिद्र.—S मार्गाह for मार्गव.—4. C, E प्रतिमामिरुचमिच.—5. D, N कूपिके.—D, N, E रोम्हौ for रोम्हे, O रोम्हे.—C, D, E निख.—A केमा यैवैवं.—6. A, S खीवर्जितावापि.—7. O चहुतरो सत्युः प्र०.—8. E कोष, A केम.—9. C, A write खीवंचल.—A, S उद्वैः—A, S दवह्य ह०.—10. A, S सुमह्यनूका.—11. A, S चतुर्भिर्धाराभिः—A, S वलित for वलित.—C om. च.—All but A, S धनविहीनाः.—12. A, S वलिता.—A, S, O दुःखप्रदान सुखदात्री, D, N, E रूपप्रदानसुखदात्री, a r. noticed also by C.—13. D निजमथैः—C in his text वज्रपुष्पाणि, but in his comment clearly वज्रपशु०.—14. C, E जीर्वा.—15. S मन्त्रमन्त्रे.—S मांसमन्त्रे.—16. A, S चारमन्त्रे, N, O चारसुमन्त्रे.—17. C सुमांसल.—S चात्रान्तेर्धर्दसिद्धि, O चाधियुतोर्धर्दसिद्धि, N स्याद्धानोर्धर्दसिद्धि.—A, S वराधितो

भवति.—18. E परिशीलः.—19. D, N समकुक्षिर्, C समकक्षा.—D, N भेमाद्यो.—C, E संत्यक्त for परिशीलः.—20. A, S उन्नतकुक्ष्याः, C, E, O उन्नत-
कक्षा.—C, E, O कठिन for कुटिल.—A विषमकुक्ष्याः, S विषमाः, O विषमकुक्ष्यः
C, E विषमकक्षाः.—A, S वक्राग्रमाद्यैव.—D, N चैवं.—21. E चित्तिपाः for
सुखिनाः.—C चक्ष्या.—C, A चक्ष्या.—22. C, A, O नैसं.—A, S, E प्रदक्षिणा-
वर्ता.—23. E नाभी.—24. C, A, D विंशान्.—27. A, S अनुवह, C चमहत,
which he explains by अनुवहत and अनुवहप्रेषक, E अनुवह.—A, S चूचका,
E चिचका O मूभुजो.—A, S चूचकैः, E चिचकैः, O भूचकैः.—28. S प्रयुतरं
वेपनं, A प्रयुतरमवेपनं, E प्रयुविपुलं.—29. E, and C, erroneously, in the
text, ते निर्धेनाः, S ते श्रद्धाः.—30. A, S om. विषमो.—31. D विपट for
चिपिट.—D, N, E, O मृग for हव.—32. S पुह for प्रह.—33. D, N अखेद.
—A, S अर्थविहीनानां.—34. S चंम.—A विपुले च भुविज्ञौ, C O छावत्युहिः,
S विपुलौ चावुहिः.—D, E शौर्यवित्तवतां, N शौ श्रुते (sic).—35. All but
A, S आलानुविखंविनौ.—All but A, S चधनानां.—36. D, N, E सुवक्षिताच.
A चमलंविताच.—E सु for च before सुख.—E रत for निरत.—38. हतेः
om. in D, N, in E हतेः.—N सुखिग्वसंधिभिर्.—A, S क्षिष्ट for क्षय, O श्रुत्य.
—39. O प्रोन्नत for प्रोत्तान.—40. A, S, O om. च.—O पानितक्षेर्.—A, S
om. तु, O च for तु.—41. D चिपट.—B, D, N, E परतर्कक, S परंतक.—
C, B, D चमू for चमू.—42. C, D, N, O मूलजैश्च, E कुलमूलजैः.—N
चैवं.—43. S क्षुधा for निःक्षुधा.—44. A सत्य for सच, E श्रुत.—45. E वक्राका-
रैर्धनिनो विद्यावंतश्च.—C च for तु.—E निभैः.—N येते for वपते.—46. A,
S मू for निधि, O चवनि.—O वेसनिमाश्च गवायाः.—E मेमाजः for चायाः.—
47. S, E कुंम for कुंत.—A चमनायं.—A, S उदूचक्ष.—48. A, S उपगत for
उपेत.—50. D, N रेखा.—D, N गता सती.—C, O गताः.—A वक्ररक्षितो.—
52. A, S समाः सुप्रभाः.—53. C, E, O सुखा for सुदृष्टा.—C भोगिनो, E
भोगिनी.—C, D, N, E, O तास्तु.—54. A संदृष्टम्, E सुदृष्टम्.—O सुखं for
सुदृष्टं.—E om. समं च.—E वपानां.—All दुर्भगानां.—56. All but C,
चतुरथं.—C, E वक्रं.—57. E संवतं for संवतं, C notices a v. r. सहु समवर्तं
(r. समुन्नतं).—E चोराः, O चोराः.—58. A, S चिपिट for चर्वट.—E छपका
श्रुत.—C, B, D, O चमू for चमू, E च वपतयः.—59. A, S लोमश.—C च
for तु, om. in S, E.—E om. धन.—D, N, E भोगिनो for मागिनो.—A, S
चि after भागिनो.—62. C in his text दक्षिणविमत, but afterwards like the
others.—C writes प्रदक्ष, but this appears to be a copyist's blunder
for प्रमक्ष, B प्रक्ष, D, N प्रदक्षि, A, S प्रमक्षक.—A विपुटा, S विपुला,
N मुद्रा.—All but C, E सुभाष्यानां.—63. D, N, E, O श्रादि.—N शानुमासं.
—O प्रयुक्तं, E प्रवृत्तं.—C in his text संवत, afterwards संवत, O संवित.—
C चैवं.—65. O चोराः for चोराः.—A, S केकरनेचाः क्रूराः.—C, A, S विलोचना
for वक्ष, D, N लोचना, O वक्ष.—C, A, N चमूपतयः, E च यूपतयः.—67.

A शान्न for शान्न, S चाव, D, N, E शान्न.—68. A, S चति for चति.—8
 हरिद्रा for हरिद्रा.—69. E दीर्घाचंडामिर्.—70. C, E चनिनो for चना.—
 E सुष for सुत.—A, S सुः संकट for विषम.—72. A, S रत for निरत.—E
 चत्युद्धत.—C, D, E, O चसूपाः—O असंहत, the others, but A, S संहत for
 संकट.—73. C, D, E इ for प्रद.—74. D, E संमोहित, N संमिमोहित, the
 others सुमिमोहित, changed by me into समिमोहित.—C तु for च.—A, S
 दुहस, the others दुहस, changed by me into दुहस.—76. A, S अवति
 चाप्यरेवेव.—A कर्ष for केव.—All but N, E • भिल्लेचामिर्.—A, S वर्षाणि for
 वर्षाणः.—77. A, S एकापाभिरवस्थिताभिर्.—E, O तु for च.—78. A, S
 विंशतिको, O विंशतिचैव, E विंशतिकं चैव, D विंशतिमितं, in C the text om.
 by the copyist, but as all events विंशतिकः in the mascul. gender.—D,
 N, E, O चतोऽन्तरे for चान्तरे.—79. A, S धन for मव, O यव, E कुच.—D,
 N करोडसहस्रां.—80. A ज्ञन for ध्यान, S ज्ञान.—A, S घनैः परित्याज, C
 perhaps •ज्ञाः—E मया for यज.—81. C चकुंचित for चाकुंचित.—82. D, N
 कपिलस्य.—E सुखाः.—85. All but A, S, E माजी.—All but A, S प्रवृ
 for प्रविष्ट.—86. O कचौ.—D, N चत्तार्धय.—E सिंहहृष्ट.—87. C, A चरौह.
 —E सुवावहा सुः—E संधि for पर्व.—A, S दुःखभाजां.—88. A, S नासिकं,
 the rest नासिका.—O रव for चव.—D, N चति for इति.—The words इति
 चेतं are taken from the commentary.—89. A, S सज्ज्या.—90. E, O
 केरान्वावा, the others केरा वावा.—A, S मयती for चमयी.—O पुष्टि
 for तुष्टि.—A, S वाचन्य.—S प्रहृष्टि, the others, except C, प्रहृष्टि, which r.
 is mentioned also by C.—91. A, D चभ्युदयं.—92. D, N हृदा for हृदा,
 C writes चहृदा, which must be a copyist's blunder.—E च for इति.—
 A, S चांशिताय च.—93. S वंधं, D, N, E, O श्लोक.—A, S नामं.—A, S
 ममन for ममन.—E चेषसे.—94. All द्यावा.—C, B, D, N चंजनाम, E चन-
 नाय.—95. All but A हृषम, in C however thus only in the text.—S
 शंकाः for भूपाः—E मोम for सौम्य.—98. A, S लचा, D, N लमिर्.—D
 मिषपुत्र for पुत्रविन.—99. D वंधन for विद्या.—100. A, S, B, N, E, O
 संवत for संवात, D संचित.—A इति तमवः—च om. in all but A.—A
 सुद्धिहसंधिकाः, S the same only • का, B सुद्धिहास संघिनः, D, N, O सुद्धिहास
 संघयः, C सुद्धिहाः सुसंघयः—C, S, E भाजो for भुजो.—All ज्ञेवाः—102.
 Codex E goes not beyond युतिमान् the other part is lost.—103. A वलं,
 S वल्लव.—D मौ.—107. C वर्षपंचविंशत्या.—108. O पित्राचतिर्यकं, C men-
 tions a v. r. पित्राचतिर्यकं.—All but A, S भवति तेवाम्.—109. D, N, O
 संभोजी भुवि सुखिरच.—C प्रियाभिभाषी.—C, B, D रसभाजन, but C notices
 also the other r., S वज्रभाजन.—110. A, S चित्रं प्रकोपसू.—A, S च वति
 for प्रवति.—111. D, N, O शब्दगतौ, a r. noticed also by C, but he him-
 self, as well as S, writes शब्दगते.—A, B, D सुचिर, S सुचिर.—D, N, O

रतोऽव.—113. S समुज्ज्वलाः—115. O सिंह for चंस, a r. noticed also by C.—O प्रयातं for च यातं, it is not clear whether some MSS. mean यातं or चानं.—A द्रुत for द्रुत, S has only द्रुतमा, om. the rest.—116. C पार्श्व च दृष्टपरि.—O भयेन रथा.—117. This stanza om. in C.—B, D, N चि for च.—The number of this Chapter in C is 64, in A 67, in B, D, N 68, in S om.

CHAPTER LXIX.

In A, S follows जीलचचं (Ch. LXX.) and then this Chapter.—2. S भाद्रो.—B, D, N भवति शुक्लेश for दैत्यपूष्येन.—4. A, S समवर्च—A रूपायाः, S रूपायाः, N, O रूपायं.—A ते for तैः—D संकोचं.—5. A, S येषां for रषां.—6. A, S रिपुघ्न.—All but A, S भेदाः.—8. D, N, O सत्याजयं.—A भक्तः, S भक्तः—A, S कुल for ऋतु.—9. D शोधरतो.—S, O सप्तसहस्रभेदैः, which r. is mentioned, but disapproved of by C.—10. A, S नामनामा, C mentions a v. r. नामनायो, a very absurd one.—C अवच for वृत्ति, D, N अवचविवर-योक्ष्यं, O अवचविवरयोःशुं.—O रक्त for दोष.—All but C, N, O अधरोष्ठं.—11. In A, O, S is the following stanza : क्षिप्रतर्जुर्दृष्टमसमेतः कुक्षिकेशरो वज्रसुखयोषित् दृष्टयमानौ करिरचमो वा पादतलेष्वथ चिह्नं । In S the former half is wanting, and the place for it left in blank.—O सुत for सुख.—C only in his text मर, the others मर, except O, who has सुमर.—S कच for कद, N कद.—D पारिजात, S पारिजात.—A, S निलयात्, a r. mentioned also by C; O निलये.—12. D, N, O सुंचति for त्यज्यति.—A, S तीर्थे प्राज्ञात्.—13. A, S दह for नह.—14. D, N चमापरो.—D, N चमरतो.—B, D, N, O मुखो.—15. C writes पादो यक्ष योगी, probably a copyist's blunder for पादो योगी, A, S पादो योगी, D, N, O पादस्थामौ.—S संवत—16. All but A, S मंथिता.—S छद्म for छप्य.—A, S नाम for नाम.—A मुक्तगुह्यता, S मुक्तगुह्यता, like C in his comment; in the text C has our r., being that of B, D, N, O.—17. All but C, A write चंघ्रि.—19. All but A, N सौर्येच.—20. O पिंशेचः—A, S श्रोत्रयो.—O अभिरत for निरत, D, N निपुच.—C, A, S सेनाजी.—A चितरक्त.—B, D वीरमतिर for मादचितो, N वीरप्रतिर.—S भक्तः, O सदा.—21. D अस्थि for अक्ष, N om.—24. A चारक्त.—A नष्टं for नष्ट, S रक्ष.—A, S युगधौ.—S कुलांन for ऋतं.—O प्रचरथा, N सचरथो.—25. D द्विगुह्यमहमतो, N the same, but तीं, C, O द्विगुह्यमहमतैः—C, A मितिः (explained by मानं), S originally मितः, which has been changed into मितः, B, D, N मितः.—26. A चव, O सुख.—C, O छर.—C, A, S, O सेन.—O सौराट् for गंधार.—All but C समुनातराचि.—27. A, S रक्तः श्वासः—S बाघर्दी, O बाघर्दी.—The words of the second

hemistich are in A, S arranged thus : 3, 4, 5, चोरः खानो, 2, 1 ; both have मर for मूरो ; in D, N 2, 1, 5, 3, 4 ; both have चोर.—A, S, and perhaps C वा for च.—28. A, S, N चतुरचनाया.—29. A, S, कानं.—C, B खानु सचचमानः—30. All but C in the text, and O उज्ज्विनी.—C, B जलेन for चनलेन.—31. C, N कुलो ऽथवा.—D मांडलीको, O मांडलिको.—A, O सावी, S, N सावी for सानी.—S संज्ञान्.—32. C, B, D चारुम्, N चोरुम्, O चोनो.—A, S राज्ञां शेष, N राज्ञानेष, D, O राजा शेष.—A, S, N राजा for दाता.—33. C in the text सुसंधिः, in the comment सुसंधिः, like A, S ; he mentions also a v. r. सुसंधः ; it is not clear what he had before him ; B, D, N, O have सुसलः—O शुभोक्तः स्यात्.—34. All but C, A (च)त्रि.—A, S पात्रः—A परलथा.—35. D, N, O नामा.—A, S वष for यः स.—C seems to have (च)लि for चि.—B, D कायेन्नतः—36. O प्रिष for जित.—A हेटो for कुलो, and S ज्येयो.—37. C मंडलकलचरमतो रं, D, N, O the same, but मांडलिक.—All but O वेताल.—38. All but A, S पषष for रुच.—All but A, S दान for योन —39. A भावी, D चावी, S, N, O सावी.—There follows in all the MSS., except A, S, O a 40th stanza, the same as vs. 117 of the preceding Chapter ; here, however, निरोक्ष for अवलोक्ष, and B, D सर्वजगत्.—The title of this Ch. in C is पंचमहा-पुत्रानुचरलक्ष्यं, in A, S, N पंचपुरवल.—The number in C is 65, in A, B, D 69, om. in S, N.

CHAPTER LXX.

In N Ch. LXVIII. is repeated here, but from another hand.—In A, S this Ch. precedes the foregoing.—2. A, S, N चलेदिवो.—3. A, S ललाटमुद्र, N ललाटमुद्र.—A, S, N मंजीरनाभिर.—D, O च मखा.—5. D, O निवलिनाथं.—C, A चरोमच.—C, D, O रोमप्रवर्जितम्.—6. D उपमाचरो.—D सुचार्यभातिदाः—7. S हर्नीला.—9. N चार for युक्त.—D, O शुभकर.—10. S भंगाराजनि.—D, N, O श्रीवत्स for श्रीवत्.—A, S स्थितैर् for चरिव, C, B, D चयवा.—B, D, O नरपतेर्योनि क्षियो राज्ञिता, N नपतयो यांनि क्षियो राज्ञिता.—C writes राज्ञां पदं, probably a copyist's blunder.—11. B, D चयवा for चति न.—A, S सुचसुत, O सुचरत, N पति for सुत.—12. All but C write चंगुली.—D, O ऊर्द्धा.—B, D (च)य वखाः, O च वखाः—13. A, S प्रमाचनीना, in C the text is omitted by inadvertence, but he must have r. like N, our r., or like D, O प्रमाचमूनाय.—14. D पुचंलः—A, S सुतम्बः—C, N चक्षिन्नमथा, and C mentions also a v. r. इतिक्षिन्नमथा (चक्षिन्नमथा ?)—16. S, O तद्वन्तरं.—B, D, N, O स्युजते ऽङ्गनाथाः, C, A स्युजति.—D प्रदिष्टा for चतिपापा.—17. A रोमचे.—18. C, A, S चयं.—A

इयुलवा, N इयुलया.—19. A, S पिंमले केकरे वा.—A ग्राव, N ग्राव, S साव for ग्राव.—A, S कूपो.—C, A, N वंधुकीं.—C, A, N write लसुर, D, S, O लसुर.—A, S, N लिखो.—21. D कंको, C probably the same.—A ग्राह for ग्राह्य.—23. N कथैय केभैः—D भवति for वसति.—24. A प्रदिष्ट.—A, S द्वितीये.—C तु for च.—A, S जानुवत्ते.—25. All but A, S, N चय for चतः—S चंम.—A जवूहो.—D, O कंधरं.—The title of this Ch. in C is कन्वाह-चयं.—The number in C is 66, in A 68, in B, D 70, om. in S, N.

CHAPTER LXXI.

In A, S follows चामरलचयं (Ch. 72), then वचलचयं (Ch. 73), then वलदेदलचयं (Ch. 71).—1. In C the 1st stanza is what in the other MSS. and in our text is vs. 6; his 7th stanza is our vs. 14.—A, S निशाचरांतास्, B, D निशाचरास्.—2. A, S कर्दमगोमय.—S चिचे for द्विजे.—S प्रदिष्टे.—S, N स्फटिते.—A नचे for नवे, D, N नवे चात्यतरं.—A, S भुंते—All but C, D चाधिकं.—3. C, A चय for चपि.—A भागद्विः—B तोरवायां, D, and N *prima manu* तोरवाया.—B, D छतो राचसभागपि.—D छधिरेश.—6. A, S चय for चय.—7. C सूचिक.—A लसुभलं for लसुलं, S सुभलं, D वसुलं.—D चय for चप—A युतः.—8. D विलुद्यते.—9. D धर्मे for कर्मे.—A चामले.—All but C, D द्विदेवते.—10. C तदपने for पुरंदरे.—A, S युतिस्.—11. N, and once C सह for मिह.—C, D, N चद्वमपि.—C, D, N वैचदेवते, A वैचदेवते.—12. D रलपुतं, C the same, but probably erroneously, for he explains as if he r. युतिं.—13. In all but A, S omitted.—14. Contains substantially the same as vs. 18; therefore either this or the foregoing stanza is an interpolation. Judging by the style, I think the latter to be taken from elsewhere.—C सन्माने.—A, S have three stanzas more, viz. जीर्यते तु दिवसे सचचमोः शीतगोः सततमाईमभसा। शोककारि कुजवासरे स्मरं बोधनस्य दिवसे भगप्रदम् ॥ १५ ॥ ज्ञानलब्धिकरमङ्गिरोदिने भागवस्य दिवसे नवाम्बरम्। यच्छति प्रियासमागमं मुक्तः सूर्यजस्य मलिनं दिने भवेत् ॥ १॥ पाण्डिसङ्गमविधौ तु घोषितां प्रीतिदत्तमयवा नदीमुखा। ब्राह्मणस्य वचसा श्रुतेऽपि भे नूतनाम्बरविधारणं शुभम् ॥ १७ ॥ The title in S is वलदेदलचयनचययोगफलानि, A the same, but नचययोग्या-योगफलानि.—The number in C is 67, in A, S 72, in B, D 71.

CHAPTER LXXII.

See remarks at the beginning of the preceding Chapter.—1. B, D चापीतमंगललोहितश्च कृष्ण स्त०.—2. D वलभारयुक्तिः सुमाख्यास्थितिवंधनलं.—S शौकी.—3. D समो ऽय कार्यः, one Cod. of C in the text समच कार्यः,

but it appears from the comment that he r. like the others.—C in the text रत्नैश्च सर्वैश्च, in two Codd., but in the comment like the others.—4. S चापोच, N चापोत, B चपोच.—D तात्ता for तंचो.—5. A, S द्विकवि-
द्विभिः—The title in A, S is चामरादिद्वंद्वलक्ष्यं.—The number in C is 68, in A, S 70, in B, D 72.

CHAPTER LXXIII.

1. A, S दुक्खेन.—2. C explains आविखं by समंततो युक्कं, one would expect माहावलि for माहाविखं, but all the MSS. agree in the r.—2. D, N तु for च, C, S om.—All छतोर्थे changed by me into छतार्थे.—6. C तु for च, om. in B, D, N; in A the last word of vs. 5, and the whole of vs. 6, except विप्राणां omitted.—S च वि० for तु वि०, B, D, N om.—The number of this Ch. in C is 69, in A, S 71, in B, D 73.

CHAPTER LXXIV.

1. One Cod. of C both times चारं in the text, and चारः in the comment, like another Cod. One Cod. of C वेष्मणि for सप्पणि.—N वरली.—D, N चारं for चारः.—2. All but C, N वनिताय for वनिता न.—A, S चंममाभिसंमम्.—3. A, S चिचं for तंचं.—C, D चामंकरतां.—5. A, S, N कचयंति दोषान्.—6. D वयातया वै for मुखाधिकाले.—A, S मनुनाचि च.—7. C, D द्दो, N मोचं द्ददावासां मंधवैच निरं शुभां.—A, S निःक.—8. All but D, N च सर्वतः.—9. C, D मासे मासे.—A, S यासां.—11. All but C क्षियो for तयोर्.—C कुतः शुभं, N कुतः—12. D अपेक्षते; the others, but N, write अपेक्ष्यते.—15. D, N चोराणाम्.—D तिष्ठ तिष्ठेति भाषतां.—16. B, D चतं तमवगूह्य.—A, S चववाचं for सप्पजिह्वं.—17. One Cod. of C सांप्रति, another सां प्रति, the expl. shows that सां प्रति is meant; C mentions besides a v. r. संप्रति, the r. of A, S, B, D; in N तं प्रति; it has been changed by me into खं प्रति.—S चमलादीपित.—18. D योडव.—20. D, N जमत्तमयं.—The number of this Ch. in C is 70, in A 73, in B, D 74, in S, N om.

CHAPTER LXXV.

1. S जातं.—D कामयति.—A, S वस्य.—2. S, and once C भज्जा.—B, D and one Cod. of C चाक्षां, N तक्षां.—A, S नोऽप्यताम्.—3. A, S चतिक्कम्.—S, D एव for एव.—D वस्य च चायं for तच्च मतोऽवमात्ता.—After vs. 3 A, S have: यथा मधुकरं ध्यायन्नीलकण्ठकण्ठयो भवेत्। तज्ज्ञानाय तथा वारीयं

स्नानं नरापसः । A गर्भस्नानं, S गर्भस्नानं.—6. D संसाधयतीति माजी.—7 S, and perhaps A लला for मला.—8. D परोक्षं.—D सततो for असतो. —9. D जनस्य for नरस्य.—10. D सर्वं जगद् for स केवलं.—D, N हर्तुं for हर्तुं.—The number of this Ch. in C is 71, in A 74, in B, D 75, in S, N om.

CHAPTER LXXVI.

2. N क्षियः for प्रिया.—B, D वल्लकी शुभरवा.—3. N चूर्च.—N मदाग्नितो. A, S साग्नितो.—4. C, D नितं.—D कपिकव, N कपिक.—A, S वा for वा. A, D, N वय्यास for वज्रास, S वय्यास.—N मानैव.—D पानं, the others पानान् or पानान्.—5. and 6 are transposed in D.—N शुष्कितं च.—C once नित, once शुत, D नित, N नृत.—6 C perhaps तु for च.—D पचः खल्लया.—D निसेवेत्.—7. S बाष्पाड.—D नित, C once नित, once शुत.—N संश्लेषितान्.—8. B, D ते पुनः for तासु ते.—9. S, N चाप्येन.—A, S, N पक्षा, C in the text पक्षो, but afterwards पक्षा.—B and one Cod. of C वक्षुषिका.—S अतिदृष्टा, N अतिदृष्टा, D om.—10. D स for (च)स्य.—12. All but C दक्षुषा.—After vs. 12 A, S, N have इति कांदर्पिकं, and after it insert the following stanzas, the text of which is so corrupt that many passages remain obscure: विकारायति लोचने सृष्टति पाणिना कुक्षिते विदुरमवलोकयत्यतिसमोपसंस्थं पुनः । बहिर्जतिं सातपे स्मरति नैव (-) पुमान् जराप्रमुक्षसंस्थितः समवलोकयन् पुनः ॥ बालस्यैव मम कश्चिद्विदिमे वाताः सितलं कथाः कामं वातहरं च तैलमिति वा तोषस्त्वभावे ह्ययम् । व्येष्टो सौ मम यो युवा शिरसि मे योगः क्षतः सर्पिषा इत्येवं प्रलपत्यवाय शिरसः कोष्ठपक्षं मानवः ॥ दृष्टोऽतिदृष्टैः सह याति सख्यं पतिव्रताख्यानकथां करोति । पत्न्याः पुरो वत्ससिधा-रकस्य व्रतस्य चार्चनं करोमि योग्यम् ॥ न मम सदृशः कश्चिद्विदुर्गेषु मदापुमान् न च तव समा साध्वी लोकरत्नया विजितो ऽमवे । रतिरविरता धर्मस्यैव पशुलमतो ऽधिकं प्रलपति पुमान् प्रायेषैवं जरंस्तवलोपुः ॥ कोपं यात्यनिमित्ततः प्रकुपितां चोपेक्षते मानिनोम् । अन्यस्त्रीप्रसूयो भवानिति वचः प्रोक्त्वा वदत्येवमिति ॥ पर्वापाश-शिरोरजस्य मनसस्तापो ऽयं निद्रा मम । प्रायेषैव पुमान् जरां ममयति प्राप्याङ्गनां कर्कशम् ॥ The v. r. are: N कुक्षितं.—N स्मरति नैववतिः.—N यत्सुखकान् S यत्सुखकम्.—A पारा, S वासा for वाताः.—A, S वातं for कामं.—A, S इति च ।—S भोक्त्वत्सु.—N ह्ययम्.—N सर्वपत्येवं.—N दृष्टो ऽपिदृष्टः, A, S दृष्टातिदृष्टः.—A, S पत्यावरो वत्सशिखां करोति व्रतस्य दार्ढ्यं करकोपि योग्यं.—From प्रायेषैव till भवानिति om. in A, S.—After this the title इति कांदर्पिकं repeated.—The number of this Ch. in C is 72, in A 75, in B, D 76, in S, N om.

CHAPTER LXXVII.

2. C, A, N लोचने.—N पक्षा.—All but A, S चार्चम्.—B, D and one Cod. of C पिष्टा.—A, S, N रुचं for रुच्य.—One Cod. of C शुक्लाब्ज, A, S

शुक्लान् ल, N शुक्लान्.—N कोत्रे.—All but A, S चार्द्रपदे:—3. S वक् for पदे:—4. A, S ज्ञानमपैति for ज्ञानमुनं.—One Cod. of C लोचामुनं, another लोचामुनं (?).—D हृष्ये धूयै: कुसुमैश्च न्धै:—C, B, D निवेचं.—After vs. 4 A, S, N insert the following stanzas: कञ्जतालाङ्गुलीलोचनीलोपाढालक्ष्म्यरासाकुवलयकुसुमाङ्गाङ्गुलीसङ्घै: । निम्बुलीनीलपुष्पलरस (N पुष्पावररसर) तिलाचीवनेचाभिरामाङ्गाङ्गाङ्गु-
 लरस (N पुष्पावररस) मदनाकाङ्क्षिनीनीलमूले: ॥ १ ॥ मांजिहाकण्टकारी-
 कपिजप (or जय) सुमनाधूसरमध्यजाताशीपशीविषसाङ्गाङ्गितवसवसर (N रा)
 नैललरस (N सव, A om.), पुष्पै: । हृष्यैर्वाराङ्गुलीरसरसररसै: किंशुकमो-
 लवच: हृष्यै: (N पदे: for पदे: etc.) सिन्दुवारैरिति सन (A om.) धूयै
 ज्ञानवद्वि: सकलै: ॥ १ ॥ तैलं पञ्चाचतामं (N पञ्चाचं, S ज्ञानवद्वि:) दुतर्ग-
 ज्ञनकैरावसे शुद्धपदे स्थायं चेततरप्रयत्नादसमतवसये भाजने वा समाचं (A, S
 सपाचं) । पञ्चाङ्गुली विभृदिं शुभदिवसमये मन्मथैर्द्विद्विधात् (N प्रदसाव)
 केरानुद्वुत् शुक्लान् वरुद्धिनमववा रोमरूपेण देयम् ॥ ७ ॥ अञ्जाञ्जाञ्जं सतैलं त्रिभि-
 लसद्वै: (A, S मल for मल) शुद्धमाचैर्विभिन्नं स्निग्धं माषोक्तं वासव-
 लरान् केवलान्नित्यकालं । चेपां चसेन्दुतारासितचमरसिता संचितिर्मुञ्जानां
 तेषामभ्यङ्गयोगादल्लिखलभनिभा जायते केरपङ्क्ति: ॥ ८ ॥ ये चान्ये शुक्ललज्जवि-
 रविरललललललप्रकोशोत्पल्लवा: केरपात्रै: सरभसमद्यं श्रीलला कामिनीकि-
 तेषां नीलाञ्जनालिहिपल्लवकुलध्वान्पुष्पप्रभासामाविशीर्षां ज्वलन्ती भवति पि
 विपुलसङ्गवाह: (N वाहो) कचानाम् ॥ ९ ॥ यस्याङ्गोऽजाविज्जातं सितमव तुर्यं
 राजहंसं शुभं वा यथान्यदल्लिखितमव मनुजासिचिरी वरुद्धिद्विधा: । उमा
 तेनाशु हृष्यन् भुवि विगतमयाचोरयन्मोह चौराङ्गुलीचौराङ्गुली (A, S मोर-
 वाङ्गुली) तदिदमिह ज्ञनै: कथ्यते वर्णतेलम् ॥ १० ॥ N has one stanza more:
 निपल्लान्तिलाङ्गिकटका सर्पिर्भञ्जातकं सिता चैत्रं सप्रसम: कामचर: कर्क-
 णोसहायेन नाश्रयंति सर्वविहां (वेला?) पल्लितं मेधामावहति शुद्धाङ्गं च
 द्रवकाङ्गुलीकाङ्गुली - - कुठं हन्यान्नासप्रयोगेच ॥ इति केरलज्जाकरं ॥—5.
 (in A, S 11). All but one Cod. of C शुक्ला.—S वल्लिका.—S केर.—
 A, N मांजिहा.—S चार्द्रमुचन.—A, N and C in the text चूर्ण.—All but
 C, B चंपकमंभ.—7. A, D, N तुरङ्ग.—A, S सध्यामो.—A, S रं, B, D रव
 for रव.—A, S प्रधूमान्वित:—A, S कुसुंवर:, D कुसुमवर:, N कुसुमरु.—8. S
 सपुष्पा.—A कंदुरक, one Cod. of C कंदुरक, S कुंदुरक.—A, N तुरङ्ग.—
 A, S, N धूपो.—9. All but D गम्भूज.—N वाञ्जुक.—All शर्करा.—A, S
 वाञ्जुकमोरी.—10. and 11 transposed in A, S.—10. A, S नव, C वन, and
 once in one Cod. वन, he gives no explanation, saying only वनं (thus
 neuter) प्रसिद्धं, I think that लव् is meant; cf. vs. 13 and 29.—N
 पादाभागावर्धितैर्भवन्ति.—A. S मनोरमा:—11. All but C, N गम्भूजो, only
 one Cod. of C in his text गम्भूजं.—12. A, S, N संयुतवर्णै:—C वृद्धवर्णै:
 but he mentions and explains also the other r.—N प्रवरो, A, S

प्रचुरो.—13. A, S नव, C, B, N वन, where C again only says प्रविष्टं.—
All but S, D स्युक्ता.—A तमरवन्, S तवनव.—A चौर, S चाव.—A, S
परिवर्तने, D पारवर्धिते, N परिकल्पिते.—15. A, S, N तदूना.—20. A, S
रोहणकैर्द्रव्यमवैद्य.—A, S युक्तानि for संहितानि.—22. A, S द्वाविनीते.—N
विनोद.—23. D केशोः, the others, C however only in the text, केनाः—
24. A, S कुंदुरकरा.—25. D निमित्ते.—D ब्रजे.—A, S, N बवाहाद्वज.—26.
N, A तुरव्ज.—A, S धूपा.—27. D वचवच.—28. C सर्वधूपाक्षे or •पाक्ष for
धूपयोमाक्षे; ते has been changed by me into ते.—29. A, S छोत्र.—A, S
छता for नत, N नव.—All वन, except one Cod. of C in the text वन
(sic), explained by परिपेक्षव, perhaps here also वन is meant.—All कोडाः
and पुडा, but C only in the text.—30. A, S चव for तु.—C, D हिमुल.—
All but C, D धूपाः and केशर.—31. A, S मंषोदकेषु.—32. A, S, N किञ्चित्.
—33. A, S कपूराः.—A, S युज for यम.—34. D सुमंघतां.—N संसेवतः—
A, S भवानि.—35. D सुमंघतां.—36. A, S विमंघि.—37. A, S, D वर for
दित.—A, N कंकोल.—A, S मुद for मद.—The number of this Ch. in C
is 73, in A 76, in B, D 77, in S, N om.

CHAPTER LXXVIII.

2. D रतायै, N चतायै.—3. D वासा for भावा.—5. C विशादु.—6.
A, S प्रवामभियोने.—7. All but one Cod. of C दुःप.—D तोषिता, N
तोषवं.—N पववं तु.—9. A, S मिश्रुकिता.—10. A, S चेतार.—11. A, S
रायौ.—A, S रंश्चिका (singular).—12. C, N write व्युपरमे.—All but
N अभिनवं, but C explains as if he had our r.—14. N मद for मल.—A
कावे, S, N कायैर.—C, B, D निःसंभसंबंधकां न कुशत; the r. of C is
extremely doubtful, as the expl. of मलदिग्धकाया निःसंभ. etc. is left
out.—15. S सुप्ते सुसुप्ता, A सुप्ते न सृप्यात्, C, B, D सुप्ते न सुप्ता, C, however,
according to his explanation must have r. सुप्तेऽसुसुप्ता, N has सुप्ते प्रसुप्ता.—
A विवृध्यात्, S विद्व्यात्, the original may have had विवृध्यात्.—After vs.
15 A, S insert: क्वाप्तिं करव्येदिनमपरोषं सत्याभिधायिममनिष्ठमिदमंभं ।
कोमुद्धरचक्षुषं सुरतानुक्लं जगामारेणपि नरं प्रमदाः सारणि । S r. अप्यदो वत्,
and सुरतानुक्लं.—16. A, S चक्षमा.—17. D सप्रसन्ता.—C, D रत्नपीता.—
C once प्रवादिनी, once प्रवादिनी; he mentions a v. r. प्रदादिनी.—N
महासना, D महाचसना.—B, D कपिलाविता.—18. C, B, D यस्याः प्रचक्षति,
N वस्याच भवति.—S चिञ्चिणिनी, A चिञ्चिनी, one Cod. of C in the text
लिञ्चिनी, N लिञ्चिणिनी, B, D नेचवती, it is explained by C as meaning
वचनभाषा.—19. C, D स्यात् for वत्.—20. A, S संयोगाद्.—21. C, B, D
निषेचं.—C, B, D कोमिः without च.—N स्याद्येत वतुर्द्यदिने.—22. पुष्य may

be read also पुष्य.—C, B, D वाः प्रोक्तास्.—D तामिर्विम०.—N स्थायीत वाः.—A, S तु तव.—After vs. 22 N inserts one, and A, S three stanzas वा (A य, N च) सख्यत्वात् रत्नपुटाङ्कुराश्च सरेषु संस्यारकं च रोधम् (N रोधी वग्धा पिबेत् क्षीरघृतावसिक्तं पुत्रं प्रसूयात् सपितुः समानम् (N सपितुस्तत्त्वं)। चाराहीं मृतवीर्यां च तया जपमजोवकौ। जगन्मां सद्यदेवीं (A वां) च कथितां पयसा सद्य ॥ निशासु प्रमदा पीत्वा भर्तारमुपसहरेत्। मेधाविनं प्रज्वायेत पुत्रमापि कुलोचनम् ॥.—23. A, S भवन्त्ययमासु.—A सरूप—S विहृष्टपर्वसासु.—24 A, S मध्येपनतं—26. All but D विहृतानि.—B, D चितये.—C, B, D om. तव.—The title of this Ch. in A, S is रत्नाविरत्नादिहृत्तव, in N पुत्रपयोः. in C, B, D पुंस्त्रीसमानमे, but at the beginning of the Chapter it is called by C स्त्रीसमाशोमाध्यायः—The number of this Ch. in C is 74, in A, S 77, in B, D 78, in N om.

CHAPTER LXXIX.

2. B चमन.—A, S काष्णर्थोजन.—C झाको.—N शिंशिपा, B शीकषण, A, S शिंशिपाच.—3. C प्रयातित.—4. C, D, N ये च for वा ये.—5. All but C सेविनां.—A, S विनाशः स्यात्.—A, S om. मय.—C, B, D चनर्था चनेक.—7. D मांमल.—9. A, S निषट्कोना.—10. A, S, N चाचामकांशः.—11. D जीपर्थः.—B चंश्चकृतो.—12. A, S शिंशिपा.—S, D वडविध.—A, S सखदिकरः.—13. B, D पापपर्यङ्कः त्रियमायुर्दीर्घं युतं शुभं चितं, in C, N the same, but पद्म, S यः पद्मप, A, S सुतं for युतं.—14. B, D चध्यास च, an attempt to avoid the less common Active form.—15. न before तिङ्गुणी om. in A, S.—S शिंशिपाया, one Cod. of C perhaps शिंशिपाच.—16. A साह.—D शयते च, N शयतेन.—17. D प्रासादिरिति.—All but C चाचकृत.—17. C, in the text only, रोमान् for दोषान्.—18. A चास for चान, S चासन, D चाच, N चच.—D उदुंबर for स्यन्दन.—A, S स्यन्दनाश्च शुभपदाः.—A, S फलतकृष्णं—सर्वेषां.—21. All ओहच, but see Ch. 94, vs. 2.—22. One Cod. of C हृदेव.—N प्रष्ट.—C, N (च)च, A (च)र्थ, S (च)च, D (च)रि, changed by me into ख.—S धन, A धरच for निधि.—24. N, and one Cod. of C रिपुवशितं, A, S रिपुवडलं.—25. D, and one Cod. of C विपश्चुते.—26. N शुष्क for शुक्ल.—A, S अशुभशुभा ये हेदाः.—27. D र्दशा, N र्दशां.—D दिशये.—28. D, and one Cod. of C अर्वाक.—All but C write शिरसा.—29. N शुभिर.—B, D, and one Cod. of C चक्ष for चक्ष, N पादे चक्ष पन्थौ कुक्ष.—30. A, S मयं कुर्वते.—A, S चाधोरोधः.—31. D र्दशां, N र्दशां.—32. A, and one Cod. of C निःकुट.—A, S, N कोलाखं.—All but one Cod. of C शुकर.—One Cod. of C, B, D कोलक.—All but C वंशकम्.—33. C पुटवत्.—N शुभित.—A, S मध्यं.—A, B, D and one Cod., C

मिःकुट.—One Cod. of C, D निःपाव.—C, A, S नीलशिर्द.—A कोलाखं, the others but one Cod. of C कोलाखं.—34. After this A, S insert: मिरो मूलं च दद्यादामयपादाः प्रकीर्तिताः । असनारिददक्षेषु यतो मूलं ततः मिरोः ।.—35. B, D and one Cod. of C कोलक.—All but C बंधुकम्.—36. A, one Cod. of C, N निःकुट.—All but one Cod. C शुकरके.—D कोलाखी.—37. D कोलक.—C, A कास, S, N कासं.—All but C बंधुक.—A, S om. न.—D, N सर्वयन्त्र.—The title of this Ch. in A, S, N is ग्रन्थालचर्च.—The number in C is 75, in A, S 78, in B, D 79, in N om.

CHAPTER LXXX.

In A, S this Ch. is preceded by दीपलचर्च (with us Ch. 84), and दन्तकाष्ठलचर्च (with us Ch. 85).—3. One Cod. of C दधीचतो, N दधीचिनो.—4. S दधिराष्टाः—S वैदूर्य.—A, S विपुलक.—A विषमक for विमलक, S om.—5. A, S मुक्ताफलप्र०.—6. A, S वेलाखटे, one Cod. of C वेलाखटे; the r. of A, S would be correct if they had वेलातटे.—All but C, N कामलकं, C कोसलकं.—A, S सौराष्ट्रिकं.—D सोपारके, one Cod. of C सौरारके, another शुपरके.—7. D, and one Cod. of C मातंगं.—D वप्रपुष्प.—D कालिगं.—8. A, S वडचं.—A, S सर्वरूपसंस्थानं, N only संस्थानं.—10. All but one Cod. C write श्रोतः—D चाकरसंनिभ.—11. D श्रिनिभं, A चासितनिभं, S वासिनिभं; a plainer r. would be दसितभं.—13. D पंचांगचेति, N like D, but च for चेति, A, S षोडशांगश्च.—A, S भागलु.—15. A, S युक्तं, N युक्तं च.—C शर्करं.—All दग्धं, changed by me into दिग्धं.—One Cod. of C बल for बल.—A, S शुभदानी.—17. B, D च किंचिद्, and also C in his text, but in the comment न.—N शोचिनिभं हितकरं.—18. C, B, D मयविष.—B, D क्षि for क्षरि.—C, B, D शुभमुपभोग, but he mentions also the r. शुभमुपभोग, which has been corrupted in A, S to शुभगुपभोग, in N to शुभसुरभोग.—The title of this Ch. in C is वक्षमणिलचर्च, in N वक्षलचर्च.—The number in C is 76, in B, D 80, in A, S, N om.

CHAPTER LXXXI.

1. All but one Cod. of C शुकर.—All but one Cod. of C सौराष्ट्रिक.—2. D, N पारसवाः—S पांडवाटक.—A, S चैमक.—N चागरा.—All but A, S तु for चि.—3. S वडमः स्थानक्षि०.—A स्थान for स्थानाः—4. N पारलोकिक.—5. A, S om. क्षति before मद्वा.—D पारसवाः, N पारमसवाः—C seems to r. बुधद्विसंस्थानम्.—6. A, S विपट, the syllable before वि is reckoned short.—7. D शर्माकरश्रिनिभं.—8. B, and one Cod. C गडिका, another Cod. of C गडका, A, S कलिका.—S प्रभं च.—D क्षिद्विद्वत्.—9. N दन for

पुन.—10. All but D विंशति व०.—10. व in A before शतानि, it is om. in S, D, N.—11. All पंचविंशत्त०.—D, N छव्यसा भवति सूक्ष्०.—S एव for रूपम्, N सप्ततिरूपा इतं सूक्ष्०.—14. D विंशता सहितं.—15. A, S सप्ततिरूक्ष्०.—C, A, S again सूक्ष्०, D सूक्ष्माव.—N पंचकरहिता for पंचोना वा.—B, D पंचाडकं सूक्ष्मात्.—16. All but N चञ्चोत्या for चञ्चोत्यास्.—C विंशत्त०, equally correct, but not so clear as our r.—A, S स for सा.—17. A पिष्ठापिचार्याहारकसिद्धं, S the same but पिष्ठा, D पिष्ठापिचार्यरवक सिद्धा, B the same but रिवकः, N पिष्ठापिचार्यरिवकः सिद्धास्, one Cod. of C in the text पिष्ठापिचार्यारकपिष्ठा, afterwards पिष्ठा, पिष्ठा, चर्षा, चर्षा, रवक, पिष्ठा, another in the text पिष्ठापिष्ठावारवसिद्धा, afterwards पिष्ठा, पिष्ठा चर्ष, चर्षा, रव, सिद्धा; a third like D.—A निम्नडा०.—18. A, S परिचयः.—19. A, S विंशानं.—22. N हिता for पुता.—S राज्ञा.—23. A, S श्रमिकानां.—D मत्स्याव.—24. B सप्तमाद्, A सप्तमाद्, S सप्ता.—B, D सप्त for किल.—27. A अतं.—28. A, S वेष्टुसंभूतं.—29. A अन्वयः om. व.—30. All but C शोक.—D, and C चर्षि.—33. A, S द्विविंशद्भिर्गु०.—34. N नृणो.—35. All but A, S and C in the text, गुणकैर्वा.—A, S मन्थानं तद्.—D, N विज्ञेयसा०.—S चातुकारम्, N चातुकार, one Cod. of C चातुकारम्, another चातुकार इति; the mascul. gender seems preferable.—36. D सविनाविमुक्ता, one Cod. of C सविप्रमुक्ता.—The title of this Ch. in C, N is मुक्ताफलसङ्घर्षः, in D रत्नपरीक्षा.—The number in C is 77, in the others om.

CHAPTER LXXXII.

1. One Cod. of C कुरविन्दु, D, N कुरविन्द.—2. D, N कुरविन्द.—D अवाच्य वचसा.—3. S क्षिप्रम्.—N प्रभासुपीत.—A अंतःप्रभा.—5. A, S om. सवि.—N सूत्रि.—6. A, S श्रवणिनाशयति.—7. All विंशतिस०.—9. A, S, D सदृश०.—All write वय for जय, but the explan. in C shows that he r. जय.—10. One Cod. of C वर्ये.—11. A वर्येवकुलं.—A, S मूलगुणं.—One Cod. of C विंशतभागं, another Cod. and N, विंशभागं, S विंशतिभागं.—The title of this Ch. in C, B, D is पद्मराजसङ्घर्षः, in S पद्मराजसूत्रं.—The number in C is 78, in B, D 82.

CHAPTER LXXXIII.

1. A, S पद्म for कुसुम.—C, B, D विहित for विहितं.—The title in A, S is मरकतमहिपरीक्षा, the other मरकतसङ्घर्षः. At the end A, S have रत्नपरीक्षाध्याये शीतितमः.—The number in C is 79, in B, D 83.

CHAPTER LXXXIV.

This Ch. precedes in A, S our 80th Ch.—2. D वैदूर्य.—S वचिरां, C, B, D, N वचिरं.—After vs. 2 A, S, N add: चातप्रकाशमकहान्मुवचा-
वदातो यस्यानलो जलति वेदिमतो वपस्व । तस्यां नवावुवस्यामरणा मयंतो
वीर्यानुजाह्वयता (A दा) चतराजमब्दाः ।—The number of this Ch. in
C is 80, in A 79, in B, D 84.

CHAPTER LXXXV.

1. N अपि for अति.—A अयो वक्ष्य, N वचति.—All but C कानि कानि
for कामिकानि.—2. B लवानि, D लवा च.—3. C सुगृहाः, the others but
A, S सुगृहाः for ककुभे.—4. A, S शिरीषेयु.—S समभीष्टताद्यौ, A समभीष-
मार्यात्.—N आत्मा.—5. C (in one Cod.) in the text लम्बिः, but afterwards
हृदिः, A, S सिद्धिः.—6. All but A, S गोपे, A, S निवे गोपे.—All अन्नमेव,
changed by me into इदमेव.—B, D, N उपचंति.—7. C साह.—8. C
writes once अह, once सर्व for वाह, but he expl. वार्षिक, N चारं, A, S
प्राप्त्युपसंस्थितो वा अन्नमसं तच्च वितस्तिमाव । अयाद्.—All but A, S शुचौ.—
9. S संस्थितं च, A the same adding यत्.—A, S अश्रममतो.—D चित्तवर्तिनं.
—All but C, D, N मिहम्.—The number in C is 81, in A 72, no number
in the others.

CHAPTER LXXXVI.

1. C, B, D वज्रशूल.—N कापिहल, A, S कार्ष्णिजल, B, D कापिहल.—
One Cod. of C ०भ्य अयमः प्राञ्ज, A, S प्राञ्ज अययो.—2. C in the text औद्रव-
वर्द्धनः, but afterwards in one Cod. औवर्द्धमानकः—C, B आवर्तकः, D
आवर्तका—N राजः, one Cod. C, and A, S राजजः.—3. N मतं सप्तर्षीणां च,
in one Cod. of C परमर्षीणां मतं च, in other Codd. of C like N.—D
माला for वच.—One Cod. of C तथा for च यत्.—A, S, N कुरिभिः for
भूरिभिः.—4. C, N मिहः.—6. A, S उत्तेन.—7. S रवा.—S लभ्यते.—A, S
उद्दे मलो, N उद्देमः.—8. S, N चंज.—A, S प्रजल.—11. D द्वैतं.—All
साम्ने, changed by me into साम्नं.—12. N प्रायेणद्.—D एवस्यैवास्.—N प्राण
for फलं.—A तथाधिकं.—All चंगार, changed by me into चंगारि.—N
दिप्त.—13. A, S फलं for शुभं.—14. D, N पुषः for पुनः.—17. D, N मांजल.
—18. A, S चैवं, D ज्ञेय for चैवा.—19. A, S च for लुः—N विनिर्जिताः—
20. One Cod. of C only परिहृय, the other Codd. परिहृय, like B, D, S;
A has लक्ष्मीय, N पदस्थय. Cf. vs. 44.—N विष्कराः, the others write
विहकराः—22. D, N लोमास, one Cod. of C लोमास, another like D, N;
A, S, B लोमास; although the original form is undoubtedly लोपाम,

I did not venture any change, none of the MSS. exhibiting the latter form.—23. N म्रियिक for म्रयिक.—25. C, D अर्दिताच्.—A, S, N वचक.—26. All but N, and one Cod. of C निःफल.—A, S, N म्रयाः—27. All but C म्रकर.—28. All but N and one Cod. of C निःफल.—N (च)पि for वि.—29. N रेन्द्यानिज.—A •वा.—A, S जीवी.—All but C युक्त—N प्रदक्षिणः—30. D म्रियिभिद्यु.—32. A, S ततःपरं.—33. C, B, D द्वाविमद्वं भेदाः स्युः—34. N दिशः—35. N दिमेन, meant perhaps दिम्मेन.—36. All but D म्रान्तवृ.—B, D तुष्ट for वृष्ट.—A, S पूजिताः—37. A कुङ्कु, the others but N कुङ्कु without Visarga —C, D, N मोधिकाः—38. C, D- विहाराः, N विहाराः—39. S, N निम्नमाः—40. A, S घामो.—A, N वद्ध, both times.—C, D मांधार च०.—S चपभाच.—41. one Cod. of C कोल, another कोल for मोल.—43. All अपराकृतः—After vs. 43, A, S have : नमुकोलूकम्रको दक्षिण निमिः पूजिताः । वामाः सिंहविडालाकुदुर्द्वारप्रसारकाः ।—44. N विहारः, C, B, D विहारः—One Cod. of C परिहो, others विरिहो, B पिहलो, D विरिहो, N विरिहो, A विरिहो, S पिहलो.—46. N खंडो, one Cod. of C म्रखो.—47. B, D अत्यासनाद्.—48. D कुङ्कुटाः, S कुङ्कुटाः—49. C म्रर्वरीपक्षिमे भागे.—A साधिषु, B, D, and one Cod. of C in the text सर्वे.—N योजितः—50. All but A, S वु for च.—51. B, D संज्ञकौ.—53. B चंडैर, N चंडाभिरामितः—55. All but C, N पचाद् for पुनः—B, D, N विपर्ययात्.—56. B, D वातुः प्राहरणे—A, S, B, D रव च.—57. B, D व for तद्, one Cod. of C in the text वर्षाणे ऽपि.—61. A, S अप्रविद्धं.—62. D, and one Cod. of C निर्धार, A, S मोहार, N निराधारविहारको—A, S, N वामो (but A in the margin मोमन्), C, B, D मुवन् for ववन्.—A, S, N म्रमन्.—63. B, D ध्वनि for खर.—64. N चरन् for ववन्.—N वपावां च अल०.—65. C, and *prima manu* N म्रषिक.—66. C, B, A वा, S वै for वा०.—67. A, S अतिम for अंतिम.—D अपावपि०, N आभ्यावपि०, A अभवपि०, S अतिवपि०.—A, S अद्यागैर्.—A, S मोचकत्.—68. S क्रूरोप-क्षोपदुष्टेय.—S उपपटनकौ, A उपपत्यवेकौ, C हतकः in the text, in the comment is found हटकेन (= आवकेय), but this seems to have been a v. r. mentioned by him, N विनमैः—69. A, S उचिच्छत्.—70. All but one Cod. of C वासितः—D क्षिया, A, S क्षियः—71. A, S म्रान्तवृ०.—A, S विवरे.—72. D खपरतो.—73. A, S अच for अप.—D पाद् for वर.—74. A, S संयुतिः—76. A, S पट्टचर्मपट्टरेखाः—D तानि for तेषु.—77. C, B, D तु for च, N स्युः—79. A, S प्रदीप्ता for प्रदीपो.—D ताद्यु for ताद्य.—80. A, S दृष्टा तु, one Cod. C दृष्टाद्यु.—A, S कामिनीनां.—All but A, S मेवाद्य.—N दृष for कुल.—All have संज्ञयाद्य, changed by me into संज्ञयाद्यु.—D म्रान्तुने for सर्वम्रान्तुने.—The title in C is मिशकं नामाध्यायः—The number in A, S is 1, in B, D 86, in C, N om.

CHAPTER LXXXVII.

1. A वाविचवन्, N वाचन्.—N संवत्, S संस्थित.—All but A, S शकुनः—3. A, S द्विज.—A संदर्भस्तु०.—5 A, S कोचस.—A चतुर्थे.—6. A, S वारच, N वारचस्यैवाः—7. N संवत् for केवत्.—N तितिरावाप्तिः—9. C, N हतोयेऽंजे.—10. A, S ब्रह्मज्ञो ज्ञाः—A, S संज्ञाः—12. A, S इति, N तिम for तिमि.—25. A, S परेच, N परं for परे.—A, S चिचवन्, N चिचवस्तु.—16. A बंधुव्या.—17. A वन for धन.—18. N वास्तुवस्तुरे प्रोक्तं, C, B, D वास्तुवस्तुनेभ्युक्तं.—19. A, S चरित for चरे, N चंतरे.—20. All but S, N कोलिक.—22. S दुग्धा for उवा, D कुलित.—26. A, S, N ईमाने.—28. A, S, N वाचस for वा.—N नैर्भयोर.—A, S चनयोः for उभयोः—31. D, N चाग्नेय्याः.—33. S, N वारोचत.—A, S समंभानां, N समंभानां, B, D च उंभानां, one Cod. of C also seems to mean उंभ for उंभ.—34. D निषंभ.—35. All but A and one Cod. of C वाच.—A अपराहं—A धर्मज्ञतं.—A, S विनश्चति.—36. All but one Cod. of C write वचस.—A, S, N च for च.—38. All but C ल for (च)च.—39. A ब्रह्मपातात्तु०, S ब्रह्मपातात्तु०.—N inserts तस्य before च च०, S च ल, B दस्तु, A रेवि.—40. A, N ईमान.—41. All जियो.—One Cod. of C काक्षिकानां, but that is a copyist's blunder, for it is expl. by मंधयोविन्, B, D काचकानां (sic), S कौक्षिकानां, A काकानां.—43. A, S चौर for चोच, C once भोच; he expl. it by धूर्त, taking perhaps धूर्त in the sense of दृढ.—C, D वचः—44. A, N विष्ठाचका.—45. A, S भवति च for च तच.—The number of this Ch. in A, N is 2, in C 83, in B, D 87, in S om.

CHAPTER LXXXVIII.

1. A, S, N वयः wrongly, C, D, N वये, allowable.—N चेडाः, A केडा, S चेडा.—D कर्कुड.—A, S चटकाः प्रोक्ता.—2. All सोमाचिका, cf. Ch. 86, 22.—A, S, N द्विचिकाप्रा.—3. All but C चाविचान्न.—All but C, S श्रुकर.—4. D कवक, S कवक.—S उलूकचेष्टायाः, A उलूकचेष्टायाः—A, S पिंगलका पिचिकाचिष्टा.—5. All but A, S पोतकी, om. क.—6. All but one Cod. of C पोतस्.—D भेषः क०, N भेषोक०.—N कक्षिकारिका.—C विचवति, afterwards वाचते.—A, S चंगुल.—7. N ०कोचंडोकः (sic), one Cod. of C वांडोकः, B भंडोकः, A, S ०कचंडोकः—D दचिचे, S दचिचतः—N चिकारो, A चिचारो, D चिचिरको.—8. All but C, S गर्ताकुलुटस्य.—9. A, S चम्पिन, C, B, D वचन.—A, S, N कोल for प्रोड.—All but C श्रुकरो.—D चटिकस.—D श्रुकरिकः, the others but C श्रुकरिका.—10. A, S, N विचक्राः—11. A तितिरिरोति, S ततिरोति.—A किलिकिचोति.—12. N जातिविज्ञेष.—A, S, N कालो स्य.—14. A, S चिचिचि, C चिचिचिदि, D चिचिचि, D चिचिचि, N चिचिचि.—C, B, D चंचेति.—C सप्रियसाभाच, N

the same, only **सु** for **ख**.—One Cod. of C **चिंविमिति**, another **चिकचिकिति**, B **चिकचिमिति**, N **चिक्किकोति**, A, S **चिक्किाकिति**.—15. C **मनु**, B, D **मनु**, A, S **मनुज**.—16. A, S **किष्कि**, C **किष्कि**, N **किंकि**, B, D **किष्कि**.—A, S **केवलः**.—N **न च** for **न तु**.—17. A **सुहये**, S **सुहये**.—One Cod. of C **ग्रन्तः**, another **सुन्तः**, D **सुन्तः**.—18. D, and apparently C **ग्राह्यतः**.—N **धार्मी** **धामरातां** करोति.—21. A, S **किलिकिलि**, N **किलिकिलि**, D **किलिकिलि**.—C, D **तिगिर**.—C **क्रोमन्**, the others **वासन्**.—N **वस** for **ख**.—22. A, S **ग्रन्थप्रदं**.—N **उग्रन्ति** **तद्व्याः**.—A, S **वाने** for **वानुः**.—A, S **वानु**, one Cod. of C **वानु**, another **य्यु** D **य्यु**, N **य्यु**.—25. A, S **व उक्त** for **तदा स्यात्**.—26. S **टिडि**, A **टिडि**.—S, D **पेट**.—All but one Cod. C **वासिते**.—A **विकाश** for **विशेष**, S **विनाश**.—27. D **वीकंड**.—S **च** for **तु**, D **प्र**.—A, S **कक्केति**.—A, S **चिंवि** **चीति**.—All but one Cod. of C and N **निःफल**.—28. All but C **दुर्वैरपि**.—S **चिरिचिरि**, A **चिरिचिरि**, D **चिरिचिरि**.—29. A, S **चिकचिक**, D **चिकचिक**, N **चिकचिक**.—All but one Cod. of C **वासितम्**.—N, D and one Cod. of C **रच** for **रव**.—All but A, N **मेकेति**.—All but C **रतं** for **रुतं**.—A, N **जेन**, D **चन**, one Cod. of C like D, another **जेके**, a third **जेके**, N **जेके**, my reading is conjectural. A, S **विनुतं**, D **विनुतिं**, N **विनुतिं**.—31. C in the text **पेटक**, one Cod. of it afterwards **पेटिक**, N **कंटक**.—B, D **चिरिचिरिचिरि**.—32. All but C, B, D **स्यात्तु** for **स्यात्तु**.—33. C **चकार**.—C, N **उकार**.—35. C once **विष्कि**, another time **विष्कि**.—36. A, S **उङ्गुमन्**, C text, B, D **उङ्गुमन्**, C afterwards **उङ्गुमन्**, N **उङ्गुमन्**.—One Cod. of C, text, and the others, but A, S **वासित** for **क्रोशति**.—One Cod. of C **किसिवा**, another **किसिवति**, D **किसिवा**, B **किसिवा**, N **किशि**.—37. All **प्रविरैति**, changed by me into **प्रतिरैति**.—A **न चिरे**, S **चिरे**.—39. C **रुचि**, A, S **रुचि**.—A, S **ग्रन्थग्रन्थ**.—41. A, S **नपर्वमेवम्**, C **तमर्वमेवम्**.—43. A, S **आश्रयाय**, B, D, and it seems one Cod. of C **आश्रयाय**.—B, D **वेदितः**, and C the same in the text, but afterwards **ममितः**, like A, S; I have changed it into **वेदितः**.—44. N **प्रवेदयामि**, A, S **प्रवेदयामि**.—45. D **चिरिचिरिचिरि**.—A, S **चवाकुलं** **विदिकार**.—All but one Cod. of C **कुचति**.—A, S **च** for **वा**.—46. C, N **पि चितार्थ** (expl. **चमोहार्थ**), B, D **(च)मितार्थ**.—A, S **चमितार्थ**.—D, N **वरमन्थन**.—47. N **मन्त्रे**.—The title in C, N is **विदितार्थाय**, in B, D **मन्त्रविदितार्थाय**.—The number in C is 84, in B, D 88, in A, S, N om.

CHAPTER LXXXIX.

1. (a). C, N **माहसं**.—A **मानदेसं**, S **चारदेसं** for **वा प्रदेसं**.—A, S **मन्त्रार्थके**.—D, N **सह** for **मिह**.—(b). B, D, and perhaps C **मन्त्रान्वयम्**,

N भ्रातृभानि वा चावसूय, the r. of the text is irregular, but any change is against the metre.—D वावसूययन—S, D दुष्टता.—(c). A, S वास्या for चास्या—C संप्रत्यक्ष for संप्रत्यक्ष.—A, S साग्निलालेन.—D अपिघाते.—All but A, S मुने भ्यागमे.—N वापदं (i. e. वापदं).—(d). D इष्टलालसिंधुर्विशेषः, N *prima manu* इष्टलालसिंधूरं विशेषः.—D आपमृच्छ—The MSS. •सकशाव् and •सकशाव्.—A, S om. विरोधे.—A, S तदा for तथा.—2. D, N देशविषयसूयम्.—3. All but one Cod. of C, and S अपराद्धे.—4. N दिगुल्लो, D दिगुलो वा.—5. All but one Cod. of C, and S शिवदिग्.—A, S, N शिवदिगुल्लोः.—All but A, S पाताः.—6. C, B, D वजं च.—7. B, D प्रत्यावर्त, one Cod. of C in the text प्रत्यावर्ते, but in the comment C r. like B, D; A, S have प्रत्यावर्तौ, N प्रवर्तौ.—8. S, N वदिसुखं.—C •मुखो वक्ति च.—9. S आतक.—B, D चान्यद्विद्.—One Cod. of C अथ for अपि.—11. One Cod. of C perhaps विप्रन् जानु.—All but B, N सार्धं for साकं, C however has the former only in the text.—A, S अथोपयोगः.—12. A, S वादौ विप्रोक्तान् विनाशमाय, B, D यातुः पादौ विप्रते चेदयावां.—D विप्रते चेत् for चेद्विप्रते.—13. A, S मय्यं.—A, S, D विद्यात्.—16. One Cod. C व्रजेति, the other व्रजेति, changed by me into व्रजेति.—A, S, N ये वासंति.—A, S कष्टैरिव.—B, D चयमानाः, C वध्यमानाः.—17. A वल्लो, S वल्लो. D, N and one Cod. C वृद्ध for मिष्ट.—N न for (अ)पि.—18. B, D ववन्ति.—A तत् for ते, S त.—19. A, S वृक्षोपरि.—B, D वासति for क्रोशति.—N वायुर्ध्वं.—S वृक्ष, D वृक्षविनाशकः स्नात्, B seems to have the same.—20. A आसनं.—The title of this Ch. in A, S is अवतं, in B, D अचेष्टा.—The number in B, D is 89, in A 4 of the Sarva-śākuna, no number in the others.

CHAPTER XC.

1. S, D टाटाः, N मयाय.—A, S कथिताय दोषाः.—2. N, and one Cod. of C कर्क, another Cod. of C कंक, B, D क्रक.—3. A, S, N शिवाः, and farther the Plural.—A धूपिता.—The 4th vs. in the MSS. is a repetition of 86, 34; it is left out in our text.—4. A, S, N शृमा for अशृमा.—5. C टटेति, D टाह्मादति.—B, D वृत्तिदा शिवा, C notices a v. r. वृत्त, but so he r. himself, वृत्ति seems to be meant.—7. A, S वावसानुं, C वावसानुं, N वावसानि.—N चैव.—11. All but A, S वाजिभिः.—12. A, S अथै for च सा, N सदा.—D, N वृत्त.—D वेदनी.—One Cod. C writes वृद्धे for पिष्टे.—B, D •वृत्तः—सरः.—13. A श्रान्ताववः, S श्रान्ताववः.—N वरूपरगै.—All but C वासमाना.—All but B, D टटेति.—B, D वेधे.—A, S तस्यास्तु.—S ववन्तु.—14. N, D वासेत्.—S प्राप्ति.—N च for वा.—The number of this Ch. in B, D is 90, in the others om.

CHAPTER XCI.

1. C here and in the sequel खमाख.—N भवंतः for खवंतः—All but A, S खमविद्वतं, although C at the beginning of the Ch. calls it खमचेदितं.—The number in C is 87, in B, D 91, om. in the others.

CHAPTER XCII.

1. A, S रोमं.—B, D दुःखं for पत्युर.—S भित्तिख.—S, D तखराणं ख.—2. D, and perhaps C खकारणं.—D, N वासति चेद्.—N सरमा, B, D सरवा. for सरमा.—3. C notices a v. r. चा गच्छते for चामच्छन्तो.—C, A, S भंभारवेख.—N भवंति for गवां गाः—A, S रामप्र.—The title in A, S is गेसविद्यादिचेदितं, N गेवतं.—The number in C is 88.

CHAPTER XCIII.

1. A, S चासनात्यरखं—A, S चतःपरं.—A दखर.—3. A, S परामवाक.—5. C, N विरोधिता, D विरोधतां.—B, D सादो दुमंनसां.—7. S प्रेतिं noticed also by C.—N सौख्यं.—9. C once मच, once मख, the others but N मख.—A, S अभिमंदनः—N बंदनो.—10. All but C पत्यः for मनुः—11. A, S खन for खर.—N पांशुं.—12. A, S, N पादं.—B, D उदुत्य.—13. C, N चेपितं, D चेपिता, A चेपिते.—15. A, S ख्याण for खान.—The title in C, B, D, N is खचेपितं.—The number in C is 89, in B, D 93.

CHAPTER XCIV.

From vs. 1—7 = Ch. 80, 20—26.—1. N प्राज्ञ.—A, S खन for खून.—S निरिकरिखी.—2. N om. खेदे.—A, S om. हहेव, B, D खेदेव हहेव.—3. C, D, N प्रखह.—4. All MSS. here ख for ख, cf. Ch. 88, 23.—A, S ख for निधि.—A, S तु for ख.—5. All but A, S वखिलम्.—6. D खुते, S पने.—A, S ख्यामे.—7. A, S सुखावचो.—8. The two last *pādas* transposed in A, S.—9. A हितेभयाद्, S हितेभयाद्, D हितेभयं.—10. C, D वदेत् for भवेत्.—11. All but A, S खह for हख.—N पादवेद्याप, D पादवेत्याप.—A, S, N विसहनेन.—12. All but C खखमख.—13. A, S उदुत्य.—A, S खीकरं.—C, D तत्काखे.—D, and it seems also C वेहदेद्.—The title in A, S is खखिचेदितं, in B, D खजेमितं.—The number in C is 90, in B, D 94.

CHAPTER XCV.

3. All but C प्राक्खा.—D मध्ये. N मध्यात्.—4. One Cod. of C मूषिक. All but A, S ख for तु.—5. S खर for खौर.—7. All but C, N खेरख

for चौरक.—10. A, S अयाकुलं.—A, S भवेत्.—11. N परितोषम्.—12. All but C जन्मान्यथांगनायाः—15. C, B, D रीतद्रव्ये, N ०व्ये.—16. A, S om. पुलिन.—D चन्वता.—18. B, D विटपं.—A, S रत्नं कृष्णं द्रव्यं.—19. All but A, S चौर.—20. A, S अवलोकाव रवन्.—N रवन्, the others, but C, ब्रूयाद् for रवाद्.—B, D अवाप्तिः for आप्तिश्च.—21. A, S अनलोपजी०. D अनलोपजी०.—D ०विनां.—D कुलित्वा.—One Cod. of C मांशवर्कैर्.—23. A, S तुरंगम.—25. A, S सिद्धिदो.—26. N वासयेद्.—27. D, N वासति for विरचयाम्.—28. C, B, D विरचयन्, the others वासयन्.—29. B वासते, D वासते for विरचयाद्, N वासेहाने.—A, S, N इतमार्गे, B, D अपतो इतं याति यातुर् for पुरो etc.—30. All but A, S चतजकारो.—B अपे for पुरो, D भवेद्.—31. A, S यथा for यद्वा.—32. D, N वासति and वासयन्.—33. S फलापन्नम्.—C, D संस्थित for सुस्थित.—34. All but D, N and one Cod. of C निःपन्न.—C धन्योच्छ्रय.—D मांगल्य.—35. B, D, N वासति, B वासति.—36. All but A, S (च)म्बु for (च)स्थि.—37. A, S कण्डकमित्रैः सौम्यैः—38. The two hemistichs are transposed in B, D; they om. ध्यांश्च, and insert भवेद् before चम.—39. C, A, B (च)तिविरचयन्.—C, A, B विरचयन्.—40. C, A, D निस्सार.—41. C, B, D पचौ धुमन्.—B, D मुजर्मज्जध्वनति.—42. A, and perhaps C ०पूर्वाधिकारयु०, N ०पूर्वाध्वगयु०.—43. C विरचयतोर्.—44. C, B, D शिरोपगत, A, S शीर्षोपगते, N शीर्षो कुः, changed by me into शिरःपगत.—C, A वटापचयन्, D वटापचयने.—45. D, N चन्यत स्थानं.—46. S काक, A कंक for ध्यांश्च.—47. A, S द्विपे for द्विके, D द्विके.—One Cod. of C चेसय.—One Cod. of C शरोहोपगते, another शरोह्वगते.—A, S च for तु.—48. B, D, N वासति for विरचति.—49. A, S यत्तया.—A अमिधेयं.—50. All but N, and one Cod. of C write निःफलं.—D, N ज्ञेयं for प्रोक्तं, S वक्तुं.—51. A कुकुर, S कुरकुर, C, D, N कुरकुरय.—All but N केकव विरते.—A, S ककवा.—B, D यायिनामाङ्गः, and all but N प्राङ्गः or पाङ्गः.—52. A, S सरकुकुविरते, D सरचरेति, N सरचच, one Cod. of C once सरच, once सरचत्त, another Cod. of C सरचर्थ, my reading is a conjecture.—A, S, N कमाद्येति, B, D कमाद्येति.—A, S प्रतिषेधकामाद्यललल, N ०धिकमाद्यलला ग्राया, B, D ०धिकमाद्यलला, C one Cod. ०धिकमाद्यलल, in another ०धिकमाद्यलल.—53. All विघात, changed by me to विघातं.—One Cod. of C कमाद्येति, another and N काकि ङीति.—B, D प्रीतिश्च दम्पतीनां, and C notices a v. r. प्रीत्याश्च दम्पतो —All but A, S बंध एव.—D अपि for इति.—54. D करकोविरते, N करकोतिरते.—N मृगवासाय.—C नदिति.—A, S सार्धम्.—55. A, S फलदायि, N फलदायि.—C, D डय इति, the others ड इति, changed by me to डड इति.—One Cod. of C प्रहराः—56. C once डाकुडामिति, once like the others.—C once मुह, D कुह, S मुह.—C कण्डकटे.—One Cod. of C, and B, D चिडिकिकेकेकेति, another

Cod. of C चिचिचिचिकेकेति, S चिचिचिकेकेमेति, A चिचिचिचिकेकेरेमेति.—57. C, B, D काका for काके.—A, S धन्यासवन्धोप०, N धन्यासवधोप०, B धन्यासवधोप०.—59. A, S तव.—60. C विद्यात्.—N समये च.—A, S तदा for तया.—D, N चतं न च शुभं.—61. C, B, N दुदुदुदु for ददुदु.—62. N ब्रह्म, C once thus, once शुक्रनि.—All but N and one Cod. of C write निःपच.—C in the text बद्धा, like N, but in his comment बद्ध (expl. by एकादश).—D अवहितमना for अपतिरगुमे.—The title in N is वाचसपथं.—The number in A is सर्वश्राकुने सप्तमः, in B, D 95.

CHAPTER XCVI.

1. D द्रुतज्ञः—2. N स्थिरसंस्थितं.—A, S ०घातख०.—A, S संग्रमाखं—3. D, N विद्यात्.—4. D चक्षानि.—5. A रक्षेयु for जलेयु, S चक्षेयु, D मतेयु.—6. All but one Cod. of C, and D, N write निःपच.—7. B, D वैर्षते.—A स्थितो चवन्, S स्थिरो चवन्चेत्.—8. A, S जग्रेषु चन्देर्.—D भृगुजात्र.—N याव ज्ञेया वि०, C notices a v. r. योन्वोऽनुवायादिह संप्रदिष्टः—A, S पि for वि.—9. A, S बंधक.—10. N (च)मिवाचम्, C विरैति, the others (च)मिवाचं, changed by me to विवाचं.—11. B, D विपचापि.—12. A, S, N रं for एव.—13. N विलग्रे.—C, D, N व्रयोऽस्य.—After vs. 13 A, S insert two stanzas from the Brhaj-jātaka, which are quoted in the Comm., and D inserts two stanzas from Yavanegvara, also quoted in the Comm.—14. N चरमोद्दोद्यांशके.—D हिमूर्तिके.—After vs. 16 S inserts a stanza from Brh. Jāt., introducing it by पाठान्तरं; A omits some lines till vs. 6 of the following Chapter.—The title in B is उत्तरलक्षग्रन्थप्रयोगः, S (and A at the beginning of the Ch.) लक्षग्रन्थं, N इति श्राकुनं.—The number is given only in B, D viz. 96.

CHAPTER XCVII.

1. From vs. 1—6 in A in the margin.—C writes चकोरः—All but N दर्शनारुपाको.—2. S, D लहृ.—5. A, S हरिद्रं for दुरिद्रं.—N, S चोते.—C, N तु for the last च.—6. S, N कुशुल.—7. C, D, N विचंमविवत्.—9. A, S आकृष्टफलं पचाद्.—All but A, S मूषि.—A भंगश्च भवति S भंगश्च भवति, C, D भंगेन भ०, B ०केनादिनाशकश्च.—14. A नवकैकाष्टद्विक०, S नवकैकाष्टद्वैकैकषट्विक०, N the same but ०द्वैकष०, one Cod. of C writes नवकैकाष्टद्वैकैकषट्विक०, another नवकैकाष्टद्वैकैकषट्विक०, B नवकैकाष्टद्वैकैकषट्विक०, D नकैकाष्टद्वैकैकषट्विक०, my r. is in accordance with the Comm. in C.—C, B, D संक्षानि.—C चक्षेयाः—15. A, चयोऽर्हा, S चयोऽर्हा.—A, S विषट्विकैकेकाः, D षट्विकैकेकाः, N विषट्विकैकेकाः; all

but A, S om. च before चि ; C विषटकेक०, changed by me to चषटके०.—
17. A, S मोलहोत्र०.—The title in D is उत्पत्ताध्ययः—The number in C
is 93, in B, D 97.

CHAPTER XCVIII.

1. N वम for वदु.—2. C notices a v. r. मर for मत.—After vs. 3 N
has इति तारकापाकाध्यायः—In A, S follow 13 vss., taken from the 7th
Chapter of Varāha-Mihira's Yātrā ; at the end A, S have इति नक्षत्रकौटम्,
the same title as in the Yātrā. There A, S close the Chapter, so that
vs. 4 of the others and of our text, is with them vs. 1 of a following
Chapter.—5. A, S इन्द्र for मन्त्र.—D (च)ह्रिर्वृषः—7. A, S, B, D अभिचार
for अभिघात.—A वेताल.—8. D, N पूर्वा.—A, S उद्देह, N उद् (sic).—
A, S, N om. बंध.—9. All but C अश्विनि for आश्विन.—A, S, D शिखीषधि.—
A, S अभिमिदप्यत्र for प्रदिष्टानि, C remarks केचिदभिमितं चाप्यनेष्टंति, but
from this it does not follow that he knew a r., in which अभिमित् was
found—10. All but A, S वर्गो ह्य०.—11 and 12 are transposed in A, S.
—12. All but A, S च for वा.—D, N यदि मखतारा for शुभ०.—13. C
ममनोमय.—A, S, N निराश्रयानां.—C निशा मनिकुजार्कतियो, D निशा
कुजदिने ऽय तिथौ, N कुजार्कतियो, C notices a v. r., apparently च नवमे
ऽङ्गि न चापि षष्ठां.—After 13 N has : सौरे तु मासं चपयेद्दिनेशः शनैश्चरः सप्त
कुजसथाष्टौ । आचार्यशुक्रेन्दुबुधाः क्रमेण एकादशैकादश सप्त पंच ॥.—14. All
but C, D संमतेन.—C, D सूतके वा.—A संमतेन वदस्य मोक्षे मृतुदीक्षयात् ।
विवाहकाले सतसूतके च—D कार्यं for मर्त्यं.—15. is om. in C.—A, N
अवच, D अवचः—D क्षितानि for शुभानि—16. D, N सविष्य.—All but D
तिष्य.—D मेखलाद्याः, the others but C मेखलाद्यान्.—17. is wanting in
C, D, N at this place, and occurs as vs. 8 of Ch. 99.—A, S पापैस्त्रिषष्टा-
वमतेर्विषये for पापैर्विहीने शुभराशिलये.—A, S, D, N अमरेण्य for
चिद्रेण्य.—The title of this Ch. in A, S, N is नक्षत्रकर्मगुहाः, in C
नक्षत्रगुहाः कर्माध्यायः—The number in C is 94, in B 98, in D 98 (in
figures) and 99 (in words).

CHAPTER XCIX.

A, S अथ तिथिकरगुहाः—N begins with : शिवभुजगमिचमिचपिष्टवस्तुत-
लान्वितविरंविपंकप्रभवाः । इन्द्राग्नीन्द्रनिशाचरववर्षार्धमयोनयथाङ्ग ॥ वद्राजाधि-
कुंभा पूषा दक्षांतकाग्निधातारः । इन्द्रदिनिगृहहरिरवितुष्टरनिशाद्याद्या चक्ष-
त्राचो ॥ सुहृत्संख्या ॥ Then vs. 1.—2. D, N ०सावास्याया.—A, S ज्ञेयाः for
संज्ञाः—D, N सदृशा—क्रिया—कार्यं.—C, S पूर्वाह्न.—3. C नक्षत्रैक०.—After

vs. 3 a Chapter is at an end in C, B, D, N, the title of which in C is: इति तिथिकर्मगुहाध्यायः पञ्चमवतित्तमः, in B, D, N इति तिथिगुहाः, the number in B, D is 99.—vs. 4 is in all but A, S vs. 1 of Ch. 100. 4. All but D, N वच and बाल०.—D बालव.—All but N कौलव.—5. A, N मकुनि च०.—S चतुःप०.—D पदो नामः.—A, S, D चविच for इति च.—6. All but N ववे.—All but N बाल०.—D बालव.—D मिचकर०.—7. D, N वशिजे.—A, S परिवात.—8. om. in S, and originally in A, where it is written in the margin.—D, N चौषधानि.—A द्विजपतीन्.—N बाष्पानि for राव्य नि.—A सौभाग्य.—A शुभकर्मद्विकरणं मान०.—N शुद्धि for सिद्धि.—After vs. 8 follows in C, D, N vs. 17. of Ch. 98.—The Chapter closes only in A, S as in our text.

CHAPTER C.

Vs. 1. All but C तौलिषष्ठ.—A, S द्विभिगेः—2. D सहित for रहित.—One Cod. of C, A, D चारानु०.—Uncertain whether चार्क or वार्क.—D, N रहिते for विरहे.—The title in C is करगुहविवाहपटञ्चं, in N तिथिकरगुहविवाहपटञ्चं, in D करगुहाध्यायः—The number in C is 96, in D 100.

CHAPTER CI.

This Ch. is also to be found in the Brhaj-Jātaka, as Ch. 16.—N inserts some stanzas at the end of which इति पद्येषुः—1. A सत्यरतः, one Cod. of C सत्यरोजद्वयः, another, and D, N सत्यारोमद्वयः, S सद्यारिद्वयः, our r. is from the Brh. J.—2. All but C स्थिरः—3. A, S चतुरस्रपक्षो.—D •र्वितानि र्द्विचः छतन्नपा०, all र्द्विचः with Visarga, which is left out by me; Brh. J. has •र्वितः छतन्नो र्द्विचः पा०.—5. Brh. J. has संदतः—All मठः—7. All but one Cod. of C, and N फाल्गु०, S फाल्गुणां.—8. C ल्वालु for छपालु, but he notices the latter as v. r. but in the Brh. J. Utpala r. छपालु, noticing ल्वालु as v. r.—9. C ईर्षो (probably a mis-written ईर्षी), the others ईर्षी, our text follows Brh. J.—All but C चर्ये for वचन.—10. A, S, D सुखितो for सुखी न.—11. N बीरो for बीरो, C notices a v. r. मानो, the r. of Brh. J.—All but C विचं.—12. All but C चवचं.—A, S, D, and one Cod. of C in the text, नृतिमान् afterwards C नृतिवान्, like Brh. J., N सुतवान्.—All दातायः—C, N गुरो, A, S, B, D गुरत. changed by me into गुर.—13. C वतमिवाहु.—S, D भाद्र०.—A, S मधु for पदु.—14. A शुभदा भवति for शुभमः गुरः, S शुभमो भवति.—A, S शुचिवा०.—A •र्थमान्.—The title in A, S is जन्मनक्षत्रजातकाध्यायः, D नक्षत्रप्रजातकाध्यायः, N नक्षत्रजातकगुहाः—The number in C is 97, in D 101.

CHAPTER CII.

2. A, S, D **सुममिरोद्धै**.—C **मिथुनः**.—D om. **पादश्च पुन**, having only **वसुधपुष्पा**, A, S **पादः पुनर्वसुभवः पुष्पो**. C in his text **पादः पुनर्वसुसतिषो**, afterwards **पुनर्वसुसुतः**, expl. by **पुनर्वसोः**, whence it appears that he r. **पुनर्वसुनसिषो**, N **पादः पुनर्वसुतः पुष्पो**, changed by me into **पादश्च पुनर्वसोः सतिषो**.—A, S **सु** for **च**.—3. C text **फासु**, S **फासुली**.—All but C, N **पादसु**.—D **चिवाद्याई**, N **चिनाई**.—4. S **स्नातो**.—C text **विश्राखयोः**.—6. S, D **भाद्र**.—All but C **रेवतो मोनः**.—7. A, S **पिब**.—D **चनुर** for **चय**.—The title in A, S **राश्रभायः**, in N **राश्रयः**.—The number in A, S is 102, in C 98.

CHAPTER CIII.

2. N, and once C **दारिद्र**.—C once **विनेश्वराम्**.—3. C **वक्ता**, expl. **कीर्तियुक्ता**.—All but C, D **चर्ष** for **चत्यु**.—4. One Cod. of C, D, N write **ववति**.—All but one Cod. of C **सपजम्**.—5. C **विनाश** for **प्रवृत्ति**.—6. C **च सुरेषु**, A, N **सुसुरेषु**, S **सुसुरेषु**, D has **चनुमां च भर्तुः**.—A, S **रक्त** for **भक्त**.—N **कुधात्** for **चर्षा**.—7. A, S **नाश्रयाधि**.—8. All but C, D **तथैव भौमः** for **तथैव राश्रः**, and **सुभगां च राश्रः** for **सर्वजां महोक्तः**, **सर्वजां** changed by me into **सर्वजं**.—C notices a v. r. **सुभगां भर्तव्यभगां**, I cannot make out whether he means **सुभगां** for **सर्वजां** and **भर्तव्यभगां** for **पतिवक्त्रभां**, or not.—9. C, D **धर्मस्थिता**.—C, D, N **चटनां**, expl. **धर्मस्थितां**, A, S **चधनां**.—10. C, S **नभस्यक्ष**.—11. C **सधनां** for **धनिनीं**.—13. N **या च**.—A, S **विकृतधनततोरोम्यसौ**.—S **न हि तिथि**.—A, S **रजश्च**.—D has seven stanzas more : **कुलिकं क्रांतिसाम्यं च भूनां पट्टादमःश्री । पंच दोषान् परित्यज्य ततो गोपुलिकं श्रमं । १४ ॥**, and six more in the same strain.—The title in N is **विवाहपट्टलः**.—The number in C is 98, in A, S, D 103.

CHAPTER CIV.

2. C **आवहार्यतक्षक**, **आवहारौ** expl. by **आवहारशीलः**, A, S **आवहार्य-क्षतक्ष**, N **आवहार्यः सदक्ष**, D **आवहार्यक्षक**, our r. is conjectural.—3. D **तथापि नृणां** for **(च)ववा वैवं**, N **(च)व वागेवं**.—4. All but C, N **शौम्यः पद्वि**.—5. D **शोक** for **कोष्ठ**.—All but C **हितोयो**.—All but C, D **अनसि** for **दिशति**.—D **वंधनं** for **बंधनां**, the others but C **बंधना**.—All but C **हतोयो**.—All but C **चतुर्थो**.—6. A **रोमसंघारिजिता**, S **रोमसंघारिजिताः**, N **रोमाशेकोधजाताः**.—All but C **पट्टा**.—A **रिपुं**, S, D **रिपुन् शो**, N **रोमशो**.—C **वक्तासौ**, D **वक्त्रोमो**.—A, S **सुवदो**.—7. All but A **वितचेडा**.—C **अश्रयानं**.—1. D **चन्द्रपुर**.—All but D **हितोयो**.—C, D **विजय** for

निचय.—9. All but A, S, and perhaps C पंजमो and बडो.—S विने for विनं.—D शुभं for सुभं.—D सप्तमो, N सप्तमो.—All but C, D ववति for वविनि.—10. D राज्ञा for चाज्ञा.—S चरिताद्.—D चंत्वे.—C, it seems, व for चि.—11. D ह्रस्व for ह्रं च.—D विन, N चोदा for विन.—C, D चौररोमै.—12. S सकोप्रात्.—A, S प्रदीप्तम्.—A, S तज्ञा for किञ्च.—13. D जनिताच्च.—A, S अपि प्रकरोति, D अभिकरोति.—S वाग्रुभं.—14. A, S च पंचमे.—A, S भवेचिरं.—15. A, S विवर्जितो सौ च०.—D ईदते.—16. All but C क्रमैः.—17. A, S सपुष्पि.—18. All but C, S संतप्यते.—A, S विनै for विनै.—19. D क्षाजता.—20. A, S अर्थाकिञ्च.—21. D विदं for क्षियं.—22. N सप्तमो.—S ज्ञे.—N शुभ for सुत. - A विनवक्ष, S om. विन.—N क्षाजो, like one Cod. of C; another Cod. of C, and D क्षाजान्.—A, S वैवर्ष for जैपुष्पं.—D मतेः.—23. A तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, S तद्गुहदो ऽव कृत्वाकारं च, N तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, D तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, C, although writing in the text in one Cod. तद्गुहदोषकृत्वाकारं च, must clearly have intended तद्गुहदोष कृत्वाकारं च, as written in another Cod., he notices as v. r. the r. of S, our r.; he explains : यद्गुहं केचिन् तद्वदति चयन्नक्षरायै। कथां रेतिसाधिकं ददाति। आकारं ग्रन्थादहं च ददाति। केचित् कृत्वाकारं चितीक्ष्णि। कृत्वा अर्धकव्यसकृदेवाकारं। दोषकृत्वामेतत्। In the dictionary the name of the metre is given as दोषक, whether this be right, or Utpala's दोषक, I have no means to decide; but the explanation, and especially the words चयन्नक्षरायै, leave no doubt that Utpala called the metre दोषक; if the v. r. I have preferred, be correct, the author called the metre दोष.—24. One Cod. of C सुतसुच.—All but C वर्ग for प्राज्ञ.—S मिह, the others but C नह for नृह.—A, S व सवति परिमो, D नहि ववति मोहं.—D मोह for मोह.—25. All but C, D भुमि for चरि.—A कृता तत्तात्पार्थे ऽमरविच्छितं.—26. One Cod. of C, S, D (च)वेकैः.—D संविदेन, S च विदेन.—All but C, D मयूरैः.—27. N सुतसुच तुरवकि.—28. A, S चारच०, for भाववि०, N चारवि०.—S चिहितं for चिचितं.—29. A, N बाह्य.—C रात्रिसमेतो, but noticing also our r.—30. A, S कामार्थविधिं.—N जावे.—S, D क्षामः.—31. A, S कर्म for कक्ष.—32. All but C, D भूपाक्षसंततिः.—33. A, S भूमि for भूति.—D मित्र for वक्ष.—A, S चवं.—D वक्षोपमिता.—34. D ज्ञन for ज्ञन, and so one Cod. of C in the text, but erroneously, for he expl. विनामा.—35. C; A (च)हमे, N (च)हमे.—36. A (च)पमान.—A, S चव for वदन्.—37. N क्षिरसुतांवरामनः, D क्षिरसुतां चनामनः, A क्षिरसुतांवरामनः, S क्षिरसुतांवरामनः.—38. D वंशुवधः.—A, S, N उपेत्यसुहृदियुतो.—39. A, S वक्ष.—S सुखावव०.—N चंभुवि व०, A चंभुव व०.—A om. वच.—40. A, S वपरमं.—A, S भावि for प्रभावि.—N वीर for वीर, C expl. distinctly धरावा, the dictionary has वीरवक्षिण.—A

सल्लिखे, S सल्लिखे: for सल्लिखे:—42. Whether प्रयात or प्रयात, is not discernible, C however expl. by जमनं.—43. All but N •जीनः—All but C, D विनिहित.—All but one Cod. of C, and N पडोडं.—44. D वेचदेव.—45. All but N परिचामिष.—A, S, N चौखं for तेचखं.—One Cod. of C once खामाखा°, once खामाखा°, another and N खामाखा°, A, S खामाख°, changed by me into खामा ख°.—D खंत्ते.—46. S, D, and one Cod. of C in the text खवेख. —A चौखकुंउमेव, N कं कुडवे व, D, and one Cod. of C कं कुडवे वा, another Cod. of C the same, but गडवे; I have changed वा into व.—C apparently विखजपि.—All but C, D वितानं.—47. A divides this stanza in two.—C वीरः—All but C, D तिलकवकुलेमुंरः—A, S, N उवा वदि.—48. A, S समयो°.—All but D, and perhaps C उदि for उदि.—49. N अनुमीतोर्.—50. N अनुमीतिमा°, D उपमीतिमा°, A उपमीतेमा°, one Cod. of C in the text उपमीतमा°.—D सम्यक्प्रयोगे for सम्यप्रयोगे, A, S, N समं प्रयोगे.—51. A, S, D, N वडो.—A, S जयति for जयति, N न वदि.—52. S निरीक्षितो ज्ञान°.—A, S वल्लिखि for वल्लिखि.—A, S नकुडकं.—53. A, S नीचे ऽरिभखे चारि°, C, D नीचे ऽरिभे खे ऽरि°, N नीचे ऽरिभे खरि°.—S यामिन्ना, C, D, N कामिन्ना.—A, S निरीक्षितं.—54. A समच°.—A, S सुतः सतः समुपयाति, N सुतखमनुयाति.—D खंयक.—A माखायां, S माखायां, N यखायां, D माखा.—55. A, S न च यथा, N तवयथा, D तु न तथा.—56. A, S प्रारब्धसमुपस्थि°.—All दुधैः, changed by me into (च)दुधैः.—D निष्प्रति.—A, S तद्वैव.—D तद् for तान्.—60. N खवेख.—One Cod. of C, text, खंदख, afterwards खंदकख, another खंदसकख, A, S खंद सकख.—61. (a). All but C खमौखिका°.—A, S खायथायाड°.—C notices for पखादि a v. r. वखादि.—C खायमि, D खायमि.—All but A, S कर्मादि for कार्यादि.—61. (b). A, S भूपखमंख°.—A, S खंयुखमेव. C मातुख for मातं, D मातुख.—61. (c). खमि om. in C, D, N.—A, S •जितख, N •जितखा, one Cod. of C •जितख, another •जितख.—A निषदखा°, S निषक खा°.—All, but one Cod. of C write खुपाडति, but C expl. राखिवर्तनं.—C writes कोमेख, but expl. as if he r. कोमेख, for the first part is expl. as मंख, the second as ईमंख and नायकता; he notices also our r., D, N कोमेखसाध्यानि.—61. (d). N om. मही.—S, N, and one Cod. of C मंखानि.—S विज्जानि.—D om. वाद, N has वान्.—C, D, N पुख for यख.—All but C वा for च before खंदन—C, A कराखि for करोखि.—S वा कारयेत्, A only कारयेत्.—62. All but C चौपख°.—D, N नुख for सुख.—All but D write पुरखित.—All but C, D धमं for धमं.—N प्रेखभुवन for प्रतखवन.—A, S च वखे°, C च तखा वखे°, N तखा वखे°.—All but C, D खडवत्.—63. A, S हख, D, and one Cod. of C (but only in the text and by an error of the scribe) पख.—N वेखा.—63. D •खानि खाखरेत् for

•नामि च.—D, N पाणिनान्.—N वस्तुपेक्ष.—A, S अपां करणं, N उपांशक-
रणं.—64. C, N निश्चरो.—N (च)न for (च)तः.—The title in A, S is गोचर-
फलं.—The number in C is 100, in D 104.—Some Codd. of C close
with this Chapter.

CHAPTER CV.

A, opens the Ch. with : अथ रूपसचद्वादश्रीनामानुकीर्तनं नामाध्यायः, S
अथ नक्षत्रपुत्रव्रतरूपद्वादश्रीनामानुकीर्तननामाध्यायः, C अथ रूपसचं बाह्यावते.
—1. A पादगुं.—All •गुणी.—C, B हितयं for युष्मं.—2. S, D माद्रं.—3.
A, B घनिष्ठां.—All विशाखा, which ought to be विशाखाः, or विशाखां or
विशाखे.—All but C करौ कृतौ.—All write चक्षेवा.—5. N, and once C
आर्द्राः.—A, S समपोषो for कर्तव्यो.—B भूतिम् for रूपं.—6. B सप्तमां for
सप्तम्यां, C om. हि.—C, S write धिष्णं.—7. A, S च for वा, C doubtful.—
8. A, S दक्षा for द्यात्.—B, D सुवर्णवक्त्रजतं, A, S भूरिरजतं.—A न्यारचं,
S मासचं for चंगचं.—C, S धिष्यस्व.—9. This vs. and vs. 13 have inter-
changed places in A, S. In A a second hand has written in the mar-
gin the same stanzas (vs. 9—vs. 13) in the same order as in the other
MSS. and our text.—11. A *prima manu*, S नेच, N वर्षं for पच.—S, N
भारनमित.—12. A *prima manu*, S खंभ for कांड.—S •भोरः, A, B •भोर.
C, D •भोर.—A, D, and C text ककुंदरा.—C मनुष्यच.—After vs. 13 B
has इति रूपमचं (sic), N इति वाराहार्चितायां नक्षत्रपुत्रः.—In the only
Cod. of C at my disposal, which goes beyond Ch. CIV. there is a gap
till vs. 6 of the next Ch.—14. B, D सुदनाख्यलिं.—D, N चेति for चैव.—
15. A, S, B तच्छादुषोकेभ्यः.—16. N प्रकीर्तयेत्.—After this vs. B, D, N
add some stanzas numbered in D 17, 18, 19, in B 33, 34, 35, viz.
धूपसगदीपाद्यैर्भूपः संपूजयेद् द्विजानग्नैः । संपूर्णदक्षिणामिः सुमनोभिः (? B
सुमनाभिः, D सुनाभिभिः, N खनामभिः) प्रीत्येत क्रमशः । प्रतिमासमन्त्रमेधो
वपस्त्रयो वाजपेयमतिराचं । उक्त्यमग्निष्टोमो गवामयनं पुरुषमेधश्च ॥ सौवासिहितो
ऽन्यः सपंचयश्चः सहेमगोक्षयः (N सचंसलांगूलाः) सर्वसुखान्धयंते नित्यस्मरणात्
तद्वाक्यः ॥ N has three stanzas more.—The title in B is पुरुषे रूपसचव्रता-
ध्यायः, in D नक्षत्रपुत्रे रूपसचव्रताध्यायः, in N ओविष्णोर्द्वादश नामानि.—The
number is 105 in D.

CHAPTER CVI.

Vs. 1 is vs. 4 in A, S.—A एव for अथ.—3. B गुहान्.—D, N निषरीतं.
—B, D सा प्रकृतिः सां.—4. A, S उपयाति.—5. This and the following
vs. are transposed in A, S, and occur also at the end of Brh. Jât.—B

प्रचुरता.—D लेखाद्.—B कुल्लतकल्पम्.—6. A, S मुनि om.—After vs. 6 A, S have: अन्यानि ब्राह्मणि विवादभावं संहट्टिकं तेषु फलं न किञ्चित् । साक्षात्फलं ज्योतिषमेवमेव राक्षोर्ध्वदग्धागमनेन सत्यं ॥ In N follows the 5th Ch. of Varāha-mihira's Yātrā.—In C the colophon is इति मष्टोत्पलविरचितायां संहिताविष्टतावुपसंहाराध्यायः । बाराहो टीका संपूर्णा.—There follows however a शास्त्रानुक्रमणी.

ANUKRAMANĪ.

2. D चागच्छि.—C, D •भक्तिप्र०.—C •दास्य.—3. B नचनप्रहाणां च for प्रहाणां च, D नचनेषु प्रहाणां च.—All but C शृंगमाटकस्थितानां.—D सगर्भ०.—A धारणं, S, N धारणं च, C लक्ष्यं च.—4. A, S, N धान्य before धारण.—B वातधूलि for आषाढ.—B, D योगाच्च, the others योगः.—All सता.—C, A दाहाः.—6. A, S असिलक्षणागपिठकवास्तु, B अंगविद्यापिठकलक्ष्यं चिह्नं च सगृहज्ञानं, D as in our text, but adding at the end of the śloka अंगविद्या वातचक्रं पिठकानां लक्ष्यं चैव.—7. D उद्दार्ज०.—A, S प्रतिष्ठानम्.—D मवासदन्तिमनुजानां for पुरुषाचक्रं च, C, B द्वियेभपुरुषचक्रं च, C om. कूर्मलक्ष्यं.—After vs. 8 B at an end.—9. After परोक्षा a gap in D until भौक्तिक in vs. 10.—10. D, N चय for दंत.—D सर्वेशाकुनं.—11. N वासित for विवृतमय.—D अचष्टितं वा शिवामगजं for चय etc.—D मव for मृग.—N मृगस्य लक्ष्यमय गोमहिष्यादेः विवृतं मवां मृगाश्चकरिणां वाय(स)विद्योत्तरं च ततः for चरितं etc.—12. A, S कैठम for पाको, D पाकचर्मणौ.—N om. तिथिकरण.—A, S धिष्यगुणाः, N चरयगुणाः, D जन्मचर्मणराश्यां विवाहविधिः, in C a gap, the r. of our text is conjectural.—The second hemistich in A, S is गोचरमय प्रहाणामुचनरो द्वादशोक्त्यः, D गो० च० य० कथितो मचनपुरुषश्च, N ग्रहगोचरो ततः पुरुषो नारायणकथनं, तथा is a conjecture of mine for •मय.—After vs. 12 A, S repeat the substance of it in another form: पाको ऽथर्चगुणास्त्यथिकरणगुणाः संरच्यजन्मगुणाः । गोचरः प्रथमप्रहाणां कथितो मचनपुरुषश्च.—13. N श्लोकसदृशसलारः प्रतिनिबद्धा०.—A, S, N जनानि for जन.—A, S after vs. 13 ग्रंथसंख्या १८०० ॥.—A, S, D, N add अथैवांतर्भूतं परिशेषं निगदितं च यावायां । ब्रह्मार्थं ज्ञातकमुक्तं करणं च वज्रधेति (D, N वज्रधेति).—Then in A, S इति ग्रंथानुक्रमणी नामाध्यायः सप्तोत्तरमततमः—After it is added in A, S a division of India into *mandalas*, similar to that in Ch. XXXII. it is left out here.—D adds विधाषः शरदिन्दुकोटिधवलां दंष्ट्रामिवोच्चैमिति (?) कलाभिः फलिभंडलेष्विव पदं रत्नावलीभानुष । यः सप्तोत्तरमततमोऽधोः कुमतजगदाहत् समाहृतवान् ज्योतिर्गोचरिणां बाराहमिह-रक्ष्मा हरिः पातु वः ॥ N adds vs. 9 of the last chapter of Brh. Jāt. आदित्यदास० etc.—For the colophon of the MSS. see Preface.

ERRATA.

CORRIGENDA.

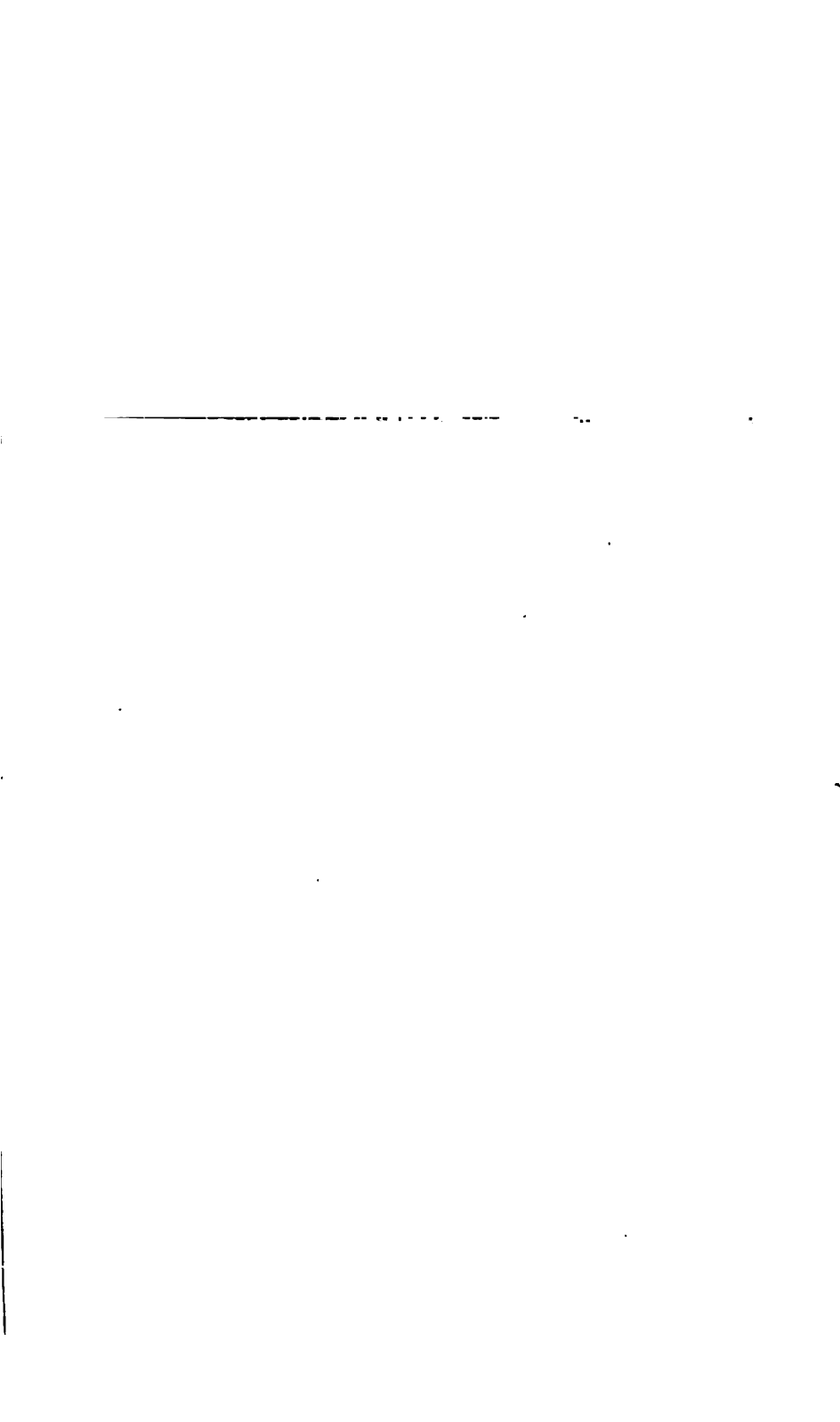
Page ९०, line 10, *for* क्षियां *read* क्षिया

„ १५४, „ ३, *for* परिवारिषः *read* परिवारिषः

— १५०, „ 17, „	वक्षिः वक्षि० „	वक्ष्मिः वक्ष्मि०
— १५०, „ 20, „	वक्षा० „	वक्ष्मा०
— १५८, „ ३, „	वक्षिः वक्षि० „	वक्ष्मिः वक्ष्मि०
— १५८, „ 17, „	वक्षा० „	वक्ष्मा०
— १५९, „ 7, „	वक्षा० „	वक्ष्मा०
— ३०५, „ 8, „	स्त्रायं „	स्त्राय

E R R A T A.

Page	११,	line	5,	for	कवन्	read	कवन्
—	१९,	„	18,	„	कवन्	„	कवन्
—	१७,	„	6,	„	सूर्धि०	„	सूर्धि०
—	२९,	„	15,	„	रेमोखव०	„	रेमोखव०
—	२२४,	„	2,	„	बहर्हि	„	बहर्हि
—	२२८,	„	6,	„	०धाभ्यां	„	०धाभ्यां
—	२५५,	„	18,	„	पार्श्व०	„	पार्श्व०
—	२५७,	„	17,	„	बह्निः बह्नि०	„	बह्निः बह्नि०
—	२५७,	„	20,	„	बह्ना०	„	बह्ना०
—	२५८,	„	3,	„	बह्निः बह्नि०	„	बह्निः बह्नि०
—	२५८,	„	17,	„	बह्ना०	„	बह्ना०
—	२५८,	„	7,	„	बह्ना०	„	बह्ना०
—	३०५,	„	8,	„	स्त्रायं	„	स्त्रायं
